ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА

BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN

Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ аз соли 2007 нашр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007

№ 2 (51), 2024

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ
ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ №2 (51), 2024
Муассис: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

САФАРОВ Ш.А. – *доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:
КАРИМЗОДА М.Б. – *доктори илмҳои педагогӣ, саркотиби илмии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

КОТИБИ МАСЪУЛ:
МУҲИДДИНЗОДА Б. – *номзади илмҳои педагогӣ, ёрдамчии президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:
ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
ШАРИФЗОДА Ф. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
КАРИМОВА И.Х. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
БОБИЗОДА Ғ.М. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор*
НУЪМОНОВ М. – *узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
ШЕРБОЕВ С. – *узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон,доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
НЕЪМАТОВ С.Э. – *доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
ГУЛМАДОВ Ф. – *доктори илмҳои педагогӣ*
АБДУРАШИТОВ Н. – *номзади илмҳои психология, мудири шуъбаи инноватсия ва технологияи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:
САИДЗОДА Р.Ҳ. – *вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
ХУВАХТЗОДА Қ.Х. – *президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*
ҶӮРАЗОДА Ҷ.Ҳ. – *муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
НАҶМИДДИНИЁН А.М. – *директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ*
МИРЗОЗОДА Н. – *ректори Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф*

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи нашриҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмии Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: *734063 , ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов – 11/2, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*
E-mail: *att@maorif.tj* ***Сомона:*** *payom-att.tj,* ***тел.:*** *+992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40*

ISSN 2222-9809

Индекси обуна: 77727

© *Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*, 2024

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ
ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Научно-просветительский и учебно-методический журнал №2 (51), 2024
Учредитель: Академия образования Таджикистана

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САФАРОВ Ш.А. *– доктор педагогических наук, президент АОТ*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. *– доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. *– кандидат педагогических наук, пом. президента Академии образования Таджикистана*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
ШАРИФЗОДА Ф. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
КАРИМОВА И.Х. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
БОБИЗОДА Г.М. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор*
НУЪМОНОВ М. *– член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
ШЕРБОЕВ С. *– член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
НЕГМАТОВ С.Э. *– доктор педагогических наук, профессор*
ГУЛМАДОВ Ф. *– доктор педагогических наук*
АБДУРАШИТОВ Н. *– кандидат психологических наук, зав. отделом инновации и технология обучении Академии образования Таджикистана*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. *– министр образования и науки Республики Таджикистан*
ХУВАХТЗОДА К.Х. *– президент Национальной Академии наук Таджикистана*
ДЖУРАЗОДА Дж. *– первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан*
НАДЖМИДДИНИЁН А.М. *– директор Института развития образования имени А. Джами АОТ*
МИРЗОЗОДА Н. *– ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования*

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: *734063, г. Душанбе, ул. А. Адхамова – 11/2, Академия образования Таджикистана*
E-mail: *att@maorif.tj* ***Сайт:*** *payom-att.tj,* ***тел.:*** *+992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40*

ISSN 2222-9809

Индекс подписки: 77727

© *Академия образования Таджикистана*, 2024

BULLETIN
OF ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN

Scientific-educational-methodical journal №2 (51), 2024
Founder: Academy of Education of Tajikistan

CHIEF EDITOR:
SAFAROV SH.A. – *Doctor of Pedagogical sciences, the President* of *AET*

DEPUTY CHIEF EDITOR:
KARIMZODA M.B. – *Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET*

EXECUTIVE SECRETARY:
MUHIDDINZODA B. – *Candidate of Pedagogical Sciences, assistant the president Academy of Education of Tajikistan*

EDITORIAL TEAM:
LUTFULLOZODA M. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
SHARIFZODA F. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
KARIMOVA I.KH. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
BOBIZODA G.M. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor*
NUMONOV M. – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
SHERBOEV S. – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
NEGMATOV S.E. – *Doctor of pedagogical sciences, professor*
GULMADOV F. – *Doctor of pedagogical sciences*
ABDURASHITOV N. – *Candidate of Psychological Sciences,Head of the Department of innovation and learning technology of the Academy of Edication of Tajikistan*

EDITORIAL COUNCIL:
SAIDZODA R.H. – *Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
KHUVAKHTZODA K.H. – *President of the National Academy of Sciences of Tajikistan*
JURAZODA J.H. – *first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
NAJMIDDINIYON A.M. – *Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET*
MIRZOZODA N. – *Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators*

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.
The journal is included in the database Of the Russian science citation index
The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059 / MD.

Address: *734063, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov Str., Academy of Education of Tajikistan*
E-mail: att@maorif.tj ***Site:*** payom-att.tj, ***phone:*** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

Subscription index: 77727

© ***Academy of Education of Tajikistan*, 2024**

М У Н Д А Р И Ҷ А

СИЁСАТИ МАОРИФ

Саҳ.

САФАРОВ Ш.А., ДАВЛАТЗОДА С.А.
Салоҳиятҳои арзёбии омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ дар рушди маърифати ҳуқуқӣ....................... *13 - 20*

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА

КАРИМОВА И.Х., ХАЛИКОВА Т.Т.
Компоненти бисёрфарҳангӣ дар фанҳои таълим: ҳавасмандии шавқу рағбати донишҷӯён ба донишҳои нав....................... *21 – 24*
АТОХОҶАЕВА З.З.
Масъалаҳои назариявии ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табиийи хонандагон дар консепсияҳои педагогӣ....................... *24 – 30*
БОБОҶОНОВА М.М.
Нақши ҷавонон дар ҳифзи мероси фарҳангӣ....................... *30 – 34*
ҒАФОРӢ М.Ғ.
Имкониятҳои педагогии рушди худомӯзии таълимгирандагон дар муассисаҳои таълимии ВКД....................... *34 – 40*
ДАВЛАТШОЕВА А.
Мушкилоти корбурди вожаву истилоҳот дар забони қонунгузорӣ....................... *40 – 44*
МАНСУРОВА А.Р., ЗАЙТМЕТОВА М.А.
Масъалаи маромнокӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ....................... *44 – 49*
ИСКАНДАРОВА М.Р.
Сарчашмаҳои таърихӣ – ҳамчун методҳои таҳқиқотии таърихи психология....................... *50 – 54*
ХАЛИКОВА Т.Т.
Проблемаҳои таълими иқтисодӣ дар синфҳои ибтидоӣ....................... *54 – 56*
КАРИМОВА Д.Ҷ., НАЗАРОВ Д.Ҷ.
Таъсири фаъолияти самаранокии ҷисмонӣ ва рушди машқҳои ахлоқию шахсӣ дар ҷараёни дарс....................... *56 – 62*
ҚОДИРОВА М.Б.
Тарбияи ҷавонон ҳамчун вазифаи муҳимми омӯзгорон....................... *63 – 66*
НОСИРОВА Ш.А., ИБРОҲИМОВ Г.
Нуфуз ва ибрати шахсии омӯзгор дар таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ....................... *66 – 72*
ҚУРБОНОВА З.
Нақши афсонаҳо дар тарбияи экологии томактабиён....................... *72 – 76*
ҚУРБОНОВ Н.Х.
Масъалаи ҳифзи солимии психологии омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар фазои таълимии Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-психологӣ)....................... *76 – 82*
РУСТАМОВА Г.А.
Ҷанбаҳои фалсафӣ-антропологӣ ва синергетикии таҳсилоти муосир....................... *82 – 86*
НУРГУЛОВА М.М.
Хусусиятхои психологӣ ва педагогии инкишофи шахсии кӯдакони синни томактабӣ дар шароти муассисаҳои таълимии томактабӣ....................... *86 – 90*
ЗАЙТМЕТОВ Х.А., МАНСУРОВА А.Р.
Рушди шавқи маърифатӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ....................... *90 – 96*
ТУРСИНКУЛОВА Б.Х.
Омили психологии таъсири интернет – бозиҳои онлайнӣ ба инкишофи интеллектуалии хонандагони синфҳои ибтидоӣ....................... *96 – 100*

ШАРАФЗОДА Б.А.
Соҳаи илму маориф дар меҳвари паёми Пешвои миллат...................................... 101 – 104
МАҚСУДОВ Х.З.
Мундариҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оиди ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда... 104 – 112
ШАРИФОВ М.
Таҳлили муқоисавии анъанаҳои фарҳангии халқҳои тоҷик ва рус дар соҳаи ҳифзи саломатӣ... 112 – 117
ХОҶИБОЕВА Р.М.
Арт-терапия ҳамчун ислоҳнамоии ҳолатҳои стрессии донишҷӯён............................ 117 – 122
ХОҶАЗОДА Х.У.
Роҷеъ ба баъзе ҷанбаҳои илмӣ-назариявии алоқамандии муоширати педагогӣ ва худинкишофдиҳии шахсият... 122 – 128
ШУҲРАТИ Б.
Моҳияти иҷтимоии тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон... 128 – 133
ТОҶИБОЙЗОДА Ш.Т.
Тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ....................................... 133 – 138
ШОЕВА М.Ё.
Ҷанбаҳои психологии фарҳанги муоширати омӯзгор дар замони муосир…………...... 138 – 143
ШЕРМАТОВ Ш.М.
Зарурати ташаккули таҷрибаи амалии фаъолияти таҳқиқотӣ дар хонандагон........ 143 – 147
САЛИМОВ Ф.Н., РАҲМОНОВ М.Н.
Хусусиятҳои истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаи таҳсилоти олии техникӣ......................... 147 – 156
СОДИҚОВА М.С.
Методикаи истифодабарии маводҳои видеоӣ (тасвирӣ) дар таълими фаъолияти нутқи дарсҳои забони русии синфҳои болоӣ... 157 – 162
МУМИНОВ А.Х., РАУПОВ Ҷ.У., ХОЛОВ С.К.
Пандномаҳои Абӯалӣ Аҳмад Мискавайҳ дар боби фазилатҳои тарбия...................... 162 – 167
ИБРАГИМОВА И.А., ҲАСАНОВА Ш.
Истифодабарии бозӣ ва модели бозӣ дар дарсҳои адабиёт барои ташаккули шавқу ҳавас ба омӯзиши фанни таълимӣ дар мактаби миёна... 167 – 172
АБДУЛАҲАДОВА А.С.
Самти таълимӣ дар омӯзиши забони англисӣ……………………………………………. 172 – 180
ОДДИЕВА Ш.А.
Технологияи педагогӣ барои ташаккули салоҳиятҳои асосии донишҷӯён дар машғулиятҳои забони англисӣ.. 181 – 187
ШАРОПОВ Ш.А., РАҲМОНОВ З.П.
Хусусият ва омилҳои рушди салоҳиятнокии касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ... 187 – 191
АҲМАДЗОДА Б.С.
Методҳои омӯзиши нутқ ва муошират дар раванди омӯзиши забонҳо..................... 191 – 195
РАСУЛОВА А.С.
Мундариҷа ва нақши курси махсуси озмоишӣ дар ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ... 196 – 202
ҲАЙДАРОВА Н.М.
Ҳолати воқеӣ ва роҳу имкониятҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди истифодаи адабиёти бадеӣ....................... 202 – 208
ШАРИПОВ Ҳ.Ҳ.
Самтҳои асосии инкишофи ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии муосир... 208 – 214
ШОХОЛИҚЗОДА Ш.Ш.
Хусусиятҳои тарбияи ҳуқуқӣ ва пешгирисозии зуҳуроти ангезаҳои экстремистӣ дар муҳити ҷавонон... 214 – 218
ҚОДИРОВ З.К.
Омилҳо ва шароити педагогии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасон дар раванди таҳсилотии мактаби варзишӣ.. 218 – 223

САИДЗОДА А.Р.
Таърих ва вазъи кунунии масъалаи ташаккули фарҳанги эстетикии шахсият дар назария ва амалияи педагогӣ.. 223 – 228

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ

БОБИЗОДА Ғ.М., САФАРЗОДА С.
Таҷрибаи химиявӣ - воситаи ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон.......................... 229 – 237
МИРЗОЗОДА Р.Р.
Рушди тафакури эҷодии донишҷӯён дар дарсҳои математикаи олӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилот.. 237 – 241
САИДОВ Н.Т., ШАМСИДДИНОВА М.Б.
Усулҳои омӯзиши забони англисӣ бо истифода аз технологияи иттилоотии таълими инноватсионӣ... 242 – 247
НАИМОВА Т., МИРЗОЕВ А.Р.
Ташаккули салоҳиятҳои иттилоотии хонандагон…………………………………........... 247 – 251
МУРОДОВА Ш.С., САФАРОВ Ш.М.
Ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони ояндаи математика аз нигоҳи омодагии онҳо ба татбиқи технологияҳои ба рушди зеҳнӣ (IQ) – и хонандагон равонашуда... 251 – 258

Ба таваҷҷуҳи муаллифон 259

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

САФАРОВ Ш.А., ДАВЛАТЗОДА С.А.
Компетенции оценки готовности научно-педагогических кадров в области развития юридических образования.. 13 - 20

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

КАРИМОВА И.Х, ХАЛИКОВА Т.Т.
Поликультурный компонент в учебных дисциплинах: мотивация интереса учащихся к новым знаниям…………………………………………………….……… 21 – 24
АТОХОДЖАЕВА З.З.
Теоретические вопросы формирования естественно-научного мировоззрения учащихся в педагогических концепциях…………………………………………… 24 – 30
БОБОДЖОНОВА М.М.
Роль молодежи в сохранении культурного наследия…………….………………….. 30 – 34
ГАФОРИ М.Г.
Педагогические возможности развития самообразования слушателей в образовательных учреждениях МВД .... 34 – 40
ДАВЛАТШОЕВА А.
Проблемы употребления слов и терминов на языке законодательства……………. 40 – 44
МАНСУРОВА А.Р., ЗАЙТМЕТОВА М.А.
Проблема мотивации при обучении иностранному языку………………….…….......... 44 – 49
ИСКАНДАРОВА М.Р.
Исторические источники – как методы исследования в история психологии........ 50 – 54
ХАЛИКОВА Т.Т.
Проблемы экономического образования в начальной школе………………………….. 54 – 56
КАРИМОВА Д.Дж., НАЗАРОВ Д.Дж.
Влияние эффективных занятий физическими упражнениями на нравственное развитие личности в процессе урока…………………………………………........ 56 – 62
КОДИРОВА М.Б.
Воспитание молодежи- важная миссия педагогов………………………….............. 63 – 66
НОСИРОВА Ш.А., ИБРОГИМОВ Г.
Авторитет и личный пример учителя в обучении и воспитании учащихся младших классов………………………………………………………………………………. 66 – 72
КУРБОНОВА З.
Роль сказок в экологическом воспитании дошкольников………………..………… 72 – 76
КУРБОНОВ Н.Х.
Вопрос психологического здоровья педагогов средних общеобразовательных учреждений в образовательном пространстве Таджикистана (социально-психологический анализ)………………………………………………………… 76 – 82
РУСТАМОВА Г.А.
Философско-антропологический и синергетический аспекты современного образования………………………………………………………………………. 82 – 86
НУРГУЛОВА М.М.
Психолого-педагогические особенности развития личности детей дошкольного возраста в условиях дошкольные образовательные учреждения…………….…..... 86 – 90
ЗАЙТМЕТОВ Х.А., МАНСУРОВА А.Р.
Развитию познавательного интереса на уроках иностранного языка…………...... 90 –96
ТУРСИНКУЛОВА Б.Х.
Психологические факторы влияния интернет– онлайн игр на интеллектуальное развитие учеников младших классов………………………………………………… 96 – 100
ШАРАФЗОДА Б.А.
Область науки и образования в осевой послание Лидера нации............................ 101 – 104

МАКСУДОВ Х.З.
Содержание опытно-экспериментальной работы по формированию политической культуры будущего специалиста... *104 – 112*
ШАРИФОВ М.
Сравнительный анализ таджикских и русских культурных традиций в области здоровьесбережения……………………………………………………………………. *112 – 117*
ХОДЖИБОЕВА Р.М.
Арт-терапия как коррекция стрессовых состояния студентов........................ *117 – 122*
ХОДЖАЗОДА Х.У.
К вопросу о некоторых научно-теоретических аспектах связи педагогического общения и саморазвития личности.. *122 – 128*
ШУХРАТИ Б.
Социальная сущность патриотического воспитания подростков и молодежи в глобальных условиях национальных ценностей Республики Таджикистан............ *128 – 133*
ТОДЖИБОЙЗОДА Ш.Т.
Изменение климата и его влияние на развитие мирового сообщества…………... *133 – 138*
ШОЕВА М.Ё.
Психологические аспекты культура общения педагога в современном мире……. *138 – 143*
ШЕРМАТОВ Ш.М.
Необходимость формирования практического опыта исследовательской деятельности у учащихся.. *143 – 147*
САЛИМОВ Ф.Н., РАХМОНОВ М.Н.
Особенности использования современных информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам в техническом вузе...................... *147 – 156*
СОДИКОВА М.С.
Методика использования видеоматериалов в обучении аудированию на уроках русского языка в старших классах... *157 – 162*
МУМИНОВ А.Х., РАУПОВ Д.У., ХОЛОВ С.К.
Наставления Абуали Ахмед Мискавайх о достоинствах образования................ *162 – 167*
ИБРАГИМОВА И.А., ХАСАНОВА Ш.
Применение игр и игромоделирование на уроках литературы для формирования интереса к изучению школьного предмета в средней школе……………………….. *167 – 172*
АБДУЛАҲАДОВА А.С.
Образовательная сфера в изучение английского языка……………………………. *172 – 180*
ОДДИЕВА Ш.А.
Педагогическая технология формирования ключевых компетенций студентов на занятиях по английскому языку……………………………………………………… *181 – 187*
ШАРОПОВ Ш.А., РАХМОНОВ З.П.
Особенности и факторы развития профессиональной компетентности учителей начальных классов.. *187 – 191*
АХМАДЗОДА Б.С.
Методика изучения речи и общения в процессе изучения языка........................... *191 – 195*
РАСУЛОВА А.С.
Содержание и роль специального экспериментального курса в формировании гуманной позиции студентов высших профессиональных учебных заведений......... *196 – 202*
ХАЙДАРОВА Н.М.
Начальные этапы развития использования литературы в процессе воспитания гуманистически направленных личностей средствами детской литературы…….. *202 – 208*
ШАРИПОВ Х.Х.
Основные направления развития процесса физического воспитания в современных средних профессиональных учебных заведениях……………………………………. *208 – 214*
ШОХОЛИКЗОДА Ш.Ш.
Особенности правового образования и предупреждения проявления экстремистских мотивов среди молодежи... *214 – 218*
КОДИРОВ З.К.
Педагогические факторы и условия самовоспитания нравственно-добровольных качеств молодежи в образовательном процессе спортивная школа........................... *218 – 223*

САИДЗОДА А.Р.
История и современное состояние вопроса формирования эстетической культуры личности в педагогической теории и практике……………………………………….………. 223 – 228

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

БОБИЗОДА Г.М., САФАРЗОДА С.
Химический эксперимент – инструмент формирования мировоззрения учащихся………………………………………………………………………………….. 229 – 237
МИРЗОЗОДА Р.Р.
Развитие творческого мышления студентов на занятиях высшей математики в условиях кредитной системы образования………………………………………........ 237 – 241
САИДОВ Н.Т., ШАМСИДДИНОВА М.Б.
Методика изучения английского языка с использованием инновационных технологий……………………………………………………………………………… 242 – 247
НАИМОВА Т., МИРЗОЕВ А.Р.
Формирование информационных компетенций учащихся……………………………... 247 – 251
МУРОДОВА Ш.С., САФАРОВ Ш.М.
Развитие профессиональных навыков будущих учителей математики на основе их готовности к применению технологий развития интеллекта (IQ) - для студентов... 251 – 258

К сведению авторов 259

CONTENTS

EDUCATIONAL POLICY

Pag.

SAFAROV Sh.A., DAVLATSODA S.A.
Competencies for assessing the readiness of scientific and pedagogical personnel in the development of legal education…………………………………………………………………………………………… *13 - 20*

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

KARIMOVA I.Kh., KHALIKOVA T.T.
Multicultural component in academic disciplines: motivation of students' interest in new knowledge…………………………………………………………………………………… *21 – 24*
ATOKHODZHAEVA Z.Z.
Theoretical issues of the formation of the natural science worldview of students in pedagogical concepts…………………………………………………………………………………… *24 – 30*
BABADJANOVA M.M.
The role of young people in the preservation of cultural heritage…………………………………… *30 – 34*
GAFORI M.G.
Pedagogical opportunities for the development of self-education of students in educational institutions of the ministry of internal affairs…………………………………………………… *34 – 40*
DAVLATSHOEVA A.
Problems of using words and terms in the language of legislation…………………………………… *40 – 44*
MANSUROVA A.R., ZAYTMETOVA M.A.
The problem of motivation in teaching a foreign language…………………………………………… *44 – 49*
ISKANDAROVA M.R.
Historical sources - as psychological research methods…………………………………………… *50 – 54*
KHALIKOVA T.T.
Problems of economic education in primary school…………………………………………………… *54 – 56*
KARIMOVA D.J., NAZAROV D.J.
The influence of effective physical exercise on the moral development of the individual during the lesson…………………………………………………………………………………………… *56 – 62*
KADYROVA M.B.
Educating young people as an important mission of teachers………………………………………… *63 – 66*
NOSIROVA Sh.A., IBROGIMOV G.
Authority and personal example of a teacher in the teaching and education of junior class students…………………………………………………………………………………………… *66 – 72*
KURBONOVA Z.
Ecological fairy tales in environmental education…………………………………………………… *72 – 76*
QURBONOV N.Kh.
The problem of psychological health of a teacher in secondary educational institutions in the educational space of Tajikistan (socio-psychological analysis)………………………………………… *76 – 82*
RUSTAMOVA G.A.
Philosophical-anthropological and synergic aspects of modern education…………………………… *82 – 86*
NURGULOVA M.M.
Psychological and pedagogical features of personal development of preschool children in a presenter condition…………………………………………………………………………………… *86 – 90*
ZAYTMETOV H.A., MANSUROVA A.R.
The development of cognitive interest in foreign language lessons…………………………………… *90 – 96*
TURSINKULOVA B.Kh.
Psychological factors of the influence of internet – online games on the intellectual development of junior class students…………………………………………………………………………………… *96 – 100*
SHARAFZODA B.A.
Field of science and education in the axial message Leader of the nation…………………………… *100 – 104*
MAKSUDOV Kh.Z.
Contents of experimental work on the formation of the political culture of a future specialist…… *104 – 112*
SHARIFOV M.
Comparative analysis of tajik and russian cultural traditions in the field of health care……………… *112 – 117*
KHODJIBOEVA R.M.
Art therapy as a correction of students' stress states…………………………………………………… *117 – 122*
KHOJAZODA Kh.U.
On the issue of some scientific and theoretical aspects of the connection between pedagogical communication and personal self-development…………………………………………………… *122 – 128*
SHUHRAT B.
Social essence of patriotic education of adolescents and youth in the global conditions of national values of the Republic of Tajikistan…………………………………………………………………… *128 – 133*

TOJIBOYZODA Sh.T.
Climate change and its impact on the development of the world community………………………. 133 – 138
SHOEVA M.Y.
Psychological aspects of teacher communication culture in the modern world…………………….. 138 – 143
SHERMATOV Sh.M.
The need to form practical experience of research activities among students............................... 143 – 147
SALIMOV F.N., RAKHMONOV M.N.
Features of the use of modern information and communication technologies in teaching foreign languages in a technical university.. 147 – 156
SODIKOVA M.S.
Methodology for using video materials in teaching listening comprehension in russian language lessons in high school……………………………………………………………………………….......... 158 – 162
MYMINOV A.Kh., RAUPOV J.U., KHOLOV S.K.
Instructions of Abuali Ahmed Miskawykh about the merits of education... 162 – 167
IBRAGIMOVA I.A., KHASANOVA Sh.
Application of games and game modeling in literature lessons to formation of interest in studying school current subject in secondary school.. …………… 167 – 172
ABDUAHADOVA A.S.
Educational sphere in learning english language…………………………………………………….. 172 – 180
ODDIEVA Sh.A.
Pedagogical technology for developing key competencies of students in english classes...................... 181 – 187
SHAROPOV Sh.A., RAKHMONOV Z.P.
Features and factors of professional development competence of primary school teachers...…… 187 – 191
AHMADZODA B.S.
Methods of learning speech and communication in the process of language learning...…… 191 – 195
RASULOVA A.S.
The content and role of a special experimental course in the formation of a humane position of students of higher professional educational institutions...…………… 196 – 202
KHAIDAROVA N.M.
Early stages of developing the use of literature in the process of educating humanistically oriented individuals through children's literature…………………………………………………………… 202 – 208
SHARIPOV H.Kh.
The main directions of development of the physical education process in modern secondary vocational educational institutions...…………… 208 – 214
SHOHOLIKZODA Sh.Sh.
Features of legal education and warning manifestations of extremist motives among youth…………………………………………………………………………………………….. 214 – 218
KADIROV Z.K.
Pedagogical factors and conditions for self-education of moral and voluntary qualities of youth in the educational process sports school……………..………………………………………………… 218 – 223
SAIDZODA A.R.
History and current state of the issue of formation of the aesthetic culture of personality in pedagogical theory and practice………………………………………………………………………….. 223 – 228

TEACHING TECHNOLOGY

BOBIZODA G.M., SAFARZODA S.
Chemical experiment - a tool for forming students' worldview…………………………………….... 229 – 237
MIRZOZODA R.R.
Development of creative thinking of students at higher mathematics under conditions of credit education system……………………………..……………………………………………….......... 237 – 241
SAIDOV N.T., SHAMSIDDINOVA M.B.
Methodology for studying english using innovative teaching information technologies…………… 242 – 247
NAIMOVA T., MIRZOEV A.R.
Formation of students' information competencies……………………………………………….... 247 – 251
MURODOVA Sh.S., SAFAROV Sh.M.
Development of professional skills of future mathematics teachers based on their readiness to apply technologies for intelligence development (IQ) - for students... 251 – 258

For authors………………………………………………………………………….……….. 259

СИЁСАТИ МАОРИФ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
EDUCATIONAL POLICY

САЛОҲИЯТҲОИ АРЗЁБИИ ОМОДАГИИ КАДРҲОИ ИЛМӢ-ПЕДАГОГӢ ДАР РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ

САФАРОВ Шодӣ Асомуродович *– доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *safarov.sh.a@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

ДАВЛАТЗОДА Сарвиноз Абдумалик *– номзади илмҳои педагогӣ, ходими калони илмии шуъбаи фанҳои технологияи меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ, омодагии ибтидоии ҳарбӣ ва бознигариву такмили стандарт, барномаҳои таълимию китобҳои дарсии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sarvinoz.davlyatboyeva@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 970 65 83 83*

Муаллифон дар мақола кадрҳои илмӣ-педагогиро шахсияти бомаърифати салоҳиятнок, ки қобилияти баланди касбӣ ва ба раванди гуногуншакли фаъолияти педагогӣ муносибати эҷодкорона дошта, муаррифӣ мекунад. Мазмуни ташаккули қобилият ба худмуайянкунии касбӣ дар асоси се омил: худтаҳлилкунӣ, таҳлили касб ва санҷиши касбӣ, ки амал карда мешавад арзёбӣ мегардад. Ба ақидаи мо, дар салоҳиятҳои таълими омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ, сифатҳои масъулиятшиносӣ, шуурнокӣ ва фаъолнокӣ, ки дар ҳаллу фасли мақсад ва вазифаҳои таълимӣ нақши таълимӣ доранд, бояд ташаккул дода шаванд.

Инчунин, қайд намудаанд, ки таҳлили ҳуҷҷатҳову асноди меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар маъхазҳои таҷрибавӣ маҳдудият ва душвориҳои ҷиддиро барои банақшагирӣ ва арзёбии салоҳиятҳои омодагии илмӣ-педагогӣ, маърифат ва ҳуқуқро дар диссертантҳо нишод медиҳад. Тибқи қонуни маориф, ки дар он возеҳ гуфта шудааст, ки диссертант ҳақ дорад ҳамчун таҳқиқгар шаъну шарафи худ ва рисолаашро дар шурои мувофиқ ба рамзи рисолаи илмӣ ҳимоя намояд. Педагог ташаккулдиҳандаи шахс буда, ҷомеа ба ӯ гаронбаҳотарин фард, фарзандро ва ояндаи онро бовар мекунад, педагог бояд, эҷодкори доимӣ, заҳмати беандозаи андеша, саховати бузурги маънавӣ, дониши зиёд, поквиҷдонӣ, сабр, ҷасорат дошта бошад.

Муаллифон робитаи пайвандгоҳи ҳазорсолаи гузашта ва имрӯзаро бо асосҳои педагогии илмӣ такянамуда, маънидод карда, маҳз дониши педагогиро сабки тафаккури илмӣ ба вуҷуд оварда, рушди минбаъдаро ба тарафи сатҳи донишҳои маърифатӣ-назариявӣ имконпазир менамояд. Дар даврае, ки мавриди баррасии мо дар омодагии кадрҳои педагогӣ қарор дорад, ғояи ташаккул додани инсони бомаърифат ҳаматарафа рушдёфта, мутаносиб, том, башардӯст ва инсонгаро, озодманиш ва демократӣ намудани равандҳои таълиму тарбия, аҳамияти рӯзафзуни ҷанбаи маънавӣ дар маърифати шахсият ва умуман, ақлоникунонии кадрҳои илмӣ-педагогӣ ба мақоми аввал арзёбӣ мегардад.

Вожаҳои калидӣ: *салоҳиятҳо, омодагӣ, илмӣ-педагогӣ, маърифат, ҳуқуқ, диссертант, арзёбӣ, арзиш, малака, дониш, маҳорат, қобилият, дараҷа, фаъолият, татбиқ, фаъолнокӣ.*

КОМПЕТЕНЦИИ ОЦЕНКИ ГОТОВНОСТИ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В ОБЛАСТИ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ОБРАЗОВАНИЯ

САФАРОВ Шоди Асомуродович *– доктор педагогических наук, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *safarov.sh.a@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

ДАВЛАТЗОДА Сарвиноз Абдумалик *– кандидат педагогических наук, научный сотрудник отделения технологии труда, физического воспитания, начальной военной подготовки и пересмотра и совершенствования стандартов, образовательных программ и учебников Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sarvinoz.davlyatboyeva@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 970 65 83 83*

В статье авторы представляют научно-педагогические кадры как образованных и компетентных личностей, обладающих высокими профессиональными способностями и творческим подходом к различным процессам педагогической деятельности. Содержание формирования способности к профессиональному самоопределению оценивается на основе трех факторов: самоанализа, карьерного анализа и проводимого профессионального экзамена.

На наш взгляд, в компетенциях подготовки научно-педагогических кадров должны формироваться качества ответственности, осознанности и активности, играющие воспитательную роль в решении образовательных целей и задач.

Также они отметили, что анализ нормативно-правовых документов и других эмпирических источников показывает серьезные ограничения и трудности планирования и оценки компетенций научно-педагогической подготовки, знаний и права в диссертациях. По закону об образовании, в котором четко прописано, что диссертант имеет право защищать свою честь и свою диссертацию как научный сотрудник в совете, соответствующем условному обозначению научной диссертации. Педагог – формирующая личность, и общество доверяет ему самое дорогое – человека, своего ребенка и его будущее.

Авторы подчеркивают и объясняют связь прошлого тысячелетия с современностью научными педагогическими основами, создающими педагогическое знание в стиле научного мышления и делающими возможным дальнейшее развитие на уровне познавательно-теоретического знания. В период, который мы рассматриваем при подготовке педагогических кадров, идеи формирования образованной личности, всесторонне развитой, уравновешенной, цельной, гуманитарной и гуманной, раскрепощающей и демократизирующей процессы воспитания и обучения, возрастает значение духовный аспект в воспитании личности и в целом интеллектуализация научно-педагогических кадров оценивается на первую позицию.

Ключевые слова: *компетенции, подготовка, научно-педагогическое, образование, право, диссертация, оценка, ценность, умение, знания, способности, способности, степень, деятельность, реализация, деятельность.*

COMPETENCIES FOR ASSESSING THE READINESS OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PERSONNEL IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION

SAFAROV Shodi Asomurodovich *– Doctor of Pedagogical Sciences, President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamov, 11/2.* ***E-mail:*** *safarov.sh.a@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 42 10 63*

DAVLATSODA Sarvinoz Abdumalik *– candidate of pedagogical sciences, scientific worker of the department of labor technology, physical education, primary military training and revision fnd improvement of standards, educationaln programs end textbooks of Abdurahmani Jami institute of Education Development of the Tajik Academy of Education, of Tajikistan, Dushanbe, A.Adhamov str. 11/2.* ***E-mail:*** *sarvinoz.davlyatboyeva@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 970 65 83 83*

In the article, the authors present scientific and pedagogical personnel as educated and competent individuals with high professional abilities and a creative approach to various processes of pedagogical activity. The content of the formation of the ability to professional self-determination is assessed on the basis of three factors: self-analysis, career analysis and the professional exam. In our opinion, the competencies of training scientific and pedagogical personnel should formulate the qualities of responsibility, awareness and activity, which play an educational role in solving educational goals and objectives.

They also noted that the analysis of regulatory documents and other empirical sources shows serious limitations and difficulties in planning and assessing the competencies of scientific and pedagogical training, knowledge and law in dissertations. According to the law on education, which clearly states that the dissertation author has the right to defend his honor and his dissertation as a researcher in the council corresponding to the symbol of the scientific dissertation. A teacher is a formative personality, and society trusts him with the most precious things - a person, his child and his future.

The authors emphasize and explain the connection of the last millennium with the present with scientific pedagogical foundations that create pedagogical knowledge in the style of scientific thinking and make possible further development at the level of cognitive-theoretical knowledge. In the period that we are considering in the preparation of teaching staff, the idea of forming an educated personality, comprehensively developed, balanced, integral, humanitarian and humane, liberating and democratizing the processes of education and training, the importance of the spiritual aspect in the education of the individual and, in general, the intellectualization of scientific and pedagogical personnel are increasing ranked first.

Key words: *competencies, training, scientific and pedagogical, education, law, dissertation, assessment, value, skill, knowledge, ability, ability, degree, activity, implementation, activity.*

Дар замони муосир, ба ақидаи зиёде аз олимон, салоҳият ҳамчун талаботи меъёрии мухтавои таълим маънидод карда шуда, маҷмӯи сифатҳои ба ҳам алоқаманд (дониш, малака, усулҳои фаъолият), ки алоқа бо объектҳо равандҳо ва фаъолияти истеҳсолӣ ба онҳо салоҳияти шахсият, аниқии муваффақияти фаъолиятҳо зарур шуморидаанд, инъикос мегардад. Мазмуни салоҳият дар рушди илми педагогика мувофиқат ба мавзуи махсус (инфиродӣ), берунӣ-байниминтақавӣ, "минимумҳо" (мундариҷаи ҳадди ақали барномаҳои таълими асосӣ), "талабот" (талабот ба сатҳи омодагии кадрҳо) алоқаманд мебошанд, арзёбӣ шудаанд.

Зимни қайд намудани салоҳият ва арзёбии илми педагогика ба ташаккули маърифати ҳуқуқӣ омода кардани кадрҳо моделҳои мавҷуда нақши калидиро мебозанд:

1. Модели ба сӯйи иҷтимоиёт нигаронидшуда салоҳияти омодагии педагогиро дар ҳаёти ҷамъиятӣ рушд дода, маърифати шаҳрвандӣ ва меҳнати рӯзгори фароғатиро муайян мекунад;

2. Модели фарҳангӣ-этикӣ ҷузъҳои таҷрибаи кадрҳои педагогӣ-иҷтимоӣ ба маърифати иттилоотӣ дар салоҳияти меҳнатӣ-коммуникативӣ ва худшиносии шахс, ки сабт шудааст, инъикос менамояд;

3. Модели ба шахсият тааллуқдошта, ки ба худ салоҳияти ҳамгироӣ, такмилдиҳии шаҳрвандӣ, рушди худтанзимкунии инъикоси шахсӣ ва объективӣ, ки самтҳои муносибатро ифода мекунад;

4. Модели инфиродии фаъолнокӣ робита дар сохтори омодагии педагогӣ-иҷтимоӣ ва шахсӣ ба арзиши таълими маърифати иттилоотӣ-коммуникативӣ, салоҳияти меҳнатии шахсӣ, ки барои аз худ намудани таҷрибаи кадрҳо кӯмаки ҳуқуқӣ медиҳад.

Татбиқи масъалаҳои мубрам фаъолияти ҳамгироии пурмаҳсули ҷанбаи салоҳиятҳои таълимӣ, ки ба омода кардани кадрҳои педагогӣ дар соҳаҳои гуногун дар таҳкими самти амалии таҳсилот хизмат ва рушд мекунад. Бо роҳи ташаккули сифатҳои маърифати ҳуқуқӣ ва арзёбии салоҳиятҳои таълим муаммои ҳалкунандаро дарёфт намудем:

- ҷустуҷӯйи зуҳуроти салоҳияти калидии маърифати ҳуқуқӣ дар ҳар як мавзуи мушаххас;
- бунёди зинаҳои кадрӣ дар доираи ҳуқуқи маърифати инсонӣ ва шохаҳои салоҳиятҳо;
- тарҳрезии салоҳиятҳои умумии илмӣ-педагогӣ барои ҳар се зинаҳои таҳсилоти умумӣ: пешбинии фанҳои таълимӣ, ки аз рӯйи дараҷаи салоҳият дар стандартҳои таълимӣ, нақша ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ташаккули босифати он;
- таълими пай дар пайи педагогӣ ва омӯзиши донишҳои соҳавӣ аз ихтисосҳои гуногуни илмӣ-маърифатӣ.

Бояд қайд намуд, ки таҳлили ҳуҷҷатҳову асноди меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар маъхазҳои таҷрибавӣ маҳдудият ва душвориҳои ҷиддиро барои банақшагирӣ ва арзёбии салоҳиятҳои омодагии илмӣ-педагогӣ, маърифатӣ ва ҳуқуқиро нишод дод.

Агар ба қонуни маориф нигарем дар он возеҳ гуфта шудааст, ки унвонҷӯ ҳақ дорад ҳамчун таҳқиқгар шаъну шарафи худ ва рисолаашро дар шурои мувофиқ ба рамзи рисолаи илмӣ ҳимоя намояд. Дар модаи дигар гуфта шудааст, ки унвонҷӯ вазифадор аст, ки меърҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва шаъну шарафи устодонро эҳтиром кунад. Касби педагогӣ яке аз касбҳои инсондӯстист, пуршараф ва дар айни замон мушкилу масъулиятноктарин аст. Педагог ташаккулдиҳандаи шахс буда, ҷомеа ба ӯ гаронбаҳотарин фард, фарзандро ва ояндаи онро бовар мекунад. Педагог бояд эҷодкори доимӣ, заҳмати беандозаи андеша, саховати бузурги маънавӣ, дониши зиёд, поквиҷдонӣ, сабр ва ҷасорат дошта бошад.

Дар робита бо ин, дар пайвандгоҳи ҳазорсолаи гузашта ва имрӯза ба асосҳои педагогии илмӣ такя карда шуд, зеро маҳз дониши педагогӣ сабки тафаккури илмиро ба вуҷуд оварда, рушди минбаъдаро ба тарафи сатҳи болотари инкишофи донишҳои маърифатӣ-назариявӣ имконпазир менамояд, то ки аз тавсифоти эмперикии объект ё падида ба дидгоҳи назариявӣ ва асосноккунии онҳо гузашта шавад. Дар даврае, ки мавриди баррасии мо дар омодагии кадрҳои педагогӣ қарор дорад, ғояи ташаккул додани инсони бомаърифат ҳаматарафа рушдёфта, мутаносиб, башардӯст ва инсонгаро намудани равандҳои таълиму тарбия, аҳаммияти рӯзафзуни ҷанбаи маънавӣ дар маърифати шахс ва ҷузъи фарҳангии он ва умуман, ақлоникунонии кадрҳои илмӣ-педагогӣ ба мақоми аввал арзёбӣ мегардад.

Агар пештар танҳо омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ арзиши асосии ахлоқӣ ҳисоб мешуд, пас дар замони муосир инсони дар қаринаи маърифатӣ ҳуқуқӣ баррасишаванда, дар ҳамоҳангии оғозҳои омодагии кадрӣ ва маънавӣ, дар ҷудоинопазирӣ ва ягонагии ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ тасаввур мегардад.

Мафҳуми "ҷалбшавӣ" бештар аз ҳама ҳамчун намудҳои гуногуни рафтори афрод, хоҳиши маърифат, вокунишҳои ҷанбаи отифидошта, шарҳу тафсир мегардад. Ҷалбшавӣ метавонад отифавӣ, маърифатӣ ва рафторӣ бошад. Ба ин намудҳои анъанавӣ метавон фаъолияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ ҳамчун намуди муайянкунандаи "дараҷаи ҷалбшавӣ"

илова намуд. Бо мақсади тавсифи он метавон меъёри муассирӣ, бардавоми ё басомади фаъолияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ корбаст намуд.

Ба туфайли таҳлили педагогии шомилшавӣ ё "ҷалбшавӣ"-и кадрҳо мо ба даст овардани иттилоотро дорем:

- дар бораи навъи омодагӣ ба фаъолияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ ва салоҳиятҳои зуҳуроти онҳо;
- дар бораи он ки кадом гуруҳҳои иҷтимоӣ ба фаъолияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ ҷалб шудаанд;
- пешравии фаъоли кадрҳои илмӣ-педагогӣ салоҳияти гуруҳҳои иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида;
- таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ба равандҳои салоҳияти фаъолияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ.

Педагог пеш аз ҳама бояд ба салоҳияти тараққиёти ҷамъият дар марҳилаи ҳозира мувофиқ бошад. Ҳаёт дар як ҷо наистода, доимо тағйир ва рушд меёбад. Дигаргуниҳои куллие, ки дар кишвар ва дар тамоми ҷаҳон ба амал меоянд соҳаи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ зарурати навсозии салоҳият, мазмун ва таълим дар муассисаро муайян намуда, дар навбати худ вазифаи ташаккули маърифати инсони нави қобилияти зиндагӣ дар ҷамъияти ҳуқуқиро ба миён мегузорад. Ҳалли ин масъала боиси он мегардад, ки дигаре вазифаи омода кардани кадрҳои нав, ки ба таълиму тарбияи насли нави донишомӯзон қодир аст, онҳоро ба ҳаёти нав, дар шароити нав омода кунад. Талаботро нисбат ба омӯзгор ба ду гуруҳ тақсим кардан мумкин аст: касбӣ ва шахсӣ.

Талаботи шахсӣ ба фаъолияти маърифатии касбии педагог алоқаманд аст. Инҳо талаботҳои дониши касбии ӯ мебошанд, ки салоҳияти ҷаҳонбинии умумӣ ва маърифати уро муайян мекунанд. Ин маърифатро дар бар мегирад:

- омодагии дониши маърифатӣ дар кадрҳои оянда;
- идеявию сиёсӣ (дониш дар соҳаи дохилӣ ва берунии давлат, вазъи сиёсии кишвар ва ҷаҳон);
- умумии илмӣ-педагогӣ (дониши маърифатӣ дар соҳаҳои гуногуни илму техника, иқтисоду молия, адабиёт ва санъат, дин ва ахлоқ, экология ва тиб, ва ғайра, ки ҷаҳонбинии умумии кадрҳоро муайян месозад);
- дониши маърифатӣ дар соҳаи илмҳои ба ҳам наздик (шафати илме, ки асосҳои онро мутахассисон таълим медиҳад);
- психологию педагогӣ (дониши психологияи донишомузон, психологияи азхудкунии маводи таълимӣ, принсипҳо ва усулҳои таълим);
- мета кадрӣ (донистани хусусиятҳо ва мантиқи кадри таълимгиранда) ва ғайра.
- ҳамаи ин донишҳо якҷоя омодагии фундаменталии касбии мутахассисро муайян карда ба самаранокии илмӣ-педагогии у мусоидат мекунад. Дар моддаи 51 оид ба ухдадориҳо ва салоҳияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ гуфта шудааст.

Педагог дар раванди таълиму тарбия салоҳиятҳои зеринро дорад:

- оиннома, қоидаҳои тартиботи дохилии муассисаи таълимиро риоя намояд;
- сатҳи дониш, ҷаҳонбинӣ, маҳорат ва малакаи касбии худро такмил диҳад;
- азхудкунии барномаҳои таълимию илмиро дар асоси стандартҳои давлатии таҳсилот аз таълимгирандагон талаб намояд;
- дарсҳои назариявӣ, амалӣ, таҷрибавӣ, истеҳсолӣ ва дигар намуди дарсҳо ва машғулиятҳоеро, ки барномаи таълимӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудаанд, дар сатҳи баланди касбӣ гузаронида, аз усулҳои фаъоли таълим истифода барад, бесабаб аз фаъолияти педагогии худро дар канор нагирад;
- таълимгирандагонро аз амалҳои зуроварии ҷисмонию равонӣ ҳифз намоянд ва барои пешгирии истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ ва маводи сахтаъсир корҳои таблиғотӣ барад;
- аз доираи мавзуе, ки барномаи таълимӣ муқаррар намудааст, берун набарояд;
- дар рафти дарс телефони мобилӣ истифода набарад;
- вобаста ба имконот дарсҳои кушод ташкил карда, падару модарони (шахсони онҳоро ивазкунандаи) таълимгирандагонро барои шинос шудан бо маҳорати касбии худ ҷалб намояд;
- меъёрҳои санҷиш ва баҳогузориро ба дониши маърифтӣ дар раванди дарс риоя намояд;
- журнали гуруҳиро дар доираи муқарраротпур намояд;
- ашёи таълимӣ, таҷҳизот ва маводи таълимиро ҳифз карда, таълимгирандагонро дар ҳамин руҳия тарбия намояд;
- бо мақсади такмили маҳорати касбӣ ҳар 3 сол аз такмили ихтисос гузарад;
- меъёрҳои забони давлатиро риоя намояд;
- дар вақти дарс ва берун аз он аз алфози қабеҳ худдорӣ намояд;

- аз тарғиби ғояҳои бегона ва ташвиқи ҳар гуна масъалаҳое, ки аз доираи мавзуи дарс берун аст, худдорӣ намояд;

- вобаста ба қобилият мақолаҳои оммавӣ, илмӣ таълиф намояд.

Проблемаи омодагии кадрҳои педагогӣ дар ҳама давру замон актуалӣ буд ва мемонад. Он имрӯз ҳам аҳамият дорад. Ба кишвар педагогони соҳибмаълумот, соҳибихтисос, ки кори худро медонанд ва ба он содиқанд, аз ҷиҳати ғоявӣ устуворанд, ки имрӯз барои онҳо бетафовут нест, кадом насл ба воя мерасад ваояндаи кишвар, халқ ва миллат дар дасти онҳост. Педагог дар баробари донишҳои касбӣ барои бомуваффақият ташкили раванди таълим дар муассиса як қатор омодагии кадрҳои маърифати илмӣ-педагогӣ, ки маҳорати асосии онҳо;

1). Малакаҳои конструктивӣ вобаста ба интихоб ва банақшагирии маводи таълимӣ барои омӯзиш дар давраи муайян;

2). Маҳорати ташкилотчигӣ, ки бо сохтани навъҳои гуногуни қобилияти маърифатӣ ва пайвастани фаъолияти коллективӣ дар кори инфиродӣ бо донишомӯзони лаёқатманд ва пасмонда;

3). Малакаи методологии вобаста ба интихоби усул, ва воситаҳои таълими анъанавӣ ва инноватсионӣ; қобилияти гузаронидани дарсҳо онлайн, донистани усул ва технологияи таълими фосилавӣ ва ғайра;

4). Малакаҳои муоширатӣ ва нутқӣ, ки асоси фарҳанги педагогии илмиро ташкил медиҳанд, ки ҳангоми муошират бо донишомузон, падару модарон ва ҳамкорон заруранд, маърифати ташаккул додан ва нигоҳ доштани муошират шифоҳӣ риояи меъёрҳои ахлоқӣ, ҳуқуқӣ аз ҷумла меъёрҳои этикаи нутқ дар раванди муошират, маърифати канорагирӣ аз ҳолатҳои мунокиша ва нокомии нутқ ҳангоми муошират бо категорияҳои гуногун ва ғайра.

Ҳамаи ин маҳоратҳо якҷоя маърифати педагогии нутқи касбии омодагиро муайян мекунанд. Инро каме муфассалтар дида бароем. Тарбияи нутқи касбии педагог ба санъати сухан асос меёбад, ки ин аз як тараф тарбияи баланди нутқи педагогро дорад (риояи меъёрҳои адабии забон дар ҳамаи сатҳҳои системаи забон, зеро нутқи педагог намунаи ибрат аст), аз тарафи дигар кордонии у. Педагог бо сухани худ маърифати ахлоқу одоб муносибати худро нисбати шогирд ифода мекунад. Аз ин рӯ, ҳунару сухан ҳамчун яке аз меъёрҳои асосие гузошта мешавад, ки маърифати кадрии педагогро муайян мекунад. Сухани педагог бояд таъсирбахш, руҳбахш, илҳомбахш, бовaрибахш бошад ва ҳеҷ як донишомузро бепарво нагузорад; ростгӯй бошад (донишомузон дурустии суханони педагогро оҳиста ҳис мекунанд ва ба сухани ростқавлона ҳассосона ҷавоб медиҳанд); иттилоотӣ, пурмазмун, мантиқӣ мувофиқ будан; устувор будан, серталаб будан ва дар мавриди зарурат нарм навозиш кардан; малакаҳои инфиродӣ, ки бо корҳои ҷустуҷӯйи, тадқиқотӣ, таҳлилӣ алоқаманданд; маърифати кор кардан бо адабиёти илмӣ, методӣ ва маълумотӣ бо луғатҳои гуногун; қобилияти баровардани хулосаҳо ва умумӣ. Малакаҳои номбаршуда (онҳоро идома додан мумкин аст) асоси талаботи кадриро ба педагоги муосири муассиса ташкил медиҳанд. Талаботи шахсӣ бо ташаккул додани он хислатҳои мусбат дар педагоги муассиса алоқаманд аст, ки уро идеали маърифати донишомӯзон, намунаи ибрат мегардонанд.

Идеали педагоги муассиса, шахси баланди маърифатӣ-ахлоқӣ, фарҳангӣ, соҳибақл аст, ҳокими сифатҳои мусбат, аз қабили таҳаммулпазирӣ, гуногунфарҳангӣ, ҷомеашиносӣ, ахлоқу одоб, инсондӯстӣ, поквиҷдонӣ, мавқеҳои фаъоли ҳаётӣ, меҳнатдӯстӣ, ватандӯстӣ ва як қатор дигарҳо мебошад. Ба шарофати ин хислатҳо дар байни педагог ва донишомӯз муносибатҳои боваринок муқарар карда мешавад. Ва ин гарави муваффақият дар раванди таълим аст. Дигар хислатҳои педагоги муосир, ки барои иҷрои он вазифаҳои ҷомеа пешбинӣ шудааст, нисбат ба маърифати омодагӣ-методӣ педагог талаботи баланд мегузорад. Вай бояд технологияи нави таълимро азхуд кунад. Аммо ин асло маънои рад кардани усул ва воситаҳои таълими куҳнаи анъанавиро надорад. Дар айни замон вожаи педагогӣ кадри эҷодкор васоити таълим хеле зиёданд: анъанавӣ, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълими чопӣ, асбобҳои айёнии чопӣ (ҷадвалҳо, плакатҳо, расмҳо, графикҳо, схемаҳо ва ғайра): инноватсионӣ ахборотӣ коммуникатсионӣ технологияҳо (интернет, компютер, планшет, ноутбук, смартфон педагоги муосир бояд инҳоро хуб донад ва дар раванди таълим моҳирона дар як нуқтаи муайян оқилона татбиқ намояд.

Барои он ки шароити маърифати педагогии дар ҷараёни таҳқиқот ошкоргардидаро дар амал татбиқ намоем, зарур аст, ки усулҳои комилан дигаргуна (аз анъанавӣ тафовутдошта) нисбат ба ташкили раванди таълими дар ҷуъиёти муҳтавоӣ ва сохтории амсилаи озмоишӣ инъикосёфтаро дар омодагии кадрии илмӣ-педагогӣ низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор барем.

Амсилаи таҷрибавиро дар намуди инъикоси ангоравии ҷузъи муҳтавоии шароитҳои кадрӣ илмии маърифат ва ҳуқуқи педагог, ки дар намуди панҷ марҳилаҳои ба ҳам пайваста дар

муттасилии сохтории он: мақсадӣ, ташкилӣ, технологӣ, мухтавоӣ ва натиҷавию баҳодиҳӣ пешниҳод шудааст, баррасӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Маърифати самаранокии амсилаи кори таҳқиқотӣ аз рӯйи самти ҷамъбастии дараҷаи маърифатӣ аз ҷумла ҷузъиёти гуногуни он (дар марҳилаи натиҷавию баҳодиҳӣ) муайян карда мешавад.

Аз тарафи педагог зоҳиршавии ин ё он фаъолият самти рушди ӯро тавсиф менамояд. Натиҷаи калидии амалишавии амсилаи педагогии пешниҳоднамудаи мо комёбии дараҷаи баланди маърифати ҳуқуқи педагогӣ низоми таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи самти илмӣ мебошад, ки дар мустақилияти кадрӣ ва маърифати ҳуқуқӣ ифода мегардад.

Асоснокӣ ва таҳлили моҳияти ҷузъи таркибии мухтавоии амсилаи пешниҳодгардидаро бо якчанд мулоҳизаҳои ҷанбаи умумидошта меоварем.

Тавре ки дида мешавад, амсилаи таҳиянамудаи мо танҳо бо ҷузъиёти асосӣ бидуни баррасии муфассали сохтори он пешниҳод шудааст. Дар ин ҳол, мо намуди муфассали сохторишуда бо тавсифи мухтасари муҳимтарин ҷузъиёти онро ба донишомӯз дар поён ошно хоҳем намуд. Ҳангоми интихоби чунин усули пешниҳоди амсилаи педагогии аз тарафи мо таҳияшуда ҳолатҳои зеринро ба назар гирифтем.

Дар қаринаи таҳлили худ мо пешниҳод менамоем, ки амсилаи педагогӣ ҳамчун тасаввури ангоравии робитаҳои мутақобила ва сохтори ҷузъҳои таркиби он баррасӣ шавад, ба туфайли ҳамкориҳои муназзами онҳо дар чорчӯбаи раванди педагогӣ хосиятҳои нави ҳамгироӣ ташаккул меёбанд, ки он ҳадафи бунёди амсилаи (низоми) мазкур мебошад ва бо ёрии онҳо ҳаллу фасли кадрии педагогӣ ба омодагии баландтари сифатӣ арзёбӣ хоҳад гардид.

Мақсади амсилаи ангоравӣ тасаввури фаҳмотар ва айёнии ин ё он падидаи илмӣ-педагогӣ мебошад, ки имкони осонтар арзёбӣ ва мулоҳиза карда шавад. Бо мақсади бартараф намудани мушкилот ва ҳифз намудани ҷамъи амсилаи илмӣ-педагогӣ ба таваҷҷуҳи донишомӯзон пешниҳодшаванда, мо ба тавсифи муфассали сохтор ва ҷузъи мухтавоии он ба шакли ҷадвал иқдом намудем. Таркиби ҷузъи мухтавоӣ аз ҷумлаи ҷузъиёти калидии салоҳияти кадрҳои илмӣ-педагогӣ, маърифат ва ҳуқуқ дар муассисаҳо.

1). Марҳилаи мақсаднок. Дар марҳилаи мазкур мухтаво, сохтор ва мақсади раванди ба салоҳияти педагогӣ маърифат ва ҳуқуқ самтгиришуда дар омодагии кардҳои ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Ин раванд ба ҷамъбасти таҳлили ченакҳои аввалияи тавсифкунандаи салоҳияти ташаккулёфтагии ҷузъҳои он, инчунин пешгӯйии такмили имконпазири онҳо дар кадрҳои илмӣ-педагогӣ

2). Марҳилаи ташкилӣ. Дар чорчӯбаи марҳилаи мазкур шароити ташкилӣ, равишҳо ва шаклҳои амалисозии фаъолияти омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ муайян карда мешаванд ва онҳо имкон медиҳанд, ки мухтавои салоҳиятҳо бо самаранокии ҳадди аксар ва бомуваффақият вазифаҳои ҳар як марҳилаи ҷудошудаи шароити педагогии дараҷаи ҷанбаи маърифатидоштаро иҷро намояд.

Равишҳо:

- шахсан - самтгиришуда, раванди такмилёбии донишомӯзонро бо дарназардошти тавсифномаҳои салоҳияти инфиродии ҳар яки онҳо, омодагии кадри илмӣ-педагогӣ дар назар дорад.

- низомнокию фаъолиятӣ – барои донишомӯзон фароҳамоварии чунин шароитро дар назар дорад, ки дар он онҳо метавонанд салоҳияти маърифатидошта зоҳир намуда, ба раванди худомӯзӣ ҷалб шаванд.

- аксиологӣ, ки ба ташаккули муносибати арзишӣ нисбат ба масъалаҳои салоҳияти худ мусоидат мекунад.

Салоҳияти педагогӣ:

- ба вуҷуд овардани салоҳияти педагогӣ, ки татбиқи самараноки усулҳои шахсан самтгиришуда, низомнокӣ, маърифатӣ ва аксиологиро имконпазир менамояд;

- салоҳияти зарурӣ барои дараҷаи маърифатии бомуваффақиятро ҳангоми таълим дар чорчӯбаи раванди умумитаҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин мекунад;

- босамартарин шаклҳо ва намудҳоро барои ташаккули бомуваффақияти салоҳияти маърифатӣ ва таносуби муносиби миёни шаклҳои таълими дарс муайян карда мешавад;

- ба барномаи кории оид ба омодагии кадрҳои педагогӣ, ҳамчунин нақшаи таълимӣ ҳадди ақал се соат дар як ҳафта барои омӯзиши салоҳиятҳои педагог ҷудо намудан;

- мониторинги (назорати) дақиқи ҳузур доштани донишомӯзонро дар илми педагогӣ, ҳамчунин ҷалб намудани салоҳияти маърифатӣ ташкил намудан.

3). Марҳилаи мухтавоӣ. Дар ин марҳила воситаҳо ва методҳои таълим муайян карда мешаванд, ҳамчунин ҷузъи таркибии мухтавоии маводи таълимӣ мутобиқи принсипи калидии омӯзиши дар салоҳияти раванди таълим ба таври муназзам ва маҷмӯии бо якдигар зич

вобастабуда ва самтгиришуда ба фаъолияти ҷанбаи педагогӣ ва маърифатидошта ҳамчун ҷузъиёти рушди шахсиятии якдигарро пурракунанда ба кор бурда мешавад.

Воситаҳои таълим:

- намудҳои фаъолияти педагогии пешбинигардида дар чорчӯбаи барномаи таълимӣ, ки ба эҷодиёт, зуҳуроти рағбати кунҷковона ҳадди аксар мусоидат мекунад;

- маводи дидактикӣ ва таълимӣ (варақа-супоришҳо, ки дар онҳо дастурдиҳии дақиқи амалҳои эҳтимолӣ вуҷуд надорад ва ин имкон медиҳад, ки малакаҳои ҷустуҷӯи мустақилона, мулоҳизаронӣ ва идроки маводи таълимӣ бидуни ёрии педагог коркард карда шавад);

- истифодаи воситаҳои ахбори омма, захираҳои интернетӣ бо мақсади ҳаллу фасли омодагии таълимии илми педагогӣ ва маърифатӣ;

Ташаккули салоҳиятҳои педагогӣ ва маърифатӣ:

а) фаъолияте, ки бошуурона барои бадастоварии донишҳои махсус бо мақсади муайянкунии методҳо ва воситаҳои муносиби омодагии салоҳияти кадрҳои илмӣ педагогӣ самтгирӣ шудааст;

б) салоҳиятҳои эҷодкоронаи дар фаъолияти амалии ҳамарӯза ба кор бурдани малакаҳо ва донишҳо;

в) иштироки фаъолона ва мунтазам дар фаъолиятҳо оид ба салоҳиятҳои маърифат ва ҳуқуқи педагог.

Дар ин ҷо салоҳияти ташаккули салоҳияти педагоги маърифатидошта, дар навбати аввал, устувории рағбати донишомӯзон нисбат ба омода кардани кадри илмӣ-педагогӣ, ҳавасмандӣ, ниёзмандӣ ва усули бошуурона ба фаъолиятҳои маърифатӣ вобастагӣ дорад.

Дар асоси таҳлили илмии дар чорчӯбаи омӯзиши назариявӣ ва амалии масъалаи таҳқиқшаванда мо ба **натиҷаҳои** зерин расидем:

Аксари муҳаққиқон перомуни ҳолати буҳронии салоҳияти омодагии кадрии илмӣ-педагогӣ дар Тоҷикистони имрӯза ибрози андеша намуда, дар қатори сабабҳои асосӣ то ҷое аз принсипҳои инсонгароӣ дур шудани ҷомеаро таъкид мекунанд. Дар ҳоле, ки салоҳият ва илми педагогӣ ҳамчун арзиши асосӣ ва беҳтарин василаи маърифатӣ барои расидан ба олитарин натиҷаи дилхоҳ мебошад.

Нақшаи калидии салоҳиятҳои омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ, ки дар ин самтҳо арзёбӣ гардидаанд:

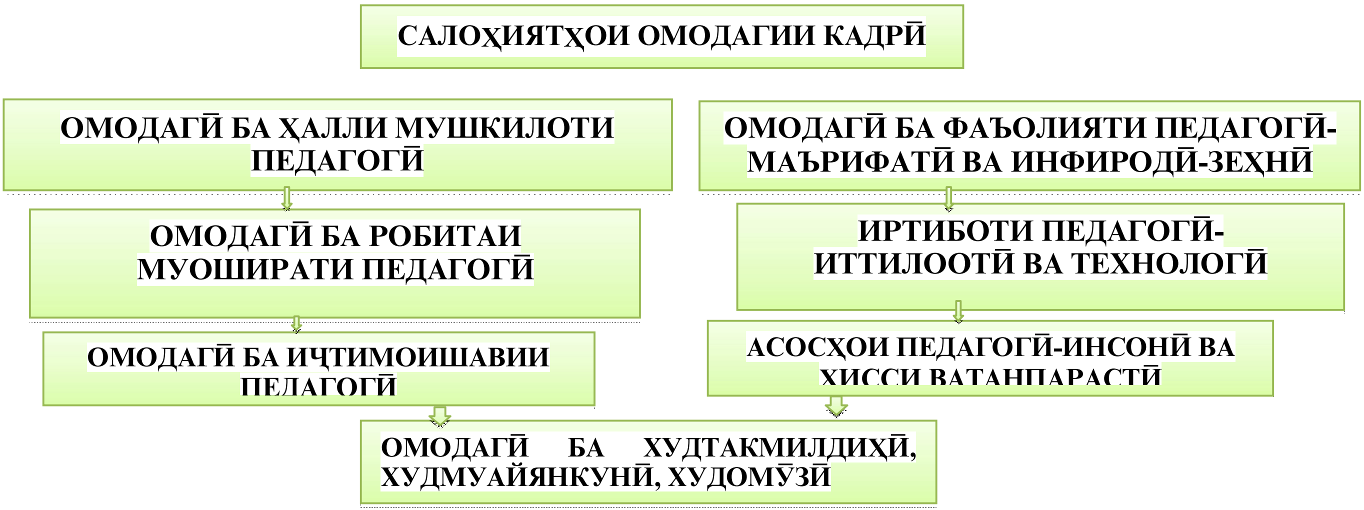

Салоҳиятҳо тақозои замони муосир буда, ба докторантону унвонҷӯён озодона фикр кардан, дар ҳалли мушкилоти рушди маърифатӣ-педагогӣ ва зеҳнӣ- ҳуқуқӣ мустақил будан, аз худ намудани рисолаҳои илмӣ-педагогӣ, ки амалишавии он ба ташаккули малакаву маҳорат, ҷаҳонбинии дониши шахсият вусъат мееёбад, вазифаи аввалиндараҷаи диссертатнҳо мебошад.

Падидаи таҳлили омодасозии кадрҳои илмӣ-педагогӣ дар нақша зикргардида, хусусиятҳои зеринро ташаккул медиҳад:

- ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқие, ки ташкили раванди таълими педагогӣ дар шуъбаҳо танзим карда шудаанд;

- асоси парадигмаҳо дар илми педагогӣ;

- рушди муосири дастурҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- омӯзиши низомномаи Муассисаи давлатии Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- хусусиятҳои равиши салоҳиятнокӣ дар ташкили раванди педагогӣ дар донишгоҳҳо;

- проблемаҳои асосии илми педагогӣ ва амалияи таълимӣ;
- усулҳои асосии таҳияи барномаҳои таълимӣ.

Қобилияти маърифатӣ-зеҳнӣ дар илми педагогӣ, ки диссертатнт қодир бошад:

- таҳлили ҷустуҷуйи проблемаҳои нуқтаи сарҳади ибтидо ва интиҳои муосири илмӣ-педагогӣ;
- таъминоти таълимӣ, методӣ ва дидактикии раванди педагогиро таҳия намоянд;
- маълумотҳои илмӣ-педагогии муосирро ба тафсир ва пурра дар раванди таълим ҷорӣ намоянд;
- фаъолияти педагогии диссертант, ки усулҳои пешқадами таълимро дар амал татбиқ намуда, рушд дода тавонад;
- муайян намудани тамоюли рушди илмию педагогӣ ва сохтори васеъи банақшагирии такрористеҳсолкунӣ, ки аз муассисаҳои олӣ самаранок дар фаоълияти худ истифода менамояд;
- имконияти такмил додани ташкили идоракунии тахассусӣ, ки дар талаботи касбӣ ва фаъолияти худ таҳлил намудааст;
- такмили сохтори демографии асоси илми педагогӣ, ки омодагӣ бо нақшагирӣ восита дошта бошад.

Мусаллам аст, ки ҷомеаи муосири давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон бо азнавсозии куллии низоми маориф тавофут дошта, дар назди муассисаҳои олӣ вазифаҳои хеле мураккаб ва масъулиятнокӣ беҳтарсозии сатҳи омодагии кадрҳои педагогиро пешниҳод месозад. Кадрҳои илмӣ-педагогӣ бояд шахсияти бомаърифати салоҳиятнок, ки қобилияти касбияти баланд ва ба раванди гуногуншакли фаъолияти педагогӣ муносибати эҷодкорона дошта бошад. Мазмуни ташаккули қобилият ба худмуайянкунии касбӣ дар асоси се омил: худтаҳлилкунӣ, таҳлили касб ва санҷиши касбӣ, ки амал карда мешавад арзёбӣ мегардад. Моҳият, мазмун ва мундариҷаи асосии ҳамкории салоҳияти таълимӣ дар асоси омодагии кадрӣ ва фаъолияти таълимӣ-педагогӣ, ки дар асоси ҷанбаҳои маърифати ҳуқуқӣ, мундариҷавӣ, равандӣ инъикос менамояд, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ба ақидаи мо, дар салоҳиятҳои таълими омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ, сифатҳои масъулиятшиносӣ, шуурнокӣ ва фаъолнокӣ, ки дар ҳаллу фасли мақсад ва вазифаҳои таълимӣ нақши таълимӣ доранд, бояд ташаккул дода шаванд.

АДАБИЁТ

1. Лапчик, М.П Подготовка педагогических кадров в условиях информатизации образования:учебное пособие/ из. Москва: лаборатория знаний, -2020г. -185с.
2. Савельев, П.Ю. Подготовка педагогических кадров в 1942-1945 годах/Очерки истории Московского педагогического государственного университета.-М.: Прометей-2002.
3. Консепция подготовки педагогических кадров для системы образования на период до 2030 года/Москва- 2022г.№1688-р.
4. Вайндорф-Сьсоева Марина Ефимовна, Многоуровневая подготовка педагогиеских кадров к профессиональной деятельности в условиях цифрового обучения/Москва-2019г
5. М.И. Макаров. Подготовка научно- педагогических кадров в научном учреждении/ статья. Москва-2021г.
6. Вебер, М. Избранные произведения; пер, с нем./ сост.Ю.Н. Давыдова; предисл.П.П. Гайденко. М.; Прогресс, 1990. 808с.
7. Иванова, С.В., Логвинова, И.М., Победоносцева, М.Г. и др. Методические рекомендации по организации подготовки кандидатских диссертаций для обучающихся и их научных руководителей. М: ИСРО РАО, -2018. 10с.
8. Сериков, В.В. Опыт подготовки научно- педагогических кадров высшей квалификации// Профессиональное образование. Столица.-2019 №2. С.27-35.
9. Строкова, Т.А. Подготовка аспирантов к исследовательской деятельности: из опыта работы научно-педагогической вузы// Образование и науки. 2018.№10. С.9-30.
10. Шабанова, О.В. Социально-педагогические условия становления научной-педагогической деятельности преподавателя высшей школы (на материале классического университета): авто-реф. дис.канд. пед.наук. Воронежск.гос.университет,2002. – 21с.
11. Шарифзода, Ф. Педагогика: педагогикаи инсон ва ҷомеаи фарҳангӣ. – Душанбе: “Ирфон”, 2010. – 544 с.
12. Шарифов, Ф. Дарси ҳамгиро фикри мустақилона ва эҷод меҳоҳад // Таълими муштарак - асоси инкишоф ва тарбия / Ф. Шарифов [Текст]. - Душанбе: “Маориф”, 1995. – 202 с.

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

ПОЛИКУЛЬТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ В УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИНАХ: МОТИВАЦИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ К НОВЫМ ЗНАНИЯМ

КАРИМОВА Ирина Холовна *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор, вице президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. академик А. Адхамова, 11/2.* ***E-mail:*** *gumanizm@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992) 907 72 55 94*

ХАЛИКОВА Тутихон Тахировна *– старший научный сотрудник музея образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. академик А. Адхамова, 11/2.* ***E-mail:*** *tutishka@inbox.ru,* ***тел.:*** *+(992)900 30 07 07*

В статье авторы рассматривают одну из актуальнейших проблем современного образования: поликультурное образование и интеграция поликультурного компонента в учебные дисциплины. Интеграция поликультурного образования в современную школу является ключевым шагом к созданию гармоничного и инклюзивного общества.

Она способствует формированию у учащихся навыков межкультурной коммуникации, глобального мышления и толерантности, что делает их более подготовленными к жизни в многонациональном мире.

Ключевые слова: *поликультурное образование, учащиеся, интеграция, культурные различия, справедливое общество, инклюзивное образование, мышление, развитие, навыки, умения, многонациональный мир. подготовка к жизни.*

КОМПОНЕНТИ БИСЁРФАРҲАНГӢ ДАР ФАНҲОИ ТАЪЛИМ: ҲАВАСМАНДИИ ШАВҚУ РАҒБАТИ ДОНИШҶӮЁН БА ДОНИШҲОИ НАВ

КАРИМОВА Ирина Холовна *– узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ноиби президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. академик А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *gumanizm@mail.ru,* ***тел.:*** *+ (992) 907 72 55 94*

ХАЛИКОВА Тутихон Тахировна *– ходими калони илмии Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. академик А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *tutishka@inbox.ru,* ***тел.:*** *+(992)900 30 07 07*

Дар ин мақола муаллифон яке аз масъалаҳои мубрами маорифи муосир: таҳсилоти бисёрфарҳангӣ ва ҳамгироии ҷузъи бисёрфарҳангӣ ба фанҳои таълимӣ баррасӣ намудааст. Интегратсияи таълими бисёрфарҳангӣ ба мактаби муосир як қадами калидӣ дар роҳи эҷоди ҷомеаи мутаносиб ва фарогир мебошад.

Он ба хонандагон дар рушди малакаҳои муошироти байнифарҳангӣ, тафаккури ҷаҳонӣ ва таҳаммулпазирӣ кӯмак мекунад, ки онҳоро барои зиндагӣ дар ҷаҳони сермиллат омода бошанд.

Вожаҳои калидӣ: *таҳсилоти бисёрфарҳангӣ, хонандагон, ҳамгироӣ, фарқиятҳои фарҳангӣ, ҷомеаи одилона, таҳсилоти фарогир, тафаккур, рушд, малака, қобилият, ҷаҳони сермиллат. омодагӣ ба ҳаёт.*

MULTICULTURAL COMPONENT IN ACADEMIC DISCIPLINES: MOTIVATION OF STUDENTS' INTEREST IN NEW KNOWLEDGE

KARIMOVA Irina Kholovna *– academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of pedagogical sciences, professor, Candidate of Academician A. Adamov str., 11/2.* ***E-mail:*** *gumanizm@mail.ru,* ***phone:*** *+ (992) 907 72 55 94*

***KHALIKOVA Tutikhon Takhirovna** – senior researcher at the Museum of Education of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. Academician A. Adkhamova, 11/2. **E-mail:** tutishka@inbox.ru, **phone:** +(992)900 30 07 07*

In this article, the author examines one of the most demanding problems of modern education: multicultural education and the integration of the multicultural component into academic disciplines.

Integrating multicultural education into the modern school is a key step towards creating a harmonious and inclusive society. It helps students develop intercultural communication skills, global thinking and tolerance, which makes them more prepared for life in a multinational world.

***Key words:** multicultural education, students, integration, cultural differences, fair society, inclusive education, thinking, development, skills, abilities, multinational world. preparation for life.*

Поликультурное образование направлено на формирование у учащихся навыков и знаний, необходимых для успешного функционирования в многонациональном и многокультурном мире. Оно включает несколько ключевых аспектов:

- Инклюзивное содержание учебных программ. Включение в учебные материалы информации о различных культурах, традициях и историческом опыте и изучение мировой литературы, истории, искусства и музыки, представляющих разнообразие культурных перспектив.
- Развитие толерантности и уважения к культурным различиям. Учащиеся учатся уважать и ценить культурное разнообразие, избегая стереотипов и предвзятостей. Происходит формирование культурной осведомленности и чувствительности.
- Межкультурная коммуникация включает обучение эффективным методам взаимодействия и общения с представителями разных культур, развиваются навыки активного слушания, эмпатии и открытости к диалогу.
- Глобальное мышление нацелено на поощрение понимания глобальных проблем и их решения с учетом культурных контекстов, подготовку учащихся к роли активных и ответственных граждан глобального сообщества.
- Интеграция культурного контекста в учебные дисциплины — это включение в учебные программы материалов, отражающих разнообразие культур и их вклад в национальное и мировое наследие. Для достижения положительного результата необходимо применение разнообразных методик преподавания, таких как групповые проекты, обсуждения и культурные мероприятия.

Поликультурный компонент в учебных дисциплинах представляет собой важный аспект образования, направленный на развитие уважения и понимания культурного многообразия среди учащихся. Этот подход включает интеграцию различных культурных контекстов. Традиций и ценностей в учебные материалы и методы обучения.

Можно выделить основные аспекты и преимущества включения поликультурного компонента в учебные дисциплины. Прежде всего следует отметить **интеркультурное воспитание**, которое основывается на содержание учебных программ, которые, в свою очередь, знакомят учащихся с различными культурами, языками и традициями. Это способствует формированию уважительного отношения к культурным различиям и предотвращению стереотипов и предрассудков. Следующий аспект опирается на методику преподавания. Учителя могут использовать разнообразные педагогические подходы, такие как групповые проекты, культурные обмены и изучение иностранных языков, чтобы стимулировать интерес и понимание других культур.

Учебные материалы также играют важную роль в мотивации интереса обучающихся к новым знаниям. Ведь включение литературных произведений, исторических документов, музыки, искусства и других ресурсов из разных культур помогает учащимся получить более глубокое и разнообразное представление о мире.

Так в чем же заключается преимущество включения поликультурного компонента? На наш взгляд это:

✓ развивает критическое мышление. Здесь учащимся предоставляется возможность научиться анализировать и оценивать информацию с учетом культурных контекстов, что способствует развитию критического мышления и способности принимать обоснованные решения.

✓ улучшает коммуникативные навыки. Поликультурное образование помогает учащимся развивать навыки межкультурной коммуникации, что особенно важно в глобализированном мире.

✓ социальная адаптация предусматривает понимание и уважение к различным культурам и способствует социальной адаптации и уменьшению конфликтов в многонациональных коллективах, что очень важно в современных условиях.

✓ расширяет кругозор: знакомство с различными культурами расширяет кругозор учащихся, делая их более открытыми и толерантными к различиям.

Приведем примеры включения поликультурного компонента в учебные дисциплины.

Литература и язык. Здесь речи идет об изучении произведений мировой и отечественной литературы, включение в программу чтения книг авторов из разных культур, а также изучение иностранных языков.

История: изучение истории различных стран и народов, акцент на глобальные исторические события и их влияние на мировое сообщество.

Искусство и музыка: предусматривает ознакомление с художественными произведениями и музыкальными традициями разных культур, проведение культурных мероприятий и праздников.

Из сказанного нами выше можно заключить, что включение поликультурного компонента в учебные дисциплины является необходимым шагом к созданию толерантного и открытого общества. Это способствует всестороннему развитию личности, формированию уважительного отношения к культурному многообразию и подготовке молодежи к жизни в глобализированном мире.

Как было нами отмечено, в условиях глобализации и роста культурного разнообразия интеграция поликультурного образования в современную школу становится не только актуальной, но и необходимой. Это способствует формированию у учащихся уважения к культурным различиям, развивает критическое мышление и подготавливает их к жизни в многонациональном обществе.

Интеграция поликультурного образования в современную школу является ключевым шагом к созданию гармоничного и инклюзивного общества. Она способствует формированию у учащихся навыков межкультурной коммуникации, глобального мышления и толерантности, что делает их более подготовленными к жизни в многонациональном мире.

Несколько слов о различных точках зрения на окружающий мир и поликультурное образование. Современное общество характеризуется высоким уровнем культурного разнообразия и глобализацией. Это приводит к тому, что необходимо рассматривать различные точки зрения на окружающий мир и интегрировать поликультурное образование в учебные дисциплины. В данной статье мы предприняли попытку рассмотрения основных подходов к восприятию мира и значимость поликультурного образования в формировании всесторонне развитой личности. Отметим отдельные/ различные точки зрения на окружающий мир.

Этноцентризм, который характеризуется восприятием своей культуры как центра и стандартом для оценки других культур. Он может приводить к предвзятости и стереотипам, снижая способность к пониманию и принятию культурных различий.

Культурный релятивизм, который основывается на признании равноправия всех культур и их уникальности. Он, в свою очередь, поощряет понимание культур в их собственном контексте и избегает предвзятых оценок.

Мультикультурализм поддерживает идею мирного сосуществования и взаимодействия различных культур в одном обществе и содействует сохранению культурной идентичности и активному межкультурному диалогу.

Интеркультурализм подчеркивает важность взаимного обмена и взаимодействия между культурами и стремится к созданию общего культурного пространства, где различия признаются и уважаются, но не разделяют общество.

Мы видим, что включение поликультурного компонента в образование является необходимым для формирования у учащихся уважительного отношения к культурному многообразию и подготовки их к жизни в глобализированном мире. Развитие навыков межкультурной коммуникации, глобального мышления и толерантности способствует созданию гармоничного и справедливого общества, где культурные различия воспринимаются как богатство, а не как препятствие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин, М. М. "Эстетика словесного творчества." Искусство. М., 1986.
2. Гудзик, П. П. "Методология поликультурного образования." Педагогическое образование и наука. М., 2004.
3. Гуманитарная педагогика: новые образовательные технологии. Под редакцией И. А. Зимней. Просвещение, - 2009.
4. Закон Республики Таджикистан «Об образовании», 2013.
5. Каган, М. С. "Философия культуры." Питер, -1996.
6. Кириллова, Е. Г. "Поликультурное образование: теория и практика." Академия,2011.
7. Красавина, Л. Н. "Поликультурное воспитание школьников." Педагогический поиск. М.,-2015.
8. Миронов, В. В. "Основы поликультурного образования." Воронежский государственный университет. 2010.
9. Хроменков, А. В. "Поликультурное образование в условиях глобализации." Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2012.
10. Чернобровкин, В. В. "Межкультурная коммуникация в образовательном пространстве.".Логос.-2007.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ-ТАБИИИ ХОНАНДАГОН ДАР КОНСЕПСИЯҲОИ ПЕДАГОГӢ

АТОХОҶАЕВА Заррина Зикриёхӯҷаевна *– унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1,* ***тел.:*** *(+992) 92 765 07 71*

Дар мақола масъалаҳои назариявии ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табиии хонандагон дар консепсияҳои педагогӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки дар ҳама гуна ҳолат ташаккули мафҳуми илмӣ новобаста аз усули ташаккули мафҳум дар ду марҳила сурат мегирад. Моҳияти марҳилаи якум дар ҳаракат аз дарки мушаххаси ҳиссиётӣ ба тафаккури абстрактӣ иборат аст. Татбиқи ин марҳала ба ташаккул ва инкишофи чунин амалиётҳои зеҳнӣ дар таълимгирандагон, ба монанди таҳлил, муқоиса, мувофиқа, ҷамъбаст, абстраксия, умумисозӣ мусоидат менамояд. Хулоса шудааст, ки таҳти ташаккули мафҳуми илмӣ раванде фаҳмида мешавад, ки он аз дарки ибтидоии ашё, ки мафҳум дар бораи он ташаккул меёбад, оғоз ёфта, бо ташаккули мафҳуми абстрактӣ ба итмом мерасад. Лаҳзаи пайдошавии мафҳум бо муайян кардани аломатҳои асосии муҳими мафҳум, ки мағзи мафҳумро ташкил медиҳанд, яъне таърифи мафҳуми илмӣ тавсиф мешавад.

Вожаҳои калид: *ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табиии хонандагон, консепсияҳои педагогӣ, мафҳуми илмӣ, тафаккури илмӣ, раванди таълим, асосҳои назариявӣ, дониш, маҳорат, малака*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ

АТОХОДЖАЕВА Заррина Зикриёхуджаевна *– соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1,* ***тел.:*** *(+992) 92 765 07 71*

В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования естественно-научного мировоззрения учащихся в педагогических концепциях. Отмечается, что в любом случае формирование научного понятия, независимо от способа формирования понятия, осуществляется в два этапа. Сущность первого этапа заключается в движении от чувственно-конкретного восприятия к абстрактному мышлению. Реализация данного этапа способствует формированию и развитию у учащихся таких мыслительных операций, как анализ, сравнение, сопоставление, синтез, абстрагирование, обобщение. Делается вывод о том, что под формированием научного понятия мы понимаем процесс, начинающийся с первоначального восприятия объекта, понятие о котором формируется, и завершающийся образованием

абстрактного понятия. Момент образования понятия характеризуется выявлением основных существенных признаков понятия, составляющих ядро понятия, то есть определением научного понятия.

Ключевые слова: *формирование, естественно-научное мировоззрение, учащиеся, педагогическая концепция, научное понятие, научное мировоззрение,процесс обучения,научные основы,знания, мастерство, навыки.*

THEORETICAL ISSUES OF THE FORMATION OF THE NATURAL SCIENCE WORLDVIEW OF STUDENTS IN PEDAGOGICAL CONCEPTS

ATOKHODZHAEVA Zarrina Zikriyokhodzhaevna *– applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov passage, 1.* ***Phone:*** *(+992) 92 765 07 71*

The article examines theoretical issues of forming the natural science worldview of students in pedagogical concepts.It is noted that in any case, the formation of a scientific concept, regardless of the method of formation of the concept, is carried out in two stages. The essence of the first stage lies in the movement from sensory-concrete perception to abstract thinking. The implementation of this stage contributes to the formation and development of such mental operations in students as analysis, comparison, juxtaposition, synthesis, abstraction, generalization.

It is concluded that by the formation of a scientific concept we understand a process that begins with the initial perception of the object, the concept of which is formed, and ends with the formation of an abstract concept. The moment of concept formation is characterized by the identification of the main essential features of the concept that form the core of the concept, that is, the definition of a scientific concept.

Key words: *formation of the natural science worldview of students, pedagogical concept, scientific concept, scientific worldview, learning process, scientific foundations, knowledge, mastery, skills.*

Дар заминаи таълими муосир ғояҳои инсонпарварона, эътирофи шахсияти инсони инкишофёбанда ҳамчун арзиши олии иҷтимоӣ ва мувофиқати оқилонаи ҳамгироӣ ва тафриқаи дониш гузошта шудаанд. Мубрам гардидани муаммоҳои мазкур пешорӯи ниҳодҳои таълимии ҷомеа, ба шахсияти худи омӯзгор, мундариҷаи вазифаҳои касбии ӯ, китобу барномаҳои дарсӣ, инчунин, дар назди хонанда талаботи ҷадидро мегузорад.

Дар ташаккули консепсияи инсонпарваронаи таълим ғояҳои таълими инкишофдиҳанда ва тарбиявӣ (Л.С.Виготский, Л.В.Занков, З.И. Василева), вобастагиву пайванди раванди таълиму тарбия (Ю.К.Бабанский, В.С.Илин), таълими ба шахсият нигаронидашуда (В.В.Сериков, Г.Д.Кирилова, Климанова, И.С.Якиманская); консепсияи инкишоф ва тарбияи шахсият ҳамчун раванди худинкишофдиҳӣ дар тӯли ҳаёт (К.А.Абулханова-Славская, Б.Г. Ананев) аҳаммияти махсус доранд.

Аммо он ҳолат, ки ғояи инсонпарварӣ аксар вақт бо ғояи бештар гуманитарӣ кардан иваз карда мешавад, боиси ташвиш аст. Дар амал ин дар он зоҳир мешавад, ки самараи таълими табиатдӯстии таълимгирандагон ва инкишофи зеҳнии онҳо коҳиш меёбад. Байни самтгузорӣ ба шахсияте, ки дар назария ва амалияи таълим мавҷуд аст, ихтилоф вуҷуд дорад, ки дар он ҷанбаҳои шахсиятии субъектҳои раванди таълим суст ифода ёфтаанд.

Самти навбатии тадқиқоти психологӣ-педагогӣ бо тарзҳои ташаккули мафҳумҳои илмӣ дар таълимгирандагон вобаста аст. Дар осори равоншиносони шӯравӣ роҷеъ ба ин масъала андешаҳои гуногун баён ва асоснок карда шудаанд.

Таҳти ташаккули мафҳуми илмӣ мо равандеро дар назар дорем, ки аз дарки ибтидоии объект, ки мафҳум дар бораи он ташаккул меёбад, оғоз ёфта, бо ташаккули мафҳуми абстрактӣ ба охир мерасад. Лаҳзаи пайдоиши мафҳум бо муайян кардани аломатҳои асосии муҳими мафҳум, ки мағзи мафҳумро ташкил медиҳанд, яъне муайян кардани мафҳуми илмӣ тавсиф мешавад. Ҳамзамон, мафҳум вобаста ба сатҳи таълим, сифати таълим ва намуди бартаридоштаи фаъолияти таълимгирандагон метавонад якчанд маротиба муайян карда шавад. Инкишофи мафҳум, аз ҷумла муайян кардани аломатҳо, хусусиятҳо, робита ва муносибатҳои нави мафҳум бо дигар мафҳумҳо, ба низоми назариявии мафҳумҳо ворид намудани мафҳум ба пурра ва фарогир будани мафҳуми илмӣ низ таъсири худро мерасонад.

Олими шинохта П.Я.Галперин соли 1953 дар заминаи назарияи психологии фаъолият (А.Н.Леонтев) назарияи ташаккули амалҳои равониро пешниҳод намуда, принсипи интериоризатсия (ташаккули сохтори дохилии равони инсон тавассути азхудкунии фаъолияти берунаи иҷтимоӣ, таҷриба ва ташаккули вазифаҳои равонӣ ва инкишоф дар маҷмӯъ) ҳамчун усули таҳқиқот истифода бурд [1].

Принсипи интериоризатсияро маротибаи аввал ба соҳаи психология П. Жане ворид карда буд ва баъдан дар шакли куллан тағйирдодашуда онро ба таълимот оиди вазифаҳои олии психологии шахс Л.С.Виготский ворид кардааст. Раванди табодули амалҳои берунаро ба амалҳои дохилии «зеҳнӣ» П.Я.Галперин ва Н.Ф.Тализина баррасӣ кардаанд. Онҳо ба принсипи зикршуда мундариҷаи мушаххас дода, онро ба усули тадқиқоти психологӣ табдил доданд.

П.Я. Галперин ва Н.Ф.Тализина дар заминаи назарияи ташаккулдодаи худ оиди ботадриҷ ташаккул додани амалҳои зеҳнӣ усули зерини ташаккули мафҳумро пешниҳод мекунанд, ки аз чунин амалҳои пайдарпай иборат аст:

1) истифодаи амалии объектҳое, ки мафҳум дар бораи онҳо бояд дар байни таълимгирандагон ташаккул ёбад;

2) таъриф бо гуфтори баланд (талаффузи номи мафҳум ва таърифи он);

3) талаффузи дохилӣ (истифодаи зеҳнии мафҳум).

«Мафҳум, - қайд кардааст П.Я.Галперин, - ҳамчун тасвири бутун ба даст меояд, вақте амале, ки дар асоси он ташаккул меёбад, бо гузашти коркарди марҳила ба марҳила шакли умумӣ, ихтисоршуда, худкор ва даркшаванда мегардад» [1, с.65].

П.Я.Галперин ва Н.Ф.Тализина чунин ақида доранд, ки шакли ибтидоии фаъолияти зеҳнӣ дар раванди таълим ҳамеша «фаъолияти берунӣ, моддишуда мебошад. Он танҳо пас аз як зумра тағйиротҳои сифатӣ, ки аз рӯи якчанд андозаву ченак ба вуҷуд меоянд, ба фаъолияти равонӣ мубаддал мегардад» [1;6].

А.Н.Леонтьв ақида изҳор кардааст, ки «барои он ки дар афкори кӯдак мафҳуми ҷамъбастии олитарин ба вуҷуд ояд, дар ӯ низоми амалиётҳои психологиеро, ки ба ин мафҳуми ҷамъбастии олӣ мувофиқ аст, сохтан зарур аст, ки бо муносибати воқеии кӯдак ба воқеияте, ки дар таҳкурсии он қарор дорад, муайян карда мешавад, на баръакс»[4, с.46].

Дидгоҳи ҷонибдорони ташаккули пайдарпайи амалҳои зеҳнӣ, ки мувофиқи он ҳангоми азхудкунии донишҳои нав шакли аввал бояд ҳамеша амали моддӣ бошад, як қатор психологҳои шӯравӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла Х.А. Менчинская, Г.С.Костюк, А.Рошка, Ф.Флешнер ҷонибдорӣ намешавад.

Онҳо таваҷҷӯҳро ба он ҷалб мекунанд, ки ҳангоми таълим дар баробари раванди интериоризатсия раванди баръакси экстериоризатсия (интиқоли амалиёт аз сатҳи дохилӣ ба сатҳи беруна), ки пайваста ҳангоми истифодаи дониш дар амалия татбиқ мегардад, аҳаммият дорад.

М.Н.Шардаков норозигии худро нисбати нуқтаи назари П.Я.Галперин ва Н.Ф.Тализина изҳор намуд ва қайд кард, ки усули пешниҳодкардаи онҳоро усули универсалӣ ҳисоб кардан мумкин нест. «Ташаккули мафҳумҳо тариқи истифодаи амалӣ, - қайд менамояд М.Н.Шардаков, танҳо дар он мавридҳо самаранок мегардад, ки дар раванди азхудкунии дониш таъҷилан дар амал татбиқ намудани онҳо имконпазир бошад» [8, с. 215].

М.Н. Шардаков [8] пешниҳод менамояд, ки мафҳумҳои дар асоси маводи мушаххаси визуалӣ, ашё ва падидаҳои эҳсосӣ ташаккулёбанда ба таври зерин ташаккул дода шаванд:

1. Ташкили мушоҳидаи объектҳои алохида, ки ҳангоми он таваҷҷӯҳи таълимгирандагон ба аломатҳои умумии муҳими ашё ҳодисаҳои омӯхташаванда равона шудааст.

2. Ғанӣ гардонидани мушоҳидаҳо. Ба таълимгирандагон шумораи нисбатан бештари объектҳо ва падидаҳои мухталифи вобаста ба мафҳуми омӯхташаванда пешниҳод карда мешавад. Ин имкон фароҳам мекунад, ки ҳам хусусиятҳо ва аломатҳои муҳими умумӣ, робитаҳо ва муносибатҳо ва ҳам хусусиятҳои инфиродии начандон муҳим ошкор карда шаванд.

3. Муайян кардани аломатҳои умумии муҳимми ашё ва падидаҳои омӯхташаванда. Ҷараёни зеҳнии мазкур тавассути абстраксия ва таҳлили аломатҳои алоҳидаи ашё ва ходисаҳо, муносибатҳои байни онҳо, муқоисаи аломату робитаҳои шабеҳ, синтез ва умумият додани онҳо сурат мегирад.

4. Тавзеҳот. Бо истифода аз муқоиса, аз мафҳумҳои наздик ё шабеҳ фарқ кардан. Чунин муқоиса дониши таълимгирандагонро дар бораи падидаи омӯхташаванда равшану возеҳ намуда, мафҳум нисбат ба мафҳумҳои дигар возеҳ, муайян ва дорои фарқият мегардад.

5. Таърифи мафҳумҳо. Таъриф бояд дар шакли мухтасар ифода ёфта, аз хусусиятҳои наздик ва аломатҳои навъӣ иборат бошад.

6. Машғулият оиди татбиқи амалии мафҳумҳо ва санҷиши азхудкунии онҳо. Вазифаҳо бояд ба муайян кардани дараҷаи шуурнокии азхудкунии мафҳумҳо равона карда шаванд. Моҳияти машғулиятҳо ба мундариҷаи мафҳум робита дорад. Дар баъзе мавридҳо ин метавонад кашидани нақшаҳо, расмҳо, дар ҳолати дигар - сохтани ҷадвалу графикҳо, дар ҳолати сеюм - шарҳ додани падидаҳо, дар ҳолати чорум - ҳалли масъалаҳо ва ғ. бошад.

7. Тавсеа ва амиқгардонии мафҳумҳо. Дар раванди таълим таълимгирандагон бо мундариҷаи мафҳумҳо ба таври амиқ шинос шуда, робита ва муносибатҳои байни мафҳумҳои гуногуни як илм ва баъдан илмҳои гуногунро меомӯзанд.

Ташаккули мафҳумҳои илмиро бо амалҳои «объективӣ», ки П.Я.Галперин пешниҳод кардааст ва ё бо «дарки ҳиссиётӣ», ки М.Н.Шардаков пешниҳод кардааст, на ҳамеша оғоз кардан имкон дорад. В.В.Давидов пешниҳод мекунад, ки ташаккули мафҳумҳо дар ин маврид фавран аз шакли дуюм - бо таърифи мафҳум оғоз карда шавад. «...агар таърифи умумии ашё дар илм аллакай пайдо шуда, мураттаб шуда бошад, бо мафҳум муайян карда шуда бошад, он гоҳ саволе ба миён меояд, - қайд мекунад В.В.Давидов, ки ба кӯдак такрор кардани он ҷустуҷӯи эмпирикии гузаронидашудаи олимон чӣ мақсад дорад? Вежагии таълим маҳз дар он аст, ки кӯдак дар ин ҷо он чизеро, ки аллакай аз ҷониби инсон ба даст оварда шудааст ва дар шакли бонизом ифода ёфтааст, меомӯзад ва азхуд мекунад. Дар ин ҷо аз он, ки натиҷаи ҷустуҷӯи олим чӣ гуна аст, яъне аз мафҳум оғоз кардан мумкин аст» [2, с. 468].

Бо мақсади инкишофи тафаккури назариявии кӯдакон В.В.Давидов ба раванди ташаккули мафҳум талаботи зерини мантиқӣ-психологиро мегузорад:

1. Мафҳумҳоеро, ки фанни таълимии мазкур ё қисматҳои асосии онро месозанд, бояд аз ҷониби кӯдакон тариқи баррасии шароитҳои ашёӣ-моддии пайдоиши онҳо аз худ карда шаванд, ки ба туфайли онҳо мафҳумҳо зарур мегарданд (тавассути амалисозии пешниҳоди маводи дорои муаммои ҳалталаб).

2. Азхудкунии донишҳои дорои хусусияти умумӣ ва абстрактӣ бояд қабл аз шиносоӣ бо донишҳои алоҳида ва мушаххас бошад, донишҳои дуввум бояд аз аввал ҳамчун заминаи ягонаи онҳо гирифта шавад.

3. Ҳангоми омӯзиши манбаъҳои ашёӣ-моддии мафҳумҳои алоҳида таълимгирандагон бояд қабл аз ҳама робитаи аз ҷиҳати ирсии ибтидоӣ, умумиро, ки мундариҷа ва сохтори тамоми объекти мафҳумҳои мазкурро муайян мекунад, пайдо намоянд.

4. Ин робита бояд бо амсилаҳои махсуси мавзӯӣ, графикӣ ё рамзӣ, ки барои омӯхтани он имкон фароҳам мекунанд, пешниҳод карда шавад.

5. Дар таълимгирандагон зарур аст, ки чунон амалҳои объективӣ махсусан тартиб дода шаванд, ки тавассути онҳо таълимгирандагон дар маводи таълимӣ муқаррар карда, дар амсилаҳо робитаҳои асосии ашёро таҷдиди назар намуда, пас аз он хусусиятҳои онро омӯзанд.

6. Хонандагон бояд тадриҷан ва сари вақт аз амалҳои объективӣ ба иҷрои онҳо дар сатҳи равонӣ гузаранд.

Новобаста аз гуногун будани тарзҳои ташаккули мафҳумҳои илмӣ, онҳо нуктаҳои умумии зеринро таъкид мекунанд:

а) дарки мушаххаси ҳиссиётӣ;

б) таҳлили хусусиятҳо ва муносибатҳои объектҳои таҳқиқшаванда, ки боиси муайян намудани аломатҳои мафҳум мегардад;

в) синтез кардани хусусиятҳо (ташаккули дониш оиди мундариҷаи асосии мафҳум);

г) муайян намудани синфи ашёҳои таҳқиқшаванда (ташаккул додани дониш дар бораи ҳаҷми мафҳум);

д) муқаррар намудани робитаҳои миқдорӣ ва сифатии мафҳуми таҳқиқшаванда бо мафҳумҳои дигар (ташаккули мундариҷаи пурраи мафҳум);

е) аниқ кардани хусусиятҳои мафҳум, омӯзиши робитаи мафҳумҳои умумӣ ва мушаххас;

ж) аниқ кардани мувофиқати мундариҷа ва ҳаҷми мафҳум, ки ба таснифи мафҳумҳои мушаххас мерасонад;

з) мушаххасоти истифодаи мафҳум;

и) танзими мафҳумҳо дар асоси умумисозии назариявӣ.

Мо ба ақидаи А.В.Усова [7], ки ҳангоми ташаккули мафҳумҳои илмӣ дараҷаи инкишофи умумии таълимгирандагон, таҷрибаи қаблии онҳо, заминаи мафҳумҳои мавҷудбуда, дараҷаи қобилиятҳои донишандӯзӣ, таҳайюли онҳоро ба инобат гирифтан зарур аст, яъне ба ҳисобгирии сатҳи дониш ва омузиш, ки бевосита ба хусусиятҳои синф вобаста аст (синфи равияи гуманитарӣ ё самти табиатшиносӣ) муҳим мебошад.

Дар ҳама гуна ҳолат ташаккули мафҳуми илмӣ новобаста аз усули ташаккули мафҳум дар ду марҳила сурат мегирад. Моҳияти марҳилаи якум дар ҳаракат аз дарки мушаххаси ҳиссиётӣ ба тафаккури абстрактӣ иборат аст. Татбиқи ин марҳала ба ташаккул ва инкишофи чунин амалиётҳои зеҳнӣ дар таълимгирандагон, ба монанди таҳлил, муқоиса, мувофиқа, ҷамъбаст, абстраксия, умумисозӣ мусоидат менамояд. Раванди мазкур маъмулан бо таърифи ибтидоии шифоҳии мафҳуми илмӣ, ки хусусиятҳои асосии онро мувофиқа мекунад, ба итмом мерасад.

Мундариҷаи марҳилаи дуюми ташаккули мафҳум ҳаракат аз абстракт ба мушаххас, умумӣ мебошад. Ин раванд бо ғанӣ гардонидани мундариҷаи мафҳум, равшану возеҳ шудани ҳаҷму ғунҷоиши он, торафт пурра ошкор намудани робита ва муносибатҳо бо мафҳумҳои дигари ин илм ва баъдан – дар маҷмӯъ бо мафҳумҳои илмҳои дигар, яъне бо дараҷаи баландтарини ҷамъбаст то ҷудо кардан ба категорияҳо вобаста аст.

Ташаккулёбии мафҳум дар илм масъалаи хеле нисбӣ мебошад. Аммо дар раванди таълим дар бораи дараҷаи ташаккулёбии консепсияи илмӣ сухан рондан мумкин ва зарур аст. Мо мафҳуми илмиро дар раванди таълим он вақт ташаккулёфта тавсиф медиҳем, ки агар ҳаҷму мундариҷаи мафҳуми азхудкардаи таълимгиранда бо ҳаҷму мундариҷаи мафҳуми дар илм муайяншуда мувофиқат намояд.

Барои тадқиқоти мо меъёрҳои таҳияшудаи азхудкунии мафҳумҳо (А.Б. Усова, Н.Х. Поспелов ва диг.) аҳамияти хоса доранд.

Самти дигари таҳқиқи равоншиносон ва педагогҳо ба муайян кардани шароитҳое вобаста аст, ки барои бомуваффақият аз худ кардани мафҳумҳои илмӣ мусоидат менамоянд. Инкишофи ин самт бо номи равоншиносон ва педагогони хориҷӣ ва шӯравӣ: Э.Стоун, профессори Донишгоҳи Ливерпул, А.Р.Лурия, П.Я.Галперин, Н.Ф. Тализина, М.Н.Скаткин, В.В.Краевский, А.В.Усова, Поспелов, К.К.Гомоюнов, Г.А. Балл ва диг. вобаста аст.

А.В.Усова [7] 15 шартро муайян кардааст, ки талаботро нисбат ба омӯзгор оиди донистани мундариҷа ва маънои мафҳумҳои ташаккулёбанда, тасаввуроти сатҳи боло (дурнамо) дар инкишоф, муаррифии марҳилаҳои асосӣ, интихоби усул, тарз ва роҳҳои ташаккул, сабаби ворид намудани ҳар як мафҳуми нав ва ғ. дар бар мегирад.

Мо чунин ақида дорем, ки ташкили кори маърифатии фаъоли таълимгирандагон муҳим аст, зеро тафаккур тавассути мафҳумҳо сатҳи болоии фаъолияти маърифатӣ мебошад. Ҳангоми ташаккули мафҳумҳо дар омӯзгор бояд ҷузъҳои визуалӣ-образнок, шифоҳӣ-назариявӣ ва амалӣ-таҷрибавии тафаккури таълимгирандагон дар доираи биниши ӯ мувофиқа шуда бошанд. Шарти ҳатмии ташаккули бомуваффақияти мафҳум - ин дониши омӯзгор дар бораи заминаи азхудкунии мафҳум аз ҷониби таълимгирандагон ва таҷрибаи ҳаётии онҳо мебошад. Кори мустақилона доир ба азхудкунии мафҳум тавассути кортҳо, тартиб додан ва кор кардан аз рӯи нақшаҳои умумӣ, азхуд кардани таснифоти асосии мафҳумҳо, олимпиадаҳои байнифаннӣ, курсҳои ҳамгироишуда - ҳамаи ин дар маҷмӯъ имкон медиҳад, ки мафҳумҳо бомуваффақият азхуд карда шаванд.

Муҳимтарин вазифа ин аст, ки таълимгирандагон амалҳои мувофиқи зеҳнии таҳлил, синтез, абстраксия ва ҷамъбастро аз худ кунанд. Зарурати инро А.Н.Леонтев таъкид ва қайд кардааст: «азхудкунии мафҳумҳо, ҷамъбасти онҳо, донишро талаб мекунанд, ки дар кӯдак амалиёти оқилонаи зеҳниро инкишоф диҳад ва барои ин онҳо бояд дар кӯдак мураттаб карда шаванд»[4.с.42].

Иҷрои талаботҳои мазкур ба таълимгирандагон имкон медиҳад, ки мундариҷа, ҳаҷми мафҳум, донистани робита ва муносибати он бо мафҳумҳои дигар, инчунин қобилияти кор кардан бо онҳо дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва амалӣ дар доираи вақти таълимии бо нақшаи омӯзиши мавзӯъҳо ва фаслҳо пешбинишуда ва фарогири ин мафҳумро пурра аз худ кунанд.

Самти муҳими тадқиқоти дидактикон ва методистҳо таҳқиқи шаклҳои гуногуни кори таълимӣ мебошад, ки ба масъалаи беҳтар аз худ кардани мафҳумҳои илмӣ самтгузорӣ шудааст.

Бахри танзими мафҳумҳои бунёдии табиатшиносӣ семинарҳои маҷмӯавие, ки маротибаи аввал аз ҷониби В.В.Завялов ва И.С.Карасова озмуда шудаанд, дар амал тавсияи хуб гирифтанд [3]. Дар тайёр кардан ва гузарондани ин гуна семинарҳо омӯзгорони фанҳои физика, химия, биология ва д. иштирок мекунанд. Ҳар як омӯзгор қабл аз баргузории семинар аз рӯи масъалаҳои вобаста ба фанни худ ба таълимгирандагон машварат мегузаронад. Ин шакли кор оиди азхудкунии мафҳумҳо, мутаассифона, дар барномаи курсхои ҳамгироишуда инъикоси дурусти худро наёфтааст.

Воситаи самарабахши баланд кардани сифати азхудкунии мафҳумҳои илмӣ, ки имкон медиҳад имрӯз ба дараҷаи баланди инкишофи мафҳум (тафаккур тавассути мафҳум) ноил гардем, ҳалли масоили байнифаннӣ мебошад. Муҳаққиқон Ю.С.Сарев, В.Н.Янтсен, Г.Г.Гранатов, М.Я.Голобородко имкониятҳоро муайян намуда, самаранокии истифодаи вазифаҳои байнифанниро дар раванди таълим исбот намуданд, аммо дар китобҳои дарсӣ ва маҷмӯаҳои масъалаҳо чунин вазифаҳо қариб ки ба назар намерасанд.

Шаклҳои самарабахши кори таълимии дорои хусусияти байнифаннӣ хеле васеъ истифода мешаванд, ки ба азхудкунии нисбатан амиқ ва устувори мафҳумҳо, ба монанди озмоишҳои лабораторӣ, таҷрибаҳо дар қитъаи назди мактабӣ/озмоиши намоишӣ мусоидат мекунанд. Дар курси «Табиатшиносӣ»-и А.В.Гуревич, Д.А.Исаев, А.С.Понтак зиёда аз панҷоҳ чунин таълифот, танҳо корҳои фронталӣ, зиёда аз панҷоҳто барои ду соли таҳсил мавҷуданд, ҳол он, ки ҳангоми омӯзиши алоҳидаи мавзӯъҳо дар як сол 5 -7 корҳо рост меояд.

Интихоби шаклҳои кор аз ҳадафҳои дидактикӣ ва эҷодиёти омӯзгор вобаста аст. Ҳангоми ташаккули мафҳумҳо ба кор бо адабиёти истинодӣ таваҷҷӯҳи зарурӣ додан муҳим аст. Ин гуна адабиёт барои мушаххас кардани мафҳумҳо ва васеъ кардани ҷаҳонбинии таълимгирандагон, ҳалли вазифаҳо бо маълумоти нопурра ва тартиб додани вазифаҳои нав, тасниф ва ба низом даровардани мафҳумҳо истифода мешавад.

Кор бо нақшаҳои умумикунонидашудаи ошкор намудани моҳияти мафҳумҳои илмӣ корро осон намуда, барои бомуваффакият аз худ намудани онҳо шароит фароҳам мекунад. Тадқиқоти мо дар ин самт ба афкори Э.Стоунс, эродҳои А.В.Усова ва пешниҳодҳои П.Г.Саенко такя мекунад.

Зарурати истифодаи васоити техникӣ дар ташаккули мафҳумҳо В.А.Вадюшин таҳқиқ кардааст. Ӯ инчунин талаботи дидактикии истифодаи васоити техникиро ба мақсади мазкур баррасӣ кардааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили осори мантиқӣ-фалсафӣ, самтҳои таҳқиқи масъалаи мафҳумҳо аз нқтаи назари мантиқи диалектикӣ имкон дод, ки муқаррароти зерин пешниҳод шавад:

- вежагии тафаккури инсонӣ инъикоси воқеият дар шакли мафҳум мебошад. Дар ин маврид мафҳумҳо ҳам ба сифати нуқтаи ибтидоии ҳаракати дониш амал мекунанд ва ҳам ба сифати натиҷаи умумият додани падидаҳо баромад мекунанд. Аз нуқтаи назари равиши низомманд ва сохторӣ мафҳум, аз як ҷониб, сатҳи поёнии зинабандии илмӣ: дониш ва низоми нисбатан мустақили назариявӣ ва аз ҷониби дигар, ҷузъи марказии мантиқӣ дар сохтмони зинаҳои баланди донишҳои илмӣ - назария, илм ва манзараи илмии олам мебошад. Ҳар як мафҳуми илмӣ ҷамъбасти мутамаркази рушди таърихӣ ва амалияи инсониро ифода мекунад;

- афзудани нақши донишҳои назариявӣ дар идоракунии равандҳои объективии дар фаъолияти амалӣ истифодашаванда азхуд намудани мафҳумҳо ва қонунҳои улуми табиатшиносӣ ва ҷомеашиносиро қатъиян тақозо мекунад, ки ин ба ҳалли дурусти муаммоҳои мураккабтарин мусоидат мекунад;

- маҷмӯи мафҳумҳои илм ҳамеша низом ва низоми тағйирёбандаро ифода мекунад, чунки илм пайваста инкишоф меёбад;

- ифшои моҳияти мафҳуми илмӣ, хусусиятҳои асосии он (мундариҷа, ҳаҷм, робита ва муносибатҳо дар низоми наздиктарини мафҳумҳо) мувофиқи қонунҳои мантиқӣ расмӣ ва диалектикӣ ба вуҷуд меояд.

- зарурати пурра намудани тадқиқот аз нуқтаи назари мантиқи педагогӣ, яъне мантиқи раванди азхудкунии донишҳои нав.

Тазлили осори психологӣ-педагогӣ роҷеъ ба муаммои таҳқиқшаванда шаҳодат медиҳад, ки баъзе ҷанбаҳои назариявию амалии он бомуваффақият баррасӣ шудаанд: асосҳои умумии дидактикӣ-психологии ташаккули мафҳумҳои илмӣ, тадқиқи дидактикии ташаккули мафҳумҳо дар байни таълимгирандагон амалӣ шуда, назарияи худомӯзӣ ва худтанзимкунӣ ҳангоми азхудкунии мафҳумҳои илмӣ ба таври васеъ муаррифӣ карда шудааст, марҳилаҳои

ташаккули худидоракунӣ ҳангоми омӯзиши дастгоҳи мафҳумҳои илмҳо муқаррар карда шудаанд, усулҳои мутаносиби ташаккули мафҳумҳои илмӣ баррасӣ шуда, баъзе шаклҳои кор пешниҳод карда шудаанд.

Меъёрҳои азхудкунии мафҳумҳои илмӣ ба қадри кофӣ таҳия нашудаанд, дар назарияи муайянкунии мафҳумҳо ихтилофҳои зиёд мавҷуданд, танзими тавсифи механизми ташаккули мафҳумҳои илми табиатшиносӣ мавҷуд нест, ихтилофҳо дар муайян кардани раванди ташаккули мафҳумҳои илмӣ низ вуҷуд доранд.

Ҳамин тариқ, таҳти ташаккули мафҳуми илмӣ раванде фаҳмида мешавад, ки он аз дарки ибтидоии ашё, ки мафҳум дар бораи он ташаккул меёбад, оғоз ёфта, бо ташаккули мафҳуми абстрактӣ ба итмом мерасад. Лаҳзаи пайдошавии мафҳум бо муайян кардани аломатҳои асосии муҳимми мафҳум, ки мағзи мафҳумро ташкил медиҳанд, яъне таърифи мафҳуми илмӣ тавсиф мешавад. Мо мафҳумро дар таълим он вақт ташаккулёфта эътироф менамоем, ки агар таърифи мафҳум (ҳамаи се унсури он), ки аз ҷониби таълимгиранда азхуд шудааст, бо мафҳуми дар илми муосир мавҷудбуда аз ҷиҳати мундарича, ҳаҷм, робита ва муносибат мувофиқат намояд.

АДАБИЁТ

1. Гальперин, П.Я. Развитие исследований по формированию умственных действий.- В кн.: Психологическая наука в СССР. М.,1959. с.465.
2. Давыдов, В.В. Связь теорий обобщения с программированием обучения.-В. кн. :Исследование мышления в советской психологии. -М., 1966. с.468.
3. Карасова, И.С. Межпредметные семинары как средство систематизации и обобщения знаний учащихся средней школы: Методические рекомендации для учителей школ и студентов педвузов.-Челябинск, 1992.-148с.
4. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., Политиздат, 1975. -304 с.
5. Леонтьев, А.Н. Проблемы развития психики.-М., 1965. -347 с.
6. Талызина, Н.Ф. Теория поэтапного формирования умственных действий и проблема развития мышления.-Советская педагогика, 1967, № 2. с,28.
7. Усова, А.В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. М., Педагогика, 1986. -176 с.
8. Шардаков, М.Н. Мышление школьника.-М., 1963. с.215.
9. Шорохова, Л.В. Проблема сознания в философии и естествознании. М., 1961.-84с.
10. Энциклопедический словарь юного биолога. М, ; Педагогика, 1986.

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В СОХРАНЕНИИ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

БОБОДЖОНОВА Мунзифахон Мирзоевна *– кандидат исторических наук, доцент, заведующая кафедры ЮНЕСКО «Межкультурный диалог в современном мире» Российско - Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.* ***E-mail:*** *muntaj@rambler.ru.*

В данной статье исследуется проблема сохранения культурного наследия и привлечения молодежи к изучению, сохранению и развитию культурного наследия. На примере кафедры культурологии Российско-Таджикского (Славянского) университета анализируется роль молодежи в сохранении культурного наследия.

Культурное наследие – понятие широкое и многоплановое. В каждой культуре складывается своя система ценностей, отражающая ее специфическое положение в мире. Культура Таджикистана – не только древняя, но и богатая, всесторонняя, охватывающая практически все ее направления и виды.

Ключевые слова: *культурное наследие, конвенция, студенты, молодежь, учебно-научная лаборатория, культура.*

НАҚШИ ҶАВОНОН ДАР ҲИФЗИ МЕРОСИ ФАРҲАНГӢ

БОБОҶОНОВА Мунзифахон Мирзоевна *– номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи ЮНЕСКО «Муколамаи байнифарҳангӣ дар ҷаҳони муосир»-и Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30.* ***E-mail:*** *muntaj@rambler.ru.*

Дар мақолаи мазкур мушкилоти ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҷалб сохтани ҷавонон ба омӯзиш, муҳофизат ва рушд додани мероси фарҳангӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Масъалаи мазкур дар мисоли кафедраи фарҳангшиносии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон дар масъалаи нақши ҷавонон дар нигоҳдории мероси фарҳангӣ баррасӣ шудааст.

Мероси фарҳангӣ мафҳуми васеъ ва серпаҳлӯ аст. Дар ҳар як фарҳанг низоми арзишҳои худ ташкил меёбад, ки ҳолати махсуси онро дар ҷаҳон инъикос менамояд. Фарҳанги Тоҷикистон на танҳо қадима, балки пурғановат ва серпаҳлӯ буда, амалан ҳамаи самту намудҳои онро дарбар мегирад.

Вожаҳои калидӣ: *мероси фарҳангӣ, конвенсия, донишҷӯён, ҷавонон, озмоишгоҳи таълимию илмӣ, фарҳанг.*

THE ROLE OF YOUNG PEOPLE IN THE PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE

BABADJANOVA Munzifakhon Mirzoevna** – Associate Professor, PhD in History, Head of UNESCO Chair "Intercultural Dialogue in the Modern World" Russian-Tajik (Slavonic) University, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30.* ***E-mail: *muntaj@rambler.ru.*

This article explores the problem of preservation of cultural heritage and involvement of youth in the study, preservation and development of cultural heritage. On the example of the department of cultural studies of Russian-Tajik (Slavonic) University the role of youth in the preservation of cultural heritage is analyzed.

Cultural heritage is a broad and multidimensional concept. Each culture develops its own system of values, reflecting its specific position in the world. The culture of Tajikistan is not only ancient, but also rich and all-embracing, covering practically all its directions and types.

Key words: *cultural heritage, convention, students, youth, training and research laboratory, culture.*

Осваивая ценности окружающего мира, мы опираемся на устоявшиеся в нашей культуре традиции, нормы, обычаи. Духовный, культурный, экономический и социальный капитал невозместимой ценности – это культурное наследие. Наравне с природными богатствами это главное основание для национального самоуважения и признания мировым сообществом. Культурное наследие – понятие широкое и многоплановое: сюда входит как духовная, так и материальная культура. Понятие «культурное наследие» связано с целым рядом других категорий теории культуры (культурные ценности, традиции, новаторство и др.), но имеет свой собственный объем, содержание и значение. Так как развитие идет от прошлого к настоящему и от настоящего к будущему, поэтому в обществе всегда, с одной стороны, живут традиции, в которых сконцентрирован опыт предшествующих поколений, а с другой – происходит рождение новых традиций, представляющих собой опыт, из которого будут черпать знания будущие поколения.

В каждой культуре складывается своя система ценностей, отражающая ее специфическое положение в мире. Культура Таджикистана – не только древняя, но и богатая, всесторонняя, охватывающая практически все ее направления и виды.

Концепция культурного наследия народов представляет собой логическое отображение на национальном уровне концепции всемирного культурного наследия, закрепленной в современном международном праве. Важнейшими документами в области охраны всемирного культурного наследия являются «Конвенция об охране Всемирного культурного и природного наследия», принятая Генеральной конференцией ЮНЕСКО на семнадцатой сессии (Париж, 16 ноября 1972 г.), и Рекомендация по сохранению исторических ансамблей (1976 г.). [5] 1-9 декабря 2022 года в Санкт-Петербурге и Казани прошел Международный форум к 50-летию Конвенции об охране всемирного культурного и природного наследия, который был посвящен обсуждению актуальных вопросов сохранения уникальных мировых культурных и природных объектов, включенных в Список всемирного наследия ЮНЕСКО.

«Конвенция об охране Всемирного культурного и природного наследия» касается памятников, культурных и природных объектов, имеющих исключительную ценность для всего человечества. Таджикистан ратифицировал данную Конвенцию, стал ее членом. Комитетом всемирного культурного и природного наследия при ЮНЕСКО в Список

всемирного наследия были внесены и некоторые памятники культуры Таджикистана: Саразм – первый в Таджикистане памятник Всемирного наследия – древнейшее поселение (IV—II тысячелетие до н. э.), имеющее историю свыше 5500 лет (внесен в 2010 г.) [1, с.174-179]; Национальный парк Таджикистана, который имеет уникальный природный ландшафт (внесен в 2013 г.) [1, с.180-183]. Впервые за много лет на Карте всемирного наследия ЮНЕСКО появились и памятники культурного и природного наследия таджикского народа.

Современная тенденция переосмысления роли и значения культурного наследия состоит в стремлении не только сохранить его в первозданном виде, но и активно включить в основу современной жизни. То есть сам процесс истории художественной культуры выступает здесь не только как процесс сохранения прошлого и накопления культурных ценностей, но и как процесс открытия нового в старом.

В ноябре 2003 г. ЮНЕСКО провозгласила «Музыку Шашмаком – Таджикистана и Узбекистана – Шедевром устного нематериального культурного наследия человечества» [1, с.127-134]. В сентябре 2009 года праздник Навруз был включен в репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества ЮНЕСКО, и в конце февраля 2010 года 64-я сессия Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций объявила 21 марта Международным днем Навруза [1, с.165-173].

В решениях Правительства Республики Таджикистан [4], Министерства культуры страны, в документах ЮНЕСКО («Конвенции об охране всемирного культурного и природного наследия», «Конвенция о сохранении нематериального культурного наследия», «Рекомендации по сохранению фольклора» и др.) [11], признается основополагающая роль культуры в развитии государства и самореализации личности, гуманизации общества, сохранении национальной самобытности народов и утверждении их достоинства.

Таджикский народ – один из древнейших народов мира. Его история связана с борьбой таджиков, который не только выстоял, выжил в многовековой, изнурительной борьбе с иностранными захватчиками, но также и создал уникальные творения и такие формы социально-культурной деятельности, которые и сегодня во многом могут послужить дальнейшему прогрессу культурной жизни.

Уходящая своими корнями в глубокую древность, культура таджикского народа характеризуется самобытными и богатыми традициями.

Угроза утраты самобытной культуры народов усиливает его стремление сохранить уникальное культурное наследие, передать подрастающим поколениям свой менталитет и веками складывавшиеся национально-культурные традиции. В этих целях они, в первую очередь, используют систему образования, семейный уклад и сферу досуга.

На кафедре культурологии Российско-Таджикского (Славянского) университета создана учебно-научная лаборатория этнокультурологии и социокультурных исследований. [9] Членами лаборатории в основном являются студенты. Помимо изучения памятников культуры, культурного наследия таджикского народа, студенты выезжают на объекты, проводят социологические исследования. Следует отметить, что наряду с материалами известных ученых, преподавателями кафедры культурологии, специалистами в Бюллетени учебно-научной лаборатории этнокультурологии и социокультурных исследований представлены результаты исследований студентов-культурологов, проведенных в период научных экспедиций. Это дает возможность студентам, используя теоретическую базу, полученную в учебном процессе, закрепить на практике – в экспедиции. Выступая на конференциях, апробируя результаты исследований научной экспедиции – все это прививает студентам навыки исследовательской и научной работы, продолжение которых они планируют проводить в период учебы и новых экспедиций. Материалы своих исследований студенты представляют на конференциях различного уровня, готовят доклады, выпускные квалификационные и магистерские работы по материалам своих исследований [9]. Отрадно отметить, что многие выпускники продолжают работать в музеях и туристических фирмах Таджикистана, продолжая использовать полученный опыт по сохранению культурного наследия.

Культурное наследие не есть нечто неизменное: культура любой исторической эпохи всегда не только включает культурное наследие, но и творит его.

Большую роль в защите, сохранении и развитии культурного наследия в стране играют Министерство культуры Республики Таджикистан, Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана и другие. В

Таджикистане функции охраны историко-культурного наследия выполняет Общество охраны памятников истории и культуры Республики Таджикистан.

Следует отметить деятельность частных клубов и объединений республики (основной состав которых представляет молодежь), проводящие работу по сохранению, защите и развитию культурного наследия – это клуб «Мино» (руководитель С.Ходжиева), «Хафт пайкар» (руководитель М.Каюмова), «Музей музыкальных инструментов Гурминджа Завкибекова» (руководитель И.Завкибеков). Музей был основан в 1990 г. на базе частной коллекции народного артиста Республики Таджикистан Гурминджа Завкибекова. На Востоке музыкальные инструменты всегда были средством озвучивания творений поэзии. [3]

Инструмент выражал душу певца – хафиза, затрагивал самые тонкие струны и глубокие чувства автора. Инструмент олицетворял человека с его переживаниями и радостями, молодостью и старостью, добром и злом. Музей насчитывает в своих фондах свыше 200 экспонатов со всех стран Азии. Можно привести много примеров того, как в Таджикистане защищают, сохраняют и развивают наше богатое культурное наследие.

Вот лишь несколько примеров культурного наследия таджиков, которые заслуживают и должны быть известны всему миру, которые заслужено должны быть внесены в Список Всемирного культурного и природного наследия ЮНЕСКО и признаны Шедеврами нематериального наследия человечества: Хульбук и Аджина-Теппа; музыка долины Зеравшана и памирские танцы; сюзане, читгари, гулбаст и многие другие. [1, с.с.150-153, 199-204].

Культурное наследие несет в самом себе и функцию подлинно современного явления культуры. Лучшие произведения искусства не только продолжают участвовать в жизни человечества, но в них художественная культура не знает старения.

Важно понимать преемственность художественных ценностей не как механическое использование культурного наследия прошлых поколений. Хранить наследство еще не значит ограничиваться этим наследством. Необходимо изучать это наследство и активно включать его в современную социокультурную ситуацию. «Культура есть память. Поэтому она всегда связана с историей, всегда подразумевает непрерывность нравственной, интеллектуальной, духовной жизни человека, общества и человечества. И поэтому, когда мы говорим о культуре нашей, современной, мы, может быть, сами того не подозревая, говорим и об огромном пути, который эта культура прошла. Путь этот насчитывает тысячелетия, перешагивает границы исторических эпох, национальных культур и погружает нас в одну культуру – культуру человечества» [7, с.266].

Учитывая богатое культурное наследие таджиков, государству и обществу, ученым и специалистам, организациям, в функции которых напрямую входят обязанности по защите, сохранению и распространению культурного наследия, необходимо сделать все возможное, чтобы не утратить его. Утрата самобытной культуры народов усиливает его стремление сохранить уникальное культурное наследие, передать подрастающим поколениям свой менталитет и веками складывавшиеся национально-культурные традиции. В этих целях они, в первую очередь, используют систему образования, семейный уклад и сферу досуга. В этих целях они, в первую очередь, используют систему образования, семейный уклад и сферу досуга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаджанова, М.М. Межкультурный диалог в современном мире [Текст]: учебник / автор М.М. Бабаджанова. – Душанбе: «Илм», 2021. – 280 с.

2. Бабаджанова, М.М. Культурное наследие: защита, сохранение и развитие. [Текст]. История повседневности и образ жизни россиян в XIX-XXI вв.: материалы Всерос. оч.-заоч. науч.- практ. конф. с междунар. участием, 24 октября 2019 г., посвящ. 80-летию Шадр. гос. пед. ун-та / редкол. Н.Ф. Чипинова, С.А. Парфенова, Е.А. Бурлакова; Шадр. гос. пед. ун-т. – Шадринск: ШГПУ, 2019. – С. 37-43.

3. Бабаджанова, М.М. Культурное наследие Таджикистана и гражданская идентичность. [Текст]. ЭТНОДИАЛОГИ: научно-информационный альманах. 2022. № 2 (68). Москва, 9-10 декабря 2021г. – С. 90-102.

4. Закон Республики Таджикистан об охране и использование объектов историко-культурного наследия. (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2006 год, №3, ст. 168; 2012 г., №12, ч. 1, ст. 1015). [Текст]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://ncz.tj/system/files/Legislation/178_ru.pdf

5. Конвенции об охране всемирного культурного и природного наследия. [Текст]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа https://www.un.org/ru/ documents/ decl_conv/conventions/heritage.shtml:text
6. Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]: офиц. сайт. – Режим доступа: www.un.org
7. Радугин, А.А. Культурология. [Текст]. – М.: Инфра-М., 2007. – 304 с.
8. Роль профессиональной подготовки культурологов в сохранении и развитии культурного потенциала таджикского народа. Развитие культуры и образования в условиях глобализации. Монография / Ладыгина О.В., Юлдашева М.Р., Бабаджанова М.М., Азизова С.А., Гульмирзоева Г.Д., Умарова З.Х., Саттарова Н.Г. – Душанбе: РТСУ, 2018. – 134 с.
9. Текущий архив Российско-Таджикского (Славянского) университета.
10. Традиции и обычии таджикского народа в формировании нравственных качеств личности. [Текст]. // Под ред. профессора Обидова И .0. – Душанбе, 2004. – 205 с.
11. ЮНЕСКО [Электронный ресурс]: офиц. сайт. – Режим доступа: www.unesco.org .

ИМКОНИЯТҲОИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ХУДОМӮЗИИ ТАЪЛИМГИРАНДАГОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ВКД

ҒАФОРӢ Маҳбуба Ғафор *– унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *mahbubajabborova229@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 927 80 97 96*

Дар мақола масъалаҳои имкониятҳои педагогии рушди худомӯзии таълимгирандагон дар муассисаҳои таълимии ВКД баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки дар марҳалаи рушди ҷамъияти иттилоотии муосир, ки афзоиши дониш босуръат авҷ мегирад, ба ҳар як мутахассис зарур аст, ки дараҷаи инкишофи ҳамаҷонибаи худро мунтазам баланд бардорад. Барои ҳалли масъалаи мазкур ба имкониятҳои худомӯзии шахсият таваҷҷӯҳи ҷиддӣ додан лозим аст. Раванди таълиму тарбия дар донишгоҳи олии ВКД дар муқоиса бо мактаби миёна як қатор вежагиҳо дорад, ки дар фаъолияти педагогӣ бояд ба инобат гирифта шаванд.
Хулоса шудааст, ки шунаванда бояд оид ба табиати томи худомӯзӣ тасаввурот дошта бошад ва дар он нақши худро тасаввур кунад, яъне вобастагии натиҷаҳои назорати худро аз малакаҳо ва маҳорати худомӯзӣ ва худтарбиякунӣ дарк намояд.

Вожаҳои калидӣ: *имкониятҳои педагогӣ, худомӯзӣ, рушд, субъекти таълим, раванди таълим, шахсият, таълимгирандагон, омузгор, дониш, маҳорат.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ СЛУШАТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ МВД

ГАФОРИ Махбуба Гафор *– соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *mahbubajabborova229@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 927 80 97 96*

В статье рассматриваются педагогические возможности самообразования слушателей в образовательных учреждениях МВД. Отмечается, что на этапе развития современного информационного общества, где рост знаний идет быстрыми темпами, каждому специалисту необходимо регулярно повышать уровень своего всестороннего развития. Для решения этой проблемы необходимо уделить серьезное внимание возможностям личного самообразования. Процесс обучения и профессиональной подготовки в высшем вузе МВД имеет ряд деталей, которые следует учитывать в педагогической деятельности по сравнению со средней школой.
Сделан вывод, что слушатель должен иметь представление обо всей природе самообразования и представлять свою роль в нем, то есть понимать зависимость результатов своего контроля от навыков и умений самообразования и самовоспитания.

Ключевые слова: *педагогические возможности, самообразование, учебный предмет, образовательный процесс, личность, обучающиеся, педагог, знания, умения.*

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATION OF STUDENTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS

GAFORI Mahbuba Gafor *– applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *mahbubajabborova229@gmail.com,* ***phone:*** *(+992) 927 80 97 96*

The article discusses the pedagogical opportunities for self-education of students in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs. It is noted that at the stage of development of the modern information society, where knowledge is growing at a rapid pace, each specialist needs to regularly improve the level of his comprehensive development. To solve this problem, it is necessary to pay serious attention to the possibilities of personal self-education.

The process of education and professional training at a higher education institution of the Ministry of Internal Affairs has a number of details that should be taken into account in teaching activities in comparison with secondary school. It is concluded that the listener must have an idea of the whole nature of self-education and imagine his role in it, that is, understand the dependence of the results of his control on the skills and abilities of self-education and self-education.

Key words: *pedagogical opportunities, self-education, academic subject, educational process, personality, students, teacher, knowledge, skills.*

Дар шароити рушди ҷамъияти иттилоотии муосир, ки афзоиши дониш босуръат авҷ мегирад, ба ҳар як мутахассис зарур аст, ки дараҷаи инкишофи ҳамаҷонибаи худро мунтазам баланд бардорад. Барои ҳалли масъалаи мазкур ба имкониятҳои худомӯзии шахсият таваҷҷӯҳи ҷиддӣ додан лозим аст. Тадқиқотҳои сершумор муайян карданд, ки самаранокӣ ва натиҷагирии раванди худомӯзии шахсият аз сатҳи инкишофи хислатҳои шахсӣ, аз донишҳои анлӯхташуда ва малакаи амалӣ кардани фаъолияти худомӯзӣ вобаста аст.

Дар марҳалаи муосири ислоҳоти низоми маорифи мамлакат санадҳои қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Низомнома дар бораи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ) воридкунии тағйироти ҷиддиро ба мундариҷаи ҳадафҳо ва сохтори омодакунии кадрҳои мақомоти корҳои дохилӣ тақозо мекунанд.

Фаъолияти худомӯзии таълимгирандагони муассисаҳои таълимии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар айни замон бе муҷаҳҳаз кардан бо компютер тасаввур кардан ғайриимкон аст. Компютерҳо дар ҳаёт ҷойгоҳи бештарро ишғол мекунанд, маълумотро пешниҳод карда, вақтро сарфа мекунанд, равандҳои таҳлил, ҳисоббарорӣ ва тасаввурро кӯтоҳтар месозанд, ба маҳсулнокии тафаккури эҷодӣ фаъолона мусоидат менамоянд. Олимони соҳаи дурнамои рушд, дурнамои илм ва истеҳсолот чунин ақида доранд, ки рушди оянда бо компютер вобаста аст. Бинобар ин, айни ҳол дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ, дар фаъолияти илмӣ, фарҳангӣ ва истеҳсолӣ таҳияи барномаҳои компютерӣ фаъолона ба роҳ монда шудааст. Дар муҳити маориф низ дар самти ҷустуҷӯи роҳҳо, шаклҳо, усулҳо ва технологияи компютеркунонӣ фаъолият ба роҳ монда шудааст.

Компютер дар таълим ва худомӯзӣ бештар ду нақшро мебозад: ҳамчун фанни омӯзиш ва ҳамчун воситаи технологии таълим. Фанне, ки дар муассисаҳои таълимӣ торафт мавқеи болоро ишғол менамояд - асосҳои информатика ва технологияи компютерӣ мебошад. Дар доираи ин фан асосҳои кор бо маълумот, асосҳои педагогии барномасозиро меомӯзанд, бо забонҳои алгоритмӣ, сохти технологияи микропротсессорӣ ва мошинаҳои ҳисоббарор шинос мешаванд.

Аз рӯйи моҳияти худ раванди тарбия раванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайяншуда мебошад. Ба монанди ҳамаи ҳодисаҳои иҷтимоӣ он низомҳои муайяни инкишофи худро дорад. Дар он зоҳир мешаванд:

- қонуниятҳои умумии диалектикӣ;
- шаклҳои инкишофи ҷамъиятӣ;
- шакли иттилоот ва сатҳи идоракунӣ;
- қонуниятҳои сатҳи гносеологӣ ё фаъолияти маърифатии таълимгирандагон;
- қонуниятҳои ташаккули шахсият;
- қонуниятҳои иҷтимоӣ-психологӣ.

Раванди таълиму тарбия дар донишгоҳи олии ВКД дар муқоиса бо муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ як қатор вежагиҳо дорад, ки дар фаъолияти педагогӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Ба онҳо дохил мешаванд:

а) мувофиқати ҳадафҳои васеи таълимӣ ва тарбиявӣ бо вазифаҳои тайёрии касбии мутахассисони соҳаи мушаххас;

б) вежагии объектҳои таълим: синнусолӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, ҷисмонӣ ва хусусиятҳои дигари таълимгирандагон;

в) вежагии раванди таълим, ки он зоҳир мешавад:

- дар мувофиқати таълими назариявӣ бо таълими амалии мутахассисон;

- гуногунии шаклҳои мақсад ва усулҳои самарабахши таълиму тарбияи мутахассисони оянда;

- пешниҳоди мустақилияти бештар ба шунавандагон дар азхудкунии маводи барномавӣ (истифода васеи усули кори мустақилона зери роҳбарии омӯзгорон);

- бартарияти усули дедуктивии интиқоли иттилоот нисбат ба усули индуктивӣ;

- вежагии санҷиш ва арзёбии пешравии таълимии шунавандагон (мавҷуд будани се намуди назорат: ҷорӣ, марҳилавӣ ва ниҳоӣ);

г) хусусиятҳои хоси раванди таълим дар заминаи ташаккули хислатҳои моҳияти касбии мутахассис:

- хусусияти муҳити иҷтимоӣ: доираи синнусолии асосии шунавандагон, ки ба он саъю кӯшиш ва фаъолияти шахсии муайян хос мебошад;

- зарурати истифодаи шаклу усулҳои махсуси таълим, ки аз ҷониби шунавандагон беҳтар қабул карда мешаванд;

- мувофиқати ботавозуни нақши тарбиявии коллектив дар асоси худидоракунии он бо муносибати махсус, инфиродӣ ба ҳар як шунаванда;

- истифодаи салоҳиятноки ташкилотҳо ва иттиҳодҳои гуногуни ҷамъиятӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати кори тарбиявӣ дар гурӯҳҳоои шунавандагон ва дар маҷмӯъ, муассисаи таълимӣ[1].

Якҷоя бо ин хусусиятҳо ба донишгоҳҳо мувофиқати ҳатмии кори таълиму тарбия бо корҳои илмӣ-тадқиқотӣ хос аст, ки ба ташаккули тафаккури касбии мутахассисониояндаи дорои маълумоти олӣ мусоидат мекунад.

Аз ин бармеояд, ки раванди таълимро дар муассисаҳои олии ВКД ҳамчун падидаи мустақили психологӣ-педагогӣ баррасӣ кардан мумкин аст, ки омодакунӣ аз рӯи ихтисос, инкишофи шахсият ва таҳсилоти умумиро дарбар мегирад.

Ҳангои баррасии омодагии шахсият ба худомӯзӣ ҳамчун синтези шароитҳои дохилие, ки аслан имконпазир будани раванди худомӯзиро муайян мекунанд, чаҳор унсури муҳимтарини таркиби онро ҷудо кардан мумкин аст:

- **дастгоҳи эҳсосӣ-шахсиятӣ** (эҳтиёҷоти ботинӣ ба такмил додани худ, арзишҳои шахсӣ, механизми эҳсосӣ- иродавӣ, қобилиятҳои умумии зеҳнӣ ва ғ.);

- **низоми дониш, маҳорат, малакаҳои худомӯзӣ,** ки шахсият ба даст овардааст (пуррагӣ ва амиқии ташаккулёбии мафҳумҳои илмӣ, робитаи байни онҳо, малакаи алоқаманд кардани мафҳумҳои илмӣ бо воқеияти объективӣ, дарки нисбияти дониш ва зарурати аниқ кардани онҳо тариқи дониши бонизом ва ғ.);

- **малака ва маҳорати кор бо сарчашмаҳои асосии иттилоот**, ба монанди китобҳо, низомҳои библиографӣ, воситаҳои ҷустуҷӯии иттилоот, радио, телевизион, лексияҳои махсус ва ғ. (қобилияти ҷустуҷӯ дар миқдори калони иттилоот, интихоби чизи асосӣ, сабти он ва ғ.);

- **низоми маҳорату малакаҳои ташкилотчигӣ ва идоракунӣ** (таъин намудан ва иҷро кардани вазифаҳои худомӯзӣ, ба нақша гирифтани кори худ, назорати шахсӣ, худтаҳлили натиҷа ва хусусияти фаъолияти ҳаваскорӣ ва ғ.) [4].

Унсурҳои таъкидшудаи омодагии шахсият ба худомӯзӣ дар маҷмӯъ қобилиятҳои таълимгирандагонро дар ташкил ва татбиқи раванди худомӯзӣ ба таври ҳамаҷониба ва пурра тавсиф мекунанд.

Муваффақияти худомӯзӣ қабл аз ҳама бо дараҷаи омодагии шунаванда муайян карда мешавад. Дар раванди педагогӣ дар муассисаҳои таълимии ВКД се дараҷаи омодагии инфиродиро ба худомӯзӣ ҷудо кардан мумкин аст: ибтидоӣ, миёна ва олӣ.

Дар сатҳи ибтидоӣ ангезаҳои худомӯзӣ асосан тасодуфӣ мебошанд. Донишҳои фанҳои таълимӣ хусусияти маҳдуд доранд. Шунавандагон робитаҳои байнифанниро байни мафҳумҳои мухталифи илмӣ намебинанд. Малакаи кор бо манбаъҳои иттилоот ба низом дароварда нашудааст, баъзе аз онҳо умуман истифода намешаванд. Дар сатҳи мазкур

шунавандагон тарзи мустақилона ташкил кардани худомӯзиро намедонанд, балки танҳо ба андозаи муайян метавонанд. Дар ин дараҷа талабагон мустакилона ташкил кардани худомузиро намедонанд, балки танҳо дастуру тавсияҳои омӯзгоронро бо дараҷаи муайяни поквиҷдонӣ ва кӯшишу ғайрат иҷро карда метавонанд.

Сатҳи миёнаи омодагии шахс ба худомӯзӣ бо хоҳиши омӯхтани тарзи мустақилона гузоштани ҳадафҳои худомӯзӣ ва босифат иҷро кардани онҳо тавсиф мешавад, аммо ҳамзамон шунавандагон на ҳама вақт фаҳмо муқаррар кардани онҳоро медонанд. Донишҳо дар фанҳои таълимӣ ба низом даровaрда шудааст, вале робитаҳои байнифаннӣ на ҳама вақт равшану возеҳ дарк мешаванд. Шунавандагон аз кор бо манбаъҳои асосии иттилоот огоҳанд, аммо на ҳама вақт онҳоро дар фаъолияти худомӯзӣ оқилонаву самаранок истифода мебаранд. Шунавандагон раванди худомӯзиро мустақилона ташкил карда метавонанд, аммо раванди худомӯзиро оқилона ба нақша гирифта наметавонанд.

Дар сатҳи олӣ зарурати дар худомӯзӣ аз ҳадафҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим истифода кардан, қобилияти возеҳ ифода кардани чунин ҳадафҳо ва хоҳиши ба тaври мутаносибу беҳтар расидан шахсият ба онҳо тавсиф дода мешавад. Дониши шахсият ҳамаҷониба ва том аст. Дар заминаи дониш дарки амиқи мавҷудияти робитаҳои дохилӣ ва байнифаннӣ дар илм қарор мегиранд. Шунаванда медонад, ки дар фаъолияти худ сарчашмаҳои мухталифи иттилоотро оқилона истифода барад. Шунаванда дарк менамояд, ки дар асоси илм раванди худомӯзиро ба таври мутаносибу оқилона идора кардан, нақша сохтан, пеш аз татбиқи нақшаҳо ва назорати натиҷаҳои бадастомадаро дохил карда метавонад.

Шарти асосие, ки шунавандагонро ба худомӯзӣ ташвиқ мекунад, моҳияти ҳамкории омӯзгор ва таълимгирандагон дар амалияи таълим мебошад. Бо назардошти он, ки чунин ҳамкорӣ бояд тамоми хусусиятҳои низомро дошта бошад ва ба инкишофи сатҳи омодагии шахсият ба худомӯзӣ бештар мусоидат кунад, мо талаботҳоеро зикр менамоем, ки дар заминаи онҳо усулҳои таъсири педагогӣ ба шахсияти таълимгирандагон ба нақша гирифта мешаванд ва татбиқ мешаванд. Ҷузъи калидии низоми муносибатҳои байни омӯзгор ва таълимгирандагон муносибатҳои субъектӣ-субъектӣ байни онҳо буда, муносибатҳои субъектӣ-объектӣ дар мавқеи тобеъ ҷойгир шудаанд. Субъекти таълим (шунаванда) тавассути ҳадаф, ангеза ва шароите, ки омӯзгор ташкил кардааст, худаш раванди ба маҳсул-мақсад табдил додани предмет, бо натиҷаҳои нав (маҳорат, дониш) ғанӣ гардонидани воситаҳои мавҷуда (таҷрибаи андӯхташуда)-ро таъмин менамояд. Омӯзгор дар фаъолияти мустақилонаи шунаванда ба таври ғайримустақим, тавассути фароҳам овардани шароит тибқи фармоиши иҷтимоӣ иштирок меварзад. Ин равиш на танҳо ба устувори мустаҳкам гардидани фаъолияти субъективии таълимгирандагон имконият медиҳад, балки ба такмили он низ мусоидат менамояд. Дар асоси банақшагирӣ ва татбиқи намудҳои мушаххаси ҳамкории омӯзгор ва шунавандагон дар амалияи педагогӣ бояд сатҳи воқеии омодагии шахсияти тарбиятшавандагон ба худомӯзӣ ва вазифаҳои инкишофи наздиктарин қарор гирад, ки ҳалли онҳо ба баланд шудани сатҳи мазкур мусоидат мекунад. Шарти муҳими ташаккули омодагии шунавандагон ба худомӯзӣ ин тағйирот дар инкишофи ҳамкории низомманди байни омӯзгорон ва шунавандагон мебошад. Маҳз тавассути ин гуна тағйироту ҳаракати ҳамкории онҳо диалектикаи муносибатҳои низомманди омӯзгор ва шунаванда зоҳир мешавад.

Бо назардошти хусусиятҳои муносибатҳои низомманди байни омӯзгор ва шунаванда дар амал ҳамчун шарти асосии худомӯзӣ принсипи тадриҷан васеъ намудани вазифаҳои субъективии шунавандагон дар раванди ҳадафмандонаи педагогӣ пешниҳод шудааст. Принсипи мазкур, ки дар заминаи таҳлили хусусиятҳои низомманди муносибатҳои байни омӯзгорон ва шунавандагон дар раванди педагогӣ ба вуҷуд омадааст, стратегияи идоракунии педагогии худомӯзии шанавандагонро муайян мекунад. Он чунин маъно дорад, ки шароитеро муҳайё кардан зарур аст, ки он ба ташаккули малакаҳои ташкилотчигӣ ва роҳбарии шунавандагон дар асоси дар амалияи омӯзгорӣ ҳавасманд гардондани фаъолияти субъективии онҳо ҳаддалимкон мусоидат намояд. Бо мақсади ин дар назди шунавандагон бояд доимо вазифаҳои нав гузошта шаванд, ки ҳалли онҳо аз шунавандагон амалҳои ғайримуқаррарӣ содир кардан, мустақилона ҷустуҷӯ намудани тартиботи самараноки таълим, азхуд намудани малакаҳои худидоракуниро тақозо мекунад. Суръати вусъати вазифаҳои субъективии идоракунӣ дар раванди педагогӣ бояд ба инкишофи эҳсосӣ ва иродавии шахс, ба сифати донишҳои андӯхташуда, қобилияти кор кардан бо манбаъҳо ахбороти иҷтимоӣ ва ғайра мувофиқ бошад. Вусъати вазифаҳои субъектии идоракунандаи шунавандагон дар амалияи педагогӣ бояд тавре амалӣ шаванд, ки муносибатҳои субъектию объектии байни омӯзгор ва шунавандагон аз рӯи моҳият ба ҳамкорӣ наздик шавад. Ба низоми фаъолият ҳамчун субъект

дохил шудани шунаванда, қобилияти бошуурона ва мувофиқи мақсад амал кардан, ба даст овардани натиҷаҳо (маҳорат, дониш, малакаҳо)-е, ки аз ҷиҳати миқдор ва сифати амали иҷрошаванда мувофиқанд, дар назар дорад. Аз ин бармеояд, ки дар раванди худомӯзӣ нақши худтарбия меафзояд. Раванди худтарбия ба тағйир додани ҷаҳони ботинии инсон самтгузорӣ шудааст ва ин тағйиротҳо ба ташаккули мутахассиси намуди нав мусоидат менамоянд.

Афзудани нақши ҷанбаҳои тарбиявӣ ва фаъолиятӣ дар худомӯзӣ зарурати ворид намудани тағйиротро ба мундариҷаи раванди кори мустақилонаи шунавандагон баҳри аз худ намудани дониш, маҳорат ва малакаҳои нав, инчунин дар ин замина ташаккул ёфтани сифатҳои шахсиро муайян мекунад. Вазъияти муосири кори мустақилонаи шунавандагонро дар муассисаҳои таълимии ВКД таҳлил намуда, мо принсипҳоеро муқаррар менамоем, ки кори мустақилона дар заминаи онҳо бояд амалӣ шавад. Ҳангоми ба нақша гирифтани кори мустақилона бояд, қабл аз ҳама, ба унвон «дарахт»-и он муайян карда шавад, ки низоми асосии донишҳои методологӣ ва назариявиро дар бар мегирад ва ин низом бояд барои таҳлили ҳатмии лексионӣ пешниҳод карда шаванд. Баъдан ташаккули шаклҳои гуногуни кори мустақилона пешбинӣ мешавад. Кори мустақилона аз унсурҳои зерин иборат аст:

1) шунаванда - субъекти фаъолият;
2) субъекти фаъолияти ӯ;
3) раванд ҳамчун маҷмӯи амалҳои шунаванда аз болои субъект;
4) шартҳои амали шунаванда аз болои субъект;
5) маҳсул ҳамчун натиҷаи табдили субъект;
6) ҳадаф ҳамчун лоиҳаи маҳсули фаъолият;
7) ангеза ҳамчун шарти дохилии фаъолият;
8) таҷрибаи ибтидоии шунаванда, дониш, малака ва маҳорати ташаккулёфтаи шахсияти шунаванда[5].

Дар раванди ташкили кори мустақилона омӯзгор бояд чунин воситаҳоро ба инобат гирад:

а) банақшагирии кори мустақилона, яъне муайян кардани ҳадафҳо ва усулҳои ноил шудан ба он;

б) ташкили кори мустақилона, яъне таъмини алоқамандии ҷузъҳои алоҳидаи низоми фаъолияти таълимӣ;

в) идоракунии кори мустақилона, яъне назорати фаъолияти таълимии шунаванда бо таҳрири минбаъдаи он барои ноил шудан ба ҳадафҳо;

г) робита, яъне интиқоли маълумоте, ки аз ҷониби шунаванда шахсан қабул кардани қарорҳоро таъмин мекунад.

Шунаванда бояд низоми зерини кори мустақилонаро ба роҳбарӣ гирад:

а) амалҳои худро ба нақша гирад, яъне ҳадафҳои худро интихоб кунад, барномаҳо ва усулҳои ноил шуданро ба онҳо муайян намояд;

б) ташкил кардан, яъне тамоми захираҳои худро барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда сафарбар кунад;

в) фаъолияти худро идора кунад, яъне худро кардан бо ислоҳи минбаъдаи амалҳои худ назорат кунад;

г) дар заминаи интиқоли иттилооте, ки қабули қарорро таъмин мекунад, муошират намояд.

Низоми кори мустақилонаи шунаванда бояд таъмин намояд:

- ташаккули мустақилияти шунаванда;
- аз худ намудани маҳорат ва донишу малакаҳо барои ин зарурбуда;
- ба шунаванда пешниҳод намудани мавзӯи фаъолият;
- назорати амалҳои шунаванда;
- маълумот додани шунавандагон дар бораи сатҳи ноил шудан ба ҳадафҳо;
- муқаррар намудани хусусиятҳои маҳсули фаъолияти шунаванда;
- муайян намудани талабот ба натиҷаҳои фаъолияти шунаванда;
- дарк намудани шароити берунаи кори мустақилона;
- шароити дохилӣ;
- ба инобат гирифтани хусусиятҳои инфиродӣ;
- имконияти шунаванда оиди ба нақша гирифтани амалҳои худ;
- ба шунаванда имкон додани таҳрири амалҳои худ дар асоси назорати худ ва таҳлили маълумот оиди натиҷаҳо.

Г.Н.Сериков ҳамкории идоракунии субъект-субъектии байни омӯзгорон ва шунавандагонро тавсиф дода, панҷ намуди асосии онро муайян мекунад [4]. Мавқеи ҳар яки онҳо дар раванди педагогӣ бо ҳолати омодагии шахс ба худомӯзӣ муайян карда шуда, аз вазифаҳои ҳалшавандаи тарбия, таълим, инкишоф ва омодагии касбӣ вобаста аст.

Навъи якум бо дастурдиҳии алгоритмӣ аз ҷониби омӯзгор ба шунавандагон тавсиф мешавад. Омӯзгор дар заминаи муносибатҳои байнишахсӣ, одаму мошина ё заминаи дигар тамоми маҷмӯи расмиятеро, ки ҳар як шунаванда бояд ҳангоми ҳалли вазифаҳои додашуда иҷро кунад, пурра шарҳ медиҳад. Амали охирон хусусияти репродуктивӣ дорад, аммо онҳо ҳамчун субъектҳои худомӯзӣ мавқеи пассив надоранд. Иҷрои бовиҷдон ва софдилона ҳангоми иҷрои супоришҳои таълимӣ ба саъю кӯшиши эҳсосӣ ва иродавии онҳо вобаста аст. Алалхусус нақши субъективии шунавандагон ҳангоми кори мустақилона ба мушоҳида мерасад. Ин намуди ҳамкории мутақобилаи идоракунӣ тавассути истифодаи усулҳои ресептивӣ-репродуктивии таълиму тарбия ба роҳ монда мешавад.

Навъи дуюм бо он тавсиф дода мешавад, ки омӯзгор дастурдиҳии алтернативӣ мегузаронад ва интихоби роҳи дигари нисбатан оқилона дар шароити мушаххас аз ҷониби шунавандагон мустақилона анҷом дода мешавад. Ҳамчун субъекти таълим ҳар шунаванда бояд он дастуреро интихоб намояд, ки онро барои ҳалли босифати вазифа муносиб медонад. Фаъолияти субъектии ӯ дар ин намуди ҳамкорӣ ҳоло ҳам моҳияти репродуктивӣ дорад, аммо унсурҳои фаъолияти маҳсулнок бо интихоби ҳадафмандонаи роҳи дигари оқилона мавҷуданд. Ин намуди ҳамкорӣ тавассути истифодаи усулҳои ресептивӣ-репродуктивӣ ва маҳсулноки таълиму тарбия ба даст оварда мешавад.

Навъи сеюм аз он иборат аст, ки омӯзгор вазифаҳои гуногунро мегузорад, дар бораи роҳҳои имконпазири ҳалли онҳо бо назардошти сатҳи омодагии шунавандагон ба худомӯзӣ дастурҳои умумӣ медиҳад. Шунавандагон ҳамчун субъект аз байни дастурҳои ба онҳо пешниҳодшуда вазифаҳоеро интихоб мекунанд, ки ба андешаи онҳо ба ҳалли вазифа нисбатан мувофиқ бошанд. Ҳамзамон, таҳияи дастури нав, ки барои ҳалли масъалаи интихобшуда мувофиқ аст, истисно намешавад. Ин навъи ҳамкории идоракунӣ аз шунавандагон фаъолияти пурмаҳсулро тақозо мекунад. Ин намуди ҳамкорӣ дар заминаи истифодаи усулҳои истеҳсолӣ, эвристикии таълиму тарбия ҷараён мегирад.

Навъи чорум бо он тафовут дорад, ки омӯзгор танҳо маҷмӯи вазифаҳоро мегузорад ва ба таълимгирандагон машварат мегузаронад. Вазифаи субъективии шунавандагон та таври мақсаднок ба мадди аввал гузошта мешавад ва онҳо бояд чӣ тавр иҷро кардани супоришҳои гирифтаашонро мустақилона муайян кунанд. Дар ихтиёри омӯзгор тамоми воситаҳои назорат ва ҳуқуқи ба самти мувофиқ равона кардани фаъолияти субъективии шунавандагон қарор доранд. Ин навъи ҳамкорӣ бо истифода аз усулҳои маҳсулнок, озмоишӣ-ҷустуҷӯӣ ва усулҳои фаъоли дигар ҷараён мегирад.

Навъи панҷум бо фаъолияти мустақилонаи шунавандагон тавсиф мешавад. Онҳо мустақилона дар назди худ вазифаҳо гузошта, роҳу воситаҳо, шаклу усулҳои ҳалли оқилонаи онҳоро чустуҷӯ мекунанд. Омӯзгор бо истифода аз усулҳои кори мустақилона шунавандагонро ба худомӯзӣ водор намуда, ба онҳо кӯмаки ҳамаҷониба мерасонад. Худидоракунии шахсият дар заминаи сатҳи баланди омодагӣ ба худомӯзӣ амалӣ мешавад.

Дар раванди педагогӣ барои худомӯзӣ банақшагирии аз ҷиҳати илмӣ асосноки низоми томи воситаҳои ҳамкории педагогӣ нисбати шахсияти шунавандагон, ки ҷузъҳои мундариҷавӣ-ҳадафманд, амалиётӣ-фаъолиятӣ ва назоратӣ-баҳодиҳандаро дар бар мегирад, нақши муҳимро мебозад. Низоммандии маҷмӯи васоити ҳамкории педагогӣ нисбати шахсият шарти дуюмест, ки ба худомӯзии шунавандагон мусоидат менамояд. Дар баробари мақсади асосии педагогии чорабинии банақшагирифташуда вазифаҳои ташаккули дастгоҳи эҳсосӣ-ҳавасмандгардонии худомӯзии шахсиятро гузоштан лозим аст. Дар бештари мавридҳо механизмҳои эҳсосӣ-ҳавасмандгардонӣ дар худомӯзии шунавандагон нақши ҳалкунанда мебозанд. Тахти таъсири ангезаҳои дохилӣ, ҷаҳонбинии ташаккулёфта, таҳсил ва шароити раванди таълим шунавандагон оиди мундариҷаи худомӯзӣ тасмим қабул мекунанд.

Афзудани нақши ҷанбаҳои тарбиявӣ ва фаъолиятӣ дар худомӯзӣ зарурати ворид намудани тағйиротро ба мундариҷаи раванди кори мустақилонаи шунавандагон барои аз худ намудани дониш, маҳорат ва малакаҳои нав, инчунин дар ин замина ташаккул додани сифатҳои шахсиро муайян мекунад. Барои муайян кардани раванде, ки дар он ҷанбаҳои мазкури худомӯзӣ татбиқ мешаванд, истилоҳи «худомӯзӣ»-ро истифода бурдан бамаврид аст. Дар партави равиши мазкур худидоракунии фаъолияти касбӣ ҷараёне мебошад, ки дар он

вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ба ҳам тавъаманд, ки ба ташаккули маҳорати касбии шахсият нигаронида шудааст [6].

Омодагии шахсият ба фаъолияти касбӣ ангезаҳо ва ҳадафҳоеро дар бар мегирад, ки мундариҷаи худомӯзӣ, инчунин малакаҳову маҳорати худомӯзӣ, худташкилкунӣ ва назорати шахсиятро муайян мекунанд[7].

Шунавандагон ҳангоми иштирок дар раванди худомодакунӣ ба фаъолияти касбӣ ҳамзамон субъект ва объекти он мебошанд, яъне нисбат ба худ нақш иҷро мекунанд. Онҳо ҳамчун субъект бояд фаъолияти худро идора карда тавонанд ва ҳамчун объект бояд самаранок амал кунанд ва интизоми худро мустаҳкам гардонанд. Аз ин бармеояд, ки малакаҳои зикршуда дар бештари мавридҳо ба ҷустуҷӯ ва татбиқи роҳҳои ҳалли мушкилоти худомӯзӣ равона шудаанд, яъне онҳо бояд ҳамчун малакаи худомӯзӣ номбар карда шаванд. Дар ин моҳияти дуҷонибаи малакаҳои идоракунӣ моҳияти томи малакаҳо ва маҳорати худомӯзӣ ва худташкилкуниро ошкор зоҳир мешавад.

Дар рафти омодакунии худ ба фаъолияти касбӣ натиҷаҳои муайян ба даст меоянд. Муҳим он аст, ки ҳар як шунаванда ҳамчун субъекти худомӯзии фаъолияти касбӣ бояд саъю кӯшиши ташкили худомӯзӣ ва натиҷаҳои бадастомадаро ба ҳам мувофиқа ва таносуб кунад. Таносуби саривақтии мазкур имкон медиҳад, ки таъсири хатогиҳои эҳтимолӣ коҳиш ёбад. Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки малакаҳои дахлдор нақши муҳимро мебозанд.

Ҳамин тавр, шунаванда бояд оиди табиати томи худомӯзӣ тасаввурот дошта бошад ва дар он нақши худро тасаввур кунад, яъне вобастагии натиҷаҳои назорати худро аз малакаҳо ва маҳорати худомӯзӣ ва худтарбиякунӣ дарк намояд.

АДАБИЁТ

1. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М.: Высш .школа, 1980. - 368 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Душанбе: Ирфон.2013.
3. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М. Лутфуллоев [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2015. - 660 с.
4. Сериков, Г.Н. Самообразование: Совершенствование подготовки студентов. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1991 - 232 с.
5. Сеченов, И.М. Избранные философские и психологические произведения. — М.: Госполитиздат, 1947. - 648 с.
6. Тайчинов, М.Г. Воспитание и самовоспитание школьников: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1982. - 160 с.
7. Талызина, Н.Ф. Совершенствование обучения в высшей школе // Сов. педагогика. - 1973. - № 7. - С. 71-82.
8. Талызина, Н.Ф. Теория учения и автоматизация учебного процесса: Психологические проблемы создания и использования ЭВМ. - М., 1985.-С. 155-157.
9. Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1989. - 815 с.
10. Фридман, Л.М. Психологический анализ решения задач // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии, № 1. — М.: Педагогика, 1971. - С. 9-15.
11. Шарифзода, Ф., Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф.Шарифзода, А.М. Миралиев [Матн]. – Душанбе,2012. -526 с.

МУШКИЛОТИ КОРБУРДИ ВОЖАВУ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНИ ҚОНУНГУЗОРӢ

ДАВЛАТШОЕВА Азиза *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сардори кафедраи забонҳои Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Восифӣ, 21,* ***E-mail:*** *azizadavlat@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992) 93 9225097*

Муаллиф дар мақола баъзе моводди қонуну қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз ҷиҳати меъёри дурусти истилоҳ корбарӣ ва содагию мураккабии забони онҳо мавриди таҳлил қарор додааст, ки ҳар як санади меъёрӣ бо такомул ва инкишофи муносибатҳои сиёсию иқтисодии дохилии кишвар ва равобити байналмилалӣ мунтазам аҳаммияти хосса пайдо намудаву таваҷҷуҳи зиёдро талаб

менамояд.

Бо ҳамин мақсад, муаллиф мушкилоти дар ин самт ҷойдоштаро шарҳ додаву баъзе истилоҳоти ба тозагӣ эҷоднамудаи мутахассисони соҳавиро ҳамчун намуна пешниҳод намудааст.

Аз натиҷаи чунин таҳлилҳо дар ин раванд моро зарурат пеш меояд, то дар марҳилае, ки мо бояд маърифати ҳуқуқии шаҳрвандони кишварро баланд бардорем, қаблан бояд дорои маърифати бойи забони бошем ва фарҳангномаҳо дар бахши илми ҳуқуқро таҳия намудаву манзури кулли ҷомеа намоем, ки ин иқдом дар рушди ҷомеа ва ташаккули шуури орифонаву оқилонаи шаҳрвандон ва пойдории ҷомеаи соҳибистиқлоли мо нақши судманд мебозад.

Вожаҳои калидӣ: *истилоҳот, арабизм, вожаҳои ғайримеъёрӣ, инобат, оиди, санадҳои меъёрӣ, тарҷумаи таҳтуллафзӣ.*

ПРОБЛЕМЫ УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВ И ТЕРМИНОВ НА ЯЗЫКЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

ДАВЛАТШОЕВА Азиза *– кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой языков Академии МВД Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул.Восифи, 21,* ***Email:*** *azizadavlat@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992)93 9225097*

Автор проанализировал некоторые правовые и законодательные материалы Республики Таджикистан с точки зрения правильного использования терминологии, простоты и сложности их языка. Каждый нормативный акт приобретает особое значение и требует большого внимания при совершенствовании и развитии внутриполитических и экономических отношений страны и международных отношений.

С этой целью автор рассмотрел проблемы в этой области и в качестве примеров привел некоторые вновь созданные специалистами термины.

В результате анализа автор пришел к выводу, что необходимо повысить правовое просвещение граждан страны, для этого, в первую очередь, необходимо в совершенстве владеть языком, также разработать и распространять словари в области юридической науки. Эта инициатива сыграет положительную роль в развитии общества и формировании просвещенного сознания граждан, а также устойчивости нашего независимого государства.

Ключевые слова: *термины, арабизм, ненормативные слова, рассмотрение, нормативные акты, дословный перевод, язык, закон, неуместный, употребление, перевод.*

PROBLEMS OF USING WORDS AND TERMS IN THE LANGUAGE OF LEGISLATION

DAVLATSHOEVA Aziza *– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Languages of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Vosifi, 21, st.* ***E-mail:*** *azizadavlat@mail.ru,* ***mob.:*** *+(992)93 9225097*

The author analyzed some legal and legislative materials of the Republic of Tajikistan from the point of view of the correct use of terminology, simplicity and complexity of their language. Each normative act acquires special importance and requires great attention in the improvement and development of domestic political and economic relations of the country and international relations.

To this aim, the author considered the problems in this area and gave some newly created terms as examples.

As a result of the analysis, the author came to the conclusion that it is necessary to increase the legal education of citizens of the country, for this, first of all, it is necessary to master the language perfectly, as well as to develop and distribute dictionaries in the field of legal science. This initiative will play a positive role in the development of society and the formation of an enlightened consciousness of citizens, as well as the sustainability of our independent society.

Keywords: *terms, Arabism, profanities words, consideration, regulatory acts, literal translation, language, law, inappropriate, usage, translation.*

Забони қонунгузорӣ дар ҷомеаи соҳибистиқлоли мо яке аз омилҳоест, ки он бо ҷанбаи маънoии худ ва ифодаи мафҳуми тахассусӣ ҳамчун истилоҳи корбурдшаванда дар қонунҳо

марбут мебошад. Имрӯза қонуну қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо такомул ва инкишофи муносибатҳои сиёсию иқтисодии дохилии кишвар ва равобити байналмилалӣ мунтазам аҳаммияти хосса пайдо намудаву таваҷҷуҳи зиёдро талаб менамояд.

Бо мақсади амалисозии иқдоми истилоҳкорбарии соҳавӣ, маҳз, дар ҳамин марҳила мушкиле дар забони қонунгузории Тоҷикистон ба миён омад, ки дар ин давра корбурди калка ё тарҷумаи таҳтуллафзӣ, интиқоли таҳтуллафзии маънии истилоҳот, вожаю калимаҳо ба мушоҳида мерасанд. Ва ҳамин таъсирот бештар аз калкаҳои русӣ ба назар мерасанд, ки ин ҳама дар сурати истифодабарии афкору ақида ва мафҳумҳо аз калкаҳои Қонунҳои Россия сарчашма мегиранд: “Адвокат обязательно должен быть членом Союза адвокатов - Адвокат ҳатман бояд узви Иттифоқи адвокатҳо бошад” [2, 14].

“Организационными формами деятельности адвокатуры в соответствии с настоящим Законом являются адвокатский кабинет, юридическая консультация, коллегия адвокатов и адвокатское бюро” - Шаклҳои ташкилии фаъолияти адвокатӣ мувофиқи Қонуни мазкур кабинети адвокатӣ, маслиҳатхонаи ҳуқуқӣ, коллегияи адвокатӣ ва бюрои адвокатӣ мебошанд [5, 17-19].

Як роҳи дигари ворид шудани вожаю истилоҳоти бемаврид ин иқтибосҳо аз забонҳои шарқ – форсию арабӣ мебошанд, ки кӯшишҳои ҳамватанони дар он кишварҳо фаъолияткарда ё муддати тулонӣ зиста ё ин ки аз ҷониби тарҷумонҳои дар замони худ дар он кишварҳо расману ғайрирасмӣ коркардаи мо дар қонунҳо ва ҳатто дар муколимаҳои рӯзмарраи байни мардум ҷой ёфтаанд. Масалан чунин калимаҳо мисли “оид, нисбат” гоҳо тамоман нодуруст истифода мешаванд. Мисол: қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оиди қабул кардани Қонуни ҶТ дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо...” ва ғ... метавонем мушоҳида намоем, ки калимаи оид нодуруст истифода шудааст ва шакли дурусти он “оид ба...” мебошад, ки аз тарафи мутахассисони забон ва вакилони халқ борҳо дар ин маврид таъкид шудаасту он худ пешоянди таркибии номӣ буда, дар забони адабӣ маъмул аст, вале ба ин нигоҳ накарда, дар замони худ ҳам қарорҳо ва ҳам қонунҳо ба ҳамин шакли ғалати ин вожа қабул карда шудаанд. Ё ин ки дар аксари матни қонунҳои солҳои қаблӣ қабулшуда феъли таркибии “**ба инобат гирифта мешавад” // “ба инобат бояд гирифт”** ва ғ., дар шакли аз мантиқ дур корбурд мешавад, ки гунаи дурусту меъёрӣ ва мантиқии ин ибораҳои феълӣ – “ба назар гирифта мешавад ё “ба эътибор гирифта мешавад” // ба назар бояд гирифт“ ва ё “ба эътибор бояд гирифт” мебошад. Чунки мафҳум ва решаи вожаи “инобат //иноба” арабӣ буда, аслан, маънои “тавба кардан, бозгаштан аз чизе, даст кашидан аз гуноҳ; тавба, зорӣ; пушаймонӣ”-ро ифода мекунад ва аз ин рӯ ин вожа дар корбурди мафҳуму мақсади ҳуқуқӣ дар матни моводди қонунгузорӣ бемаврид ва ноҷо аст [6, 481].

Марҳилае, ки то давронИ Истиқлоли кишварамон ба даврони шуравӣ вобаста аст, ки бо сабабҳои маълум раванди истилоҳсозии забони тоҷикӣ дар пояи иқтибосоти русӣ қарор гирифта буду то имрӯз он бетаъсир намондааст. Дар ин марҳила ҳам, русгароёни шуравӣ бо талқини сиёсати «ба ҳам наздикшавии миллатҳову забонҳо» ҳарчи аз гузашта омада буд, ҳамчун «арабизм» ва «куҳна» дониста шудаву онҳо бо вожагони нав, яъне «интернатсионализмҳо» иваз карда мешуданд. Намунаи ин ҳатто дар илми забоншиносии тоҷик ҳам мушоҳида мешавад: грамматика, морфология, синтаксис, лексика, категория, фонетика, фонология ва ғайра [4, 30-34], ки чунин амал дар соҳаҳои илмҳои тиб, кишоварзӣ, муҳандисӣ, ҳуқуқ, илмҳои дақиқ ва ғайра мушоҳида мешаванд. Муодилҳои тоҷикии як зумра истилоҳот, аз қабили **антибиотик, табиб, суд, акватория, прокурор, сертификат, литсензия, гумрук, суғурта, утоқ, генотсид, биотсид, экотсид, путратчӣ** ва садҳо сад вожагони бегона ё ғайримеъёр сохташуда ба хазинаи луғавии забони мо ворид гардидаву мавқеи гунаҳои тоҷикии онҳоро то имрӯз танг кардаанд, ки дар натиҷа, ҳатто, бештари вожагони асили тоҷикӣ куҳна маҳсуб ёфтаву имрӯз барои аксар соҳибзабонон номафҳум боқӣ мондаанд [7, 76].

Бо мақсади рушди забони давлатӣ ва ба забони илм табдил додани забони тоҷикӣ, ки ҳадафи аввалиндараҷаи инкишофи забони мо ва эҳёву барқарор намудани вожаву истилоҳоти ноби тоҷикӣ дар мавқеашон имрӯз моро зарур аст, то дар фарҳангномаҳои соҳавӣ гунаи тоҷиконаи чунин вожаву истилоҳотро сабт намоем, ки фардо корбурди он дар гиромидошти забон ва посдории он марҳила ба марҳила мақоми худро соҳиб гашта метавонад. Аз ин рӯ, ҳар як соҳибзабон, бавижа таҳиягарони қонунҳоро низ зарур аст, то гунаи тоҷикии истилоҳоти болозикро дониставу мафҳуми онро бо забони давлатӣ дақр намоянд: - подзист (антибиотик), пизишк (табиб), додрас (суд), марзобгаҳ (акватория), додситон (прокурор), гувоҳнома (сертификат), иҷозатнома (литсензия), боҷхона (гумрук), бима (суғурта), ҳуҷра (уток), наслкушӣ (генотсид), паймонкор (путратчӣ) ва ғ...

Мушкили дигаре, ки дар қонунгузории имрӯза ҳаст – ин аслан мавҷуд набудани баъзе мафҳумҳо дар забони тоҷикию форсӣ ва ҳатто арабӣ ба иллати он, ки худи фарҳангҳои ин миллатҳо чунин ашё, падидаҳо ва мафҳуму рамзҳои ба онҳо бевосита дахлдор, вуҷуд надоштаанд. Ба чунин истилоҳу калимаҳо метавон вожаҳои "биржа, фонд, субъект" ва ғайраро нисбат дод, ки ноилоҷ дар баъзе аз мавридҳо ба ҷои онҳо калимаҳои аз лиҳози маънӣ танҳо наздик, вале асли маъниро интиқолнадиҳанда истифода шудаанд ё ин ки ҳамон шакли аз русӣ иқтибосшуда боқӣ мондааст [1. 141-144].

Дар бисёр мавридҳо дар забони матни санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар , ки ба забони давлатӣ ба тасвиб мерасанд, ҳанӯз вожаву истилоҳоти бегона корбурд мешаванд. Мо барои он чунин вожагонро бегона мегӯем, ки ҳангоми таваҷҷуҳ ба фарҳангномаҳои муътабар гунаҳои тоҷикии онҳо ё роҳи истилоҳсозии онҳо ба осонӣ муяссар мегардад, ки ин иқдом бояд дар таҳияи маводди қонунгузорӣ ҳамеша истифода шавад.

Имрӯз бо амалисозии чунин иқдом ва содаву осонфаҳм гардидани талаботи қонунҳо, пеш аз ҳама, муодилҳо ё корбурди истилоҳи нави ноби тоҷикӣ, ки бо роҳи тарҷума низ амалӣ карда мешаванд, як марҳилаи муайяне дар қавсайн гунаи пешин (русӣ ё аврупоӣ, умуман, собиқан иқтибосшуда)-и онҳо бояд оварда шаванд. Масалан, дар қонунҳои соҳавӣ вожаву истилоҳоти қаблӣ имрӯз ба забони давлатӣ гунаи тоҷикии худро ёфтаанд, ки онҳоро дар шакли "алафкушҳо (гербисидҳо); ниҳонвожа (парол); баргзудоҳо (дефолиантҳо); пайҷӯйӣ (разведка); пайҷӯёна (разведкавӣ) ангал (паразит); ҳарфкалид (клавиатура); рамзхат (штрих-код); чопгар (принтер); филиз (метал); филизгудозӣ (металлургия); фановарӣ (технология) ва ғайраҳо нишон додан мумкин аст.

Ҳамчунин, дар матни як зумра қонунҳо калимаҳо дар ҳолати ҳамрадиф ё ҳам тавъамиашон дар шакли **"кӯчонидани (баровардани); гирифтани (додани); хариди (фурӯши); шаҳри (деҳаи); сунъисохтдоштаро (техногенидоштаро) ва ғайраҳо"** нишон дода шудаанд, ки чунин ниваишт ғалат ва бематниқ буда, тибқи риояи забони адабии меъёр ва талаботи Қоидаҳои имлои навтасдиқшудаи забони тоҷикӣ ва мантиқи навишторӣ гунаи корбурд ва навишти онҳо ба таври **"кӯчонидан (баровардан)-и; гирифтан (додан)-и; харид (фурӯш)-и; шаҳр (деҳа)-и; сунъисохтдошта (техногенидошта)-ро"** мебошанд.

Чунин ҳолатҳо, дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кам нестанд, ки ин иқдом албатта, дар як марҳилае ба он мақсад корбурд мешавад, ки гунаи тоҷикии он дар забони омма ва қонунгузориҳо маъмул гардад.

Дар қонунгузории мо мисолҳои зиёди мувофиқат накардани матни забони русӣ бо матни забони давлатӣ ва ё баръакси он ба мушоҳида мерасад. Танҳо тасдиқи он, ки қонун бо забони давлатӣ қабул карда мешавад, ин мушкилотро ҳал карда наметавонад. Албатта, қонун бо забони давлатӣ қабул карда мешавад, лекин тарҷумаи таҳтуллафзии он ба забонҳои дигар истифодаи якхела ва аз ҷониби тамоми табақаҳои ҷомеа иҷро шудани онро таъмин менамояд. Илова бар ин, тарҷумаи қонун ба забонҳои дигар ба кишварҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ имкон медиҳад, ки бо низоми ҳуқуқии қонунгузории ҷумҳурии мо шинос шаванд.

Тарҷумаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ раванди мураккаби эҷодӣ ба шумор рафта, ин намуди фаъолиятро ҳамаҷониба пурра мегардонад. Фарқи чунин тарҷума аз тарҷумаи бадеӣ дар он аст, ки тарҷумаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба таври ниҳоӣ дақиқ ва мушаххас ифода шавад ва ин махсусан муҳим мебошад. Дар акси ҳол, яъне тарҷумаи нодурусту ғайрисаҳеҳ метавонад сабабгори номуайянӣ ва нофаҳмӣ дар таҳия ва татбиқи таъйиноти қонун гардад.

Матни қонунҳое, ки то соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудаву то имрӯз ба онҳо ягон тағйиру иловае ворид нагардидааст, ба талаботи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ҷавобгӯ нестанд. Ва ҳангоми корбурди ягон иқтибосе аз Қонунҳои индавраина кас саргум мезанад. Ҷаро, ки ҳар як иқтибоси аз қонун корбурдашаванда бояд, ки бетағйир истифода шаванд, вале калимаву истилоҳоти бо ҳарфҳои (щ, ц, ы, ь) азбайнрафтаи Алифбои мо ҳанӯз дар ин маврид мушавашгаранд: **принципҳои, консепцияи талабот** [5, 87] ва садҳо мисоли дигар.

Забони қонунгузорӣ аз забони умумиқабулгардидаи маъмулӣ ба таври назаррас фарқ мекунад. Новобаста аз он, ки дар илми ҳуқуқ доимо қайд мегардид ва қайд мегардад, ки қонунҳо бояд бо забони одӣ, фаҳмо ва барои омма дастрас навишта шуда, аммо дар рафти таъсиси низоми қонунгузорӣ низоми махсуси истилоҳҳо, ки хусусияти хоси забони қонунро таъмин менамоянд, истифода мегарданд. Албатта, байни забони маъмулӣ ва забоне, ки қонунгузор истифода мекунад фарқияти назаррасе мавҷуд буда наметавонад. Лекин, забони маъмулӣ вобаста ба маънии зиёда ва образнокии худ на ҳамеша барои баёни шаклан пурраи

таъминоти меъёриву ҳуқуқӣ мувофиқат мекунад. Сабаби асосӣ имконияти як ё якчанд маънӣ доштани як калимаю ибора, инчунин, ба таври инфиродӣ таъсир расонидани он мебошад. Матни қонунгузорӣ бошад, ба саҳеҳӣ ва муайянии таъсири худ эҳтиёҷ дорад. Мақсади касбӣ намудани забони қонунэҷодкунӣ, таъмини пуррагӣ ва ҳамзамон, возеҳу фаҳмо будани танзими ҳуқуқӣ мебошад.

Аз натиҷаи чунин таҳлилҳо дар ин раванд моро зарурат пеш меояд, то дар марҳилае, ки мо бояд маърифати ҳуқуқии шаҳрвандони кишварро баланд бардорем, қаблан бояд дорои захираи маърифати бойи забонӣ бошем ва фарҳангномаҳо дар бахши илми ҳуқуқро таҳия намудаву манзури кулли ҷомеа намоем, ки ин иқдом дар рушди ҷомеа ва ташаккули шуури орифонаву оқилонаи шаҳрвандон ва пойдории ҷомеаи соҳибистиқлоли мо нақши судманд мебозад.

АДАБИЁТ

1. Абророва, С.Ҳ.//С. Абророва. //Маҷмуаи мақолаҳои Конференсияи байналмилалии «Мақоми забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – забони тоҷикӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ» – Душанбе, «Истеъдод», 2016, 168 саҳ. (саҳ.141-144).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ”//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015,№3, мод. 204; №11,мод.958, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.05.2016, №1311.) –Боби
3. Ташкили фаъолияти адвокатӣ; сархати аввали моддаи 25. Шаклҳои ташкилии фаъолияти адвокатӣ, саҳ. 14.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”//(Ахбори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, №3, мод.30; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1997, №9, мод.117 фасли XXXV, №23-24, мод.333 фасли X; соли 2005, №12, мод. 660; соли 2011, №3, мод. 165).
5. Назарзода, С.//С. Назарзода /Маҷмуаи мақолаҳои Конференсияи байналмилалии «Масъалаи вожагузинӣ ва истилоҳоти забони тоҷикӣ - форсӣ». – Душанбе, «Истеъдод», 2016, 152 с.
6. Раҳимов, М.З. Таҷассуми ҳуқуқ дар дарки ҷавҳари он аст.//Дар коргоҳи қонун. Душанбе, 2005. 190 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. –Москва, 1969 . Ҷ.1. саҳ.481.
8. Хоркашев С., Ҷанбаҳои миллӣ ва ғайримиллӣ дар истилоҳгузинии забони тоҷикӣ. //С. Хоркашев. Маҷмуаи мақолаҳои Конференсияи байналмилалии «Масъалаи вожагузинӣ ва истилоҳоти забони тоҷикӣ - форсӣ». – Душанбе, «Истеъдод», 2016, 152 с.

ТДУ (УДК)-159.9
ТКБ (ББК) -88
М - 19
З - 20

ПРОБЛЕМА МОТИВАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

МАНСУРОВА Азиза Рафиковна *– кандидат психологических наук, доцент кафедры общей психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 770 34 69*

ЗАЙМЕТОВА Мухлиса Абдихидиркизи *– докторант PhD по специальности педагогика и методика обучения кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992)92 991 11 02*

Эта статья посвящена одной из наиболее важных проблем - мотивации усвоения иностранного языка. Мотивация учения, или учебная мотивация, определяется как «подсистема», обеспечивающая осуществление именно учебной деятельности, и связанная с более широкой системой, а именно – личностной мотивацией. В данном исследование

мотивация учения рассматривается как источник познавательной активности обучаемых и условие повышения эффективности учебного процесса, центральным компонентом мотивации являются учебно-познавательные мотивы, которые оказываются неоднородными по своему психологическому содержанию. Они включают в себя ориентацию учащихся не только на знания, но и на способы их приобретения.

Ключевые слова: *психология, мотивация, обучение, воспитание, развитие, усвоение, иностранный язык, познавательная активность, учебный процесс.*

МАСЪАЛАИ МАРОМНОКӢ ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

МАНСУРОВА Азиза Рафиқовна *– номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии психологияи умумии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 770 34 69*

ЗАЙТМЕТОВА Мухлиса Абдихидиркизи *– докторанти PhD аз рӯйи ихтисоси педагогика ва методикаи таълимӣ кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992)92 991 11 02*

Ин мақола ба яке аз масъалаҳои муҳимтарин, яъне масъалаи маромнокӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ бахшида шудааст. Маромнокии таълимот ё мароми таълимӣ ҳамчун "зерсистема" муайян карда мешавад, ки маҳз фаъолияти таълимиро таъмин мекунад ва бо системаи васеътар, яъне ангезаи шахсӣ алоқаманд аст. Дар ин таҳқиқот маромнокии таълимот ҳамчун манбаи фаъолияти маърифатии хонандагон ва шарти баланд бардоштани самаранокии раванди таълим баррасӣ карда мешавад. Зеро ҷузъи марказии ҳавасмандкунӣ маромнокии таълимӣ ва маърифатӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати мундариҷаи психологии худ якхела нестанд, зеро онҳо на танҳо ба дониш, балки ба роҳҳои ба даст овардани онҳо равона кардани хонандагонро дар бар мегиранд.

Вожаҳои калидӣ: *психология, маромнокӣ, таълим, тарбия, рушд, азхудкунӣ, забони хориҷӣ, фаъолияти маърифатӣ, раванди таълим.*

THE PROBLEM OF MOTIVATION IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

MANSUROVA Aziza Rafikovna *– Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General Psychology of Academician Bobojon Gafurov Khujand State University Khujand, Mavlonbekov Passage 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 770 34 69*

ZAYTMETOVA Mukhlisa Abdikhidirkizi *– is a PhD student in Pedagogy and Teaching Methods of the Department of Social and Professional Pedagogy of Academician Bobodjon Gafurov Khujand State University Khujand, Mavlonbekov Passage 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***phone:*** *(+992)92 991 11 02*

This article is devoted to one of the most important problems, namely the motivation of learning a foreign language. Teaching motivation, or learning motivation, is defined as a "subsystem" that ensures the implementation of educational activities, and is associated with a broader system, namely– personal motivation. In this study, the motivation of learning is considered as a source of cognitive activity of students and a condition for improving the effectiveness of the educational process. Because the central component of motivation is educational and cognitive motives, which turn out to be heterogeneous in their psychological content, since they include the orientation of students not only to knowledge, but also to ways of acquiring it.

Keywords: *psychology, motivation, training, upbringing, development, assimilation, foreign language, cognitive activity, educational process*

Проблема мотивации усвоения иностранного языка интенсивно разрабатывается в рамках более широкой проблемы мотивации учебной деятельности и является одной из центральных проблем психологии обучения иностранному языку. В настоящее время число работ по проблеме мотивации учения, как справедливо отмечают В.В. Давыдов, А.А. Менчинская, Н.Ф. Талызина, А.К. Маркова, все возрастают.

Учебная мотивация, в частности, связана с широкими социальными мотивами (внешними по отношению к учебной деятельности) и с целостной индивидуальной деятельностью обучаемого, в самом широком смысле слова.

Учебная мотивация включает в себя самые разнообразные побудители: потребности, мотивы, цели, идеалы, интересы, стремления и т.д. и представляет собой сложное системное образование.

Центральным ее компонентом являются учебно-познавательные мотивы, которые оказываются неоднородными по своему психологическому содержанию, т.к. они включают в себя ориентацию учащихся не только на знания, но и на способы их приобретения. «Учебно-познавательные мотивы изучаются как в традиционном смысле (в смысле влияния мотивов на усвоение учебного материала), так и в плане преодоления традиционного разрыва между мотивационным (побудительным) и операционным началами» [9]. Следовательно, нельзя формировать, придерживать и развивать интерес к тому или иному учебному предмету, не формируя одновременно положительного отношения к способам и средствам удовлетворения этого интереса, которые сами по себе имеют мотивирующие силы.

Подобный подход к учебной мотивации оказался достаточно продуктивным а) для экспериментального, дифференцированного ее изучения применительно к разным (по своему предметному содержанию) видам учебной деятельности. С одной стороны; б) для моделирования комплекса факторов, влияющих на успешность учебной деятельности и на формирование личности учащихся – с другой, на нашем примере особенно важно применительно к обучению иностранному языку вообще и аудирования в частности.

Не случайно проблема мотивации является одной центральных проблем психологии обучения иностранному языку (ПОИЯ) [6].

С нашей точки зрения, мотивационный фактор, детерминирующий процесс усвоения иностранного языка,- понятие более широкое, включающее в себя не только интерес, но и другие мотивы, операциональную сторону деятельности (навыки, умения), самооценку как мотивов, побуждающий к осознанию обучаемым себя, своих возможностей и способностей и многое другое.

Остановимся кратко на некоторых теоритических положениях, определивших подход к исследованию влияние мотивационного фактора на аудирования и позволивших сформулировать гипотезу исследования.

1. Мотивация понимается как сложная совокупность побудителей (потребности, мотивы, влечения, стремления), которая является неким «психологическим центром» личности, осуществляющим общую регуляцию ее поведения, это стержень личности, к которому «стягиваются» такие ее свойство, как направленность ценностные установки, социальные ожидания, притязания и другие социально-психологические характеристики [11].

2. Разрабатывая проблему мотивации ученные - психологи исходят из принципа единство содержательной и динамической сторон мотивации. Мотивации – это «…не какой-то статическое свойство, а динамическое отношение, лежащее в основе активизации , зависящие от силы потребности и направленности действии, определяемой объектами, удовлетворяющими данную потребности» [7, с. 9].

3. Мотивация понимается как «регулятор человеческой жизнедеятельности, отражающей в своем строение и содержании особенности объективной деятельности» [5].

4. Мотивация вступает сложным механизмом соотношения личностью внешних и внутренних факторов поведения который определяет возникновения направления, а также способы осуществления конкретных форм деятельности [4].

Многими психологами подчеркивается зависимость мотивации человеческого поведения, а тех или иных индивидуальных особенностей личности, отмечается, в частности, устойчивая связь между особенностями мотивации и типами ВНД [9].

В концепции В.Г. Асеева подчеркивается взаимовлияние мотивации и способностей, осуществляющееся через деятельности: «Способности человека, не включаясь стол непосредственно в мотивационные механизмы, вместе с тем теснейшим образом связанны с ними, воздействуют на мотивационную сферу и испытывают на себе ее влияние как в

содержательном, так и динамическом отношении». Взаимовлияние мотивации и способностей, с этой точки зрения, проявляется в тенденции переключения всех мотивационных установок на более успешные виды деятельности, соответствующие положительному мотивационно-ценностному отношению к той или иной области деятельности, что приводит к переключению функционально энергетических ресурсов на новые виды деятельности [6].

Мотивация связана с такими индивидуальными особенностями личности, как уровень притязаний, самооценка и направленность личности, понимаемая как «система доминирующих мотивов, составляющих стержень, основу структуры личности и определяющих ее поведение» [2 с. 142].

Положения о связях мотивации не только с деятельностью, но и с другими сторонами личности имеют принципиальные значение для обоснования гипотезы нашего исследования.

Теоритические положения и ркезулбтаты экспериментальных работ о связи мотивации не только о деятель носттью, но и другими стронами личности, имеют принципиальное значение для обоснования гипотезы нашего исследования.

Как уже было сказано, проблема мотивации при обучении иностранному языку является одной из центральных в ПОИЯ. Она достаточно широко исследуется как в отечественной, так и в зарубежной психологии и привлекает внимание преподавателей – практиков.

Все без исключения считают мотивацию важнейшим психологическим фактором, определяющим успешность обучения ИЯ. Этой проблеме посвящено большое количество теоретических, значительно меньше экспериментальных исследований.

В исследования по этой проблеме можно разделить на две группы: исследования, в которых рассматриваются условия, способы, пути формирования мотивации (I-группа) и исследования, предметом которых является собственно мотивация, во всем многообразии е компонентов и связей с деятельностью и личностью (II-группа). Анализ конкретных работ, относящихся к I-группе, показывает, что основное внимание в них уделяется факторам, стимулирующим активность учащихся путем соответствующей организации предметного содержания и совершенствования методов преподавания.

Разработана система учебных методов позволяющая регулировать уровни эмоционально-оценочной заостренности высказываний в зависимости от этапа активизации материла, что способствует формированию мотивации речевых действий студентов.

В исследовании И.В. Будих описан метод создания у студентов потребности в речевом общении путем во влечения в активную познавательную деятельность, использования этой потребности как фактора порождения неподготовленной речи на иностранном языке, при этом язык вступает в своих естественных функциях как средство коммуникации и орудие познания [3]. В экспериментальном исследовании С. Т. Григоряна разработан способ конкретно-мотивированного ведения лексики. Введение лексики не выделяется в отдельный этап, а включено в первичную фронтальную беседу с учащимися, содержанием который является решение речевой задачи, в ходе который обнаруживается недостаток в определенных лексических единицах.

Е.И. Негневицкая разработала способ создания положительного мотива порождения текста, благодаря которому у учащихся создается возможность широкого выбора речевых средств и их комбинации в соответствии с замыслом текста который становится личностно значимым и уникальным [10].

Продуктивной формой презентации учебного материала является учебная модель, понимаемая как средств и одновременно как продукт взаимосвязь и познавательного интереса и учебной цели учащегося. Разработаны такие модели, как эвристическая, адаптивная и фиксированная.

Важным условием создания мотивации являются такие формы работы с учебным материалом, когда обучаемые овладевают способами действии по извлечению информации из текста, способами работы над самим языком, способами построения программы действии в данном виде РД. При организации и работы над чтением используется система учебных заданий, включающая такие формы контроля усвоения, как выделения, организации и интерпретация фактов, оценка.

Очевидно, что вышеназванные исследования направлены на изучение способов активации познавательной деятельности обучаемых и повышение ее продуктивности. Здесь речь идет о способах актуализации так называемых «мотивов-стимулов» которые выполняют роль важных побудительных факторов в деятельности, необходимых, но недостаточных для

развития личности. В этих исследованиях специально не ставились вопросы об отношении обучаемых к ИЯ, как к учебному предмету (а если и ставились, то не были предметом специального изучения), об уровнях развития познавательной и коммуникативной потребности, о личностной значимости иностранного языка для обучаемых и, наконец, о личностных характеристиках в их связей с продуктивностью усвоения языковых знаний и формирование речевой активности.

Следует отметить, однако, что именно исследования I-группы наиболее близко подходят к вопросу о роли мотивационного фактора при организации видов речевой деятельности, т.е. к вопросу об управлении мотивационно-побудительной фазой этой деятельности.

Вторая группа исследований направлена на изучение «состава» мотивации учащихся при усвоении иностранного языка, т.е. конкретных побудителей, входящих в мотивацию. В качестве примеров назовем несколько попыток классифицировать эти побудители.

Так, выделяются следующие потребности: познавательная потребность, потребность в иноязычной коммуникации, в получении информации, потребность в эстетическом переживании образного и понятийного богатство слова, эстетическая потребность, потребность в подражании и т.д.

Широкое признание получила классификация мотивов учебной деятельности вообще, которая может быть применена к анализу мотивацию обучаемых при овладении ими иностранным языком: широкие социальные мотивы, научно-познавательные, профессиональные, утилитарные, мотивы социальной идентификации, самовоспитания, социального престижа, коммуникативные и т.д.

Заслуживает внимания работы М.В. Матюхиной, в которой дифференцируются мотивы учения у учащихся с разным уровнем успеваемости. Автор пишет: «Благоприятна мотивация, имеющая положительный характер. Это могут быть прежде всего такие широкие социальные мотивы, как долг, желание быть в будущем полезным обществу, понимание значения знаний для своего будущего, желание подготовиться к избранной профессии. Такая установка, если она устойчиво занимает существенное место в личности учащегося, может давать силы для преодоления затруднений в учении, для проявления усидчивости и терпения [8]. Наряду с такой мотивацией выделяется и условно названная «мотивация благополучия», проявляющаяся в желании получить одобрение со стороны учителей, родителей, желание, чтобы одноклассники были хорошего мнения об учащемся. В качестве мотива учения может выступать желание быть в числе первых учеников, лучшим, занять достойное место среди товарищей. Такую мотивацию условно назвали «престижной».

Наряду с этими видами мотивации выделяется отрицательная мотивация. Учащийся осознает те неприятности, которые могут возникнуть. Если он не будет учиться. Он хочет избежать неприятности со стороны учителей, родителей, одноклассников, избежать плохой отметки и т.д. (Эту мотивацию условно можно назвать мотивацией «избегания неприятностей»).

Некоторые исследователи считают, что интеллектуальная активность, стремление преодолевать препятствия в процессе познания обладают большой побудительной, т.е. мотивирующей силой. При наличии такой мотивации учащемуся нравится решать трудные задачи, он любит думать над трудными вопросами, его увлекает сам процесс решения задачи - «мотивация процессом».

Выделяют также мотивацию, связанную с удовлетворением любознательности, стремлением овладеть знаниями, узнавать новые факты, наблюдать опыты на уроке; нравится, когда учитель рассказывает что-то интересное; нравятся учебные предметы и т.д.

Несмотря на многообразие классификаций мотивов, можно сказать, что одно группа мотивов является внешней по отношению к целям учебной деятельности (мотивы благополучия, широкие социальные мотивы, мотив избегания плохих отметок, престижность и т.д.), а другая - это мотивы, заложенные внутри учебной деятельности (мотивация «процессом» и «содержанием»).

Обобщая приведенные выше исследования, следует подчеркнуть, что в них отражена реальная картина полимотивированности (многомотивности) человеческой деятельности, показано, что учебная мотивация имеет сложное психологическое содержание.

Однако, такой подход, несмотря на его теоретическую значимость, затрудняет применение этой научной информации на практике.

Более продуктивным, как показывает анализ литературы, является структурный подход, сущность которого состоит в моделировании связей, соотношений и взаимозависимостей компонентов мотивации. Этот подход реализован, в частности, в исследовании Н.М. Симоновой [12].

Исходя из того, что учебная мотивация – сложная система, Н.М. Симонова предположила, что в составе учебной мотивации можно выделить структурные компоненты, которые были названы «мотивационными ориентациями»: (мотивационная ориентация на процесс – П, на результат – Р, на оценку преподавателем – В, на избегание неприятностей - Д).

Проведенное исследование показало, что учебная деятельность при усвоении ИЯ может быть детерминирована разными сочетаниями этих мотивационных ориентаций. Не останавливаясь подробно на изложении результатов этого эксперимента, подчеркнем лишь, что мотивационные ориентации не случайно (на достоверном уровне) связаны с компонентами деятельности (целью, операционной стороной, продуктивностью) и некоторыми особенностями личности.

Психологическое содержание мотивационных ориентаций определяет уровень, богатства, сформированность таких характеристик и особенностей человека, как эмоциональная насыщенность деятельности, сформированность навыка саморегуляции и самооценки, удовлетворенность результатами своей деятельности, самостоятельность и инициативность, коммуникативность и т.д.

Итак, на основе краткого обзора и анализа литературы по проблеме мотивации при овладении иностранным языком можно сделать следующие выводы. Мотивация – это динамическое, структурное образование включающее комплекс побудителей, имеющих уровневую организацию, связанное с продуктивностью деятельности, со многими сторонами (самооценкой, эмоциями и т.д.) и качествами (смелость, склонность к контактам, экспрессивность, осторожность, склонность придерживаться установленных норм и правил и т.д.) личности. Из этого следует, что мотивация формируется в процессе учебной деятельности, поддается целенаправленному воздействию и может стать объектом формирования и управления со стороны преподавателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрющенко, Т.Ю. Мотивы учения детей с различной самооценкой // Мотивация учения. – Волгоград, 1976. – с. 25-33.
2. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968.- 464 с.
3. Будих, И.В. Методика стимулирования устной речи (говорения) при обучении иностранному языку: Автореф. дис. ….. канд. пед. наук. – М., 1972. – 16с.
4. Давыдов, В.В. Маркова, А.К. Концепция учебной деятельности школьников // Вопр. психологии. – 1981. - № 6 . – с. 13-26.
5. Джидарьян, М.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности // Теоретические проблемы психологии личности / Под. ред. Шороховой Е.В. – М.: Наука, 1974.- с 145-169.
6. Зимняя, И.А. Иноязычная речевая деятельность как объект обучения и психологические проблемы обучения говорению на иностранном языке // Науч . тр. Мос. гос. пед. ин – та иностр, яз. им.М.Тореза .- 1979. – Вып. 133. – С.3-42.
7. Кулюткин, Ю.Н. , Сухобская, Г.С. Мотивация познавательной деятельности. Л., 1972.- с. 9.
8. Матюхина, М.В. Мотивы учения учащихся с разным уровнем успеваемости // Мотивации учения. - Волгоград, 1976. – с. 5-15.
9. Мерлин, В.С. Лекции по психологии мотивов человека (Учебное пособие для спецкурса). – Пермь, 1971. -121 с.
10. Негневицкая Е.И. К проблеме создания мотивационной основы порождения текста // Материалы Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М. , 1975- с. 169-172.
11. Психологические проблемы социальной регуляции поведения / Под ред. Шорохова Е.В., Бобневой М.И. – М., 1976. -367 с.
12. Симонова,, Н.М. Экспериментальное исследование структуры мотивации при усвоении иностранного языка в вузе: Автореф. канд. психол. наук. – М., 1982. – 15 с.

ТДУ: 159.9.018

САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ – ҲАМЧУН МЕТОДҲОИ ТАҲҚИҚОТИИ ТАЪРИХИ ПСИХОЛОГИЯ

ИСКАНДАРОВА Манижа Раҳматулоевна – *унвонҷӯйи кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 а.* ***E-mail:*** *manizh15@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 501 60 98 50*

Таърихи психологияро аз як тараф, мазмуни он ба донишҳое, ки аз дигар соҳаҳои илми психология - психологияи умумӣ, психологияи синнусолӣ ва психологияи иҷтимоӣ ва ғайра гирифта шудаанд, асос ёфта бошад, аз тарафи дигар, таърихи психология ба мо имкон медиҳад, ки ин донишҳоро ба як система дароварда, қонунияти ташаккули донишҳои психологиро дарк кунем ва ҳамзамон, сабабҳои тағйирёбии ашёи он ва масъалаҳои мубрами замони муосирро мавриди баррасӣ қарор дода бошем.

Таҳқиқотҳои соҳаи таърихи психология нисбат ба дигар соҳаҳо мураккабтар буда, методҳои дар марҳилаҳои гуногуни таҳқиқоти истифодашаванда аз нигоҳи илмӣ мураккаб ба шумор меравaнд. Мураккабшаванда будани онҳо дар он ифода меёбад, ки муҳаққиқ дар раванди таҳқикот бояд бештар ба кадом сарчашмаҳо эътибори хоссаро зоҳир намояд.

Дар маҷмуъ, дар таърихи психология чунин методҳо аз қабили методи таърихӣ-генетикӣ, таърихию функсионалӣ, биографию автобиографӣ, методи ба низомдарории изҳороти психологӣ, мусоҳиба ва ғайра истифода мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: *таърихи психология, донишҳои эмпирикию назариявӣ, методҳои таърихӣ-генетикӣ, таърихию функсионалӣ, методи ба системадарории изҳороти психологӣ, сарчашмаҳои таърихӣ, донишҳои илмӣ, методҳои психологӣ, пажуҳишҳои психологӣ, стенограмма, психобиография.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ – КАК МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В ИСТОРИЯ ПСИХОЛОГИИ

ИСКАНДАРОВА Манижа Рахматуллоевна – *соискатель кафедры психологии философского факультета Таджикского национального Университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17 а.* ***E-mail:*** *manizh15@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 501 60 98 50*

История психологии - с одной стороны, ее содержание базируется на знаниях, полученных из других отраслей психологической науки – общая психология, возрастная психология, социальная психология и т.д., с другой стороны, история психологии позволяет систематизировать эти знании, понять закономерность формирования психологических знаний и в то же время рассмотреть причины изменения предметов и актуальные проблемы современности.

Исследования в области истории психологии являются более сложными, чем в других областях, методы, использованные на разных этапах исследования считаются сложными. Их сложность выражается в том, что исследователь в процессе исследования должен уделять больше внимания различным источникам.

В целом, в истории психологии в качестве методов используются историко-генетический, историко-функциональный, автобиографический (или психобиографический метод) методы, систематический метод психологических высказываний, интервью и другие.

Ключевые слова: *история психологии, метод системного анализа, интервью, исторические источники, научные знании, психолог-исследователь, психологические исследования, стенограмма, архивные материалы, психобиография.*

HISTORICAL SOURCES - AS PSYCHOLOGICAL RESEARCH METHODS

ISKANDAROVA Manizha Rakhmatuloevna – *applicant for the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue,17 a.* ***E-mail:*** *manizh15@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 501 60 98 50*

The history of psychology - on the one hand, its content is based on knowledge obtained from other branches of psychological science - general psychology, developmental psychology, social psychology, etc., on the other hand, the history of psychology allows us to systematize this knowledge and understand the pattern of formation psychological knowledge and at the same time consider the reasons for changes in subjects and current problems of our time.

Research in the history of psychology is more complex than in other fields; the methods used at different stages of the research are considered complex. Their complexity is expressed in the fact that the researcher must pay more attention to various sources during the research process.

In general, in the history of psychology, historical-genetic, historical-functional, autobiographical (or psychobiographical method) methods, a systematic method of psychological statements, interviews and others are used as methods.

Key words: *history of psychology, functional history, autobiography, system analysis method, interview, historical sources, scientific knowledge, research psychologist, psychological research, transcript, psychobiography.*

Таърихи психологияро аз як тараф, мазмуни он ба донишҳое, ки аз дигар соҳаҳои илми психология - психологияи умумӣ, психологияи синнусолӣ ва психологияи иҷтимоӣ ва ғайра гирифта шудаанд, асос ёфта бошад, аз тарафи дигар, таърихи психология ба мо имкон медиҳад, ки ин донишҳоро ба як система дароварда, қонунияти ташаккули донишҳои психологиро дарк кунем ва ҳамзамон, сабабҳои тағйирёбии предмети он ва масъалаҳои мубрами замони муосирро мавриди баррасӣ қарор дода бошем.

«Донишҳои психологӣ аз давраҳои кадим дар шаклҳои гуногун истифода мешуданд ва ин донишҳои психологӣ инкишоф ёфтанду ҷомаи илмӣ ба бар намуда, то имрӯз дар ҳама соҳаҳо ба таври васеъ истифода мешаванд» [4, с.113].

Таҳқиқотҳои соҳаи таърихи психология нисбат ба дигар соҳаҳо мураккабтар буда, методҳои дар марҳилаҳои гуногуни таҳқиқоти истифодашаванда аз нигоҳи илмӣ мураккаб ба шумор мераванд. Мураккабшаванда будани онҳо дар он ифода меёбад, ки муҳаққиқ дар раванди таҳқикот бояд бештар ба кадом сарчашмаҳо эътибори хоссаро зоҳир намояд.

Дар маҷмӯъ, дар таърихи психология чунин методҳо аз қабили методи таърихӣ-генетикӣ, таърихию функсионалӣ, биографию автобиографӣ (ва ё худ тарҷумаҳолӣ), методи ба системадарории изҳороти психологӣ, мусоҳиба ва ғайра истифода мешаванд.

Методҳои илмие, ки ҳангоми гузаронидани таҳқиқот дар соҳаи таърихи психология истифода мешаванд, якчанд ҷанбаҳоро дар худ фаро мегирад. Масалан, асосҳои методологии таърихи психологияро аз як тараф, аз фанҳои сикли таърихӣ (таърихи ҷаҳон, таърихи фарҳанг ва таърихи илм ҳамчун як қисми он), аз тарафи дигар, фанҳое, ки илмро меомӯзанд (илмшиносӣ, илмҳои ҷомеашиносӣ, фалсафа ва методологияи илм) ташкил медиҳанд.

Ба монанди аксари соҳаҳои илмӣ, дар таърихи психология низ метавон донишҳои эмпирикию назариявиро фарқ намуд. Вазифаи асосии таърихи психология дар фаҳмиши эмпирикӣ аз нав сохтани мазмуни донишхои психологии давраҳои гуногуни таърихӣ ва раванди инкишофи он, яъне тавсифи таърих мебошад. Аз ҷиҳати назариявӣ бошад, таърихи психология масъалаи шарҳ додани рафти воқеии инкишофи донишҳои психологӣ, муайян намудани қонуният ва қувваҳои ҳаракатдиҳандаро мавриди баррасӣ қарор хоҳад дод.

Ҳамзамон, предмети таҳқиқот метавонад андеша, нуқтаи назари психологии мутафаккирон дар алоҳидагӣ, гурӯҳҳо (масалан, мактабҳои илмӣ), вазъи кунунии донишҳои психологӣ дар ҳудуди муайян (дар давлати муайян) ва дар давраи муайяни таърихӣ бошад.

Ба сифати методҳои асосии эмпирикии таърихи психология тафсир ва таҳлили муқоисавӣ-таърихии сарчашмаҳо баромад мекунад.

Махсусан таъкид кардан лозим аст, ки дар дараҷаи эмпирикӣ таҳқиқотро ба такрори сарчашма, яъне ба маҷмӯи маълумоти воқеӣ табдил додан мумкин нест. «Эмпиризм дар таърих на мурочиат ба далелҳо, балки дар тарзи муносибат ба онҳо, дар нотавон будан дар назди далелҳо зоҳир мегардад. Таҳқиқот ва ё асаре, ки танҳо миқдори зиёди маълумотҳои воқеии санҷиданашуда, ба система дароварданашуда ва тафсирнашударо дар бар мегирад, сифати таҳқиқоти илмиро гум карда, ба категорияи манбаъҳое дохил мешавад, ки ба коркард ниёз доранд» [2, с.35].

Омӯзиши мушкилоти марбут ба ҷустуҷӯ ва истифодаи манбаъҳоро соҳаи алоҳида - сарчашмашиносӣ меомӯзад. Барои таърихи психология инчунин бо роҳи таҳлили

маълумотҳои илмӣ — индексҳои иқтибосҳо ва дигар нишондиҳандаҳои миқдории ҳосилнокии илм, инчунин нишондиҳандаҳои вазъи иҷтимоию иқтисодии илм (шумораи таҳқиқотчиён, ҳаҷми маблағгузорӣ ва ғайра) маводҳои ба таҳқиқот зарурӣро ба даст овардан мумкин аст.

Методҳои назариявии таҳқиқоти таърихӣ-психологӣ хеле кам кор карда баромада шудаанд. Асосҳои методологӣ ҷиҳати шарҳ додани инкишофи таърихии илми психология ин ё он консепсияи умумии инкишофи илм шуда метавонад, масалан, назарияи инқилоби илмии Т.Кун, «назарияи одамони бузург»-и Т.Карлайл, равишҳои экстернализм (Ҷ. Бернал) ё интернализм (А. Койре) ва ғ. баромад карда метавонанд. Дар даҳсолаҳои охир таваҷҷӯҳ ба муайянкунии иҷтимоӣ-фарҳангии рушди психология ба таври назаррас афзоиш ёфтааст.

М.Г. Ярошевский ҳангоми таҳлили рушди илм таъсири се навъи детерминантро пешниҳод намудааст: предметӣ-мантиқӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва шахсӣ (1974). Барои тахлили тафриқавии инкишофи донишҳои илмии психологӣ ҳамроҳи А.В.Петровский методи «таҳлили категориалӣ»-ро кор карда баромад, ки моҳияти ин метод дар муайян кардани категорияҳои маркази психологӣ (образ, маром, амал ва гайра) ва принсипҳо (ягонагӣ, детерминизм) дар назарияҳое, ки мавриди омӯзиш қарор доранд, асос меёбад.

А.Н. Ждан (1994, 2020) равиши таҳлили таърихи психологияро аз нуқтаи назари динамикаи предмети он, ки асосҳои онро П.Я.Гальперин (1976) гузоштааст, инкишоф дод.

Муҳимтарин сарчашмаҳо, далелҳои асосии таърихӣ барои таърихи психология матнҳои аслии асарҳои илмӣ: мақолаҳо ё монографияҳои чопшуда, дастнависҳои чопнашуда ба шумор меравaнд. Барои таърихи психология на танҳо худи асарҳои психологӣ, балки асарҳои дигар соҳаҳои ба ҳам алоқаманд (фалсафа, тиб, биология, ҷомеашиносӣ, антропология) ва дар баъзе мавридҳо соҳаҳои на он қадар наздики он (физика, математика, кибернетика, ҷуғрофия, иқтисодиёт) ва ҳамзамон матнҳои дорои хусусияти ғайриилмидошта (динӣ, бадеӣ) низ муҳим буда метавонанд.

Бо сабабҳои гуногун ба сифати сарчашма на танҳо маводҳои асл, балки вариантҳоиислоҳшудаи асарҳои илмӣ (тарҷумаҳо, бознашрҳо) метавонанд ҳамчун сарчашма истифода шаванд. Дар ин маврид, вазифаи асосӣ дар муайян кардани ченаки дурустии манбаъ мехобад. Дар баробари асарҳои илмӣ метавон чунин сарчашмаҳоро дар раванди гузаронидани таҳқиқотҳо дар соҳаи таърихи психология мавриди истифода қарор дод ва онҳоро дида мебароем.

1. Стенограмма - сабти аудиоӣ ва видеоии баромадҳо. Масалан, дар таърихи психологияи Иттиҳоди Шуравӣ сессияи якҷояи илмии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва Академияи илмҳои тиббии Иттиҳоди Шуравӣ, ки соли 1950 ба масъалаҳои таълими физиологии академик И.П. Павлов бахшида шуда буду маърӯзаи мухтасари он дар худи ҳамон сол чоп гардид, нақши муҳимро бозид.

2. Маводҳои бойгонӣ (қайдҳо, нақшаҳо, дафтарҳо, сиёҳнависҳо). Ба ин мисол шуда метавонад таҳқиқотҳои тӯлонӣ ва нашри маводи бойгонии Л.С. Выготский, ки аз ҷониби Е.Ю. Завершнева (2017) мураттаб гардонида шуда буд.

3. Мактубҳо. Махсусан мукотибаи С.Фрейд (1961).

4. Мусоҳиба. Силсилаи барҷастаи мусоҳибаҳо бо олимони машҳур - С.Г. Юнг, Б.Ф. Скиннер, Э. Эриксон, Э. Фромм ва дигаронро психологи амрикоӣ Р.Ивенс гузаронидааст, ки онҳоро метавон ба сифати мисол ишора намуд.

5. Методи психобиографӣ ва ё бо ибораи дигар, методи тарҷумаҳолӣ. Намунаи ин гуна маводҳо нашри чандинҷилдаи «Таърихи психология дар тарҷумаи ҳол» (A History of Psychology in Autobiography), ки ҷилди якуми он соли 1930 ва ҷилди нуҳум — соли 2007 зери таҳрири К. Мёрчинсон аз чоп баромад. Дар масъалаи методи мазкур муҳаққиқ С.З.Латифзода, ки дар корҳои таҳқиқотии хеш ин методро бештар истифода менамояд, чунин ишора мекунанд: «…идеяи асосии методи мазкур дар омӯзиши субъективии роҳи ҳаёти инфиродии шахс, яъне ҳамон тавре ки худи шахс онро мебинад, онро ҳамон гуна баён мекунад, инъикос меёбад. Дар илмҳои сотсиология ва психология ин метод аксар вақт бо омӯзиши ҳуҷҷатҳои шахсӣ (мукотибот, рӯзномаҳо), ки яке аз сарчашмаҳои асосии омӯзиши олами ботинии ҳаёти инсон мебошанд, алоқаманд карда мешавад.

Дар рафти истифодаи методи психобиографӣ ба инобат гирифтани ҷанбаҳои мазкур тавсия дода мешавад:

- намуди варақаи пуркардашуда дар бораи қайди кадрҳо ва тарҷумаи ҳол, фаҳмо будани хат, возеҳ будани изҳорот;

- саволҳои холигузошташуда ё ҷавобдоданашуда;

- танаффус дар кор, хусусан агар он аз мӯҳлати муқарраршуда зиёд бошад;
- номувофиқати дар маълумоти овардашуда;
- сабаби тез-тез иваз намудани ҷойи кор;
- сабабҳои озод шудан ва ё рафтан аз ҷойи кори охирин» [3, с.71].

6. Намудҳои гуногуни ҳуҷҷатҳои расмӣ: протоколҳои маҷлисҳо, оинномаҳои ҷамъиятҳо, дафтарчаи меҳнатӣ, фармонҳо, қарорҳо ва ғайра. Ба сифати мисоли ҳуҷҷатҳои барои таърихи психология манфиатовар қарори «Ҷамъияти психологони Москва» (1885) ё қарори Кумитаи марказӣ «Дар бораи таҳрифи педологӣ дар системаи маорифи халқ»-ро (1936) овардан мумкин аст. Дар ин масъала мебояд ишора намуд, ки «…Маҳз дар ин давра истифодаи тестҳои психологӣ дар истеҳсолот босуръат паҳн шуда, аз доираи назорат баромада, миёни мутахассисони соҳа падидаеро бо номи «тестомания» ба вуҷуд овард. Ин боис гардид, ки соли 1936 бо қарори Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии умумирусиягӣ «Дар бораи вайронкориҳои педологӣ дар системаи маорифи халқ» истифодаи тестҳои психологиро дар Иттиҳоди Шуравӣ манъ карданд» [5, с.115].

7. Чопи маводҳо дар нашриёҳои даврӣ (хабарномаҳо ва ғ.). Ин намуди махзани маълумот имкон медиҳад, ки хронологияи воқеаҳо равшан карда, мазмуни иҷтимоии инкишофи илм аз нав сохта шавад.

8. Мавод-водоркунанда, таҷҳизоти лабораторӣ, асбобҳои ченкунӣ, дастгоҳҳои таҷрибавӣ (ва расмҳои онҳо, диаграммаҳо), таҷҳизоте, ки дар пажӯҳишгоҳи психологии В.Вундт мавриди истифода қарор гирифта буд, предмети тадқиқоти махсуси таърихӣ ва илмӣ гардид.

9. Маълумоте, ки раванд ва натиҷаҳои таҳқиқоти психологиро сабт мекунад (ҷадвалҳои маълумот, протоколҳои озмоиш, сабти видеоӣ ва ғайра). Ҳамин тариқ, сабтҳои видеоии озмоишҳои машҳури Ҷ.Уотсон («Алберти хурдакак») ва В.Кёлер (рафтори зеҳнии шимпанзеҳо) ҳифз шудаанд.

10. Дар баъзе мавридҳо - асарҳои санъати тасвирӣ (масалан, расми А. Бруйе «Дарси клиникӣ дар Сальпетриер», ки дар он лексия оид ба истерика, ки аз ҷониби Ж.М. Шарко гузаронидашуда истодааст, тасвир шудааст), иншооти меъморӣ (масалан, бинои Институти психологияи Академияи таҳсилоти Русия дар Маскав, ки дар ибтидои асри 20 махсус барои ҳалли масъалаҳои гузаронидани озмоишҳои психологӣ ва таълими психология тарҳрезӣ шудааст).

Хулоса. Дар замони муосир дар бобати сарчашмаҳои болозикр инчунин индекс ва ё хирши муҳаққиқонро мебояд ба инобат гирифт. Зеро тавассути он, муҳаққикро на танҳо дар доираи ҷумҳурӣ ҳам мешиносанданду ҳам эътироф мекунанд, балки аз тарафи муҳаққикону муассисаҳои таҳқиқотии илмии хориҷи кишвар низ эътибор ва нуфузи муайянро метавонад соҳиб гардад.

АДАБИЁТ

1. Гулыга, А. Немецкая классическая философия. М., *1962*. - 416с.
2. Латифзода, С.З. Меъёрҳои касбӣ-психологии қабули номзадҳо ба кор дар мақомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологии онҳо.-Душанбе, 2015.-187с.
3. Латифзода, С.З., Баротова, Г. Асосҳои ташхиси психологӣ /С.З. Латифзода, Г. Баротова. -Душанбе-2023. -185с.
4. Латифзода, С.З. Исторические концепции изучения проблем определения профессионально-психологической пригодности / С. З. Латифзода, З. Салмон // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – № 1(33). – С. 112-117.
5. Латифзода, С.З. Профессионально-психологические пригодности и ее проблемы в силовых структурах Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128.
6. Расулов, С.Х. Рушди психология дар асри 20 ва дурнамои он дар асри 21 (бо назардошти психологияи ватанӣ) // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2021, №4 (36).-С.10-15.
7. Расулов, С.Х., Каримов, Қ. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ) /Мураттибон: С.Х. Расулов, Қ. Каримов [Матн]. - Душанбе, 2014. -С.156-165.

8. Солеҳбоев, В.Ҳ., Атохонов, Р. Илми психология дар Тоҷикистон // Мактаби советӣ, №1, 1973. -С.18-19.

9. Юнусова, Н.М. Краткая история становления и развития психологии в Таджикистане в контексте подготовки профессиональных специалистов в вузе // Вестник Таджикского национального университета, 20129, №6. -С.224

10. Ярошевский, М.Г. История психологии. От античности до середины XX в. М., 1996. -320 с.

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

ХАЛИКОВА Тутихон Тахировна *– старший научный сотрудник музея образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. академик А. Адхамова, 11/2.* ***E-mail:*** *tutishka@inbox.ru,* ***тел.:*** *+(992)900 30 07 07*

Основой развития и совершенствования системы экономического образования, считает автор, является экономическая направленность. Начинать необходимо именно с начальной школы, так как в данном возрасте закладываются основы для формирования личности, идет интенсивное сознательное освоение социальной среды, закладываются основы нравственного поведения, начинает формироваться общественная направленность личности.

Одной из причин недостаточности экономического воспитания учащихся начальной школы автор видит в том, что в начальной школе отсутствует система работы в этом направлении, отсутствует предмет Экономика в учебном плане, а учителя начальных классов, в свою очередь, не владеют специальной научно-методической подготовкой в данном вопросе.

Ключевые слова*: экономика, программа, начальная школа, игра, система, развитие, образование.*

ПРОБЛЕМАҲОИ ТАЪЛИМИ ИҚТИСОДӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

ХАЛИКОВА Тутихон Тахировна *– ходими калони илмии Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. академик А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *tutishka@inbox.ru,* ***тел.:*** *+(992)900 30 07 07*

Ба назари муаллиф самти иқтисодиёт асоси инкишоф ва такмили системаи таълми иқтисодиёт бу шумор меравад. Маҳз аз инуишофи ин самтро мактаби ибтидоӣ сар кардан зарур ва имконпазир аст, зеро дар ин синну сол барои ташаккули шахсият асос гузошта шуда, инкишофи интенсивии бошууронаи муҳити иҷтимоӣ сурат мегирад, асосҳои рафтори ахлоқӣ ташаккул меёбанд, самти иҷтимоии шахс муайян мегардад.

Муаллиф яке аз сабабхоро дар нокифоя будани таълими иктисодиёт ба хонандагони синфхои ибтидоиро дар он мебинад, ки дар синфхои ибтидоӣ дар ин самт ягон системаи корӣ ба рох монда нашудааст, дар барномаи таълим фанни иктисодиёт мавчуд нест ва дар навбати худ муаллимони синфхои ибтидоӣ дар ин соха тайёрии махсуси илмӣ-методӣ надоранд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёт, барнома, мактаби ибтидоӣ, бозӣ, низом, рушд, таҳсилот.

PROBLEMS OF ECONOMIC EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL

KHALIKOVA Tutikhon Takhirovna *– senior researcher at the Museum of Education of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. Academician A. Adkhamova, 11/2.* ***E-mail:*** *tutishka@inbox.ru,* ***phone:*** *+(992)900 30 07 07*

In accordance to the author's consideration the basis of development and improvement of the economic education system is the economic direction.
It is necessary and possible to start precisely from elementary school, since at this age the foundations for the formation of personality are laid, intensive conscious development of the social environment takes place, the foundations of moral behavior are laid, and the social orientation of the individual begins to form.

The author sees one of the reasons, the insufficient economic education for primary school students, in fact in primary schools there is no working system in this direction, there is no subject of

Economics in the curriculum, and primary school teachers do not have special scientific and methodological training in this field.

Key words: *economics, program, primary school, game.*

Национальная Стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года, Национальная Стратегия развития образования до 2030 года отмечают, что изучение экономики в начальных классах является актуальной в современной общеобразовательной школе. И как быстро сегодня эта задача будет реализована в практике работы начальной школы, зависит адаптация учащихся жить в будущим мире. Несмотря на то, что предложения по внедрению дисциплины появляются, а также необходимости продуктивной работы по экономическому образованию и воспитанию младших школьников высказывают ученые и учителя школ. практически вопрос остается открытым. Нами было предложено ученикам ответить на ряд вопросов, в том числе как они понимают слово Экономика и экономические отношения. В результате учащиеся отвечали, что это богатство, накопление, старые люди, деньги, банки.

Полученные результаты позволили нам сделать вывод, что элементарные экономические понятия и отношения у детей младшего школьного возраста в подавляющем большинстве не сформированы. Отчетливо проявляется тенденция связи оценки знаний по экономике со знаниями по математике. На наш взгляд, основная причина низкой эффективности работы в этом направлении состоит в том, что в ней нет системы, так как учителя начальных классов не имеют специальной научно-методической подготовки в области экономики. К тому же используются традиционные подходы, методы и способы обучения и воспитания без учета специфики формирования основ экономической грамотности младших школьников и самого предмета «Экономика». Отсутствует программа курса «Экономика» для учащихся начальной школы, а имеющаяся учебно-методическая литература, научные диссертационные исследования по данной теме недостаточно. Анализ литературы привел нас к выводу, что экономическое образование и воспитание учащихся способствует тому, что учащимся будет легче ориентироваться в происходящей действительности, успешней пройдет процесс формирования деловых качеств личности, что отмечено в Национальной стратегии развития образования до 2030 года. Считаю, что актуальной является мысль о том, что необходимо внести в учебный план предмет Экономика или же вопросы экономического образования интегрировать не только в предмет Природоведение, но и интегрировать в другие предметы, в частности с языками и предметами математического цикла в начальной школе.

Нами были разработаны дидактические игры, которые представляют собой вид учебно-познавательной деятельности. Цель предлагаемых нами вопросов интегрированного обучения заключается в знакомстве с элементарными экономическими категориями, которые окружают всех нас в повседневной жизни, ознакомить с экономическими категориями, научить понимать экономические категории и применять их в игровых ситуациях и в повседневной жизни. Разрабатывая игры-уроки, мы придерживались последовательности:

- объяснение проблемной ситуации или цели;
- определение и объяснение действий учителя и ученика;
- фиксирование полученных результатов деятельности;
- выбор формы и метода проведения индивидуальной работы в той или иной ситуации.

Наши уроки, проводимые в школе, состояли из ряда основных моментов:

-подготовительный, предусматривающий подготовку учителя и учеников, самоподготовку учащихся к уроку, подготовку методического обеспечения, в частности- игра;

- начало игры, которое начинается с определения готовности учащихся к игре, деление учащихся на игровые группы и распределение игровых заданий. При необходимости обеспечить материально-техническими материалами;

- игра. Для этого необходимо обсуждение заданий в группах, которые были нами составлены, постановка плана действий и его обсуждение, принятие решения, его реализация;

- заключительный этап заключается в выполнении самостоятельных заданий, выполненных дома.

Считаю, что экономическое обучение детей целесообразно начинать в школе с 1-го класса. 4 года обучения в начальной школе должен представлять собой целенаправленный процесс единой направленностью и интегрированность с изучаемыми темами. Реализовать поставленные цели помогут использование персонажей сказок. Учитель может дать задания учащимся по составлению на основе текста сказок с использованием элементарных

экономических категорий: работа, труд, закон, деньги, товар, экономика и т. д. Задания даются не только в игровой форме, но и связаны между собой логически контекстом текста Важно, что ученику предоставляется возможность самостоятельно предложить свою концовку сказки и понять категории экономики. Обязательно для закрепления ученик должен получить домашнее задание, которое он может выполнить самостоятельно, а также при помощи родителей.

Наша работа по формированию экономических знаний в начальной школе показала, что экономическое образование необходимо начинать в школе с самого начала учебной деятельности, даже с дошкольных образовательных учреждений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агошкова, Г. С. Задачи экономического образования: сб. науч. трудов «Инновационная деятельность в высшей школе» / Г. С. Агошкова. – Краснодар: КГТУ, 2005. - С. 85-87

2. Васильев, Ю. К., Левчук З. К. Формирование экономической воспитанности школьников / Ю. К. Васильев. – М., 2012. – 216 с.

3. Гришенко, Т. В. Педагогические условия подготовки учителя к осуществлению экономического образования и воспитания школьников / Т. В. Гришенко. – М.: Академия, 2009. – 270 с.

4. Закон РТ «Об образовании». Д.,- 2013.

5. Национальная Стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года.

6. Сасова, И. А. Вопросы повышения уровня экономического образования и воспитания школьников / И. А. Сасова. – М.: Академия, 2012. – 190 с.

ВЛИЯНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКИМИ УПРАЖНЕНИЯМИ НА НРАВСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ УРОКА

КАРИМОВА Дилором Джумаевна *– кандидат педагогическая наук, и.о. доцента, заведующая кафедры педагогики и психологии Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб,45.* ***E-mail:*** *dilorom_1969_fizkult@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992) 93 777 10 95*

НАЗАРОВ Дилшод Джамолиддинович *– доцент кафедры легкая атлетика Таджиского института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб,45.* ***E-mail:*** *Dilshod1982d@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 05 11 88*

На уроке физкультуры учитель должен применять универсальные учебные действия, которые представляют педагогическую систему, в которой развитие каждого вида учебного программного действия определяется его отношением с другими видами учебных действий и общей логикой возрастного развития. Мы видим, что содержание и способы общения и коммуникации обусловливают развитие способностей учащихся в режиме дня к регуляции своего поведения и деятельности в познании мира, который определяет образ «Я» как систему представлений о себе и отношения к себе.

Авторы статьи предполагают, что модернизации физкультурного образования является повышением общеобразовательного потенциала предмета «Физическая культура», а также в последнее время из-за недостаточного внимания к общеобразовательной направленности к этому предмету происходит его «выпадение» из системы общего образования.

Опыт работы отдельных учителей, наблюдения за уроками, взаимоотношениями учитель + ученик, анализ учебно-воспитательного процесса пазволил сделать вывод, что творческое использование многочисленных эффективных средств и методов обеспечит на уроке физкультуры у учащихся единство формирования нравственных понятий.

Ключевые слова: *урок физкультуры, физическое воспитание, развитие способностей, результаты, требования, модернизация, взаимодействие, взаимопомощь, таджикские национальные подвижные игры, средства, трудолюбие, интерес, поведение.*

ТАЪСИРИ ФАЪОЛИЯТИ САМАРАНОКИИ ҶИСМОНӢ ВА РУШДИ МАШҚҲОИ АХЛОҚИЮ ШАХСӢ ДАР ҶАРАЁНИ ДАРС

КАРИМОВА Дилором Ҷумаевна *– номзади илмҳои педагогӣ, и.в.дотсент, мудири кафедраи педагогика ва психологияи Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, маҳаллаи Лучоб, 45.* ***E-mail:*** *dilorom_1969_fizkult @mail.ru,* ***тел.:*** *+ (992) 93 777 10 95*

НАЗАРОВ Дилшод Ҷамолиддинович *– дотсенти кафедраи варзиши сабуки Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов, ш. Душанбе, маҳаллаи Лучоб, 45.* ***E-mail:*** *Dilshod1982d@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 05 11 88*

Дар дарси тарбияи ҷисмонӣ омӯзгор бояд бо донишгоҳ ҳамкории фаъолияти таълими самаранокиро дар системаи рушди ҳар як намуди таълимӣ амалӣ грамматикӣ аз муносибати он бо дигар намуди таълим амалӣ карда мешавад. Фаъолияти таълимӣ ва мантиқӣ умумии рушди синну сол, ки мо мебинем мундариҷа ва роҳҳои муошират ва қобилияти инкишофи хонандагонро дар реҷаи рӯзона ба танзими рафтор ва фаъолияти худ дар шинохти ҷаҳон, “ман” - ро ҳамчун системаи тасаввуроти худ ва муносибат ба худро амалӣ намояд.

Муаллифони мақола тахмиман пешгӯӣ мекунанд, ки навсозии тарбияи ҷисмонӣ таҳсилоти умумӣ баланд бардоштани таълимӣ умумӣ мебошад, ки ташаккули мавзӯи “тарбияи ҷисмонӣ”, ё дар вақти охир аз сабаби таваҷҷуҳи нокифоя ба таҳсилоти умумӣ самтҳо ба ин мавзӯъ “афтидан”- и он ба амал меояд аз системаи таълими умумӣ

Таҷрибаи умумии муаллимони инфиродӣ, мушоҳидаҳо аз дарси хуб, муносибати омӯзгор бо шогирд аҳамияти зарурӣ дошта, дар раванди таълиму тарбия мо ба хулосае омадем, ки истифодаи эҷодӣ аз зиёд воситаҳо ва усулҳои самаранокӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ дар хонандагон ягонагии ташаккули мафҳумҳои ахлоқӣ таъмин карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: дарси тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи ҷисмонӣ, рушди қобилият, натиҷаҳо, талабот, навсозӣ, ҳамкорӣ, кӯмаки мутақобила, бозиҳои ҳаракаткунанда, воситаҳо, меҳнатдӯстӣ, шавқ, рафтор.

THE INFLUENCE OF EFFECTIVE PHYSICAL EXERCISE ON THE MORAL DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUAL DURING THE LESSON

KARIMOVA Dilorom Dzhumaevna *– Candidate of Pedagogical Sciences, acting Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology, Tajik Institute of Physical Culture named after. S. Rakhimova, Dushanbe, st. Luchob, 45.* ***E-mail:*** *dilorom_1969_fizkult@mail.ru,* ***phone:*** *+(992) 93 777 10 95*

NAZAROV Dilshod Jamoliddinovich *– Associate Professor of the Department of Athletics, Tajik Institute of Physical Culture. S. Rakhimova, Dushanbe, st. Luchob, 45.* ***E-mail:*** *Dilshod1982d@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 919 05 11 88*

In a physical education lesson, the teacher must use universal educational actions, which represent a pedagogical system in which the development of each type of educational program action is determined by its relationship with other types of educational program action is determined by its relationship with other types of educationship actions and the general logic of age development. We see that the content and methods of communication determine the development of student abilities in the daily routine to regulate their behavior and activities in understanding the world, which defines the image of “I” as a system of ideas about oneself and attitudes towards oneself.

Experts suggest that the modernization of physical education is an increase in the general educational potential of the subject “Physical Education” but recently, due to insufficient attention to the general aducational orientation of this subject, it has been “dropping out” from the general education system.

General experience of individudual teachers, supervision of individual lessons, teacher + atudent relationship, by analyzing the educational process, we came to the conclusion it is clear that

the creative use of numerous is effective the means and methods will be provided at the physical education lesson be the teacher There is a unity in the formation of moral concepts.

***Key words**: physical education lesson, physical education, development of abilities, results, reguiremenst, modernization, interaction, mutual assistance, Tajik national outdoor games, means, hard work, interest, behavior.*

Учителя физкультуры знают, что личностные результаты у учащихся обеспечиваются только через формирование базовых национальных ценностей. Например, предметные результаты - через формирование основных элементов научного знания, а метапредметные результаты - через универсальные учебные действия. Овладение учащимися универсальных учебных действий считается успешным залогом освоения любого предмета. Можно признать, что основная черта универсальных учебных действий это их метапредметность, то есть их сформированность и это считается важным результатом работы педагогов по всем предметам.

Отсюда мы рассмотрим вопрос по требованию к результатам обучения по физической культуре, которые отражены в комплексной программе физического воспитания (см. схему 1).

Схема 1

Специалисты предполагают, что модернизации физкультурного образования является повышением общеобразовательного потенциала предмета «Физическая культура», а то в последнее время из-за недостаточного внимания к общеобразовательной направленности к этому предмету происходит его «выпадение» из системы общего образования. Отсюда мы видим, что одновременно с этим задачи урока физической культуры решаются не в полном объеме, что конкретно сказывается на результативности физической культуры в школе [3].

Для того, чтобы ускорить модернизацию системы физического воспитания учащихся надо формулировать разные задачи, которые можно объединить в две группы движений, исследовательской и конструктивной деятельности, которые могут найти свои способы решения проблемных ситуаций в двигательно -игровой деятельности [3].

При проведении игровых эстафет учитель, с.ш. №47, в 6 классе «Б» района Сино учитель выступал в роли судьи, умышленно допустил ошибку при определении победителя, это вызывало у учащихся бурные эмоции, возникла конфликтная ситуация. Учитель подождал, когда играющие успокоятся и разъяснил учащимся, как надо вести себя при обнаружении таких ошибок. При повторных ошибках играющие приучались сдерживать себя и действовали

в рамках этики поведения, разрешая конфликтные ситуации через капитана команды с судьей-учителем.

В школе №47 в 7 «Б» классе района Сино учитель физкультуры проводит урок по станциям. Разве здесь можно добиться высокой плотности урока не применив работу по станциям. В классе 36 учащихся, девочек 20, а мальчиков 16. Звенит звонок на урок. Учащиеся строем под контролем дежурного идут на школьный стадион. Учитель уже стоит и ждет когда класс подойдет на исходный рубеж. Сдача рапорта учителю дежурным класса. Приветствие учителем учащихся, задачи урока. Выполнение классом строевых и порядковых упражнений: совершенствование строевых упражнений и перестроений на месте и в движении. Учитель дает напутствие ученикам. Все поняли, урок начался.

Разминка (подготовительная часть урока 12 мин) проводится в виде эстафетных состязаний. Учитель разбивает учащихся на четыре команды по 9 человек. В каждой команде по 5 мальчиков и 4 девочки. Подготовительный комплекс состоит из 6 эстафет: 1-с бегом до ориентира (15м), 2- с бегом и передачей эстафетной палочки, 3 - челночный бег. 4 - с прыжками (бег по кочкам и пенечкам), 5 - бег в парах и 6 - бег с ведением и передачей мяча. После каждой эстафеты учитель делает методические замечания по поводу правильного выполнения заданий, начисляет штрафные очки командам. Лучших участников игры поощряет словом- похвалой, а тех, кто сделал много ошибок, журит словом. Такое проведение разминки увеличивает плотность урока, и каждый ученик стоит в поле зрения учителя. Групповое проведение комплекса упражнений в виде утренней зарядки учащимся 5-7 классов уже не интересна, так как в этом возрасте у них преобладает соревновательно - лидерские состязания, «Кто лучше? - Ки беҳтар?», «Кто быстрее? - Ки зудтар?» и т.д.

В основной части урока (30 мин) учитель предлагает ученикам игру «Пионербол - Пионербозӣ» *(см. рис. 1)*. Эта игра переходная к спортивной игре волейбол. Учащиеся ее очень любят, она подвижна и интересна своими игровыми ситуациями. *Ее педагогическая задача.* 1.Закрепить технику приема и передачи мяча. 2. Ознакомить учащихся с некоторыми правилами игры в волейбол.

Рисунок 1

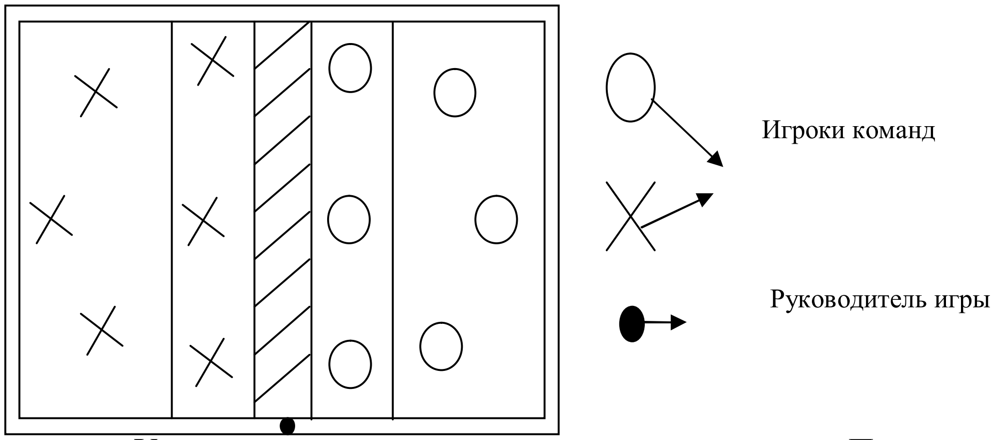

Подготовка. Учитель делит учащихся на четыре команды. После разделения на команды капитаны двух команд ведут свои группы на свои площадки (иногда, чтобы выбрать хорошую площадку проводится жребий среди капитанов). Капитаны получают по мячу. Другие две команды работают на станции №2. Задание на станции: перебрасывание мяча в парах, прием и передача мяча в парах, и игра «Мяч водящему - Тӯби сардор». На станции №3 задание силового характера: мальчики выполняют на гимнастическом комплексе (на перекладине) подтягивание из виса, лазание по шведской стенке, игра *«Кто быстрее? - Ки зудтар?»*).

Заключительная часть урока проводится 3 минуты. Дежурный строит класс. Учитель, прежде чем подводить итоги урока предлагает выполнить несколько упражнений на внимание, чтобы успокоить учащихся после игры. Это может быть игра *«Класс, смирно! - Синф низом!»*. *Педагогическая задача игры заключается в развитии внимания.* Учащиеся по команде учителя встают в одну шеренгу. Руководитель подает команды. Учащиеся их выполняют лишь тогда, когда учитель предварительно скажет слово «класс». Если слова «класс» он не произнесет, то на команду реагировать не надо. Участник, который допустил ошибку, выполняет шаг вперед и продолжает играть дальше в команде.

Под конец игры учитель отмечает невнимательных игроков, которые допустили много ошибок и нарушали правила игры.

Победителями считаются те игроки, которые были внимательны и не сделали ни одной ошибки.

Правила игры заранее обговариваются учителем. 1. Игрок, который не выполняет команды с предварительным словом «класс», выполняет шаг вперед. 2. Участник игры, который пытается выполнить команды без предварительного слова учителя «класс», выполняет шаг вперед.

После выполнения упражнений на внимание учитель подводит итоги урока и выставляет оценки за правильно выполненные команды. Звенит звонок, и учащиеся быстро идут переодеваться в раздевалку. Урок закончен. А учитель уже готовиться к следующему уроку**.**

Учителя могут из программы выбрать игры интересные **для учащихся 5-х классов.** Например, при занятиях **элементами единоборств**: «Бой петухов - Хурусджанг», «Чехарда - Ҷаҳиш аз болои ҳамдигар дар бозии гуруҳи», «Выталкивание из круга - Тела дода баровардан аз давра»; при занятиях **художественной гимнастикой**: «Фигура замри - Ҳолати ист дар гимнастика», «Кто лучше? - Ки беҳтар?», «Кто ритмичнее? - Ки мавзунтар?»; при **занятиях легкой атлетикой**: «Рывок за мячом - Ҷаҳиш аз монеаҳо», «Наступление - Оғоз», «Гонки с выбыванием - Гузаштан аз монеаҳо», «Сумей догнать - Таваниста гузаштан», «Лапта –Кафи даст», эстафетный бег – дави эстафетӣ; при **занятиях баскетболом**: «Мяч ловцу - Тӯбёби», «Передал мяч - садись - Тӯбро дода нишастан», «Бросок в кольцо - Партофт ба ҳалқа», «Ведение - остановка - Ист кардан», «Не давай мяч водящему - Тӯбро ба бозингар надеҳ», «Охотники и утки - Шикирчиён ва мурғобиён»; при **занятиях футболом:** «Старт за мячом - Бо тӯб ба марра расидан», «Пройди защитника - Муҳофизатгарро гузар», «Обведи и забей - Дарёб ва иҳота кун», «Наперегонки с мячом - Ба марра расидан бо тӯб», «Кто быстрей? - Ки зудтар?», «Догони мяч - Тӯбро гузар»; при **занятиях ручным мячом**: «Приземли мяч - Тӯби зеризамини», «Водящий в круге - Даромадан ба давра», «Даешь очко - Хол додан», «Отними мяч - Тубро бардор», «Борьба с заслоном - муҳориба бо иҳота кардан», «Передача друг другу - Ба якдигар партофти тӯб»; при **занятиях волейболом**: «Пасовка волейболистов - Бо даст ҳаво додани тӯб аз ҷониби волейболбозон» «Мяч по кругу - Тӯб дар давра», «Летучий мяч - Тӯби паррон», «Гонки мячей - Тӯбро гузар», «Перебрасывание мяча - Партофти тӯб», «Эстафета с мячом - Эстафета бо тӯб»; при **занятиях городками**: «Подбрось - поймай - Парто ва дарёб», «Покрути палку - Дангалро тоб деҳ», «У кого быстрее руки, точнее движения? - Ҳаракати аниқ ва дастони моҳир аз ки», «Сумей построить - Сохта тавонистан», «Рапиристы - Шамшербозӣ», «Извилистой тропой - Гирд гаштан дар кӯҳсор»; при **занятиях хоккеем на траве**: «Котёл - Як намуди бозии даврагӣ», «Попади в цель - Ба мақсад бирас», «Чей удар дальше? - Партофти ки зиёдтар?»), «Мяч из круга - Тӯб аз давра», «Мяч в яму - Тӯб ба чуқури»; при **занятиях настольным теннисом**: «Мельница - Осиёббозӣ», «Все против одного - Ҳама ба муқобили як кас», «Порази цель - Максади ғаразнок», «Послушный мячик - Гапдаро», «Карусель - Тобхуракон», «Сила есть - Қувват ҳаст»; при **занятиях бадминтоном**: «Бег с ракетками - Дав бо ракеткаҳо», «У кого сильней рука? - Ки дастони пурқувват дорад?» [2].

Для учащихся 6 -х классов. Например, при занятиях **элементами единоборств**: «Кто лучше? - Ки беҳтар?», «Кто победитель? - Ки ғолиб?», «Силач - Пуркувват», «Упражнения сопротивлении - Машқҳои муқобил», «Чья стойка лучше? - Исти ки беҳтар аст?», «Перетягивание в парах - Ҷуфт кашидан»; при занятиях **художественной гимнастикой**: игры - танцы « Весна - Баҳор», «Новый год - Навруз», «Сбор винограда - Ангурчини»; **легкой атлетикой**: «Рывок за мячом - Ҷаҳиш бо тӯб», «Наступление - Оғоз», «Гонки с выбыванием - Гузариш бо зарба»: «Сумей догнать - Гузашта тавонистан», «Эстафетный бег - Дави эстафети» «Карлики и великаны – Хурдон ва Бузургон», «Ловля парами – Ёфтани ҷуфти худ»; **баскетболом**: «Десять передач - Даҳ партов», «Мяч в корзину - Тӯб дар сабад», «Будь внимателен - Бо диққат бош», «У кого меньше мячей? - Ки камтар тӯб дорад?», «Вызов по имени - Бо нов даъват намо», «Чья команда больше? - Дастаи ки беҳтар?». «Мини - баскетбол - Баскетболи хурд»; **футболом**: «Жонглеры - жанглерҳо», «Кто лучше? - Ки беҳтар?», «Кто самый меткий? - Ки аз беҳтар мепартояд?», «Передача в парах - Партофти ҷуфт», «За мячом противника - Барои тӯби ҳариф», «Эстафета с передачей мяча - Эстафетаи партофти тӯб». «Мини - футбол - Футболи хурд»; **ручным мячом**: «Делай, как я! - Ҳамчун манн ичро бикун?», «Борьба за мяч - Муҳориба барои тӯб», «Мяч капитану - Тӯби капитан», «Подвижная цель - Ҳаракати мақсаднок», «Защищай товарища - Ҳиммояи рафиқ», «Кто быстрей? - Ки зудтар?»;

волейболом: Мяч через сетку - Туб ба воситаи тур», «Падающий мяч - Партофти тӯб», «Смена пар - Бо навбат давидан», «Эстафета с элементами волейбола - Эстафеат бо элементҳои волейбол», «Встречная волейбольная пасовка над сеткой - Вохурии волейболбозон дар назди тур»; **городками**: «Чей бросок лучше? - Партофти ки бе аст?», «Чей бросок дальше? - Партофти ки дуртар аст?», «Чьи удары лучше? - Зарбаи ки беҳтар аст?», «Сложи фигуры - Нақшро иҷро кун», «Кто быстрее? - Ки зудтар?»; **хоккеем на траве**: «Мяч по кругу - Тӯб дар давра», «Мяч из круга - Тӯб аз давра», «Эстафеты с бегом и передачей клюшкой мяча - Дав ба воситаи тӯб бо фиреб»; **настольным теннисом**: «Прыгающая обезьянка - Маймуни ҷаҳишдор», «Танец на канате - Рақс дар рӯи банд», «Йог - Йог», «Танцор - Раққос», «Переползи через тоннель - Гузаштан аз нақб»; **бадминтоном**: «Круговая лапта с воланом - Бозии давраги бо дарёфт», «Волан в воздухе - Партофт ба ҳаво», «Отрази волан - Партофти тӯб ба ҳаво ва дарёфтан», «Попади в цель - Ба мақсад бираст», «Не роняй - Бе зарар нигоҳ доштани тӯб», «Удержи волан - Нигоҳдории тӯб» [2].

Для учащихся 7 классов. Например, при занятиях **элементами единоборств**: «Подвижный ринг - Майдони ҳаракати», «Борьба всадников - Муҳориба ба воситаи вазн», «Скачки - Аспакбозӣ», «Бой петухов - Хурусҷанг», «Кто сильней? - Ки пурқуват аст?»; **художественной гимнастикой**: «Солнце - Офтоб», «Прекрасная луна - Моҳи зебо», «Полет - Парвоз»; **легкой атлетикой**: «Рывок за мячом - Ҷаҳиш бо тӯб», «Наступление - Оғоз», «Гонки с выбыванием - Гузаштан бо монеъаҳо»: «Сумей догнать - Тавониста гузаштан», «Эстафетный бег - Дави эстафети», «Ловля цепочкой – Занҷирро ёфтан»; **баскетболом:** «Мяч среднему - Тӯби мобайн», «Играй, играй, мяч не теряй - Бозӣ кун бозӣ кун бе гумкардани тӯб», «Гонка мячей по кругу - Дарёфти тӯб дар давра», «Добей мяч - Тӯбро зан», «Разведка - Пинҳонкорон», «Эстафеты с передачей большого мяча - Эстафета бо партофти тӯби колон», «Мини - баскетбол - Баскетболи хурд»; **футболом:** «Передача мячей - Партофти тӯб», «Бег - преследованием - Зуд давидан», «Первым к финишу с мячом - Якум шуда бо тӯб ба марра расидан», «Метко в цель - Партофти мақсаднок», «Кто дальше бросит? - Ки дуртар мепартояд?»; **ручным мячом**: «Передал - садись - Нишастан баъди партофт», «Перестрелка - Тирпарони», «Сбей мяч - Тӯбро бизан», «Мяч в воздухе - Тӯб дар ҳаво», «Поймай и попади - Дарёб ва партофт намо»; **волейболом**: «Бросай - беги! - Парто ва бидав!», «Попади в мяч - Тӯбро парто», «Мяч соседу - Тӯби ҳамсоя», «В парах у сетки - Ҷуфт дар назди тӯб», «Мяч через сетку - Тӯб ба востаи тур», «Эстафеты с мячом - Эстафета бо тӯб»; **городками**: «Кто дальше? - Ки дуртар?», «Кто сильнее? - Ки пурқуваттар?», «Кто быстрее? - Ки зудтар?», «Палка - Дангал»; **хоккеем на траве**: «Ловкий мяч - Тубро ёфтан», «Мяч из круга - Тӯб аз давра», «Попади в обруч - Ба монеъа дарафто», «Веди мяч - Тӯбро бигир», «Мяч в яму - Тӯб ба чуқури», «Эстафетыс бегом - Дави эстафети»; **настольным теннисом**; «Прыжки с мячом - Ҷаҳиш бо туб», «Воробышек - зоғчаҳо», «Ходячий стол - Мизи ҳаракаткунанда», «Чей удар лучше? - Зарбаи ки беҳтар аст?», «Кто больше? - Ки зиёдтар?»; **бадминтоном**: Волан в воздухе - Тӯб дар ҳаво», «Чей волан выше - Партофти ки болотар», «Подбивание волана ракеткой - Ҳаво додани ракеткаҳо мунтазам», «Волан через сетку - Партофт бо тур», «Пробей волан через обруч - Партофти давраги тӯб», «Эстафеты с передвижением - Эстафетаи қаблӣ» [2].

Учитель физкультуры сш №1 района. Вахдат С. Кандов воспитывает уверенность в себе через создание ситуации успеха на основе дифференцированного подхода к учащимся: *для слабых учащихся* он предлагал ученикам упражнения, игры и игровые ситуации, учебные задания низкой интенсивности. Поощряет учащихся при первой же удачной попытке их выполнения, тем самым он стимулирует положительные переживания и приобретение уверенности в себе и своих силах: могу, как и все. Для *сильных учащихся* учитель предлагает усложненные игры и задания (высокой интенсивности), которые у учащихся вызывают эмоции удовлетворения от преодоления трудностей в выполнении сложных упражнений, осознание собственных сил и возможностей.

Обобщая опыт работы отдельных учителей, наблюдения за отдельными уроками, взаимоотношениями учитель + ученик, анализом учебно-воспитательного процесса мы пришли к выводу, что творческое использование многочисленных эффективных средств и методов обеспечит на уроке физкультуры у учащихся единство формирования нравственных понятий. Наряду с движениями на уроке физкультуры у учащихся возникают положительные мотивы деятельности и потребности, укрепление нравственного самосознания, при котором вырабатываются стойкие стереотипы поведения, отрицательные поступки в таких ситуациях уже невозможны, хорошее поведение становится привычным, постоянным и культурным.

Основной причиной такого положения может быть сложность в фиксировании изменений в нравственном развитии современных детей, и главной трудностью здесь выступает показатель воспитанности.

Чтобы этого не случилось, учитель должен быть требовательным к себе и своим ученикам, постоянно контролировать нравственную сторону собственного поведения и поведения своих учеников.

Не годится и панибратство с учениками. Спокойная сдержанность, вежливая строгость, неназойливая пунктуальность наиболее благоприятные в отношениях учитель + ученик [4,20].

Таким образом, наши наблюдения показывают, что нравственное поведение у учащихся 5-7 классов на уроке физкультуры, а также и во вне учебной спортивной деятельности является частью общей культуры индивидуальной личности, которая в учебной - тренировочной деятельности поддается целенаправленному управляемому педагогическому воздействию, через специально организованную двигательную деятельность. Двигательная деятельность может заключаться в физкультурно-оздоровительных и спортивно-массовых мероприятиях, поединках, состязаниях, турнирах, школьных олимпийских играх, товарищеских встречах, аттракционах «Недели таджикских национальных подвижных игр», «Малых олимпийских кольцах», игре «Спортландия», эстафетах типа «Веселые старты», «Молодцы! - Офарин!» и др.

Игровые формы обучения всегда позволяют использовать все уровни усвоения знаний, умений и навыков: от воспроизводящей деятельности к творческо-поисковой. Кроме того, детям привычнее обучаться в игре, поскольку именно в такой форме поддерживается не только информационная, но и практическая деятельность, которая поддерживает интерес к игре.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакушкина, М.В. Основы безопасности жизнедеятельности [Текст]/М.В. Бакушкина. [Электронный ресурс]. http: //www. scienceforum. ru/2013/10/2537

2. Губанова, Л.А., Сафаров, Ш.А., Каримова, Д.Д. Комплексная программа по физической культуре для учащихся V - XI классов/Л.А. Губанова [и др.]. - Душанбе, 2010. - 114с. (на тадж. и русск. языках).

3. Кашарина, О.В., Степаненко, О.П., Свирина, Н.В. Типовые задачи по формированию универсальных учебных действий физической культуры/О.В. Кашарина. [Электронный ресурс]. https://open-lesson.net/583/

4. Станкин, М.И. Этика спортивного педагога/М.И.Станкин.- М.: Знание, 1983.- 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Этика»; №12).

5. Геселевич, В.А. Цивилизация, спорт и сердце. - М.: ФИС, 1968.

6. Глухов, В.И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни. - Казань. Здоровье, 1989 - 72с.

7. Голиков, А.П., Максимов, В.А. Жить в движении. - М.: Знание, 1985.

8. Готовцев, П.И. Дубровский, В.И. Самоконтроль при занятиях физической культурой. - М.: ФИС, 1984.

9. Гритченко, Н.В. Основы физического воспитания, врачебный контроль. ЛФК. - М.: Медицина, 1987.

10. Детский оздоровительный лагерь (содержание и технологии работы). - М.: Педагогика, 1998.

11. Дубровский, В.И. Массаж при травмах и заболеваниях. - М.: ФИС, 1979.

12. Дубровский, В.И. Спортивный массаж. - М.: Шаг, 1994.

13. Жуковский, М.А. Библиотека для родителей. Пока организм формируется. -М.: Педагогика, 1985.

14. Захаров, Е.Н. Энциклопедия физической подготовки: методика развития физических качеств. - М.: Лептос, 1994.

15. Ибн-Сино Абу Али. Трактат по гигиене. Узбекистан, 1982.

16. Каменский, В.Г. Психологическая защита и мотивация в структуре конфликта. СПб: «Детство - пресс», 1999 – 144 с.

ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ- ВАЖНАЯ МИССИЯ ПЕДАГОГОВ

КАДЫРОВА Малохат Бахшиллоевна *– кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики, психологии и методики преподавания Российско-Таджикского (Славянского) университета, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.* ***E-mail:*** *kmalohat@list.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 36 64 46*

Автор статьи утверждает, что главная миссия учителя – учить и воспитывать. Вопрос воспитания молодежи стал одним из важнейших не только в сфере образования, но и для общества в целом. Воспитание не замыкается на простой беседе с подростком. Наиболее важным представляется создание условий для самореализации молодежи.

Новый этап вызвал необходимость глубокого и всестороннего изучения и исследования многотысячелетних исторических и культурных ценностей нации на основе исторической реальности.

Автор статьи считает, что настало время воспитания патриотов своей республики. Говоря о воспитательном процессе в целом, автор подчеркивает, что крайне необходима жесткая конструктивная позиция общества.

Ключевые слова: *труд, воспитание, образование, развитие, формирование, семья, ценности, молодежь, общество, миссия, учитель, ученик, подрасток.*

ТАРБИЯИ ҶАВОНОН ҲАМЧУН ВАЗИФАИ МУҲИММИ ОМӮЗГОРОН

ҚОДИРОВА Малоҳат Бахшиллоевна *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30.* ***E-mail:*** *kmalohat@list.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 36 64 46*

Муаллифи макола изхор менамояд, ки вазифаи асосии муаллим таълиму тарбия аст. Масъалаи тарбияи ҷавонон на танҳо дар соҳаи маориф, балки барои тамоми ҷомеа ба яке аз масъалаҳои муҳимтарин табдил ёфтааст. Тарбияи волидайн бо як сӯҳбати оддӣ бо наврас махдуд намешавад.

Муҳимтар аз ҳама, фароҳам овардани шароит барои худшиносии ҷавонон ба назар мерасад. Марҳилаи нав тақозо кардааст, ки амиқ ва ҳамаҷониба таҳқиқ ва таҳқиқи арзишҳои таърихию фарҳангии ҳазорсолаҳои миллатро дар заминаи воқеияти таърихӣ ба вуҷуд орад.

Муаллифи макола чунин мешуморад, ки вакти тарбияи ватандустии чумхуриамон расидааст. Муаллиф дар бораи раванди таълим дар умум сухан ронда, таъкид мекунад, ки мавкеи катъии конструктивии чамъият нихоят зарур аст.

Вожаҳои калидӣ: *меҳнат, хушбахтӣ, тарбия, таълим, рушд, ташаккул, оила, арзишҳо, ҷавонон, ҷомеа, рисолат, омӯзгор, хонанда, наврас.*

EDUCATING YOUNG PEOPLE AS AN IMPORTANT MISSION OF TEACHERS

KADYROVA Malohat Bakhshilloevna *– Candidate of pedagogical sciences, associate professor head of the chair of pedagogy, psychology and teaching methods Russian-Tajik (Slavonic) university, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30.* ***E-mail:*** *kmalohat@list.ru,* ***phone:*** *(+992) 919 36 64 46*

The author of the article states that the main mission of a teacher is to teach and educate. The issue of educating young people has become one of the most important not only in the field of education, but also for society as a whole. Education is not limited to a simple conversation with a teenager.

The most important thing is to create conditions for the self-realization of young people. The new stage has necessitated a deep and comprehensive study and research of the multi-thousand-year-old historical and cultural values of the nation based on historical reality.

The author of the article believes that the time has come to educate patriots of their republic. Speaking about the educational process as a whole, the author emphasizes that a tough constructive position of society is extremely necessary.

***Key words**: work, happily, upbringing, education, development, formation, family, values, youth, society, mission, teacher, pupil.*

Воспитание не только должно развивать разум человека и дать ему известный объем сведений, но должно зажечь в нем жажду серьезного труда, без которой жизнь его не может быть ни достойной, ни счастливою.
(К. Д. Ушинский)

Воспитание современной молодежи – первостепенная задача педагогов. Будущее подрастающее поколение мы хотим видеть духовно нравственными, одухотворенных общечеловеческими ценностями, ведь эти качества всегда были в почете у старшего поколения и их воспевали классики таджикской литературы.

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании», Законе РТ «Об ответственности за обучение и воспитание детей» акцентируется внимание на том, что старшее поколение обязано воспитывать подрастающее поколение в духе толерантности, гуманизма, трудолюбия, милосердия, уважительного отношения к семье, родному языку, литературе, истории, уважения к национальным, историческим, культурным ценностям не только своего народа, но и народов, проживающих на территории Республики бок об бок.

Все это нацеливает нас на то, чтобы сохранялся веками накопленный опыт.

«Именно поэтому наши люди, несмотря на неимоверные трудности, гражданскую войну и ее последствия, крупица за крупицей сохраняли и сохраняют богатства образования и науки, культуры и искусства.

Мы должны сохранять унаследованный менталитет народа- важнейшую ценность 20 века, но укоренить его на почве государственной независимости Таджикистана, его исторического своеобразия и достоинства» [4, с.15, 33]

Изучение наследия таджикских просветителей, ученых- энциклопедистов позволило нам выявить и опираться на те идеи, которые они прославляли. Интеллигенции прошлого удалось подойти к пониманию того, что деятельность человека формирует его сознание. Изучение взглядов мыслителей выявило непонимание ими значимости роли взаимосвязи объективного и субъективного факторов в изменении природы человеческого общества. Терпимое, разумное, справедливое и доброе отношение к личности, его свободе, труду и человеческое достоинство легли в основу национального менталитета таджикского народа.

Культурное наследие Таджикистана настолько огромно и многообразно, что исследователям еще предстоит подробное изучение всех его аспектов. Его изучают не только отечественные ученые, но и ученые зарубежья.

Главным принципом, регулирующим жизнь таджиков, стало триединство: благомыслие, благословие, благоделие, иначе мы говорим Благие мысли, благое слово и благое дело, которые были воспеты более 2700 лет назад в священной книге зороастризма «Авеста»

Приумножение знаний всегда было в почете и поощрялось старшими. Главной особенностью массового сознания таджиков является своеобразный культ знаний. Во многом этим объясняется упорное стремление многих таджиков, живущих в труднейших условиях и в труднодоступных горных долинах, получить образование.

В священной книге зороастризма «Авесто» Заратуштра важное значение придает изучению наук: «Самые лучшие знания создал Ахура Мазда, восхвалим святое, которое хвалит благой путь, приводит к счастью» [3, с.128] А ведь прошло более 2700 лет и как актуально!!!

В этом высказывании четко показано значение знаний в жизни человека. Знания, созданные Богом, направляют людей на путь истины, правдивости и помогают им в повседневной жизни. Разве это не актуально в наши дни!?

Далее в Авесте мы находим, что полученные знания считаются святым делом каждого человека. «О, святые знания, созданные и Богом, если находитесь впереди, то ждите меня, если находитесь позади, догоняйте меня». [3, с.129]

Для обучения детей учителей выбирали из числа грамотных и трудолюбивых лиц, которые постоянно работали над собой. Они были обязаны проводить ночь в чтении и в подготовке к утренним занятиям. Кроме обычных учителей были еще и такие, которые обучали военному делу.

Учителя были обязаны заниматься изучением книг, в частности «Авесто». В «Фаргарде» 8, шестой части «Велидода» говорится: «Эй, Заратуштра, определи место такому, который ночь бы провел в чтении и познании учении мудрецов с тем, чтобы его мысли не затуманили хлопоты по хозяйству, а в день страшного суда его сердце было наполнено радостью и весельем, а в вечном грядущем мире ему было обеспечено райское блаженство». [2, с.64]

Учитель должен всегда заниматься пополнением знаний, совершенствовать их, быть уважаемым и таким образом войти в рай.

Отношения между учителем и учеником должны быть очень уважительными. Взаимное доверие и уважение – основа хороших отношений между учениками и учителями. Когда учителя проявляют уважение к ученикам и готовность им помочь в сложной ситуации, у детей и подростков появляется стимул учиться лучше. Положительное отношение друг к другу важно для формирования здоровых отношений.

Ребенок должен был относиться к учителю с величайшим почтением. Место учителя было священным, и ученик никогда не должен был занимать его. При встрече ученик был обязан подойти к нему и поприветствовать. Он не мог идти справа от учителя и поспешно. Удаляться надо было медленно и почтительно. Привязанность к учителю должна быть сильнее сыновьей любви. Для достижения этой цели учитель должен иметь незаурядное терпение. По окончании уроков ученики в знак уважения кланялись учителю.

Унсурмаоли Кайковус (1020-1099) познает вначале человеческую природу и только после этого позволяет себе давать советы и наставления, тем самым он впервые подошел вплотную к проблеме комплексного изучения человека методами различных наук, соединения начал психологии и теории воспитания. Как актуально в наше время! И хотя его наставления не носят систематизированного характера, в первую очередь, необходимо выделить воспитание уважения к науке и знанию, умение вести себя в обществе, почитание обычаев и традиций, трудолюбие и усердие, уважение к старшим, правильного поведения в семье.

Кайковус в книге поучений «Кабусноме», прославляет знания и ученых. Он ценит родовитость и знатность происхождения, но знания и выше этого. Обращаясь к сыну, он советует: «Старайся же, хотя у тебя и есть род и знатность, ибо личная знатность лучше унаследованной, как сказали, почет за ум да за образованность, не за род да происхождение. Величие разума и знаний не в роде и происхождении… Ведь если у человека, кроме наследственного благородства нет благородства иного, он никому в обществе не годится. Если же ты у кого-нибудь найдешь эти благородства, хватайся за него и не выпускай из рук, ибо он нужен всем». В тоже время Кайковус предостерегает сына от кичливой самоуверенности

своими знаниями и приводит в качестве примера рассказ о скромности Сократа, который при всем своем величии говорит: если бы не боялся я, что после меня великие люди и мудрецы попрекнут меня, скажут, что Сократ притязал на всю мудрость мира сразу, то я утверждал бы, что ровно ничего не знаю и бессилен, но нельзя (этого)сказать, так как это было бы большое притязание с моей стороны. препятствия, встречающиеся на пути к достижению цели.

В современной школе ученики должны опрятно вести дневник и давать его учителю без любых возражений. Во время урока нельзя употреблять пищу и напитки, жевать жвачку. Ученик должен заботливо относиться к учебникам и тетрадям. Ученики обязаны знать и соблюдать правила техники безопасности как во время уроков, так и после их окончания.

Широко распространенным в Таджикистане правилом является нигде не встречающееся в мире благоговейное и почти мистическое отношение к интеллектуалу-ученому, богослову, поэту и вообще таланту. Власть интеллектуала-мудреца – это власть огромной духовной силы, пред которой бессильна даже абсолютная политическая власть. Могилы известных ученых и поэтов – это святыни таджиков, где они произносят самое сокровенное, мысленно получают советы. По сложившейся традиции каждый, кому удалось получить образование, как бы переходит (в индивидуальном и общественном сознании) в более высокую социальную категорию, зачастую независимо от его реального экономического положения.

Таким образом, гениальные мысли просветителей таджикского народа востребованы в нашей педагогической деятельности. Их изречения могут быть постоянными спутниками

внеклассных мероприятий, превратив их в нравственную ценность личности каждого ученика, в ценность молодого поколения, ибо в этом нуждается сегодня молодое поколение суверенного Таджикистана. Нельзя забывать, что особую роль в общении учителя с учениками имеет преподаваемый учителем учебный предмет. Нельзя забывать, что **урок – это, прежде всего, деловое общение учителя с классом как с коллективом**.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авесто. Душанбе: Ирфон, 1985. - 89 с.
2. Асад Бежан. Чашмадози тарбият дар Эрони пеш аз ислом. Тегеран, 1315 (1937), на персидском языке. – 64 с.
3. Асимов, М.С. Наука Средней Азии Кушанской эпохи и пути ее изучения. Душанбе: Дониш,1968
4. Рахмонов, Э. «Таджикистан на пороге 21 века». -Душанбе, 2001,
5. Садик, И.. История культуры Ирана. Тегеран, 1970.

ТДУ 373+37.08(575.3)

НУФУЗ ВА ИБРАТИ ШАХСИИ ОМӮЗГОР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

НОСИРОВА Шамсия Аминовна *– ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, к. С. Айнӣ, 73,* ***тел.:*** *(+992)985 49 65 60*

ИБРОҲИМОВ Гурез *– номзади илми педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. Сангак Сафаров, 16,* ***тел.:*** *(+992) 987 15 14 15*

Дар мақолаи мазкур муаллифон ҷанбаҳои гуногуни масъалаи нуфузу намунаи шахсии омӯзгор дар таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоиро аз ҷиҳати назариявӣ таҳлилу таҳқиқ намуда, фикру мулоҳизаҳои олимону таҳқиқотчиёни ҳамватанӣ ва хориҷиро пеши назар намудаанд. Ҳамин тавр қайд карда шудааст, ки ҳалли самарабахши вазифаҳои мураккаби таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ умуман ба сифатҳои шахсияти омӯзгор, аз қабили мавқеи ахлоқӣ, маҳорати касбӣ, донишмандӣ ва маданият вобастагии зич дорад.

Муаллифон дар мақола шаклу намудҳои нуфузи педагогиро таҳлилу таҳқиқ намуда, онҳоро ба якчанд намуд ҷудо намудаанд. Дар тарбия ва таълим бидуни нақши нуфуз, ибрати шахсӣ яъне қудрати педагогӣ, ки масъулияти омӯзгорро барои ояндаи кӯдак ифода мекунад, амал кардан ғайри имкон аст. Аммо ин мақомот бояд созанда бошад, на харобкор. Вақте, ки ӯ ба кӯдак барои ифода кардани худ ва иқтидори эҷодии худро амалӣ кардан кӯмак мекунад, нуфузи педагогӣ ба як катализатори тавонои таъсири омӯзгор мубаддал мегардад. Агар ӯ кӯдакро таҳқир кунад, ранҷонад ё дашном диҳад мақоми ӯ ба як воситаи авторитаризм, зулму ситам ва фиреби беақлона нисбати хонандагон мубаддал мегардад. Намунаи шахсии омӯзгор - ин рафтор, муомилаи дуҷониба бо хонандагон, одоб ва принсипҳои ахлоқии ӯ мебошад, ки муаллим дар фаъолияти худ нишон медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: *намуна, нуфуз, ибрати шахсӣ, омӯзгор, тарбиятдиҳанда, таълиму тарбия, хонанда, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, хӯрдсол, кӯдак, худтакмилдиҳӣ, мактаб, фанни таълимӣ, обрӯю эътибор.*

АВТОРИТЕТ И ЛИЧНЫЙ ПРИМЕР УЧИТЕЛЯ В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

НОСИРОВА Шамсия Аминовна *– ассистент кафедры педагогики и психологии, Педагогический колледж Хосият Махсумовой Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, ул. С. Айни, 73,* ***тел.:*** *(+992)985 49 65 60*

ИБРОГИМОВ Гурез *– кандидат педагогических наук, доцент Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки, г. Куляб, ул. Сангак Сафарова, 16,* ***тел.:*** *(+992) 987 15 14 15*

В данной статье авторы теоретически проанализировали и исследовали различные аспекты вопроса авторитета и личного примера учителя в обучении и воспитании младших школьников, а также рассмотрели мнения как отечественных, так и зарубежных ученых и исследователей. Таким образом, отмечено, что эффективное решение сложных задач обучения и воспитания младших школьников тесно связано с такими качествами личности учителя, как моральная позиция, профессиональные навыки, знания и культура.

В статье автор проанализировал и исследовал формы и виды педагогического авторитета и разделил их на несколько видов, основными из которых считаются истинный и ложный авторитет. Невозможно действовать в воспитании и образовании без роли авторитета, влияния, личного примера, то есть педагогической силы, которая представляет собой ответственность учителя за будущее ребенка. Но эта власть должна быть конструктивной, а не разрушительной. Когда он помогает ребенку проявить себя и реализовать свой творческий потенциал, педагогическое влияние и авторитет становится мощным катализатором воздействия учителя. Если он оскорбляет, издевается или извращает ребенка, авторитет становится инструментом авторитаризма, диктатуры и бездумного обмана учащихся. Личный пример учителя – это его поведение, взаимодействие с учениками, манеры и моральные принципы, которые учитель проявляет в своей деятельности.

Ключевые слова: *пример, влияние, авторитет, личный пример, учитель, наставник, обучение и воспитание, ученик, младшие школьники, дети, самосовершенствование, школа, учебный предмет, репутация.*

AUTHORITY AND PERSONAL EXAMPLE OF A TEACHER IN THE TEACHING AND EDUCATION OF JUNIOR CLASS STUDENTS

NOSIROVA Shamsia Aminovna *– assistant of the department of pedagogy and psychology Pedagogical College Khosiat Makhsumova Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, st. S. Aini, 73,* ***phone:*** *(+992)985 49 65 60*

IBROGIMOV Gurez *– candidate of pedagogical sciences, associate professor of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Kulob, st. Sangak Safarov, 16,* ***phone:*** *(+992) 987 15 14 15*

In this article, the author theoretically analyzed and explored various aspects of the issue of authority and personal example of a teacher in the teaching and upbringing of junior schoolchildren, and also considered the opinions of both domestic and foreign scientists and researchers. Thus, it is noted that the effective solution of complex problems of teaching and educating primary schoolchildren in general is closely related to such qualities of the teacher’s personality as moral position, professional skills, knowledge and culture.

In the article, the author analyzed and explored the forms and types of pedagogical authority and divided them into several types, the main ones of which are considered to be true and false authority. It is impossible to act in upbringing and education without the role of authority, influence, personal example, that is, pedagogical force, which represents the teacher’s responsibility for the future of the child. But this power must be constructive, not destructive. When it helps a child express himself and realize his creative potential, pedagogical influence and authority become a powerful catalyst for the teacher’s influence. If he insults, bullies or distorts a child, authority becomes an instrument of authoritarianism, dictatorship and mindless deception of students. A teacher’s personal example is his behavior, interaction with students, manners and moral principles that the teacher demonstrates in his activities.

Key words: *example, influence, authority, personal example, teacher, mentor, training and education, student, primary schoolchildren, children, self-improvement, school, academic subject, reputation.*

Тағйироти азим дар соҳаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ҷомеа, паҳншавии бо суръати ҷаҳонишавӣ, табодулотҳо дар соҳаи таълиму тарбия ва маориф, талаботҳои навин дар касбияти муаллим, дар омӯзиши хонандагон ва дигаронро тақозо мекунанд, ки омӯзгор ва дилхоҳ тарбият диҳанда беш аз ҳама ба рушду дигаркунӣ аз худ саркарда, касбияти худро то чанд афзуда, илму маҳоратҳои навини муосирро аз худкунад ва бахуду хонандагон серталабу ҷиддӣ бошад. Танҳо дар ин сурат мо метавонем насли наврасро ба шароитҳои кунунӣ мутобиқ карда, ба онҳо таълиму тарбияи дуруст дода, онҳоро ба пайраҳои зиндагии пур аз пастиву баландиҳо роҳнамосозем.

Ба натиҷаи фаъолияти педагогӣ хусусияти муносибатҳои байни иштирокчиёни он таъсир мерасонад. Ҳалли самарабахши вазифаҳои мураккаби таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ умуман ба сифатҳои шахсияти омӯзгор, аз қабили мавқеи ахлоқӣ, маҳорати касбӣ, донишмандӣ ва маданият вобастагии зич дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки муваффақияти муаллим дар фаъолияти педагогиаш ва таъсири ӯ ба шогирдон ба нуфӯз, намуна ва ибрати шахсии ӯ вобаста аст. Нуфузи муаллим, пеш аз ҳама, воситаи таъсири тарбиявӣ ба хонандагон ба ҳисоб меравад. Омӯзгорони бонуфуз ва босалоҳият дар дигар соҳаҳо низ эътибор доранд. Нуфузи омӯзгори тарбиятдиҳанда низоми муносибатҳоро нисбат ба ӯ инъикос мекунад. Хонандагони хӯрдсол нисбат ба муаллими бонуфуз бо муносибати мусбӣ ва эҳсосотӣ зоҳир мекунанд. Ҳарқадаре, ки нуфузи муаллим баландтар бошад ва фанни таълимиаш муҳимтар бошад, талабу эродҳои ӯ ҳамон қадар одилона ба назар мерасанд, суханҳояш вазни бештаре пайдо мекунанд. Тавре ки А.С. Макаренко таъкид карда буданд “комилан фаҳмо аст тарбиятгаре, ки нуфузу эътибор надорад, наметавонад тарбиятгар ҳисобида шавад”[5, с.351].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба соҳаи маориф аҳаммияти ҳамаҷониба дода, маорифро самти афзалиятнок ва таҳкимдиҳандаи низоми давлатдорӣ меҳисобад. Ин дар санади муҳимми таърихӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [4, с.1] ва дар «Консепсияи миллии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» инъикос ёфтааст [3, с.2].

Бояд қайд кард, ки нисбат ба масъалаи мазкур олимони ҳамватанӣ (М. Лутфуллоев, К. Қодиров, М. Орифӣ, И. Обидов, Б. Раҳимов, А. Нуров, С. Исоев, М. Иззатова, А. Паҳлавонов, Д. Расулов, Г. Иброҳимов ва дигарон) ва ҳам хориҷӣ (А.С. Аганбегян, В.Г. Афанасев, К.К. Вавилов, Д.М. Гвишиани, А.Н. Омаров,) таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, паҳлуҳои гуногуни ин мушкилотро таҳқиқ ва баррасӣ кардаанд. Олимон ва таҳқиқотчиёни масъалаи мазкур нуфузи бардурӯғ ва ҳақиқиро ҷудо намуданд [6, с.192], маҳорату истеъдоди асосии омӯзгорро ошкор намуданд [15, с.28], роҳҳои баланд бардоштани нуфуз, ибрати шахсӣ ва маҳоратҳои махсуси омӯзгорро қайд намуданд, назарияи фардияти интегралиро пешниҳод карданд [7, с.256].

Аз ҷумла, онҳо қайд мекунанд, ки дар раванди таълиму тарбия нақши муаллим ва сифатҳои шахсии ӯро нодида гирифтан хато аст, чунки онҳо аҳаммияти калон доранд. Дар як омӯзгор хусусияти пурзӯру қавӣ, фаъолияти баланди ҷамъиятӣ мавҷудаст. Вай мекӯшад, ки тамоми ҷанбаҳои фаъолиятро назорат кунад, фаъолнокии кӯдаконро пахш кунад ва онҳоро ба мушоҳидони ғайри фаъол табдил диҳад. Омӯзгори дигар табиати хеле нарм дорад ва аз хонандагон ҳатто тартиботи оддиро талаб карда наметавонад. Надоштани дониши кофӣ дар соҳаи педагогика ва равоншиносӣ, инчунин мувофиқи талаботи амалияи педагогӣ тағйир дода натавонистани характери худ, боиси зуҳури иллатҳои шахсӣ: табъи гарм, сахтгирӣ ё номутаносибӣ, инчунин камшуурӣ ва ғ. мегардад.

Муносибати мутақобила байни омӯзгор ва хонанда бояд дар асоси боварӣ ва эҳтироми ҳамдигар сохташавад, на ба кор бурдани ҷазою тарс. Ҳатто агар идеали камолоти ахлоқиро дар кӯдакон дидан мумкин набошад ҳам, розӣ нашудан душвор аст, ки онҳо нисбат ба калонсолон беҳамто ахлоқи баланд доранд. Дурӯғ намегӯянд (то он ки онҳоро натарсонанд), аз ҳарбадӣ дурӣ меҷӯянд, эҳсоси муқаддаси ишқро нисбат ба одамони пок нигоҳмедоранд. Ва омӯзгорна бояд ин эҳсосотро пахш кунад, балки онҳоро инкишоф диҳад. Агар хоҳем, ки ба тарбия таваҷҷӯҳ кунем, пас бояд аз бе эътиноӣ ба табиати кӯдакон даст кашем ва чунин пиндорем, ки онҳо қодир нестанд, ки ақидаҳои ақлро дарк ва қабул кунанд [6, с.192].

Ибрати шахсии омӯзгор, берун аз иродаву хоҳиши ӯ ба хонандагон, яъне наврасон таъсир мерасонад. Ягон сухани омӯзгор ба хонанда доир ба қоидаҳои ахлоқ ба мисли рафтору ҳаракатҳои ӯ тасаввуроти равшан дода наметавонад. Хонандагон ҳамеша ба мушоҳида мегиранд, ки муаллим дар дарс ва зиндагӣ чӣ хел рафтор менамояд, чӣ тавр либос мепӯшад, чӣ тавр бо одамони атроф муносибат мекунад. Диққати онҳоро

муносибати ӯ ба вазифааш, ё ба ягон ҳодиса ҷалб менамояд. Алалхусус, хонандагон, мукаммалии характер, серталабӣ ба худ ва дигарон, барои муваффақ шудан ба мақсади пешгузошта, устуворӣ ва суботкорӣ нишон додани омӯзгорро қадр мекунанд[2, с.9].

Тавре ки Л.Н. Толстой таъкид кардаанд «Намуна - ишора ба зуҳуроти бештар мушаххас, махсусан воқеъоти равшану возеъ, ҳамчун ба мавриди умумӣ, мазмуни бештар абстрактӣ, барои беҳтар равшанӣ андохтан ва тавзеҳоти он мебошад». «Намуна – дар ахлоқ як шакли ташаббускорӣ аст, бо маънои он ки амали як шахс (гурӯҳи шахсон) намунаи рафтори дигарон мегардад. Намуна ҳамеша дар муносибатҳои ҳаррӯза дар миёни мардум, дар нигоҳдорӣ ва рушди анъанаҳо ва ахлоқ нақши калон мебозад» [14, с.300]. Т. Мустафоқулов қайд намудаанд, ки«ҳиссиёти маънавии хонандагон ба донишу тасаввурот, шуурнокии ахлоқӣ ва таҷрибаи онҳо вобаста аст, ки он асосан аз намуна ва ибрати шахсии гирду атроф (падару модар, муаллимон, мураббиён, ҳамсолон, ҳамсинфон, калонсолон) зам карда мешавад»[9, с.44,46].

Моҳият, хусусият ва вазифаҳои нуфузи педагогӣ бо он шарҳ дода мешаванд, ки ҳар як чашми кӯдак мисли рентген метавонад омӯзгорро акс намуда, ҳолати ахлоқии шахсияти ӯро муайян намояд. Тарбиятдиҳандағайр аз поквиҷдон, самимӣ, ошкоро ва ростқавл будан дигар чорае надорад. Дар акси ҳол муаллим таъсири худро ба хонандагони хурдсол коҳиш дода,азҳуқуқи тарбиятгари онҳо будан маҳрум мегардад. Моҳияти нуфузи педагогӣ дар ташаккули доимии шахсияти шаҳрвандӣ, эҷодкорӣ, инсонӣ, маънавӣ ва интеллектуалии омӯзгор зоҳир мегардад. Кӯдак дар асоси тахмини табиии худ дар бораи мавҷудияти сифатҳои баланд дар шахсияти омӯзгорн исбат ба вай эҳтиром, эътимод ва муҳаббати худро зоҳир мекунад.

Тавре ки дар боло қайднамудем, нуфузи педагогӣ аз ҷониби олимон гуногун шарҳ дода шуда, он ба як чанд намуд гурӯҳ бандӣ карда шудааст. Аз ҷумла нуфузи вазифавӣ қайд карда мешавад, ки ба андешаи олимон ва тадқиқотчиён дар шароити ҳозира бе саммараст. Ҳамин тавр Рыданова И.И. қайдмекунад, ки“нақши вазифа беэътимод буда, ба зудӣ аз байн меравад, агар он боқудрати шахсият ва ихтиёран эътироф намудани маҳорати касбии омӯзгор аз ҷониби хонандагони хурдсол дастгирӣ наёбад” [11, с.78].

Тадқиқотчиён қайд мекунанд, ки нуфузи ҳақиқӣ ягона буда, нуфузи дуруғ шаклҳои гуногунро дар бар мегирад. Нуфузи бардуруғ метавонад чунин бошад: нуфузи пахш, маҷақ кардани хонанда. Нуфузи пахшкунӣ тавассути нишон додани бартарӣ дар ҳуқуқ ва имкониятҳо барои нигоҳдоштани хонандагон дар тарси бемасъулият аз ҷазо, тамасхур ва доду фарёд барои ҷавобҳо ё машқҳои нодуруст ба дастоварда мебошад. Гарчанде ин гуна омӯзгорон то рафт кам шуда истодаанд, лекин зарари онҳо хеле калон аст. Чунин муносибат хонандагонро ба тарсончакӣ, лаганбардорӣ водор мекунанд ва ё баръакс, муносибати хашм гинона

Нисбат ба калон солон пайдо шуда, мехоҳанд ба онҳо зарар расонанд, аммо на бо вайрон кардани интизом ва беэҳтиромӣ нисбат ба муаллимон. Дар ин маврид дар бораи тарбия ва интизоми бошуурона сухане ҳам намеравад. Дар чунин робита талаби омӯзгор хусусияти расмӣ ва бюрократӣ пайдо карда, бо эҳтироми шаъну эътибори хонандагон мустаҳкам намешавад.

Ҳамин гуна, тадқиқотчиён нуфузи дурӣ (масофавӣ), педантӣ, сермулоҳизакорӣ, меҳрубонии хаёлӣ ва ғ. ҷудомекунанд [13, 117].Дар тарбия ва таълим бидуни нақши нуфуз, ибрати шахсӣ яъне қудрати педагогӣ, ки масъулияти омӯзгорро барои ояндаи кӯдак ифода мекунад, амал кардан ғайриимкон аст. Аммо ин мақомот бояд созанда бошад, на харобкор. Вақте, ки ӯ ба кӯдак барои ифода кардани худ ва иқтидори эҷодии худро амалӣ кардан кӯмак мекунад, нуфузи педагогӣ ба як катализатори тавонои таъсири омӯзгор мубаддал мегардад. Агар ӯ кӯдакро таҳқир кунад, таҷовуз ва ё таҳриф кунад, нуфуз ба як воситаи авторитаризм, диктатура ва фиреби бе андешонаи хонандагон табдил меёбад[1, с. 81].

Тавре ки А.С Макаренко қайд намудаанд, роҳи ҳалли мушкилоти худ тарбиятдиҳӣ, такмил ва кори фаъоли омӯзгор аз болои худ мебошад, ки барои ба даст овардани сифатҳои зарурии нуфузи баланди педагогӣ мусоидат мекунанд. Ӯ қайд мекунад, ки барои иношкор намудани он сифатҳое, ки барои ба даст овардани нуфуз монеа мешаванд зарур аст, нисбат ба раванди худтарбиятдиҳӣ муносибати қатъиро ташаккул намуда, ҷиддуҷаҳд, азму иродаи қавӣ нишон диҳад, ки ба ноил шудан ба мақсад нигаронида шудааст [6, с.200].

Муаллим барои дар байни талабагон обрую нуфуз пайдо кардан бояд поквиҷдон, меҳнатдӯст ва ба касби худ содиқ бошад. Таҷрибаи соҳаи омӯзгорӣ нишон медиҳад, ки

донишҷӯён ба ҳаёти шахсии омӯзгор аҳамият медиҳанд. Агар омӯзгор дар ҳаёти рӯзмарра рафтори бад ахлоқона нишон диҳад, ин ба хонандагон маълум мешавад ва ҳатто агар вай дигар хислатҳои мусбат дошта бошад ҳам, нуфузи ӯ ҳамчун омӯзгор коҳиш меёбад.

Ҳамин тариқ, мо бахулосае омадем, ки муаллим барои ташаккули нуфузи худ дар байни хонандагон бояд сифатҳои зеринро дошта бошад:

1. Донистани фан: Муаллим бояд дониши амиқ дошта бошад ва фанни таълимиашро хуб дарк кунад. Бояд қодир бошад, ки мавзӯъҳоро возеҳ шарҳ диҳад, ба саволҳо ҷавоб диҳад ва мисолҳои воқеиро пешниҳод кунад, то ки дарк кардани маводро барои хонандагон беҳтар гардонад.

2. Кордонӣ ва касбият: Муаллим бояд дар кори худ маҳорати касбӣ нишон диҳад. Ин муташаккил будан, пайваста такмил додани худ, усулҳои нави таълимро доимо омӯзиш кардан, истифодаи самараноки мавод ва технологияи таълимро дар бар мегирад.

3. Фаҳм ва таҳаммул пазирӣ: Муаллими хуб бояд нисбат ба шеваҳои гуногуни таълим ва ниёзҳои хоси донишҷӯёни мухталиф таҳаммул пазир бошад. Вай бояд ба услубҳои гуногуни омӯзиш мутобиқ шуданро аз худ кунад ва кушишкунад, ки бо ҳар як хонанда алоҳида алоқа ва тамосгирад.

4. Зеҳниэҳсосӣ: Муаллим бояд зеҳниэҳсосотӣ дошта бошад, то бошогирдон муошırати муассир дошта бошад ва бо онҳо муноси бати боэътимод эҷодкунад. Вай бояд боҳам дардӣ, дастгирӣ ва бодиққат ба ниёзҳои эҳсосотии шогирдон муносибат кунад.

5. Адолатӣ ва пайдарҳамӣ: Омӯзгор бояд дар амал ва тасмимаш боинсофона, боадолатона ва пайваста бошад. Хонандагон ба он муаллиме баҳомедиҳанд, ки ба онҳо одилона муносибат мекунад ва барои ҳама донишҷӯён талаботҳои якхела мегузорад. Муаллим инчунин бояд дар муносибати худ ба баҳогузорӣ ва санҷиши супоришҳо устуворӣ ва пайдарҳамиро нишон диҳад.

6. Таваҷҷӯҳ ва шавқу рағбат: Муаллими хуб бояд шавқу рағбатро ба фанни дарс медодааш бедор созад. Ин метавонад истифодаи усулҳо ва техникаҳои гуногуни таълим, имкониятҳои иштирок дар фаъолиятҳои интерактивӣ ва нишон додани ҳаяҷони шахсӣ дар бораи инфанро дар баргирад.

7. Истифодаи равиши мусбат: Муаллим бояд дар муошират бо хонандагон аз равиши мусбат истифода кунад. Ӯ бояд кӯшишҳои онҳоро мукофот диҳад, натанҳо дастовардҳои онҳоро, балки дар лаҳзаҳои душворӣ ё нокомӣ онҳоро дастгирӣ кунад.

Умуман, муаллим бояд ба кори худ бомаҳорат ва содиқ бошад, бохонандагон муошırати ошкоро дошта, ба омӯзиш ва рушди онҳо шавқу рағбат дошта бошад. Аз ҳама муҳим омӯзгори хуб, бонуфуз бояд муҳаббати хос ба шогирдон дошта бошад. Ин сифатҳо ба муаллим кӯмак мекунанд, ки дар байни хонандагон нуфуз пайдо кунанд ва дар натиҷа, онҳо фанни ӯро беҳтаромӯзанд.

Муаллим танҳо бо такя кардан банақшаю андешаҳои омӯзгорони дигар масъалаҳои таълиму тарбияро ҳал карда наметавонад. Барои нишон додани қобилияти эҷодӣ вай бояд тактикаи педагогӣ дошта бошад. Тактикаи педагогӣ донистани фан ва илми тарбия, махсусан психологияи рушд ва психологияи тарбиявиро талаб мекунад.Такти педагогӣ ин сифати касбии рафтори омӯзгор дар муносибат бо хонандагон мебошад, ки ба ҳадаф ва вазифаҳои таълим мувофиқат мекунад. Вай дар заковати эҷодӣ ва асоснок, чустучолокӣ, ташаббускорӣ, мулоҳиза кории амалҳо, қобилияти идора кардани ҳиссиёти худ, худдорӣ, серталабӣ, инчунин муносибати ҳассос ва бодиққат нисбат ба кӯдакон зоҳир мегардад.

Такти педагоги шарти зарурии омӯзгор дар байни хонандагон нуфуз пайдо кардан аст. Омӯзгорони бонуфуз, чун қоида, як такти махсуси педагогӣ доранд: онҳо ҳассосӣ, ҷавобгуй, нисбат ба кӯдакон серталаб, масъалаҳои педагогиро эҷодкорона ҳал мекунанд, ташаббускору заковатманданд, доимо дар ҷустуҷӯқарор доранд, қобилияти худдорӣ ва сабру тоқат доранд, дар муносибатҳо ба дағалӣ роҳ намедиҳанд, нисбат бахонандагон аз чораҳои зиддипедагогии таъсиррасонӣ истифода намебаранд, малака ва одатҳои рафтори маданӣ доранд, мавзӯи таълим ва усулҳои таълими худро мукаммал медонанд, хислатҳои баланди ахлоқӣ доранд ва ғайра [12, с.127].

Нуфузи омӯзгор дар байни хонандагон аз бисёр омилҳо вобаста аст, ки вобаста ба хусусиятҳои синнусолии ташаккули шахсият фарқ мекунанд. Дар синну соли мактаби ибтидоӣхонандагони хурдсол нуфуз ва обрӯи муаллимро пеш аз ҳама аз рӯйи мавқеи нақши ӯ эътироф мекунанд. Яке аз падидаҳои маъмулин аст, ки муаллими синфҳои ибтидоӣ ба кӯдакон бештар таъсир мерасонад. Барои ин якчанд тавзеҳот вуҷуд дорад. Муаллими синфҳои ибтидоӣ

барои мактаб бачагон намунаи ибратаст, вай намояндаи мактаб, маъмурият ва тартибот ба ҳисоб меравад. Кӯдакон аз хурдӣ мефаҳманд, ки онҳо бояд ба суханони муаллимон гӯш диҳанд, зеро ин ақидаро волидонашон, шахсони наздиктаринашон ба онҳо талқин мекунанд. Аз ин рӯ, рафтору касбият, сатҳи фаҳмишу дониш омӯзии омӯзгор, усулу техникаҳои истифода мешуда, одобу маданияти омӯзгори синфҳои ибтидоӣ нақши авалиндарача дошта, ба хонандагони хурдсол таъсири бузург мерасонанд.

Ҳангоми таъсиси нуфузи педагогӣ худидоракунии ибтидоӣ нақши масъулиятнокро мебозад, вақте, ки муаллим ҳамчун шахси мансабдори дорои ваколатҳои муайян ва кӯдакон ҳамчун хонандагон ва шогирдони ӯ зоҳир мешаванд. Дар аввалин вохурӣ бо хонандагони хурдсол бо камоли хушмуомилагӣ бовар кунондан лозим аст, ки одам на танҳо аз ҳисоби диплом дар кисаю синну соли калон, балки ба шарофати дониши васеъ ва маданияти баланди худ ҳуқуқ пайдо кардааст, ки ба коллектив роҳбарӣ кунад ва сазовори касби омӯзгорӣ гаштааст. Дар дарси аввал набояд бо хонандагон тавассути маҷалла (журнали) синф шиносоӣ пайдо кард. Вохӯрии аввалин бо хонандагон бояд ба ҷашн, ба як иди фаромушнашаванда мубаддал гардад.

Ба ин тарзи шиносоӣ такянамуда, бояд дар хотир дошт, ки мактаббачаҳои хурдсол дар асоси вохӯрии авваландешаи худро дар бораи муаллим ташаккул медиҳанд. Баъзан ҳатто як амал ё хато метавонад дар бораи калон сол таассуроти нодуруст ва аз ҳад зиёдро ба вуҷуд орад. Дар оянда ин таассуротро дигар кардан душвор аст. Дар ин ҷо қудрат, нуфузро зуд ба даст овардан ва зуд аз даст додан мумки наст. Аз ин рӯ, шарти асосии ташаккули бо муваффақияти нуфузи педагогӣ назорати қатъӣ аз болои рафтори худ, ба вохӯрии аввал ҷиддӣ муносибат кардан, пешгирии саҳву хатогиҳо ва дар сурати рух додани онҳо, софдилона эътироф кардани онҳоаст.

Ҳамин тариқ, нуфузи омӯзгорӣ мақом ва эҳтиромест, ки муаллим аз шогирдони худ ва дар маҷмӯъ муҳити таълим ба даст меорад. Он ба эътиқоди онҳо ба дониш, таҷриба, маҳорат ва қобилияти омӯзгор дар соҳаи таълим асосмеёбад. Нуфузи педагогӣ нишон медиҳад, ки омӯзгор шахси бонуфуз ва салоҳиятдор дар соҳаи маориф буда, андешаву тавсияҳои ӯ сазовори боварӣ ва эҳтиром ҳастанд.

Намунаи шахсии муаллим - ин рафтор, муомила бо хонандагон, одоб ва принсипҳои ахлоқии ӯ мебошад, ки муаллим дар фаъолияти худ нишон медиҳад. Намунаи шахсии муаллим аҳамияти бузург дорад, зеро кӯдакон ва наврасон ба симои худ ва рафтори муаллими худ хеле ҳассос мебошанд. Онҳо майл ба амал ва суханони муаллимро роҳнамоӣ мекунанд, аз ин рӯ муҳимаст, ки муаллим эътимод нокӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирӣ, ростқавлӣ ва дигар арзишҳоеро, ки дар муҳити омӯзиш истиқбол мекунанд, нишондиҳад. Доштани намунаи мусбати шахсӣ ба хонандагон дар инкишоф додани ин хислатҳои хуб ва намунаҳои рафтор кӯмак мекунад.

Роҳҳои асосии ноил шудан ба даст овардани нуфузу обру назди шогирдон барои омӯзгор инҳоянд:

1. Дониши фаннӣ: Муаллим бояд дар соҳаи худ дониши амиқ дошта бошад ва аз назарияҳо, мафҳумҳо ва усулҳои таълим огаҳ бошад.

2. Намунаи ибрат: Муаллим бояд меъёрҳои баланди рафтор ва масъулияти ахлоқӣ нишон диҳад. Муаллим бояд барои хонандагон дар тамоми ҷан баҳои ҳаёти онҳо намунаи мусбӣ бошад.

3. Илҳом ва ҳавас манд кунӣ: Муаллим бояд хонандагонро рӯҳбаланд созад, ба фану мавзуъ шавқу ҳавас нишондиҳад ва ба онҳо барои дар ёфти ҳавасмандии омӯзиш ва рушд кумак кунад.

4. Қобилияти ба роҳ мондани муносибатҳо: Муаллим бояд малакаҳои зеҳни эҳсосӣ дошта бошад ва қодирбошад, ки бо шогирдонаш муносибатҳои мусбат барқарор ва нигоҳ дорад. Ин фаҳмиш ва эҳтиром кардани ниёзҳо, манфиатҳо ва қобилиятҳои инфиродии хонандагонро дар бар мегирад.

5. Чандирӣ ва мутобиқшавӣ: Муаллим бояд чандир ва қобилияти мутобиқшавӣ дошта бошад, қобилияти мутобиқ шудан ба услуб ва суръати гуногуни омӯзиши хонандагон, инчунин сатҳҳои гуногуни дониш ва қобилияти онҳоро ба назаргирад.

6. Эътимод ва дастгирӣ: Муаллим бояд дар синфхона муҳити эътимод бахш ва дастгириро фароҳам оварад, ки дар он хонандагон фикру ақида ва саволҳои худро бехатар эҳсоскунанд.

7. Алоқаи созанда: Муаллим бояд тавонад фикру мулоҳизаҳои созандаро пешниҳод

кунад, то ба хонандагон дар фаҳмидани хатогиҳояшон кӯмак расонад ва ба онҳо барои ҳалли дурусти масъалаҳо ҳидоят намояд.

8. Инсоф: Муаллим бояд дар кирдораш адолатро риоя кунад ва бидуни таассуф ва писанду нописандии шахсӣқарорҳоқабулкунад.

9. Рушди худшиносӣ: Муаллим бояд рушди худшиносиро идома диҳад, донишу малакаи худро пайваста такмилдиҳад ва инчунин ба усулу равишҳои нав дар таълим омода бошад.

10. Масъулият: Муаллим бояд барои муваффақият ва рушди ҳар як шогирд масъулият ҳис кунад ва инчунин барои такмили пайвастаи кору таълиму тарбияи худ кӯшиш намояд.

АДАБИЁТ

1. Бердиева, С. Сарчашмаи тарбияи ахлоқӣ. / С. Бердиева. "Омӯзгор". №47. 25.11.2021. С.9.
2. Елканов, С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя ./С.Б.Елканов.-М.: Просвещение, 1989.-189 с
3. «Консепсияи миллии маориф дар ҶумҳурииТоҷикистон» (64; 2013)
4. ҚонуниҶумҳурииТоҷикистон «Дар бораимориф» Душанбе соли 2013
5. Макаренко, А.С. О воспитании. – М.: Школьная Пресса, 2003. -192с.(299с.); О значении авторитета в воспитании. /История педагогики в России: Хрестоматия / Сост. С.Ф.Егоров. –М.: Академия,2002, -400с.
6. Макаренко, А.С. Сочинения./А.С. Макаренко. Т.VI.С.351.
7. Мерлин, В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. /В.С. Мерлин.- М.: Педагогика, 1986. - 256 с.
8. Митина, Л.М. Учитель как личность и профессионал./Л.М. Митина.–М.: Дело,1994.-216с
9. Мустафоқулов, Т. «Психалогияи синусолӣ».\ Т.Мустафоқулов. Душанбе, 1999, саҳ 44-46.
10. Основы педагогического мастерства/Под ред.И.А. Зязюна. -М.: Просвещение, 1989.-302с.
11. Рыданова, И.И. Основы педагогики общения./И.И. Рыданова. – М.:1998. –с.78-83.
12. Самуйленков, Д.Ф. Мастерство, педагогический такт и авторитет учителя. /Д.Ф.Самуйленков.– Смоленское книжное издательство. -1961, -с.213.
13. Сахаров, В.Ф., Сазонов, А.Д. Профессиональная ориентация школьников./В.Ф.Сахаров.-М.: Просвещение, 1982.-192с.
14. Толстой, Л.Н. Нақшинамуна дар пайравӣ кардан ватарбия. (Хрестоматия оид ба таърихимаорифимактабҳоирусӣ)./Л.Н.Толстой М: Педагогика, 1989. -300с
15. Хрусталева, Т.М. Специальные способности учителя в интегральном исследовании индивидуальности./Т.М.Хрусталева.Диссерт. дпн. Пермь 2004. С. 28 (с.405).

РОЛЬ СКАЗОК В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

***КУРБОНОВА Зарина** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания, Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.*

Данная статья рассматривает использование и влияние сказок в процессе экологического воспитания дошкольников. Сказки, как традиционный жанр детской литературы, обладают уникальной способностью привлечения внимания и создания эмоциональной привязанности у маленьких детей. В контексте экологического образования они становятся мощным инструментом для формирования осознанного отношения к окружающей среде и природе.

Статья основывается на анализе научных исследований в области психологии детей, методик экологического образования и педагогической практики. Автор описывает принципы выбора и использования сказок в работе с дошкольниками, их роль в формировании экологического сознания и ценностных ориентаций, а также методы работы с сказками в педагогическом процессе. В статье рассматриваются типы экологических сказок.

Статья призвана ознакомить педагогов, родителей и специалистов по образованию с эффективными методами использования сказок для достижения целей экологического

воспитания в дошкольном возрасте. Автор подчеркивает важность интеграции литературных средств в образовательную практику для достижения глубокого понимания и привлечения внимания маленьких детей к проблемам окружающей среды.

Ключевые слова: *сказка, дошкольный возраст, экологическое воспитание, экологическая сказка, аспекты воспитания, процесс, типы.*

НАҚШИ АФСОНАҲО ДАР ТАРБИЯИ ЭКОЛОГИИ ТОМАКТАБИЁН

ҚУРБОНОВА Зарина *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30.*

Дар ин мақола истифодаи афсонаҳои экологӣ дар раванди тарбияи экологии кӯдакони синни томактабӣ баррасӣ карда мешавад. Афсонаҳо ҳамчун жанри анъанавии адабиёти бачагона дорои қобилияти хоси ҷалби таваҷҷуҳ ва эҷоди дилбастагии эҳсосӣ дар кӯдакони хурдсол мебошанд. Онхо дар шароити тарбияи экологй воситаи тавонои ташаккули муносибати бошуурона ба мухити зист ва табиат мегарданд.

Мақола ба таҳлили тадқиқоти илмӣ дар соҳаи психологияи кӯдакон, усулҳои тарбияи экологӣ ва амалияи таълим асос ёфтааст. Муаллиф принсипҳои интихоб ва истифодаи афсонаҳои экологиро дар кор бо кӯдакони синни томактабӣ, нақши онҳоро дар ташаккули шуури экологӣ ва тамоюли арзишманд, инчунин, усулҳои кор бо афсонаҳо дар раванди педагогӣ тавсиф мекунад. Дар мақола намудҳои афсонаҳои экологӣ баррасӣ баррасӣ гардидааст.

Мақолаи мазкур барои шиносоии омӯзгорон, волидон ва мутахассисони соҳаи маориф бо усулҳои самараноки истифодаи афсонаҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои тарбияи экологӣ дар синни томактабӣ пешбинӣ шудааст. Муаллиф аҳаммияти ҳамгироии расонаҳои адабиро ба амалияи таълимӣ барои ноил шудан ба фаҳмиши амиқ ва ҳассосияти кӯдакони хурдсол ба масъалаҳои муҳити зист таъкид мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *афсона, синни томактабӣ, тарбияи экологӣ, афсонаи экологӣ, ҷанбаҳои тарбия, раванд, намудҳо.*

ECOLOGICAL FAIRY TALES IN ENVIRONMENTAL EDUCATION

KURBONOVA Zarina *– candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of pedagogy, psychology and teaching methods, Russian-Tajik (Slavic) University, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30.*

This article examines the use of environmental fairy tales in the process of environmental education of preschoolers. Fairy tales, as a traditional genre of children's literature, have a unique ability to attract attention and create emotional attachment in young children. In the context of environmental education, they become a powerful tool for forming a conscious attitude towards the environment and nature.

The article is based on the analysis of scientific research in the field of child psychology, methods of environmental education and pedagogical practice. It describes the principles of choosing and using environmental fairy tales in working with preschoolers, their role in the formation of environmental consciousness and value orientations, as well as methods of working with fairy tales in the pedagogical process. It examines the types of environmental fairy tales.

The article is intended to familiarize teachers, parents and education specialists with effective methods of using fairy tales to achieve the goals of environmental education in preschool age. It emphasizes the importance of integrating literary means into educational practice to achieve a deep understanding and attract the attention of young children to environmental problems

Key words: *fairy tale, preschool age, environmental education, environmental fairy tale, aspects of education.*

Воспитательно-образовательный процесс, осуществляемый повсеместно очень часто включает в себя использование народных традиций и обычаев. Среди них можно перечислить и народной творчество, вобравшее в себя многовековые традиции.

Затрагивая вопросы экологического воспитания, следует отметить, что именно богатый опыт народа в воспитании подрастающего поколения может стать тем самым «сказочным помощником». Выражение «сказочный помощник» звучит очень интригующе, но при этом является наиболее действенным методом, к которому обращаются как педагоги, так и психологи.

Формируя патриотизм, пробуждая наиболее скрытые чувства у ребенка, осуществляя процесс адаптации в общество, народные сказки помогают отобрать способы передачи знаний об окружающем мире и взаимоотношениях в цепи «Человек-Природа».

К сожалению, глобализационные процессы, происходящие в мире, развитие информационной технологии «заставляет» устное народное творчество уступить ему передовые позиции. Последствия мы наблюдаем уже сейчас: воспитательный процесс приобрел «фундамент» из диснеевских мультфильмов, компьютерных и телефонных игр. Проведенный среди дошкольников опрос на предмет знания народных сказок о природе показал, что дети по большей части не знакомы с героями сказок «Красная Шапочка», «Тыква», «Сказка о Жучке и мышонке», «Ворона и Лисица» (Б.Рахимзода) и т.д.. содержание этих сказок имеет экологическое направление, включая правила поведения в природе и отношение к братьям нашим меньшим.

Вопросы экологического воспитания за последние тридцать с небольшим лет в Таджикистане стали приобретать своеобразную актуальность, что в первую очередь связано с климатическими условиями. И для того, чтобы донести до сознания детей сложившуюся экологическую обстановку в республике, необходимы сказки. Старые добрые сказки бабушек.

В процессе исследования был проведен специфический анализ существующих сказок экологического содержания, были рассмотрены методы их использования в работе с детьми. По итогам анализа мы выделили ключевые темы, связанные с защитой окружающей среды, бережным отношением к животным, сохранением природных ресурсов и многие другие. Погружая детей в мир фантазии, сказки помогают осознать детям ценность природных объектов и явлений, формировать у них начальные основы экологического сознания. Эти сказки обычно включают в себя элементы фантастики или мифологии, что делает их более увлекательными для маленьких читателей. В них часто участвуют персонажи, взаимодействующие с животными, растениями или элементами природы, а также решающие экологические проблемы, или преподносящие уроки о важности охраны окружающей среды.

Над этим вопросом работали многие педагоги, психологи, филологи и другие. [5; 85]. Например, морфологией сказки занимался В.Я.Пропп; формирование экологического сознания, культуры и поведения рассматривал К.Стошкус и т.д.

Экологические сказки могут иметь различные темы, такие как «сохранение лесов, борьба с загрязнением воды, бережное отношение к животным и растениям, а также справедливое использование природных ресурсов». Они не только развлекают детей, но и учат их ценить и уважать окружающую природу, а также принимать ответственные решения в отношении окружающей среды.

Сталкиваясь с большим разнообразием экологических сказок, следует отметить огромное количество тем, персонажей и сюжетных линий. Считаем необходимым привести некоторые из них:

Сказки о защите природы: Эти сказки рассказывают о приключениях героев, которые борются за защиту окружающей среды от различных видов загрязнения, разрушения и эксплуатации.

Сказки о взаимодействии с природой: Эти сказки представляют героев, которые учатся уважать и ценить природу, общаться с животными и растениями, а также понимать свою связь с окружающим миром.

Сказки о восстановлении природы: Эти сказки описывают усилия героев по восстановлению природной среды, восстановлению растительного и животного мира после разрушительных событий.

Сказки о балансе в природе: В таких сказках рассказывается о важности сохранения баланса в природе, о взаимосвязи и взаимозависимости всех живых существ и элементов окружающей среды.

Сказки о влиянии человека на природу: Эти сказки отражают негативное влияние человеческой деятельности на окружающую среду и призывают к осознанному и ответственному поведению в отношении природы.

Сказки о волшебстве природы: В таких сказках природа изображается как волшебное место, полное тайн и загадок, и герои исследуют ее чудеса и учатся уважать ее величие.

Все эти сказки могут пересекаться, объединять в себе некоторые аспекты экологии и природы, оказывая детям помощь в изучении природы.

В педагогической практике экологические сказки находят широкое применение на уроках по экологии, внеурочной деятельности и в процессе формирования экологического поведения. Они стимулируют воображение, развивают эмпатию к живым существам и природе в целом, а также внушают детям важность заботы о окружающей среде.

В свое время психолог К.Г. Юнг отмечал: «Образ – есть психическое. Каждый психологический процесс есть образ и создание образов… . Поэтому, эти образы столь же реальны, как и вы сами». [1].

С древних времен подрастающее поколение в процессе прослушивания волшебных сказочных историй впитывали в себя основы жизненной мудрости, семейные ценности, учились отличать хорошее от плохого. Сегодня, влияние сказок не изменилось- они также продолжают влиять на детское восприятие, учат видеть прекрасное, познавать мудрость веков, передаваемую из поколения в поколение. Можно выделить сферы, на которые влияют сказки:

- Развитие воображения.

Сказки содержат в себе не только красивые иллюстрации и занимательную сюжетную линию, но и уникальные персонажи, которых не найти в реальной жизни. Читая или слушая сказки, ребенок начинает задумываться о том, как выглядят эти герои, какие у них характеры, как они взаимодействуют друг с другом.

- Формирование речи и расширение словарного запаса.

Сказки — мощный помощник в развитии речи ребенка. Чтение приучает к регулярному общению и пополнению словарного запаса. Сказочные персонажи имеют уникальный язык и говор, который отличается от обычного.

Малыш, слушая или читая сказки, запоминает новые слова и фразы, улучшает навыки произношения.

- Нравственное воспитание.

Сказки – это учебник жизни. Они содержат в себе множество уроков и моральных ценностей, которые помогают ребенку стать лучше: учат терпению, знакомят с правилами поведения в природе и т.д.

- Адаптация к жизни.

Одним из важных аспектов воспитания является помощь в адаптации к обществу и будущей жизни. Сказки учат детей, как сохранять оптимизм, доброту, мужество и самостоятельность в жизни. [3]

В дошкольных учреждениях появляются широкие возможности применения сказок в разнообразных вариациях. В связи с включением занятия по экологическому воспитанию в воспитательно-образовательную программу, воспитатель сегодня обязан применять разнообразные средства для расширения кругозора детей в данном направлении. Сказки и пересказ, беседы и размышления, логические вопросы и загадки помогают детям взглянуть на мир природы с другой позиции. С позиции самой Природы.

Для примера можно привести сказку экологического содержания «Лесная семья». Сказка рассказывает о дружбе лесных зверей- медведя, волка, лисы и зайца. Живя в лесу и наслаждаясь спокойной жизнью, они случайно обнаруживают необратимые последствия нарушения природного баланса. Собравшись и обсудив дальнейшие действия, они приступили к уборке. Каждый при этом добросовестно выполнял свое задание и в итоге, лес опять зазеленел и стать радовать всех своей красотой и чистым воздухом, журчащими родниками. В заключительной части сказки подведен итог, показывающий основы правильного поведения в природе.

Воспитатель после прослушивания сказки помогает детям провести анализ событий, описанных в сказке. Приведем краткий пример:

Сюжет: Сказка рассказывает о приключениях группы лесных животных, которые сталкиваются с проблемой загрязнения реки в своем лесу. Животные решают совместно принять меры по улучшению ситуации и восстановлению природы.

Герои: Герои сказки представлены в виде медведя, волка, лисы и зайца — символических представителей различных видов животных. Каждый герой обладает своими характерными чертами, что делает их неповторимыми и интересными для читателей.

Конфликт: Основной конфликт сюжета заключается в появлении загрязнения реки в лесу и его негативном влиянии на окружающую среду. Этот конфликт ставит перед героями задачу найти способы решения проблемы.

Решение: Герои решают проблему загрязнения реки, объединив свои усилия и применив различные методы: уборку мусора, организацию просвещения и посадку новых деревьев.

Благодаря своей совместной работе они восстанавливают природу и делают мир вокруг себя чище и красивее.

Уроки и мораль: Сказка не только рассказывает о приключениях героев, но и содержит в себе важные уроки о необходимости бережного отношения к природе и совместной работе для решения экологических проблем. Она призывает к ответственности каждого человека за сохранение окружающей среды и показывает, что даже самые маленькие усилия могут принести большие результаты.

Таким образом, сказка "Лесная семья" прозвучит не просто как увлекательная сказка, но позволяет использовать её как эффективное средство воспитания экологического сознания у детей, помогающее им осознать важность заботы о природе и поощрять действия в направлении ее сохранения. [4; 36]

Для закрепления содержания сказки и полученных впечатлений, с целью формирования определенного кругозора, можно использовать следующие загадки:

-Убежали от грязнули,
Чашки, ложки и кастрюли.
Ищет их она, зовёт
И в дороге слезы льёт. (Федора из сказки К. И. Чуковского "Федорино горе")
-И зайчонок, и волчица
Все бегут к нему лечиться. (Айболит из сказки К. И. Чуковского "Доктор Айболит")
- В гости к бабушке пошла
Пироги к ней понесла
Серый волк за ней следил,
Обманул и проглотил. (Красная Шапочка из сказки Шарля Перро "Красная Шапочка")
И как продолжение:
По дороге лесной идет,
С красной шапочкой и корзинкой в руке.
На пути ей встречается волк,
Но добрые дела с ней всегда везде.
Кто она? Ответ: *(Красная Шапочка из сказки "Красная Шапочка")*.[4; 60]

В заключение хочется подчеркнуть, что волшебная сила сказки (особенно, экологического содержания) всегда помогала воспитывать доброе, нравственно воспитанное поколение, радующее нас гуманностью, рациональным отношением к природным ресурсам и широким кругозором.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кербелите, Б. Историческое развитие структур и семантики сказок.
2. Павлова, Л. Фольклор для самих маленьких. Дошкольное воспитание. 2002, №4, 5, 6.
3. Хоббиты, добывайки, гномы и прочие: Литературные викторины, кроссворды, лингвистические задания, новогодняя пьеса / Сост. И. Г. Сухин. – М.: Новая школа, 1994. – 192 с.
4. Чтение с увлечением: библиотечные уроки, внеклассные мероприятия / сост. Е. В. Задорожная; –Волгоград: Учитель,2010. – 120 с.
5. Юнг, К. Г. Аналитическая психология. Лондон, 1935

ВОПРОС ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ПЕДАГОГОВ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

(социально-психологический анализ)

КУРБОНОВ Нуъмон Холматович *– старший преподаватель общеуниверситетской кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *kurbanov-numon@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 19 72 54*

Статья посвящена исследованию проблемы психологического здоровья педагога средних общеобразовательных учреждений в образовательном пространстве Таджикистана. Во вводной части статьи рассматривается влияние информационных и коммуникационных технологий на сферы деятельности педагогов, создание благоприятных условий деятельности

учителей законодательными актами на уровне государства, оценка состояния педагогов по отчетам международных организаций.

Основная часть статьи посвящена анализу теста-опросника, проведенного в вышеуказанных школах по таким вопросам психологического здоровья педагогов и организационного климата в школах, как стремление к достижению цели, желание работать «по-другому», проявление самостоятельности в решении задач независимо от воли начальства, чувство необходимости помощи коллег в решении вопросов, зависимость от решения администрации, необходимость в профориентации и оценки деятельности педагога, работать на себя, для своего удовольствия и благополучия, быть полезным для других, желание быть креативным и эффективным человеком, быть социально ответственным человеком и др.

Ключевые слова: *социальные условия, образовательные учреждения, психологическое здоровье, физическая и эмоциональная нагрузка, положительные и отрицательные показатели, социальная ответственность, результаты опросника, риски и вызовы, психологическое состояние учителей*

МАСЪАЛАИ ҲИФЗИ СОЛИМИИ ПСИХОЛОГИИ ОМӮЗГОРИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ДАР ФАЗОИ ТАЪЛИМИИ ТОҶИКИСТОН
(таҳлили иҷтимоӣ-психологӣ)

ҚУРБОНОВ Нуъмон Холматович *– омӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *kurbanov-numon@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 19 72 54*

Мақола ба таҳқиқи мушкилоти ҳифзи солимии психологии омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар фазои таълимии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар қисми муқаддимаи мақола таъсири технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба самтҳои фаъолияти омӯзгорон, фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти омӯзгор бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар сатҳи давлатӣ ва арзёбии вазъи омӯзгорон аз рӯйи гузоришҳои созмонҳои байналмилалӣ баррасӣ мешаванд.

Қисми асосии мақола ба таҳлили натиҷаҳои санҷиш-саволнома, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вобаста ба масъалаҳои ҳифзи солимии психологии омӯзгорон ва фазои ташкилии фаъолият дар муассисаҳои таълимӣ шузаронида шудааст, ба монанди талоши ноил шудан ба ҳадаф, хоҳиши «ба таври дигар» кор кардан, зоҳиршавии мустақилият дар ҳаллу фасли вазифаҳо сарфи назар аз иродаи роҳбарият, эҳсоси зарурати кӯмак ба ҳамкорон дар ҳаллу фасли масъалахо, вобаста будан аз қарори маъмурият, зарурати самтгирии касбӣ ва арзёбии фаъолияти муаллим, кор кардан барои манфиати худ, барои лаззат ва некӯаҳволии худ, ба дигарон фоиданок будан, майлу хоҳиши одами эҷодкор ва таъсирбахш будан, шахси масъули ҷомеа будан ва ғайра бахшида мешавад.

Вожаҳои калидӣ: *шароити иҷтимоӣ, муассисаҳои таълимӣ, ҳифзи солимии психологӣ, сарбории ҷисмонӣ ва ҳиссӣ, нишондиҳандаҳои мусбат ва манфӣ, масъулияти иҷтимоӣ, натиҷаҳои саволнома, хатарҳо ва чолишҳо, ҳолати равонии омӯзгорон.*

THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A TEACHER IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE EDUCATIONAL SPACE OF TAJIKISTAN
(socio-psychological analysis)

QURBONOV Numon Kholmatovich *– senior lecturer Psychology chair Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.* ***E-mail:*** *kurbanov-numon@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 919 19 72 54*

The article is devoted to the study of the problem of psychological health of a teacher in secondary educational institutions in the educational space of Tajikistan on the basis of a socio-psychological analysis carried out in secondary educational institutions in Dushanbe and Rudaki district. In the introductory part of the article, there is considered the influence of information and

communication technologies on the areas of activity of teachers, the creation of favorable conditions for the activities of teachers by legislative acts at the state level, and the assessment of the state of teachers according to reports from international organizations in it.

The main part of the article is devoted to the analysis of the questionnaire test conducted in the above schools on such issues of the psychological health of teachers and the organizational climate in schools as the desire to achieve the goal, the desire to work “differently”, the manifestation of independence in solving problems regardless of the will of the authorities, the feeling the need to help colleagues in resolving issues, dependence on the decision of the administration, the need for career guidance and evaluation of the teacher's activities, to work for oneself, for one's own pleasure and well-being, to be useful to others, the desire to be a creative and effective person, to be a socially responsible person, etc.

Keywords: *social conditions, educational institutions, psychological health, physical and emotional stress, positive and negative indicators, social responsibility, questionnaire results, risks and challenges, psychological state of teachers.*

Психологический климат в педагогическом коллективе – это условия обеспечивающие правильный настрой коллектива, общий дух и атмосферу. От которого зависят успех работы всей педагогического коллектива, учащихся и всех участников образовательного процесса.

И говоря о психологическом климате в среднем общеобразовательном учреждении, мы не должны не забывать о том, что в его формировании большую роль играет психологическая составляющая, т.е. «школьная психологическая среда» или по – другому - «школьный этос» (Т.Л. Гууд и Р.С. Вейнштейн), «школьная культура» М.Л. Меэхр), «школьный климат» (Д.А. Александров, В.А. Иванюшина, Д.К. Ходоренко, К.А. Тенишева). Мы в своей работе используем термин «психологический климат», чтобы подчеркнуть, что именно качество среды, этоса и самого климата (в совокупности) для человека имеет очень большое значение. Основное внимание мы направили на рассмотрение двух измерений психологической среды среднего общеобразовательного учреждения – «измерение целей» и «измерение отношений». Во-первых, многие исследователи считают, что достижение целей, которые учителя связывают как с классом, так и со всем средним общеобразовательным учреждением, зависит от самовосприятия, использования эффективных стратегий обучения, усилий и настойчивости. Во-вторых, исследование межличностных контактов в среднем общеобразовательном учреждении, показало, что позитивные отношения между учителем, руководством и учениками связаны с академической мотивацией и успеваемостью младших подростков (см. работы С. Эймса, С. Мидглея, Е. Андермана и Л. Хикса, Н.П. Аникеевой, В.В. Столина, В.А. Ясвина и др.) Согласно названным ученым констелляции образовательной практики и политики в классах и средних общеобразовательных учреждениях порождает конкретные цели, которые и должны продемонстрировать, что такое успех. Причём структуры целей могут также восприниматься на уровне школы и передаваться через политику и практику, с которыми учащиеся сталкиваются регулярно. Например, публичные почетные списки или собрания для наиболее успевающих учеников, использование однородных групп по способностям, особые привилегии, основанные на успеваемости, отдельные отметки в табеле успеваемости и старания - все это может служить важным сигналом о том, что представляет собой успех в данном классе и через него для школы.

В рамках этой широкой концептуализации выделяются две различные цели: цель развития компетентности либо путем самосовершенствования, либо путем освоения требований задачи (овладения, обучения или решения задачи) и цель демонстрации своих способностей, которые оказались выше способностей других (цель достижения, или эго-цель). В зависимости от того, положительно или отрицательно оценивается компетентность, эти две цели достижения впоследствии были разделены на те, которые характеризуются ориентацией на приближение к успеху, и те, которые ориентированы на то, чтобы избежать неудачи. Эта идея принадлежит американским психологам А.Дж. Эллиоту и Х.А. Макгрегору. Указанные цели они рассматривают как цели приближения к мастерству, т.е. это те, цели, которые ориентируют индивидов на достижение успеха по некоторым критериям, основанным на задаче или на самоопределении; цели при которых мастерство отходит далеко на второй план, цели которые ориентируют индивидов на то, как избежать неудачи, определенной задачи или самоопределения.

Все эти проблемы, определяющие социально-педагога-психологический климат среднего общеобразовательного учреждения, были исследованы нами путем проведения опроса в СОУ № 35, 88, 40, 92 г. Душанбе и №1 г. Гиссар (см. Приложение 1). Экспериментальная выборка состояла из 76 испытуемых (учителей средне общеобразовательных учреждений). Тест был составлен по образцу Международной стандартной классификации образования (ISCED) и включает в себя также следующие критерии такие как: 1) справочная информации о поле, возрасте, статусе, занятости, стаже работы, возможности совместительской работы учителей СОУ; 2) диагностика активности и влияния мероприятий по профессиональному развитию (8 вопросов с подвопросами психологического уклона); 3) мотивация участия в профессиональном развитии (5 вопросов с подвопросами психологического уклона); 4) оценка работы учителей и обратная связь с ними (5 вопросов с подвопросами психологического уклона); 5) о часто совершаемой деятельности в СОУ (12 вопросов); 6) об удовлетворённости или неудовлетворенности своей работой (10 вопросов); 7) оценка мероприятий, проведенных руководством СОУ (10 вопросов психологического уклона).

В справочной информации даны цифровое гендерное и возрастное соотношение, которые показывает, что:

- профессия учителя в вышеуказанных СОУ г. Душанбе является преимущественно женской (89,5% женщин-учителей и 10,5% мужчин-учителей), и этот важный фактор в психологическом климате указанных средне общеобразовательных учреждений имеет большую значимость;

- доля: молодых учителей (до 30 лет) в этих СОУ составляет 39,47%; среднего возраста (до 50 лет) – 39,48% и старшего возраста (50 лет и выше) – 21,05%. Данные по статусу занятости учителей показывают, что полный рабочий день работают 42,10%, неполный (50-90%) – 34,21%, и неполный (менее 50%) - 23,69% учителей;

- стаж и опыт работы учителей в вышеуказанных СОУ показывают, что более 52% их них имеют стаж работы до 5 лет, 21,06% - до 15 лет, 26,32% - более 15 лет. По совместительству работают 18,42% учителей этих средних общеобразовательных учреждений.

- по Международной стандартной классификации образования (ISCED), магистерскую степень имеют только 1,31% учителей этих средних общеобразовательных учреждений, бакалавриата – 40,79%; на уровне и ниже уровня этого стандарта, соответственно, равное соотношение – 28,95% и 28,95%.

В опросник включены 76 вопросов, которые объединены в 11 шкал. При обработке результатов были подсчитаны суммы всех ответов – интегральный показатель педагогическо-психологического климата среднего общеобразовательного учреждения (ППК), который свидетельствует о том, что чем больше, тем выше уровень психологической стойкости учителя. Так, в шкалах суммировано количество ответов учителей по соответствующим вопросам и вычислен средний показатель по сумме баллов, разделенных на количество показателей уровней (4), которые таковы:

Шкала 1 = 1,80; 2 = 0,49; 3 = 1,27; 4 = 5,86; 5 = 1,37; 6 = 2,98; 7 = 2,24; 8 = 3,33; 9; = 0,90; 10 = 0,14; 11 = 2,34. Эти результаты, в свою очередь, характеризуют следующие уровни: до 1 балла – очень низкий; 1-1,5 балла – низкий; 2-2,5 баллов – средний; 2,5-3 баллов – оптимальный; выше 3 баллов – идеальный. При анализе полученных данных были выявлены закономерности, которые представлены в таблице 2:

Таблица 2. Результаты испытуемых по методике определения психологического климата в СОУ

№	Фактор	Средний балл	Уровень
1	Стремление к продвижению по работе	1,80	низкий
2	Стремление создать хорошее отношение с коллегами и учениками	0,49	очень низкий
3	Потребность в достижении карьерного роста, социального престижа и уважения со стороны коллег	1,27	низкий
4	Удовлетворенность от процесса и результата работы	5,86	идеальный
5	Возможность и убежденность в наиболее полной самореализации в данной деятельности	1,37	низкий
6	Проявление активности по улучшению обучения, преподавания и отношения к учащимся	2,98	оптимальный

7	Стремление к знанию и познанию предмета и улучшения методов обучения, навыки использования ИКТ	2,24	средний
8	Желание сотрудничества в делах СОУ, с ее коллегами и руководством	3,33	идеальный
9	Материальная поддержка (зарплата, надбавка)	0,90	очень низкий
10	Нежелание и невозможность участия в профразвитии	0,14	очень низкий
11	Оценка отношения учителей к контроли их деятельности со стороны руководителя СОУ	2,34	средний

Так, при анализе полученных при опросе данных были выявлены такие закономерности: по шкале *стремления к продвижению по работе,* состоящей из 13 вопросов для учителей пяти средних общеобразовательных учреждений г. Душанбе и г. Гиссар, идеальный уровень выражен у 13,95% (119 ответов); для 36,22% (309 ответов) характерен оптимальный уровень; 20,87% (178 ответов) имеют средний уровень; 28,96% (247 ответов) – низкий уровень. Из приведенных данных следует, что 50,17% учителей средних общеобразовательных учреждений оценивают климат в организации как благоприятный, а еще 17,8% испытуемых считают его нормальным и лишь 29,64% выборки оценивают его как неблагоприятный.

По *шкале стремления создать хороши отношения с коллегами и учениками были* получены следующие данные: идеальный уровень у 7,23% (11 ответов); оптимальный - у 78,99% (120 ответов); средний – у 10,53% (16 ответов); низкий уровень – у 3,29% (5 ответов). Учителей с очень низким уровнем по данной шкале не выявлено. Анализ результатов показывает, что почти 90% учителей ценят коллектив и отличаются стремлением создавать нормальные отношения и хороший психологический климат в организации, в которой работают. Нельзя не отметить того, что десятая часть учителей характеризуется низким уровнем по указанной шкале. Данный факт может быть связан с индивидуально-психологическими личностными свойствами и характеристиками учителей, например – с их склонностью к интроверсии.

По *шкале потребности в достижении карьерного роста, социального престижа и уважения со стороны коллег* зафиксированы следующие результаты: идеальный уровень характерен для 19,89% (77 ответов); оптимальный уровень – 37,98% (147 ответов); средний – 19,38% (75 ответов); низкий уровень – 22,75% (88 ответов). Испытуемых с очень низким уровнем в изучаемой выборке не выявлено. Три четверти учителей пяти средних общеобразовательных учреждений г. Душанбе и г. Гиссар по выборкам имеют разную степень потребности в развитии карьеры, престижа и уважения в общества (от идеального уровня до среднего). Однако для более четверти испытуемых характерны низкие показатели по указанной шкале, т.е. у них не выражено подобное стремление к этим показателям.

По *шкале удовлетворенности от процесса и результата работы* для 25,12% (211 ответов) характерен идеальный уровень, для 58,21% – средний уровень (489 ответов) – оптимальный уровень, для 7,02% – средний уровень (59 ответов), для 9,64% – низкий уровень (81 ответов). Согласно результатам опроса, у 83,33% испытуемых фиксировался адекватный уровень по шкале удовлетворенности от работы (с разной степенью выраженности). Остальная часть выборки показала низкие значения по данной шкале, что может в некоторой степени отрицательно сказываться на осуществлении профессиональных обязанностей и на создании оптимальных межличностных отношений в коллективах пяти средних общеобразовательных учреждений.

По шкале возможности и убежденности в наиболее полной самореализации учителя в его деятельности идеальный уровень зафиксирован у 35,17% учителей (73 ответа); оптимальный – у 44,26% (185 ответов); средний уровень – у 21,77% (91 ответ); низкий уровень – у 16,50% (69 ответов). Для 79,43% учителей пяти средних общеобразовательных учреждений характерен оптимальный уровень открытости в проявлении своей возможности и убежденности по полной самореализации в своей сфере. Однако в изучаемой выборке выявлено больше 15% учителей, у которых зафиксированы низкие показатели по данной шкале. Предполагается, что у этих учителей, возможно, существуют такие негативные переживания, как ощущение собственной «изолированности» и «замкнутости».

По шкале проявления активности по улучшению обучения, преподавания и отношения к учащимся для 16,15% (147 ответов) характерен идеальный уровень; 52,31% (476 ответов) оптимальный, 17,36 % (158 ответов) средний, и лишь у 14,17% (129 ответов) зафиксирован низкий уровень. Для 30% упомянутых выше учителей данных средних общеобразовательных учреждений проблемой является организация их профессиональной деятельности с учетом её

специфики. Отсутствие здесь соответствующих условий указанных выше качеств может иметь самые негативные последствия, в частности, для воспитательной работы. Испытуемых с очень низким уровнем по данной шкале в изучаемой выборке не выявлено. Анализ результатов показал, что почти для 60% учителей пяти СОУ г. Душанбе и г. Гиссар характерны высокий и средний уровни активности в профессиональной деятельности.

По шкале стремления к знанию и познанию предмета и улучшения методов обучения, навыки использования ИКТ идеальный уровень характерен для 16,82% учителей пяти СОУ (115 ответов); оптимальный - для 40,78% (279 ответов); средний – для 16,67% испытуемых (114 ответов), и для 25,73% (176 ответов) характерен низкий уровень. По данной выборке не зафиксировано испытуемых с очень низким уровнем стремления к знанию и познанию предмета и улучшения методов обучения, навыков использования ИКТ. В целом для всех сотрудников характерен оптимальный или хороший уровень стремления в этой сфере.

По шкале желания сотрудничества в делах среднего общеобразовательного учреждения, с ее коллегами и руководством зафиксированы следующие результаты: идеальный уровень характерен для 19,27% (201 ответа); оптимальный – для 43,43% (453 ответа); средний – 18,98% (198 ответов); низкий уровень – для 18,31% (191 ответа). Испытуемых с очень низким уровнем в изучаемой выборке не выявлено. Следует отметить, что 62,70% учителей по выборкам имеют идеально-оптимальную степень желания сотрудничества в делах среднего общеобразовательного учреждения. Однако для более 37% опрошенных характерны низкие показатели по указанной шкале, и они имеют нейтральную позиция к по отношению желанию коллективного действия с целью улучшения учебы и воспитания учащихся.

По шкале материальная поддержка (зарплата, надбавка) для 25,98% (79 ответов) характерен идеальный уровень; для 1,64% (5 ответов) оптимальный; для 9,86% (30 ответов) средний; лишь для 62,5% (190 ответов) зафиксирован низкий уровень. По данному вопросу идеально-оптимальные ответы составляют 27,63%, и низкая зарплата учителей пяти средних общеобразовательных учреждений г. Душанбе и г. Гиссар, скорее всего, стала одной из причин нейтральной позиции или нежелания учителей участвовать в коллективном действии с целью улучшения учебы и воспитания учащихся. Иными словами, предполагается, что материальная зависимость в реализации жизненных потребностей вынуждает учителей выполнять только то, что необходимо, и в свободное время они будут искать другие источники доходов.

Шкала нежелания и невозможность участия в профразвитии является логическим продолжением двух предыдущих шкал. Так, шкала *стремления к продвижению по работе* включает в себя только 5 вопросов, здесь у 100% (44 ответа) отмечен низкий уровень. Из приведенных данных следует, что отдельные учителя средних общеобразовательных учреждений оценивают климат в них как неблагоприятный.

По шкале оценки отношения учителей к контролю их деятельности со стороны руководителя среднего общеобразовательного учреждения зафиксированы следующие результаты: идеальный уровень характерен для 78,05% (594 ответа); оптимальный – для 18,27% (139 ответов); средний – для 3,68% (28 ответов). Испытуемых с низким и очень низким уровнем в изучаемой выборке не выявлено. Примечательно, что на идеальном и оптимальном уровнях ответы учителей составляют 96,3%, что показывает их убежденность в своем хорошем профессиональном развитии и позитивной оценки их деятельности со стороны руководителей пяти средних общеобразовательных учреждений г. Душанбе и г. Гиссар. Только для 3,7% испытуемых характерен средний уровень по указанной шкале, видимо, у этих учителей сложились свои отношения с руководителями средне общеобразовательных учреждений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Good, T. L., & Weinstein, R. S. (1986). Schools make a difference: Evidence, criticisms, and new directions. American Psychologist, 41, 1090-1097.
2. Maehr, M. L. (1991). The "psychological environment" of the school: A focus for school leadership. In P. Thurstone & P. Zodhiates (Eds.), Advances in educational administration (Vol. 2, pp. 51-81). Greenwich, CT: JAI Press.
3. Александров, Д.А., Иванюшина, В.А., Ходоренко, Д.К., Тенишева, К.А. Школьный климат. Концепция и инструмент измерения. – М.: Изд. дои Высшей школы экономики, 2018. С. 5-8.
4. Ames, C. (1992a). Achievement goals and the classroom motivational climate. In D. H. Schunk & J. L. Meece (Eds.), Student perceptions in the classroom (pp. 327-348). Hillsdale, NJ:

Erlbaum; Midgley, C, Anderman, E., & Hicks, L. (1995). Differences between elementary and middle school teachers and students: A goal theory approach. Journal of Early Adolescence, 15, 90-113; Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. М.: Просвещение, 1989; Столин В.В. Самосознание личности. М.: Издательство Московского Университета, 1983; Ясвин В.А. Экспертиза школьной образовательной среды. М.: Сентябрь, 2000; Он же: Школьная среда как предмет измерения: экспертиза, проектирование, управление. — М.: Народное образование, 2019.

5. Elliot, A. J. and McGregor, H. A. (2001). A 2 × 2 achievement goal framework. Journal of Personality and Social Psychology 80: 501–519, DOI: https://doi.org/10.1037//0022-3514.80.3.501

6. Аникеева, Н.П. Учителю о психологическом климате в коллективе / Н.П. Аникеева. - М.: Просвещение, 1983. -186 с.

7. Асеев, В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. - М.: Мысль, 1976. - 206 с.

8. Бодалев, А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. - М.: Междунар. пед. академия, 1995. - 328 с.

9. Ветрова, В.В. Уроки психологического здоровья / В.В. Ветрова. - М.: Рос. пед. агенство, 2000. - 183 с.

10. Гримак, Л.П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности / Л.П. Гримак. - М.: Политиздат, 1987. - 378 с.

Ильин, Е. П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. - СПб: Питер, 2001. - 752 с.

11. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. - СПб: Питер, 2001. - 752 с.

12. Матрос, Л.Г. Социальные аспекты проблемы здоровья / Л.Г. Матрос. - Новосибирск: НГУ, 1992. - 116 с.

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ И СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

РУСТАМОВА Гульбаҳор Абдурашидовна *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания, Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.* ***E-mail:*** *gulbakhor_i@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 901 70 75 55*

В статье рассматриваются траектории взаимодействия и совместные проблемы философии образования и философской антропологии. Среди общих актуальных проблем можно выделить следующие: формирование образа и образования человека будущего, внедрение идеи непрерывного образования, поликультурность, перманентное столкновение с Другим. Образование сегодня – пространство личностного развития каждого человека, поэтому образование должно пониматься и осваиваться как особая философско-антропологическая категория, фиксирующая становление человеческого в человеке. Готовность постоянно учиться – требование современной эпохи. Непрерывное образование – способ развития международного сотрудничества, поиска решения глобальных проблем, взаимообогащения культур и народов.

Современное образование смещает ракурс с восприятия образования как функции общества в сторону понимания образования как атрибута человеческого бытия, в сторону развития концепции бытийного образования. Такая траектория развития требует для философии образования все большей поддержки именно со стороны философской антропологии. Философская антропология постулирует мировоззренческие принципы современного человека, философия образования гармонизирует систему образования в соответствии с этими принципами.

Ключевые слова: *философия образования, философская антропология, непрерывное образование, поликультурность, синергетика, современное образование.*

ҶАНБАҲОИ ФАЛСАФӢ-АНТРОПОЛОГӢ ВА СИНЕРГЕТИКИИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

РУСТАМОВА Гульбаҳор Абдурашидовна *– номзади илмҳои педагогӣ, доценти кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30.* ***E-mail:*** *gulbakhor_i@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 901 70 75 55*

Мақола траекторияҳои ҳамкорӣ ва мушкилоти муштараки фалсафаи маориф ва антропологияи фалсафиро баррасӣ мекунад. Дар байни мушкилоти мубрами умумӣ инҳоянд: ташаккули образ ва таҳсилоти инсон дар оянда, ҷорӣ кардани идеяи таҳсилоти доимӣ, бисерфарҳангӣ, бархӯрди доимӣ бо дигарон.

Таҳсилот имрӯз фазои рушди шахсии ҳар як инсон аст, аз ин рӯ таҳсилот бояд ҳамчун категорияи махсуси фалсафӣ-антропологӣ, ки ташаккули инсонро дар инсон сабт мекунад, фаҳмида ва азхуд карда шавад. Омодагӣ ба омӯзиши доимӣ талаботи замони муосир аст. Таҳсилоти доимӣ роҳи рушди ҳамкории байналмилалӣ, ҷустуҷӯи ҳалли мушкилоти глобалӣ, ғанисозии фарҳангҳо ва халқҳо мебошад. Таҳсилоти муосир ракурсро аз дарки маориф ҳамчун вазифаи ҷомеа ба самти фаҳмиши маориф ҳамчун атрибути мавҷудияти инсон, ба самти рушди консепсияи таълими ҳастӣ мегузаронад. Чунин траекторияи рушд.

Вожаҳои калидӣ: *фалсафаи таълим, антропологияи фалсафӣ, таҳсилоти доимӣ, полифарҳангӣ, синергетика, таҳсилоти муосир.*

PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND SYNERGIC ASPECTS OF MODERN EDUCATION

RUSTAMOVA Gulbaior Abdurashidovna *– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods Russian-Tajik (Slavic) University, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30.* ***E-mail:*** *gulbakhor_i@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 901 70 75 55*

This article discusses the trajectory interactions and common problems of educational philosophy and philosophical anthropology. Among the general actual problems, the following can be singled out: the upbringing of the image and education of a person-of-the future, the introduction of the idea of continuous education, multiculturalism, and a permanent collision with the Other.

Education today is the space of personal development for each person, therefore education should be viewed and mastered as a special philosophical-anthropological category registering formation of human qualities in a person. Willingness to learn constantly is a requirement of the modern era. Continuing education is a way of developing international cooperation, finding solutions to global problems, and mutual enrichment of cultures and peoples. Modern education shifts the perspective from the perception of education as a function of society towards understanding education as an attribute of human existence, towards the concept of existential education development. Such a development trajectory requires ever greater support for the philosophy of education from philosophical anthropology. Philosophical anthropology postulates the ideological principles of a modern person, and the education philosophy harmonizes the education system in accordance with these principles.

Key words: *philosophy of education philosophical anthropology continuous education multiculturalism.*

Процесс деформации системы образования в России и Таджикистане конца XX - начала XXI веков остро ставит вопрос об эффективной и адекватной современной ситуации модели образования. Прежде всего, это предполагает прояснение стратегии и определение принципов, на основе которых будет строиться система образования.

Реформация, или как ее сегодня называют модернизация образования, должна включать ясное понимание целостного подхода к человеку и миру, сочетание индивидуальной действительности и объективных общественных ценностей, и что самое существенное, система образования, ее философия должна видеть в качестве своего главного предмета самого человека. Процесс поиска наиболее оптимальной образовательной модели требует серьезного гуманитарного и философского осмысления проблемы человека.

Разноликость и противоречивость современных антропологических версий бытия человека затрудняет и без того крайне сложную ситуацию с прояснением стратегий образования. Ситуация, в которой оказалась современная педагогика может быть выражена фразой Макса Шеллера немецкого философа и социолога, один из основоположников философской антропологии - "человек сегодня не знает, что он есть, но он не знает и о том, что он этого не знает". Но, все же, в последнее время растет понимание того, что без осознания

проблемы человека нельзя решить ни экономических, ни социальных, ни тем более педагогических задач. Это крайне актуально для системы образования потому, что она представляет собою своего рода систему жизнестроения человека. А, как известно, без философии человека не может быть никакой теории человеческого жизненного опыта [9].

Но, вместе с тем, совершенно очевидно, что и само образование представляет собой очень сложную систему, существующую в условиях нестабильного общества. В силу этого, полезным было бы рассмотреть проблему образования с позиций синергетического подхода.

В синергетическом смысле образование — это самоорганизация человека как целостной, упорядоченной системы, коэволюционирующей с идеалами культуры и соотнесенной с образами современного мира. Самоорганизация в синергетическом понимании — это сотворение себя в системе "человек - общество".

Современная модель образования должна выработать не только механизмы и способы постижения человека как саморазвивающейся системы, но и активно, действенно способствовать становлению личности как заинтересованного и творческого соучастника развития и обновления общества, а не как внешнего наблюдателя этого процесса.

Синергетический подход дает возможность реализовать идею творческой "встроенности" целостно понятого человека в социокультурную действительность.

Но целостное понимание человека остается за философией.

Размышляя о философии человека, становится ясно, и об этом свидетельствует мировая практика развития философии, что без связи с практическим опытом человеческого бытия, с жизнью эту проблему не решить. В философии наблюдается тенденция отхода ее от метафизических и схоластических установок и воззрений на мир и человека и перехода к утверждению практического стиля философских размышлений, к практике человековедения. Активное вовлечение личности в процессы качественного обновления всех аспектов жизнедеятельности общества предполагает смену стиля и характера философского образования. Из этого вытекает несколько важных задач модернизации философского образования в рамках федерального компонента [5]:

-необходимо придать философскому образованию более выраженную практическую направленность; делать ставку не только на фундаментальные знания, но прежде всего, на технологию их использования в работе будущего учителя;

-требуется дальнейшее обновление содержания философского образования посредством усиления мировоззренческой, методологической и аксиологической составляющих;

-чтобы достичь целей жизнестроения человека недостаточно только понимать проблему человека, его сущность. Главное в том, чтобы найти способы широкого практического применения философских идей, выработать инструменты воздействия на общественную практику [5].

В этой связи целесообразно сослаться на опыт ведущих вузов России и СНГ. На факультетах у них сложилось удачное сочетание специальностей (философия, культурология, связи с общественностью и реклама, театрально-сценическое искусство), символизирующих взаимосвязь основных способов воздействия на практику человекостроения:

методологический (философия)

процессуальный (культурология)

практический или инструментальный (связи с общественностью, реклама и театрально сценическое искусство).

Сочетание философской методологии и теории, культурологии, практикоориентированных PR и рекламных технологий (в смысле широкой практической философии) придает факультету современную направленность, концептуальную завершенность и ясную перспективу развития. Именно на этих основаниях возможна разработка стратегии философского образования, а следовательно, через выстраивание целей жизнестроения человека и образования в целом [4].

Непрерывное образование в эпоху постмодерна вырабатывает у человека способность быстро адаптироваться под изменения культурной среды, самостоятельно приобретать необходимые навыки. Постоянно учась, индивид легко осваивает новый язык, чужое мировоззрение, новые культурные особенности, что позволяет чувствовать себя органично в поликультурном мире.

Культура межнационального общения подразумевает под собой гуманистическую направленность, воспитанность, толерантность. Стержень, обеспечивающий гармоничную межкультурную коммуникацию, – общечеловеческие ценности. Общечеловеческие ценности –

этические основания, важные для каждого человека, такие как добро, милосердие, дружба, любовь. Осознание и распространение общечеловеческих ценностей, осуществляемое философской антропологией, необходимо для налаживания диалога культур, гармоничного сосуществования разных народов. Регулярное проведение конференций, семинаров, круглых столов помогает вербализировать сложность современных межнациональных и межконфессиональных отношений [6].

Человек в современной философской антропологии понимается как «открытая возможность», он пытается осознать и прожить ситуацию столкновения с другими культурами. Философия образования, поддерживая идею поликультурности, создает условия для изучения традиций, языков, особенностей других стран и наций, что позволяет человеку преодолеть рамки своего бытия, выйти к философскому постижению мира, к эстетическому мироощущению. Вопросы этнопедагогики поднимаются в трудах Г.Н. Волкова, М.Б. Гуртуевой, Н.А. Князевой и др. Изучению аспектов эстетического воспитания посвятили свои работы такие ученые, как М. Ф. Овсянников, М.С. Коган, А. Ф. Лосев, аксиологический подход к эстетическому воспитанию разработан в трудах В.А. Сластенина, Е. В. Бондаревской. Апробирован на практике данный подход Н.Ф. Трубниковой, И.В. Адоевской, И.Я. Неволиной [5].

Итак, образование – это не просто профессиональная подготовка, но в первую очередь воспитание Человека гуманного, разумного, духовного. Поэтому тесное сотрудничество философской антропологии и философии образования способствует взаиморазвитию этих отраслей и выработке пути становления Личности в лавине компьютеризации, фрагментации, поликультурном мире.

Находясь в ситуации господства гаджетов, робототехники и виртуальной реальности, только цельная сформированная личность сможет определиться с вариантом жизненного развития и действовать на благо всего человечества. Перемены всегда несут в себе создание новой системы ценностей, задача педагогического образования в ходе этих перемен подготовить теоретический каркас методологии и методики обучения, гармонично сочетающий традиции и новации. «Философия образования должна быть нацелена на мировоззренческую и методологическую оформленность образования, следовательно, должна иметь в основе своей философию человека, социально-философские воззрения и учение о бытии, дабы отвечать поставленным задачам и институциональному статусу образования» [9]. Ориентация на постоянный рост и развитие требует качественного совершенствования профессиональных знаний, умений, навыков педагога, внедрения непрерывного педагогического образования. Квалифицированный педагог, мотивирующий других обучаться на протяжении всей жизни, должен быть всегда на шаг впереди. Среди методологически значимых работ в области непрерывного педагогического образования стоит отметить труды Л.В. Байбородовой, Г.П. Зинченко, Б.Г. Гершунского, В.А. Зверева, В.А. Сластенина, С.М. Годник, Р. Даве, М.Н. Костиковой и др. [4].

Современный человек должен обладать сформированными ценностно-мировоззренческими установками, способен принимать решения и нести за них ответственность, быть социально активным и готовым к вызовам эпохи. Становление и развитие перечисленных черт возможны через образование. Образование позволяет понять, насколько успешно реализуется гуманистическая функция философской антропологии. Меняется человек, меняются его запросы, его деятельность, профессия, меняется мир. И наоборот. И человек должен быть готов к постоянному изменению и обновлению смысложизненных установок. Непрерывное образование, постоянный рост и развитие делают человека открытым новому на протяжении всей жизни. Готовность учиться всю жизнь – безусловное требование современной эпохи, сообразное к тому же природе человека.

Тандем философской антропологии и философии образования предполагает смысл развития общества в развитии индивидуальности каждого отдельного человека. Современный педагог должен создавать ситуации, рождающие глубокий исследовательский интерес к окружающему миру, способные «заразить» постоянным стремлением к знаниям. Качество образования учителя предполагает не только глубокую предметную подготовленность, но и антропологическую рефлексию, самоанализ в контексте педагогической деятельности. Современному обществу нужны не просто специалисты, а люди, способные к системному осмыслению и принятию ответственных решений с гуманистических позиций [5].

Таким образом, философская антропология диалектически связана с философией образования. Задачи философской антропологии, реализуемые ею функции, ставят новые и

новые вопросы перед философией образования, от разрешения которых зависит дальнейший виток развития обоих направлений. Философская антропология постулирует мировоззренческие принципы современного человека, философия образования участвует в гармонизации системы образования в соответствии с этими принципами. Поиск идеала человека, осуществляемый философской антропологией, сопровождается внедрением идей по его образованию и воспитанию, например идеи непрерывного и понимающего образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колесникова, И. А. Педагогическое вопрошание о человеке будущего / И.А. Колесникова // Непрерывное образование: XXI век. – 2015. – № 2 (10). – С. 1−17.

2. Наливайко, Н. В. Современная личность в информационном пространстве: возможности образования / Н. В. Наливайко, Т. С. Косенко, И.В. Яковлева // Философия образования. – 2017. – № 4. – С. 143−152.

3. Наливайко, Н. В. Антропологический поворот в социокультурном знании и философии образования / Н. В. Наливайко, П. В. Ушаков, Е.В. Ушакова // Философия образования. – 2017. – № 3. – С. 28−37.

4. Новиков, А. М. Постиндустриальное образование / А. М. Новиков. – Москва, 2008. – 136 с.

5. Рабош, В.А. Философско-антропологический и синергетический аспекты современного образования // Фундаментальные исследования. – 2004. – № 5. – С. 78-79;

6. Рубанцова, Т. А. Образование постмодерна в поликультурном мире / Т. А. Рубанцова, О. В. Фуряева // Философия образования. – 2012. – № 6 (45). – С. 107−111.

7. Фофанов, Р. Ю. Образ человека-созидателя будущего: дис. канд. филос. наук: 09.00.13 / Фофанов Роман Юрьевич. – Нижний Новгород, 2018. – 163 с.

8. Образование человека (Ассоциации развития образования) [Электронный ресурс].– Электрон.дан.–URL: https://o-ch.ru/philosophy/philosophyobr.

9. Слободчиков, В. И. Антропологическая перспектива отечественного образования [Электронный ресурс] / В. И. Слободчиков. Москва; Екатеринбург, 2009. – Электрон. дан. – URL: http://www.orenipk.ru/nauka/jour/Slobodchikov5-16.pdf.

10. Сулима, И. И. Философия образования и перспективы философии / И. И. Сулима // Вестник Мининского университета.–2016.–№ 2. [Электронный ресурс].–Электрон. дан. –URL: https://vestnik.mininuniver.ru/jour/article/view/226/227.).

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ДОУ

НУРГУЛОВА М.М. *– преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания, Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.*

В статье рассмотрены особенности развития детей, посещающих ДОУ. Охарактеризованы их особенности и нюансы воспитания, раскрыт процесс становления личности в взаимоотношениях со сверстниками и взрослыми. Особенности развития детей в ДОУ имеют свои нюансы, которые мы должны соблюдать для комфорта и стабильного психологического здоровья детей. Нужно учитывать их умственные способности и особенности характера, чтобы можно было выявить и развивать грамотно детей.

Подчеркивается сложность педагогической работы в воспитании и выделены факторы, вызывающие затруднения в реализации образовательно-воспитательного процесса.

Ключевые слова*: ДОУ, развитие, особенности развития, условия ДОУ, умственное воспитание, психологические особенности, педагогика, психология детей, личность, дети.*

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГИИ ИНКИШОФИ ШАХСИИ КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ ДАР ШАРОИТИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ТОМАКТАБӢ

НУРГУЛОВА М.М. *– омӯзгори кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30.*

Дар мақола хусусиятҳои инкишофи кӯдаконе, ки ба муассисаҳои таълимии томактабӣ фаро гирифта мешаванд, баррасӣ карда мешаванд. Хусусиятҳо ва нозукиҳои тарбияи онҳо тавсиф гардида, раванди ташаккули шахсият дар муносибат бо ҳамсолон ва калонсолон ошкор карда мешавад. Хусусиятҳои инкишофи кӯдакон дар муассисаҳои таълимии томактабӣ нозукиҳои худро доранд, ки мо бояд барои бароҳатӣ ва солимии психологию устувории кӯдакон онҳоро риоя кунем. Қобилиятҳои психологӣ ва хислатҳои онҳоро ба инобат гирифтан лозим аст, то ки инкишофи салоҳиятнокии кӯдакон муайян карда шавад.

Дар мақола мушкилии кори педагогӣ дар таълим таъкид шуда, омилҳое, ки дар татбиқи раванди таълим мушкилот ба вуҷуд меоранд, нишон дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: *муассисаи таълимии томактабӣ, инкишоф, хусусиятҳои инкишоф, шароити муассисаи таълимии томактабӣ, тарбияи рӯҳӣ, хусусиятҳои психологӣ.*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF PERSONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN IN A PRESENTER CONDITION

NURGULOVA M.M. *– Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods, Russian-Tajik (Slavic) University, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30.*

The article considers the peculiarities of development of children attending preschool. Their peculiarities and nuances of upbringing are characterized, the process of personality formation in relationships with peers and adults is revealed. The peculiarities of children's development in preschool have their own nuances, which we must observe for the comfort and stable psychological health of children. We need to take into account their mental abilities and peculiarities in character, so that we can identify the development of children competently.

The complexity of pedagogical work in education is emphasized and the factors causing difficulties in the implementation of educational and educational process are highlighted.

Key words: *Preschool, development, features of development, conditions of preschool, mental education, psychological features, pedagogy, psychology of children, personality, children.*

Взросление ребенка является наиважнейшим моментом в жизни ребёнка, особенно дошкольный возраст для становления личности.

Это время, когда в ребенке закладывается характер, психическое и социальное здоровье, развиваются его способности к познанию и пониманию добра и зла. Нужно учитывать, что условия, в которых растет ребёнок дошкольного возраста закладывает в ребенке огромное влияние на его развитие во весь его период взросления. И самое главное условия – это ДОУ, т.к. ребенок в современном государстве проводит там больше времени своего взросления, и ДОУ играет важнейшую роль в развитии детей, особенно в его психолого-педагогическом аспекте.

Не стоит забывать и о таком факторе, основе основ – семья, где изначально закладывается основные этапы влияние на обучения ребенка и его морального составляющегося.

На наш взгляд, концепция личностно-ориентированного взаимодействия педагога дошкольного учреждения с детьми основывается на знании индивидуальных особенностей детей и проявляется в единстве трех ее характеристик, а именно, психолого-педагогической категории, как направленности личности и деятельности педагога; стратегии педагогической деятельности. Существенной характеристикой этой психолого-педагогической категории является личностное развитие субъектов образовательного процесса [7].

Сегодняшняя система образования детей дошкольного возраста ориентирует взрослых на современный гуманистический подход к ребенку как к развивающейся личности, нуждающейся в понимании и уважении личных интересов и прав.

Изучение опыта педагогической деятельности воспитателей дошкольных образовательных учреждений на данном этапе показало, что одной из самых сложных сторон педагогической работы является общение, а, следовательно, из часто возникающих проблем можно выделить следующие: неумение установить контакт с детьми, выстраивать отношения и перестраивать их в зависимости от конкретной ситуации; непонимание внутренней психологической позиции ребенка, трудности в построении диалога на уроках и т.д. [1].

Анализ работ Л.И.Божовича, Л.С.Выготского, О.Б.Запорожца, Т.С.Комаровой, О.М.Леонтьевой, Б.Ф.Ломова, М.И.Лисиной, Д.Б.Эльконина и др. показывает, что потребность в общении трактуется широко - как поиск другого, значимого для ребенка человека. Процесс общения педагога с ребенком играет значительную роль в психическом развитии последнего, признанное многими отечественными и зарубежными психологами (Л.С.Выготский, Ж.Пиаже, З.Фрейд и др.).

Одной из наиболее актуальных психолого-педагогических проблем является формирование у будущих педагогов сферы дошкольного образования готовности к взаимодействию с детьми, познанию закономерностей этих отношений и способов их педагогического освоения [10]. В этом плане наибольший интерес представляют работы Л.С.Выготского и М.И.Лисиной, в которых фундаментально исследуется проблема взаимоотношений взрослых и детей, указывается влияние общения на психическое развитие детей с точки зрения культурно-исторического и деятельностного подходов.

ДОУ создает благоприятные условия для психолого-педагогического развития детей дошкольного возраста. В нем реализуются образовательные программы, которые направлены на развитие всех сторон личности ребенка и работают квалифицированные педагоги, которые используют различные методы и приемы обучения и воспитания.

Авторы утверждают, что процесс коммуникативного взаимодействия положительно влияет на такие стороны психического развития, как познавательная активность, овладение предметными действиями, развитие речи, отношение ребенка к взрослому [5, с. 8]. Однако, М.И.Лисина выступая против идей Л.С.Выготского, утверждает, что главной новой идеей первого года жизни является не ситуация "Мы", а эмоционально-личностные связи взрослого с ребенком, где ребенок рассматривается как отдельный индивид. Авторы показывают, что главным условием психического развития ребенка является его общение со взрослыми, в процессе которого создается "зона наиболее близкого развития", где на основе сотрудничества ребенок реализует свои потенциальные способности, формируется внутренний план действий. [2].

М.И.Лисина отмечала, что в процессе общения происходит понимание себя через другого на основе личностно - ориентированной направленности этого другого. Отсюда, главная функция взрослого - внимание, эмоциональная вовлеченность, индивидуальная направленность которых расширяет возможности ребенка, способствует пробуждению новых интересов и способов деятельности [8]. Рассматривая проблемы онтогенеза общения, М.И.Лисина утверждает, что "образ личности ребенка возникает в разнообразной практической деятельности, такой как личный опыт и опыт общения" [8, с.123]. Таким образом, в процессе взаимодействия ребенка и взрослого формируется ядро детского сознания - "тотальная самооценка", которая трактуется в его понятии как "ценностное отношение ребенка к себе" через особенности отношений значимых для данного ребенка взрослых [8].

Таким образом, на основании вышеизложенной информации можно утверждать, что взаимодействие взрослого с ребенком - это тип общения, обладающий структурными элементами любого вида деятельности, протекающей между двумя субъектами в системе "взрослый-ребенок" на основе индивидуального подхода взрослого к ребенку и имеет социальную природу, являясь условием психического развития ребенка.

В процессе взаимодействия педагог влияет на ребенка и на формирование мотивационной сферы, самооценки и других сторон личности ребенка. В свою очередь, гуманизации взаимодействия педагога с детьми на занятиях способствуют следующие стратегические приемы: похвала и поддержка детей; позитивные жесты, позитивное подкрепление; принятие и использование детских идей и высказываний на уроках; методически правильные вопросы; высказывания, направленные на создание рабочей обстановки, тишины и внимания, сделанные в спокойной и дружелюбной манере; высказывания детей высказывания по собственной инициативе [5].

Учитывая все вышесказанное, мы считаем, что взаимодействие взрослого и ребенка можно рассматривать и как состояние, и как процесс.

Следует отметить, что взаимодействие взрослого с ребенком - это форма организации того или иного "вида культурной практики дошкольников", обмен действиями между субъектами, направленный на достижение его общей цели и реализации ведущего мотива

Правильная организация жизнедеятельности дошкольников всегда находится в тесной взаимозависимости с целью и процессом всестороннего воспитания подрастающего поколения

на основе общественно-исторического опыта, структурирования его сознания, поведения и мировоззрения.

Основные человеческие качества (как духовная и нравственная чистота, вера, нечестность, вера, честь, доброта, уважение к старшим) не формируются сами по себе и занимают важное место в духовности общества и взросления личности. В ходе формирования гармоничной личности (в соответствии с требованием времени, важные компоненты социального воспитания (умственное, духовно-нравственное, физическое, трудовое, эстетическое, правовое, экологическое), подход к организации экономического образования с новой точки зрения, разработка их эффективных путей приобретают особую актуальность и выступают важнейшими задачами воспитания.

При рассмотрении данного вопроса следует особо остановиться на анализе психологических особенностей детей дошкольного возраста. К ним относят:

• Познавательное развитие: дети дошкольного возраста познают окружающий мир, у них развиваются восприятие, внимание, память, мышление и речь. В процессе они задают много вопросов, проявляют любознательность и стремление к новым знаниям.

• Социально-эмоциональное развитие: дети дошкольного возраста начинают осознавать себя как членов общества, у них развиваются социальные навыки, такие как общение, сотрудничество и сопереживание; происходит взаимодействие со сверстниками и взрослыми, учатся выражать свои эмоции и регулировать свое поведение.

• Дети дошкольного возраста растут и развиваются физически. Они становятся более ловкими, координированными и выносливыми, начинают осваивать различные виды деятельности (рисование, лепка, конструирование и игры).

Умственное воспитание детей дошкольного возраста следует считать одним из направлений воспитательно-образовательного процесса в дошкольных учреждениях, так как основное его содержание направленно на формирование умственных (познавательных) способностей, мышления, усвоение индивидом знаний о природе, обществе, а также о человеческом мышлении, в ходе которого у него формируется научное мировоззрение. [4].

При осуществлении данного процесса в первую очередь необходимо обратить внимание на задачи, которые ставит перед собой педагог:

- добиться усвоения определенного объема научных знаний;
- выведение на поверхность интересов к знаниям;
- развитие умственных способностей и одаренности;
- активизировать деятельность по получению знаний для регулярного пополнения имеющихся знаний, развития потребности в повышении уровня общего среднего образования и специальной профессиональной подготовки формирование научного мировоззрения.

В условиях ДОУ у детей дошкольного возраста происходит интенсивное развитие личности. Приобретаются новые знания, умения и навыки, развиваются их познавательные процессы, социальные навыки и нравственные качества. ДОУ предоставляет детям возможность для общения, игр, творческой деятельности и физического развития.

Однако следует отметить, что психолого-педагогическое развитие детей в ДОУ может быть затруднено различными факторами, такими как: несоответствие образовательной программы возрастным и индивидуальным особенностям детей; низкая квалификация педагогов; недостаточное материально-техническое оснащение ДОУ; неблагоприятный психологический климат в группе.

ДОУ играет важную роль в психолого-педагогическом развитии детей дошкольного возраста, создавая условия для всестороннего развития личности ребенка. Однако, для эффективного развития детей необходимо обеспечить соответствие образовательной программы их возрастным и индивидуальным особенностям, повышать квалификацию педагогов, улучшать материально-техническое оснащение ДОУ и создавать благоприятный психологический климат в группе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барашкина, С. Б. Актуальные вопросы педагогики и психологии: монография / С. Б. Барашкина, И. А. Крутова, О. Ю. Дергунова [и др.]. – Чебоксары: ИД «Среда», 2021. – 172 с. – ISBN 978-5-907313-98-9. – DOI 10.31483/a-10238.

2. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды. / Под ред. Д. И. Фельдштейна. — Издание 2-е, стереотипное. — М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК" 1997. — 351 с.

3. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
4. Выготский, Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Смысл, 2013. – 1136 с.
5. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – Москва: АСТ: Астрель: Люкс, 2005. – 671 с.
6. Гуткина, Н.И. Психологическая готовность к школе / Н.И. Гуткина. – 4-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2017. – 208 с.
7. Леонтьев, А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучения / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2019. – 423 с.
8. Лисина, М.И. Проблемы онтогенеза общения / НИИ общей и педагогической психологии АПН СССР. – М., Педагогика, 1986. – 143 с.
9. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В.С. Мухина. – 14-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2012. – 656 с.
10. Фельдштейн, Д.И. Глубинные изменения современного детства и обусловленная ими актуализация психолого-педагогических проблем развития образования / Д.И. Фельдштейн // Психолого-педагогический поиск. – 2011. – №3 (19). – С.7–14.

РАЗВИТИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

ЗАЙТМЕТОВ Хусан Авасхонович *– кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 991 11 03*

МАНСУРОВА Азиза Рафиковна *– кандидат психологических наук, доцент кафедры общей психологии Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 770 34 69*

Статья посвящена развитию интереса к иностранному языку в связи с обучением другим предметам. Авторы раскрывает практическое значение иностранного языка как средства информации, общения, расширения кругозора и справедливо считает, что, воспитывая глубокое осознание полезности и потребности знаний, можно успешно формировать интерес школьников к иностранному языку.

Проблема мотивации при обучении иностранному языку разрабатывается достаточно интенсивно в разных планах и аспектах. Менее изученным, как было отмечено в статье, остается возрастной аспект этой проблемы. В данном исследование мотивация учения рассматривается как источник познавательной активности обучаемых и условие повышения эффективности учебного процесса.

Ключевые слова*: психология, мотивация, познавательный интерес, обучение, воспитание, развитие, усвоение, иностранный язык, познавательная активность, учебный процесс.*

РУШДИ ШАВҚИ МАЪРИФАТӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

ЗАЙТМЕТОВ Хусан Авасхонович *– номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 991 11 03*

МАНСУРОВА Азиза Рафиқовна *– номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии психологияи умумии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 770 34 69*

Мақола ба рушди шавқи омӯзиш ба забони хориҷӣ дар робита бо таълими фанҳои дигар бахшида шудааст. Муаллифон аҳамияти амалии забони хориҷиро ҳамчун воситаи иттилоот, муошират, васеъ кардани уфуқ ошкор мекунанд ва дуруст мешуморанд, ки бо тарбияи дарки амиқи фоиданокӣ ва ниёзҳои дониш, таваҷҷӯҳи мактаббачагонро ба забони хориҷӣ бомуваффақият ташаккул додан мумкин аст.

Мушкилоти ҳавасмандгардонӣ ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ дар нақшаҳо ва ҷанбаҳои гуногун хеле пуршиддат таҳия карда мешавад. Дар мақолаи мазкур муаллифон таъкид мекунанд, ки масъалаи ташаккули шавқи омӯзиш ба забони хориҷӣ кам мавриди таҳқиқ қарор гирифта шудааст ва омӯзиши ҷанбаи ин мушкилот боқӣ мемонад. Дар ин таҳқиқот маромнокии таълимот ҳамчун манбаи фаъолияти маърифатии хонандагон ва шарти баланд бардоштани самаранокии раванди таълим баррасӣ карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: *психология, маромнокӣ, шавқи маърифатӣ, таълим, тарбия, рушд, азхудкунӣ, забони хориҷӣ, фаъолияти маърифатӣ, раванди таълим.*

THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE INTEREST IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

ZAYTMETOV Huseyn Avashonovich *– Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Professional Psychology of Academician Bobodjon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***phone:*** *(+992)92 991 11 03*

MANSUROVA Aziza Rafikovna *– Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General Psychology of Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *husein20@inbox.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 770 34 69*

This article is devoted to the development of interest in a foreign language in connection with teaching other subjects. The authors reveal the practical significance of a foreign language as a means of information, communication, and broadening horizons and rightly believe that by fostering a deep awareness of the usefulness and need of knowledge, it is possible to successfully form the interest of schoolchildren in a foreign language.

The problem of motivation in teaching a foreign language is being developed quite intensively in various plans and aspects. As mentioned in the article, the age aspect of this problem remains less studied. In this study, the motivation of learning is considered as a source of cognitive activity of students and a condition for improving the effectiveness of the educational process.

Keywords: *psychology, motivation, cognitive interest, learning, upbringing, development, assimilation, foreign language, cognitive activity, educational process.*

В последние время ученные большое внимание уделяется изучению познавательного интереса, как одному из важнейших побудителей, определяющих успешность усвоения иностранного языка.

Значительно меньше исследований, посвященных проблеме воспитания познавательного интереса к изучению иностранного языка. Одной из первых таких работ является статья В.А. Артемова [2.2]. Автор статьи считает интерес значительным стимулом успешности протекания обучения. Он связывает интерес с волей, вниманием, эмоциями и в этом видит причины успеха обучения при наличии у детей интереса к предмету.

Л.Н. Большаков, исследую проблему формирования у школьников интереса на уроках иностранного языка с учетом специфики предмета и возрастных особенностей учащихся, наметил и обосновал один из возможных путей его формирования:

1) введение устно-вводного курса (чтобы учащиеся овладели прочными навыками устной речи осознали возможность овладения языком);

2) активизации мыслительной деятельности учащихся через проблемные задания [2.1].

Н. Токарева разработала систему воспитания интереса к предмету, главным в которой является учет индивидуальных возможностей и склонностей учащихся [2.12]. Исследование проводилось на материале факультативных занятий у учащихся старших классов, т.е. в контексте внеклассной работы.

В работе Т.Б. Хамдамова исследуется вопрос формирования интереса к ИЯ на примере узбекских национальных школ, имеющих свои специфические особенности. В ней изучены причины угасания, источники зарождения у укрепления интереса учащихся к изучению иностранного языка. Автор наметил и экспериментально проверил систему воспитательных работ на уроке и внеклассной работе по воспитанию познавательного интереса. В этом

исследовании основная работа по воспитанию интереса строилась на основе содержания учебных текстов, путем раскрытия практической необходимости знания иностранного языка [2.14].

Развитию познавательного интереса на уроках иностранного языка у учащихся V-VIII классов посвящена и работа Н.Н. Пимачковой [2.10]. В ней автор считает, что развитие интереса к иностранному языку происходит успешно при условии: а) если в ходе преподавания средства воспитания интереса будут адекватны качествам уже сформированного интереса; б) сели в отборе средств будут учтены две линии детерминант: с одной стороны, внешние стимулы (содержание, методы, организационная форма работы), с другой - внутренние особенности личности (уровень общей подготовки, уровень уже сложившегося интереса к конкретному предмету, любознательность, степень уверенности в собственных силах и др.).

Тому же вопросу посвящена работа Д.А. Фазиловой. В ней впервые, применительно к условиям школ с узбекским языком обучения, предпринята попытка комплексного изучения психолого-педагогических факторов, влияющих на воспитание интереса у учащихся V-VIII классов к изучению иностранного языка. Составлены поуровневые, специфичные для иностранного языка показатели интереса, выявлена специфика развития его уровней у учащихся V-VIII классов узбекской школы, разработаны пути формирования познавательного интереса у учащихся к изучению иностранного языка на уроках и во внеклассной работе [2.13].

Подчеркнем, что в работах Т. Б. Хамдамова, Л.Н. Токаревой и Д.А. Фазыловой проблема интереса исследовалась в школах с узбекским языком обучения. Однако, специфика его формирования не была предметом специального анализа.

Однако вопрос о том, какие факторы и условия влияют на формирование оптимальной мотивации в обучении иностранному языку все еще остается не до конца решенным.

Одной из причин недостаточной разработанности этой проблемы является отсутствие модели мотивации, отражающей связи между учебной мотивацией и коммуникативной потребностью, реализуемой в контексте иноязычной речевой деятельности (РД).

Тем не менее существует большое количество работ, в которых изучены и описаны отдельные условия и факторы, влияющие на формирование положительной мотивации у обучаемых.

Так, в исследовании А.И. Гебос [2.5] выделены следующие факторы:

1) осознание ближайших (непосредственных) и конечных (перспективных) целей обучения;
2) осознание теоретической и практической значимости усвоения знания;
3) эмоциональная форма изложения информации;
4) наращивание содержания и новизна учебного материала;
5) поддержание любознательности и «познавательного психологического климата» в учебной группе и др.

Очевидно, что в данной работе подчеркивается значения не только организации предметного содержания учебного материала (3,4,5), но и включения личности обучаемого (1,2).

Многие исследователи считают, что для формирования положительной мотивации при обучении иностранному языку необходимо развивать у обучаемых познавательную потребность, а также эмоционально - положительное отношение к занятиям по языку в целом и к отдельным темам и видам РД в частности.

Для формирования и поддержания высокого уровня мотивации необходимо учитывать интересы, имеющейся у обучаемых, и строит обучения таким образом, чтобы учебный материал был возможно более тесно связан с этими интересами. Другими словами, предмет обучения должен отвечать индивидуально-личностным и возрастным особенностям обучаемых: по словам С.Л. Рубинштейна, «для того, чтобы учащийся по настоящему включился в работу, нужно, чтобы задачи, которые перед ним ставятся в ходе ученой деятельности, были не только понятны, но и внутренне приняты, т.е. чтобы они прибрели значимость для учащегося и нашли таким образом, отклик и опорную точку в его переживании». Все сказанное справедливо как по отношению к студентам, так и по отношению к школьникам, изучающим иностранный язык. Разницы состоит лишь в том, содержание учебного материала должно соответствовать возрастным особенностям обучаемых.

В некоторых экспериментальных исследованиях установлены связи и зависимости между успешностью овладения иностранным языком и такими личностными качествами, как общительность, готовность к сотрудничеству, активность в установлении контактов между

успешностью и особенностям самооценки. В этой связи можно упомянуть те работы, в которых рассматривается функции самооценки, как одного из механизмов саморегуляции не только в учебной, но и речевой деятельности.

Изучению педагогической оценки, как фактора, влияющего на положительную мотивацию, на успешность деятельности, на удовлетворенность учащихся результатами своей деятельности также посвящено много работ. Анализ литературы по этой проблеме не входит в нашу исследовательскую задачу.

Приведем только два примера.

Л.И. Шевцова, исследовавшая мотивацию учебной деятельности студентов, сделала вывод о том, что «задача преподавателя вуза создавать условия для полного проявления сил студента, чтобы они могли испытывать удовольствие от своей учебной деятельности; правильно оценивать и поддерживать уровень «я» каждого студента, превращая его в стимул учебы» [2.4].

В другом исследовании показано, что если у учащихся формировать представления о том, сколько требуется усилий и времени для овладения иностранным языком, тогда они будут более оптимистически оценивать свои «скромные» результаты, а также продуманно относиться к формам оценки результатов, достигнутых учащимися. При обучении иностранному языку учителю следует сознательно расширить применение разнообразных форм поощрений, исходящих из непосредственного одобрения успехов учащихся на занятии, путем, например, включения разнообразных конкурсов и состязаний и оценки в количественном выражении (очках, баллах и т.п.), путем приучения учащихся к самоконтролю к взаимному контролю, к ответственности за себя и коллективной ответственности во всех работах [2.8].

Важным фактором педагогического воздействия на мотивацию является индивидуальный подход к личности обучаемых, и в частности учет того, что каждый учащийся пользуется «собственной стратегией» при изучении иностранного языка. Создана модель обучения, учитывающая индивидуальность стратегии при обучении коммуникации, т.е. иноязычному речевому общению. Без индивидуального подхода нельзя добиться максимального проявления возможностей каждого обучаемого.

Не менее важным является учет индивидуально-психологических особенностей обучаемых в «темпе продвижения» при усвоении языка. В процессе обучения резко выявляются обучаемые с высокими и медленными темпами продвижения. Обучаемые с высоким темпом продвижения легко импровизируют, охотно втягиваются в беседу, отличаются повышенной эмоциональностью, гибкостью языковых знаний, быстротой перехода от одной ситуации к другой. И наоборот, обучаемые с медленным темпом продвижения характеризуются недостаточно развитыми иноязычно-речевыми способностями, инертностью, косностью языковых знаний. Они не успевают за быстрым темпом преподавателя, должны большую часть материала, изучаемого на занятиях, осмысливать и заучивать дома. В условиях перегрузки учебными задачами им часто не удается компенсировать то, что было упущено на занятиях. Повторяющейся неуспех переживается такими обучаемыми в виде определенного рода отрицательных эмоций, что ведет к «истощению» мотивации и даже к отдалению их от учебной деятельности. Учет же индивидуально-личностных особенностей препятствует этому обстоятельству, является условиям поддержания мотивации, высокого эмоционального тонусу учащихся. Индивидуальный подход реализуется не только в методике обучения иностранному языку, но и при формировании учебных групп, при распределении ролей в ролевых играх, как методе обучения. Одним из «сильнейших» факторов, влияющих на формирование и поддержание положительной мотивации усвоения иностранного языка у обучаемых является личность преподавателя- главного действующего лица в организации учебного процесса. Преподавателя иностранного языка должен иметь ясное представление о своих достоинствах, адекватно оценивать свои слабые и сильные стороны и организовать педагогический процесс, разрабатывать системы методических приемов при максимально творческом отношении к своей деятельности. На учащихся положительно влияют не только профессиональные качества преподавателя, но и склад характера, мировоззрение, такт, чуткость и особенности индивидуального облика: речь, пантомимика и т. д. [2.7].

Описаны два противоположных типа преподавателей иностранного языка: консерватор-традиционалист, который совершенно уверен в том, что он «делает все наилучшим образом», и «впечатлительный авантюрист», готовый перепробовать все на свете, если это «крик моды» [2.7]. В качестве специфических способностей, необходимых преподавателю иностранного языка, выделяют способность нивелировать разницу в социальных ступенях, избегать чрезмерного налета академичности, способность постоянно

балансировать на грани «обучающий - обучаемый» и т. д. Преподаватель иностранного языка должен создавать на занятиях такие условия, которые помогали бы обучаемым раскрыть свои возможности: непринужденную обстановку, способствующую возникновению у учащихся положительных эмоций. При этом преподаватель должен чутко реагировать на эмоциональные состояния учащихся, замечать признаки беспокойства, нервозности и т.д., способствовать возникновению у них чувства уверенности в себе, в своих силах [2.7].

Так , А.Н. Леонтьев пишет: «Преподаватель иностранного языка больше, чем преподаватель любого другого предмета, обязан активно вмешиваться в эмоциональную атмосферу урока и обеспечивать по возможности, возникновение у учащихся эмоциональных состояний, благоприятных для учебной деятельности» [2.6].

Говоря о роли эмоций в процессе изучения иностранного языка, назовем исследования Н.В. Витт, которая экспериментально исследовала и классифицировала эмоциональные ситуации, которые влияют либо положительно, либо отрицательно на успешность овладения иностранным языком [2.4].

В исследовании З.А. Вертоградской показано, что процесс усвоения иностранного языка сопровождается «традиционными» для учебной деятельности чувствами: разочарование, напряжение, боязнь неудачи, удовлетворение от преодоления трудностей, радость от достигнутых успехов и т.д. Специфическими для этого процесса могут быть: особое чувство нового, заключающее не только интерес к новой, информации, но и к самим способам ее расширения: чувство открытия особого микромира – слова; эмоции, побуждающие к речи; эмоциональные реакции на точность передачи мысли и т.д. [2.3]. Причем, эмоциональная привлекательность учебного процесса, способствуя развитию у студентов эпизодического интереса, оказывает положительное влияние и на формирование устойчивого интереса к изучению иностранного языка, превращая положительные эмоциональные реакции в устойчивую склонность.

Некоторые исследователи проблемы мотивации считает, что учебная и личностная мотивации оказывает взаимовлияние друг на друга.

В последнее время все более отчетливо проявляется тенденция, содержанием которой является обоснование необходимости изучения личностных, индивидуально-типологических и возрастных особенностей учащихся при обучении иностранному языку. При этом подчеркивается , что именно эти особенности могут быть использованы в качестве дополнительного источника активности учащихся на уроках иностранного языка. Этим объясняется, с нашей точки зрения, повышенный интерес к проблеме формирования и развития самостоятельности обучаемых на уроках иностранного языка, как важного фактора, влияющего на успешность овладения им. Приведем примеры только некоторых работ, в которых реализованы эти принципы.

Так, Р.М. Расулов считает, что добиться оптимальный мотивации овладения ИЯ у студентов можно путем учета потребности студента, а также создания условий их удовлетворения в процессе обучения. Согласно результатам, полученным в исследовании Р.М. Расулова, за два года обучения языка с почти полным переключением процесса удовлетворения познавательной потребности с родного на иностранный язык, в речи студентов обнаруживаются такие сдвиги, которые значительно превосходят результаты восьмилетнего обучения в школе [2.11].

Другие авторы связывают повышение мотивации с вовлечением учащихся в самостоятельную работу на уроке, с проблемностью заданий и ситуаций, контролем знаний, навыков, умений, с использованием игр, страноведческого материала, доброжелательным отношением к учащимся и т. д.

Резюмируя сказанное, следует подчеркнуть, что большинство исследований мотивации учащихся средней школы при изучении ими иностранного языка посвящено методическим вопросам и даже формирование интереса к ИЯ у учащихся чаще всего изучается в методическом аспекте, а решение проблемы мотивации при овладении учащемся средней школы иностранным языком обычно связывается с созданием специально разработанных систем упражнений, что, несмотря на большое количество исследований, направленных на выявление социально-психологических факторов, влияющих на формирование положительной мотивации при усвоении ИЯ (индивидуально - типологические особенности, эмоции, познавательные потребности, межличностные отношения, личность преподавателя, профессиональная направленность, самооценка уровень притязаний и т.д.) вопрос в соотношении этих факторов, «силе» их влияния –остается открытым.

Из краткого анализа литературы ясно, что этот вопрос недостаточно исследован применительно к школьному возрасту поэтому наш обзор касается работ, проведенных на

изучающих ИЯ студенческого возраста. Однако мы полагаем, что в результате соответствующего теоретического анализа и специального экспериментального исследования можно будет ставить вопрос и ответить на него, какие именно (из вышеназванных) условия, факторы и индивидуальные особенности усиливают положительную мотивацию при обучении иностранному языку у учащихся средней школы.

При знакомстве со специальной литературой складывается представление о том, что наиболее интенсивно проблема учебной мотивации разрабатывается применительно к школьному возрасту, а проблема учебной мотивации при овладении ИЯ изучена в основном на контингенте студентов. Поэтому при организации исследований особенностей мотивации у учащихся средней школы, при овладении ими иностранным языком возникают как теоретические, так и методические трудности.

На основании теоретического анализа психолого-педагогических исследований можно сделать следующие выводы:

1. Проблема мотивации при организации обучения видам речевой деятельности исследована недостаточно, а связь между учебной мотивацией и мотивационно-потребностей фазой РД не разработана совсем. Правда, есть работы, в которых исследуется влияние некоторых индивидуально-типологических характеристик обучаемых на мотивационно-потребностную фазу.

2. Проблема обучения видам РД исследуется в основном в методическом плане, в плане поисков методов, способов, приемов, обеспечивающих «вовлеченность» учащихся в работу на уроках иностранного языка. Установлено, что уровень активности учащихся, например, при аудировании, как одном из видов РД, повышается через актуализацию интереса к содержанию текстов для аудирования, через создание определенной ситуативной установки на аудирование и через снятие субъективных психологических трудностей, возникающих при аудировании (в том числе зависящихся от индивидуально-типологических характеристик обучаемых), а также через осознание ими того, где и как эти тексты будут использованы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляев, Б.В. Психология владения иностранным языком: дис. …… докт. пед. наук. – М. , 1960. – 30 с.
2. Бим, И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника : опыт сист. – структ. опис. – М.: Русский язык, 1977. -288с.
3. Вертоградская, Э.А. Эмоции и проблема мотивации обучения // Психологические вопросы обучения иностранцев русскому языку. – М., 1972. – С. 70-79.
4. Витт, Н.В. Роль мотивов в эмоций в успешности обучения иностранному языку // Методика преподавания иностранных языков в вузе. – М., 1973. Т.3. – Ч. 1. – с. 28-35.
5. Гебос, А.И. Зависимость эффективности программированного обучения от способов активизации познавательной деятельности учащихся: Автореф. дис. …. канд. психол. наук. – М., 1969.-23с.
6. Леонтьев, А.А. Социально – психологические проблемы обучения языку // Психологические вопросы обучения иностранцев русскому языку // Под. ред. Леонтьев А.А., Рябовой Т.В. – М.: Изд-во МГУ. 1972. С. 5-10.
7. Методика преподавания иностранных языков за рубежом / Сост. Синевская Е.В., Васильева М.И.,Мусницкая Е.В.- М.: Прогресс, 1976. – Вып.2. -453с.
8. Моргун, В.Ф. Психологические проблемы мотивации учения // Вопр. психологии. – 1976. - №6. – с. 54-68.
9. Никонова, С.М. Межпредметные связи в обучении школьников иностранному языку : Автореф. дис. .. канд. пед. наук. – М., 1963. -24 с.
10. Пимачкова, Н.Н. Воспитание интереса и изучению иностранного языка у учащихся У-УШ классов: Автореф. дис. … канд. пед. наук. – Минск, 1975. – 21 с.
11. Расулов, Р.М. Психологические анализ развития русской речи у учащихся – азербайджанцев с точки зрения ее взаимодействия с родной речью: Автореф. дис. … канд. пед. наук. – М., 1957. – 16с.
12. Токарева, Л.Н. Развитие познавательного интереса к иностранному языку у учащихся старших классов на факультативных занятиях: автореф. дис. … канд. пед. наук. – Ташкент. 1972. – 25 с.
13. Фазылова, Д.А. Воспитание интересе учащихся к изучению иностранного языка в У – УШ классов узбекской школы: Автореф: дис. .. канд. пед. наук. – Ташкент. 1979. -23 с.

14. Хамдамов, Т.Б. Воспитание интереса к изучению иностранного языка у учащихся старших классов средней школы (на материале английского языка в узбекской школе) : Автореф. дис . …. Канд. пед. наук. – Ташкент. 1973-17 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ ИНТЕРНЕТ – ОНЛАЙН ИГР НА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ УЧЕНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ

ТУРСИНКУЛОВА Барчиной Хасановна *– преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания, Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30,* ***тел.:*** *(+992) 711 80 00 07*

Статья посвящена исследованию психологических факторов влияния интернет-онлайн игр на интеллектуальное развитие учеников младших классов.

В статье рассматриваются различные аспекты использования онлайн игр детьми и их потенциальное воздействие на когнитивные способности. Автор выделяет как положительные, так и отрицательные психологические факторы, которые могут влиять на интеллектуальное развитие детей.

Положительные факторы: развитие внимания и концентрации; улучшение пространственного мышления; повышение скорости обработки информации; стимулирование творческого и логического мышления.

Отрицательные факторы: снижение мотивации к учебе; нарушение режима сна; зависимость от игр; социальная изоляция.

Статья также анализирует роль родителей и педагогов в контроле и регулировании использования онлайн игр детьми. Автор подчеркивает важность установления четких правил и ограничений, а также необходимость поощрения детей к участию в других видах деятельности, способствующих их интеллектуальному развитию.

В заключение статья автор отмечает, что влияние интернет-онлайн игр на интеллектуальное развитие учеников младших классов является сложным и многогранным. Для минимизации отрицательных последствий и максимизации положительных эффектов требуется комплексный подход, включающий осознанное использование игр, родительский контроль и педагогическая поддержка.

Ключевые слова: *интернет – онлайн игры, современный ребенок, осваивание, родитель, развитие, психика, внимание, возможности, доступ к информации, отношения, потенциал, образование, рекомендации специалистов, исследование, ролевые игры, личность, формирование, интернет-зависимость, неблагоприятные последствия.*

ОМИЛИ ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ ИНТЕРНЕТ – БОЗИҲоИ ОНЛАЙНӢ БА ИНКИШОФИ ИНТЕЛЛЕКТУТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

ТУРСИНКУЛОВА Барчиной Хасановна *– омӯзгори кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30,* ***тел.:*** *(+992) 711 80 00 07*

Мақола ба омӯзиши омилҳои психологии таъсири бозиҳои интернетии интернетӣ ба рушди зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст.

Дар мақола ҷанбаҳои гуногуни истифодаи бозиҳои онлайнии кӯдакон ва таъсири эҳтимолии онҳо ба қобилиятҳои маърифатӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф омилҳои мусбат ва манфии психологиро, ки метавонанд ба рушди зеҳнии кӯдакон таъсир расонанд, таъкид кардааст.

Омилҳои мусбӣ:

- рушди диққат ва муттамарказият;
- такмили тафаккури фазой;
- баланд бардоштани суръати коркарди иттилоот;
- такмили тафаккури эҷодӣ ва мантиқӣ.

Омилҳои манфӣ:

- паст шудани ҳавасмандӣ ба таҳсил;

- вайроншавии хоб;
- вобастагӣ ба бозиҳо;
- маҳдудияти иҷтимоӣ.

Дар мақола ҳамчунин нақши волидон ва омӯзгорон дар назорат ва танзими истифодаи бозиҳои интернетӣ аз ҷониби кӯдакон таҳлил шудааст. Муаллиф аҳамияти муқаррар кардани қоидаву маҳдудиятҳои дақиқ, инчунин зарурати ҳавасманд кардани кӯдаконро барои иштирок дар дигар фаъолиятҳое, ки ба рушди зеҳнии онҳо мусоидат мекунанд, таъкид мекунад.

Дар натиҷа, дар мақола қайд карда мешавад, ки таъсири бозиҳои онлайнӣ ба рушди зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мураккаб ва гуногунҷанба аст. Кам кардани оқибатҳои манфӣ ва ҳадди аксар расонидани таъсири мусбат муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки истифодаи огоҳонаи бозиҳо, назорати волидайн ва дастгирии педагогиро дар бар мегирад.

Вожаҳои калидӣ: *интернет - бозиҳои онлайнӣ, кӯдаки муосир, азхудкунӣ, волидайн, инкишоф, равонӣ, таваҷҷӯҳ, имкониятҳо, дастрасӣ ба иттилоот, муносибатҳо, потенсиал, таҳсилот, тавсияҳои коршиносон, тадқиқот, бозиҳои нақшбозӣ, шахсият, ташаккул, вобастагӣ ба интернет, окибатхои номусоид.*

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE INFLUENCE OF INTERNET – ONLINE GAMES ON THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF JUNIOR CLASS STUDENTS

TURSINKULOVA Barchinoy Khasanovna *– teacher of the department of pedagogy, psychology and teaching methods of the Russian-Tajik Slavic University, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30,* ***phone:*** *(+992) 711 80 00 07*

The article is devoted to the study of psychological factors of the influence of Internet online games on the intellectual development of primary school students.

The article examines various aspects of children's use of online games and their potential impact on cognitive abilities. The author highlights both positive and negative psychological factors that can influence the intellectual development of children.

Positive factors:
- development of attention and concentration;
- improvement of spatial thinking;
- increasing the speed of information processing;
- stimulation of creative and logical thinking.

Negative factors:
- decreased motivation to study;
- sleep disturbance;
- addiction to games;
- social isolation.

The article also analyzes the role of parents and teachers in monitoring and regulating the use of online games by children. The author emphasizes the importance of establishing clear rules and limits, as well as the need to encourage children to participate in other activities that contribute to their intellectual development.

In conclusion, the article notes that the influence of online games on the intellectual development of primary school students is complex and multifaceted. Minimizing negative consequences and maximizing positive effects requires a comprehensive approach that includes informed use of games, parental supervision and pedagogical support.

Key words: *Internet - online games, modern child, mastering, parent, development, psyche, attention, opportunities, access to information, relationships, potential, education, expert recommendations, research, role-playing games, personality, formation, Internet addiction, unfavorable consequences.*

Сегодня ребенок живет уже в мире отличном от того, в котором выросли его родители. Такие тенденции проявляются и в таких традиционных сферах, как игра и игрушки. В связи с техническим прогрессом компьютеры начинают занимать передовые позиции в нашей жизни (рабочей и повседневной). Если в начале XX века компьютер считался роскошью,

развлечением, то для современного ребёнка он составляет часть его жизни и непременный её атрибут. А потому, дети осваивают его быстрее родителей.

Появление компьютера способствовало развитию новых возможностей, в том числе и для развития детей. К этим возможностям можно отнести легкий доступ к информации, обучающие программы, интерактивные доски, программы для творчества, которые значительно увеличивают образовательные возможности школьников.

Развитие современной индустрии электронных и компьютерных игр ставит перед педагогикой новые вопросы: какое влияние они оказывают на развитие у ребенка мышления, памяти и внимания? Можно ли эту деятельность назвать игрой, какую позицию занимает она по отношению к традиционной сюжетно-ролевой игре?

Однако, первоначально необходимо ввести разделение компьютерных игр по назначению и целям создания:

- на игры развлекательные;
- игры, созданные для целей обучения – то есть особые программы в игровой форме,
-преподносящие конкретный учебный материал.

Развлекательные игры могут нести информацию и развивающий потенциал (яркий пример того, игры на память и логику), но созданы они в большинстве своем как проекты, не связанные с образованием.

С учетом компьютеризации современной жизнедеятельности, введенное нами различение игр все более усложняется, поскольку с одной стороны, формы обучающих игр приближены к развлекательным играм, а обучение через компьютер становится все более ненавязчивым, вписываясь в сам игровой сюжет.

С другой стороны, развлекательные игры (то есть не ставящие исходно образовательных целей) но требующие освоения определенного объема знаний, содержат информацию, помогают приобрести всесторонние навыки. При разработке и создании игр не принимаются во внимание рекомендации специалистов, а больше всего ориентируются на потребительский спрос. В результате мы имеем широко известные игры, но без обучающей основы.

По итогам многочисленных исследований выяснилось, что главным мотивом приобретения компьютера во многих современных семьях служит обеспечение игрового досуга для детей, или «заполнение» свободного времени. В данном случае, компьютер выполняет обязанности многофункционального развлекательного устройства (в сравнении с обыкновенным телевизором, играми во дворе или друзьями).

Иногда не стоит отрицать факт восприятия детьми компьютера как друга, умеющего говорить на интересные темы, хранящего тайны, обладающего бесконечным терпением и тем самым, освобождающего родителей от этой обязанности. В этой ситуации взрослые и не рассматривают нюансы совершённой ошибки, забывая, что компьютер является мощным средством воздействия на человека.

Давайте ненадолго заглянем в прошлое и вспомним, во что играли дети, когда не было компьютеров. Существующее разнообразие игр позволяло детям занять свободные минуты своего времени. Дети могли играть по несколько часов в день и при этом не уставали. Содержание игр развивало познавательные способности, мотивируя детей на установление новых контактов, отношений. Игры собирали детей вместе, сплачивая их. Благодаря играм дети стремились к общению, у них формировались нравственно-волевые качества. Творческие способности помогали детям создавать новые варианты игр. Окруженные разнообразными игрушками дети чувствовали себя комфортнее. Можно перечислить большое разнообразие подвижных игр, которые занимали свободное время детей: «Вышибалы», «Прятки», «Ловишки», к тому же было много игр с мячом. В ролевые игры: куклы, машинки; логические: «Морской бой», «Шашки», «Лото».

Общество развивается, продвигаясь к новым перспективам и достижениям. Сегодня мы столкнулись с глобальными переменами, как итогом этого процесса. Все игры (настольные) и игрушки сегодня лежат на полках и в ящиках, выполняя функции «музейных экспонатов»: на них смотрят, не трогая. И в душе они не вызывают ответного отклика. Причина в том, что появилась новая игра, новое увлечение – компьютерная игра, а с нею и новейшие технологии. Что же это за увлечение? Рассмотрим подробнее.

Самая первая компьютерная игра – драматическая дуэль двух космических кораблей – называлась «Spacewar» («Космические войны»). Игра была создана за несколько месяцев программистами Массачусетского технологического института, любителями научной

фантастики под руководством Стива Рассела и Мартина Гретца. Написанная сразу простая программа, через месяц превращается в простенькую игру с двумя стреляющими друг в друга ракетами. На круглый катодный дисплей выводилась карта боевых действий – фрагмент ночного неба, копирующий расположение звезд над Кембриджем. Два противника с помощью клавиатуры или джойстика могли перемещать свои шаттлы и стрелять. Боекомплектность и количество топлива были ограничены. Чтобы увернуться от выстрела, можно было крутануться вокруг звезды в центре карты, используя ее гравитацию, или совершать «гиперпрыжок»- корабль исчезал и появлялся в случайном месте карты. В этом и состояла вся незамысловатость столь завораживающего действия, которое так увлекало все больше желающих сыграть в неё.

На сегодня мы встречаем большое количество мнений о пользе и вреде Интернета. Например, А.Е. Войскунский считает, что Интернет неоднозначно влияет на развитие личности. С одной стороны, Интернет приводит к «выпадению» детей из реальности, с другой стороны- Интернет может помочь в формировании новых позитивных навыков. Рассматривая цепочку "человек - компьютер - Интернет", подчеркивает два возможных варианта взаиморазвития: "положительный" и "отрицательный". При отрицательном развитии событий излишнее увлечение Интернетом может привести к зависимости, которая приведет к уходу от реальности и меньшей социализации.

Младший школьный возраст характерен как критический период психического развития: происходит перелом личности, ее переход в то состояние, при котором влияние Интернет-зависимости не может не сказаться на поведении и неоднозначных реакциях на внешние факторы.

Интернет-зависимость способствует формированию целого ряда психологических проблем: конфликтное поведение, хронические депрессии, предпочтение виртуального пространства реальной жизни, трудности адаптации в социуме, потеря способности контролировать время пребывания за компьютером, возникновение чувства дискомфорта при отсутствии возможности пользования Интернетом. Используя Интернет, школьник вместо стремления подумать и выучить, предпочитает поискать, поиграть.

Большинство взрослых положительно относятся к компьютерным играм из-за спокойной обстановки в доме. Но, следует прислушаться к современным психологам, указывающим на распространяющуюся Интернет-зависимость детей. Сегодняшние дебаты о пользе и вреде компьютеров отражают противостояние мнений не только среди простого населения, но и ученых.

Не стоит отрицать возможности компьютерных игр в обучении ребенка иностранным языкам, совершенствовании его знаний по тому или иному предмету, развитии «хромающие» качества и способности. Конечно, по-прежнему актуальными остаются книги, развивающие настольные игры, конструкторы, пазлы.

Полученные при игре навыки и умение быстро принимать решение, когда на экране появляется совсем не то, что ребенок ожидал, помогут при возникновении более сложных задач, ситуаций.

В этой связи, не следует запрещать взаимодействовать с компьютером, но при этом научить соблюдать основные правила, разработать список игр, план занятий и контролировать время работы и отдыха.

Компьютерные игры приносят пользу и взрослым в плане снятия напряжения после тяжелого рабочего дня, но только при соблюдении режима работы с ним (до 30 минут в сутки). Отражая мнение специалистов, следует отметить своеобразную «игровую площадку» для отработки каких-либо личностных навыков, обучения программированию и организации взаимосвязи людей. Игрок сталкивается с технической документацией, благодаря чему он начинает лучше разбираться в определениях и терминах, а также лучше усваивает английский язык.

Среди разновидности компьютерных игр следует выделить интеллектуальные игры. К ним относят головоломки, ребусы, стратегии, которые способствуют развитию интеллекта, логики, внимания, памяти и других качеств.

Такие игры не требуют повышенного внимания, скорости, напряжения глаз. Они размеренны и предназначены для длительного времяпровождения. Их можно прервать в любой момент, не рискуя быть убитым или съеденным.

Выделяют и развивающие компьютерные игры для самых маленьких детей от 5 до 7 лет, обучающие ребенка буквам и цифрам, знакомящие с миром животных и растений,

оказывающие положительное влияние на развитие эмоциональной сферы, поспособствуют развитию моторики рук (манипуляции с джойстиком, мышкой и клавиатурой), развитию зрительной памяти, музыкального слуха.

Не отрицая положительной стороны игр, следует выделить наименее опасные среди них - аркадные игры, с простой графикой и звуком.

Наверное, будем правильным, указать объем вреда, приносимого компьютерными играми.

Самая главная опасность, которую представляют компьютерные игры – это возникновение игровой зависимости. Это настоящее отклонение психики, требующее помощи квалифицированного врача и поддержки родных и близких. Ребенок, поддавшийся зависимости от компьютерных игр, буквально живет в виртуальной реальности, лишь изредка «отлучаясь» в оф-лайн. Крайняя степень игровой зависимости – когда у игрока пропадает аппетит (ему не хочется отлучаться от игр даже для принятия пищи) и сон (он жалеет время на отдых и даже во сне продолжает «завоевывать миры и убивать врагов»). Самое страшное в этой зависимости то, что она обычно начинается довольно безобидно, не вызывая подозрений со стороны близких людей.

Группу риска составляют дети, среди которых особое место отведено младшим школьникам, дошкольникам. Их неокрепшая психика за считанные дни поддается негативному влиянию игр. К тому же, дети, в отличие от взрослых, не знают меры и хуже ощущают чувство времени – им кажется, что за компьютером они провели всего лишь несколько минут, в то время как прошло уже несколько часов.

Рассмотрим, чем же опасны разные виды компьютерных игр

1. Самый опасный вид игр – игры-стрелялки, поскольку игровая зависимость, вызванная ими, сопровождается агрессивностью, озлобленностью. И соответственно – часами отстреливая людей в виртуальном мире, вряд ли станешь добрым человеком.

2. Воздействовать пагубно на психику могут «бродилки» и «авиасимуляторы». Это преимущественно динамические игры, от них очень тяжело оторваться ввиду их безостановочного сюжета. Смысл их подавляющего большинства заключается в том, чтобы как можно быстрее и больше убить или взорвать. В этих игрушках кровь льётся вёдрами, а информационной начинки практически никакой. По мнению специалистов, участие в таких играх приводит к тому, что игроки начинают использовать подобные методы решения проблем в реальной жизни.

3. Вредны также «леталки» и «гонки», которые хоть и не характеризуются агрессией, но требуют повышенного внимания, затягивают, от них сложно оторваться. Конечно, совершенно невозможным для игрока представляется нажать на паузу во время очередной гонки или прохождения лабиринта.

4. Меньше воздействуют на психику «гонки» и «спортивные» игры. Эти игрушки по психическому воздействию примерно нейтральны – вреда не приносят, но и пользы от них тоже никакой, только напрасная трата времени. Такое положение может привести к тому, что дети идут дальше и готовы просить и тратить деньги, чтобы воспользоваться платными услугами в онлайн-играх. Стать за несколько минут самым сильным и крутым, не «прокачивая» своего героя в течение нескольких месяцев.

В заключение хочется обратить внимание родителей на неблагоприятные последствия несоблюдения элементарных правил работы за компьютером что чревато ухудшением зрения, проблемами с лишним весом и опорно-двигательным аппаратом, затекание кистей рук. И это лишь малая часть проблем, ожидающая нарушителей правил пользования Интернет-сетью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурлаков, И.В. Психология компьютерных игр. / Наука и жизнь. 2006 №5, 6, 8, 9.
2. Вред и польза компьютерных игр. / Krugosovetov.ru
3. Газман, А.С. В школу с игрой, А.С. Газман, Н.Е. Харитонова.- М.: Педагогика, 2001.- 125с.
4. «Здоровье школьника» // 2009 г. № 2,3,9.
5. «Здоровье школьника» // 2011 г. № 7,6.
6.Маҷидова, Б., Қурбонова, Г. Бозиҳои серҳаракат барои хурдсолон. Душанбе, 2010.

СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ ДАР МЕҲВАРИ ПАЁМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

***ШАРАФЗОДА Баҳром Абдуалим** – докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)-и соли сеюми Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** bahromsharafzoda@mail.ru, **тел.:** (+992) 555 54 49 25*

Дар мақола муаллиф қайд кардааст, ки соҳаи илму маориф барои рушд ва пешрафти соҳаҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ, дар ҳар давру замон ҷойгоҳи хоса дошта, барои тараққиёти давлату миллат мавқеи аввалиндараҷа дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маориф дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат қарор дошта, ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Тавре аз паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ», ки санаи 28 декабри соли 2023 ироа гардид мебинем, ки самти маориф яке аз масъалаҳои меҳварию асосии паём маҳсуб меёбад.

Инчунин, дар мақола таъкид ба амал оварда мешавад, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи масъалаҳои баррасишудаи паёми навбатӣ, ки фарогирии ҷанбаҳои муҳимми тавсеаи илму маориф, инкишофи нерӯи зеҳнӣ, омӯзиши технологияҳои пешқадам ва дигар мавзуъҳои мубрам буданд, албатта амалӣ намудани онҳо дар шароити ҷомеи имрӯзаи мо бо мақсади рушди воқеии илму маориф, тадбирҳои саривақтию мақсаднок ва ҳадафманд маҳсуб меёбад.

***Вожаҳои калидӣ:** илму маориф, паём, назария, таҳлил, тавсеи рушд, равандҳои ҷаҳонишавӣ.*

ОБЛАСТЬ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В ЦЕНТРЕ ПОСЛАНИЕ ЛИДЕРА НАЦИИ

***ШАРАФЗОДА Бахром Абдуалим** – докторант (PhD) третьего курса Института развития образования им. Абдуррахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** bahromsharafzoda@mail.ru, **тел.:** (+992) 555 54 49 25*

В статье автор отметил, что сфера науки и образования занимает особое место для развития и прогресса различных социально-экономических сфер в каждую эпоху, занимает первостепенное положение для развития государства и нации.

В Республике Таджикистан сфера образования находится в центре внимания правительства страны и рассматривается как приоритетное направление государственной политики. Согласно Посланию Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Верховному Собранию Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики», от 28 декабря 2023 года, мы видим, что образования считается одним из ключевых вопросов Послания.

Также в статье подчеркивается, что всестороннее изучение обсуждаемых вопросов очередного Послания, включавшего важные аспекты развития науки и образования, развития интеллектуальной мощи, изучения передовых технологий и других важных тем, безусловно, их Реализация в условиях нашего современного мира, в целях реального развития науки и образования считается своевременными и целенаправленными.

***Ключевые слова:** наука и образование, Послание, теория, анализ, расширение, развитие, процессы глобализации.*

FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE AXIAL MESSAGE LEADER OF THE NATION

***SHARAFZODA Bahrom Abdualim** – doctoral student (PhD) at the Institute for Educational Development named after Abdurrahman Jamia Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamova, 11/2. **E-mail:** bahromsharafzoda@mail.ru, **phone:** (+992) 555 54 49 25*

In the article, the author noted that the field of science and education occupies a special place for the development and progress of various socio-economic spheres in every era, and occupies a paramount position for the development of the state and nation.

In the Republic of Tajikistan, the education sector is the focus of attention of the country's government and is considered a priority area of state policy. According to the message of the President of the Republic of Tajikistan, the Honorable Emomali Rahmon to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan "On the main directions of the domestic and foreign policy of the Republic," which was delivered on December 28, 2023, we see that the direction of education is considered one of the key issues of the message.

The article also emphasizes that a comprehensive study of the discussed issues of the next message, which included important aspects of the development of science and education, the development of intellectual power, the study of advanced technologies and other important topics, of course, their implementation in the conditions of our modern world, for the purpose of the real development of science and education considered timely, targeted and targeted measures.

Key words: *science and education, message, theory, analysis, expansion of development, globalization processes.*

Мусаллам аст, ки 28 декабри соли 2023 Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ» ироа гардид. Воқеан, паём фарогири таҳлилҳои амиқ ва шарҳу тавзеҳи мукаммал буда, масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва илмии кишварро дар бар гирифтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ба шоҳроҳи бузурги тараққиёт ва тақвияти рушди босуботи кишвар ворид гардидааст, ки натиҷаи ин гуфтаҳо ба таври пурра ва возеҳу равшан дар паём зикр гардидаанд.

Роҳбари давлат, зимни ироаи паём иброз доштанд, ки соли 2023 барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вуҷуди мураккабшавии бесобиқаи вазъи ҷаҳони муосир, инчунин, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои ногувори он хушксоливу камобие, ки солҳои охир дар минтақа идома дорад, ба шарофати заҳмати аҳлонаву содиқонаи мардуми сарбаланди кишвар боз як соли бобарор арзёбӣ мешавад, ки ин боиси истиқболу ифтихори ҳар як сокини кишвар аст. Албатта, дар раванди соли сипаришуда дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравиҳои назаррас ба даст омадаанд.

Масалан, маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли гузашта 8,3 фоиз зиёд гардида, ба беш аз 130 миллиард сомонӣ расонида шуда, аз ҷумла гуфта шуд, ки "Бо фароҳам омадани имконият хусусияти иҷтимоии буҷети давлатӣ тақвият дода шуда, хароҷот барои илму маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ аз 9,6 миллиард сомонии соли 2017 ба 18,5 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расонида шуд, яъне 1,9 баробар зиёд гардид", ки ин нишондиҳанда, бозгӯи возеҳи рушди устувори кишвар мебошад. [1]

Яке аз масоили мубрам ва муҳим дар паёми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаҳои илму маориф буд, ки вобаста ба ин таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуданд. Зеро моҳияти сиёсати сарвари давлатамон аз солҳои нахустини роҳбариашон рушди илму маорифро фаро мегирад. Тавре дар яке аз суханрониҳояшон сарвари давлатмон гуфтаанд: "То замоне, ки мо барои аҳли илму маориф, зиёиён, онҳое, ки офаранда, парваришдиҳанда ва муҳофизи маънавиёт, ахлоқ ва маърифати ҷомеа ҳастанд, зиндагии сазовору шоистаеро муҳайё накунем, мақому мартабаи онҳоро ба дараҷае, ки мебояд, баланд набардорем, ба пешрафт умед бастанамон душвор аст". Албата метавон гуфта, ки ҷомеаи мо дар шароити ҷаҳонишавӣ ба нерӯи кории бомаърифат, соҳибхтисос, боистеъдод, навовару эҷодкор ва забондон ниёз дорад. [2]

Аз ин лиҳоз, вазифаи маориф, ҷомеа ва волидон дар мадди аввал аз он иборат аст, ки ба фарзандон дониши илмҳои муосир бо навовариҳои илму технологияи пешрафтаи ҷаҳони муоссиро омӯзонанд. Барои ба камол расидани онҳо шароити хуб фароҳам оварда, ба тарбияи онҳо диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд. Зеро василаи асосии рушди ҷомеа ва пешрафти миллату давлат низ маҳз аз ашхоси босавод ва донишманд вобастагии амиқ дорад. [3]

Маврид ба зикр аст, ки Пешвои миллат барои боз ҳам баланд бардоштани нақши маориф дар ҷомеа тавсияҳои муҳим ироа намуда, масоили рушди маориф, сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои миёна ва олии кишварро махсусан таъкид намуданд. Таваҷҷуҳи вижаи роҳбари давлат ба соҳаи илму маориф далели он аст, ки ҳалли мушкилоти соҳаи мазкур дар меҳвари сиёсати пешгирифтаи ҳукумати кишвар қарор дорад.

Ин мо масъулини соҳа, аҳли илму маорифро водор месозад, ки дар раванди таълим нисбати баланд бардоштани сатҳи маърифати толибилмон, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, илмҳои дақиқ ва технологияи муосир диққати бештар равона сохта, насли наврас ва ҷавононро дар рӯҳияи худшиносии миллӣ, ҳифзи арзишҳои фарҳанги бостонӣ, ифтихор аз давлату давлатдории миллӣ ва арҷ гузоштан ба мероси пурғановати ниёгон тарбия намоем. Илова бар ин, насли наврасро дар руҳияи ватандустию ифтихори миллӣ ва арҷу эҳтиром гузоштан ба муқаддасоти давлати соҳибистиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбия кардан вазифаи авалидараҷаи волидону омӯзгорон мебошад. Яъне, ба ибораи рангини Пешвои муаззами миллат: “Агар мактаб ва омӯзгор набошад, сатҳи маърифатнокии мардум паст мегардад, миллат бесавод мемонад, ҷомеа ба ҷаҳолат гирифтор мешавад ва дар натиҷа оромиву сулҳу субот, амнияту осоиш ва муҳимтар аз ҳама, рушди давлат сахт халалдор мегардад”. Ин гуфтаҳо бори дигар собит месозад, ки аз самти иму маориф аз муҳимтарин мавзӯи марказии дар паёми навбатии пешвои муаззами миллатамон мебошад.

Воқеан ташаккули неруи инсонӣ, рушди илму маърифат, омода кардани кадрҳои баландихтисос ва ҷавонони ватандӯсту худогоҳ ба рушди минбаъдаи давлат ва боз ҳам боло бардоштани обрӯву эътибори Тоҷикистони азиз дар арсаи байналмилалӣ беш аз пеш зарур мебошад. Бинобар ин, Пешвои миллат дар Паёми имсолаи хеш ба масъалаи таълиму тарбия ва соҳибкасб намудани ҷавонон таъкидҳои махсус намуданд, аз ҷумла иброз доштанд, ки “Авзои зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза низоми маорифи муназзам, мустаҳкам ва дар айни замон ҷавобгӯ ба талаботи рӯзафзуни ҷомеаро тақозо менамояд”. [4]

Дар чунин шароит омода кардани кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ, боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим, эътибори ҷиддӣ додан ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот, илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулини соҳа ва аҳли илму маориф мебошад. Зиёд намудани музди маоши соҳаҳои иҷтимоӣ, алалхусус омӯзгорон, крмадони соҳаи илм дар чунин шароит, ки вазъи молиявии буҳронӣ ҷомеаи ҷаҳонро гирифтор аст, бори дигар аз сиёсати оқилонаю маорифпарваронаи Пешвои муаззами миллат дарак медиҳад.

Маврид ба зикри хос аст, ки дар меҳвари паёми Пешвои миллат яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрам рушди иқтидори илмии муассисаҳои таълимӣ, дар доираи лоиҳаҳои давлатӣ ва байналмилалӣ анҷом додани таҳқиқоти арзишманди илмӣ ва дар раддабандии ҷаҳониву минтақавӣ мавқеи шоиста ишғол намудани муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар қарор гирифт. Вобаста ба ин масъала сарвари давлат Вазорати маориф ва илмро вазифадор намуданд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо бо мақсади татбиқи лоиҳаи сармоягузории давлатии «Муҳити таълим асоси таҳсилоти босифат», «Чаҳорчӯбаи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия намояд.

Дар робита ба ин, ба Ҳукумати мамлакат, аз ҷумла вазоратҳои маориф ва илм, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, рушди иқтисод ва савдо, молия ва Академияи миллии илмҳо супориш дода шуд, ки ҷиҳати маблағгузорӣ, тақвият ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ тадбирҳои муассирро роҳандозӣ намоянд. Мавриди зикр аст, ки дар паём гуфта шудааст, ки соли 2017 низоми маорифи кишвар 2,1 миллион нафарро ба таҳсил фаро гирифта бошад, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 2,6 миллион нафар расидааст. Тибқи дурнамо ин шумора то соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад.[5]

Албатта ин раванд зарурати бунёди муассисаҳои таълимии нав ва баланд бардоштани имкониятҳои низоми маорифро тақозо мекунад. Бо ин роҳбари давлат дар назди ҳукумати мамлакат ва дигар мақомоти давлати вазифаҳои зарурирo вогузор карданд. Тавре аз паём бармеояд, агар дар соли 2023 шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар 103 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас қабул ба синфи 1-ум ба 261 ҳазор нафар расидааст, илова бар ин, дар ин давра 200 муассисаи таълимии нав ва биноҳои иловагӣ барои беш аз 85 ҳазор хонанда сохта, ба истифода дода шудааст, вале ин ҳоло ҳам кам аст.

Вижагиҳои махсуси таваҷҷуҳи ҳукумати кишварамон нисбат ба соҳаи маориф аз назари созмонҳои байналмилали низ канор намондааст, ки тибқи таҳлилҳои созмони ЮНЕСКО ва Бонки Ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳое дохил шудааст, ки ҳаҷми маблағгузории онҳо ба соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлат зиёд мебошад. Дар ин раддабандӣ мамлакати мо аз 183 кишвари тахти омӯзиш қарордошта ҷойи 21-умро ишғол менамояд. Дар робита ба ин, гуфтан ба маврид аст, ки таҳлилҳои воқеӣ мисоли возеҳи ин гуфтаҳост.

Дар радифи ин, дар ин паёп сарвари давлатамон бо ишора ба дастгирии ҳамаҷониба нисбати соҳаи маориф ироа доштанд, ки бо мақсади рушди соҳаи илму маориф ман ҳеҷ чизро дареғ намедорам. [6]

Ҳоло дар раванди бархурдҳои тамаддунии ҷаҳони рушди соҳаи илму техника ва технология дар кишварҳои пешрафта собит намуд, ки танҳо бо шарофати пешрафтҳои илмҳои риёзию техникӣ метавон ба натиҷаҳои баланди илмӣ соҳиб шуд. Аз ин лиҳоз, захираҳои бузурги зеризаминӣ ва гидроэнергетикии кишвари мо, инчунин тадбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар тақозо менамояд, ки илмҳои табиатшиносӣ, дақиқу риёзӣ рушд намояд ва мутахассисони соҳибкасби ин соҳаҳо дар пешрафти ватани азизамон саҳмгузор гарданд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки истиқлолияти давлатӣ барои мо имконият фароҳам овард, то ки барои рушду тараққиёти илмҳои гуногуни замон саҳмгузор бошем. Ин пеш аз ҳама масъулияти баланди шаҳрвандӣ ва донишҳои устувори соҳавиро тақозо менамояд. Дар ин марҳала бо иқдому ташаббусҳои созандаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади баланд бардоштани сатҳи неруи зеҳнӣ, рушди илм, дар тамоми соҳаҳои ҳаёт корҳои зиёду назаррас анҷом дода шудаанд.

Таъсиси муассисаҳои таълимӣ, донишкадаву донишгоҳҳо, институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, коллеҷу литсейҳо ва дигар чунин муассисаҳо шаҳодати он мебошанд. Дар шароити ҷаҳони муосир ислоҳоти дурусти соҳаи маориф ин нишони рушди минбаъдаи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва омили пешрафти ватани азизамон Тоҷикистони соҳибистиқлол мебошад. [7]

Хулоса, асри XXI марҳилаи пешрафти бесобиқаи илм ва техникаву технологияҳои навин ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар чунин шароит рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита аз имкониятҳои воҷеии неруи зеҳнӣ, пешрафти иқтисодиёти сабз, аз ҷумла рушди ҳамаҷонибаи соҳаи илму маориф вобастагии амиқ дорад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2023. Душанбе: «Шарқи озод», 2023.-5с.
2. Сайдаҳмадзода, Д. Нақши Пешвои миллат дар рушди соҳаи маориф дар солҳои соҳибистиқлолӣ. (мақолаи илмию оммавӣ) https://apa.tj.
3. Пешвои миллат ва рушди илм дар Тоҷикистон. Нашриёти «Ношир», Хуҷанд-2023. (маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ тахти унвони “Пешвои миллат ва рушди илм дар Тоҷикистон” бахшида ба ифтихори 145 солгаии қаҳрамони Тоҷикистон бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ ва рӯзи илми тоҷик) http://noshir.tj.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2023. Душанбе: «Шарқи озод», 2023.-42с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2023. Душанбе: «Шарқи озод», 2023.-41с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023. 16:00, шаҳри Душанбе:https://khovar.tj.
7. Саидзода, Ш. Рушди маориф масъалаи калидии паёми Пешвои миллат.(мақолаи илмию оммавӣ), http://tsulbp.tj.

МУНДАРИҶАИ КОРҲОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА

***МАҚСУДОВ Хусрав Зафарҷонович** – унвонҷӯйи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** husravmaxudov@yandex.ru, тел.: (+992) 928 46 72 72*

Дар мақола масъалаҳои мундариҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки дар марҳалаи муосир хеле муҳим аст, ки ҷавонон сиёсатро ҳамчун соҳаи табиӣ қабул карданро омӯзанд ва шахсан дар рӯйдодҳои муайяни сиёсӣ шавқмандӣ зоҳир кунанд. Дарки он муҳим аст, ки

ниҳодҳои пешқадаму инкишофёфтаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳақиқат асоси идоракунии демократиро ташкил медиҳанд ва санги мувозинат бар зидди таҷовузҳои авторитарӣ мебошанд, эҷодиёти иҷтимоии умумибашарӣ бахри нигоҳ доштани вуҷуди демократия мусоидат мекунад.

Муаллиф ба хулосае омадааст, ки бо истифода аз воситаҳои махсус интихобшудаи ташхис самаранокии барномаи озмоишӣ муқаррар карда шуд. Нишондиҳандаҳои зарурат дар фаъолияти сиёсӣ дар интихоби озмоишӣ ду баробар баланд шуда, нишондиҳандаҳои догматизм ду баробар паст шуданд, ки ин аз мавзун шудани шуур, майлу хоҳиши ба таври ғайримуқаррарӣ ва шавқмандона амал кардан шаҳодат медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: *фарҳанги сиёсӣ, фаъолияти сиёсӣ, ҳаёти сиёсӣ, мутахассиси оянда, корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ, ташаккул, тарбия, рушд, фаъолияти таълимӣ, омузгор.*

СОДЕРЖАНИЕ ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

МАКСУДОВ Хусрав Зафарджонович – *соискатель общеуниверситетской кафедры общей педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *husravmaxudov@yandex.ru,* ***тел.:*** *(+992) 928 46 72 72*

В статье рассматриваются вопросы содержания и результаты опытно-экспериментальной работы по формированию политической культуры будущего специалиста. Отмечается, что в современных условиях крайне важно, чтобы молодые люди правильно оценивали и подерживали политику как естественную сферу, были лично заинтересованными в тех или иных политических событиях. Важно понимание, что институты гражданского общества также формируют основу демократического управления и являются противовесом авторитарных поползновений, что всеобщее социальное творчество помогает сохранению жизнеспособности демократии.

Автор приходит к выводу о том, что с помощью специально отобранного диагностического инструментария нами установлена эффективность экспериментальной программы. Показатели потребности в политической деятельности в экспериментальной выборке удвоились, вдвое снизились показатели догматизма, что свидетельствует о гибкости сознания, готовности действовать нестандартно, заинтересованно.

Ключевые слова: *политическая культура,политическая деятельность, политическая жизнь, будущий специалист, опытно-экспериментальная работа, формирование, воспитание, развитие, учебная деятельность, учитель.*

CONTENTS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE FORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF A FUTURE SPECIALIST

MAKSUDOV Khusrav Zafardzhonovich – *applicant of the general university department of pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *husravmaxudov@yandex.ru,* ***phone:*** *(+992) 928 46 72 72*

The article examines the content and results of experimental work on the formation of the political culture of a future specialist. It is noted that in modern conditions it is extremely important that young people learn to accept politics as a natural sphere and to be personally interested in certain political events. It is important to understand that developed institutions of civil society truly form the basis of democratic governance and are a counterbalance to authoritarian encroachments, that universal social creativity helps maintain the viability of democracy.

It is concluded that with the help of specially selected diagnostic tools we have established the effectiveness of the experimental program. The indicators of the need for political activity in the experimental sample doubled, the indicators of dogmatism decreased by half, which indicates the flexibility of consciousness, the willingness to act in an unconventional and interested manner.

Key words: *political culture, political activity, political life, future specialist, experimental work, formation, education, development, educational activities, teacher.*

Яке аз шартҳои муҳимми некӯаҳволии ҷомеаи муосир сатҳи баланду бошууронаи мавқеи шаҳрвандӣ, дарки аҳаммияти фарҳанги сиёсӣ барои тарбияи мардум ва ташаккули сатҳи мутамаддини зиндагӣ дар давлат мебошад. Шахсияте, ки нисбати аҳаммияти равандҳои сиёсии ҷорӣ беэътиноӣ зоҳир мекунад, метавонад дар бозии сиёсӣ ба як ашёи ночизе мубаддал, объекти тобеъ ва гирифтори фиреби ашхос ва гурӯҳҳои аз ҷиҳати сиёсӣ нисбатан фаъол гардад. Аксари ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, чун қоида, кӯшиш мекунанд, ки намояндагони доираи донишҷӯёнро ба татбиқи барномаҳои худ ҷалб намоянд ва саъю кӯшиш мекунанд, ки ҷавононро шарики худ гардонанд. Сабаби ин ҳолат дар он аст, ки маҳз ҷавонон дар бештари мавридҳо ҳамчун қишри сиёсӣ ва радикалии ҷомеа баромад мекунанд.

Хеле муҳим аст, ки ҷавонон сиёсатро ҳамчун соҳаи табиӣ қабул карданро омӯзанд ва шахсан даррӯйдодҳои муайяни сиёсӣ шавқмандӣ зоҳир кунанд. Дарки он муҳим аст, ки ниҳодҳои пешқадаму инкишофёфтаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳақиқат асоси идоракунии демократиро ташкил медиҳанд ва санги мувозинат бар зидди таҷовузҳои авторитарӣ мебошанд, эҷодиёти иҷтимоии умумибашарӣ бахри нигоҳ доштани вуҷуди демократия мусоидат мекунад.

Дар заминаи амсилаи пешниҳодкардаи мо ва мувофиқи сохтори се ҷузъи фарҳанги сиёсӣ барномаи таълими озмоишӣ таҳия карда шуд. Барнома принсипҳоро ҳамчун асоси илмӣ-назариявӣ (ягонагии шуур ва ҳадафмандӣ, якпорчагӣ, таълими тарбиявӣ ва ғ.), сатҳҳоро ҳамчун ҷузъҳои сохтории фарҳанги сиёсӣ (шахсиятӣ, фаъолиятӣ ва ҳамкории иҷтимоӣ) ва марҳилаҳое, ки раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён пай дар пай ба роҳ монда шуд.

Принсипи ягонагии шуур ва фаъолият аз ҷониби С.Л. Рубинштейн изҳор шудааст. Принсипи зикршуда муқаррароти асосии назарияи фаъолият гардид, ки яке аз тезисҳои он - ягонагии канданашаванда бо фаъолият, дар раванди фаъолияти муштарак бо одамони дигар, омӯзиш ва муоширати ташаккули шахсият мебошад.

Дар марҳилаи кунунии инкишофи илм таваҷҷӯҳ на танҳо ба аҳаммияти фаъолияти ашёӣ, асбобӣ-рамзӣ дода мешавад, балки инчунин ба сохтори муколамавӣ, маъноии (семантикии) фазои фарҳангӣ равона шудааст, ки дар он инкишофи психологӣ-иҷтимоии шахс ба амал меояд. Фаъолияти инсонро шароити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ-таърихии татбиқи он муайян мекунад. Принсипи ҳамгироиро дар таълим дар шакли робитаҳои байнифаннӣ пешбинӣ менамояд. Ин мавқеи назариявӣ дар осори В. Безрукова, М.Н. Берулава ва диг. баррасӣ шудааст. Ҳамгироии педагогиро ин муаллифон чун намуди ҳамгироии илмӣ дар доираи назария ва амалияи педагогӣ таҳлил намудаанд, ки нақши он дар муқаррар намудани робитаи байни объектҳо мебошад ва якпорчагии низоми дар натиҷаи ҳамгироӣ ташаккулёфта зоҳир мешавад.

Принсипи таълими тарбиявӣ самаранокии таълимро муайян мекунад, ки ҳангоми он робитаи табиӣ байни азхудкунии дониш, қобилият, маҳорат (салоҳиятҳои асосӣ) аз ҷониби хонандагон ва ташаккули муносибати эҳсосӣ ва арзишмандии онҳо нисбати одам, нисбати ҳамдигар, нисбати маводи таълимии азхудшаванда ташаккул мёёбад. Таҳкурсии таълиму тарбия имрӯз бартарии маънавӣ-ахлоқӣ мебошад. Ҳамчун амсилаи консептуалии мундариҷаи таълим пажуҳишгарони муосир сегонаи фарҳангӣ-маърифатӣ: «таълим-инсон-фарҳанг»-ро арз мекунанд.

Баланд бардоштани сатҳи фарҳанги сиёсиро барномаи дар боло пешниҳодшуда пешбинӣ карда буд, ки иҷрои он тавассути технологияи педагогӣ- низоми усулу тарзҳои ташкили фаъолияти таълимии донишҷӯён амалӣ шуд. Технологияи таълимро аксарият ҳамчун низоми васоит, усулҳои ташкил ва идоракунии раванди таълим эътироф мекунанд. Вазифаи он то ҳадди имкон сода ташкил намудани раванди таълим мебошад, ҳамзамон нигоҳ доштани самаранокии он бо роҳи ба омӯзгор супоридани вазифаи эҷодӣ равона мегардад. Воридкунии технология маъноӣ ба соҳаи ташкили раванди таълим воридкунии на танҳо фаъолияти омӯзгор, балки фаъолияти хонандаро низ дорад. Мундариҷаи принсипи воридкунии технология маҷмӯи донишҳо дар бораи низоми муайяни васоити педагогӣ, шартҳо ва хусусияти истифодаи онҳо мебошад.

Таҳлили технологияҳои муосири таълимӣ имкон медиҳад, ки се амсилаи асосӣ: ташкили раванди дидактикӣ ҳамчун раванди тадқиқот; равиш нисбати раванди дидактикӣ ҳамчун раванди иртиботӣ; амсиласозии фаъолияти касбии мутахассисони оянда муайян карда шавад.

Технологияи мо на чандон хусусияти таълимӣ дорад, балки бештар мураттабкунанда аст. Ҳадафи он ба тартиб даровардани амалиёт ва фаъолиятҳое, ки дар доираи фаъолияти таълимӣ мувофиқи тарҳрезии барномаи озмоишӣ анҷом дода мешаванд, мебошад. Ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар доираи барномаи мазкур аз рӯйи тартиби зерин сурат гирифт:

• гузоштани вазифаи таълимӣ;

• фаҳмонидани тартиби амалҳое, ки бояд бо истифода аз нармафзори таълимӣ иҷро шаванд;

• расмиёти санҷишии пешакӣ, ки омодагии донишҷӯёнро ба кор дар доираи барномаи пешниҳодшударо муайян мекунанд;

• ташкили фаъолияти таълимӣ дар заминаи усулҳои фаъоли таълим (усули лоиҳа, муҳокимаи таълимӣ ва ғ.);

• пешниҳоди стандартҳо барои муқоиса (намунаҳои лоиҳа);

• мушоҳида (мониторинг)-и натиҷаҳои аз худ намудани маводи таълимӣ (тест, навиштани иншо ва ғайра).

Шартҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён:

• таъминоти барномавӣ-дидактикӣ: маҷмӯи усулҳои фаъоли таълим, барномаҳо, курсҳои махсус ва маводҳо барои лексияҳо;

• таъминоти педагогии фаъолияти таълимии донишҷӯён; вазифаи нави мундариҷавӣ ва ташкилию идоравии таълим; шакли ҳамкории шарикона, ки дар ҷараёни он мазмуни фаъолияти маънавӣ мувофиқашуда, барои ташаккули мавқеи шахсият шароит фароҳам карда мешавад;

• ҳамгироии мундариҷа ва қисматҳои амалии фаъолияти таълимӣ, аз ҷумла, омодагии умумии педагогии донишҷӯён, омӯзгорони оянда.

Асоси методии амалигардонии барномаи озмоишӣ равишҳои фарҳангшиносӣ ва фаъолиятӣ интихоб шуда буд. Равиши фарҳангшиносӣ тарбияро тавассути призмаи мафҳуми фарҳанг баррасӣ мекунад; муносибати фаъолиятӣ фарҳангро ҳамчун тарзи мушаххаси фаъолият, тавсифоти сифатии тарзи ҳаёти инсон таҳқиқ мекунад.

Бо назардошти мавқеи дар боло зикршуда роҷеъбасесатҳаи сохтори фарҳанги сиёсӣ - фарҳангӣ, фаъолиятӣ ва сатҳи ҳамкории иҷтимоӣ, қарор карда шуд, ки барои муайян кардани камолоти сатҳи шахс аз тести ассертивӣ истифода шавад; ҷадвали М. Рокич - барои муқаррар кардани ҳамкориҳои иҷтимоӣ (иртиботӣ) ва саволномаҳое, ки муносибати донишҷӯёнро ба омӯзиши сиёсат ва фанҳое, ки мундариҷаи онҳо барои баланд бардоштани фарҳанги сиёсии онҳо мусоидат мекунанд, ба қисмати фаъолиятӣ таъин карда шуданд, зеро онҳо тибқи мундариҷа ҳам бакори таълимӣ ва ҳам бо фаъолияти сиёсӣвобастаанд.

Тавсифи ҳар якеаз воситаҳои ташхиси пешниҳодшударомеорем:

а) Ассертивӣ будан -хислати шахсият мебошад, ки шахси калонсол,бошуур ва азхудкунандаи фазои зистротавсиф медиҳад. Ба ақидаи А.И. Юрев фазои зист ба чор қисм ҷудо мешавад:

• ҷисмонӣ - қисми фазои зисти “шахси сиёсӣ ҳамчун фард”;

• иқтисодӣ – ин қисми фазои зисти “шахс ба сифати субъект” буда, бо воҳидҳои хароҷоти меҳнат ва истеъмолӣ ва ғ. баҳо дода мешавад;

• ҳуқуқӣ як қисми фазои зисти “инсон ҳамчун шахси воқеӣ” мебошад. Бо таносуби ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои ӯ, новобаста аз вазъи шаҳрвандӣ, молу мулкӣ ва иҷтимоӣ тавсиф дода мешавад;

• иттилоотӣ – ин қисми фазои зиндагии “инсон ҳамчун шахсият” мебошад. Бо истилоҳоти маориф, фарҳанг, озодии баён ва сензура тавсиф шудааст. имкон медиҳад, ки эҳтиёҷот дар самт, қабули қарорҳои мустақилонаи ҳаётӣ ва ғ. қонеъ карда шаванд.

Ҳамзамон таъкид мегардад, ки барои ҳадафҳои таҳқиқоти мо ду навъи охир ҷолибанд, ки ба андешаи мо, онҳоро метавон бо ассертивӣ будани шахсият вобаста шуда метавонанд. А.Солтер, муаллифи ғояи ассертивият ва методикаи муайянкунии он чунин андеша дорад, ки одами бошуурона амалкуннада бар зарари касе амал намекунад, ҳуқуқ ва ақидаи одамони дигарро эҳтиром менамояд, ҳамзамонба ҳадафигузоштаи худтавассути ҳисоб ва таҳлили вазъияти муошират ноил мешавад.Усули рафтор, ки ассертивӣ номида мешавад, дар назар дорад, ки шахс медонад, ки чӣ мехоҳад ва ба чӣ майл надорад ва онро бе тарсу ҳарос,

номуайянӣ, ташаннуҷ, кинояи пичинг ва дигар шаклҳои ҳуҷум ба ҷониби муқобил ба таври равшану возеҳ ифода карда метавонад [1, с.163]. А.Солтер моҳияти чунин рафторро бо қобилияти масъулиятшинос будан бароигуфтори худ муайян мекунад. Моҳияти ин усулро тавассути семантизатсияи истилоҳи «ассертивӣ», ки аз феъли лотинии «sero» - шинондан, таваллуд кардан, парвариш кардан аст, дарк кардан нисбатан осонтар аст. Вақте ки инсон чизе мекорад ё парвариш мекунад, бояд фаҳмад, ки чӣ кор карда истодааст. Дар ҳолати акс самараи меҳнаташ чандон хуб нахоҳанд буд [1, с.213]. Ҳамин тариқ, ассертивӣ будан маънои азму иродаи устувор доштан барои ба даст овардани натиҷа, коштани гандум заминро гардон кардан, фазоро обод кардан ва мунтазири ҳосил шуданро дорад.

Истилоҳи “догматизм” -ро тавзеҳ диҳем, ки аз вожаи “dogma” -и юнонӣ гирифта шуда, маънояш «мавқее, ки бе далел ва бо назардошти шароити мушаххас ҳамчун ҳақиқати тағйирнаёбанда қабул шудааст» [3,с.104]. Ҷонибдорони догматизм, тибқимаълумоти луғатҳои дигар, одамоне ҳастанд, ки ақидаҳои муайянеро ба миён мегузоранд ва итминон доранд, ки дигарон бояд онҳоро бечунучаро, бешакку шубҳа ба ҳақиқати онҳо, бе саволҳо қабул кунанд.

Ба андешаи А.Ф. Радевич, муҳаққиқони Донишгоҳи Мичигани ИМА (Тролдал ва Пауэл, 1965) арзишҳои гурӯҳҳои догматикӣ (n = 74) ва донишҷӯёни ғайридогматикӣ (n = 76)-ро омӯхтанд. Байни онҳо шаш тафовут муайян карда шуд - одамоне, ки сатҳи баланди догматизм доранд, ба арзишҳо, аз қабили “баробарӣ”, “озодӣ” ва “кушод будан барои ҳама” таваҷҷӯҳ надоранд ё онҳоро тарафдорӣ намекунанд. Онҳо бештар ба андешаҳои «наҷоти ҷон», «шинохти иҷтимоӣ» ва «итоат ба қонун» таваҷҷӯҳ доранд [2, с.108]. Ба гуфтаи муҳаққиқи зикршуда дар Австралияи Ҷанубӣ дар Донишгоҳи Флиндерс (Физер, 1970) низ маълум гардид, ки (догматикҳо арзишҳоеро ба мисли “наҷот” ва “итоаткорӣ” аз арзишҳои “баробарӣ” ва “васеъии назар” болотар мегузоранд. Дар Донишкадаи технологии Исроил дар Ҳайфа (Шт. 1970) донишҷӯёни дорои дараҷаи баланди догматизм ба арзишҳои “баробарӣ”, “ростқавлӣ” ва “итоаткорӣ” баҳои баланд доданд, аммо “кушода будан барои ҳама” ва “истиқлолият”-ро дар сатҳи паст арзёбӣ карданд.

Ҳамин тариқ, таҳлили осори назариявӣ нишон медиҳад, ки шахсони догматикӣ дар шароити ҳамкории иҷтимоӣ риояи қатъии меъёрҳо ва қоидаҳои иҷтимоиро авлотар медонанд; ба онҳо шаклҳои аз ҷониби ҷомеа тасдиқшудаи рафтор нисбат ба арзишҳои гуногунҷабҳаи иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандии инкишофёбанда бештар хосанд.

Методикаи «Омӯзиши муносибат ба фанҳои таълимӣ», ки аз ҷониби Г.Н. Казантсева пешниҳод шудааст, ба муайян кардани объектҳои эҳтимолӣ ва радшаванда, сабабҳои ин ё он муносибат ба онҳо, инчунин ангезаҳои фаъолияти тарбиявӣ нигаронида шудааст. Азбаски таълими ҷустуҷӯшаванда «фарҳанги сиёсӣ» дар байни таълимгирандагон дар шароит ва тавассути васоити фаъолияти тарбиявӣ ташаккул ёфта буд, мо имконпазир донистем, ки ин усулро барои муайян кардани дараҷаи фаъолияти фарҳанги сиёсӣ истифода намоем.

Маълум аст, ки ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ муваффақияти онро муайян мекунад. Мо итминон доштем, ки бо ҷалби донишҷӯён ба ҷараёни иттилоот, ки бо далелҳои марбут ба рӯйдодҳои воқеии сиёсӣ ва лаҳзаҳои ҳаёти сиёсии кишвар дар гузаштаи наздик пур шудааст, мо шавқу рағбати онҳоро ба мавзӯъҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим бедор менамоем, онҳоро ба афзалиятҳои дигар, болотар аз“бепарвоӣ нисбат ба сиёсат” самтгузорӣ менамоем.

Ба гуфтаи А.А. Реан, одатансоҳаи ҳавасмандии шахсият бо истифода аз усулҳои мураккаби лоиҳавӣ таҳқиқ карда мешавад, зеро ангезаҳои фаъолият барои муҳаққиқ соҳаи аз ҳама дастнорас мебошанд. Вобаста ба ин, усулҳои дорои хусусияти иҷтимоӣ-педагогӣ интихоб карда шуданд, зеро на ташхиси психологии инфиродӣ, балки усулҳои гурӯҳӣ ва педагогӣ ба нақша гирифта шуда буданд. Ҳадафи он - ба роҳ мондани робитаи мутақобила бо субъектҳо ва муайян кардани дараҷаи тамоюли онҳо ба иттилооти ғании иҷтимоӣ, ки дар раванди фаъолияти анъанавӣ (на махсус ташкилшуда) пешниҳод карда мешавад, иборат буд.

Ҳадафи асосии тадқиқоти эмпирикӣ (таҷрибавӣ-озмоишӣ) санҷиши самаранокии амсила ва барномаи пешниҳодшуда барои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён буд. Марҳилаҳои асосии кори озмоишӣ муайян карда шуданд, ки дар поён дар ҷараёни таҷрибавӣ нишон дода шудаанд (нигаред ба расми 5).

Тахти озмоиш, чунон ки маълум аст, стратегияи тадқиқотӣ эътироф мешавад, ки дар он пайгирии мақсадноки ягон раванд дар ҳолати танзимшавандаи тағйирёбии тавсифоти инфиродӣ ва шароити ҷараёни он амалӣ карда мешавад.

Миқдори умумии иштирокчиёни озмоиши педагогӣ аз 300 нафар иборат буда, дар марҳилаҳои гуногуни тадқиқот шумораи иштирокчиёни таълимиозмоишӣ аз 60 то 86 нафар ва аз он бештар тағйир меёфт, ки ин озмоиш ба гурӯҳи озмоишҳои табиӣ дохил мешавад, яъне дар он иштирокчиён намедонанд, ки дар озмоиш ба сифатитаҳқиқшавандаиштирок мекунанд. Ин гуна озмоишҷанбаҳои мусбат ва манфии худро дорад. Ҷанбаи мусбат дар он аст, ки тадқиқотгар метавонад ба вазъияти озмоиш таъсир расонад ва табиӣ будани онро барои иштирокчиён халалдор накунад. Эътимоднокииттилоот кафолат дода шуд.

Расми 5. Корти технологии озмоиш.

1. Давраи омодагӣ
-интихоби мундариҷаи омузиш
-муайян кардани воситаҳои дидактикӣ ва санҷиши имкониятҳои омузишии он

2. **Давраи муқарраркунанда**
-аниқ кардани сатҳи ташаккули фарҳанги сиёсӣ тибқи ташхиси аввалия.
-муайян кардани ангезиши омузиши асосҳои фарҳанги сиёсӣ аз ҷониби донишҷӯён.

3. Давраи ташаккулдиҳанда
-коркард ва ворид намудани барномаи таълими озмоишӣ дар таҷрибаи таҳсилот
-муайян кардани шароитҳои ташкилӣ
-педагогии амалигардонии барнома.
-самаранок гардонидани раванди ташаккули фарҳанги сиёсӣ тибқи воситаҳои дидактикӣ.

4. Давраи санҷишӣ
-таҳлили миқдорӣ ва сифатии натиҷаҳои ниҳоии ташхиси сатҳи ташаккули фарҳанги сиёсӣ.

Ҳамзамон озмоиши табиӣ имкон надод, ки барои ташхиси сифатии зарурӣ санҷиши бисёркарата гузаронида шавад, зеро ҳангоми санҷишҳои такрорӣ табиӣ будани равандҳое, ки барои фаъол кардани фаъолияти маърифатии хонандагон пешбинӣ шудаанд, аз даст дода шуда, боиси нофаҳмии онҳо мегардид. Дар ҷадвал тавсифи мухтасари иштирокчиёни тадқиқоти озмоишӣ оварда шудааст (ниг. ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Хусусиятҳои мусоҳибоне, ки дар марҳилаи охир дар тадқиқоти озмоишӣ иштирок доштанд

	Тавсифоти интихоб	***Мундариҷа ва принсипҳои таълим***	***Шумораи донишҷӯён***
	Донишҷӯёни факултаи математика	Омодакунии умумии педагогӣ аз рӯ накшаи анъанавии таълим. Шакли таълим: лексия – дарси амалӣ	20 нафар
	Донишҷӯёни факултаи филологияи рус (3-юм курс).	Принсипҳои асосии таълим: илмият, низомандӣ, таълими фаъол, такя ба асосҳои бунёдӣ, ҳамгирой	24нафар
	Донишҷӯёни факултаи математика (3-юм курс) (ИТ ва ВТ).	Омодакунии умумии педагогӣ дар доираи курси лексия-дарсҳои амалии “Педагогика” аз рӯи барномаи таълими озмоишӣ	30 нафар
	Донишҷӯёнифакултаи филология (3-юм курс).	Принсипҳои асосии таълим: ҳамгирои байнифаннӣ, ҳамгирои қисматҳои мундариҷа ва амалиёти омодакунии умумии педагогӣ.	10 нафар
	Донишҷӯёни факултаи математика	Омодакунии умумии педагогӣ дар доираи курси лексия-дарсҳои амалии “Педагогика” аз рӯи барномаи таълими озмоишӣ	10 нафар
	Донишҷӯёни факултаи педагогика	Омодакунии умумии педагогӣ дар доираи курси лексия-дарсҳои амалии “Педагогика” аз рӯи	20 нафар

		барномаи таълими озмоишӣ	
	Донишҷӯёни факултаи филология	Омодакунии умумии педагогӣ дар доираи курси лексия-дарсҳои амалии “Педагогика” аз рӯи барномаи таълими озмоишӣ	20 нафар
	Ҳамагӣ		134

Дар бораи хусусиятҳои ҳар як марҳилаи тадқиқоти озмоишӣ таваққуфменамоем.

I. Дар марҳилаитаҳқиқ усулҳои ташхиси дараҷаи ташаккулёбиифарҳанги сиёсии донишҷӯён интихоб карда шуданд; мундариҷаи таълими озмоишӣ муайян карда шуд, барномаҳоикурсхои махсуси «Таърихи бозсозӣ дарИҶШС» ва «Асосҳои фарҳанги сиёсӣ» таҳия ва тартиб дода шуданд; маводи интихобшуда барои лексияҳоо ва ғ. интихоб шуд.

II. Дар марҳилаи муқарраркуннада саволномаи махсус таҳияшуда барои муайян кардани муносибати донишҷӯён ба фарҳанги сиёсӣ, муайян кардани ҳавасмандии омӯзиши асосҳои он ва зарурати фаъолияти иҷтимоӣ истифода шуд. Натиҷаҳои пурсиши донишҷӯёни гурӯҳҳои тахминии назоратӣ ва озмоишӣ таҳлил ва танзим карда шуданд. Маълумоти дар шакли порчаҳоба даст овардашуда дар ҷадвали 7 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 7

Маълумоти пурсиш тариқи саволнома оиди муайян кардани муносибати субъектҳо ба фаъолияти сиёсӣ ва фарҳанги сиёсӣ

№савол	***Мазмуни ҷавобҳо***	***Интихоб (дар %)***	
		ГН (n = 60)	***ГО(n = 77)***
5	Эҳтиёҷ дар фаъолияти ҷамъиятӣ мавҷуд аст	54	68
11	Дониши худро оиди соҳаи фаъолияти сиёсӣ пурра кардан намехоҳанд	30	45
12	Барои омӯхтани хусусиятҳои фарҳанги сиёсӣ омода нестанд	27	40

Аз ҷадвал бармеояд, ки шумораи зиёди донишҷӯённа ба фаъолияти сиёсӣ ва на ба фарҳанги сиёсӣ шавқмандӣ надоранд. Зиёда аз ин, азбаски тамоюли манфӣ дар ҷавобҳои яке аз гурӯҳҳо возеҳтар мушоҳида мешуд, мо онро ҳамчун озмоишӣ муайян кардем, то ки тағйирёбии нишондиҳандаҳо аз рӯи натиҷаҳои таълими озмоишии пешниҳодшуда возеҳтар бошад.

Ғайр аз гуфтаҳои боло, натиҷаи таҳлили маълумотҳои пурсиш нишон дод, ки ҳамагӣ 12-15% пурсидашудагон (n=140 нафар) рӯзномаҳое мисли «Ҷавонони Тоҷикистон»-ро мехонанд, боқимонда ё умуман намехонанд ва ё «матбааи зард» ё нашрияҳои пастсифатро мутолиа мекунанд.Вазъият дар барномаҳои телевизионӣ то андозае беҳтар аст: 40-60% пурсидашудагон барномаҳои «Ахбор» ва «Вести»-ро тамошо мекунанд. Ба суоли “Шумо киро шахсиятҳои сиёсии кишвари мо мешуморед” 90% аз Эмомалӣ Раҳмон ном бурдаанд.Танҳо 10% пурсидашудагон дар қатори арзишҳои асосии зиндагии худ арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз қабили «истиқлолият» ва «озодӣ»-ро номбар карданд. Аксарияти мутлақи онҳо оила, муҳаббат, дӯстон, пул ва истироҳатро арзишҳои калидии худ медонанд. Аломатҳои шахси бофарҳангро бо тозагии зоҳирӣ, фарҳанги гуфтор, маърифат, идоракунии эҳсосот ва ғайра, аммо на бо сиёсат ё шаҳрвандӣ алоқаманд медонанд. Ду-се нафар пурсидашудагон «таҳаммулпазирӣ ва масъулиятшиносии этникӣ»-ро аломатҳои шахсияти бофарҳанг номидаанд.

Дар пурсишнома савол дар бораи арзишҳои мақбул дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии кишвар дохил карда шуд. 60% пурсидашудагон ин саволро бе шарҳ гузоштаанд, 30% беҳтар шудани некӯаҳволӣ, зиёд кардани маош, нафақа ва ғайраро мехоҳанд. 10% пурсидашудагон кӯшиш карданд, ки тағйиротҳои дилхоҳро бо ислоҳоти сиёсӣ алоқаманд кунанд. Дар зер иқтибосҳо аз ҷавобҳои донишҷӯён ҳамчун намуна оварда шудаанд.

Ҷавобҳо ба савол:

«Агар ин ба шумо вобаста мебуд, дар ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии кишвари мо, пеш аз ҳама, чиро тағйир медодед?»:

Ҷавоб Т.: Ҳамагон дар бораи мушкилот дар сиёсат ҳарф мезананд, аммо барои беҳбуди вазъ чӣ бояд кард, маълум нест. Аз ин рӯ, ман чизеро афзал намедонам ё тағйир намедиҳам. Бигузор қисми бошуури ҷомеаи мо дар ин бора андеша кунад».

Ҷавоб А.: «Мутаассифона, пас аз тағйиротҳои ман чизе тағйир намеёбад. Ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии кишвар аз тафаккури шаҳрвандонаш бунёд меёбад. Тағйир додани тафаккур корест, ки ҳал карданаш мушкил аст».

Ҷавоб С.: "Ман дар бораи манзараи сиёсии кишвар тасаввуроти хуб надорам дорам, аз ин рӯ тахмин намекунам".

Посух П.: «Ман бошам, қабл аз ҳама, дар соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ислоҳот мегузарондам (ҷомеа бояд босаводу бофарҳанг шавад, барои пешбурди ин бояд барномаҳо ба амал бароварда шаванд). Дар ҳаёти маънавӣ - муттаҳидии боз ҳам зичтари миллатҳои мухталиф; инкишофи маънавиёти ҷавонон зарур аст».

Ҷавоб О.: "Ман кӯшиш мекардам, ки тасаввуроти сиёсии ҷаҳонро тағйир диҳам: ман тарафдори кишвар, барои мардуми он ҳастам, на кишвар барои кисаҳои калони ман".

Чавоби Р.: «Ман дастгоҳи бюрократияро кам мекардам. Инкишофи истеҳсолоти ватанииродастгирӣ мекардам. Ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ чизи хеле мушкил аст, дар ин маврид бояд аз шуури одамон оғоз кард».

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои марҳилаи муқарраркунандаи таҳқиқоти таҷрибавӣ зарурати шадиди ташаккул додани фарҳанги сиёсии донишҷӯёнро собит намуда, ҳамзамон таҳрир намудани вазифаҳои дар назди муҳаққиқ истодаро тақозо карданд, маълумотҳои пурсиш, мушоҳидаҳо ва сӯҳбатҳо бо донишҷӯён имконнопазир будани иҷрои вазифаҳои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯёнро ошкор кард. Дар марҳилаи нави тадқиқот ин вазифа аз нав таҳия гардид, ҳадафи мазкур иваз карда шуда, бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ шинос кардани донишҷӯён, дар онҳо ташаккул додани тафаккури азхуд намудани асосҳои фарҳанги сиёсӣ ва самтгирӣ ба соҳаи фаъолияти сиёсӣ муайян карда шуд.

Дар заминаи натиҷаҳои марҳилаи муқарраркунандаи озмоиш барномаи таҳияшудаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ таҳрир карда шуд, ки он ба таври нақша дар ҷадвали 5 оварда шудааст.

Тавре ки аллакай зикр гардид, барнома моҳияти сохторӣ ва мундариҷавӣ дошта, дар он принсипҳои таълим, ҷузъҳои сохтории фарҳанги сиёсӣ (шахсиятӣ, фаъолиятӣ ва сатҳи ҳамкории иҷтимоӣ), инчунин се марҳилаи навсозии мундариҷаи таълими озмоишӣ ифода шудааст: муқарраркунанда-ангезавӣ, пропедевтикӣ ва таълимӣ.

Вазифаи асосии татбиқи барнома, тавре ки дар боло зикр гардид, аз шинос намудани донишҷӯён бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ ва дар онҳо ташаккул додани дастур барои иштирок дар фаъолияти ҷамъиятӣ ва дар оянда, фаъолияти сиёсӣ иборат буд. Барномаи таҳияшуда ба барномаи асосӣ илова маҳсуб шуда, дар шароити табиии омодакунии умумии педагогии омӯзгорони оянда дар доираи ташкили фаъолияти таълимӣ дар донишгоҳи олӣ татбиқ карда мешавад.

Таълими озмоишӣ дар асоси барномаи сохторӣ ва мундариҷавӣ дар се марҳила: ангезавӣ-муқарраркунанда, пропедевтикӣ ва таълимӣ гузаронида шуд. Барои ҳар як марҳила мундариҷаи омузиш муайян карда шуд, ки он ба принсипҳои ҳамгироии байнифаннӣ, низоммандӣ, фаъолнокӣ, инчунин ба ҳам пайвастани мундариҷа ва қисматҳои амалии таълими умумии касбии мутахассисони оянда дар доираи барномаи таълимӣ такя мекард. Мундариҷаи таълими умумикасбӣ бахши дидактикаро дар бар мегирад, ки барои шинос намудани донишҷӯён бо усулҳои фаъоли таълим ва технологияҳои инноватсионӣ бахшида шудааст. Дар дарсҳои амалӣ аз фанҳои гуманитарӣ донишҷӯён усулу тарзҳои инноватсиониро азхуд карданд, ки иттилооти пур аз мундариҷаи иҷтимоӣ-арзиширо дар бар мегирифт. Чунин буд механизми шиносоии донишҷӯён бо фарҳанги сиёсӣ ва зуҳуроти он буд.

Курсҳои махсуси «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС» ва «Асосҳои фарҳанги сиёсӣ», инчунин кори мустақилонаи донишҷӯён аз рӯи маводҳои лексияҳо манбаи иловагии маълумот гардиданд.

Ҳамин тавр, бо истифода аз воситаҳои махсус интихобшудаи ташхис самаранокии барномаи озмоишӣ муқаррар карда шуд. Нишондиҳандаҳои зарурат дар фаъолияти сиёсӣ дар интихоби озмоишӣ ду баробар баланд шуд, нишондиҳандаҳои догматизм ду баробар паст шуданд, ки ин аз мавзун шудани шуур, майлу хоҳиши ба таври ғайримуқаррарӣ ва шавқмандона амал кардан шаҳодат медиҳад. Тағйирёбии нишондиҳандаҳо роҷеъ ба андозаи «рафтори ассертивӣ» қайд гардид, ки имкониятҳои раванди таълимро барои ҳаллу фасли

ҳамаи вазифаҳои гузошташуда намоиш медиҳад. Дурнамо барои иштироккунандагони таълими озмоишӣ аз он иборат аст, ки онҳо бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ дар шароити ба тариқи махсус ташкилшуда шинос шуда, зарурати фаъолияти сиёсиро эҳсос намуда, тадриҷан ба он ҷалб карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Каппони, В., Новак, Т. Сам себе психолог. СПб.: Изд-во «Питер». 217 с.
2. Радевич, А.Ф. Ценности догматика (на примере исследования учащихся)// Образование в Удмуртии. 1998. № 2, С. 107-109.
3. Словарь иностранных слов с приложениями. М.: «Престиж книга», «РИПОЛ классик», 2005. 544 с.
4. Трофимова, Г.С. Гуманитаризация образования как способ вхождения человека в современный мир // Материалы науч.-практ. конф. Ижевск: Изд- во «Орион Плюс», 2000. - С.134-137.
5. Управление познавательной деятельностью учащихся / Под ред. П.Я. Гальперина, Н.Ф. Талызиной. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972.262 с.
6. Щукина, Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Кн. для учителя. М.: Просвещение. 1986. -142 с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТАДЖИКСКИХ И РУССКИХ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ В ОБЛАСТИ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ

ШАРИФОВ Мирзобоки *– соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. академика А. Адхамова, 11/2.* ***E-mail:*** *sharifov_m@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 76 67 66*

В статье автором проведён сравнительный анализ таджикских и русских культурных традиций в области здоровьесбережения, в том числе, в этом контексте отмечается, что любой культуре Востока присуще своя уникальность, индивидуальность и своеобразие. Восточные системы сбережения здоровья человека имеют тысячелетнюю историю. Их практическая сторона состоит в том, что человек может справиться с заболеванием, если научится использовать внутренние резервы своего организма. Любая восточная оздоровительная система основана на принципе «в здоровом теле здоровый дух».

Автор утверждает, что анализ традиций мусульманских и православных народов показал на наличие у двух культур мощнейшего воспитательного потенциала, который продолжает раскрываться и в современных условиях, когда вопросы здоровья, здоровьесбережения стали выходить на первый план и носить очевидный характер.

Ключевые слова: *сравнительный анализ, культурная традиция, индивидуальность, своеобразие, здоровый образ жизни, здоровьесбережение, внутренние резервы, организм, оздоровительная система, здоровое тело, здоровый дух.*

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ АНЪАНАҲОИ ФАРҲАНГИИ ХАЛҚҲОИ ТОҶИК ВА РУС ДАР СОҲАИ ҲИФЗИ САЛОМАТӢ

ШАРИФОВ Мирзобоқӣ *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. академик А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sharifov_m@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 76 67 66*

Дар мақола муаллиф таҳлили муқоисавии анъанаҳои фарҳангии халқҳои тоҷик ва русро дар соҳаи ҳифзи саломатӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, аз ҷумла, дар ин замина қайд карда мешавад, ки ҳар як фарҳанги Шарқ ба беназирӣ, фардият ва хосияти худ хос аст. Низомҳои ҳифзи саломатии инсон дар Шарқ таърихи ҳазорсола доранд. Ҷанбаи амалии онҳо дар он аст, ки шахс метавонад бо беморӣ мубориза барад, агар онҳо истифодаи захираҳои дохилии бадани худро омӯзад. Ҳар як низоми ҳифзи солимии шарқӣ ба принсипи "дар тани солим - ақли солим" асос ёфтааст.

Муаллиф изҳор медорад, ки таҳлили анъанаҳои халқҳои мусулмон ва православянӣ нишон дод, ки ин ду фарҳанг дорои иқтидори пурқудрати тарбиявӣ буда, дар шароити муосир, вақте ки масъалаҳои нигаҳдорӣ ва ҳифзи саломатӣ дар мадди аввал гузошта шудаанд, хусусияти худро бештар ошкор мкунанд.

Вожаҳои калидӣ: *таҳлили муқоисавӣ, анъанаи фарҳангӣ, фардият, хосият, тарзи ҳаети солим, ҳифзи саломатӣ, захираҳои дохилӣ, бадан, системаи солимгардонӣ, бадани солим, рӯҳи солим.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF TAJIK AND RUSSIAN CULTURAL TRADITIONS IN THE FIELD OF HEALTH CARE

SHARIFOV Mirzoboqi *– applicant at the Institute for Educational Development named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. Academician A. Adkhamov, 11/2.* ***E-mail:*** *sharifov_m@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 76 67 66*

In the article, the author conducted a comparative analysis of Tajik and Russian cultural traditions in the field of health care, including, in this context, it is noted that any culture of the East has its own uniqueness, individuality and originality. Eastern systems of saving human health have a thousand-year history. Their practical side is that a person can cope with the disease if he learns to use the internal reserves of his body. Any Eastern wellness system is based on the principle of "a healthy mind in a healthy body".

The author also argues that the analysis of the traditions of Muslim and Orthodox peoples has shown that the two cultures have the most powerful educational potential, which continues to unfold in modern conditions, when health issues, health saving have come to the fore and are obvious.

Key words: *comparative analysis, cultural tradition, individuality, originality, healthy lifestyle, health care, internal reserves, body, wellness system, healthy body, healthy mind.*

Любой культуре Востока присуще своя уникальность, индивидуальность и своеобразие. При этом, соседствуя друг с другом, культуры взаимодействуют, вырабатывая общие подходы к некоторым аспектам жизни человека, общества, включая правила здорового образа жизни, питания, поддержания здоровья психики, профилактики болезней и т.д [14, С. 205-208].

Восточные системы сбережения здоровья человека имеют тысячелетнюю историю. Их практическая сторона состоит в том, что человек может справиться с заболеванием, если научится использовать внутренние резервы своего организма.

Любая восточная оздоровительная система основана на принципе «в здоровом теле здоровый дух». При этом нам не известна хотя бы одна восточная практика, которая бы утверждала, что исцелению тела может способствовать только телесное оздоровление. Чтобы стать здоровым, необходимо заботиться не только о физическом, но и о духовном здоровье. В древнем Востоке оздоровление сопровождалось выполнением физических упражнений и соблюдением религиозных обрядов, правил [8].

Восточные оздоровительные практики, по нашему мнению, необходимо рассматривать как комплексные системы познания, обеспечивающее изучение внутреннего мира человека, способного к самосовершенствованию, самообразованию. Воздействие таких систем на организм человека способствует оздоровлению его физической, духовной и нравственной сферы. Восточные мудрецы утверждали, что здоровье, это вера в свои силы, способность регулировать свои эмоции, управлять телом и его внутренними резервами.

Р.А. Мифтахов сделал сравнительный анализ культурных традиций мусульманских и православных народов в области здоровьесбережения. В результате было выяснено, что данные религиозные направления одинаково стремятся к истинной красоте, которую человек воспринимает не только органами чувств, но, прежде всего, разумом. В данном случае исследователь имеет ввиду красоту внутреннюю. Чтобы сохранять её на протяжении всей жизни, необходимо заботиться о своём здоровье. Благодаря воспитанию, человек учится достигать единства физической и духовной сущности своей личности [15, С. 119-123].

В двух культурах, мусульманской и православной, религиозные традиции направляют воспитательный процесс в сторону формирования у воспитанников понимания важности сохранения своего здоровья путём ежедневных занятий, систематического выполнения

физических упражнений. Физическое воспитание, это оздоровление внутреннего мира человека посредством физической активности, которую необходимо сделать привычкой.

Вместе со сходными моментами, традиции двух культур имеют и отличия, на которые нам указывает Р.А. Мифтахов.

Особое внимание физической подготовке на Востоке уделялось ещё в доисламскую эпоху. У всех народов особую ценность имели такие качества человека, как сила, выносливость, ловкость. Данные качества были жизненно необходимы, так как народы преимущественно в то время вели кочевой образ жизни, требующий хорошего здоровья.

На необходимость заниматься в свободное время «богоугодными делами указывает сунна Пророка. Для мусульман здоровье имеет большую ценность, а пренебрежительное отношение к нему, большой грех. В исламских традициях мы найдём положения об умеренном употреблении еды и питья, необходимости заниматься физическими упражнениями. Всё это богоугодные дела. На алкоголь, табак и наркотики у мусульман наложено табу.

Большой воспитательный потенциал мы можем обнаружить в обрядах мусульманских народов, национальных праздниках. В педагогических традициях представителей ислама заложен механизм передачи воспитательного опыта от одного поколения к другому. Праздники, народные игры, ритуалы, всё это способствует воспитанию нравственно и физически здорового человека.

Анализ традиций мусульманских и православных народов показал на наличие у двух культур мощнейшего воспитательного потенциала, который продолжает раскрываться и в современных условиях, когда вопросы здоровья, здоровьесбережения стали выходит на первый план и носить очевидный характер.

В области воспитания физически и духовно здорового человека большой вклад внёс Я.В. Коменский, яркий представитель чешского народа, известный на весь мир педагог и философ. По его мнению, в не зависимости от содержания, любая педагогическая система должна соответствовать принципу «природосообразности». Это означает, что полноценное развитие личности человека невозможно без укрепления физического и психического здоровья [9, С. 242-276].

Классики таджикской национальной литературы так же уделяли особое внимание здоровому образу жизни. Один из классиков, Абуабдулло Рудаки, писал в своём произведении, созданном много веков назад: «Меня освобождают от горя четыре вещи: доброе имя, здоровое тело, мудрость и хороший характер. Если кому - то Всевышний ещё подарил эти вещи, то тот будет всегда жить в счастье и не знать печали!».

Стихи Рудаки наполнены знанием, мудростью, гуманизмом. Они побуждают человека к труду, в том числе и физическому не благо своего здоровья. Под здоровьем великий философ понимал физическое, духовное, психическое и интеллектуальное благополучие.

Эффективными средствами пропаганды здоровьесбережения, здорового образа жизни являются произведения Закариёи Рози «Духовная медицина и Авиценны «Закон медицины». Авторы данных работ дают рекомендации по ведению здорового образа жизни, духовному воспитанию, поддержанию физической активности. Стоит отметить и другие работы Ибн Сина, в которых подробно раскрываются различные аспекты здоровья, например, «Книга наставлений» или «Книга духа». Автор считает, что воспитание детей в области здорового образа жизни, должно быть основано на формировании правильной гигиены, режима дня, питания и т.п. Все его произведения указывают на необходимость сочетать физическую активность с духовным развитием ребёнка [20, С. 18-20].

Как мы уже писали, многие представители таджикской, персидской литературы, науки и культуры указывали на необходимость духовного и физического развития человека. Все они считали, что на здоровье разрушающе действует любая интоксикация, включая алкоголь и табак. Об этом они упоминали в своих произведениях [10, С. 86-90].

Далее мы предлагаем рассмотреть религиозные, мировоззренческие вопросы здоровья и здоровьесбережения.

В любой религии центральное место занимает нравственность, так как человек является отражение сущности Создателя. Поэтому нравственность должна стать основой его жизни.

В проблеме здоровьесбережения необходимо выделить следующие аспекты: медико - профилактический, физкультурно - педагогический, семейно - бытовой, социально - экономический, медико - профилактический [4, С. 249-251]. Комплекс данных аспектов изучали такие учёные, как А.А. Остроумов, Д.И. Писарев, П.А. Лесгафт и др. Исследованию здоровья личности человека стали придавать большое значение с середины XX века [19]. Данные

вопросы рассматривались с позиции теории систем, что предполагало понимание человека, как многоуровневой, сложно составленной системы, каждый элемент которой находится во взаимодействии с другими элементами, имеющими иерархическую структуру.

Мы согласны с мнением Е.В. Кулебяника, указывающего на то, что к отдельным составляющим здоровья каждого человека необходимо отнести социально - психологические, духовно - биологические аспекты [11], [12].

Благодаря теории систем получило дополнительное развитие психосоматика, рассматривающая человека, как систему со своими соматическими, психическими особенностями [11, С. 396-401].

Мы проанализировали многие литературные источники, содержащие информацию о различных вопросах педагогики, и выяснили, что проблемами укрепления и сохранения здоровья занимались лучшие исследователи во все периоды истории человечества.

Мы рассматриваем здоровьесберегающую среду, представляя её, как систему с энергосберегающими характеристиками, позволяющую экономно и обоснованно расходовать энергетический потенциал человека, реализуя положения здоровьесберегающей стратегии.

Начиная с 50 - х годов XIX века императивные педагогические идеи стали постепенно меняться на гуманистические, рассматриваемые ребёнка в процессе воспитания, как субъект развития. В Таджикистане на основу педагогической практики были взяты многие идеи западной педагогики.

Многие вопросы здорового образа жизни были раскрыты в произведении И. Венцеля «Диэтетика русской души», в котором автор уделил большое внимание «здравию ума и сердца».

По мнению Д.И. Писарева, «школа может отнимать у ученика много времени, и при этом не дать ему всех необходимых для жизни знаний. Но, она не должна посягать на здоровье воспитанника, неприкосновенность которого является главным условием, на котором нужно настаивать, общаясь с образовательным учреждением» [3].

Идею развития личности считал приоритетной задачей педагогики великий русский писатель Л.Н. Толстой. Свобода, по его мнению, должна стать базовым принципом воспитания, обучения молодых людей. Именно свобода была главным мотиватором учебно - воспитательного процесса в Яснополянской школе, где не было привычной формы уроков, оценок, а сам образовательный процесс преследовал цели творческого, физического, духовного развития личности ребёнка.

Ряд учёных конце XIX века организовали исследование, определяющего степень воздействия образовательного процесса на здоровье учащихся. Его результаты указали на слабое развитие у обучающихся физических качеств, что негативно сказывалось на их телесном и духовном состоянии.

Государственную позицию на систему образования и качество обучения и воспитания обозначил Указ Николая II от 1904 года. Дальнейшее развитие здоровьесбережения в образовании в России определило «Наставление для снабжения учебных заведений правильно устроенной мебелью», «Санитарные правила для московских начальных училищ», «Руководство по исполнению санитарно - технических требований при постройке зданий начальных школ и типовые планы начальных школ».

В Российской Империи в Москве в 1911 году прошёл первый съезд психиатров, невропатологов, участники которого заявили, что «в русской школе во множестве присутствуют ненормальные явления, многие учащиеся неврастеники, психостеники, считающие основой своего благополучия дипломы и свидетельства, а не знания и индивидуальные способности» [18].

Как считает В.П. Вахтеров, «человек питает свои внутренние резервы, заимствуя силы от природы. Здоровая педагогика, исходя из законов природы, способствует развитию личности, в процессе которого юноша закаляется духовно и физически, подготавливая себя к взрослой жизни» [1].

В.А. Сухомлинский, известный российский педагог и новатор, уделял большое внимание проблемам укрепления здоровья. В своих работах он писал, что «забота о здоровье ребёнка, это не только выполнение санитарных, гигиенических требований, соблюдение правил здорового питания, распорядка дня, но, прежде всего, гармоничное развитие личности, её духовных, физических качеств…» [16, С. 32-35].

По праву основоположником российской педагогики, как научи, считается К.Д. Ушинский. Именно его идеи позволили соединить достижения педагогики с результатами

деятельности других наук, философии, психологии, физиологии и т.п. Учёный человека, как смысл и результат образования. Любая педагогическая деятельность должна соотноситься с духовной, физической, социальной составляющей личности, которая по природе своей является субъектом образования [2].

Педагог и врач П.Ф. Лесгафт развил и дополнил идеи К.Д. Ушинского, Н.Г. Чернышевского, П.Ф. Каптеева о целостности организма, психологическом здоровье, связи развития человека и накопленных им знаний. Согласно П.Ф. Лесгафта, физическое развитие преследует перед собой цель осмысленного управления человеком своих двигательных действий. Учёный создал собственную систему оздоровления, взяв за основы особенности физиологии и анатомии человека.

Кроме этого, главной идеей П.Ф. Лесгафта было включение учащегося в разностороннюю деятельность, препятствующей утомлению и способствующей всестороннему развитию здоровой личности. Педагог утверждал, что для сохранения и укрепления здоровья, необходимо ежедневно гулять на свежем воздухе, соблюдать правила питания и гигиены. Но, нельзя и обойтись без физических упражнений, организации в перерывах между занятиями гимнастики, подвижных игр.

П.Ф. Лесгафт обращает наше внимание на то, что учитель должен всегда ясно и чётко представлять себе какие требования предъявляются к ученику школы, и следить, какое влияние оказывает на него образовательная среда, школьный порядок [13]. К сожалению, в прошлом веке идеи П.Ф. Лесгафта были слабо востребованы в школьной практике. Сегодня к ним обратились многие образовательные учреждения, понимая их передовое значение и гуманистическую направленность.

Активная оздоровительная компания школьников началась после революции 1917 года. Образование и воспитание стало опираться на педагогические идеи Н.А. Добролюбова, А.И. Герцена, Н.Г. Чернышевского, Н.П. Огарёва и других представителей революцилонно - демократического движения, провозглашающих принципы свободного гражданина, способного к саморазвитию. При этом здоровье человека рассматривалось, как общее благо для всего общества.

Н.А. Добролюбов утверждал, что нельзя рассматривать здоровье человека, как процесс животно - здоровой организации. Человеку нужно человеческое здоровье [6, 228-262]. В данном случае учёный подразумевал духовные, социальные особенности здоровья, как феномена, характерного для человека.

Гармония развития тела, души и разума, вот, что такое правильное образование, - так утверждал Н.П. Гундобин. Что касается правильной системы образования, то таковой можно считать только ту, которая воздействует на умственное, физическое и нравственное развитие ребёнка [5].

Гигиена, как наука, сформировалась в XIX веке. Её родоначальниками считаются Ф.Ф. Эрисман, А.П. Доброславин. Идеей нового направления было просвещение населения в области здоровья, его укрепления и сохранения.

В XX веке одна за другой во всём мире стали появляться новые педагогические школы, рассматривающие задачи образования в комплексе с духовно - нравственным воспитанием, здоровым образом жизни. Данные задачи решались через создание особых условий в образовательной организации. Одними из первых таких организаций стали школы в Царском селе, Галицине, Новочеркасске. Однако в начале XX века такие школы хоть и являлись передовыми для того времени, они носили элитарный характер и были недоступны для простого народа [17, С. 18-25].

В 20 - х годах прошлого столетия под физкультурой стали понимать комплекс, состоящий из физической культуры, норм и правил гигиены, санитарии. Данное понятие трактовалось достаточно широко, и относилась к различным аспектам педагогического процесса в образовательных организация, в том числе: внешнюю сторону школы, соблюдение гигиены во время учебных занятий, в семье, здоровое питание, профилактику болезней, гигиену учителя, общественную работу в области пропаганды здорового образа жизни и др [7].

ЛИТЕРАТУРА

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX - начала XX в. / АПН СССР; [Вступ. ст., с. 5-37, биогр. очерки, сост. и коммент. П. А. Лебедева]. - Москва: Педагогика, 1990. – 603 с.

2. Белозерцев, Е. П. Культурно-образовательная среда провинции и здоровый образ жизни (теоретико-методологический аспект): монография / Е. П. Белозерцев, И. Б. Щербакова. – Воронеж: Типография им. И.А. Болховитинова, 2016. – 248 с.
3. Белозерцев, Е. П. Образование: историко-культурный феномен. Курс лекций / Е. П. Белозерцев. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 704 с.
4. Гриненко, Г.В. История философии, М., «Юрайт-Издат», 2007. - С. 249-251.
5. Гундобин, Н. П. Школьная гигиена / Н.П. Гундобин. – СПб., 1902. – 87 с.
6. Добролюбов, Н. А. Органическое развитие человека в связи с его умственной и нравственной деятельностью: избр. филос. произв. / Н. А. Добролюбов. – Л., 1948. – С. 228-262.
7. Иорданский, Н. И. Школоведение. Руководство для массового учителя. – М.: Изд-во «Работник просвещения, 1927. – С. 264.
8. Каган, М.С. Философская теория ценностей / М.С. Каган. - СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. - 205 с.
9. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / Я.А. Коменский. - Т.1. - М.: Педагогика, 1982. - С. 242-476.
10. Комили, А. Ш. Математика в трудах Абуали ибн Сина / А. Ш. Комили, Б. Г. Шарипов, Ш. А. Шарипов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия естественных наук. – 2020. – № 2-1(72). – С. 86-90.
11. Кулебякин, Е.В. О системно-структурном подходе к человеку как к личности [Текст] / Е.В. Кулебякин // Научные труды Дальневосточного государственного технического рыбохозяйственного университета. - 2007. -Вып. 19. - С. 396-401.
12. Кушманова, В.П. Динамика основных показателей физической подготовленности студентов технического вуза и изучение их ценностных ориентаций: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 [Текст] / Кушманова Виктория Петровна. - Малаховка, 1997. - 149 с.
13. Лесгафт, П. Ф. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста / П. Ф. Лесгафт. – 3-е изд. – СПб., 1998. - Ч.1. – 302 с.
14. Мамасиддикова, Ш. И. Медицина в жизни Абу Али Ибн Сины / Ш. И. Мамасиддикова // Мировая наука. – 2019. – № 11(32). – С. 205-208.
15. Мифтахов, Р.А. Общее и особенное по отношению к физическому воспитанию подростков в религиозно-культурологических традициях мусульманских и православных учений / Р.А. Мифтахов // Образование и саморазвитие. - 2012. - №5(33). - С. 119-123.
16. Сафина А.Р., В. А. Сухомлинский и проблемы семейного воспитания // Педагогический журнал Башкортостана. 2008. №5. – С. 32-35.
17. Суздалева, А. М. Формирование здорового образа жизни обучающихся в общеобразовательных организациях средствами интерактивных технологий / А. М. Суздалева, А. К. Турмамбетов // Наука и общество в условиях глобализации. – 2020. – № 1(7). – С. 18-25.
18. Труды первого съезда Русского союза психиатров и невропатологов, созванного в Москве в память С. С. Корсакова 4-11 сентября1911 года; под ред. Н. А. Вырубова и др. – М., 1914. – 762 с.
19. Уиддет, С. Руководство по компетенциям / С. Уиддет. - Москва: Hippo Publishing Ltd., 2008. - 215 с.
20. Эсанов, Ш. Б. у. Жизнь и творчество Абу Али Ибн Сины / Ш. Б. у. Эсанов, А. М. Солибаев, А. В. Малышева // Студенческий вестник. – 2019. – № 17-1(67). – С. 18-20.

ТДУ (УДК) -159.9
ТКБ (ББК) -88
З-20

АРТ-ТЕРАПИЯ ҲАМЧУН ИСЛОҲНАМОИИ ҲОЛАТҲОИ СТРЕССИИ ДОНИШҶӮЁН

ХОҶИБОЕВА Раъно Муҳсиновна *– унвонҷӯ, омӯзгори калони кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *rkhochiboeva@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)92 613 48 04*

Ин мақола ба яке аз масъалаҳои муҳимтарин яъне таҳқиқи стресси таълимии донишҷӯен ва ислоҳнамои он тавассути арттерапия бахшида шудааст. Ҳаёти донишҷӯӣ пур аз ҳолатҳои фавқулодда ва стрессовар аст, бинобар ин, донишҷӯён аксар вақт стресс ва шиддати асабӣ-психикиро аз сар мегузаронанд. Имкониятҳои эҷодии донишҷӯён, ки дар раванди арт-терапия

ошкор ва амалӣ мешаванд ба рушди зеҳнӣ ва эмотсионалии ӯ такон бахшида, фардияташро ошкор месозанд, барои баратараф намудани маҳдудиятҳои аз тарафи ҷомеа гузошташуда имкон дода, дар умум барои эҳсос кардани арзишу аҳаммиятнокӣ ва асолати худ мусоидат менамоянд. Маҳз санъат ҳамчун омили пуриқтидори таъсиррасонӣ ба шахс метавонад барои ташаккул додани фарҳанги арт-терапевтӣ дар донишҷӯён мусоидат кунад. Мақсад аз истифодаи арт-терапия дар таълим ҳифз ё барқарор кардани саломатии донишҷӯён мебошад.

Вожаҳои калидӣ: педагогика, психология, ҳолати эмотсионалӣ, ҳолати стресс, донишҷӯ, таълим, санҷиш, имтиҳон

АРТ-ТЕРАПИЯ КАК КОРРЕКЦИЯ СТРЕССОВЫХ СОСТОЯНИЙ СТУДЕНТОВ

ХОДЖИБОЕВА Раъно Мухсиновна *– соискатель, старший преподаватель кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного Университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *rkhochiboeva@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)92 613 48 04*

Статья посвящена одному из наиболее важных вопросов, а именно исследованию академического стресса студентов и его коррекции с помощью арт-терапии. Студенческая жизнь полна чрезвычайных и стрессовых ситуаций, поэтому студенты часто испытывают стресс и нервно-психическое напряжение. Творческие возможности студентов, раскрываемые и реализуемые в процессе арт-терапии, стимулируют его интеллектуальное и эмоциональное развитие, раскрывают его индивидуальность, дают возможность преодолеть ограничения, налагаемые обществом, способствуют в целом ощущению собственной ценности, значимости и оригинальности. Именно искусство, как мощный фактор воздействия на человека, может способствовать формированию культуры арт-терапии у студентов. Целью использования арт-терапии в образовании является сохранение и восстановление здоровья учащихся.

Ключевые слова: *педагогика, психология, эмоциональное состояние, состояние стресса, студент, обучение, тестирование, экзамен.*

ART THERAPY AS A CORRECTION OF STUDENTS' STRESS STATES

KHODJIBOEVA Rana Mukhsinovna *– applicant, Senior lecturer of the Department of Social and Professional Psychology of Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *rkhochiboeva@mail.ru,* ***phone:*** *(+992)92 613 48 04*

This article is devoted to one of the most important issues, namely the study of students' academic stress and its correction with the help of art therapy. Student life is full of emergencies and stressful situations, so students often experience stress and neuropsychiatric stress. The creative possibilities of students, revealed and realized in the process of art therapy, stimulate their intellectual and emotional development, reveal their individuality, make it possible to overcome the limitations imposed by society, contribute to a general sense of their own value, significance and originality. It is art as a powerful human impact factor that can contribute to the formation of a culture of art therapy among students. The purpose of using art therapy in education is to preserve or restore the health of students.

Keywords: *pedagogy, psychology, emotional state, stress state, student, training, testing, exam.*

Масъалаи омӯзиши стресс барои илми психология мавзуи нав нест, аммо новобаста аз ин муҳиммияти он аз байн намеравад. Илова бар ин, бо афзоиши мушкилоти ҳаётӣ, зиёд шудани талабот ба донишҷӯён, зиёдшавии миқдори иттилоот, назорату ҳисобот ва монанди ин, одами муосир бештар ба шароити стресс дучор мешавад, ки ин дар навбати худ ба ҳолати умумии организм, самаранокии таълим, сифат ва натиҷаҳои он таъсир мерасонад. Албатта, ҳаёти одами муосирро комилан бидуни стресс ва сарбории стрессӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст, аммо коҳиш додани стресс имконпазир ва ҳатто зарур аст. Яке аз чунин

технологияҳои ҳамоҳангсозии таълим ва фаъолияти касбии донишҷӯён-психологҳо арт-терапия мебошад.

Дар ҷаҳони муосир, зери таъсири ҷараёни иттилоот, шахс аксар вақт ба сарбории зиёди асабӣ дучор мешавад. Таҷрибаҳои манфие, ки ифода карданашон дар шакли аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммиятнок ғайриимкон аст, боиси ташаннуҷи системаи асаб, стресс ва бемориҳои психосоматикӣ мегарданд. Имрӯз барои ҳар як шахс муфид аст, ки тавони ба худаш кӯмак расониданро дошта бошад ва усулҳои пешгирнамоии сарбории изофии эмотсионалиро донад. Ҳама гуна шиддати дохилӣ ба эҷоди худифоданамоӣ монеа мешавад. Фаъолиятҳои марбут ба санъат барои озод кардани нерӯи эҷодӣ кӯмак мекунанд. Имкониятҳои дармонбахшии санъат ҳанӯз аз замонҳои қадим маълуманд. Арт-терапия як шакли қадимтарини ба таври табиӣ тағйир додани ҳолати эмотсионалӣ мебошад, ки бисёриҳо (бошуурона ё ғайр) онро барои бартараф намудани фишори психикӣ, осудашавӣ ва тамаркуз истифода мебаранд. Барои ин рассом будан лозим нест, танҳо қалам ё ранг гиред ва дар рӯи коғаз чанд ха кашед. Арт-терапия, ки усул ва амалкардҳои он таваҷҷӯҳро ба ҳиссиёт афзоиш медиҳанд, барои худифоданамоӣ ва худшиноси имконият фароҳам меорад, барои ба даст овардани мувозинати эмотсионалӣ кӯмак мекунад, метавонад ба донишҷӯён барои ҳалли мушкилот ва барои ба эътидол овардани ҳолати худ ёрӣ расонад. Машғулиятҳои арт-терапевтӣ метавонанд барои нигоҳдорӣ ва таҳкими устувории эмотсионалӣ мусоидат кунанд. Асоси ин машғулиятҳоро амалияи бадеӣ ташкил медиҳад, ки дар рафти он шахс ба фаъолияти бадеӣ (эҷодӣ) ҷалб карда мешавад. Машғулиятҳои арт-терапия гуногун буда, намудҳо ва шаклҳои гуногуни корро дар бар мегиранд. Психологҳо ва психотерапевтҳои амалӣ дар фаъолияти амалии худ аз чунин намудҳо ба монанди изотерапия, терапия бо қум, гаҷкорӣ аз пластилин, афсонатерапия, сураттерапия, мандалотерапия ва ғ. истифода мебаранд. Ба омӯзиши таъсири арт-терапия ба ҳолати эмотсионалии инсон муҳаққиқони хориҷӣ ва рус, ба монанди Адамсон Е., Грановская Р.М., Добряков И., Квитковская Я., Копитин А.И., Крамер Е., Камерон Ҷ., Найн Ҷ., Наумбург М., Никитин В.Н., Николская И.М., Франк Ҷ. , Хилл А., Эйдемиллер Е. ва диг. машғул шудаанд.

Арт-терапия тавассути эҷоди маҳсули бадеӣ ба шахс кӯмак мекунад, ки худро эҷодкор ҳис кунад, ба баланд шудани худбаҳодиҳии шахсӣ мусоидат намуда, ба ӯ роҳоӣ ёфтанро аз қолабҳои шахшуда, эмотсия ва фикрҳои манфӣ меомӯзонад, барои ошкор кардани қувваи ботинӣ ва фаъолсозии неруи захиравии инсон имкон медиҳад. Дар рафти тахайюлот ҳам калонсолон ва ҳам кӯдакон метавонанд аз худи раванди эҷодкорӣ лаззат баранд, бо истифода аз малакаҳои нави иҷтимоӣ тарҳрезии роҳҳои ҳалли вазъиятҳои душвори ҳаётӣ ва интиқоли онҳоро ба воқеият омӯзанд. Рафти рамкашӣ, гаҷкорӣ, сохтани мусавварахо дар қум оромӣ мебахшад ва аксар вақт ба дарки амиқи сабабҳои психологии он вайрониҳое мебарад одамро барои аз сар гузаронидани нороҳатӣ, стресс ва дигар ҳолатҳои нохушоянд маҷбур месозанд. Нуқтаи муҳимми дигар ин аст, ки феълан арт-терапия ҳам ташхис, ҳам ислоҳнамоӣ ва ҳам психотерапия буда, дар шакли кори инфиродӣ, оилавӣ ва гурӯҳии психолог, психотерапевт ва педагоги иҷтимоӣ истифода мешавад [2, с.23].

Дар психология ва педагогикаи муосир таваҷҷуҳ ба арт-терапия торафт бештар меафзояд, он ҳам дар хориҷа ва ҳам дар кишвари мо фаъолона инкишоф меёбад. Аксар вақт усулҳои арт-терапия дар ташхис, ислоҳнамоӣ, психотерапия ва айни замон дар раванди таълим дар зинаҳои гуногуни таҳсилот истифода мешаванд.

Солҳои охир дар соҳаи таълим усули психотерапия тавассути санъат бештар истифода мешаванд.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқотро ғояҳои арт-терапевтҳо, намояндагони равияи гуманистии арт-терапия М.Бетенский, Р.Силвер, Эдит Крамер, Э.Виршоп, психологҳо Э.Р. Кузмина, А.И. Копитин ва пеагогҳо Л. Лебедев, Ю.Красний ва диг. ташкил медиҳанд. Ба андешаи ин муҳаққиқон асоси истифодаи бомуваффақияти арт-терапия ҳангоми кори тарбиявӣ бо мактаббачагон ҳолатҳои зерин мебошанд: фаъолии худи донишҷӯён; иштироки бевоситаи ҳар як бача дар фаъолияти эҷодӣ; ташкили шароит барои озодии баён ва фароҳам овардани фазои солими психологӣ барои кӯдакон. Арт-терапия ба инкишофи ҳуқуқу озодиҳои ҳар як кӯдак ар фаъолияти эҷодӣ, аз ҷумла дар таълиму тарбияи кӯдакон ва ҳангоми кор бо мактаббачагон мусоидат мекунад. Ин мутод ба инкишофи нимкураи рости мағзи сар, ки фаъолияти он асоси тафаккури эҷодӣ мебошад, мусоидат мекунад (Э. Виршоп, 1978). Арт-терапия аҳаммияти таълимӣ дорад, зеро он барои рушди қобилиятҳои маърифатӣ ва эҷодии иштирокчиён шароит фароҳам меоварад (Р.Силвер, 1978). Ба андешаи Н.Д.Галсков, И.Л. Бима, Е.А. Глухарев, В.Н. Шатский, Л.В. Куликова, З.Н. Никитенко ва диг. дохил намудани

супоришҳои эҷодии дар идроки биноӣ асосёфта ба инкишофи қобилиятҳои маърифатию эҷодии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Истифодаи усулҳои бадеӣ дар синфҳои ибтидоӣ алоқаманд аст бо: инкишофи шахсият ва вазифаҳои психологии он: тафаккури визуалӣ, соҳаи эмотсионалӣ ва ғ.; системаи маромнокӣ; ташаккулёбиии малака ва қобилиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммиятнок (малакаҳои муошират, қобилияти баён кардани фикр, малакаи дарки ҳиссиёт ва таассуроти одамони дигар) [1]. Ҷанбаъҳои алоҳидаи таъсири арт-педагогиро ба шахсияти хонандаи хурдсол дида мебароем.

Санъат ба соҳаи эмотсионалӣ таъсир расонида, айни замон вазифаҳои коммуникатсионӣ, танзимкунанда ва катартикӣ (поксозанда)-ро иҷро мекунад. Иштироки якҷояи кӯдак, ҳамсолон ва омӯзгор дар раванди эҷоди асари бадеӣ таҷрибаи иҷтимоии ӯро васеъ намуда, ҳамкории мутақобила ва муошироти мувофиқро дар фаъолияти муштарак меомӯзонад, ислоҳнамоии ихтилолҳои соҳаи коммуникативиро таъмин мекунад. Таъсири ислоҳнамоии санъат ба кӯдак, инчунин, дар «поксозӣ» аз таасуроти манфии ҷамъшуда ифода меёбад ва ба шумо имкон медиҳад, ки ба равиши муносибатҳои нав бо олами беруна ворид шавед.

Дар мавриди кор бо донишҷӯён бошад бошад, айни замон дар тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ аз воситаҳои арт-терапия ба таври васеъ истифода мебаранд. Дар кор бо донишҷӯён истифода бурдани шаклхои чандири кори психотерапевтӣ хеле муҳим аст. Арт-терапия ба донишҷӯён имконяти нақшбозӣ, азсаргузаронӣ ва дарк кардани вазъияти муайянеро медиҳад, ки ба пайдошавии изтироб дар онҳо мусоидат кардааст. Мутахассисе, ки бо донишҷӯи мушаххас кор мекунад, бояд шахсияти ӯро ба назар гирад.Ҳама донишҷӯён гуногунанд, бинобар ин, сабабҳои изтироби онҳо низ гуногун хоҳанд буд. Воситаҳои арт-терапия ба донишҷӯ имкон медиҳанд то ба мушкилоти изтироб то андозае ғарқ шавад, ки барои азсаргузаронии он омода аст.

Барои кор бо донишҷӯён аз шаклҳои инфиродӣ ва гурӯҳии кор истифода бурдан мумкин аст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки самаранокии кори гурӯҳи бештар аст. Масалан, омӯзгор метавонад дар як гурӯҳ кори инфиродӣ ташкил карда, дар оянда онро муттаҳид намуда, кори гурӯҳиро амалӣ намояд. Ҳар як донишҷӯ бояд дар ин кор чизеро пешниҳод намояд, ки аз худи ӯ буда, барояш муҳим аст. Чизҳоеро, ки шахс аз коғаз, маводи табиӣ ва дигар воситаҳои арт-терапия месозад, ба хона бурдан мумкин аст, зеро дар хона онҳо кори иҷронамударо доимо ба хотир меоваранд. Аксар вақт ҳангоми кор бо донишҷӯён усулҳои гурӯҳии арт-терапевтӣ нисбат ба кори инфиродӣ дорои бартариҳои муайян мебошад. Машғулият ба иштирокчиён имкон медиҳад, ки дараҷаи ба дигарон бовар карданашонро худашон назорат кунанд. Донишҷӯён метавонанд таасурот ва фикрҳои худро дар бораи машғулияти навбатӣ мубодила кунанд ва ин амнияти бештари психологиро барои онҳо фароҳам меорад. Сабаб он аст, ки донишҷӯён мушкили умумӣ доранд ва самараи ҳалли дастаҷамъонаи он аз натиҷаи ҳалли инфиродиаш баландтар аст. Илова бар ин, дар фарқият аз кори инфиродӣ, терапия дар муҳити гурӯҳи арт-терапевтӣ метавонад дар донишҷӯён эҳсоси бештари мустақилиро ба вуҷуд оварад. Ин талаботи онҳоро ба мустақилият ва ҳифзи фазои шахсӣ қонеъ хоҳад кард.

Инчунин, аксар муаллифон аҳаммияти арт-методҳоро дар ташаккулёбии шахсияти мутахассиси оянда, аз ҷумла, мақсадгузориҳои касбӣ ва рӯовариҳои арзишӣ қайд мекунанд. Лебедева Л.Д., дар таҳқиқоти лонгитюдии худ қайд мекунад, ки сифатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳимми омӯзгори оянда дар шаклҳои гуногуни арт-терапия объективизатсия карда мешаванд, инчунин, зарфияти гуманистии арт-терапияро дар ташаккулёбии шахсияти донишҷӯи ихтисосҳои равияи омӯзгорӣ таъкид мекунад [5].

Горев В.В. фаъолияти бадеиро ҳамчун омили рушди шахсият мавриди таҳлил қарор додааст. [3]. Ӯ дар таҳқиқоти худ қайд мекунад: «меъёрҳое, ки ҷараёни худшиносӣ ва рушди муаллимониояндаро дар асоси фаъолияти бадеӣ тавсиф медиҳанд, тағйироти соҳаи шахсӣ-маъноӣ мебошанд». Тағйироти мусбӣ дар самтҳои зерини шахсият қайд карда шуданд: маром ба комёбӣ, соҳаи ҳиссӣ-эмотсионалӣ, креативнкӣ, раванди худшиносӣ, муносибат ба одамони дигар, соҳаи маънавиёт [5].

Имкониятҳои эҷодии инсон, ки дар раванди арт-терапия ошкор ва амалӣ мешаванд ба рушди зеҳнӣ ва эмотсионалии ӯ такон бахшида, фардияташро ошкор месозанд, барои бартараф намудани маҳдудиятҳои аз тарафи ҷомеа гузошташуда имкон дода, дар умум барои эҳсос кардани арзишу аҳаммиятнокӣ ва асолати худ мусоидат менамоянд [1].

Ҳамин тавр, дар ин ҷо мо бояд хусусиятҳои хоси арт-педагогикаро ба эътибор гирифта, ба он таваҷҷуҳ кунем, ки ин метод дар воситаҳои санъат ва фаъолияти бадеӣ-эҷодии дорои неруи рушдиҳанда ва тарбиякунанда асос ёфтааст. Ба андешаи мо ин нерӯ ҳангоми кор дар самти пешгиринамоии зуҳуроти манфӣ дар муҳити иҷтимоӣ таъсири созгор дорад, махсусан дар пешгирии нашъамандӣ, майзадагӣ, каҷрафторӣ, афсурдагӣ, стресс ва рафтори суисидӣ.

Дар мавриди истифодаи арт-терапия дар раванди таълим метавон арт-терапияи гуманистиро, ки ҳадафи он ташаккулдиҳии шахсияти мутавозин мебошад таъкид намуд, зеро он метавонад мувозинати байни канорҳоро нигоҳ дорад (масалан, ишқ - нафрат, заифӣ - қувва, якдилӣ – рақобат, ҳамкорӣ - рақобат, мутеият - истиқлолият, ҳукмронӣ - итоаткорӣ, умед - ноумедӣ ва ғ.).

Аз ин лиҳоз, чунин вазифаҳои арт-терапияи гуманистӣ дар раванди таълим қобили қабул дониста мешаванд: васеъ намудани уфуқҳои шахсият: дастгирии (инкишоф додани) яклухтии ҳаёт, ноил шудан ба фардияти ҳақиқӣ, гузаштан аз мухторият ба наздикӣ дар муносибатҳои байнишахсӣ, таҳияи ҳадафҳои асосии ҳаёт, коркарди дурнамои воқеӣ дар доираи ҳаёт, қабули муносиби бӯҳронҳои дохилии ҳаётӣ (масалан, мафҳуми «танҳоии созанда»), истифодаи эмпатия ва хирад дар рушди дараҷаи нисбатан амиқтари коммуникатсияи рамзӣ.

Хулоса, арт-терапия як раванди рамзии дарки худ ва ҷаҳон аст, арт-методҳо бошанд, роҳнамои хоси шахс ба олами созандагӣ тавассути сатҳи бошуурӣ ва бешуурии фард. Умуман, ҳиссиёт, умеду тарс, интизориву шубҳа, ихтилофу созиш дар эҷодиёт таҷассум ёфтаанд [7, с.38].

Дар арт-терапия маҷмӯи машқҳои ислоҳинамоӣ истифода бурда мешаванд, ки ба рушди умумии ҷисмонӣ, рушди эмотсионалӣ, инкишофи нутқ (шифоҳӣ) ва умуман, ба рушди иҷтимоӣ таъсири мусбат расонида, ба малакаҳои коммуникативии шахс, қобилияти ӯ дар ҳалли ихтилофҳо ва ҳамкорӣ дар коллектив ба таври созгор мусоидат мекунанд.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмии пешниҳодшуда ва маводи сомонаҳои интернетӣ чунин хулоса баровардан мумкин аст:

1. Арт-терапия низоми махсуси таъсиррасонии дармонбахшро, ки дар санъати тасвирӣ асос ёфтааст, пешниҳод мекунад.

2. Мақсад аз истифодаи арт-терапия дар таълим ҳифз ё барқарор кардани саломатии донишҷӯён мебошад, усулҳои арт-терапевтӣ метавонанд дар таълим ҳамчун воситаи инкишофдиҳии сифатҳои муайяни психологӣ ва шахсии донишҷӯён истифода шаванд.

3. Истифодаи воситаҳои гуногуни худифоданамоии эҷодии донишҷӯён ба сифати воситаи инкишофдиҳии баъзе хислатҳои шахсӣ имконпазир аст. Дар ин маврид воситаҳои худифоданамоии эҷодӣ бояд ба категорияи арт-методҳо ё ё усулҳои эҷодиёти бадеӣ дар раванди таълим мутаалиқ дониста шаванд.

4. Аксари усулҳо ва техникаҳои арт-терапевтӣ, ки аз ҷониби психотерапевтҳо васеъ истифода мешаванд, аллакай дар таҳқиқоти алоҳидаи педагогии солҳои охир барои кор бо кӯдакон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо мақсади пешгиринамоӣ ва ислоҳкунии ҳолати манфии эмотсионалӣ, инчунин, ба эътидол овардани соҳаи эмотсионалӣ-иродавии онҳо мутобиқ карда шуда, ҳам барои таъмини некуаҳволии ахлоқию маънавӣ ва ҳам барои беҳдошти солимии ҷисмӣ мусоидат мекунанд.

Маҳз санъат ҳамчун омили пуриқтидори таъсиррасонӣ ба шахс метавонад барои ташаккул додани фарҳанги арт-терапевтӣ дар донишҷӯён мусоидат кунад. Фарҳанги арт-терапевтӣ ин фарҳанги истифода аз дониш, маҳорат ва малакаҳои мавҷудаи арт-терапевтӣ барои пешгирӣ ва ислоҳнамоии ҳолатҳои манфии психоэмотсионалии худ, бартараф намудани стресс, афсурдагӣ ва дигар ноҷуриҳо ба воситаи санъати тасвирӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Айтбаева, А.Б., Қасен, Г.А. Арт-методы в образовании. - Алматы: Қазақ университеті, 2016 - 100 с.

2. Арт-терапия – новые горизонты / под ред. А. И. Копытиной. – М.: Когито-Центр, 2006. – 336с.

3.Горев, В. В. Художественная деятельность как способ самопознания и развития личности: автореф. дисс. канд. психол. наук. Астрахань, 2003. - 17 с.

4.Лебедева, Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании: [Монография]. СПб.: ЛОИРО, 2001. - 320 с.

5. Лебедева, Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий /Л. Лебедева, Д. – Санкт-Петербург: Речь, 2007. – 256 с.
6. Лебедева, Л. Д. Арт-терапия в педагогике // Педагогика. -2000. - № 9. - С. 27-34.
7.Ляшенко, В.В. Арт-терапия как практика самопознания: присутственная арт-терапия. Учебное пособие - М.: "Психотерапия", 2014.- 142 с.
8. Мартинсоне, К. Искусствотерапия - СПб. Речь, 2014. -352с
9. Татаринцева, А. Ю. Арт-терапия, как метод психологической реабилитации / А. Ю. Татаринцева, А. А. Носова // Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика. – 2014. – Т. 2. – №1 (6). – С. 80-84.

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ АЛОҚАМАНДИИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГи ВА ХУДИНКИШОФДИҲИИ ШАХСИЯТ

ХОҶАЗОДА Хуршедахон Усмон *–унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1,* ***тел.:*** *(+992) 929 19 90 60*

Дар мақола масъалаҳои роҷеъ ба баъзе ҷанбаҳои илмӣ-назариявии алоқамандии муошırати педагогӣ ва худинкишофдиҳии шахсият баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки ҳангоми таҳлил намудани тадқиқотҳои назариявӣ дар соҳаи фалсафа мо муаммоҳои антропологиро муайян намудем, ки барои асоснок намудани робитаи худинкишофдиҳии шахс ва муошират имкон фароҳам меоранд. Ин, қабл аз ҳама, андеша дар бораи моҳияти иҷтимоии инсон, дар бораи масъулияти ӯ дар назди ҷомеа ва танзими муносибатҳои ботинӣ ва зоҳирии он мебошад.

Хулоса шудааст, ки муошират, ки моҳияти муколамавӣ дорад, имкон медиҳад, ки муколамаи «берунӣ» ба муколамаи «ботинӣ» - муколамаи шахсият бо худ табдил дода шавад, кадоме барои рефлексияи шахсият шароит фароҳам меорад, ки он воситаи худинкишофдиҳии ӯ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *муошırати педагогӣ, худинкишофдиҳии шахсият, муошırати маънавӣ, масъулият, раванди тарбия, муносибат, ташаккули шахсият, рушд, омузгор, донишҷӯ.*

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ СВЯЗИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ И САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

ХОДЖАЗОДА Хуршедахон Усмон *– соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1,* ***тел.:*** *(+992) 929 19 90 60*

В статье рассматриваются отдельные научно-теоретические аспекты связи педагогического общения и саморазвития личности. Отмечено, что в ходе анализа теоретических исследований в области философии были выявлены антропологические проблемы, которые дают возможность обосновать взаимосвязь между саморазвитием личности и общением. Это, прежде всего, представление о социальной сущности человека, о его ответственности перед обществом и регламентации его внутренних и внешних отношений.

Делается вывод о том, что общение, имеющее диалогическую сущность, позволяет превратить «внешний» диалог во «внутренний» диалог - диалог личности с самим собой, который создает условия для рефлексии личности, что является средством его саморазвития.

Ключевые слова: *педагогическое общение, саморазвитие личности, духовное общение, ответственность, образовательный процесс, взаимоотношения, формирование личности, развитие, педагог, студент.*

ON THE ISSUE OF SOME SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF THE CONNECTION BETWEEN PEDAGOGICAL COMMUNICATION AND PERSONAL SELF-DEVELOPMENT

KHOJAZODA Khurshedakhon Usmon *– applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1,* ***phone:*** *(+992) 929 19 90 60*

The article examines some scientific and theoretical aspects of the connection between pedagogical communication and personal self-development. It is noted that during the analysis of theoretical research in the field of philosophy, we identified anthropological problems that make it possible to substantiate the relationship between personal self-development and communication.

This is, first of all, an idea of the social essence of man, of his responsibility to society and the regulation of his internal and external relations. It is concluded that communication, which has a dialogical essence, makes it possible to turn the "external" dialogue into an "internal" dialogue - a dialogue of the individual with himself, which creates conditions for the individual's reflection, which is a means of his self-development.

Key words: *pedagogical communication, personal self-development, spiritual communication, responsibility, educational process, relationships, personality formation, development, teacher, student.*

Дарки робитаи муошırати педагогӣ ва худинкишофдиҳии шахсият дар диалектикаи мураккаби равандҳои мазкур - ҳам раванди мустақил, ки нақши худ ва ивазнашавандаро ва ҳам равандҳои ба ҳамдигар ҳамгиро ва мутақобилро мебозанд, ошкор мешавад.

Инсон бо мафҳуми фард ва мушаххас алоқаманд буда, доимо тағйир ёфтани образҳои инсон бо хусусияти беназири ӯ ҳамчун объекти фаҳмиш шарҳ дода мешавад.

Ҳангоми таҳлил намудани тадқиқотҳои назариявӣ дар соҳаи фалсафа мо муаммоҳои антропологиро муайян намудем, ки барои асоснок намудани робитаи худинкишофдиҳии шахс ва муошират имкон фароҳам меоранд. Ин, қабл аз ҳама, андеша дар бораи моҳияти иҷтимоии инсон, дар бораи масъулияти ӯ дар назди ҷомеа ва танзими муносибатҳои ботинӣ ва зоҳирии он мебошад [3, с.17.] Дар фалсафа роҷеъ ба инсон донишҳои зиёде дар бораи он ки вай то кадом андоза метавонад дар эҷоди тақдири худ саҳмгузор бошад, «ман»-и худро чӣ тавр ғанӣ гардонад ва ботини худро дарк намояд, ҷамъоварӣ шудааст.

Арзиши нисбатан бузургро дар таҳқиқи ин муаммо ғояҳое доранд, ки фалсафаи экзистенсиализм ва "асри нукра" тарғиб мекунад ва он шахсиятро арзиши олии ҳастии инсон медонад, ки рушди он бештар "дар муошırати озоди аксарият» (Н.А. Бердяев, К. Ясперс), қобилияти худро тағйир додан, такмили инсон дар ҷаҳоне, ки дар умқаш мабдаи муколамавӣ дорад (М.М. Бахтин, В.С. Библер) зоҳир мегардад.

Намояндагони фалсафаи экзистенсиалӣ таъкид мекарданд, ки шахсият метавонад худро танҳо дар «муошırати озоди аксарият» дарк намояд.

Тавассути муошırати маънавӣ маърифати таҷрибавии инсон аз ҷониби инсон, тағйироти маънавии шахсият ба вуҷуд меояд. «Баъзан моҳияти муошırати ман тағйир меёбад... бо сабаби таҳаввулот дар ман ва ё одамони дигар. Ин таҳаввулот метавонад... инкишоф бошад» [3. с.32].

Ба андешаи Н.А. Бердяев муошırати маънавӣ, ки дар шароити озодии комили шахсият амалӣ мешавад, на танҳо барои инкишофи ахлоқию маънавии шахс, балки барои ташаккули эҳсоси масъулиятшиносии шахсият дар назди одамони дигар шароит фароҳам меорад, ба муттаҳид шудани одамон мусоидат мекунад [3].

Олимон ҳангоми муайян кардани шахсият ҳамчун яке аз категорияҳои асосии фалсафа ба худи моҳияти шахсият, инкишоф ва мавҷудияти иҷтимоии он таваҷҷӯҳи калон медиҳанд. Масалан, Л.П.Карсавин таъсири ҳамкории мутақобилаи инсонро бо муҳити атроф тавсиф намуда, - масалан, ин таъсир, дар донишомӯзӣ, дар фаъолият, дар муошират чӣ гуна эҳсос мешавад, ошкор кардааст, ки дар он ҳатман «ваҳдати муайяни мутаҳаррик, ҳаракаткунанда» ба вуҷуд меояд [8, с.139].

Дар идомаи таҳлили афкори фалсафӣ бояд зикр намоем, ки дар фалсафа ғоя дар бораи арзиши ботинии инсон, ҳуқуқи беназири ӯ дар созандаи тақдири худ будан мақоми хоссаро ишғол менамояд. М.М.Бахтин, Н.А.Бердяев, Б.С.Соловев ва дигар файласуфон дар бораи нақши созанда, тасдиқкунандаи инсон дар раванди инкишофи ӯ афкори ҷолиброро баён карданд. Инсон олами воқеиро на барои он мешиносад, ки ҷаҳон ба ӯ таъсир мерасонад, балки барои он мешиносад, ки худи шахс ба воқеияти атроф ба таври фаъол ва ҳадафмандона таъсири худро мерасонад ва бо тағйир додани он худро мешиносад, тағйир ва инкишоф медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар фалсафаи экзистенсиалӣ, ки арзиши шахсият, нотакрорӣ, озодӣ, рушд, масъулияти баланди ӯро эълон кардааст, зикр мешавад, ки дар асоси он ҳамдигарфаҳми байни одамон, муошırати ҳақиқӣ ва ҳамкорӣ қарор дорад.

Ҳарчанд раванди худинкишофдиҳӣ то давраи муосир объекти асосии пажӯҳиши фалсафӣ қарор нагирифтааст, таърифи худинкишофдиҳии шахсият дар луғатҳо мавҷуд нест, вале файласуфон дар таҳқиқотҳои худ бо сабаби мавқеи марказиро ишғол кардани ин масъала дар фалсафаи инсон ба масъалаи мазкур даст мезананд. Мо баррасии масъалаи моҳияти худинкишофдиҳии шахсият ва таносуби онро бо рушд барои тадқиқоти худ муҳим мешуморем. Ҳама гуна равишҳоро нисбати дарки моҳияти инкишофи ботинии шахсият, ки дар осори файласуфон инъикос ёфтаанд, метавонем дар маҷмӯи ғояҳои зерин ҷамъбаст намоем:

- худтакомул фаъолияти махсуси маънавии шахсият мебошад, ки ба холискунии дохили худ нигаронида шудааст (Н.А.Бердяев, С.Керкегор, В.С.Соловев, П.Успенский ва ғ.);

- тағйирдиҳии фаъолиятӣ-амалии худ на дар маҳдудкунии шахсӣ, балки дар раванди фаъолият ва муоширати аз ҷиҳати иҷтимоӣ арзишманд ва барои шахсият аҳамият дошта ба амал меояд (К. Маркс, Ф. Энгелс, М. Хайдеггер ва ғайра);

- худинкишофдиҳии шахсият дар маънои калидии худ дигаргунсозии маънавии амалии худ бо мақсади ифодаи пурраи дунёии ботинии шахсият ва хизмати иҷтимоӣ мебошад (Н.А.Бердяев, В.П.Зинченко, М.К. Мамардашвили, Б.С. Соловев, С.Ж.Фрэнк ва диг.).

Ҳангоми омӯзиши консепсияҳои фалсафии инкишофи шахсият аз ҷониби Г.Гегел, Л.П. Карсавин, Л.Н.Коган, М.К.Мамардашвили, П.И.Новгородтсев, А.Г. Мисливченко ва диг. мо афкори муаллифонро дар бораи ба камолот расидани шахсият ба низом дароварда, якчанд марҳилаи «роҳпаймоии шахсиятро ба инкишофи максаднок» [5] муайян намудем, ки мо онро ба таври зайл номидем: объектӣ, объектӣ-субъектӣ, субъектӣ-объектӣ ва субъектӣ (шахсиятӣ). Дар баробари ин, роҳи боло рафтан ба самти арзиш – такомули арзишии шахсият, ба назари мо, масири рост надорад ва ҳар як марҳилаи минбаъда метавонад аз марҳилаҳои қаблӣ замина нагирад, вале ҳамаи ин марҳилаҳо дар ягонагии диалектикӣ қарор доранд. Муайян кардани ин марҳалаҳо ба мо имкон медиҳад, ки сабабҳои таъхирро дар худинкишофдиҳии шахсият пайдо намоем, вақте ки яке аз ҳалқаҳои занҷир аз байн меравад ва ё дар яке аз ин марҳилаҳо таваққуф кардани шахсият муайян карда мешавад.

Марҳилаи якум - марҳилаи объектӣ, «сифрӣ»-и худинкишофдиҳии шахсияти омӯзгори оянда бо ташаккули малакаҳои худшиносӣ, инкишофи қобилиятҳои рефлексивӣ ва ҳамдардӣ, пайдошавии шавқмандӣ ба фанҳои психологӣ-педагогӣ, ташаккули қобилияти шарҳи касбии вазъиятҳои ҳаётӣ, падидаҳо ва рӯйдодҳои педагогӣ, ташаккули қабули мусбати шахсияти худ ва дигарон, роҳҳои алтернативии ҳалли муаммоҳои ҳаётӣ ва касбӣ тавсиф дода мешавад.

Марҳилаи дуюм (марҳилаи объектӣ-субъектӣ) бо он тавсиф дода мешавад, ки донишҷӯён бо усулҳои худинкишофдиҳӣ, мафҳумҳои асосии он, мундариҷа ва ҷузъҳои сохтории он шинос мешаванд. Дар ин марҳила «заминаи иттилоотӣ» ташкил мешавад[10], ки рефлексияи маърифатиро тавассути инкишофи худшиносӣ мазмуни нав мебахшад, ки дар натиҷаи он дар шахс «Ман - консепсия» ташаккул меёбад. Рисолати муҳими ин марҳила зуҳуроти нотакрори фардӣ мебошад, ки дар навбати худ ҳамчун дараҷаи дар фарди мушаххас (ҳам донишҷӯ ва ҳам омӯзгор) инкишоф ёфтани чунин хислатҳо ба монанди ба худ диққатро ҷалб кардан, эҷодкорӣ, интиқод муайян карда мешавад; зарурати ифодакунии қобилиятҳои шахсӣ ва касбӣ пурзӯр мешавад, ки он ҳамчун «раванди бошуурона ..., мақсадноки ошкор ва шакли объект гирифтани қувваҳои ботинии шахсият дар фаъолияти гуногуни иҷтимоии он» фаҳмида мешавад [9, 147].

Марҳилаи сеюм (марҳилаи субъектӣ-объектӣ) аз он иборат аст, ки қобилиятҳои донишҷӯён барои мустақилона гузоштан ва аз ҷиҳати касбӣ ҳал намудани масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ аз нав аҳамият пайдо мекунанд, фарҳанги лоиҳавии омӯзгори оянда, ҷустуҷӯи услуби шахсии фаъолияти касбӣ, муаллифӣ дар эҷоди амсилаҳои фаъолиятиояндаи омӯзгории худ ва муошират ҳавасманд карда мешавад.

Марҳилаи чорум (марҳилаи субъективӣ, шахсиятӣ), ки бо анҷом додани таҳрири зарурӣ, худтаҳлилкунии дастовардҳои таълимӣ, касбӣ ва ҳаётӣ, «нуқтаҳои рушд»[10] амалӣ мешавад, зарурати инкишофи минбаъдаи худ аз нав аҳамият пайдо карда, муносибати субъективии омӯзгори оянда ҳамчун низоми афкор ва муносибати ӯ нисбати ҳаёт ва роҳи касбии худ иловатан ташаккул меёбад.

Барои пажӯҳиши мо баррасии муколама ҳамчун шакли анъанавии муошират, ҷузъи ҷудонашавандаи раванди рушди худинкишофдиҳии инсон дар доираи дарки фалсафӣ муҳим аст. Муҳаққиқони ин муаммо (М.М. Бахтин, Б.С. Библер, А. Гжегорчик ва диг.) моҳияти «муоширатии»-и табиати инсонро тасдиқ мекунанд, ки рушди худинкишофдиҳии он танҳо дар муошират, дар ҳамкории инсон бо инсон имконпазир аст. Муошират, ки моҳияти муколамавӣ

дорад, имкон медиҳад, ки муколамаи «берунӣ» ба муколамаи «ботинӣ» - муколамаи шахсият бо худ табдил дода шавад, кадоме барои рефлексияи шахсият шароит фароҳам меорад, ки он воситаи худинкишофдиҳии ӯ мебошад.

Ба ин мавқеи «аз доира берун будан»-и (М. М. Бахтин), ки дар он шахси дар муколама иштироккунанда онро аз берун мебинад, хуб мусоидат мекунад. Ин ба инсон имкон медиҳад, ки таҳлил кунад, ба рӯйдодҳо баҳо диҳад, ва ҳамзамон бисёр чизҳоро ба зиммаи худ гирад.

Дарки ин раванд имкон медиҳад, ки инсон зарурати барқарор кардани робита бо дигаронро дар худ тарбия кунад ва ин барои муттаҳидшавии байнишахсӣ шароит фароҳам меорад.

Барои ҳалли масъалаи дар таҳқиқ гузошташуда хулосаҳои назариявии зеринро метавон қайд намуд.

Муқаррароти асосӣ дар бораи муколама ва муколамапазирӣ аст. Муколама, ба гуфтаи олим, аз мунозира ва баҳс дур аст. Ин «муколамаи шуурҳо» аст. Ҳар кадоми онҳо «ҷаҳонбинӣ, ин як «нуқтаи назар», «овози иҷтимоӣ»-ро намоиш медиҳад. [2, 298] Ҳангоме ки мо «таносуби қувваҳо»-ро дар муоширати педагогӣ таҳлил менамоем, табиист, ки кӯшиш менамоем на фақат мавқеъҳои нақш ва иштирокчиёни он, балки мундариҷаи шуури арзишии онҳоро муайян намоем. Ҳамин тавр омӯзгори МОК ҷаҳонбинии педагогиро ҳамчун соҳибкасб, намояндаи фарҳанг, субъекти ахлоқ намоиш медиҳад. Ин ҷанбаҳои тафаккури арзишии ӯ дар низоми интизориҳои донишҷӯён сабт мешаванд. Аз ин рӯ, вақте ки воқеияти иҷтимоӣ ниҳоят маҳдуд мегардад ва омӯзгор танҳо ҳамчун интиқолдиҳандаи иттилоот зуҳур мекунад, дар ин ҷо ҳамоно мавқеи ғоявии омӯзгор мушоҳида мешавад. Дониши фаннӣ (назария, далелҳо) дар ин маврид ҳамчун «илми соф», яъне бе ягон раҳнамоии иҷтимоӣ ва касбӣ пешниҳод мешаванд. Аммо ҳангоми бо тафаккури дигар – тафаккури донишҷӯ дар тамос шудан он тобиши иловагии маъноӣ пайдо мекунад, ки он ҳамчун инъикоси мавқеи ҷаҳонбинӣ қабул мешавад.

Ба андешаи М.М.Бахтин, сатҳи муколама аз дараҷаи ифоданокии субъективӣ вобаста аст. Хулосаҳо дар бораи он, ки «субъекти дуюм» дар шаклҳои инкишофёфтаи муколама (муошират) зоҳир мешавад, низ аҳамияти педагогӣ пайдо мекунад. М.М.Бахтин ақида дорад, ки дар чунин муколама барандаи муколама ҳуқуқи инҳисории овоздиҳиро надорад, ӯ дар паҳлӯи худ ва пешорӯи худ «шуурҳои бегона»-ро мебинад, эҳсос мекунад. Дар паси онҳо ҳаёти махсус, тарзи тафаккур ва эҳсосот, ҷаҳонбинии шахсии онҳо қарор дорад ва аз ин рӯ, «шуури одамони дигар»-ро наметавон мушоҳида ва таҳлил кард, онро ҳамчун объект, ашё муайян кард, - бо онҳо танҳо ба таври ғоявӣ муошират кардан мумкин аст» [1, 116]. М.М.Бахтин дар муошират-муколама мавҷудияти «ҳамвориҳои маъноии гуногун»-ро тасдиқ мекунад.

Омӯзгор ҳамчун субъекти муошират педагогӣ нисбат ба тарбиятгирандагон дар «ҳамвории маъноӣ»-и дигар қарор дорад.

Масалан, дар тадқиқотҳои педагогӣ қайд карда мешавад, ки ҳангоми муоширати таълимӣ омӯзгор ва донишҷӯён дар амалҳои рефлексия ҳамдигарро инъикос менамоянд. Вобаста ба ин, ба омӯзгор барои таҳти назорати худ гирифтан ба пеш рафтан зарур аст, «қобилияти рефлексияи минбаъда, яъне инъикоси сатҳи дуюм, ба вуҷуд овардани вазъияти бартарӣ, ба сатҳи болотар ноил шудан» зарурат дорад [6, с. 65- 69].

Инак, дар ташкили муоширати педагогӣ «фазо»-и ташкили ҳамкории омӯзгор бо донишҷӯён бо назардошти аҳамияти мавқеъҳои шахсии ҳар як субъекти муошират нақши муҳим дорад.

Ба андешаи мо, ошкор сохтани моҳияти мутаҳаррик будан, ки ҳаракати мавқеъҳои шахсии муоширатукунандаро инкишоф медиҳад, низ ҷиддӣ аст. Ҳамин тавр, вақте ки дар бораи омӯзгор сухан меронем, мо ҳаракати ҳам нақш ва ҳам мавқеи шахсии ӯро қайд мекунем, яъне имконияти гузаштан аз яке ба дигаре, ба дигар соҳаҳои маънавӣ, воқеиятҳои психологию ахлоқӣ. Ин предмети муоширатро аз нигоҳи кушоду возеҳ будан, ғайрихаттӣ будан ва гуногунҷанба будан ташкил медиҳад. Чунин ҳаракатпазирии мавқеъҳо дар сурате имконпазир аст, ки омӯзгор нисбат ба донишҷӯ ҳамчун шахсият муносибати мутобиқ дошта бошад. Дар ин маврид шавқмандӣ ва эҳтиёҷоти донишҷӯ моҳияти арзиши муайяни шахсиятии муҳимро пайдо мекунад.

Аҳамияти мавқеи шахсиятии омӯзгор дар ду ҷанба зоҳир мешавад.

1. Шахсияти омӯзгор дар маҷмӯъ ё хусусиятҳои инфиродии он ҳамчун амсилаҳои беназири рафтори касбӣ, мансабӣ ва намудҳои дигари рафтори иҷтимоӣ баромад мекунанд. Онҳо роҷеъ ба тарзи амал дастури бевосита намедиҳанд, балки «бинобар ҷолибият ва матлуб будани худ ба самти арзишмандӣ таъсир мерасонанд...»[12, с.26].

2. Мавқеи шахсии омӯзгор ва донишҷӯ на танҳо ҳар яки онҳоро дар фаъолияти муштарак намояндагӣ мекунанд. Эътиқод ва муносибатҳои эҳсосӣ-баҳодиҳии дар онҳо муаррифишуда дар раванди муошираги педагогӣ навсозӣ шуда, худро ҳамчун «овозҳои иҷтимоӣ» арз мекунанд (М.М. Бахтин) ва ҳамин тавр, «маводи сохтмонӣ»-и ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯён мешаванд.

Агар тасаввур намоем, ки дар рафти ташкил ва шаклҳои амали ҳамкорӣ муносибат ва мавқеъҳои гуногуни субъектҳои муошират зоҳир мешаванд, он гоҳ комилӣ ва зичии муошираги педагогӣ ба таври равшан аён мегардад. Ғайр аз ин, вақте ки арзишҳо арзёбӣ ва аз нав баҳо дода мешаванд ва ҳангоми ба таври объективӣ тағйир додани хусусияти муошират онҳо ҳамеша дар ҳаракат қарор доранд.

Техникаи муошираги педагогӣ зоҳиран бо динамика ва ҳаракати мавқеъҳои шахсии омӯзгор ва донишҷӯён алоқаманд аст. Ин муколамаи омӯзгор ҳамчун ташкилкунандаи муошират аст, ки ӯ дар он бевосита бо донишҷӯён ва ё бо онҳое, ки шуури «гуногун»-ро муаррифӣ мекунанд: тарзи назариявӣ ё амалии тафаккур, тарзи илмӣ ё оддии маърифат, муколама мекунад.

Дар ин ҷо имкониятҳои гуногун имконпазир аст: ба ҳам наздик кардани мавқеъҳо то он даме, ки онҳо комилан якҷоя шаванд, вақте ки ҷомеаи психологӣ ташаккул меёбад, як «мо» ба вуыуд меояд. Ё баръакс, дуршавь то муқовимат, инчунин вариантҳои мобайнӣ: дастаҷамъӣ ва ҷуфт (мушоҳидашаванда), (намоён) ва дохилӣ, ки хусусияти бештар ё камтар ифодашударо доранд ва ғ.

Аз ҷониби донишҷӯён, ин изҳороти мустақим, баҳс ё муқоисаи зеҳнии мавқеъҳои «дигарон» ва интихоб аст. Аммо чунин вариант дар мавриде низ имконпазир аст, ки он танҳо тасаввур, ҳамоҳангии эҳсосотӣ, мушаххасгардонии шахсӣ-маънавӣ бошад, ки дар шуур ҳамчун «задани набзи» маъноҳои мухталифи илмӣ-маърифатӣ, маънавӣ, арзишӣ зуҳур мекунанд.

Дар заминаи муаммои тақвият бахшидани таъсири муошираги педагогӣ ҳамчун омили худинкишофдиҳии омӯзгори оянда бояд ба инобат гирем, ки муколама на баҳс ё мунозира, балки шаклҳои гуногуне мебошад, ки дар онҳо «эътиқод ба сухани каси дигар, пазироӣ (суханони дорои эътибор), шогирдӣ, ҷустуҷӯи маънои амиқ, ризоият, дараҷаҳо ва тобишҳои бепоёни он...» зоҳир мешавад [2, с.300].

Якчанд вариантҳои ҳаракати мавқеъҳои шахсиро дар муошираги педагогӣ баррасӣ менамоем.

Дар бештари мавридҳо дар фаъолияти муштарак, омӯзгорон ва донишҷӯён муносибатҳои гуногунро ба объекти муошират, ки хусусияти арзишҳои ҳардуро инъикос мекунанд, кашф мекунанд. Инсон доимо дар ҳолати интихоб байни «мо»-и азони худаш ва «онҳо»-и бегона қарор дорад. Дар муошират майдони тағйирпазир ба вуҷуд меояд – (ин «шумо»), ки муносибат ба он «дар як вақт ҳам ба монанди аз они худӣ ва бегона» зоҳир мешавад [11, с.57-61].

Дар шароити равобити мухолифи «омӯзгор-донишҷӯ» алтернативаро метавон ба яке аз ин «қутбҳо» «пайваст» кард. Барои он ки мавқеи омӯзгор (фикр, баҳо, муносибат) қабул карда шавад, бо донишҷӯён ба ягонагии эҳсосӣ-маънавӣ ноил шудан лозим аст. Дар акси ҳол субъекти фаъолияти педагогӣ метавонад ба ҳолати «муқовимати шахсият» дучор шавад [13,с. 121].

Барои ноил шудан ба ягонагӣ пешниҳод мешавад, ки мавқеи омӯзгор тағйир дода шавад ва ба нуқтаи назари донишҷӯ гузариш амалӣ шавад. Ин қабули ошкоро, бошууронаи нақш ва мавқеъҳои шахсии охирон аз ҷониби субъекти муошират, шиносоӣ бо онҳо мебошад.

Набояд фаромӯш кард, ки ҷаҳони донишҷӯ - ақидаҳо ва афкоре мебошад, ки бо талошҳои рӯҳӣ ва маънавии ӯ ноил шудаанд ва ё ҳадди ақал одат шудаанд ва аз ин рӯ барои ӯ онҳо азиз ҳастанд.

Аз ин рӯ, шарти самаранокии интиқоли мавқеи омӯзгор ба нуқтаи назари донишҷӯ эътирофи аҳамият, дуруст будани андеша ва арзёбии ӯ, ҳуқуқ ба дарки шахсии худ мебошад. Эътиқоди мутақобила танҳо дар сурате ба вуҷуд меояд, ки «субъект зуҳуроти ҳамсӯҳбатро, аввалан, барои худаш ва дуюм, ҳамчун ифодаи эътимоди воқеӣ дарк мекунад...» [14, с.269].

Арзиши педагогии муколама - дар фаҳмиши моҳияти диалектикии он ва эътироф намудани он ҳамчун шакли классикии муошираги байни одамон, аз ҷумла ягонагии мутақобила ва якҷониба будан, вобастагӣ ва мустақилият, бефосилагӣ ва фосиланокии он аст. Муколама ҳамчун шакли ифодаи муносибатҳо – робитае мебошад, ки ба рушд мегузарад. Азбаски вобастагии мутақобилаи иштирокчиёни он ба истиқлолияти мутақобилаи рушди

фардии онҳо табдил меёбад, муносибатҳои байнисубъективӣ он воқеияти маънавӣ ва амалиро ба вуҷуд меоранд, ки дар заминаи он ҳар кас имкони пайдо кардани роҳи худтакомулро дорад. Он вақт муколама ҳамчун шакли муошırати педагогӣ, як навъи ҷадиди ҳамкории байни одамон амал мекунад, зеро маҳз тавассути муколама «инсон худ ва дигарро ҳамчун мавҷудоти як навъи махсус, ки бо олами равонӣ алоқаманд аст, дарк менамояд» [3,с.31].

Мо барои тадқиқоти худ зарур донистем, ки робитаи равандҳои ташаккули шахсият ва худинкишофиро бо муошırати педагогӣ, нақш ва таъсири он дар фаъолсозии худинкишофии касбӣ дарк карда шавад.

Ин робита ҳамчун таносуби байни «раванд» ва «маҳсул» амал мекунад: муошират равандест, ки дар фазои вақт ба вуҷуд меояд, муносибатҳо як намуди амалишавандаи робита мебошанд. Аз ин рӯ, тақвият бахшидани таъсири муошırати педагогӣ ба раванди худинкишофдиҳии касбӣ дар маҷмӯъ танҳо дар ҳолате самаранок буда метавонад, ки он (таъсир) тавассути муошират, ҳамкории эҷодӣ, яъне дар раванди муошırати озоди субъект ва субъект бо истифодаи бевоситаи принсипҳо, равишҳо, усулҳо нисбати субъекти мушаххас дар вазъияти мушаххас амалӣ шавад.

Раванди инкишофи инсон бо ташаккули эҳтиёҷоти ҳамкорӣ бо дигарон дар фаъолият ва муошират вобаста аст. Тамоси субъектҳои муошират бо ҳамдигар боиси пайдоиши ангезаи муайян мегардад. Дар фаъолият ва муошират бо аъзоёни даста фаъолона муомила намуда, ҳар як инсон, субъекти ҳамкорӣ дар асосноккунии ин зарурати фаъолияти муштарак тавассути «низоми ангезаҳо» бошуурона иштирок менамояд [10,с.61]. Таҳияи ҳадафҳо бо рушд алоқаманд аст. Масалан, М.Каган ҳадафи асосии муошıратро «ба даст овардани умумият (ё баланд кардани сатҳи умумият)-и субъектҳои амалкунанда тавассути саъю кӯшиши муштараки озоди онҳо дар ҳолати нигоҳ доштани фардияти беназир» медонад [7,с.163]. Ин вақте имконпазир мегардад, ки шарик озодона шарикашро интихоб мекунад, ба шахсияти ӯ баҳо медиҳад, барои тамос ҳаракат мекунад, бо онҳое, ки ӯро мефаҳманд ва қадр мекунанд, муошират мекунад, яъне кӯшиш мекунад, ки бо ӯ муттаҳид шавад. Муошират, ба ақидаи муҳаққиқи зикршуда, муносибати субъекту субъект мебошад. Ин на ҳама гуна муносибати байни одамон аст ва танҳо байни шариконни озод, баробарҳуқуқ ва масъул, шахсиятҳо, фардҳои беҳамто имконпазир аст. «Муошират - ин як навъи хоси фаъолияти инсон аст, ки дар он маъноҳои фарҳангӣ ва ҳастӣ заминагузорӣ шудаанд» [7,с.160], ки яке аз онҳо чунон зуҳур мешавад, ки муошират – падидаи умумифарҳангӣ «як ҷанбаи ҳастии субъективии инсон» мебошад ва ба тамоми зуҳуроти ҳаёти инсон: равандҳои ташаккул ва инкишофи шахсият, «ба ҳамдигар ҷалб шудан ва аз ҳамдигар бегона шудани одамон, таъсири мутақобилаи иттиҳод ва сохторҳои иҷтимоӣ, шаклҳои мушаххаси ифодаи зиддиятҳо» дахл дорад [7, с.196].

Ҳамин тариқ, низоми эҳтиёҷотӣ-ангезандае, ки бо равандҳои муошırати одамон алоқаманд аст, барои дар сатҳи нав аҳамият пайдо кардани зарурати худинкишофдиҳӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бахтин, М.М. Проблемы поэтики Достоевского. - М.: Наука, 1979. - 318с.
2. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества. - М.: Наука, 1979. - 370 с.
3. Бердяев, Н.А. О назначении человека: Сборник. - М.: Наука, 1993. - 382 с.
4. Вопросы воспитания: системный подход//Под общ. ред. Л.И. Новиковой. - М.: Просвещение, 1981. - 135 с.
5. Григорьева, Н.Г. Саморазвитие личности учащегося среднего специального учебного заведения как педагогическая проблема./ Автореф. дис. канд. пед. наук. - Хабаровск, 1995.
6. Джемс, У. Психология. - М.: Просвещение, 1991. - 367 с.
7. Ильин, В.С. Формирование личности школьника. - М.: Просвещение, 1984. - 144 с.
8. Карсавин, Л.П., Бердяев, Н.А. Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы. Конец Ренессанса // К современному кризису культуры. - Спб.: Прометей, 1994. - С. 327-331.
9. Ковалев, А.Г., Мясищев, В.Н. Психические особенности человека. Т. 1. - М.: Просвещение, 1993. - 340 с.
10. Куликова, Л.Н. Проблема саморазвития личности как основа методологии воспитания и образования // Сб. науч. тр. - Комсомольск-на-Амуре, 1994.
11. Платонов, В.К. Структура и развитие личности. - М.: Наука, 1986. - 254 с.
12. Прихожан, А.М., Толстых, Н.Н. Дети без семьи. - М.: Просвещение, 1990. - 159 с.

13. Роджерс, К. Вопросы, которые я бы себе задал, если бы был учителем // Семья и школа. 1987. N 10. С. 22-24.
14. Сартан, Г.Н. Психотренинги для учителей и старшеклассников. - М.: Просвещение, 1992.

МОҲИЯТИ ИҶТИМОИИ ТАРБИЯИ ВАТАНДӮСТИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ АРЗИШҲОИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

***ШУҲРАТИ Боғибек** – унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2, **тел.:** (+992) 900 21 64 64*

Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки тарбияи сифатҳои ахлоқӣ меҳвари асосии тарбияи педагогӣ буда, маҷмӯи амалҳои педагогиро дар насли наврас тарбия намудани ватандӯстии миллӣ, интернатсионализм, муносибати оқилона ба меҳнат, инсонпарварӣ, интизоми бошуурона, фарҳанги рафтор, эътиқоди баланди ахлоқӣ, эҳсосотро таъмин менамояд. Инчунин, қайд карда шудааст, ки барои мавҷудияти сулҳ, пойдории давлату миллат, нигоҳдошти арзишҳои миллӣ ва таҳаммулпазирӣ, пеш аз ҳама, фаҳмиш, дарки умум дар бораи ватандустӣ лозим аст.

Муаллиф хулоса кардааст, ки Ватан, меҳан, зодгоҳ албатта калимаҳои муқаддас аст, ки барои тамоми мардуми ҷаҳон азиз аст. Ин калимаҳоро ҷомеаи инсонӣ зимни иҷтимоишавии хеш аз калонсолон меомӯзад. Мазмун ва моҳияти ин калимаҳо тавассути шеърҳо, сурудҳо, асарҳо ва дигар унсурҳои эҷодӣ дар ҳиссиёти ахлоқии насли нав маншаъ мегирад.

***Вожаҳои калидӣ:** моҳият, иҷтимтмоӣ, тарбия, ватандустӣ, наврасон, шароит, ҷаҳонишавӣ, арзиш, ҷанба, назария, ахлоқ, мавқеъ, ташаккул, маърифат, принсип, проблема, эътиқод, эҳсосот, эътимод.*

СОЦИАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

***ШУҲРАТИ Боғибек** – соискатель Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адҳамов, 11/2, **тел.:** (+992) 900 21 64 64*

В данной статье утверждается, что воспитание нравственных качеств является основной осью педагогического образования, а комплекс педагогических действий обеспечивает воспитание национального патриотизма, интернационализма, рационального отношения к труду, гуманизма, сознательной дисциплины, культуры поведения, высоких моральных убеждений, эмоций у подрастающего поколения. Также было отмечено, что для существования мира, стабильности государства и нации, сохранения национальных ценностей и толерантности необходимо, прежде всего, быть патриотом своего государства.

Автор делает вывод, что Родина – это, безусловно, священнще слово, которое дорого всем народам мира. Общество узнает эти слова от взрослых в процессе своей социализации. Содержание и суть этих слов берут начало в нравственных чувствах нового поколения через стихи, песни, произведения и другие творческие элементы.

***Ключевые слова:** сущность, социализация, воспитание, патриотизм, подростки, условия, глобализация, ценность, аспект, теория, этика, позиция, формирование, знание, принцип, проблема, убеждение, чувства, доверие.*

SOCIAL ESSENCE OF PATRIOTIC EDUCATION OF ADOLESCENTS AND YOUTH IN THE GLOBAL CONDITIONS OF NATIONAL VALUES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***SHUHRAT Bogibek** – applicant at the Institute for Educational Development named after. Abdurakhman Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamov, **phone:** (+992) 900 21 64 64*

This article argues that the education of moral qualities is the main axis of pedagogical education, and a complex of pedagogical actions ensures the education of national patriotism, internationalism, a rational attitude to work, humanism, conscious discipline, a culture of behavior, high moral convictions, and emotions in the younger generation. It was also noted that for the existence of peace, the stability of the state and nation, the preservation of national values and tolerance, it is necessary, first of all, to understand, a common understanding of patriotism.

It is also stated that homeland, homeland, homeland are, of course, sacred words that are dear to all peoples of the world. Human society learns these words from adults in the process of their socialization. The content and essence of these words originate in the moral feelings of the new generation through poems, songs, works and other creative elements.

Key words: *essence, socialization, education, patriotism, adolescents, conditions, globalization, value, aspect, theory, ethics, position, formation, knowledge, principle, problem, belief, feelings, trust.*

Тарбияи сифатҳои ахлоқӣ меҳвари асосии тарбияи педагогӣ буда, маҷмӯи амалҳои педагогиро дар насли наврас тарбия намудани ватандӯстии миллӣ, интернатсионализм, муносибати оқилона ба меҳнат, инсонпарварӣ, интизоми бошуурона, фарҳанги рафтор, эътиқоди баланди ахлоқӣ, эҳсосотро таъмин менамояд.

Ватан, меҳан, зодгоҳ албатта калимаҳои муқаддас аст, ки барои тамоми мардуми ҷаҳон азиз аст. Ин калимаҳоро ҷомеаи инсонӣ зимни иҷтимоишавии хеш аз калонсолон меомузад. Мазмун ва моҳияти ин калимаҳо тавассути шеърҳо, сурудҳо, асарҳо ва дигар унсурҳои эҷодӣ дар ҳиссиёти ахлоқии насли нав маншаъ мегирад.

Тавре ки ҳама медонанд, рушди ҷомеа ва фарҳанг аз мавҷудияти ватани орому осуда вобаста аст. Аммо ҷанг ва ноорромӣ ба ҷомеа зарар мерасонад, ин раванд танҳо тарсу ҳаросро ба бор меоранд, зеро ҷанги даҳшатбор дар як лаҳза боиси нобудшавии ҳазорҳо шаҳру деҳот, боғу гулгаштҳо ва ҳамаи он чизе, ки бо дасти одамон бо қувваи ақлонӣ ва ҷисмонӣ сохта шудааст, оварда мерасонад.

Халқи прогрессивӣ ва сулҳҷӯёнаи ҳар кишвар орзуи беҳбудии ватани худ, хушбахтии хешовандон ва фарзандони хешро дорад. Дуст доштани Ватан ва ҳимоя аз марзу бими он дар заминаи ҳиссиётҳои инсонӣ ба вуҷуд меояд, ки нақши иҷтимоишавӣ дар ин масоил авалидарача мебошад.

Албатта, тарбияи ватандустии Аскарони тоҷик дар сафи Артиши Сурх буд, ки онҳо то ба Берлин расида, дар ҷанги даҳшатноки асри XX ғалаба карда, пас аз хотимаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, онҳо барои барқарор кардани сулҳ ба ватани худ баргаштанд, дар якҷоягӣ бо мардум дар саҳроҳо ва водиҳои Тоҷикистон кор карданд, нерӯгоҳҳои барқиро сохтанд, то ватани хешро боз ҳам равшантар гардонад. Онҳо дар дили худ орзуи муқаддаси муҷаҳҳаз кардани заминро нигоҳ дошт, то инсон дар он хушбахтона зиндагӣ кунад. Вай ҳатто дар фикрҳои худ ҷанг намекард, ӯ танҳо дар бораи беҳбудӣ дар ҳаёти осоишта фикр мекард. Аз ин рӯ, ӯ ҷонибдори ватандӯстӣ, сулҳ ва таҳаммул буд.

Ҷанг зидди қонун аст. Барои мардуми давраи пас аз ҷанг он бегона аст. Вақте ки дар чашмони модар ашк хушк намешавад, захмҳо шифо намеёбанд, ва вақте ки нохушиҳо ва ҳалокат фаромӯш намешаванд, танҳо одамони золим метавонанд ба ҷанг даъват кунанд.

Модарон фарзандони худро ба хотири хушбахтӣ ва зиндагӣ ба воя мерасонанд, аммо ҳеҷ гоҳ ин тавр нестанд, ки онҳо қурбони ҷанг шаванд. Халқҳои ҷаҳон ҷангро намехоҳанд. Халқи мо аз ҷанг, ки зарари зиёд ва мусибатҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст, аз ин рӯ онҳо сулҳу субот ва осоиштагиро заминаи тарбияи ватандустӣ меҳисобанд. Чуноне шоири адабиёти классики тоҷик Сайидои Насафӣ гуфтааст:

Халқ дарёи калон аст. Ва ҳар кӣ аз болооб меафтад, ба соҳил мубаддал мешавад ва ба он ғайб мезанад.

Бигзор душманони халқ, таҳрикгарони ҷанг дар ин бора фикр кунанд. Ҳар касе, ки ният дорад, ҳатман дар ин ҷанг нобуд карда шаванд. Зеро мардуми омма ҳамеша ҷонибдори сулҳу оромӣ мебошанд.

Муҳаққиқони соҳаи педагогикаи ватанӣ Раҳимов Х. ва Нуров А. дар китоби хеш Педагогика ба тарбияи ватандустӣ ва алоқамандии он бо ҷаҳонишавии арзишҳои инсонӣ аҳаммияти хоса зоҳир намуда, иброз доштаанд, ки “Мазмуни асосии тарбияи ахлоқиро ҳисси чуқури ватандӯстӣ ва байналмилалӣ ташкил мекунад. Ватандӯстӣ ва дӯстии халқҳо ин эҳсосоти баланди инсонӣ, қисмати ҷаҳонбинӣ ва муносибати шахсият нисбати кишвари азиз, нисбати

башардӯстӣ мебошад. Ватандӯстӣ аслан аз зодгоҳ оғоз мегирад, зеро инсони комил пораи Ватан, зодгоҳи азизашро ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад” [8, С. 222-223].

Албатта, масоили тарбияи ватандустӣ ва иртиботи он ба ҷаҳонишавии арзишҳои миллии ҷумҳурии азизамон таҳқиқи тулонии шахсиятҳои қаҳрамони миллати форсу-тоҷикро пеши назар меорад, ки мебоист ба андешаи М. Лутфулозода такия намоем. Устод дар асари хеш “Шоҳнома ва тарбия” доир ба тарбияи ватандустӣ ибрози андеша намуда, қайд менамояд, ки “Ҳамагон назди худ суол мегузоранд – Ватану ҳифзи онро аз кӣ омӯзем? Табиист, ки дар рӯи замин халқе ё қавме низ мавҷуд аст, ки сари ин суол сукут мекунанд. Аммо мо таърихе дорем – пуршараф, достонҳое дорем қаҳрамонию воқеӣ, ки ҳамаи он омухтанист. Илова бар ин ба зиндагиномаи Каюмарс, Фаридун, Манучеҳр, Кайхусрав, Нушервон, Рустами достон, Сухроб, Исфандиёр, Маздак, Спитамен, Ғурак, Муқанаъ, Исмоили Сомонӣ инчунин қаҳрамонони Тоҷикистон: Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Эмомалӣ Раҳмон, Нусратулло Махсум, Шириншоҳ Шоҳтемур ва дигар шахсиятҳои ҳомии Ватан фурӯ равем. Биомӯзем, бифаҳмем, ибрат гирем, ки ин шахсиятҳои таърихӣ бобати ҳифзи Ватан посдории ҳошияҳои он чигуна корҳои наҷибро анҷом додаанд” [5, С. 24-25].

Воқеан, дар ҳошияи андешаҳои устод Лутфуллозода метавон қайд намуд, ки саргузашти ҳамаи қаҳрамонҳои миллат барои тақвияти ахлоқи баланд, сулҳхоҳӣ, вадандустӣ, моҳияти миллӣ, инсондӯстӣ, озодии ақида, шаҳрвандӣ ва ташаббускории ҷавонони хуштолеъи имрӯзи тоҷик заминаи муассир мегузорад. Ҳамаи ин ҳиссиётҳои ташаккулёфтаи ҷавонон аст, ки имрӯз марзу буми Тоҷикистони азизамон қулфу занҷир аст.

Маврид ба ёдоварист, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон дар ҳар як баромади хеш чун устоди тарбияи ватандустӣ руҳияи наврасону ҷавононро дар ин самт ташвиқу тарғиб намуда, аз ҷумла дар яке аз суханрониҳояш, ки 8 сентябри соли 2021 ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ баргузор гардида буд, изҳор намудаанд: “Бо эътимоди комил иброз медорам, ки хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Муасаллаҳ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи мо минбаъд низ истиқлолу озодии Ватан, марзу буми кишвар ва ҳаёти осоиштаи мардуми Тоҷикистонро аз ҳамагуна таҳдиду хатарҳо содиқона ва ҷавонмардона ҳифз намуда, қарзи фарзандии худро дар назди Ватан, давлат ва халқи хеш бошарафона иҷро хоҳанд кард” [9].

Албатта, ин суханрониҳо дар тафаккури ҳама қишри ҷомеаи кишвар калимаҳо ва мафҳумҳои худшиносӣ, иттифоқ, ҳамбастагӣ, сулҳ ва таҳаммул, ватандӯстӣ ва амният, истиқлолият ҳамчун унсури муқаддас ва эҳтирому эътиқодот тарбия мекунад. Мардум, миллат ва ё ҷомеае дар роҳандозӣ кардани тарбияи ин унсурҳои муҳим накши асосӣ дорад, ки ҷойгоҳи аввалиндараҷааш муассисаҳои таълимӣ аст. Донистани решаҳои ватандустӣ ба зуҳури мардуми мо иртиботи амиқ дорад, аммо то ҳол мо худро намедонистем. То ба ҳол, мо аломатҳои дар боло зикршударо ба пуррагӣ чун хусусияти миллидошта инъикос намекардем. Албатта, дар шароити соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистони азизамон ҳамаи зинаҳои муассисаҳои таълимӣ вазифаи ташаккули ахлоқи баланд, сулҳхоҳӣ, вадандустӣ, моҳияти миллӣ, инсондӯстӣ, озодии ақида, шаҳрвандӣ ва ташаббускориро ба худ касб намудаанд.

Консепсияи миллии тарбия ин қарори ҳозираи сиёсист, ки ҷомеа ва аҳолӣ, хусусан насли ҷавонро дар бар мегирад. Мӯҳтаво, ҳадаф, вазифа ва мундариҷаи таълими миллӣ дар марҳилаи нави таърихӣ ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мутобиқ карда мешаванд. Онҳо нақш ва макони худро дар ташаккули шахсияти инсонӣ муайян мекунанд.

Шаҳрванд бояд барои беҳбудии давлати худ кор кунад ва камбудиҳои иҷтимоӣ дар кишварашро бинад ва барои ислоҳи онҳо кор кунад. Шаҳрванд бояд ватани худро дӯст дорад ва манфиатҳои онро ҳимоя кунад ва ҳамчун поягузори ҳувият ва фарҳанги миллӣ бояд дар рушди ҷомеа саҳмгузор бошад. Воқеаҳои дар ҷаҳони имрӯза рухдода ҳар як шахсро водор месозанд, ки тамоми кӯшишҳои ӯ ба давлату миллат фоида оварад, сулҳ ва амниятро ҳамчун меҳвари ватандустӣ таҳким бахшад.

Агар шумо тамоми воқеаҳоеро, ки дар ҷаҳон рух медиҳанд, тасаввур кунед ва бодиққат фикр кунед, шумо зиддияти аҷиброро метавонед. Инро дарк кардан мумкин аст, ки баъзе кишварҳо барои харидани ашёи хом барои рушди соҳаи онҳо таҳдиди зидди давлатҳои тараққикарда қувва ва таҳдид мекунанд. Онҳо ба давлатҳои рӯ ба инкишоф имкон намедиҳанд, ки ашёи хоми мавҷудаи худро барои рушди кишвари худ истифода баранд. Баъзе мардуми сайёраамон бо дигар давлатҳои сулҳдӯст муносибатҳои дӯстона барқарор мекунанд ва саъй мекунанд, ки оромӣ ва сулҳро дар рӯи замин нигоҳ доранд. Баъзе аз кишварҳои тараққикарда барои ноил шудан ба ҳадафҳои ифлосашон ихтилофот ва мунокишаҳоро ба вуҷуд мееоранд.

Чунин ғояҳо чанд сол қабл дар кишвари мо ҷорӣ карда шуда буданд ва тавре ки мо аллакай медонем, ин ба давлати мо ғаму андӯҳи ҷиддӣ додааст.

Албатта, барои мавҷудияти сулҳ, пойдории давлату миллат, нигоҳдошти арзишҳои миллӣ ва таҳаммулпазирӣ, пеш аз ҳама, фаҳмиш, дарки умум дар бораи ватандустӣ лозим аст. Агар мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Раҳмон аз хафагӣ хайрбод нагуфтанд ва ҳама таҳқирҳои ба онҳо расидаро бахшиш намедоданд ва агар мо худамон ба ин розӣ намешудем, дар бораи ободонии Тоҷикистон фикр намекардем ва ба дасти мардум ҳамроҳ намешудем, сахт кор намекардем, пас Тоҷикистон имрӯз номбар намешуд.

Маҳз ба хотири сулҳу амният, ваҳдати халқи Тоҷикистон ва тамоми кишвар санаде дар бораи ризоияти миллӣ ба имзо расид, ки онро роҳбарони баъзе созмонҳо ва ҳизбҳои дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ муқобили он имзо карданд. Ин як нияти нек ва қадами зарурие буд, ки баъзе қувваҳои сиёсиро бо як мақсад - беҳбудии Тоҷикистони гарон муттаҳид мекард.

Бо чунин қарори оқилона ҳар як шаҳрванди ҷумҳурии мо, сарфи назар аз миллат, бо тамоми мавҷудияти худ дарк намуд, ки тақдири Тоҷикистон тақдири ӯст. Муассисаҳои таълимии имрӯза, пеш аз ҳама, бояд ба проблемаи сулҳу амният ва ватандустӣ аҳамият диҳад. Чунки ин раванд дар тарғиби ҷаҳонишавии арзишҳои миллӣ нақши аввалиндараҷа дорад. Ин нуқтаи назар акси омма барои раванди таълим мебошад. Дар иртибот ба ин масоил академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор М. Лутфуллозода ибрози медоранд, ки: "Маориф ва ватандӯстӣ ҷавҳари оштӣ аст ва ифтихори миллӣ бояд тарбият ёбад. Ин ташаккулёфтаи маънавӣ, осоиштагӣ ва таҳаммулпазирии байни миллатҳои гуногун мебошад [1, С.-63].

Истиқлолияти Тоҷикистонро наметавонад натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ номид. Истиқлолияти Тоҷикистон қонуни ташаккули ҷомеа аст.

Душманони дохилӣ ва хориҷӣ аз заифии муваққатии сохторҳои қудратӣ, ки дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва таваллуди давлати нав, ки ҳанӯз ташаккул наёфтаанд, истифода карданд. Дар вақти набудани артиши онҳо, душман ба давлати ҷавон зарба зад. Тоҷикистон дар ҷанги шаҳрвандӣ ширкат варзид ва фарзандони шоистаи Ватани мо хатари аз байн рафтани кишварро ҳис карда, ба ҷанги бемаънӣ шурӯъ карданд.

Дарси талхи рӯйдодҳои солҳои 1991-1997 нишон дод, ки вайронкунии қонунҳо халқи тоҷикро ба азоб кашид. Пас аз вохӯриҳои тӯлонии кори ваҳшиёнаи зеҳни беҳтарин, дар ниҳоят, имкон пайдо шуд, ки 16-уми ноябри соли 1992 дар Хуҷанди бостонӣ сессияи 16-уми Шӯрои Олӣ баргузор карда шавад. Дар ин Шӯро ба мардум дар бораи ниёз ва ваҳдати миллати тоҷик муроҷиат карда шуд. Дар таърихи Тоҷикистон давраи нав оғоз ёфт. Тоҷикистони хун дар роҳбарии худ як шахсеро интихоб кард, ки мардум ба вазифаи баландтарин супориш додааст. Эмомалӣ Раҳмон сарвари давлате шуд, ки дар ҳолати ҷанг ва бӯҳрони амиқи иқтисодӣ қарор дошт. Ӯ пешвои давлате шуд, ки пас аз хунрезиҳои беасос дар вазъияти ноумедӣ қарор дошт. Ба гуфтаи Ҳабиб Юсуфӣ:

Ором ва осоиштаи Ватани мо, он қавӣ аст, ба монанди кӯҳи вазнин.

Пешвои муаззами миллат, Эмомалӣ Раҳмон, аз рӯзҳои аввали ба кор даромадан ба Шӯрои олӣ, аз минбари Иҷлосия ба мардум ташнаи сулҳро ваъда дода буд: "Ё ман сулҳро дар Тоҷикистон барқарор хоҳам кард ё ҷони худро дар ин роҳ хоҳам бахшид". Албатта, ин суханҳо ҷавҳари тарбияи ҳиссиётҳои ватандустӣ мебошад, ки ҳамеша бояд дар раванди таълиму тарбия ҷавлон зада, дар ботини ҷавонон ҳиссиётҳои ватану ватандориро инкишоф диҳад[10].

Ин лаҳза ба ин суханон бовар кардан душвор буд, зеро дар ин «оилаи» азим байни бародарон, писарон ва падарон ҷанг буд. Қисме аз мардум роҳи фирорро интихоб карданд. Қисми дигар, ки кӯдаконро гум карданд, дар хокистари хонаҳои худ зиндагӣ мекарданд, ки қаблан бароҳат буданд. Ҳама хоксорона зиндагӣ мекарданд ва интизори барқарор кардани сулҳ буданд.

Аммо Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон ба ваъдааш вафо кард. Ӯ тавонист, ки дар ин вазъияти душвор сулҳро барқарор кунад, тамоми тарафҳои ҷангҷӯро дар як миз ҷамъ овард ва ба онҳо оштӣ пешниҳод кунад.

Халқи тоҷик бо сарварии Пешвои миллат, ба мавҷудияти сулҳхоҳ расид ва кори бузурги барқарорсозии кишварро анҷом дод. Бо фаророрасии сулҳ корҳои зиёде ба анҷом расид, ки Тоҷикистони азизро барои муаррифӣ наммудан дар арсаи ҷаҳонӣ замина шуд ва ин ҷаҳонишавии арзишҳои миллиро бунёд кард.

Дар ин росто метавон дар баробари ҳазорҳо дастовардҳои даврони истиқлол, як марҳилаи муҳимро, ки яке аз заминаи ҷаҳонишавии арзишҳои миллӣ ба шумор меравад, ин марҳилаи муҳим дар соли 2018 такмил додани муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон мебошад. Акнун мардуми Тоҷикистон ва Узбакистон метавонанд бидуни раводид ба ҳамдигар водор кунанд. Ин рӯйдоди даврони байни ду кишвар имкон дод, ки ду миллати бародар ба ҳам наздик шаванд ва хешовандон акнун метавонанд бидуни ягон мушкилот муошират кунанд. Роҳи оҳан аз вилояти Хатлон ба шаҳри Термез барқарор карда шуд, ки ба аҳолии шаҳри Кӯлоб ва дигар шаҳрҳои ҷануби ҷумҳурӣ барои сафар ба кишварҳои ИДМ имкон фароҳам овард. Зеро дар тӯли 25 сол иртибот байни ду кишвар қатъ шудааст. Муносибатҳои иқтисодӣ низ воқеӣ гаштанд: маҳсулоти Ҷумҳурии бародари Ӯзбекистон дар бозори Тоҷикистон ба назар мерасид ва маҳсулоти мо ба кишвари ҳамсоя содир карда мешуданд.

Корхонаҳои муштарак барои шукуфоии кишварҳои дӯсти мо сар шуданд. Сохтмони роҳҳои нави замонавӣ, ки ҷавобгӯи меъёрҳои баланди байналмилалӣ, ба монанди Душанбе - Чанак, Душанбе - Панҷакент мебошанд. Бо шарофати ин роҳҳо шумо метавонед дар тӯли якчанд соат ба Хуҷанд, Самарқанд ва Тошканд расед. Ҳазорон нафар аз мамлакати мо аллакай аз шаҳрҳои қадимаи Ӯзбекистон дидан карданд ва мардум аз як кишвари ҳамсоя ба ҷумҳурии мо ташриф оварданд. Президентҳои ду кишвари дӯст - Эмомалӣ Раҳмон ва Шавкат Мирзиёев дар маркази пойтахти мо боғи нави дӯстӣ бунёд намуда, ба мутафаккирони бузурги гузаштаи Абдураҳмони Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ муҷассама гузоштанд.

Солҳои тӯлонӣ ин ду мутафаккири маъруф дӯст буданд ва Абдураҳмони Ҷимӣ сарпараст, дӯст ва муаллими Алишер Навоӣ буд. Бояд қайд кард, ки асарҳои мутафаккирон ифтихори халқҳои дӯсти мо буда, дар тарбияи ахлоқи насли наврас нақши бузург доранд. Шоирону оҳангсозони муосири тоҷику узбек дар ин маросим асарҳо эҷод карданд: шеърҳо, сурудҳое, ки дӯстии халқҳои моро мустаҳкам месозанд.

Соли 2018, рӯзҳои фарҳанги Ӯзбекистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, беҳтарин ҳунармандон ва ходимони фарҳангии давлати ҳамсоя дар майдонҳои консертии Душанбе ва дигар шаҳрҳои ҷумҳурӣ баромад карданд. Сокинони пойтахт бо шавқу завқи зиёд дар ин консертҳо иштирок карданд. Ҳунармандони Тоҷикистон инчунин дар Ӯзбекистон рӯзҳои фарҳангиро баргузор карданд ва бо тамошобинони ҷумҳури ҳамсоя низ муваффақияти калон ба даст оварданд.

Албатта, ин муносибат дарки моҳияти иҷтимоии тарбияи ватандустиро дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои наврасону ҷавонон омзонид. Илова бар ин бояд иброз дошт, ки барқароркунии чунин муносибатҳои дустӣ на танҳо ба давлатҳои ИДМ балки ба кулли ҷаҳонинён ба вуҷуд омад. Воқеист, ки ин муносибат Ҷумҳурии Тоҷикистон ва халқи он тоҷиконро ба арсаи ҷаҳон муаррифӣ намуд. Анъанаҳо ва арзишҳои миллӣ ба монанди ҷашни ниёгони мо "Иди наврӯз" хусусияти байналмилалиро ба худ касб намуд.

Масоили дигаре, ки дарки моҳияти иҷтимоии тарбияи ватандустиро дар наврасону ҷавонон ташаккул дод ва тавонмандии мардуми тоҷикро ҳамчун арзиши миллӣ баён кард ин кушодашавии як агрегати НБО Роғун буд.

Дар маросими кушодашавии нерӯгоҳи обӣ меҳмонони хориҷӣ ширкат варзиданд. Муовини вазири корҳои хориҷии Италия изҳор дошт, ки ин неругоҳи барқӣ як маҳорати баланди муҳандисӣ аст. Дар чорабинӣ намояндагони Чин, Русия, Узбакистон ва дигар кишварҳо ба нишони оғози бунёди нерӯгоҳи обӣ баромад карданд. Сифати сохтмонро ситоиш карданд. Дар маросими ифтитоҳи нерӯгоҳ ва дар таҷлили ин маросими таърихӣ ҳазорон нафар ширкат карданд ва дар байни онҳо кӯдакон низ буданд. Фаъолияти бинокорон намунаи равшани тарбияи фарзандон ва наврасон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ мебошад. Ин мисоли меҳнатдӯстӣ, ватандӯстӣ, сулҳхоҳӣ ва таҳаммул мебошад.

Ҳамчунин, имрӯз телевизиони тоҷик бо системаи муосири моҳвора муҷаҳҳаз шудааст, ки имконияти тамошои шабакаҳои телевизионии ҷумҳуриявӣ дар гӯшаҳои гуногуни олам вуҷуд дорад. Табиист, ки васоити ахборӣ омма баёнкунандаи арзишҳои миллӣ дар ҷаҳони имрӯз ба шумор меравад. Телевизиони тоҷик дар тарбияи фарзандон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, сулҳхоҳӣ ва ғайра нақши муҳим дорад. Дар натиҷаи барномаҳои таълимии телевизионӣ моҳияти тарбияи ватандусти инъикос карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи бунёди ҳиссиётҳои ватандустӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ба як мақоми муайяне расид. Роҳбари сатҳи баланди миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Созмони Милали Муттаҳид чандин ташаббуси байналмилалиро доир намуд, ки ин дар тарғиби ҷаҳонишавии арзишҳои миллӣ нақши хосса дошт. Ҳамин буд, ки Мудири кулли СММ Кофи Аннан дастовардҳои Президенти мамлакат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмонро дида, ҳайрон шуд ва гуфт: "Тоҷикистон дар ҳалли ихтилофоти дохилӣ ба бисёр кишварҳо намунаи хубе нишон додааст: мо инро саҳми Тоҷикистон дар ҳалли масоили мусолиматомез мешуморем." Албатта, баёни чунин нуқтаи назар аз диди роҳбари як созмони ягонаи байналмиллаӣ ин эътироф намудани арзишҳои миллии тоҷикон ва мавқеи он дар арсаи ҷаҳон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Каландаров, А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан. Дисс. кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Тадж. науч.– исслед. ин– т педагогических наук. – Душанбе, 2006. – 178 с.
2. Лутфуллоев, М. Педагогикаи шафқат. – Душанбе: Маориф, 1994. С.-24
3. Лутфуллоев, М. Шарафномаи миллат / Душанбе, - 2003. С.-63.
4. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам/ / М.Л. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш, 1997. –148 с.
5. Лутфуллозода, М. Шоҳнома ва тарбия – Душанбе, 2022. С. 24-25.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XIII). Кит. 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. - 424 с.
7. Ҳ. В. Кошифӣ. Футувватномаи султонӣ. Душанбе, - 1991, с. 27
8. Раҳимов, Х., Нуров, А., Педагогика – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2007.- С. 222-223
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ, шаҳри Душанбе, 8 сентиябри соли 2021.
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи тақдирсоз, шаҳри Хуҷанд, 16 ноябри соли 1992.
11. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе, 1979, с. 15.
12. Харламов, И.Ф. Педагогика.-М., 1990. С.380–382.

ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ҶОМЕАИ ҶАҲОНӢ

***ТОҶИБОЙЗОДА Шукуфа Тоҷибой** – омӯзгори кафедраи «Фанҳои табиӣ»-и Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, **тел.:** (+992) 101 01 37 37*

Муаллиф дар ин мақола яке аз проблемаҳои асосӣ-тағйирёбии иклимро, ки тамоми аҳли ҷамъияти ҷаҳонро ба ташвиш овардааст, муҳокима мекунад. Таъсири оқибатҳои манфии он ба инсон ва ҷаҳон, сабабҳо ва омилҳои мусоидаткунанда, чораҳои пешгирикунанда оид ба рафъи ин падида ва дигар хусусиятҳои тағйирёбии иқлим алоҳида таҳлил ва шарҳ дода шудаанд. Инчунин, дар натиҷаи таҳлилу баррасии ин мавзуъ муаллиф як қатор пешниҳодҳоеро пешкаши хонанда кардааст.

Оқибатҳои тағирёбии иқлим боиси баланд шудани ҳарорат, тӯфонҳои шадид, хушксолии бештар, гармшавӣ ва болоравии сатҳи бахр, норасоии ғизо, афзоиши хатарҳои саломатии аҳолӣ, афзоиши камбизоатӣ ва афзоиши муҳоҷирати маҷбурӣ мешаванд.

Дар натиҷаи таҳлил ва таҳқиқи мавзуи мавриди баррасӣ муаллифи мақола ба чунин хулосаҳо омадааст:

- тағйирёбии иқлим падидаи ташвишоваре мебошад, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад;

- таваҷҷуҳи муштараки ҷомеаи ҷаҳониро талаб мекунад;

- дар ин самт, махсусан аз кишварҳое, ки аз ҷиҳати истихроҷи нафту газ ва маҳсулоти саноатӣ рушд кардаанд, бояд саҳми назаррас гузорад;

- ниҳоят, ҳар як фарди ҷомеа бояд барои олами ҳастӣ дар атрофи инсоният (табиат) масъул бошад ва дар пешгирии тағйирёбии босуръати иқлим саҳми бевосита гузорад.

Вожаҳои калидӣ: *тағйирёбии иқлим, обшавии пиряхҳо, обу ҳаво, офатҳои табиӣ, сел, обхезӣ, зилзила, табиат, гирдбод.*

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА

ТОДЖИБОЙЗОДА Шукуфа Тоджибой *– преподаватель кафедры «Естественные науки» Педагогического колледжа Хосият Махсумовой Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121,* ***тел.:*** *(+992) 101 01 37 37*

В данной статье автор расматривает одну из главных проблем человечество – изменение климата, которая беспокоит всё мировое сообщество. Отдельно анализируется и объясняется влияние его негативных последствий на человека и мир, причины и способствующие факторы, профилактические меры по ликвидации этого явления и другие особенности изменения климата. Также в результате анализа и обсуждения данной темы автор представил читателю ряд предложений.

Последствия изменения климата приведут к повышению температуры воздуха, увеличению интенсивных штормов, усилению засух, потеплению и повышению уровня океана, нехватке продовольствия, увеличению риска для здоровья населения, увеличению уровня бедности и роста вынужденной миграции.

В результате анализа исследования обсуждаемой темы автор делает следующие выводы:

- изменение климата является тревожным явлением первостепенной важности на глобальном уровне;
- требует солидарного внимания мирового сообщества;
- значительный вклад должен быть сделан в этом направлении, особенно со стороны стран, развитых в плане добычи нефти, газа и промышленной продукции;
- в конечном итоге, каждый член общества должен ответственно относиться к миру окружающем человечество (природе) и вносить непосредственный вклад в предотвращение быстрого изменения климата.

Ключевые слова: *изменение климата, таяние ледников, погода, стихийные бедствия, наводнения, землетрясения, природа, смерчи.*

CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE WORLD COMMUNITY

TOJIBOYZODA Shukufa Tojiboy *– teacher of the department of "Natural Sciences" of the Khosiyat Makhsumov Pedagogical College of the Tajik State Pedagogical University Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992) 101 01 37 37*

In this article, the author discusses one of the main problems - climate change, which worries the entire world community. The impact of its negative consequences on humans and the world, causes and contributing factors, preventive measures to eliminate this phenomenon and other features of climate change are separately analyzed and explained. Also, as a result of analysis and discussion of this topic, the author presented a number of proposals to the reader.

The effects of climate change will lead to higher temperatures, more intense storms, more droughts, warming and rising sea levels, food shortages, increased public health risks, increased poverty and increased forced migration.

As a result of the analysis and research of the topic under discussion, the following conclusions can be drawn:

- climate change is an alarming phenomenon of paramount importance at the global level;
- requires the joint attention of the world community;
- a significant contribution must be made in this direction, especially from countries developed in terms of oil and gas production and industrial products;
- ultimately, every member of society must be responsible for the world of existence surrounding humanity (nature) and make a direct contribution to the prevention of rapid climate change.

Keyword: *climate change, melting glaciers, weather, natural disasters, floods, earthquakes, nature, tornadoes.*

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф яке аз масъалаи асосӣ – тағйирёбии иқлим, ки кулли ҷомеаи ҷаҳониро нигарон кардааст, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Таъсири оқибатҳои манфии он ба инсон ва олами ҳастӣ, сабаб ва омилҳои ба он мусоидаткунанда, чораҳои пешгирӣ ҷиҳати бартараф намудани ин падида ва дигар хусусиятҳои тағйирёбии иқлим дар алоҳидагӣ таҳлил ва шарҳ дода шудаанд. Инчунин, аз натиҷаи таҳлил ва баррасии мавзӯи мазкур аз ҷониби муаллиф як қатор таклифу пешниҳодҳо манзури хонанда гардидаанд.

Тағйирёбии иқлим яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир ба ҳисоб рафта, ҷомеаи ҷаҳониро нигарон кардааст. Солҳои охир масъалаи тағйирёбии иқлим дар сайёраи Замин ба мушкилоти ҷаҳонӣ мубаддал гардида, диққати кулли инсоният ва олимону донишмандони соҳаро ба худ ҷалб намудааст. Мавзуи мазкур ҳатто дар аксарият минбарҳои Созмони милали муттаҳид ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ мавриди муҳокимаронӣ қарор гирифта, доир ба чораҳои пешгирии ин раванд қарорҳои дахлдори аҳамияти байналмилалидошта қабул гардидаанд.

Вобаста ба ин масъалаи ҳаётан муҳими замони муосир Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ чандин маротиба дар суханрониҳои худ дар минбари СММ муҳимияти онро дарҷ намуда, ҷиҳати чораандешӣ дар ин самт якчанд пешниҳодҳои муфид кардаанд, ки ин ташаббусҳои Пешвои миллат аз ҷониби СММ қобили қабул ҳисобида, баҳри амалӣ гардидани онҳо қарорҳои дахлдори СММ қабул карда шудаанд.

Ташаббусҳои сарвари давлатамон оид ба масъалаи обу иқлим, аз ҷумла ҳифзи пиряхҳо ва сарчашмаҳои оби тоза дар тамоми дунё ҷонибдорон ва ҳамфикрони зиёде дарёфт намуда, ин мушкилоти маҷуда ва роҳу воситаҳои ҳалли он дар мадди аввали ҷомеаи ҷаҳонӣ гузошта шуданд.

Тағйирёбии иқлим ба табиате, ки мо кули инсониятро иҳота карда, асоси ҳастӣ ва зиндагии инсон ба шумор меравад, таъсири манфии худро расонида, оқибатҳои ногуворӣ худро дорад. Ин раванд боиси баландшавии ҳарорати ҳаво, тӯфону обхезиҳо, сел, зилзила, тармафаронӣ, обшавии зиёди пиряхҳо ва дигар ҳодисаҳои ногувори табии гардида, ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст.

Пешвои миллат дар баромади худ қайд кардаанд, ки: *«Дар кишвари мо танҳо дар якчанд даҳсолаи охир беш аз ҳазор пирях аз байн рафта, ҳаҷми умумии пиряхҳои кишвар ба андозаи тақрибан сеяк баробар кам гардидааст».*

Бинобар ин, диққати ҷомеаи ҷаҳон, алалхусус роҳбарони сатҳи олии мамлакатҳо ҷиҳати пешгирии тағйирёбии иқлим зиёд гардида, аз ҷониби онҳо тадбирҳои қатъӣ андешида мешаванд. Яке аз омили таъсиррасон, ки боиси тағйирёбии иқлим мегардад – ин кӯҳҳо мебошанд. Онҳо беш аз ҳама ба тағйирёбии иқлим таъсир мерасонанд.

Дар илми консепсияҳои табиатшиносии муосир ақидае мавҷуд аст, ки ҳар ҷисми зиндае, ки дар рӯйи замин арзи вуҷуд мекунад, ҷӣ гунае, ки ба табиат муносибат мекунад, аз табиат низ чунин ҷавоб баргардонида мешавад. Аз ин рӯ, мо метавонем, ки фактори зиндагӣ ва арзи вуҷуд доштани худи инсон ва муносибати ӯро нисбат ба табиат низ ҳамчун омили муҳими таъсиррасон ба раванди тағйирёбии иқлим ба назар гирем. Зеро аз тамоми мавҷудоти зинда, ки дар курраи Замин арзи ҳастӣ дорад, ягона инсон бо шуур ва иродаи худ аз дигар мавҷудоти олами ҳастӣ фарқ карда, танҳо ӯ масъалаҳои мубрамро дарк мекунад ва ба оқибатҳои кирдори худ ҷавобгӯ мебошад.

Дар замони муосир инчунин, дар бисёр соҳаҳои илмию техникӣ рушд кардани инсоният боиси пайдо гардидани коркардҳои нави илмӣ ва корхонаҳои саноатии нав гардида, ҳамаи инҳо муносибати инсонро ба табиат тағйир дода истодааст, ки он низ ба тағйирёбии иқлим бетаъсир буда наметавонад.

Тибқи таҳлилҳои олимони соҳа дар аксарият кишварҳои дунё омилҳои ҳаммонанди умумӣ мавҷуданд, ки таваҷҷӯҳи ҷаҳониёнро ба худ ҷалб менамоянд. Дар кишвари мо низ масъалаи афзоиши аҳолӣ ва дар ин замина норасоии оби нӯшокӣ, ҳамчун мамлакати кӯҳсор ва камзамин будани кишвар, бар замми он истифодаи оқилонаи захираҳои обии фаромарзӣ ва даҳҳо мушкилотҳои рӯзмарраи дигаре ҳастанд, ки ҳалли онҳо фаъолияти дастаҷамъонаи на танҳо сокинони кишвар ва минтақа, балки аҳли башариятро тақозо менамояд.

Тоҷикистони азизи мо мамлакати кӯҳӣ буда, раванди тағйирёбии иқлим ба сарзамини мо низ бетаъсир буда наметавонад. Аз ин рӯ, ин масъала дар баробари дигар кишварҳои

ҷомеаи ҷаҳонӣ тахти таваҷҷӯҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Баробари тағйирёбии иқлим об шудани пиряххо бештар гардида, дар натиҷа ин раванд ба табиат ва ҳаёти инсон таъсири манфии худро расонида, оқибатҳои ногувори худро ба бор меоварад. Бо мақсади саҳмгузорӣ дар коҳиш додани тағйирёбии иқлим ва пешгирӣ намудани оқибатҳои он Ҳукумати мамлакатамон дар баробари дигар давлатҳои ҷаҳон ҷиҳати ҳалли мушкилоти экологӣ ва тағйирёбии иқлим фаъолона иштирок намуда, як қатор Конвенсияҳои байналмилалии Созмони Милали Муттаҳидро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, алалхусус истифодаи оқилонаи ҳавои атмосферӣ ва тағйирёбии иқлим барои амалӣ намудани он барномаҳои миллӣ ва стратегияҳо таҳия ва қабул намудааст. Ҳамзамон, ин мушкилоти мавҷуда ва оқибатҳои ногувори онро дарк намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташаббуси бевоситаи худро нишон дода, таваҷҷӯҳи аҳли башарро барои пешгирӣ ва худдорӣ аз паёмадҳои нохуши ин мушкилотҳо ҷалб намуда, сарварони як қатор давлату халқиятҳои дунёро ба саҳнаи муколама даъват намуданд. Бо талошу ҳидоятҳои Пешвои миллатамон ҷомеаи ҷаҳонӣ ташаббусҳои кишвари моро пайваста эътироф намуда, аз ҷониби кишварҳои узви СММ дастгирӣ ёфта истодаанд. Имрӯз дар миқёси ҷаҳон мушкилоти тағйирёбии иқлим ва батадриҷ обшавии пиряххо яке аз мушкилоти мубрам дар сатҳи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар анҷумани Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳифзи пиряххо баромад намуда, ташаббусҳои худро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пешниҳод карданд, ки онҳо хушбахтона аз ҷониби 157 кишварҳои узви СММ эътироф гардиданд.

Талошу заҳматҳои роҳбари давлатамон дар сатҳи байналмилалӣ ин худ муаррифии миллат ва боло бурдани обрӯву нуфузи давлату миллати хеш дар назди созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва дигар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои глобалӣ, аз ҷумла, тағйирёбии иқлим диққати махсус дода мешавад. Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо, ки сиёсати хориҷии худро дар асоси принсипи сиёсати «Дарҳои боз» ба роҳ мондааст, кӯшиш менамояд, ки дар баробари дигар масъалаҳои аҳамияти умумиҷаҳонидошта, дар ҳалли мушкилоти глобалии тағйирёбии иқлим низ ташаббуси назаррас ва асосноки худро нишон дода, ҷомеаи ҷаҳонро барои ҳамкорӣ дар ин самт даъват намояд. Вобаста ба масъалаи болозикр аз ҷониби Тоҷикистон дар ҳамоишҳои гуногуни сатҳи баланди байналмилалӣ чандин маротиба ташаббусҳо пешниҳод гардида, аз ҷониби аксарияти кишварҳои дунё ҷонибдорӣ ва қобили қабул дониста шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радифи пешниҳоди ташаббусҳои муҳим дар масъалаи тағйирёбии иқлим, инчунин, дар пешгирии паёмадҳои манфии тағйирёбии иқлим дар амалия низ саҳми худро мегузорад. Чунончӣ, дар Форуми байналмилалии Душанбе оид ба «Оби тоза» соли 2003 масъалаи дучор шудани сайёра ба тағйирёбии иқлим мавриди муҳокима қарор дода шуда, таваҷҷӯҳи иштирокчиён ба таъсири хушкшавии баҳри Арал дар тағйирёбии иқлим ҷалб гардида буд. Баҳри Арал натанҳо мушкилоти минтақаи Осиёи Марказӣ, балки хушкида аз байн рафтани он барои иқлими тамоми сайёра оқибати ногувор дошта, таъсири он батадриҷ ба тамоми сайёра мерасад. Хушк шудани баҳри Арал ба тағйирёбии иқлим таъсири воқеӣ дорад. Тибқи хулосаи мутахассисони соҳа хушкшавии баҳри Арал хусусан ба шиддати обшавии пиряххо то андозаи муайян мусоидат намудааст. Тибқи назари коршиносон ҳамасола миллионҳо тонна чанг ва намакҳои қаъри баҳри хушкшуда тавассути шамоли сахту тӯфонҳо ба ҳаво бархеста, ба масофаи дур пахн мегардад, ки дар натиҷа як қисми ин намакҳо ба пиряххои Помиру Тян-Шон нишаста, обшавии онҳоро метезонад. Аз ин рӯ, масъалаи пешгирӣ аз хушкшавии баҳри Арал метавонад, дар пешгирӣ аз тағйирёбии иқлим то андозае нақши муассир дошта бошад.

Вақте сухан дар бораи тағйирёбии иқлим меравад, бештар ба таъсири он ба табиат ишора мекунем, аммо миллионҳо одамон бар асари офатҳои табиӣ, ки ба ин дигаргунӣ алоқаманданд, зарар дида, ҷон мебозанд. Хушксолиҳои тулонӣ дар Африқои субэкваторӣ, туфонҳои харобиовари тропикӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ҳавзаи баҳри Кариб ва укёнуси Ором, аллакай, ба иқтисоди кишварҳо хисороти калон овардааст.

Тибқи таҳлили мутахассисони Созмони Милали Муттаҳид, то соли 2030 дар ҷаҳон ҳар сол тақрибан 560 офати табиӣ ба амал меояд. Айни ҳол, тахмин 75 дарсади ҳодисаҳои фавқулода ба тағйирёбии иқлим алоқаманд аст. Ин маълумотро СММ ба муносибати Рӯзи байналмилалии коҳиши хатари офатҳои табиӣ, ки ҳамасола 13-уми октябр таҷлил мегардад, пешниҳод намудааст.

Тағйирёбии иқлим метавонад барои ба амал омадани чунин ҳодисаҳо мусоидат кунад. Ин фарзияро маълумотҳои НАСА исбот мекунад. Тибқи он обшавии босуръати пиряххо дар нимҷазираи Аляска заминларзаҳоро бештар кардааст.

Соли 2016 геофизикҳои ИМА, Канада ва Зеландияи Нав муайян карданд, ки пиряхҳои обшуда тақсимоти вазнро дар қишри замин тағйир медиҳанд. Олимон мегӯянд, ки ин раванд боиси тағйирот дар қишрҳои тектоникии замин гардида, метавонад боиси заминларзаҳои бештар ва бедор шудани вулқонҳо гардад.

Мувофиқи таҳлил ва пешгӯиҳои ташкилоти байналмилалии обу ҳавошиносии СММ, ки дар соли 2023 пешниҳод кардааст, ҳарорати миёни ҳаво дар ҷаҳон дар соли 2023 нисбат ба солҳои қаблӣ 1,08 то 1,32° С боло рафта, ин раванд муддати зиёда аз 10 сол инҷониб идома ёфта истодааст. Ин нишондиҳанда эҳтимолияти баландшавӣ дошта, он то 1,5 °С афзоиш ёфтанаш мумкин аст.

Соли 2023 дар қисмати шимолии курраи Замин хушкӣ ва гармшавии аз меъёр зиёди ҳаво мушоҳида гардидааст. Дар Ҳиндустону Покистон ва Хитой гармшавии зиёди ҳарорати ҳаво ба қайд гирифта шудааст. Қисми зиёди қитъаи Аврупо низ ба гармии баланд гирифтор шуда, моҳи июли соли 2023 дар Британияи Кабир ҳарорати ҳаво аз 40 °С боло шудааст, ки дар таърихи ин давлат бори аввал қайд гардида, ҳамчун нишондиҳандаи рекордӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шарқи Африка низ давоми 40 соли охир аз ҳама нишондиҳандаи пасти боришот дар давоми 4 фасли сол мушоҳида гардида, хушксолии мунтазам боиси буҳрони ғизоӣ дар минтақа гардида, хисороти зиёд ба хоҷагии қишлоқ расонидааст.

Баръакси ин, дар натиҷаи боришоти зиёд моҳҳои июл-августи соли 2023 дар Ҷумҳурии исломии Покистон обхезиҳои шадид ба амал омада, зарари он тақрибан 33 млн нафар сокинони ин давлатро фарогир шудааст. Зиёда аз 1700 нафар ҷони худро аз даст дода, 7,9 млн одамон ҷойи зисти худро тарк намудаанд.

Тибқи ҳисоботи ташкилоти умумиҷаҳонии обу ҳавошиносии СММ гармшавии ҳаво, обхезӣ, хушксолӣ, сӯхтори ҷангалҳо ва зиёдшавии гирдбодҳои тропикӣ оқибатҳои ногуворӣ худро дошта, онҳо ба ҳаёти муқаррарии миллионҳо одамон дар рӯи замин зарар ва хисороти зиёди иқтисодӣ, ки баробар ба миллиардҳо доллари ИМА баҳогузорӣ мешавад, расонидаанд.

Ба тағйирёбии иқлим беш аз ҳама канданиҳои фоиданок, аз қабили ангишт ва нафту газ таъсир мерасонанд, ки аз 75 то 90 дарсади партовҳои газиро онҳо ташкил медиҳанд. Зеро онҳо гармии нурҳои офтобиро нигоҳ дошта, оқибат ба баландшавии ҳарорати ҳаво ва тағйирёбии иқлим оварда мерасонанд. Дар таърихи инсоният суръати баландшавии ҳарорати ҳаво нисбат ба солҳои қаблӣ тезтар мушоҳида карда шудааст. Баландшавии ҳарорати ҳаво тадриҷан ба обу ҳаво таъсири манфии худро расонида, мувозинати табиатро вайрон месозад.

Ҳамзамон, тибқи хулосаи мутахассиони ин соҳа сабаб ва омилҳои тағйирёбии иқлимро муайян кардаанд, ки дар баробари омилҳои болозикр инчунин истеҳсоли нерӯи барқ, истеҳсоли маҳсулот, буридани ҷангалҳо, истифодаи нақлиёт ва истеҳсоли маводи хурока низ ба тағйирёбии иқлим бетаъсир буда наметавонанд.

Оқибатҳои тағйирёбии иқлим ба баландшавии ҳарорати ҳаво, зиёд шудани тӯфонҳои пуршиддат, авҷгирии хушксолӣ, гармшавӣ ва болоравии сатҳи уқёнус, норасоии маводи хурока, зиёдшавии хатар ба саломатии аҳолӣ, болоравии сатҳи камбизоатӣ ва зиёд шудани муҳоҷирати маҷбурӣ оварда мерасонад.

Дар натиҷаи таҳлилу таҳқиқоти мавзӯи баррасишуда, метавон чунин хулосабарорӣ кард:

- тағйирёбии иқлим падидаи нигаронкунандаи мадди аввали сатҳи ҷаҳонӣ мебошад;
- он таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳониро дар ҳамбастагӣ талаб менамояд;
- хусусан аз ҷониби давлатҳои аз ҷиҳати истеҳсоли нафту газ ва маҳсулоти саноатӣ рушдёфта дар ин самт бояд саҳми назаррас гузошта шавад;
- дар охир ҳар як фарди ҷомеа бояд ба олами ҳастии иҳотакардаи инсоният (табиат) муносибати масъулиятнок дошта, ҷиҳати пешгирии дар тағйирёбии суръатноки иқлим саҳми бевоситаи худро гузорад.

Барои таҳлилу баррасии мавзӯи мазкур бо ин навиштаҳо кифоя набуда, коркард ва таҳқиқотҳои иловагиро тақозо менамояд. Бо ин мақсад кори илмӣ идома дошта, натиҷааш пешкаши хонанда мегардад.

АДАБИЁТ

1. Волкова, И.Н. Экоцикл: глобальное и локальное в устойчивом ровнавесии природы// Экология и жизнь. -2006. - №5. – С. 20-28
2. Елдышев, Ю.Н. Изменение климата: последствия и противодействия// Экология и жизнь. – 2007. - №10. – С. 20-28
3. Елдышев, Ю.Н. Изменение климата: факты и факторы// Экология и жизнь. – 2008. - №3. – С. – 44-53
4. Маводҳо аз сомонаҳои интернетии мутааллиқ ба ташкилоти умумиҷаҳонии обу ҳавошиносии Созмони Милали Муттаҳид.
5. Муҳаббатов, Х.М. Ресурсы горново Таджикистана . Москва , 1999
6. О.В.Крылова, Физическая география . Москва 2002.
7. Селиванов, Р. Пирирода и природные ресурсы Тожикистана. Сталинобод, 1958.
8. Жадин, Е.А. Глобальное потепление климата и долгосрочный прогноз аномально и холодных зим// ЭКиП. – 2007. - №3. – С. – 4-7.

УДК:159. 9+37(575.3)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ШОЕВА Махфират Ёрмухамедовна *– специалист центра тестирования и мониторинга качества образования Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.* ***E-mail:*** *Maxfirat.shoeva@bk.ru,* ***тел.:*** *(+992) 985 77 96 65*

В данной статье выявляются проблемы, связанных с культурой общения, путях их решения и их устранения, становится основным фактором повышения духовно-нравственного воспитания молодежи. Проведение исследования по данному направлению имеет весьма благоприятствующий характер в современной жизни.

Государственная независимость Таджикистана выявила многие негативные стороны нашей жизни, которые не всегда достаточно полно были отражены в XX столетии. Наряду с достижениями и успехами, воспитание человека, в частности молодежи, играет важную роль в развитии общества. Проведенные социологические исследования показывали что за последние 20 лет в формировании мышления молодежи наблюдаются такие характерные свойства как почитание иностранной культуры, равнодушие и безразличие к родному краю и отечеству.

Ключевые слова: *культура общения, психология общения, виды общения, подрастающее поколение, воспитание, педагог, студент, молодежь, преподаватель, психологические механизмы и барьеры, стиль поведения.*

ҶАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ ФАРҲАНГИ МУОШИРАТИ ОМӮЗГОР ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

ШОЕВА Махфират Ёрмухамедовна *– мутахассиси маркази тестӣ ва мониторинги сифати таълими Донишгохи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.* ***E-mail:*** *Maxfirat.shoeva@bk.ru,* ***тел.:*** *(+992) 985 77 96 65*

Дар мақолаи мазкур мушкилоте, ки ба фарҳанги муомила марбут аст, ошкор карда шудааст. Ҳамзамон дақиқ кардани роҳҳои рафъи онҳо омили асосии баланд бардоштани тарбияи маънавӣ ва ахлоқии ҷавонон маҳсуб гашта, гузаронидани таҳқиқот дар ин соҳа дар ҳаёти муосир хеле муфид аст. Ҳамчунин барои таҳқиқоти гузаронидашуда коҳиш ёфтани нақши арзишҳои маънавии ахлоқии ҷавонони муосир сабаб гашт.

Истиқлолияти давлатӣ бештари соҳаҳои ҳаётиро, ки дар Иттиҳоди Шуравӣ ба ин соҳаҳо эътибори хосса дода намешуд, муайян ва ошкор сохт. Дар баробари комёбиву муваффақиятҳо мебояд ишора намуд, ки масъалаи тарбияи инсон, хусусан тарбияи ҷавонон дар рушди ҷомеаи мутамаддин нақши муассирро мебозад.

Таҳқиқотҳои сотсиологии гузаронидашуда нишон медиҳанд,ки дар 20 соли охир дар ташаккули тафаккури ҷавонон чунин хусусиятҳое ба мушоҳида мерасанд,ки фарҳанги хориҷиро афзал дониста, кишвару фарҳанг ва мероси фарҳангии худ бепарвоӣ ва беэътиноӣ зоҳир мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: *фарҳанги муошират, психологияи муошират, намудҳои муошират, насли наврас, тарбияв, омӯзгор, донишҷӯ, ҷавонон, механизмҳо ва монеаҳои психологӣ, услуби муошират.*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TEACHER COMMUNICATION CULTURE IN THE MODERN WORLD

SHOEVA Makhfirat Yermukhammedovna *– specialist of the testing and quality monitoring center of the National university of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.* ***E-mail:*** *Maxfirat.shoeva@bk.ru,* ***phone:*** *(+992) 985 77 96 65*

This article reveals the problems associated with the culture of communication and the ways to solve them and their elimination becomes the main factor in increasing the spiritual and moral education of youth and conducting research in this area is very favorable in modern life. Also for carrying out of our research, the appreciable decrease in a role of cultural values in spiritually moral education of modern youth has served.

The state independence of Tajikistan has revealed many areas of our life that did not have the proper importance under the union. Along with achievements and success, the education of a person, in particular youth, plays an important role in the development of society.

The conducted sociological studies show that over the past 20 years in the formation of the thinking of young people there are such characteristic properties as the veneration of foreign culture, indifference and indifference to the native land and the fatherland.

Key words: *culture of communication, psychology of communication, types of communication, the younger generation, education, teacher, student, youth, teacher, psychological mechanisms and barriers, behavior style.*

Необходимость выявления психологических проблем, связанных с культурой общения и путей их решения и их устранения становится основным фактором повышения духовно-нравственного воспитания молодежи и проведение исследования по данному направлению имеет весьма благоприятствующий характер в современной жизни. Также для проведения нашего исследования послужило заметное снижение роли культурных ценностей в духовно-нравственном воспитании современной молодежи.

Государственная независимость Таджикистана выявила многие сферы нашей жизни, которые не имели должного значения при союзе. Наряду с достижениями и успехами, воспитание человека, в частности молодежи играет важную роль в развитии общества. Безусловно, каждое общество имеет свои нравственные нормы и концепцию воспитания.

Проведенные социологические исследования показывают, что за последние 20 лет в формировании мышления молодежи наблюдаются такие характерные свойства как почитание иностранной культуры, равнодушие и безразличие к родному языку, краю и отечеству.

Как отметил Президент Республики Таджикистан, основатель мира и национального единства, лидер нации Уважаемый Эмомали Рахмон: «В нашем объединении и единстве значима наша история, которая является отображением высокого национального духа и страниц неблагоприятных событий прошлого. Угроза опасности нации еще раз требует от нас таджиков понимания, почтения предков и своего рода. Одна из причин гражданской войны заключается именно в частичной потере богатой культуры наших предков и в нашей беспечности» [15, с.10-11].

В последние годы для эффективного налаживания работы с учреждениями культуры, которое непосредственно влияет на культуру общения между людьми, государство и правительство уделяет должное внимание деятельности этих учреждений. Исследования подтверждают, что культурно-просветительские учреждения играют значительную и влиятельную роль в воспитании подрастающего поколения, в частности молодежи.

За последние десять лет принято ряд постановлений в культурных, образовательных и социально-политических сферах молодежи с относительным указанием задач социально-

культурной деятельности молодежи, что является свидетельством вышеуказанной информации.

Однако, принятые постановления и законы выявляют важность досуга и его психолого-педагогическую организацию, но не раскрывают психолого-педагогических свойств духовно-нравственного воспитания молодежи в учреждениях культуры. В сложившихся условиях, изучение роли и места учреждений культуры в духовно-нравственном воспитании молодежи носит весьма обширный характер и способствует определению потенциального воспитания, интеграции воздействующих духовных и эмоциональных средств к личности. В таком случае, противоречие между требованиями теории социально-культурной деятельности и отсутствие научных исследований в данной сфере привело к следующим проблемам:

- важные психологические требования, предъявляемые современным обществом в отношении духовно-нравственного воспитания молодежи и поиск новых отношений и путей решения проблем;

- потенциальные возможности психологические аспекты деятельности учреждений культуры в формировании культуры общения и духовно-нравственно-психологических качеств молодежи и не созданные условия в данном направлении;

- отсутствие практического опыта учреждений культуры в формировании духовно-нравственно-психологических качеств молодежи и неимение научного подхода решения этой задачи.

В целом, все вышеуказанные противоречия позволяют выявить психологические проблему, то есть организационно-психологические условия формировании культуры общения и духовно-нравственно-психологических качеств молодежи в деятельности учреждений культуры, что является подтверждением важности и актуальности данной темы.

Культура общения людей тесно связана с тем, насколько сформированы у них отдельные специфические психологические качества как умения и навыки общения. Это способность человека изменять свои первые впечатления о партнере при знакомстве с ним. Первое впечатление складывается на основе внешности партнера. Соответственно, внешность - физический облик, манера поведения, одежда и специфические обороты речи - существенно влияет на характер нашего первого отношения к нему. [13, с.78].

Как мы заметили выше, даже одеваясь, надо иметь в виду, что одежда, походка, манера смеяться, образуют своеобразную знаковую систему, так или иначе одетый человек о чем-то заявляет, что-то сообщает о себе другим. Например, свадебное платье, праздничный костюм, это знаки предстоящего торжества, спортивный костюм, теннисная ракетка в руках говорят, что человек спортсмен, небрежная прическа и неопрятные джинсы - о том, что человек пренебрегает эстетическими чувствами других. Грязь под ногтями и запачканная одежда вовсе не сигнализирует о принадлежности человека к рабочему классу. Это просто признаки неопрятности, которому недоступны ни правила личной гигиены, ни понятия об эстетике внешнего вида. Громкие переговоры во время киносеанса, не снятый головной убор в помещении - признаки невоспитанности и эгоизма. Иными словами, называются психологические информации человека.

Необходимо отметить, что для эффективного повышения уровня культуры общения надо, с точки зрения психология делового общения первую очередь надо уважать собеседника, слушать его с возможным вниманием, не перебивая и давая высказаться, не создавать неудобства на каналах связи. Необходимо, так же, выглядеть соответствующим образом, чтобы не было рассогласования, стараться говорить только то, что думаем, дабы не вносить диссоциации. Все это если не универсальные способы общения, то, по крайней мере, они помогут правильнее общаться и находить общий язык с людьми.

Эффективность повышения уровня культуры общения завысить от реализации теоретико-методологических походов (личностно-ориентированный системный, культурологический, этический) и нести принципы, обеспечивающих ориентацию обучающегося на интересы и потребности, личностные предпочтения, самостоятельную деятельность и т.д.

Однако если заглянуть в прошлое, уже начиная со средних веков, общались на таком высоком уровне, что нам стоит поучиться у них. Ныне мы оправдываемся перед самими собой, мол "бешеный век, нам и присесть-то некогда, не то, что поговорить". И, утешая себя этой мыслью, продолжаем общаться на том же низком уровне. Огромное значение в общении имеет культура общения, это объясняется важнейшими функциями, которое оно выполняет. Во-первых, в общении осуществляется обмен информацией между людьми. Информационно-коммуникативная функция в той или иной форме и степени связана со всеми формами деятельности людей. Даже мыслительные процессы, по мнению некоторых ученых, протекают

более результативно при условии непрекращающегося информационного общения. Общение выполняет так называемую регуляционную - коммуникативную функцию.

В культуры общения вырабатываются правила поведения, цели, средства, мотивы поведения, усваиваются его нормы, оцениваются поступки, складывается своеобразная иерархия ценностей. Не удивительно, что именно в общении человек познает и переживает свою значимость. Но для начала необходимо разбираться, что такое само культура общения? Это совокупность определенных рекомендаций и советов, как вести себя человеку во время общения с другими людьми.

Культура общения в современном обществе это, сложное интегральное понятие, определяющее качество и степень совершенства общения. Культура общения является неотъемлемой частью культуры личности. Культура общения характеризует ценностные ориентации и нормативные парадигмы.

Культура общения - это умение взаимодействовать с партнерами и коллективом с помощью выразительного оформления своих мыслей.

В культуре общения можно выделить две стороны – внешнюю и внутреннюю.

Внешняя сторона культуры общения проявляется в большом словарном запасе, умении грамотно и стилистически стройно строить свои фразы, отсутствии жаргонных выражений и скороговорки, способности говорить внятно и четко. К сожалению, бывают случаи, когда преподаватель не может кратко и четко изложить свою мысль, подобрать необходимое слово. Начинающему преподавателю важно следить за своей культурой, как говорить и общаться, отрабатывать стилистику и произношение, а также совершенствовать стиль своей речи.

Вторая важная сторона культуры общения состоит в проявлении внутреннего облика человека. Ее иногда называют внутренней речью. Этот облик тесно связан с мыслительными процессами, происходящими в мозгу человека. Он выражается в умении четко, кратко, по существу и доходчиво излагать свои мысли. Внутренняя составляющая культура общения преподавателя определяется его общей культурой и эрудицией, умением правильно понимать и использовать соответствующие понятия, хорошо ориентироваться в том материале, который он преподает. Нелогичность, бездоказательность, неумение перейти от исходных посылок к выводам свидетельствует о низкой внутренней стороне культуры речи. Справедливо выражение – как человек мыслит, так и говорит. Важно со временем приобрести знания в смежных науках. Это значительно расширит богатство речи преподавателя. Естественно, внешняя и внутренняя сторона культуры общения тесно связаны между собой.

Если у преподавателя отсутствует как внешняя, так и внутренняя культура общения, он пустословит, излишне разговорчив, в его фразах отсутствует взаимная связь с студентами, то его студенты не слушают и не уважают.

Преподаватель, который приобрел, в основном, только внешнюю сторону культуры общения, но не обладает внутренней культурой, его называют демагогом. Он может говорить внешне красиво, многословно, но не вкладывает в свою речь глубокий смысл.

Наконец, преподаватель, который в совершенстве овладел как внешней, так и внутренней культурой общения, способен грамотно, стилистически точно, можно сказать художественно, говорить, вкладывая в свои слова глубокий смысл, его уважительно называют оратором. Самым важным элементом культуры общения для преподавателя является умение вести диалог со студентами.

Культура общения для установления хороших взаимоотношений между преподавателем и студентом имеет большое значение. В сфере преподавания для педагога высокая культура общения является одной из составляющих имиджа как профессионала. Имидж – это образ, впечатление, которое оставляет преподаватель в воспоминаниях и представлениях о себе перед студентами. Одной из важнейших составляющих имиджа педагога.

Особенно ясно выступают эти функции общения в коллективной трудовой деятельности. Отдельную проблему, приобретающую все большую и большую остроту, составляет роль общения в коллективном познании, — то, что в работах логиков и философов нередко неточно именуется проблемой “языка науки”. Наконец, следует указать и на место процессов общения в диалектике взаимоотношений общественного и индивидуального сознания, в психологическом воздействии общества на его членов, - это особенно существенно в связи с многократным увеличением значимости массовой коммуникации в жизни современного человека.

Несмотря на общеизвестную истину «убедительность педагога не пропорциональна громкости его голоса», многие, с позволений сказать «педагоги» используют в педагогическом общении самый вульгарный крик. Горечью и болью проникнуты страницы книг выдающегося

педагога В. А. Сухомлинского, посвященные учительскому крику: «Будьте осмотрительны, чтобы слово не стало кнутом, который, прикасаясь к нежному телу, обжигает, оставляя на всю жизнь грубые рубцы. Именно от этих прикосновений отрочество и кажется пустыней... Слово щадит и оберегает душу подростка только тогда, когда оно правдивое и идет от души воспитателя, когда в нем нет фальши, предубежденности, желания «распечь», «пробрать» ... слово педагога должно, прежде всего, «успокаивать» [7, с.298].

Не так уж редко педагогическое общение подменяется назидательным пустословием учителя, которое вызывает у учащихся только одно желание: скорее дождаться его конца. В. А. Сухомлинский по этому поводу писал: «Каждое слово, звучащее в стенах школы, должно быть продуманным, мудрым, целеустремленным, полновесным и - это особенно важно – обращенным к совести живого конкретного человека, с которым мы имеем дело... чтобы не было обесценивания слов, а наоборот – чтобы цена слова постоянно возрастала» [14, с.340].

С конца 60-х годов и по настоящее время этой тематике посвящены много работ. Особенно много таких работ вышло в США, ФРГ и Италии. Время от времени появляются такие научные труды, обобщающие целые пласты исследовательских работ по проблемам психология общения. Одну из таких обобщающих работ американских психологов Дж. Брофи и Т. Гудда «Отношения учителя и ученика» анализирует проф. А. А. Леонтьев. Он обращает внимание на собранные авторами данные, которые касаются «субъективности» общения учителя, проявляющейся, прежде всего в избирательном отношении [8, с.98].

Педагогическое общение – система ограниченного социально-психологического взаимодействия педагога и воспитуемых, содержанием которого является обмен информацией, оказание воспитательного воздействия, организация взаимоотношений с помощью коммутативных средств [1, с.190].

Правильное использование средств и техники поможет педагогу избежать многих трудностей при общении. Можно узнать о том, как сделать свою речь более выразительной, как правильно планировать и готовиться к педагогическому общению, о том, как управлять мимикой и жестами.

Педагог постоянно сталкивается с самыми разными проблемами межличностного общения. Отсутствие культуры педагогического общения или ее низкий уровень нередко приводят к возникновению конфликтных ситуаций, напряженности в отношениях между преподавателями и студентами в вузах.

Успешное разрешение конфликтов зависит от общей психологической грамотности и уровня педагогической культуры общения учителя. Основными моральными нормами, на которых основываются взаимоотношения преподаватель с студентами, являются: уважение достоинства каждого из своих студентов, доверие и внимательное отношение к их внутреннему миру, душевная чуткость и доброжелательность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодалев, А.А. Личность и общение. М., 2003. – 190 с.
2. Бодалев, А.А. Психология общения. М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО "Модэк", 2000. – 213 с.
3. Бороздина, Г.В. Психология делового общения. - М., 2000. – 245 с.
4. Головаха, Е.И., Панина, Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. - Киев, 1989. – 165 с.
5. Грехнев, В.С. Культура педагогического общения, М.: Просв., 2000 – 210 с.
6. Дейл Карнеги. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. - М., 1990. – 365 с.
7. Ерастов, Н.П. Психология общения. Пособие для студентов-психологов. Ярославль, 2002. – 298 с.
8. Ершов, П.М. и др. Общение на уроке, или Режиссура поведения учителя. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2001. – 98 с.
9. Золотнякова, А.С. Личность в структуре педагогического общения. - Ростов н./Д: РГПИ, 2002. – 323 с.
10. Каган, М.С. Мир общения. - М.: Просвещение, 2001. – 256 с.
11. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школь: автореферат дисс. …. Док-ра пед.наук: 13.00.01 / Каримова И.Х. –Душанбе, 2000. – 32 с.
12. Ладанов, И.Д. Мастерство делового взаимодействия. - М.,1989. – 289 с.

13. Латифзода, С.З. Диагностика профессионально-психологической пригодности личности в органах внутренних дел Республики Таджикистан (на примере кандидатов оперативно-розыскного направления). Диссертация на соискание ученой степени доктора философии PhD, доктора по специальности 6D050300 – Психология. – Душанбе, 2022. – 175 с.
14. Леонтьев, А.А. Педагогическое общение / Под ред. М.К.Кабардова. 2-е изд., перераб. и доп. М.; Нальчик, 2003. – 367 с.
15. Рахмон, Э. Вахдат сулҳ ва бунёдкори мароми мост! Методические пособие. - Душанбе,1999. - 48 с.
16. Столяренко, Л.Д. Педагогическое общение. // Л.Д. Столяренко Педагогическая психология для студентов вузов. - Ростов н/Д: Феникс, 2004. -310 с.
17. Толочек, В.А. Стили профессиональной деятельности. В.А. Толочек. - М.: Смысл, 2000. – 199 с.
18. Чуфаровский, Ю.В. Общение: наука и культура. - Ташкент, 1986. - 280 с.

ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАҲҚИҚОТӢ ДАР ХОНАНДАГОН

ШЕРМАТОВ Шавкатҷон Мамадҷонович *– дотсенти кафедраи методикаи таълими физикаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *isoeva_t89@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 93 935 53 23*

Дар мақола масъалаи зарурати ташаккули фаъолияти таҳқиқотӣ ва лоиҳавӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, алалхусус, дар раванди дарсҳои физика мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Вобаста ба ин, муаллиф таъкид мекунад, ки барои татбиқи амалии ин вазифа, сатҳи омодагии довталабони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбиро ба фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқотӣ баланд бардоштан лозим аст. Барои ин, имрӯз ба донишҷӯ ва хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти умумӣ ташкил ва татбиқи таҳқиқоти таълимиро омӯзондан лозим аст. Ин дониш, малака ва маҳорат ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки ихтисоси худро самараноктар ва зудтар аз худ кунад, алахусус дар соҳаҳои технологияҳои рақамӣ.

Ҳамчунин, изҳор карда шудааст, ки айни замон яке аз шартҳои ҳатмии дар стандартҳои таълимии таҳсилоти умумӣ зикршуда ташаккули таҷрибаи амалии фаъолияти таҳқиқотӣ дар хонандагон, аз ҷумла ташаккули асосҳои фарҳанги фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ мебошад ва барои он ки муаллими муассисаи таҳсилоти умумӣ хонандагонро мувофиқи талаботи стандартҳои таълимӣ омода карда тавонад, ӯ бояд дониш, малака ва таҷрибаи дахлдор дошта бошад.

Вожаҳои калидӣ: *ташаккул, фаъолияти таҳқиқотӣ, фаъолияти таълимӣ, фаъолияти лоиҳакашӣ, дарси физика, муассисаи таҳсилоти умумӣ, таҳқиқоти таълимӣ, таҷрибаи амалӣ, дониш, малака, маҳорат, хонанда, стандартҳои таълимӣ.*

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У УЧАЩИХСЯ

ШЕРМАТОВ Шавкатджон Мамаджонович *– доцент кафедры методики преподавания физики Худжандского государственного университета им. академика Бободжон Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *isoeva_t89@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 93 935 53 23*

В статье рассматривается вопрос о необходимости формирования исследовательской и проектной деятельности у учащихся общеобразовательных учреждений, особенно в процессе уроков физики. В связи с этим, автор подчеркивает, что для практической реализации данной задачи необходимо повысить уровень готовности студентов высших и средних профессиональных учебных заведений к проектной и исследовательской деятельности. Для этого сегодня необходимо обучать студента и выпускника общеобразовательного учреждения организации и проведению учебных исследований. Эти знания, навыки и способности позволяют студенту более эффективно и быстро освоить свою специальность, особенно в области цифровых технологий.

Также отмечается, что в настоящее время одним из обязательных условий, указанных в образовательных стандартах общего образования, является формирование у учащихся практического опыта исследовательской деятельности, в том числе формирование основ культуры учебно-исследовательской деятельности, а для того, чтобы учитель общеобразовательного учреждения мог подготовить учащихся в соответствии с требованиями образовательных стандартов, он должен обладать соответствующими знаниями, навыками и опытом.

Ключевые слова: *формирование, исследовательская деятельность, учебная деятельность, проектная деятельность, урок физики, общеобразовательное учреждение, образовательные исследования, практический опыт, знания, навыки, умения, учащийся, образовательные стандарты.*

THE NEED TO FORM PRACTICAL EXPERIENCE OF RESEARCH ACTIVITIES AMONG STUDENTS

SHERMATOV Shavkat Mamadzhonovich *– Head of the Department of Methods of Teaching Physics at the Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *isoeva_t89@mail.ru,* ***phone: (****+992) 93 935 53 23*

The article discusses the need for the formation of research and project activities among students of general education institutions, especially in the process of physics lessons. In this regard, the author emphasizes that for the practical implementation of this task, it is necessary to increase the level of readiness of students of higher and secondary vocational educational institutions for project and research activities. To do this, today it is necessary to train students and graduates of a general education institution to organize and conduct educational research.

This knowledge, skills and abilities allow the student to master his specialty more effectively and quickly, especially in the field of digital technologies. It is also noted that currently one of the mandatory conditions specified in the educational standards of general education is the formation of students' practical experience in research activities, including the formation of the foundations of a culture of educational and research activities, and in order for a teacher of a general education institution to prepare students in accordance with the requirements of educational standards, he must have relevant knowledge, skills and experience.

Keywords: *formation, research activity, educational activity, project activity, physics lesson, educational institution, educational research, practical experience, knowledge, skills, abilities, student, educational standards.*

Ҷаҳони муосир бо равандҳои ҷаҳонишавӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти одамон, аз ҷумла муносибатҳои истеҳсолӣ хос аст. Дар ин марҳилаи рушд, истеҳсолот ба кадрҳои баландихтисос ниёз дорад. Кормандони корхона ва ташкилотҳо бояд дар самти такмили равандҳои технологӣ, ҳалли масъалаҳои таҳқиқотӣ, ки фаъолияти касбии ӯ дар назди мутахассис мегузорад, кор кунанд. Дар робита ба ин, мавзӯи тағйир додани талабот ба барномаҳои таълимии касбӣ, яъне маҳз ба ҳамон қисми онҳо, ки зарурати таъмини омодагии донишҷӯ ба фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқотиро нишон медиҳад, муҳим мегардад [4].

Барои татбиқи амалии ин вазифа, сатҳи омодагии довталабони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбиро ба фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқотӣ баланд бардоштан лозим аст. Барои ин, имрӯз ба донишҷӯ, хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти умумӣ ташкил ва татбиқи таҳқиқоти таълимиро омӯзондан лозим аст. Ин дониш, малака ва маҳорат ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки ихтисоси худро самараноктар ва зудтар аз худ кунад, алахусус дар соҳаҳои технологияҳои баланддошта.

Дар айни замон, яке аз шартҳои ҳатмии дар стандартҳои таълимии таҳсилоти умумӣ зикршуда ташаккули таҷрибаи амалии фаъолияти таҳқиқотӣ дар хонандагон, аз ҷумла ташаккули асосҳои фарҳанги фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ, таҷрибаи татбиқи шаклҳо, усулҳо, технологияҳо, ғояҳои ташкили таҳқиқоти таълимӣ мебошад.

Барои он ки муаллими муассисаи таҳсилоти умумӣ хонандагонро мувофиқи талаботи стандартҳои таълимӣ омода карда тавонад, ӯ бояд дониш, малака ва таҷрибаи дахлдор дошта бошад.

Дар стандарти касбии таҳсилоти умумӣ маънои мафҳуми «фаъолияти педагогӣ, ки ба лоиҳакашӣ, ташкили раванди таълим равона шудааст» нишон дода шудааст. Дар заминаи умумӣ ин мафҳум ҳамчун фаъолияти касбии муаллими муассиса, ки қобилияти тарҳрезии таҳқиқоти таълимии хонандагонро дорад ва онро дар давоми фаъолияти дарсӣ ва берун аз дарсӣ амалӣ мекунад, шарҳ дода мешавад.

Барои раванди муосири таълим бисёргунагӣ ва гуногунҷабҳагӣ хос аст. Ин шартҳо бояд ба таълим дар муассисаи таҳсилоти умумии физика низ дохил карда шаванд. Аз ин рӯ, ба муаллим додани як «дастурамал» ё маҷмӯи лоиҳаҳои тайёри дарсҳо, ки тавассути онҳо муаллим метавонад дар хонандагон малакаҳои фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқоти таълимиро ташаккул диҳад, ғайриимкон аст [2, С. 6-16].

Вазифаи педагогии таъмини омодагии муаллим ба ташкили фаъолияти лоиҳавӣ, таҳқиқотӣ дар раванди таълимии муассиса навгониҳои назаррас дорад. Барои ҳалли он, бояд равишҳои назариявии инноватсиониро барои моделсозии равандҳои таълимӣ, таҳияи алгоритмҳо, ки бо риояи онҳо ба ҳадафи гузошташуда расидан мумкин аст, эҷод карда шаванд [9].

Дар марҳилаи аввали озмоиши муқарраркунандаи мо 69 нафар омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ иштирок карданд. Муайян карда шуд, ки ҳамаи санҷидашавандаҳо ҳангоми тарҳрезии таҳқиқоти таълимӣ, татбиқи он дар доираи барномаи анъанавии таълимӣ бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва ба омодагии иловагии махсус ниёз доранд. Пурсиш нишон дод, ки танҳо 15% омӯзгорони физикаи муассисаи таҳсилоти умумӣ дар фаъолияти касбии худ аз таҳқиқоти таълимӣ истифода мебаранд.

Ташхисҳо дар хонандагон ва хатмкунандагони муассисаҳо сатҳи пасти ташаккули малакаҳои таҳқиқотиро нишон доданд. Аз ин рӯ, дар донишҷӯёни соли аввали Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров низ чунин сатҳи малакаҳо ошкор карда шуд.

Агентии байналмилалии мониторинги Programme for International Student Assessmen (PISA) мавҷудияти сатҳи пасти қобилияти истифодаи усулҳои фаъолияти таҳқиқотиро дар мактаббачагони тоҷик тасдиқ кард. Дар ин ҳолат донишҷӯён вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки ба такрори оддии донишҳои омӯхташуда ниёз доранд. Аммо онҳо бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд, агар барои ҳалли мушкилот истифодаи усули таҳқиқотӣ, ҷамъоварии маълумот ва тафсири он ба далел зарур бошад.

Барои ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омӯхтани қобилияти истифодаи усулҳои таҳқиқотӣ дар фаъолияти таълимии худ, ба омодагии муассисаии онҳо дарсҳои амалӣ ва корҳои лабораторӣ дохил кардан лозим аст [7, С. 22]. Аммо, биеёд ба он диққат диҳем, ки мониторинги PISA - 2015 чи нишон додааст: муаллимони тоҷик ҳангоми дарсҳо ба фаъолияти таҳқиқотӣ рӯ меоранд, ки бо саводнокии табиатшиносӣ робитаи заиф дорад. Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки муаллимон барои сохтани раванди таълим дар доираи муассисаи таҳсилоти умумӣ, ки асоси он омӯзиши таълимӣ мебошад, омода нестанд. Аз ин рӯ, самаранокии фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии хонандагон хеле паст аст.

Таҳқиқотчиёне, ки маводи арзёбии ватанӣ ва хориҷиро таҳлил мекунанд, қайд мекунанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи саводнокии табиатшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон, таҳияи усулҳои нави таълими фанҳои табиатшиносӣ, аз ҷумла усулҳои амалиёти таҳқиқотӣ ва тайёр кардани омӯзгорон, асосан омӯзгорони физика барои татбиқ дар вақти дарсҳои омӯзишӣ зарур аст [1], [5].

Бисёре аз олимон ба мушкилоти ташкили фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ дар муассисаҳои таълимӣ ташаккули малакаҳои таҳқиқотӣ дар хонандагон таваҷҷӯҳ доштанд. Хусусиятҳои психологии ин равандҳо дар асарҳои А. И. Савенков, А. В. Леонтович, А. Н. Поддьяков, А. Корҳои илмии онҳо рафтори таҳқиқотӣ, моделҳо, равишҳо ба ташкили фаъолияти таҳқиқотӣ, усулҳои ташхиси сатҳи рушди он, механизмҳои худшиносии ташаббуси таҳқиқотӣ, шароити психологиро барои фароҳам овардани муҳити мусоид барои тарҳрезӣ ва татбиқи фаъолияти таҳқиқотии донишҷӯён баррасӣ мекунанд [3].

Як қатор корҳоеро, ки асосноккунии шароити педагогиро дар бар мегиранд, ки ба баланд бардоштани самаранокии таҳқиқоти таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ мусоидат мекунанд, ҷудо мекунем. Муаллифони чунин асарҳо: Д. И. Захарова, П. Ю. Степаненко, Е. Ю. Кравтсова, О. Н. Проказова, М. М. Новожилова, Т. В. Авгусманова ва ғайра мебошанд.

Дар корҳои олимони А. А. Синявина, В. В. Майер, В. Г. Разумовский, Г. М. Анохина, Г. П. Стефанова, Е. А. Румбешт, И. А. Крутов, Н. Е. Важеевская, Н. И. Одинтсов, Н. С. Пуришев,

Р. В. Гурин, Ч. Кизовски, Ю. А. Сауров масъалаҳои методикаи таълими физика дар муассисаи рушдёбанда, ки тафаккури роҳҳои назариявӣ ва эмпирикии ба даст овардани донишҳои асосии қонунҳои физикаро меомӯзонад, баррасӣ карда шуданд [8, С. 17]. Ҷанбаҳои ташаккули малакаҳои таҳқиқотии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар асарҳои А. И. Слептсов, А. Е. Бойкова, А. В. Усова, В. А. Лвовский, В. И. Андреев, В. А. Котляров, Е. Плашева, Е. С. Кодикова, Е. С. Кошеева, М. И. Старовикова, Р. А. Абдулова ва ғайра қайд гардидаанд.

Ба мушкилоти тайёр кардани омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ барои истифодаи таҳқиқоти таълимӣ дар фаъолияти касбии худ ва рушди малакаҳои таҳқиқотӣ дар хонандагони муассисаҳо А. С. Бичкова, В. А. Белянин, В. С. Лазарев, В. И. Ваганова, И. В. Василева, Л. А. Прояненкова, Л. В. Дубитская, Н. В. Сичкова, П. В. Середенко ва ғайра таваҷҷӯҳ зоҳир карданд. Салоҳияти муаллим дар соҳаи фаъолияти таҳқиқотӣ дар корҳои В. С. Лазарева, В. А. Белянина, Н. Н. Ставринова, П. В. Среденко, ҳамчун ҷузъи алоҳидаи салоҳияти касбӣ дарҷ гардидаанд. Омодасозии муаллим ба ташкили мустақили фаъолияти таҳқиқотии хонандагон мавзӯи асарҳои илмии И. И. Хинич, Н. В. Сичкова гардиданд.

Ҷанбаҳои лоиҳакашии педагогӣ дар корҳои А. М. Горюнов, А. М. Новиков, В. В. Краевский, Г. А. Монахова, Г. Е. Муравева, И. А. Колесникова, И. В. Гребенев, П. Карпинчик баррасӣ карда шудаанд. Лоиҳакашии педагогии раванди таълим дар қисми назариявии он объекти таҳқиқоти А. А. Шаповалов, Г. И. Китайгородская гардид.

Таҳлили усулҳо ва методикаҳои муассисаи хориҷӣ нишон дод, ки донишҷӯён дар сурати таҳсили онҳо дар асоси омӯзиши таҳқиқотӣ натиҷаҳои беҳтар ба даст меоранд.

Бояд қайд кард, ки муҳити таълимии Тоҷикистон нисбат ба таҷрибаҳои хориҷӣ хусусиятҳои муҳими худро дорад. Аз ин рӯ, бисёр муқаррароти омӯзиши Inquiry-Based Learning мутобиқшавӣ ба шароити ватаниро талаб мекунанд, инчунин муқаррароти омодасозии муаллими муассисаи таҳсилоти умумӣ барои фаъолияти таҳқиқотӣ дар доираи раванди таълим [10, С. 50].

Стандартҳои муосири таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ташкили раванди таълимро тавре нишон медиҳанд, ки ҳар як хонанда имконият пайдо кунад малакаҳои таҳқиқотиро аз худ кунад, таҷрибаи амалии лоиҳакашӣ ва татбиқи таҳқиқоти таълимиро ба даст орад. Аммо, шароити имрӯза раванди таълими физика дар муассисаи таҳсилоти умумӣ аз талаботи стандартҳо дур аст. Ба ақидаи мо, ин аз он сабаб аст, ки системаи методии ба қадри кофӣ самаранок вуҷуд надорад, ки татбиқи он омодагии муаллими физикаро барои ташкили лоиҳакашӣ таъмин кунад ва хусусияти тайёр кардани донишҷӯёни донишгоҳҳои олии педагогӣ ва инчунин муаллимонро дар таҳсилоти баъдидипломӣ ба назар гирад.

Мулоҳизаву андешаҳои дар боло баёншуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар масъалаи ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ихтилофоти зерин амри ҳастӣ мекунанд, ки бояд онҳо батадриҷ бартараф карда шаванд:

- байни фармоиши иҷтимоӣ ба муаллимони сатҳи баланд маҳорати кори лоиҳавӣ, таълимӣ-таҳқиқотӣ, қобилияти истифодаи таҳқиқот дар фаъолияти касбии худ дошта ва сатҳи заифи ташаккули ин маҳоратҳо дар хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ;
- байни зарурати истифодаи муаллими физика дар фаъолияти касбии худ унсурҳои лоиҳакашӣ, ташкили раванди таълим, таҳқиқоти таълимӣ ва сатҳи пасти татбиқи амалии ин вазифаҳои касбӣ;
- байни мундариҷаи санадҳои меъёрии низоми таҳсилот, ки ташкили омодагии самараноки муаллими физикаро ба фаъолияти лоиҳавӣ, таълимӣ ва таҳқиқотӣ талаб мекунанд ва мавҷуд набудани амсилаҳои самараноки педагогии таҳияшуда, ки ин омодагиро таъмин мекунанд.

Мавҷудияти ихтилофоти дар боло тавсифшуда аз он далолат мекунанд, ки бояд низоми методие эҷод карда шавад, ки ба тайёр кардани омӯзгори физикаи муассисаи таҳсилоти умумӣ ҷиҳати ташкили фаъолияти лоиҳавӣ, таълимӣ-таҳқиқотӣ ва татбиқи амалии он дар раванди таълим мусоидат кунад.

АДАБИЁТ

1. Андреев, В. И. Дидактические условия развития исследовательских способностей старшеклассников (в процессе обучения физике): автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.02 / Андреев Валентин Иванович. - М., 1972. - 21с.
2. Галишева, М. С. Учебно-исследовательская деятельность школьника: структурная

модель и формулировка понятия / М. С. Галишева, П. В. Зуев // Педагогическое образование в России. - 2019. - № 6. - С. 6-18.

3. Ивашкина, Д. А. Деятельностный подход на уроках физики: организация учебного исследования. Пособие для учителей / Д. А. Ивашкина. - М.: Илекса, 2014. - 304с.

4. Классика развивающего обучения. Деятельностный подход к физическому образованию школьников / В. А. Львовский, В. Ю. Грук, П. Г. Нежнов, М. А. Янишевская. - М.: Некоммерческое партнерство «Авторский клуб», 2015. - 140 с.

5. Лазарев, В. С. Рекомендации по развитию исследовательских умений учащихся / В. С. Лазарев. - М., 2007. - 22 с.

6. Обухов, А. С. Исследовательская позиция и исследовательская деятельность: что и как развивать / А.С. Обухов // Исследовательская деятельность школьников, 2003. - № 4. - С. 18-23.

7. Обухов, А. С. Исследовательская позиция и исследовательская деятельность: что и как развивать / А.С. Обухов // Исследовательская деятельность школьников, 2003. - № 4. - С. 22.

8. Румбешта, Е. А. Моделирование системы физического эксперимента как средство подготовки учащихся по физике в основной школе: автореф. дис.. докт. пед. наук: 13.00.02 / Румбешта Елена Анатольевна. - М., 2005. – С. 17.

9. Старовиков, М. И. Формирование учебной исследовательской деятельности школьников в условиях информатизации процесса обучения (на материале курса физики): дис.... докт. пед. наук: 13.00.02 / Старовиков Михаил Иванович. - Бийск, 2007. - 398 с.

10. Талызина, Н. Ф. Усвоение научных понятий в школе: Учебное пособие / Н.Ф. Талызина, Г. А. Буткин, И. А. Володарская. - М.: Полиграф-Сервис, - 1999. – С. 50.

ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТЕХНИКӢ

САЛИМОВ Файзулло Нарзуллоевич *– омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. А. Раҷабовҳо, 10.* ***E-mail:*** *faisal57@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 917 01 19 58*

РАҲМОНОВ Маҷид Нахчирович *– ассистенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ.* ***E-mail:*** *manakh57@ mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 55 60 33*

Муаллиф дар мақолаи худ истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсиониро дар таълими забонҳои хориҷӣ ба донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии техникӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Таъкид карда мешавад, ки ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ба низоми таҳсилот яке аз самтҳои калидии муосиркунонии низоми маорифи Тоҷикистон ба шумор рафта, ба баланд бардоштани сифати таълим ва ноил шудан ба муносибатҳои нав байни субъектҳои раванди таҳсилотӣ таъсири самарабахш мерасонад.

Мафҳум ва нақши технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ бо такя ба асарҳои олимон ва педагогҳо – амалияпардозон мавриди таҳлил қарор дода, муаллиф қайд мекунад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ дар муасиссаи таҳсилот воқеияти объективӣ ва қисми ҷудонашавандаи банақшагирии фаъолияи педагогӣ ба шумор меравад.

Хулоса карда мешавад, ки истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ фаъолнокии маърифатии таълимгирандагонро баланд бардошта, доираи назари онҳоро васеъ карда, имкон медиҳанд технологияи ба шахсият нигаронидашудаи таълими интерактивии забони хориҷӣ, яъне таълим дар амали муштарак истифода бурда шавад.

Вожаҳои калидӣ: *технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, таълим, забонҳои хориҷӣ, муассисаи таҳсилоти олии техникӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, донишҷӯ, омӯзгор, барномаҳои таълимӣ, компютер, технология, захираҳои интернетӣ, иттилоот, мултимедия, сифатҳои касбӣ.*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ

САЛИМОВ Файзулло Нарзуллоевич – *старший преподаватель кафедры языков Технического университета Таджикистана им. академика М. С. Осими, г. Душанбе, ул. А. Раджабовых, 10.* ***E-mail:*** *faisal57@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 917 01 19 58*

РАХМОНОВ Маджид Нахчирович – *ассистент кафедры языков Технического университета Таджикистана им. академика М. С. Осими, г. Душанбе, ул. А. Раджабовых, 10.* ***E-mail:*** *manakh57@ mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 55 60 33*

Авторы в своей статье рассматривают особенности использования современных информационных и коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам студентов технического вуза. Подчеркивается, что внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в образование является одним из ключевых направлений модернизации системы образования в Таджикистане и окажет положительное влияние на повышение качества образования и достижение новых взаимоотношений между субъектами образовательного процесса. Анализируя понятие и роль информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения иностранным языкам на основе работ ученых и педагогов-практиков, автор отмечает, что использование информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения иностранному языку в образовательном учреждениии является объективной реальностью. Делается вывод о том, что использование современных информационно-коммуникационных технологий на уроках иностранного языка повышает познавательную активность учащихся, расширяет их кругозор и позволяет использовать личностно-ориентированную технологию интерактивного обучения иностранному языку, т.е. обучения в сотрудничестве.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, обучение, иностранные языки, технический вуз, Республика Таджикистан, студент, преподаватель, образовательные программы, компьютер, технологии, интернет-ресурсы, информация, мультимедиа, профессиональные качества.*

FEATURES OF THE USE OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN A TECHNICAL UNIVERSITY

SALIMOV Fayzullo Narzulloevich – *senior lecturer of the Department of Languages of the Technical University of Tajikistan named after. Academician M. S. Osimi, Dushanbe, st. A. Radzhabov, 10.* ***E-mail:*** *faisal57@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 917 01 19 58*

RAKHMONOV Majid Nakhchirovich– *assistant at the Department of Languages, Technical University of Tajikistan named after. Academician M. S. Osimi, Dushanbe, st. A. Radzhabov, 10.* ***E-mail:*** *manakh57@ mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 919 55 60 33*

The author in his article reviews the features of the use of modern information and communication technologies in teaching foreign languages to students of a technical university. It is emphasized that the introduction of modern information and communication technologies in education is one of the key areas for modernizing the education system in Tajikistan and will have a positive impact on improving the quality of education and achieving new relationships between the subjects of the educational process. Analyzing the concept and role of information and communication technologies in the process of teaching foreign languages based on the work of scientists and practitioners, the author notes that the use of information and communication technologies in the process of teaching a foreign language in an educational institution is an objective reality. It is concluded that the use of modern information and communication technologies in foreign language lessons increases the cognitive activity of students, broadens their horizons and allows the use of a student-oriented technology of interactive teaching a foreign language, i.e. collaborative learning.

Key words: *information and communication technologies, education, foreign languages, technical university, Republic of Tajikistan, student, teacher, educational programs, computer, technologies, Internet resources, information, multimedia, professional qualities.*

Иштироки фаъоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкории байналмилалии иқтисодӣ бо шарикони аз хориҷаи наздик ва дур, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ва равандҳои таҳсилотӣ аз ҷумла; муосиркунонии низоми таҳсилоти олии ҷумҳурӣ дар заминаи раванди Болония боиси тағйирёбии талабот ба сатҳи дониши забонҳои хориҷӣ дар мутахассисони муосир гардиданд. Дар ин росто, зарурат ба омодасозии босифати муҳандисоне ба миён омадааст, ки забони хориҷиро медонанд ва қобиланд бо шарикони байналмилалӣ дар сатҳи касбӣ муошират кунанд, ва махсусан айни замон дар бозори меҳнат мавриди бозхост қарор гирифтаанд.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон "Барномаи давлатии ҷорикунии технологияҳои иттилоотию комунникатсионӣ (ТИК) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои солҳои 2018 - 2022" [4] мавриди татбиқ қарор дорад, ки дар он қадамҳои воқеӣ барои таъмин ва истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар фазои таҳсилотии ҷумҳурӣ муайян карда шуда, нақшаи чорабиниҳо оид ба иҷрои Барномаи мазкур тасдиқ карда шудааст, ки дар он ҳамчун самтҳои афзалиятнок инҳо муайян карда шудаанд:

1. Тақвияти заминаи моддию техникии муасиссаҳои таҳсилоти ҷумҳурӣ;
2. Таҳияи маводи таълимии электронии рақамӣ;
3. Баланд бардоштани тахассуси касбии омӯзгорон дар истифодаи таҷҳизоти техникӣ дар раванди таълимӣ бо роҳи курсҳои таълимӣ;
4. Ташкили муҳити ягонаи иттилоотии соҳаи маориф.

Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ба соҳаи таҳсилот яке аз самтҳои калидии муосиркунонии низоми маорифи Тоҷикистон ба шумор меравад. Онҳо ба баланд бардоштани сифати таълим ва ноил шудан ба муносибатҳои нав байни субъектҳои раванди таҳсилотӣ мусоидат мекунанд.

Имрӯз дар тамоми ҷаҳон усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ бинобар тағйирёбии баъзан маҷбурии техникӣ ва методологии раванди таълим қариб ҳамарӯза тағйир ёфта истодаанд. Азхуд намудани технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ва маводи онҳо аз ҷониби омӯзгорон ва донишҷӯён ҳам воқеият, ҳам дурнамои истифодаи бомуваффақияти онҳоро дар таҳсилоти муосир ба ҳисоб меравад. Забони хориҷиро дар сатҳи салоҳиятнок дониста, мутахассисон метавонанд робитаҳои байналмилалии кориро густариш дода, шабакаи корхонаҳои муштаракро тавсеа бахшида, фаъолияти касбиро дар робитаи зич бо ҳамкорони хориҷӣ ба таври босуръат ба роҳ монанд.

Дар шароити муосири рақобати шадид дар бозори меҳнат ҳамкории байналмилалӣ, иштирок дар грантҳои айналмилалӣ, зудҳаракатии донишҷӯён ва омӯзгорони муассисаиҳои таҳсилоти олиро танҳо ба шарти азхуд кардани забони хориҷӣ аз ҷониби онҳо дар сатҳи барои татбиқи фаъолияти касбӣ зарур татбиқ кардан мумкин аст.

Мақсади афзалиятноки таълими забонҳои хориҷӣ ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии техникӣ омодасозии онҳо барои муошират бо шарикони хориҷӣ, инкишоф додани нерӯ ва иқтидори касбӣ ва шахсиятии донишҷӯён дар асоси қобилиятҳои ташаккулёбандаи коммуникативӣ ба шумор мераванд (И.А. Сатурова, 1995; Н.А. Алмазова, 2003; М.Г. Евдокимова, 2007; М.Г. Бондарев, 2009; Г.А. Красношекова, 2010; Е.В. Козловская, 2016; О.И. Жданко, 2017 ва дигарон). Салоҳияти ташаккулёфтаи коммуникативӣ ба мутахассисони оянда имкон медиҳад коммуникатсияи байналмилалӣ ва шахсият - меҳварро ҷиҳати ноил шудан ба мақсадҳои касбӣ, инчунин робитаҳои байнишахсиятӣ ва корӣ татбиқ намоянд.

Технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ ба технологияҳои пешбар дар раванди таҳсилотӣ табдил меёбанд. Онҳо ба ташаккули маҳоратҳои мустақилона пурра кардани донишҳо, амалӣ кардани ҷустуҷӯ ва самтёбӣ кардан дар ҷараёни иттилот мусоидат карда, инчунин фарҳанги коммуникативии таълимгирандагон ва мустақилияти маърифатии онҳоро ташаккул медиҳанд.

Мафҳум ва нақши технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро ҳамчун ҷузъи дониши муосири методологӣ дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ дар асарҳои худ чунин олимон ва педагогҳо - амалияпардозон, аз қабили: Е.С. Полат, Н.С. Попов, П.В. Сисоев, М.Н. Евстигнеев, Р.П. Милруд, Т.В. Сидаренко, Л.П. Халяпина ва дигарон мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар таҳқиқоти худ онҳо баланд шудани самараи педагогӣ ҳангоми истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳо, ҳам таъсири бавуҷудояндаи манфии технологияҳои иттилотию коммуникатсиониро ба таълимгирандагон - ба вазъи иҷтимоию психологӣ, сатҳи зеҳни ӯ - дар раванди таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилот

нишон додаанд. Дар маҷмӯъ, муаллифон ба чунин ақидаи ягона меоянд, ки истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ дар муассиссаи таҳсилот воқеияти объективӣ ва қисми ҷудонашавандаи банақшагирии фаъолияи педагогӣ ба шумор меравад.

Бинобар ин, омодасозии забониро дар муассисаи таҳсилоти олии техникӣ ба ташаккул, рушд ва такмили салоҳияти байнифанни касбӣ - меҳвари донишҷӯён нигаронидан лозим аст.

Ба мазмуни таълими забонҳои хориҷӣ ба мутахассисони оянда дар муасисаҳои таҳсилоти олии техникӣ ба ғайр аз ҷузъи касбӣ "салоҳияти касбии коммуникативии мутахассисро дохил карда, сифатҳои касбӣ, тафаккури касбӣ ва бисёри дигарро бо воситаҳои забони хориҷӣ инкишоф додан лозим аст" [14, с. 99].

Таълими забони хориҷии касбӣ - меҳварро амалӣ карда, он чизро низ дар хотир нигоҳ доштан лозим аст, ки мақсади таълим на он қадар азхуд кардани луғат, грамматика, донишҳо дар бораи фарҳанги забони мавриди омӯзиш, ташаккули маҳорату малакаҳо, чи қадар ташакккули салоҳияти касбии коммуникативӣ бо забони хориҷӣ ва рушди тафаккури касбӣ мебошад.

Забони хориҷӣ фанни таълимие мебошад, ки дар он фароҳам овардани муҳити сунъии забонӣ барои таълимгирандагон пешбинӣ карда мешавад. Ин дар навбати худ ворид кардани интихобии воситаҳои гуногуни технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро ба дурнамоҳои нави таълими забони хориҷӣ тақозо менамояд.

Дар шароити тағйирёбии мазмуни таҳсилот, гузариш ба муносибати салоҳиятнок нақши афзалиятнокро дар раванди таълимию тарбиявӣ технологияҳои иттилоотию коммуникативӣ мебозанд.

Воситаҳои технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ - инҳо воситаҳо ва дастгоҳҳои барномавӣ, барномавӣ - дастгоҳӣ ва техникие мебошанд, ки дар заминаи техникаи микропросессорӣ, ҳисоббарорӣ, инчунин воситаҳо ва низомҳои муосири интишор, мубодилаи иттилоотие фаъолият мекунанд, ки амалиёт оид ба ҷамъоварӣ, истеҳсол, ҷамъоварӣ, нигаҳдорӣ, коркард, интиқоли иттилоот ва имконияти дастрасиро ба захираҳои иттилоотии шабакаҳои маҳаллӣ ва ҷаҳонии компютерӣ таъмин менамоянд [21].

Технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ аз доираи васеи технологияҳои рақамие иборат мебошанд, ки барои ташкил, интиқол ва интишори иттилоот ва пешниҳоди хизматрасонӣ (таҷҳизоти копютерӣ, таъминоти барномавӣ (нармафзор), хатҳои телефонӣ, алоқаи мобилӣ, почтаи электронӣ, технологияҳои мобиллӣ ва моҳворагӣ, шабакаҳои алоқаи беноқил ва кабели, воситаҳои мултимедиявӣ, инчунин Интернет) истифода мешаванд [20, с. 559-561].

Унсурҳои бештар мавриди истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар омӯзиши забони русӣ инҳо мебошанд:
- проектори мултимедиявӣ;
- тахтаи интерактивӣ;
- фарҳангномаҳо ва маълумотномаҳои электронӣ;
- захираҳои таҳсилотии Интернет;
- техникаи видеоӣ ва аудиоӣ;
-тренажёрҳо ва барномаҳои тестгузаронӣ;
- китобҳо ва дастурҳои таълимии электронӣ;
- конференсияҳо ва озмунҳои интерактивӣ;
- корҳо ва лоиҳаҳои илмӣ - таҳқиқотӣ;
- таълими фосилавӣ [20, с. 559-561].

Аз рӯи имконияти истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти таҳсилотӣ таснифи зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

1. барои ҷустуҷӯи иттилоот, бо истифодаи барузерҳо ва низомҳои гуногуни ҷустуҷӯӣ ва кор бо он (истинод, иқтибос, конспект, фушурданависӣ ва ғайра);

2. барои кор бо матнҳо, истифодаи бастаи барномаҳои асосии корбурдаии Microsoft Office: Microsoft Word имкон медиҳад матнҳои бо ороиши графикӣ таҳия ва таҳрир карда шаванд. Microsoft Power Point имкон медиҳад слайдҳои рӯнамоҳо барои намоиши пуробурангтари мавод таҳия карда шаванд;

3. барои тарҷумаи автоматии матнҳо бо кумаки барномаҳо - мутарҷимҳо ва луғатномаҳои электронӣ;

4. барои нигоҳдорӣ ва ҷамъоварии иттилоот (дискҳои CD, DVD, дискҳои Flash);

5. барои муошират (Интернет, почтаи электронӣ, ICQ, Skype ва ғайра);

6. барои коркард ва бозтавли графика ва садо (ҷиҳозҳои садоии MicrosoftMediaPlayer, WinAmp, WinDVD, барномаҳо барои тамошои тасвирҳо ACDSee, PhotoShop, CorelDraw ва ғайра [19, с. 25-31].

Воситаҳои дар боло зикргардидаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ воситаи самарабахши педагогии ташаккули маҳорату малакаҳои коммуникативӣ, яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини беҳтар гардонидани раванди таълимӣ ва тавсеа бахшидани доираи маҷмӯаи воситаҳо ва услуҳои методӣ ба шумор мпераванд.

Нақши назаррасро дар омӯзиши забони хориҷӣ истифодаи технологияҳои Интернет мебозад, ки аз: тестҳои онлайнӣ (мустақим); видеоконференсияҳо ва муошırати онлайнӣ бо дорандагони забон; кор бо сомонаҳои бо забони англисӣ; лоиҳаҳо иборат мебошанд.

Мақсадҳо ва вазифаҳои асосии истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ, масалан, англисӣ инҳо мебошанд:

- ба таври назаррас баланд бардоштани ҳавасмандӣ ба омӯзиши забон (муносибати эҷодкорона, навгонӣ, мустақилият ва салоҳиятнокӣ дар ҳалли вазифаҳои гузошташуда, пешравии шахсиятӣ, омили мусбати эҳсосотӣ;
- рушди салоҳияти нутқӣ;
- рушди маҳорату малакаҳои омӯзиши мустақилонаи забони хориҷӣ;
- рушди қобилиятҳои эҷодкоронаи таълимгирандагон.

Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ имкониятҳои азими компютерро ҳамчун воситаи смаарабахши таълим кушода медиҳад. Барномаҳои компютерии таълимӣ ба рушди намудҳои гуногуни фаъолияти нутқӣ, дарки падидаҳои забонӣ, эҷоди вазъиятҳои коммуникативӣ, автоматикунонии амалҳои забонӣ ва нутқӣ мусоидат мекунад.

Таълими гӯшкунӣ корро аз болои ду намудҳои функсионалии фаъолияти: 1) гӯшкунӣ дар раванди муоширати мустақим (муколамавӣ) ва 2) гӯшкунӣ ба матнҳои алоқаманд дар шароити муоширати бавосита нутқӣ пешбинӣ мекунад. Натиҷаи муҳими мусбати истифодаи рӯнамоҳо дар таълими гӯшкунӣ - ин ҳавасмандии таълимгирандагон мебошад.

Имкониятҳои мултимедиявӣ имкон медиҳанд нутқ бо забони хориҷӣ шунида шуда, он мувофиқи сатҳи идроки худ мутобиқ карда шавад, ва танзими суръати садодиҳӣ бошад, имкон медиҳад ибораҳо ба калимаҳои алоҳида тақсим карда шуда, ба таври мувозӣ талаффуз ва навишти

Воситаҳои технологияҳои иттилотию коммуникатсиоӣ аз низомҳои интерактивие иборат мебошанд, ки имкон медиҳанд ҳамзамон ҳам бо графикаи аниматсияшудаи компютерӣ, бо садо, кадрҳои наворӣ, матнҳо ва тасвирҳои оморӣ кор бурда шавад. Барои истифодабаранда, донишҷӯ таъсиррасонии ҳамзамон аз рӯи каналҳои гуногуни иттилоотӣ ҷараён мегирад, ки ба ӯ, истифодабаранда нақши фаъол ҷудо карда мешавад [24; 26, с. 142-145].

Дар поён воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониеро дида мебароем, ки барои таълими забони хориҷӣ мувофиқ мебошанд, ва баъзе тавсияҳоро оид ба методи кор бо онҳо бо мақсади ҳавасманд гардонидани фаъолияти маърифатии донишҷӯён пешниҳод менамоем.

Машғулияти мултимедиявӣ аз машғулияти таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ, барномаҳо ва воситаҳои гуногуни техникӣ барои таъсиррасонии самарабахш ба таълимгиранда иборат мебошад. Вазифаҳое, ки бо кумаки мултимедия дар машғулиятҳои забони хориҷӣ ҳаллу фасл карда мешаванд, фаъол гардонидани кори аудиторӣ; ҳавасмандагаронии коммуникатсияи воқеӣ; таъмини дастгирии иттилоотӣ; рушди шавқу ҳаваси маърифатиро ба омӯзиши забони хориҷӣ дар бар мегиранд.

Китоби электронӣ ва барномаҳо - тренажёрҳои гуногуни таълимиро барои аудиторияи донишҷӯёни донишгоҳӣ аз ҷумлаи воситаҳои мултимедиявӣ дастрастар ҳисобидан мумкин аст.

Замимаҳои электронӣ барои китобҳои дарсӣ барномаҳои таълимиро оид ба ҳифзи вожаҳо ва тамрини грамматика, инчунин амалияи иловагиро оид ба гӯшкунӣ ва хатнависӣ дар бар мегиранд. Барномаҳои таълимӣ имкон доранд усулҳои идоракунии фаъолияти таълимиро ба таври назаррас тағйир дода, фардигардонии мақсадноки таълимро амалӣ созанд, ки ин ба баланд бардоштани сифати таълим мусоидат менамояд. Кор бо барномаҳо ба таълимгирандагон кумак мекунад маводи навро ба туфайли симоҳои графикӣ беҳтар дарк намоянд [7, с. 118-128].

Рӯнамоҳои (презентатсияҳои) мултимедиявӣ технологияи дигари қулай барои дохил кардан раванди таълимӣ ба ҳисоб рафта, барои истифодаи компютер ва проектор заруранд.

Рӯнамҳоро ҳамзамон, ҳам ғайри ҳамзамон, яъне бидуни пешакӣ сабт кардан гузаронидан мумкин аст [5, с. 502-510].

Тестгузаронии электронӣ аз асбоби автоматикунонидашуда ва баҳодиҳии донишҳо аз ҷониби омӯзгор ё асбоби худназораткуние иборат мебошад, ки дар браобари назорати шифоҳӣ назорати визуалиро низ таъмин менамояд.

Захираи мултимедиявии Интернет аз иттилооти матнӣ, аниматсионӣ, графикӣ, садоӣ, наворӣ бо робитаи баръакси интерактивӣ, аёнӣ, ҷолиби ҳамзамон иборат мебошад [23;25, с. 3-16].

Хусусиятҳои амали маводи Интернет аз инҳо иборат аст: 1) ошкороӣ ва дастрасӣ барои ҳама, ҳам барои таълимгирандагон, ҳам барои омӯзгорон; 2) дастрасии озод ва қобили қабул будани ҳар гуна маводи таълимӣ барои таҳриру ислоҳ; 3) имконияти зуд ва ба таври одӣ эҷод кардани объектҳои нави рақамӣ: порчаҳои навшорӣ ва садоӣ, тасвирҳо ва матнҳо; 4) дастрасии ҳар гуна мавод барои шахсони дорои сатҳи гуногуни доишҳо ва малакаҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ.

Навори таълимӣ намуди захираи Интернет буда, имкон медиҳад сатҳои наворӣ аз назар гузаронида шуда, супоришҳои ба онҳо марбут иҷро карда шаванд. Он ҳам дар реҷаи онлайн (мустақим), ҳам оффлайн (ғайримустақим) истифода мешавад. Супоришҳоро оид ба омӯзиши забони хориҷӣ ҳам ба худи сабти наворӣ, ҳам ба дафтарҳои махсуси корӣ ворид кардан мумкин аст [23; 22, с. 8; 25, с. 3-16].

Маҷмӯи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионие, ки барономаҳо ва воситаҳои гуногуни техникиро барои таъсиррасони самарабахш ба таълимгирандагон истифода мебаранд, бо истилоҳи “мултимедиа” ишора карда мешавад.

Мултимедиа (аз забони лотинии multum - бисёр + media – воситаҳо) - воситаи таълимӣ буда, дар сохтори худ намудҳои гуногуни иттилоот - дар шакли матнҳо, унсурҳои садоӣ, наворӣ ва аниматсиоиро дар бар мегирад. Бо кумаки мултимедиа фаъолияти интерактивии муштарак бо таълимгирандагон таъмин карда мешавад. Се навъи мултимедиаро фарқгузорӣ мекунанд: 1) курсҳои махсуси компютерии таълимӣ, ки бо мақсади таълими забон ташкил карда шудаанд; 2) компакт - дискҳо, ки ба фарҳанг, санъат, таърихи кишварҳои хориҷӣ бахшида шудаанд; 3) низоми рӯнамоҳои мултимедиявӣ, ки ба омӯзгор имкон медиҳанд мустақилона маводи таълимиро барои намоиш омода намояд.

Ҳангоми истифодаи воситаҳои мултимедиявии техникӣ дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ таълимгирандагон ҳамзамон ҳам ба хонанда, ҳам ба шунаванда, ҳам ба тамошобин табдил мeёбанд [16, с. 9-16].

Зимни таълими забони хориҷӣ дар муассисаи таҳсилот рушди шахсияти таълимгиранда дар баробари рушди малакаҳою маҳоратҳо дар фаъолияти нутқии ӯ ба амал меояд. Дар асоси таълими забони хориҷӣ принисипи таълими коммуникативӣ қарор дода шудааст. Низоми таълими забони ғайримодарӣ зимни муносибати коммуникативӣ - фаъолиятӣ ба заминаи назариявие такя мекунад, ки дар асарҳои психологҳои маъруф С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтев, И. А. Зимняя ва дигарон асосгузорӣ карда шудаанд. Таълимгиранда дар ин ҷо ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ амал мекунад. Худи низоми таълим “баҳисобгирии ҳадди аксари хусусиятҳои фардӣ - психологӣ, синну солӣ ва миллии хусусияти таълимгирандаро пешбинӣ менамояд” [1, с. 34].

Психологи маъруф Б.А. Бенедиктов, психологияи бисёрзабонӣ, хусусияти азхудкунии забони хориҷӣ ва тарҷумаи шифоҳиро мавриди омӯзиш қарор дода, масъалаи фаҳмиши шифоҳӣ - нутқиро дар одамони гуногун муайян кардааст. Баъзе одамон нутқро амалан бо дарки он мефаҳманд (фаҳмиши ҳамзамон), дигарон нутқро якчанд вақт баъд аз дарк мефаҳманд (фаҳмиши пайдарҳам). Ҳамин тавр, масалан, гӯшкунии хонандагон ба маводи садоӣ ба забони хориҷӣ ва тамошои филмҳо бо забони хориҷӣ имкон медиҳанд ин хусусият пай бурда шавад: зимни сатҳи якхелаи донистани забони хориҷӣ баъзеҳо фавран маънои ибораи аз ҷониби диктор талаффузшударо мефаҳманд, дигариҳо ба коркарди иловагии он ниёз доранд [6].

Аз ин рӯ, ҳангоми интихоби воситаҳои технологияҳои иттилоотию коммуникатсиоӣ барои таълими забони хориҷӣ зарур аст ҳам хусусиятҳои фардии психологию синну солии таълимгирандагон, ҳам имконияти рушди муошир ати муколамавӣ ба назар гирифта шаванд [8].

Барои донишҷӯёни муассисаҳои тасҳилоти олӣ рӯйхати шаклҳои таълими забони хориҷӣ, ки тавассути воситаҳои барномавию компютерии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ тартиб дода мешаванд, васеъ шуда истодааст. Дар ин ҷо омӯзгори забони

хориҷӣ метавонад видео, китобҳои электронӣ, интернет - сомонаҳои таҳсилотӣ, аудиобиологҳо, маҳсулоти барномавӣ ва ғайраро истифода бурда метавонад [2, с. 20-30; 11, с. 188-203; 13, с. 200-207; 15, с. 49-53].

Ҳангоми таълими забони хориҷӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба омӯзгори забони хориҷӣ зарур аст ҷанбаҳои зеринро дар бар гирад:

1. Ҳамгиросозии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба раванди таълими забони хориҷӣ бояд ба таври маҷмӯӣ бо такя ба раванди якпорчаи педагогӣ гузаронида шавад;

2. Ду муносибати асосиро барои ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ ба назар гирифтан зарур аст:

1) ҳамгиросозии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба низоми анъанавии таълими забон;

2) истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар шаклҳои гуногуни кори беруназдарсӣ.

Ба сифати шаклҳои кор бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ки ба низоми анъанави таълими забони хориҷии муассисаи таҳсилоти олӣ ҳамгиро карда шудаанд, супоришҳои эҷодӣ ва таҳқиқотӣ дар доираи курси мавриди омӯзиши таълимӣ амал мекунанд. Масалан, таҳияи лоиҳа бо забони хориҷӣ, иҷрои тест дар шакли электронӣ, рӯнамо (презентатсия) бо ҷамъбасти маводи гузашта бо саволҳо дар охир ва ғайра. Раванди омодашавӣ ва пешниҳоди он ба ҳар як донишҷӯ имкон медиҳад дониш, маҳорату малакаҳои худ, майлу рағбатҳои худро дар назди шунавандагон ифода карда, нишон диҳад [18].

Ҳамчун шаклҳои кори беруназдарсӣ оид ба забони хориҷӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ: ташкили маҳфил, ки фаъолияти лоиҳавӣ нигаронида шудааст; иштирок дар озмунҳои шабакавӣ, конфронсҳои телевизионӣ; кор бо дастурҳои электронӣ; муошырати шабакаӣ бо дорандагони забон; кор бо сомонаҳои интернетӣ, ки маводи гуногунро барои рушди маҳорату малакаҳои гӯшкунӣ, хондан, гап задан ва навиштан дар бар мегиранд, хизмат карда метавонанд [17, с. 26-28].

Таълими забони хориҷиро бо истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба сифати низоме пешниҳод кардан мумкин аст, ки дар худ якчанд марҳилаҳоеро дар бар мегирад, ки ба муайян кардани фаъолияти гуногуни омӯзгор ва донишҷӯ оид ба эҷод ва истифодаи маҳсулоти иттилоотӣ, барномавӣ ва мултимедиявии таҳсилотӣ, инчунин фаъолияти беруназдарсӣ оид ба забони хориҷӣ нигаронида шудаанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ имкониятҳои азими компютерро ҳамчун воситаи самарабахши таълим боз мекунад. Барномаҳои муосири компютерии таълимӣ имконияти на танҳо тамрин кардани намудҳои гуногуни фаъолияти нутқӣ, балки омезиш додани онҳоро дар комбинатсияҳои гуногуннавъ фароҳам меоранд, ки ин ба дарки падидаҳои забонӣ ва ташаккули қобилиятҳои забоншиносӣ мусоидат мекунад.

Инчунин бояд қайд кард, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ на танҳо воситаи пешниҳоди мавод, балки воситаи назорат низ мебошанд. Онҳо сифати баланди рӯнамои маводро таъмин намуда, каналҳои гуногуни коммуникативӣ, аз қабили: матнӣ, ҳиссӣ (сенсорӣ), графикӣ (ҷадвалӣ), садоӣ, наворӣ ва ғайраро истифода мебаранд. Технологияҳои муосири итттилоотию коммуникатсионӣ ба фардикунонӣ ва тезонидани раванди таълим имкон медиҳанд. Таълимгиранда хатсайри таҳсилотии худро интихоб карда, дар он бо суръати барои ӯ мусоид ҳаракат карда метавонад. Муносибати тафриқавӣ шароитро барои фаъолияти бомуваффақияти ҳар як таълимгиранда фароҳам оварда, боиси эҳсосоти мусбат гардида, ҳамин тариқ, ҳавасмандии таҳсилии ӯро баланд мебардорад. Боз як ҷанбаи мусбати корбасти технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ қобилияти он ба бештар объективӣ намудани баҳодиҳии таълимгиранда ба шумор меравад (супоришҳо бо меъёрҳои қаблан пешбинишудаи баҳодишӣ имкон медиҳанд аз субъективӣ будани баҳодиҳӣ канорагирӣ карда шавад).

Ҷанбаи дигари мусбати истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ аз бартараф кардани монеаи психологӣ дар роҳи истифодаи забони хориҷӣ ҳамчун воситаи муошират иборат мебошад. Яке аз зуҳуроти чунин монеа ба ном тарс аз хатогӣ мебошад. Таълимгирандагон дар вақти истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва компютерӣ ҳисси ногувориро ҳангоми роҳ додан ба хатогӣ эҳсос намекунанд [10, с. 5-8].

Компютер ба посухҳҳои таълимгирандагон бетарафона муносибат карда, корҳои онҳоро бо тавзеҳоти мунаққидона баррасӣ намекунад, ки ин мустақилияти таълимгирандагонро инкишоф дода, фазои мусоиди психологиро дар дарс фароҳам оварда, ба

онҳо боовариро ба худ ҳосил менамояд, ки ин барои рушди фардияти онҳо омили муҳим ба шумор меравад.

Дар миқёси ҷаҳонӣ технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ аз ҷониби омӯзгорони забонҳои хориҷӣ фаъолона ва ба таври васеъ истифода мешаванд. Ҳамин тавр, натиҷаҳои пурсиши интернетии омӯзгорон, ки аз ҷониби Шӯрои Британиёӣ бо мақсади муайян кардани он, ки дар таълим кадом захираҳои интернетӣ аксар вақт истифода мешаванд, нишон доданд, ки омӯзгорони забонҳои хориҷӣ бештар чатҳо, луғатномаҳои онлаёнӣ, блогҳо ва муҳитҳои маҷозии (виртуалии) таълимиро истифода мебаранд [12].

Татбиқи муносибати ба шахсият нигаронидашуда ё ба ибораи дигар - шахсият - меҳвар бидуни истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию иртиботӣ имконнопазир мебошад. Ба туфайли технологияҳои телекоммуникатсионӣ донишҳо ба иттилооти намуди гуногун дастрасӣ пайдо карда, бо донишҳои кишварҳои хориҷӣ ҳамкориро ба роҳ монда, дар конференсияҳои телевизионӣ (теле-конференсияҳо) иштирок намоянд. Чунин ҳамкорӣ донишҷӯёнро барои фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ ҳавасманд мегардонад.

Дар таҳияи маводи нави таълимӣ оид ба фанни забони хориҷӣ дар даври иттилоотноккунии ҷомеа зарурати табиӣ ба миён омад. Таълими интерактивӣ дар асоси барномаҳои мултимедиявӣ имкон медиҳад маҷмӯи мукаммали принсипҳои методӣ, педагогӣ ва психологӣ татбиқ карда шуда, раванди маърифат ҷолибтару эҷодкоронатар гардонида шавад.

Намуди нави фаъолияти маърифатӣ дарки ғайрифаъоли иттиллотро истисно карда, фаъолнокии донишҷӯёнро дар раванди азхудкунии донишҳо пешниҳод мекунад.

Маҷозикунонии маводи таълимӣ ба соҳаҳои эҳсосотӣ ва мафҳумӣ таъсир расонида, ба азхудкунии амиқи маводи забонӣ мусоидат карда, ҳамзамон дар донишҷӯён якчанд каналҳои даркро барангехта, диққати донишҷӯёнро дастгирӣ намуда, ба коҳиш ёфтани хастагӣ мусоидат карда, истироҳати (релаксатсияи) заруриро таъмин менамояд.

Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва компютерӣ имкон медиҳанд усулҳои идоракунии фаъолият ба таври назаррас тағйир дода шуда, дар донишҷӯён малакаҳои таҳлил ва дарки фаъолнокии худ ташаккул дода шаванд.

Ҳамгиросозии технологияҳои муосири иттилоотию иртиботӣ ба методикаи таълими фанни забони хориҷӣ инкишоф додани маҳоратҳои гӯшкунӣ; кор бо маводи видеоӣ, ки муҳити забони хориҷиро эҷод сохта, ҳавасмандии донишҷӯёнро ба изҳороти нутқӣ ба таҳрик медароранд; шарҳу тавзеҳи маводи таълимӣ бо кумаки ҳар гуна воситаи барномавӣ; таълими ҳар гуна намудаҳои мутолиа бо истифодаи маводи аслӣ; татбиқи лоиҳаҳои телекоммуникатсионии интернетӣ; кор бо луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои компютерӣ; иҷрои машқҳои тамринии луғавӣ дар компютерро, ки имкон медиҳанд каналҳои биноӣ ва шунавоӣ ба кор андохта шаванд, пешбинӣ менамояд [27].

Бо кумаки технологияҳои компютерӣ робитаи баръакс - ишораҳо ба хатогиҳои мавҷударо гузаронидан мумкин аст, ки ин ҳавасмандаии донишҷӯёнро тақвият медиҳад. Технологияҳои истифодашаванда имкон медиҳанд пойгоҳи супоришҳои забонӣ дар шабакаи компютерӣ ба таври фаврӣ тағйир дода шуда, пурра карда шаванд; забони хориҷӣ дар вазъиятҳои ба шароити таълими воқеӣ наздик кардашуда истифода бурда шавад; ба кори инфиродӣ ва гурӯҳии донишҷӯён таъкид карда шавад; мавзӯъҳои ҷолибтар интихоб карда шаванд; маводи забонӣ, намудаҳои супоришҳо ва пайдарпайии иҷрои онҳо интихоб карда шаванд; ва натиҷаҳои бадастомада ба донишҷӯён ба таври аёнӣ пешниҳод карда шаванд.

Имрӯз тамоюлҳои нави рушди иқтисод, технологияҳо ва ҷомеа дар маҷмӯъ ислоҳи муносибатро ба таҳсилоти олӣ талаб мекунанд. Такяи асоси дар низомҳои муосири маориф ба муносибати амалия - меҳвар ба таълим, ташаккули маҳорати таълим гирифтан (худтаълимдиҳӣ), таълими асосҳои заминавии коммуникатсия карда мешавад.

Дар низоми омодасозии хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии техникӣ фанни “Забони хориҷӣ” дар маҷмӯъ бо фанҳои дигари инсоншиносӣ аз аҳамияти калон бархӯрдор мебошад, зеро донишҷӯ дар вақти таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ бояд доираи васеи донишҳоро азхуд карда, маҳорату малакаҳои истифодаи онҳоро дар амалия сайқал дода, на танҳо ба соҳибкасби баландсифат, балки ба шахсияте табдил ёбад, ки дорои ҷаҳонбинии илмӣ буда, қобили таҳлили кардани воқеияти иҳотакнунада мебошад. Бинобар ин, омодасозии забонии донишҷӯ дар муассисаи таҳсилоти оли пешзаминаи муҳим барои фаъолияти бомуваффақияти мутахассис дар оянда ба шумор меравад.

Ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ дар мсуасиссаҳои таҳсилоти олии техникӣ таъкид на ба муносибати умумифилологӣ, балки ба муносибатик касбӣ - прагматикӣ ба таълим карда

шуда, методологияи таълим бозбинӣ карда шуда, интихоби бодиққати методҳои лингводидактикие анҷом дода шавад, ки ба ташаккули маҳоратҳои ҳалли вазифаҳои аз ҷониби талаботи бозори муосири меҳнат муайншаванда мусоидат мекунанд.

Дар шароити муосири иттилоотикунонии ҷомеа маҳорату малакаҳои муҳимтари коммуникативии мутахассис дар донистани забони хориҷӣ инҳоро шуморидан мумкин аст:

- маҳорати амалӣ кардани коммуникатсияи шифоҳӣ ва хаттӣ дар соҳаи касбӣ;
- маҳорати мутолиаи матнҳои аслӣ аз рӯи ихтисос;
- маҳорати тарҷума кардани маводи махсус;
- маҳорати навиштани хабарҳо (маърӯзаҳо, нақшаҳо, фушурдаҳо, рефератҳо ва ғайар);
- маҳорати фаҳмидан бо шунидани хабарҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим.

Ба сифати шароите, ки рушди салоҳиятнокии касбӣ - меҳвари коммуникативии донишҷӯёне, ки дар муассисаи таҳсилоти олии техникӣ таҳсил мекунанд, А.С. Андриенко “рушди сифатҳои ҳавасмандӣ, иродавӣ, эҳсосотӣ ва шинохтии шахсият, дорои аҳамияти муҳими касбӣ мебошад, инчунин қобилият ба рефлексия, таҳаммулпазирӣ, ҳамдардӣ ва ғайра” - ро [3, с. 249] нисбат медиҳад.

Таҷрибаи кор бо донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии техникӣ нишон медиҳад, ки зеҳни нутқӣ ва рефлексияи забонӣ дар ҳамаи марҳилаҳои таълим ба таври баробар муҳим мебошанд. Қобилияти рамзикунонии фонетикӣ дар марҳилаҳои ибтидоии таълим хеле муҳим мебошад, вақте ки донишҷӯён калимаҳои навро меомӯзанд, зарур аст донанд, ки чӣ тавр онҳо дуруст талаффуз карда мешаванд, дар мавриди ҳофиза бошад, он дар ҳамаи марҳилаҳои таълим муҳим мебошад.

Таъкид кардан лозим аст, ки ба муваффақиятнокии таълими забонҳои хориҷӣ “сатҳи салоҳияти забонӣ дар забони модарӣ ва “ҳисси “забон” - зуҳуроти шуури ташаккулёфтаи металингвистӣ таъсир мерасонад” [9, с. 182].

Сифатҳои шахсиятии донишҷӯён низ ба муваффақият дар омӯзиши забони хориҷӣ таъсир мерасонанд, ин пеш аз ҳама, ҳавасмандӣ ба омӯзиш, меҳнатдӯстӣ (имконнопазирии азхуд кардани забон бидуни меҳнат ва қавииродагӣ), маҳорати ҳамкорӣ, зоҳир кардани шавқу ҳавас ва кунҷковӣ мебошанд. Бешубҳа, вобастагии муваффақияти донишҷӯ аз ин омилҳо на он қадар баланд аст, чи қадар аз қобилиятҳои лингвистӣ (забоншиносӣ).

Усулби шинохтии донишҷӯ низ, ки аз маҷмӯи хусусиятҳои психикии фард иборат буда, афзалиятҳои маърифатии ӯро муайян мекунад, яъне онро, ки чӣ тавр донишҷӯ таҳсил карданро дӯст медорад, чӣ тавр ӯ иттилооти бадастомадаро пешниҳод менамояд, ба натиҷаҳои таълими забонҳои хориҷӣ таъсир мерасонад. Азбаски донишҷӯёнеи муасиссаҳои таҳсилоти олии техникӣ дорои сохти таҳлилии зеҳн мебошанд, ҳангоми омӯхтани забони хориҷӣ онҳо кӯшиш мекунанд ба сохтори падидаи забонӣ сарфаҳм рафта, донишҳои мавҷударо ҷамъбаст карда, чизи муҳимро ҷудо карда, онро ба таври схемавӣ пешниҳод намоянд. Забонҳои хориҷиро бомуваффақият азхуд карда, онҳо на ҳамеша бо одамони дигар ба таври самарабахш муошират карда, дар гурӯҳ якҷоя фаъолият карда метавонанд. Ҳангоми шарҳу тавзеҳи падидаҳои граммитикӣ ва луғат беҳтар аст ҳамаи онҳо дар ҷадвалҳо, графикаҳо ва нақшаю схемаҳо пешниҳод карда шаванд. Омилҳои мазкурро, ки ба азхудкунии самарабахши маводи таълимӣ таъсир мерасонанд, ба назар гирифта, шароити заруриро барои таълими бомуваффақияти забони хориҷӣ муҳайё сохта, сифати таълимгирифтагии донишҷӯёни муасисаи таҳсилоти олии техникиро ба таври назаррас баланд бардоштан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ фаъолнокии маърифатии таълимгирандагонро баланд бардошта, доираи назари онҳоро васеъ карда, имкон медиҳанд технологияи ба шахсият нигаронидашудаи таълими интерактивии забони хориҷӣ, яъне таълим дар амали муштарак истифода бурда шавад. Таълимгиранда худаш ба шахси аоссии амалкунанда табдил ёфта, худаш роҳро ба азхудкунии донишҳо боз мекунад. Омӯзгор бошад, ёрдамчии фаъол буда, вазифаи ӯ аз ташкил кардан, самт додан ва ҳавасманд гардонидани таълимгиранда ба раванди таълимӣ иборат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Азимова, Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий [Текст]: (теория и практика обучения языкам) / Э.Г.Азимов, А.Н.Щукин. – М. : Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.

2. Александров, К.В. Технология разработки электронного контента для развития лексических и грамматических навыков [Текст] / К.В. Александров, К.Г. Голубева, А.В. Александрова // Иностранные языки в школе. – 2014. – № 7. – С. 20-30.
3. Андриенко, А.С. Развитие иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности студентов в условиях применения новых информационных технологий обучения // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2009. – Т. 93. – №4. – С. 249–256.
4. Барномаи давлатии ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию иртиботӣ ба дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 . Аз 29 сентябри соли 2017, № 44
5. Волкова, Е.А. Методические подходы к использованию интерактивных средств в процессе обучения студентов непедагогических специальностей // Образовательные технологии и общество. – 2015. – Т. 18. – № 3. – С. 502-510.
6. Ерчак, Н. Т. Иностранные языки: психология усвоения [Текст]: учеб. пособие. – Минск: Новое знание ; М. : ИНФРА-М. – 2016. – 335 с.
7. Иванова, Е.О. Электронный учебник – предметная информационно-образовательная среда самостоятельной работы учащихся // Образование и наука. – 2015. – № 5 (124). – С. 118-128.
8. Информационные технологии в образовании / Рос. гос. пед. ун-т им. Герцена А.И. URL: http://physics.herzen.spb.ru/teaching/materials/gosexam/b25.htm.
9. Кабардов, М.К. О диагностике языковых способностей // Психологические и психофизиологические исследования речи. – М.: Наука, 1985. – С. 176–202.
10. Кисунько, Е.И. Интерактивное обучение учащихся 10-11-х классов английскому языку с использованием компьютерных технологий / Е.И. Кисунько, Е.С. Музланова // Английский язык. - 2007. - № 16. - С. 5-8.
11. Комарова, Ю.А. Использование видео в процессе обучения иностранному языку в старшей школе [Текст] // Методика обучения иностранным языкам в средней школе: пособие для учителей, аспирантов и студентов. – СПб : Изд-во КАРО, 2008. – С. 188-203.
12. Корзан, Г.О. Использование интернет-ресурсов при обучении английскому языку [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://festival.1september.ru/articles/585591/ (дата обращения: 22.06.2017).
13. Корчажкина, О.М. Возможности создания интерактивных учебных материалов по иностранному языку [Текст] // Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2009. – № 3. – С. 200-207.
14. Краснощекова, Г.А. Формирование иноязычной профессиональной компетентности студентов инженерных специальностей // Известия ЮФУ. Педагогические науки. – Ростов н/Д, 2015. – №11. – С. 99–102.
15. Кудрявцева, Л.В. Использование телекоммуникационных проектов для формирования иноязычной социокультурной компетенции у учащихся старших классов (на примере России и США) [Текст] // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 4. – 2007. – С. 49-53.
16. Меркиш, Н.Е. Мультимедийная культурно-языковая среда как фактор успешного овладения иностранным языком и иноязычной культурой [Текст] // Иностранные языки в школе. – 2015. - № 8. – С. 9-16.
17. Падукова, М.С. Внеурочная деятельность как средство создания языковой среды [Текст] // Иностранные языки в школе. – 2014. – № 8. – С. 26-28.
18. Первухина, М.Н. Использование ИКТ на уроках английского языка. URL:http://урок.рф/blogs/tema_ispolzovanie_ikt_na_urokah_anglijskogo_yazika_181218.html
19. Подопригорова Л. А. Использование интернета в обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе, 2003. - № 5. - С. 25–31.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ В ОБУЧЕНИИ АУДИРОВАНИЮ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ

СОДИКОВА Матлюба Сайфуллоевна *– кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали ибни Сино, г. Душанбе, проспект Рудаки, 139,* ***тел.:*** *(+992) 937 17 71 33*

Данная статья посвящена эффективному использованию видео (наглядных) материалов при обучении речевой деятельности, что помогает разнообразить виды учебной деятельности, активизировать психические процессы (внимание, мышление, память, эмоции) и повысить мотивацию. В системе образования республики особое внимание уделяется применению современных технологий в образовательном процессе, что и является основной целью данной статьи. Одной из основных целей коммуникативной методики обучения иностранным языкам является умение понимать устную речь учащихся.

В этой речевой деятельности необходимо целенаправленное обучение. Очень сложно освоить навыки общения на иностранном языке, не находясь в стране изучаемого языка. Для достижения этих целей необходимо на практике использовать реальные материалы, такие как аудио- и видеозаписи.

Ключевые слова*: видеоматериалы, аудиовизуальный метод, технические средства обучения, зрительное и слуховое восприятие, видеопрограммы, стимуляции речевой и мыслительной деятельности, интеллектуальный уровень, интерактивная работа.*

МЕТОДИКАИ ИСТИФОДАБАРИИ МАВОДҲОИ ВИДЕОӢ (ТАСВИРӢ) ДАР ТАЪЛИМИ ФАЪОЛИЯТИ НУТҚИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСИИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

СОДИҚОВА Матлюба Сайфуллоевна *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 139,* ***тел.:*** *(+992) 937 17 71 33*

Мақолаи мазкур ба масъалаи истифодаи самараноки маводҳои видеоӣ (тасвирӣ) дар таълими фаъолияти нутқ бахшида шудааст, ки барои гуногунрангии намудҳои фаъолияти таълимӣ, фаъол кардани равандҳои равонӣ (диққат, тафаккур, хотира, эҳсосот) ва баланд бардоштани ҳавасмандӣ мусоидат мекунад. Низоми маорифи ҷумҳурӣ ба масъалаи татбиқи технологияҳои муосир дар раванди таълим таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда истодааст ,ки ҳадафи асосии мақолаи мазкур ба он равона шудааст.

Яке аз ҳадафҳои асосии методологияи коммуникатсионии таълими забони русӣ ин қобилияти фаҳмидани нутқи гуфтугӯии донишҷӯён мебошад. Омӯзиши мақсаднок дар ин фаъолияти нутқ зарур аст. Азхуд кардани малакаҳои муошират бо забони хориҷӣ бидуни дар кишвари забони омӯхташаванда хеле душвор аст. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо зарур аст, ки маводи воқеӣ, аз қабили сабти аудио ва видео дар амал истифода бурда шавад.

Вожаҳои калидӣ*: Маводҳои видеоӣ, усули аудиовизуалӣ, воситаҳои техникии таълим, дарки визуалӣ ва шунавоӣ, барномаҳои видеоӣ, ҳавасмандкунии нутқ ва фаъолияти равонӣ, сатҳи зеҳнӣ, кори интерактивӣ*

METHODOLOGY FOR USING VIDEO MATERIALS IN TEACHING LISTENING COMPREHENSION IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN HIGH SCHOOL

SODIKOVA Matlyuba Sayfulloevna *– Candidate of Pedagogical Sciences, Department of Russian Language of Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino, Dushanbe city, Rudaki Ave., 139,* ***phone:*** *(+992) 937 17 71 33*

This article is devoted to the effective use of video (visual) materials in the teaching of speech activity, which helps to diversify the types of educational activities, activate mental processes (attention, thinking, memory, emotions) and increase motivation. The education system of the republic pays attention to the application of modern technologies in the educational process.

It shows that the main goal of this article is aimed at it. One of the main goals of the communicative methodology of teaching foreign languages is the ability to understand students' spoken speech. Targeted learning is necessary in this speech activity. It is very difficult to master communication skills in a foreign language without being in the country of the language being studied. To achieve these goals, it is necessary to use real materials such as audio and video recordings in practice.

Key words: *Video materials, audiovisual method, technical teaching aids, visual and auditory perception, video programs, stimulation of speech and mental activity, intellectual level, interactive work.*

Использование видеоматериалов может значительно повысить наглядность обучения, активизировать процесс овладения знаниями и развития речевых навыков и умений, обеспечить индивидуализацию обучения в случае необходимости восполнить отсутствие языковой среды и улучшить условия педагогического труда преподавателя и образовательной деятельности учащихся. В конечном счете, использование видеоматериалов позволяет оптимизировать преподавание в целом.

«Видеоматериалы» относятся к аудиовизуальным средствам обучения, которые способствуют зрительному и слуховому восприятию учебного материала. К таким средствам обучения относятся кино-, теле- и видеофильмы. Аудиовизуальный метод обучения языку использует интенсивное использование зрительной и слуховой наглядности. К достоинствам этого подхода относятся его направленность на общение и стимулирование речевой деятельности.

Впоследствии идеи аудиовизуального метода были использованы для создания коммуникативного метода обучения. Впоследствии эти идеи использовались в большинстве учебных видеокурсов для обучения РКП.

Технологии обучения развиваются вместе с научно-техническим прогрессом. В результате расширения возможностей ТСО произошли значительные изменения в том, как они играют роль в учебном процессе. В этой главе мы рассмотрим изменения в понимании роли видеоматериалов в обучении РКИ. На первом этапе развития, в 50-х–60-х годах, технические средства обучения рассматривались как иллюстративные дидактические материалы с целью реализации принципа наглядности. 70–80-е годы ознаменовали второй этап развития ТСО. Это было вызвано дальнейшим развитием технической базы средств обучения и распространением концепции аудиовизуальных средств обучения как самостоятельного источника знаний. Общая тенденция к развитию видеосредств обучения объясняется широкой доступностью телевидения в нашей стране. В результате в 80-х и 90-х годах XX века особенно важной была разработка дидактических стандартов для нового этапа использования технических средств обучения. В настоящее время видеоматериалы рассматриваются как одно из самых эффективных средств обучения иностранным языкам; они используются не только в качестве учебных программ, но и активно используются в информационных программах и новостях телевидения. Персональный компьютер считался единственным средством обучения в 2000-х годах. Тем не менее, в последние годы развитие телевизионных технологий позволило телевидению стать серьезным конкурентом компьютерному обучению.

Аудирование — это процесс восприятия и понимания иноязычной речи со слухом. Аудирование рассматривается в коммуникативной методике как особый вид речевой деятельности, а также как метод обучения. Аудирование помогает усваивать звуковую сторону речи, лексику и грамматические структуры языка. Аудирование помогает людям научиться говорить, читать и писать, что делает речевое общение возможным. Целью аудирования как особого вида речевой деятельности является развитие аудитивной компетенции, то есть способности понимать смысл звучащего текста, значения высказываний и умения выразить свое личное мнение о том, что было услышано. Таким образом, целью обучения аудированию является формирование речевых, языковых, социокультурных, компенсаторных и учебно-познавательных навыков в процессе освоения иностранного языка. Одной из основных целей коммуникативной методики обучения иностранным языкам является способность обучающихся понимать звучащую речь. Целенаправленное обучение этой речевой деятельности необходимо. Очень сложно владеть навыками общения на иностранном языке, не находясь в стране изучаемого языка. Для достижения этих целей необходимо иметь реальные материалы, такие как аудио- и видеозаписи. Аутентичными являются материалами, созданными носителями языка, которые способствуют реальной языковой коммуникации и делают процесс усвоения иноязычной информации более живым, интересным, проблемным, убедительным и эмоциональным. Один из самых распространенных источников достоверной

информации для медиаобразования — видеоролики. Е. Ильченко определяет видеоматериалы как любую телепродукцию (например, новости, интервью, ток-шоу, рекламные блоки и т. д.), а также художественные, документальные, мультипликационные фильмы, записанные на пленку или цифровые носители и используемые в качестве дидактического материала с возможностью многократного просмотра, использования режимов «стоп» и «пауза», а также быстрого поиска нужного фрагмента [1, с. 8]. Их использование повышает мотивацию к обучению: кино, также известные как видеофильмы, сами по себе очень мотивируют. Сюжеты и язык видеоматериалов происходят непосредственно из культуры изучаемого языка, что способствует расширению знаний о стране изучаемого языка и приобщению к культурным ценностям народа, носителя языка, а также изучению речевых страноведческих феноменов. Использование видеоматериалов, содержащих страноведческую информацию, позволяет использовать межкультурный подход, то есть смотреть на другую культуру с точки зрения другой культуры.

Межкультурный подход дает не только знания о том, как вести себя в определенных ситуациях общения, но и помогает построить диалог между культурой человека и культурой страны, изучаемого языка. Таким образом, использование видеоматериалов помогает выполнить основные требования коммуникативной методики: представить процесс овладения языком как постижение живой иноязычной культуры, индивидуализировать обучение и стимулировать речевые инициативы учащихся. Его эмоциональное воздействие на зрителя является дополнительным преимуществом видео, которое способствует формированию у студентов личных отношений к нему. Видеофильмы также способствуют развитию внимания и памяти у студентов. Прочность запечатления языкового и страноведческого материала улучшается при использовании различных каналов поступления информации, таких как моторное восприятие, зрительное и слуховое восприятие. Таким образом, психологические характеристики воздействия учебных видеофильмов на студентов включают в себя способность управлять вниманием учащихся и аудиторией в целом, влияние на объем долговременной памяти и прочность запоминания, эмоциональное воздействие на учащихся и повышение мотивации к обучению. Кроме того, эти видеофильмы создают благоприятные условия для развития коммуникативных (языковых и социокультурных) навыков учащихся. Наконец, основная цель обучения иностранному языку достигается путем использования видеоматериалов с конкретными методическими целями. В частности, это касается развития навыков восприятия и понимания иноязычной речи на слух, а также речевых навыков. Технические возможности видео в значительной степени способствуют достижению методических целей.

Во-первых, эти возможности позволяют варьировать различные каналы поступления информации, такие как работа с кадром, демонстрация видеоматериалов со звуком или без него, демонстрация видеоматериалов со звуком, но без изображения и так далее.

Во-вторых, можно многократно демонстрировать видеоматериалы для улучшения восприятия и понимания, особенно ключевых сцен и сложных пассажей [3, с. 23]. Когда вы используете стоп-кадр, вы можете остановить показ видео, сделать уточнение или обсудить конкретный эпизод, вернуться к нему еще раз и продолжить просмотр.

Таким образом, следующие факторы объясняют, почему использование видеоматериалов в учебном процессе является разумным: они доступны; они удобны с технической точки зрения; они влияют на студентов с психологической точки зрения; и они позволяют реализовать методические цели, направленные на развитие навыков восприятия и понимания иноязычной речи на слух и развитие речевых навыков.

Систематическое показывание видеоматериалов и правильно организованная демонстрация являются единственными способами достижения перечисленных целей. На каком этапе занятия использовать видеоматериалы, зависит от его цели. Это может быть на начальном этапе работы над темой, например, когда вы начинаете работать над новой темой, повышаете ее мотивацию, преодолеваете трудности с интерпретацией, или когда вы находитесь на заключительном этапе работы над темой. Видеоматериалы могут использоваться для любых целей, например, для новостей, репортажей о праздниках и важных международных и национальных событиях. Могут дополнять учебный материал, который тематически и содержательно определен. Построение системы упражнений, направленных на развитие аудитивных умений, является одной из важнейших проблем обучения аудированию. В структуре видеозанятия есть три этапа: подготовка к просмотру (преддемонстрация), показ видеофильма (демонстрация) и последемонстрация. Сегодня детям все труднее понимать информацию из учебников и книг. Чтение текстов, особенно с большим количеством терминов, требует не только терпения и усидчивости, но и желания понять, что вы читаете. Тем

не менее, способности школьников быстро обрабатывать большие объемы информации из электронных источников очень полезны. Важно использовать это умение в обучении современных детей, поскольку дети знакомятся с гаджетами в раннем возрасте.

Поскольку ученики в наши дни просматривают видео на YouTube, следят за различными видеоблоггерами и подписываются на обучающие каналы, они уже привыкли получать информацию из видео. Математика в средней школе довольно сложный предмет. Я считаю, что использование видеоматериалов для объяснения и тренировки различных тем может помочь ученикам лучше понять материал, а также заинтересовать их и вдохновить их. Включение видеоматериалов в структуру урока помогает разнообразить виды учебной деятельности, активизировать психические процессы (внимание, мышление, память,эмоции) и повысить мотивацию.

Использование видеоконтента способствует формированию у обучающихся навыков самостоятельной работы, развивает умения наблюдать и обобщать увиденное, а также активизирует процесс овладения знаниями. «Видеоряд является эффективным средством стимуляции речевой и мыслительной деятельности студентов, создавая условия для реализации проблемности обучения, активизации познавательной творческой деятельности, повышения интеллектуального уровня учащегося, расширения их кругозора».

За последние несколько лет накоплен положительный опыт использования ресурсов Интернета для обучения школьников и студентов. Исследователи отмечают, что введение сети Интернет в процесс обучения стимулирует активность учащихся, усиливает их желание учиться [5, с. 161].

Интерактивная работа предполагает следующее взаимодействие между всеми участниками общения (рис.**)**.

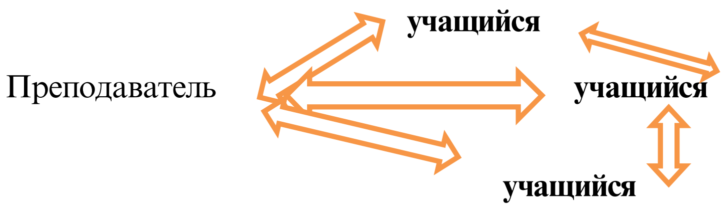

В традиционной практике использование видеоматериалов включает в себя три этапа работы — до просмотра, демонстрация после просмотра — каждый из которых выполняет определенную функцию [4, с. 3]. Демонстрация видеоматериала должна сопровождаться активной учебной деятельностью зрителей и учащихся. По ходу видеофрагмента учащиеся могут заполнять таблицы, записывать примеры и составлять различные конспекты. Работа с видеоконтентом — это обязанность учителя.

Помочь студентам научиться смотреть фильмы является важной задачей учителя. Конечно, есть очень мотивированные и талантливые студенты, которые могут приобрести эти навыки самостоятельно, но большинство заинтересованных студентов требуют помощи [2, с. 52]. Репродуктивные, аналитические и поисковые, творческие задачи могут быть выполнены на каждом этапе работы над видеофильмом.

Каждая учебная группа наверняка состоит из учащихся разных национальностей, которые имеют различные правила общения. Можно провести круглый стол, чтобы обсудить актуальные вопросы, касающиеся этой темы. Участники должны просмотреть видеолекции. «Особенности русского коммуникативного поведения» и «Особенности русского речевого этикета», а также поговорить о следующем:

- Из-за чего важно закреплять правила поведения в детстве? Приведите примеры, чтобы подтвердить вашу позицию;
- Какие из ваших национальных пословиц отражают идею речевого этикета? Приведите следующие примеры:
- В каких ситуациях мы должны применять этикет?
- Какие типы обращений можно найти в русском языке?
- Каковы особенности использования личных имен в русском языке, есть ли какие-либо особенности использования личных имен в вашей культуре?

Ученики смогут лучше слушать, задавать вопросы и аргументировать, работая с видеоматериалом.

Школьникам можно предложить использовать видео для самостоятельной работы в дополнение к аудиторной работе. Например, для изучения темы «Нормы современной русской литературы» предлагается составить урок на основе лекции «Русский язык XXI века». Хотя обычно рекомендуется составлять контекстный конспект, лучше всего составить конспект в виде таблицы, содержащей следующие темы: уровень грамматики, изменения и примеры языка. В результате такого задания учащиеся приобретают навыки анализа, синтеза и передачи информации.(6, стр. 350)

Одним из вариантов творческих задач является создание проекта с родителями, коллегами и одноклассниками в рамках проектов «История моего округа», «Тайны на улицах», «Путешествие по истории имен» или «Что значит моё имя?».

Работа воспитывает любознательность, способность анализировать и устанавливать причинные связи, способность делать выводы и уверенность в себе.

Таким образом, можно использовать репродуктивные и творческие задания в процессе работы с видеоматериалами, начиная с простого выполнения правил и заканчивая завершением проекта. В этом конкретном случае видео поможет развить навыки самостоятельной работы, а также способность воспринимать чужую речь. Включение видеороликов в процесс обучения стимулирует интерес учащихся к предмету и заставляет их самостоятельно решать задачи.95 страница 356) Электронные обучающие видео могут помочь улучшить общий процесс обучения, давая более глубокое объяснение определенных концепций или предоставляя ученикам понятные визуальные эффекты, которые просто невозможно передать с помощью текста.

Главная задача преподавателя — не бросать учеников одних с видео, а обязательно встроить ролик в логику урока. Важно помнить, что видео — это прежде всего важный инструмент, а не легкая возможность совсем не готовится к занятию.

Создание уроков для интерактивной доски требует не только определенных навыков, но и времени для подготовки к занятию. Очень важно, чтобы администрация понимала это и поддерживала преподавателей в этом начинании. Постепенно каждый преподаватель создаст свои собственные наработки. Необходимо создать возможность для преподавателей обмениваться своими идеями и ресурсами между собой. (7.с.258)

- Чтобы эффективно использовать современные технические средства обучения в учебных заведениях, этот процесс должен стать как можно более простым для всех преподавателей. Возможные технические проблемы, с которыми может столкнуться преподаватель, должны быть сведены к минимуму, и эта задача чаще всего возлагается на преподавателей информатики. Высокий уровень технической поддержки преподавателей — необходимая составляющая компьютеризации учебных заведении.

Преподаватели, работающие с интерактивной доской, отмечают положительные изменения в качестве уроков, в объеме понимаемого студентами материала. Они утверждают, что интерактивная доска помогает преподнести больше информации за меньшее время, и при этом студенты активно работают на уроке и лучше понимают даже самый сложный материал. Интерактивная доска становится незаменимой для преподавателей по любому предмету, будь то использование интерактивной доски в начальной школе, средней школе, колледжах, ВУЗах, или даже в детском саду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артамонова, Г.В. Аутентичные видеоматериалы как средство повышения мотивации студентов к самостоятельной работе // Азимут научных исследований: педагогика и психология. Т. 5. 2016. № 4. С. 51–54

2. Азимов, Э. Г., Щукин, А. Н. и др. Средства массовой информации и ТСО на современном этапе развития методики // X Международный конгресс МАПРЯЛ: Тезисы докладов и сообщений. Братислава, 1990. - С. 546-559.

3. Использование обучающих видеоматериалов на уроках математики. Бердышев Андрей МБОУ СОШ №210, 6Г класс, Ленинский район г. Новосибирска.

4. Батраева, О.М. Использование видеоматериалов на занятиях по языку специальности иностранных учащихся, изучающих русский язык в техническом вузе // Apriori. Серия: Гуманитарные науки.2015. № 3. С. 6. W www.apriori-journal.ru (дата обращения: 12.06.2017).

5. Баранова, Н.Т. Русский язык / Н. Т. Баранова. - Москва, 1984. - 360 с.: – Текст : непосредственный.
6. Искусство интерактивного урока: зачем использовать обучающие видео? – Текст: электронный // Преподавание. – 2019. – URL: https://pedsovet.su/metodika/6991_iskusstvo_interaktivnogo_uroka (дата обращения: 02.06.2023).
7. Содикова, М.С. Педагогические технологии как средство активизации речевой деятельности старших школьников. //Материалы республиканской научно-практической конференции народная педагогика и современное образование: традиция, опыт и инновация /М.С. Содикова [Текст]. – Душанбе, 28.03.2019.– С.103-106.
8. Содикова, М.С. Пути формирования коммуникативно-речевых навыков и умений у старшеклассников на уроках русского языка / М.С. Содикова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе. - № 3/5 (173). - 2015 .-- С. 250-252.

ПАНДНОМАҲОИ АБӮАЛӢ АҲМАД МИСКАВАЙҲ ДАР БОБИ ФАЗИЛАТҲОИ ТАРБИЯ

МУМИНОВ Асатуло Холмуродович *– омӯзгори кафедраи методикаи таълими географияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, хиёбони Айнӣ, 67.* ***E-mail:*** *Asatullo 65 @ mail. ru,* ***тел:.*** *(+992) 93-784-26-00*

РАУПОВ Ҷамшед Усмонович *– омӯзгори кафедраи методикаи таълими географияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар,* ***тел:. (+992) 935 89 94 34***

ХОЛОВ Саидшо Каримович *– омӯзгори кафедраи методикаи таълими географияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар,* ***тел:. (+992) 900 64 25 64***

Муаллифон дар мақола қайд кардаанд, ки Ибни Мискавайҳ яке аз мутафаккирони эронинажод ва арабизабони сутургест, ки тазкиранависони пешин ва муҳаққиқони барин мақому манзалати ӯро ҳамчун ҳаким, файласуфи ахлоқ, адиб ва шоир, донишманди забону фарҳанги ниёкон ба қалам додаанд. Дар мақола перомуни дидгоҳи Абӯалӣ Аҳмад Мискавайҳ доир ба фазилатҳои тарбия маълумот фароҳам оварда шудааст. Муаллифон дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи асарҳои Ибни Мискавайҳ собит намудаанд, ки дар мазмун ва муҳтавои мероси адабии Мискавайҳ ҷойгоҳи панду ҳикмат ва андарзу насиҳатномаҳо мавқеи калидиро ичро намуда, дар тарбияи хосу ом ва хурду бузург нақши бориз дорад.
Муаллифон дар асоси омӯзиши адабиёти илмиву адабӣ қайд менамояд, ки ҳамасронаш дар боби тарбият ва парвариш ӯро **“Муаллими ассолис” (муаллими сеюм)** арҷгузорӣ намудаанд. Ҳамчунин, муаллифон дар мақолаи мазкур мазмун ва муҳтавои асарҳои панду ҳакимонаи Мискавайҳро мавриди таҳқиқ қарор дода, ба хулосае омадаанд, ки манбаъ ва маншаи таълимоти тарбиявии ӯ на фақат ҷавҳари панду андарзии мутафаккирони олами ислом ва Юнон, балки аз мероси фарҳангии қадимтаре бархӯрдор мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *мутафаккир, панд, ҳикмат, насиҳат, фазилат, тарбия, андарз, муҳаббату садоқат, ҳаким, ахлоқ.*

НАСТАВЛЕНИЯ АБУАЛИ АХМЕД МИСКАВАЙХ О ДОСТОИНСТВАХ ОБРАЗОВАНИЯ

МУМИНОВ Асатуло Холмуродович *– преподователь кафедры методики преподавания географии Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67.* ***E-mail:*** *Asatullo 65 @ mail. ru,* ***тел:.*** *(+992) 93 784 26 00*

РАУПОВ Джамшед Усмонович *– преподователь кафедры методики преподавания географии Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67,* ***тел:.*** *(+992) 935 89 94 34*

ХОЛОВ Саидшо Каримович *– преподователь кафедры методики преподавания географии Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67,* ***тел:.*** *(+992) 900 64 25 64*

Ибн Мискавайх – один из мыслителей иранской расы и арабоязычный Сутург, о котором ранние писатели и подобные ему исследователи писали как о мудреце, моральном философе, писателе и поэте, исследователе языка и культуры своих предков. В статье представлена информация о взглядах Абуали Ахмада Мискавайха на достоинства образования. В результате изучения и исследования произведений Ибн Мискавайха авторы доказали, что в содержании литературного наследия Мискавайха советы, мудрость играют ключевую роль в воспитании детей и взрослых.

На основе изучения научной и классической литературы авторы отмечают, что современники отдавали ему должное как «учителю Ассолиса» (третьему учителю) в области образования. Также в данной статье авторы исследовали содержание учения и мудрости Мискавайха и пришли к выводу, что источником и происхождением его просветительского учения является не только суть учения мыслителей мира ислама и Греции, но также имеет более древнее культурное наследие.

Ключевые слова: *мыслитель, увещевание, мудрость, совет, добродетель, образование, манеры, любовь и верность, мудрость, этика.*

INSTRUCTIONS OF ABUALI AHMED MISKAWYKH ABOUT THE MERITS OF EDUCATION

MYMINOV Asatulo Kholmurodovich *– lecturer at the Department of Methods of Teaching Geography, Bokhtar State University named after Nosira Khusrav, Bokhtar, Aini Avenue, 67.* ***E-mail:*** *Asatullo 65 @ mail. ru,* ***phone:*** *(+992) 93 784 26 00*

RAUPOV Jamshed Usmanovich *– lecturer at the Department of Methods of Teaching Geography, Bokhtar State University named after Nosira Khusrav, Bokhtar, Aini Avenue, 67,* ***phone:*** *(+992) 935 89 94 34*

KHOLOV Saidsho Karimovich *– lecturer at the Department of Methods of Teaching Geography, Bokhtar State University named after Nosira Khusrav, Bokhtar, Aini Avenue, 67,* ***phone:*** *(+992) 900 64 25 64*

Ibn Miskawaikh is one of the thinkers of the Iranian race and the Arabow -speaking Sukhur, about which the early writers and similar researchers wrote about the sage, the moral philosopher, the writer and the poet, the researcher of the language and the culture of their ancestors. The article presents information about the views of Abuali Ahmad Miskawaha on the dignity of education. As a result of the study and study of the works of Ibn Miskawaikha, the author proved that in the content of the literary heritage of Miskawaikh the place of the Council, Wisdom and Soviets plays a key role in raising children and adults.

Based on the study of scientific and classical literature, the author notes that contemporaries gave him his due as the “teacher of assolis” (the third teacher) in the field of education. Also in this article, the author studied the content and content of the teachings and wisdom of Miskawahah and came to the conclusion that the source and origin of his educational teaching is not only the essence of the teachings of the thinkers of the world of Islam. And Greece, but also has an older cultural heritage.

Key words: *thinker, exhortation, wisdom, advice, virtue, education, manners, love and fidelity, wisdom, ethics.*

Абӯалӣ Аҳмад ибни Муҳаммад тақрибан соли 932-и милодӣ дар шаҳри Райи Эрон ба дунё омада, соли 1030 дар Ҳамадон аз дунё гузаштааст. Дар ваҷҳи тасмия ва тарзи дурусти талаффузи номаш танокузи оро ба чашм мехӯрад. Дар сарчашмаҳои форсӣ, ба вижа осори муҳаққиқини навин “Мушкия” меноманд ва гоҳе дар шакли “Мушкуяи Розӣ” ҳам ном бурда мешавад. Бархе дар он ақидаанд, ки “Мискавайҳ” бар он сабаб ном гирифтааст, ки мушкро бисёр дӯст медоштааст ва ин вожа дар арабӣ ба гунаи “Миск” мустаъмал аст. Пасванди “вайҳ” ба ҳамон шакли форсӣ-тоҷикии худ боқӣ мондааст. “Мушкуя”, бино бар ривояти дигар, маъхуз аз номи шаҳраке бошад воқеъ дар наздикии Рай дар роҳи Сова. Аммо ин ақида мавриди тааммул аст. Ба ҳар сурат, худи Мискавайҳ дар осораш хешро бештар дар шакли

"Абӯалӣ Мискавайҳ", "Абӯалӣ Аҳмад ибни Муҳаммад Мискавайҳ" зикр кардааст. Аз ин бармеояд, ки "Аҳмад" номи ӯ буда, "Мискавайҳ" лақабаш ҳаст [1. 76].

Дар бораи зиндагии Мискавайҳ ҳам чандон маълумоти пурра дар даст нест, ба ҷуз он навиштаҳои пароканда ва маълумоти мухтасаре роҷеъ ба ин ё он саҳифаи фаъолияти илмӣ ва сиёсии ӯ, дар манобеи куҳан ба чашм бармехӯранд. Муаллифони ин сарчашмаҳо ӯро "ҳаким, файласуф, муаррих, риёзидон, муҳандис, забоншинос, адиб, шоир, нависанда, шахси бисёр огоҳ аз номҳои қадим ва забонҳои бостон, мутакаллим, мунаққид"ва ғайра муаррифӣ кардаанд. Илова бар ин, ӯро унвонҳои "Хозин" (мудири китобхона, хазинадори китобхона) ва "Надим" додаанд ва унвони дуюмӣ аз он аст, ки ҳамнишини чанд тан аз подшоҳони Олӣ Бӯя буд.

Мискавайҳ дар ибтидо аз пайвастагони вазири Муиззуддавла-Абӯмуҳаммади Муҳаллабӣ будааст ва дар назди ӯ вазифаи хозинии кутуби ӯро адо мекард. Пас аз он Мискавайҳ дар хидмати Ибни Амид (ваф. с. 971) ва писараш-Абулфатҳи Зулкифоятайн ҳам будааст. Ибни Амид, нафақат чун сиёсатмадор, балки ҳамчун шахси фозил, чирадаст дар адаб ва балоғату фасоҳати забони арабӣ шухрат дорад, китобхони машҳуре бунёд карда буд бо теъдоди зиёди кутуб. Мискавайҳ вазифаи китобдори ин китобхонаро ба уҳда дошт ва қавли теъдоди кутуби он беш аз 100 уштури боркаш буд. Пас аз марги фоҷиабори Абулфатҳ ӯ ба хидмати Азудуддавла махсус гашт ва дар дарбори ӯ ба ҳайси надим ва хозини ӯ ифои вазифа кард.

Мискавайҳ умри дароз дид, ки он тақрибан баробар ба як аср аст. Дар тӯли ин умри бобарокати хеш осори зиёдеро таълиф кардааст, ки теъдоди онро беш аз 30 китоб донистаанд. Китобҳои "Мухтасару-н-набзӣ" ва "Китоб фӣ-л-адвияти-л-муфрадати" дар боби тиб мебошанд. Ибни Мискавайҳ яке аз мутафаккирони эронинажод ва арабизабони сутургест, ки тазкиранависони пешин ва муҳаққиқони барин мақому манзалати ӯро ҳамчун ҳаким, файласуфи ахлоқ, адиб ва шоир, донишманди забону фарҳанги ниёкон ба қалам додаанд. Қобили тазаккур аст, ки ҳамаронаш дар боби тарбият ва парвариш ӯро **"Муаллими ассолис" (муаллими сеюм)** арҷгузорӣ намуда балоғату фасоҳат додаанд. Мероси дар боби тарбият ва парвариш таълиф намудаи Ибни Мискавайҳ тариқи зайл аст:

1."Таҳзиб – ул- ахлоқ"	**4. "Алҳикмат – ул – холида"**
2. "Тартиб – ус – саодат"	**5. "Одоб –уд – дунё ва дин"**
3. "Китоб – ус – сияр"	**6. "Васиятнома"**

Аз мазмун ва муҳтавои асарҳои панду ҳакимонаи Мискавайҳ бармеояд, ки манбаъ ва маншаи таълимоти тарбиявии ӯро на фақат ҷавҳари панду андарзии мутафаккирони олами ислом ва Юнон, аз зумраи Ибни Муқаффаъ, Киндӣ, Закариёи Розӣ, Форобӣ, Афлотуну Арасту, Ҷолинус, балки аз мероси фарҳангии қадимтаре бархӯрдор аст. Зеро далел ва мисоли равшани онро мо дар пандномаҳои тарбиявии "Андарзи Ардашери Бобакон," "Суханронии Анӯшервон," "Андарзҳои Озарбоди Меҳраспандон," "Андарзи Хусрави Каводон" ва "Минуи хирад" мушоҳида менамоем. Ибни Мискавайҳ дар дебочаи асари "Таҳзиб –ул- ахлоқ" чунин ишора дорад: "Ман дар айёми ҷавонӣ тарбияи хуби ахлоқиро наомӯхта, аз парасторӣ ва навозишҳои падар маҳрум монда, бо қабоҳату бадахлоқӣ майл доштам. Бар замми ин, руасо ва машоих ба ман инъом медоданд. Аз ин роҳ ман баъди калонсол шудан баргаштам. Инак, дар насиҳати ту – хонандаи ҷавон, аз ҳадди худ таҷовуз намудам, то ки он чи дар ибтидо бо ман буд, ту худро аз он дур гирӣ ва ҳама бероҳагардиро барҳам зада, бо роҳи савоб равӣ. Ба ту қаблан бодбоне пешниҳод намудам, ки дар баҳри пурталотуми ҳаёт ғарқ нагардӣ" [2,32].

Бино бар қазовати пажӯҳишгарон Ибни Мискавайҳ асари "Таҳзиб – ул – ахлоқ"- ро нахуст дар шакли "Васиятнома" таълиф намуда, сониян, такмилу таҳмил ва бобҳои навине ба он ҳамроҳ кардааст.

Ҳикмат дар тафсири мутафаккир фазилати беҳтарини нафси нотиқа буда, ба ҷиҳатҳои ақлонии ахлоқи инсон робита дорад. "Моҳияти ҳикмат дар он аст, ки инсон шууран дарк ва қазоват намояд, ки кадом амалҳо касро ба мақсуд бирасонад ва аз кадом амалҳо бояд парҳез кард"[2,18].

Мискавайҳ ҳикматро аз шаш равза иборат медонад:

1. Заковат	4. Сафои зеҳн
2. Вирду зикр	5. Ҷавдати фаҳм
3. Тааққул	6. Суҳулати тааллум.

Мискавайҳ **заковатро** малакае меҳисобад, ки ба воситаи он ба зудӣ натиҷа бардоштан аз чизҳои олами атроф ва ба осонӣ онро ба нафс додан аст;

Вирду зикр–пойдор нигоҳ доштани чизест, ки ақлу ваҳм онро ба даст меоваранд.

Тааққул – (тавассути ақл зуд фаҳмидани моҳияти ашёҳо) мувофиқати баҳси нафс аст аз ашёи омӯхташаванда, чуноне ки онҳо дар асл вуҷуд доранд.

Сафои зеҳн – омодагии нафс аст, баҳри берун сохтани чизи матлуб;

Суҳулати тааллум – ин неруи ақлу тезии фаҳм аст, ки ба воситаи он умури назарӣ дарк карда мешавад.

Шарҳу тавзеҳҳои ҳикмат аз дидгоҳи Ибни Мискавайҳ тафсири фалсафии он буда, бештар ба андешаҳои фалсафии мутафаккирони Юнони қадим такядор аст.

Ибни Мискавайҳ дар панду ҳикматҳояш шахсро ба омӯзиши касбу пеша ва корҳои судманде, ки ҳам ба худаш ва ҳам ба ҷомеа нафъовар бошад, ҳидоят менамояд. Яъне, ҳар шахсе, ки даъвои саодатманд шудан дорад, бояд барои худ касбу ҳунарҳоеро интихоб намояд ва пайи омӯзиши онҳо қарор дошта бошад, ки он касб василаи зиндагии ӯ шаванд. Ё мулку мояе дошта бошад, ки дигарон дар он амал кунанду рӯзгузаронии ӯ аз он ҷо шавад. Дар ҳосил кардани мол аз рӯйи касбу кори ҳалол ахбори зиёде ворид аст.

Табиист, ки баъзе ашхос сармояву мулке надоранд ва аз омӯхтани санъату касб низ худро ба ғафлат мезананд. Ё ин ки агар касбе ё ҳунареро омӯзанд ҳам, василаи зиндагиро бар ваҷҳи ҳалол аз он касби омӯхтаашон ҳосил накарда, роҳи танбалиро пеш мегиранд. Ин ашхос аз он роҳи пешгирифтаашон аз он чӣ ки дигарон ҳосил кардаанд, мегиранду сарфи зиндагии хеш мегардонанд. Ин фирқаи мардум ғолибан ду касби пастро ихтиёр мекунанд, **ки яке дуздӣ ва дигаре гадоӣ ном дорад.**

Фирқаи якум роҳи дуздиро пеш гирифта, роҳзанӣ мекунанду мардум ва хонаҳоро бо усулҳои гуногун ғорат менамоянд. Гурӯҳи **дуюм** – гадоён аснофи зиёде мебошанд. Ин тоифа баъзе худро нобино ё фалаҷ вонамуд карда, ё худро ба беморӣ меандозанд, ё ин ки тифлеро бар сари роҳҳо ба тариқи мурда мехобононанд. Баъзе гиряву зориро пеша қарор медиҳанд, ҷамъе бо суханони ғарибу корҳои аҷиб, бархе бо хушомадгӯйӣ ва тамаллуқу тамаъкорӣ ва гурӯҳе бо шаъбадабозӣ ва тоифае бо қиссахониву қаландарӣ бозори гадоии худро равнақ медиҳанд. Синфе дигар худро табиб ё ҷарроҳ, ё гиёҳҳои бефоидаро бар гирди худ фароҳам оварда, як навъ давоҳо сохта, занону беақлонро ба он фиреб медиҳанд. Навъи дигар худро дар маъризи мунаҷҷимӣ, фолбинӣ, тилисму дуонависӣ ва тадбири хоб гуфтан даровардаанд. Маҷмуи инҳо ҳамон тоифаҳое мебошанд, ки имрӯз ҳам дар байни мо вуҷуд дошта, ба ҷомеа ва ба афроди ҷомеа нафъе намерасонанд.

Ибни Мискавайҳ онҳоеро, ки бо роҳи зуҳду тарки дунё худро фозил нишон доданӣ мешаванд, мазаммат намуда, таъкид менамояд, ки фазилат гадоӣ набуда, балки афъолу аъмолест, ки дар муомила бо мардум зоҳир мешавад. Адиб бо аснод ва далоил собит менамояд, ки инсон низ дар радифи дигар мавҷудоту махлуқот молики неру ва афъоли хосест, ки ба василси он бо ғайри худ дар муомилот аст. Фарде шахси фозил шуда метавонад, ки ба афъоли хоси худ қодиру ба шартҳои ҷавҳарияш, ки аз дигар мавҷудот фарқ мекунанд, дилбастагӣ дошта, барои иҷрои корҳои хайр ҷидду ҷаҳд намояд ва аз аъмоли шар худро нигаҳ дорад.

Кӯдак, ба андешаи Ибни Мискавайҳ, "фазилатҳоро ё бо ҳукми ирсият, агар зираку закӣ бошад, ё бо роҳи падару модар тариқи тақлид кардан аз худ мекунад"[2, 18]. Мутафаккир дар панду ҳикматҳои оид ба тарбиявии хеш васият менамояд, ки "одамон бояд ба якдигар дӯст бошанд, чунки ҳар як шахс саодати худро аз фарди дигаре дарёфт карда, бе он саодати худро комил карда наметаваонад"[2, 18].

Ибни Мискавайҳ шарти нахустини ҳосил намудани фазилатро дар андӯхтани илму дониш медонад. "Аз ин рӯ, инсон набояд дар ҳолати табиии худ истад, балки барои омӯхтани усули маорифу маърифат шуғл бандад" (ҳамон ҷо). Адиб барои ба даст овардани фазилат на фақат илм, балки боз омилҳои дигаре низ вуҷуд доранд. Ирода аз чунин омилҳои асосии фазилатҳои равонии шахс аст. Афъоли инсон ҳамон вақт фозилона шуда метавонад, ки аз ирода ва ихтиёр содир шуда бошад. Ибни Мискавайҳ ба иродаи инсон таваҷҷуҳи зиёде мекунад, зеро ирода ба тамоми масири руҳии инсон алоқа дорад ва ба воситаи ирода инсон дар нафси худ ва афъолу аъмоли содиркардааш масъулият ҳис мекунад. Ба воситаи иродаи шахс мақсаднокӣ, ҷасурӣ, суботкорӣ, сабру тоқат, мардонагӣ, ташаббускорӣ ва хулқи хешро аз зиштиҳо дур ва ба некиҳо наздик месозад. Мартаба ва фазилати инсон ба василаи ирода муайян мегардад. Агар шахс ҳаёти оқилонаро пешаи худ қарор диҳад, дар он сурат, ҳаёти комилу фозилу солимро соҳиб шуда метавонад. Шарифтарин инсон ҳамон касест, ки аз нафси нотиқа ҳиссаи бештареро бархурдор аст.

Панду ҳикматҳои Ибни Мискавайҳ дар боби муҳаббат ва садоқат дар таърихи илми педагогика ва равоншиносӣ яке аз падидаҳое мебошад, ки дар ростои фарҳанги башарӣ

мавқеи босазоеро касб кардааст. Муҳаббат ва садоқат таҷассуми он муносибату муоширати фалсафӣ – ахлоқие мебошанд, ки дар ҳамаи давру замон дар атрофи онҳо баҳсу мунозира сурат мегирифт. Мафҳуми муҳаббат – ҳамчун тасаввурот доир ба навъи махсуси умумияти байни одамон, аз ибтидо дар тафаккури ахлоқии онон падид меояд. Муҳаббат ҷидду ҷаҳди одамонро барои дар ҷамъият барқарор кардани алоқаи аслии онҳо ва барҳам додани тарафҳои акси манфиатҳои шахсиро ифода мекунад.

Дар таърихи афкори тарбиявии хирадмандони форсу арабизабон дар радаи дигар падидаҳо категорияҳои муҳаббат ва садоқат низ ҳаллу фасли худро ёфтаанд. Мискавайҳ низ яке аз нахустин мутафаккиронест, ки оид ба муҳаббату садоқат ва интихоби рафиқ изҳори андеша намуда, дар таълимоташ нисбат ба ин падидаҳо нуқтаи назари хоси худро иброз ва афкори мутафаккирони салафро ҷамъбаст намудааст.

Мутафаккир муҳаббати байни падар ва фарзандонро низ як навъи муҳаббат меҳисобад. Байни онҳо баъзан ихтилоф бошад ҳам, он ихтилофи зотист, яъне, ба он маъное, ки падар дар чеҳраи писар хешро тасаввур менамояд: "Падар чӣ тавре ки худро дӯст дорад, ҳамон тавр фарзандашро дӯст медорад. Дар тарбия ва таълими ӯ тамоми умрашро мегузаронад. Агар гӯянд, ки писарат аз ту фозилтар аст, малол намешавад, зеро фазилати писар аз падар ҳам вобастагӣ дорад"[2, 145].

Дар боби тарбия Мискавайҳ бар он ақида аст, ки муҳаббати байни шогирд ва устод ин муҳаббатест, ки байни муҳаббатҳои ба Холиқу ба волидайн дошта ҷой дорад. Чунончӣ: "Аз Искандар пурсиданд, ки падарро дӯсттар дорӣ ё устодро?"

Гуфт: "Устодро, зеро падарам сабаби ҳаёти фонии ман буда, устодам сабаби ҳаёти боқии ман аст"[2, 228].

Аз пажӯҳиши осори Ибни Мискавайҳ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки **асарҳои панду ҳикматии ӯ "Таҳзиб –ул- ахлоқ" ва "Васиятнома"** аз маҷмуи хулқу хислатҳо ва фазилатҳои шоистаи инсонӣ иборат буда, ҷавҳари андешаҳои тарбиявии пешиниёнро дар бар мегирад.

Бад –ин минвол чунон ки дар боби гузашта зикраш рафт, анъанаи панду ҳикмат ва андарзу насиҳатноманависӣ баъд аз асри X аз нав эҳё гардид ва тадриҷан такмил ёфта, ба масобаи дастурҳои воло ва арзишманди тарбиявӣ – ахлоқӣ ҷойгоҳи азимеро дар ҳар ҷомеа ишғол намуд. Ин анъана ва суннати фарҳанги ниёкон давра ба давра доираи мавзӯи хешро фарохтар намуда, ба тамоми самтҳои қишри ҷомеа шомил гардид. Ҳатто баъзе олимони соҳаи фалсафа андешаҳои хешро дар шакли панду андарз иншо намуданд. Чунон ки Абӯнасри Форобӣ дар радифи дигар осори арзишмандаш асари тарбиявии "Андарзҳо оиди давлатдорӣ," Муҳаммад Ғазолӣ "Насиҳат –ул- мулук," Низомулмулк "Сиёсатнома" ва соирин таълиф намуданд. Таъсирпазирии ин шакли каломи бадеъ дар асрҳои минбаъда боз ҳам равшантар ва маъмул гардид. Бахусус, "Андарзнома" – и Алиакбар Навобии Шерозӣ, "Панду андарз" – и Боязиди Бастомӣ, "Пандномa" – и Муҳаммади Бедободӣ, "Пандномa"-и Аҳмади Ғазолӣ, "Насиҳат – ул – амин" – и Алӣ ибни Муҳаммад, "Насоеҳ ба толибони ҳукумат" –и Бобоафзали Кошӣ, "Насиҳатнома"-и Шарифи Ҷурҷонӣ, "Гулистон" ва " Бӯстон" –и Саъдии Шерозӣ, "Хористон"-и Маҷди Хофӣ, "Пандномa" – ҳо ва "Баҳористон"-и Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, "Одоб – ул – Асҳоб" – и Фахриддин Алии Сафӣ, рисолаҳои панду ҳикматии Ҳусайн Толиби Пурӣ "Мебояд дид" ва "Мебояд писандид," Ғиёсуддин ибни Эшон Мирзиёуддин бо номи "Одоб –ул- мубин" дар қарни XIX, Сироҷиддин Махдуми Сидқӣ "Ҷавоҳир –ул – панд," "Пандномa" – ҳукамо (муаллифаш номаълум) дар асри XIX ва дигар панду андарзномаҳо арзи ҳастӣ намудаанд.

Дар бобати рангинбаёнӣ, пухта ва мушаххас бар ҳадаф расидани панду насиҳат ва ҳикмату андарз мутафаккирон бештар ба санъати саҷъ рӯ овардаанд. Дар ин росто асарҳои панду ҳикматии Абдуллоҳи Ансорӣ, Муҳаммад Ғазолӣ, Шайх Саъдии Шерозӣ, Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ басо назаррас ва дилчасп ҳастанд, ки таваҷҷуҳи хонандаро ба он гуфтори пурҳикмат бештар хоҳад кард. Дар ин бобат зикри андешаи адабиётшиноси маъруф Раҳими Мусулмониён бомаврид аст, ки мегӯяд: "Муфрадоти адибони барҷастаи мо, ҳамчун Саъдӣ, Ҷомӣ, Бедил бино бар мазмуни барҷастаю ҳаётӣ ва образҳои баланду ибратбахш доштанашон аксаран вирди забонҳо гашта, ба **ҳикматҳои умумихалқӣ** табдил ёфтаанд"[3,112].

Омили асосии падид омадани чунин силсила ва занҷираи панду ҳикмат ва андарзу насиҳатномаҳо дар бахши педагогикаи мардумӣ талаботу тақозои давру замон буда, табиати мардум, инсондӯстӣ ва фарҳангпазирии кишвари Шарқ аст. Ҳадаф маърифати ҳар як фард ва равшанзамирии он, огоҳии он аз оламӣ воқеӣ ва дарку эҳсосу фаҳм намудани таҷрибаи рӯзгор ва дарнамондан дар мушкилоту печидагиҳои он мебошад. Ҳамаи ин тадбирҳо дар маҷмуъ

тарбияи инсон ва ҷойгоҳи ӯ дар ҷомеа буда, барои солимӣ ва хушбахтиву саодатмандии он ироа гардидааст. Чунон ки Мавлавии Балхӣ оиди то чӣ андоза судманд будани панду андарз дар тарбияи афрод ишора дорад:

Аз **насиҳат** ноқисон комил шаванд,
В –аз **насиҳат** мудбирон муқбил шаванд.
Аз **насиҳат** тоза гардад ҳар диле,
В – аз **насиҳат** ҳал шавад ҳар мушкиле [5,203].

Ё Хоҷа Ҳофиз гӯяд:

Насиҳат гӯш кун, ҷоно, ки аз ҷон дӯсттар доранд,
Ҷавонони саодатманд **панди пири доноро** [6,203].

Шайх Саъдии Шероз чунин васият намуда:

Муроди мо **насиҳат** буд, гуфтем,
Паноҳат бо Худо кардему рафтем [4,13].

Бояд тазаккур дод, ки дар ростои таълиму парвариши инсон дар таҷрибаи устодону парварандагони пешин на танҳо панду андарзу насиҳат, балки улуму фунуни дунявӣ амсоли фалсафа, мантиқ, ахлоқу тамизу калом ва табиату нуҷуму ҳандаса ва амсоли он низ мавриди тадрис ва баҳрабардорӣ қарор доштааст.

АДАБИЁТ

1. Донишномаи Сомониён, ҷилди 1, Хуҷанд, 2008,-76 с
2. Маҳмадраҳим Исоев. Ҳикмати амалии Мискавайҳ. -Душанбе: 2003,-174 с.
3. Мусулмониён Раҳим. Асрори сухан. -Душанбе: Ирфон, 1980.-150с
4. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт: Иборат аз чаҳор ҷилд. -Душанбе: «Адиб», 1988,-432с.
5. Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. –Теҳрон: «Нашри замон», 2001.-203с
6. Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт.-Душанбе: «Адабиёти бачагона», 2020.-5с

ПРИМЕНЕНИЕ ИГР И ИГРОМОДЕЛИРОВАНИЕ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА К ИЗУЧЕНИЮ ШКОЛЬНОГО ПРЕДМЕТА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

ИБРАГИМОВА Ирода Аса – Ахуновна *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания, Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30,* ***тел.:*** *(+992) 111 77 16 83*

ХАСАНОВА Шабнам *– студентка 5-го курса направления подготовки «Педагогическое образование (профиль подготовки – Русский язык и литература)», Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.*

Статья исследует эффективность применения игр и игромоделирования на уроках литературы в средней школе с целью стимулирования интереса к изучению данного предмета.

Авторы представляют анализ современных подходов к обучению и показывают, как использование игровых элементов способствует активному участию учеников в учебном процессе и улучшает усвоение материала.

В статье рассматриваются различные виды игр и их роль в формировании критического мышления, аналитических навыков и эмоционального вовлечения учащихся. Исследование выделяет практические рекомендации для педагогов, позволяющие успешно внедрять игровые методики в учебный процесс с целью повышения мотивации и академической успешности школьников в изучении литературы.

Ключевые слова: *учитель, среднее общеобразовательное учреждение, игромоделирование, игровые технологии.*

ИСТИФОДАБАРИИ БОЗӢ ВА МОДЕЛИ БОЗӢ ДАР ДАРСҲОИ АДАБИЁТ БАРОИ ТАШАККУЛИ ШАВҚУ ҲАВАС БА ОМӮЗИШИ ФАННИ ТАЪЛИМӢ ДАР МАКТАБИ МИЁНА

ИБРАГИМОВА Ирода Аса – Ахуновна *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30,* ***тел.:*** *(+992) 111 77 16 83*

ХАСАНОВА Шабнам *– донишҷӯйи курси 5-уми самти тайёрии «Таҳсилоти педагогӣ (равияи таълим – Забон ва адабиёти рус» Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30.*

Мақола дар бораи самаранокии истифодаи бозиҳо ва моделсозии бозӣ дар дарси адабиёт дар мактаби миёна бо мақсади баланд бардоштани шавқу рағбат ба омӯзиши ин фан омӯхта шудааст.

Муаллифон таҳлили равишҳои муосири таълимро пешниҳод намуда, нишон медиҳанд, ки чӣ тавр истифодаи унсурҳои бозӣ ба иштироки фаъолонаи хонандагон дар раванди таълим мусоидат намуда, таълимро беҳтар мекунад.

Дар мақола намудҳои гуногуни бозиҳо ва нақши онҳо дар ташаккули тафаккури интиқодӣ, малакаҳои таҳлилӣ ва ҷалби эмотсионалии донишҷӯён баррасӣ мешавад. Дар таҳқиқот тавсияҳои амалии омӯзгорон барои бомуваффақият ҷорӣ намудани усулҳои бозӣ дар раванди таълим бо мақсади баланд бардоштани ҳавасмандӣ ва муваффақияти таълимии хонандагон дар омӯзиши адабиёт таъкид шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *муаллим, муассисаи таълимии миёна, моделсозии бозӣ, технологияҳои бозӣ.*

APPLICATION OF GAMES AND GAME MODELING IN LITERATURE LESSONS TO FORMATION OF INTEREST IN STUDYING SCHOOL CURRENT SUBJECT IN SECONDARY SCHOOL

IBRAGIMOVA Iroda Asa – Akhunovna *– candidate of pedagogical sciences, associate professor head of the chair of pedagogy, psychology and teaching methods Russian-Tajik (Slavonic) university, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30,* ***phone:*** *(+992) 111 77 16 83*

KHASANOVA Shabnam *– 5 th year student of the specialty "Pedagogical education (training profile – Russian language and literature)" Russian-Tajik (Slavonic) university, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30*

The article explores the effectiveness of using games and game modeling in literature classes in secondary school with the aim of stimulating interest in studying the subject.

The authors present an analysis of modern teaching approaches and demonstrate how the use of gaming elements promotes active student participation in the learning process and enhances material comprehension.

The article discusses various types of games and their role in fostering critical thinking, analytical skills, and emotional engagement among students. The study highlights practical recommendations for teachers to successfully integrate gaming techniques into the educational process to enhance motivation and academic success in literature studies for students.

Key words: *teacher, secondary educational institution, game modeling, gaming technologies.*

Повышение эффективности урока – важнейшая проблема, волнующая учителя. Одним из путей её решения может быть игровая деятельность учащихся в процессе обучения. Ценность игровой формы урока в том, что создаются предпосылки для активизации познавательной деятельности, для эффективности восприятия и понимания учеником учебного материала, для раскрытия творческих способностей обучающихся. Игра на уроке создает ситуацию психологической раскованности, способствует повышению общего развития, умению ориентироваться в различных жизненных обстоятельствах.

Игра на уроке литературы отражает всё многообразие человеческой деятельности: интеллектуальную, эстетическую, нравственно-психологическую, коммуникативную и другие [1, 110].

Урок литературы - это не монолог, это диалог потенциальных творческих возможностей ученика и учителя, которые должны действовать вместе, быть сотоварищами, партнерами, интересными друг другу личностями.

Игра, на наш взгляд, основной вид деятельности не только учащихся пятых-шестых классов средней школы, но и старшеклассников. Важно только, исходя из цели урока, жанра,

конкретного содержания изучаемого произведения, найти нужную форму игры, органично «вплести» её в ткань урока, чтобы помочь развитию творческих способностей детей. Это, например, игра, основанная на соревновании, игра, выявляющая чуткость к слову, это драматизация, инсценирование.

Заглянем в класс пятого или шестого класса средней школы во время урока литературы. Вместо обычного монотонного чтения текста и задания в конце главы, учащиеся заняты в игровом процессе. Почему бы и нет? Применение игр и игромоделирования на уроках литературы в этих классах может оказаться удивительно эффективным методом обучения.

Игра в роли писателя: Ученики разбиты на группы и предложены разные «роли» в писательском сообществе. Одни могут быть авторами, другие - редакторами, еще кто-то - критиками. Каждая группа работает над своим текстом, их цель - создать короткий рассказ или стихотворение. Это позволяет студентам не только углубить свое понимание литературных техник, но и на практике ощутить трудности и радости писательского процесса.

Игра «Литературная викторина»: Учитель подготавливает вопросы о произведениях, которые были прочитаны в классе, а затем учащиеся состязаются, отвечая на них. Это не только помогает им вспомнить ключевые моменты сюжета и персонажей, но и способствует развитию аналитического мышления и умения делать выводы.

Ролевые игры: Ученики могут вжиться в роли героев произведений, которые они изучают. Например, они могут разыгрывать сцены из «Приключений Тома Сойера» или «Маленького принца». Это не только помогает им лучше понять характеры и мотивы действий персонажей, но и стимулирует их творческое мышление.

Игровое моделирование сюжета: Учитель может предложить учащимся создать альтернативный сюжет для произведения или продолжение истории. Это способствует их креативному мышлению и способности видеть разные возможности развития сюжета.

В практической части исследования мы описали такие интерактивные игры на уроках литературы, практиковавшие во время педагогической практики в СОШ при РТСУ, такие как: литературный крокодил, «пресс-конференция с героем» и «Диспут». Эти игры смоделированы нами с целью формирования и развития у учащихся различных навыков обучения. Также для исследования эффективности развития способностей учащихся посредством игрового моделирования поставили ряд задач, которые решались в ходе поэтапно организованной поисковой работы.

Мы ознакомились с методическими рекомендациями по использованию игровых технологий, смоделировали несколько игр, по изучаемым произведениям учебной программы 6-го класса (автор В.Я. Коровина) [3] и применили их на уроках литературы в СОШ РТСУ.

На уроке литературы в 6 «А» классе была проведена игра «Литературный крокодил» по сюжету произведения В. Г. Распутина «Уроки французского» [3, 85]. Данную игру мы провели на заключительном этапе урока, когда ученики уже ознакомились с данным рассказом, При выполнении игры «Крокодил» ученики разделились на 3 группы и с каждой команды выбрали одного ученика, который должен представлять свою команду.

Для первой команды были даны слова: Лидия Михайловна, яблоко, школа.

Для второй: герой рассказчик, макароны, «чика».

Для третьей: директор школы, Вадик, игра «пристенок».

Для финального задания ученики должны нарисовать портрет главного героя рассказа, чья команда схоже нарисует портрет по описанию из произведения, та и выигрывает в данной игре.

Проведя данную игру, мы пришли к нескольким выводам. Во-первых, ученики охотно участвовали в игре и старались как можно быстрее отгадать предложенные слова. Во-вторых, мы обнаружили, насколько детально ученики запоминают важные предметы и события из произведения. В-третьих, анализируя их игровой процесс, мы можем сделать предположение, читал ли ученик данный рассказ.

На этапе опроса, проверки домашнего задания, мы можем провести игру «интервью с героем». На уроке литературы в 6 классе, был проведен урок по теме «Мифы Древней Греции. Подвиги Геракла» [3, 177], где была использована данная игра.

В роли героя был ученик 6 «А» класса, другие ученики были в роли корреспондентов и задавали ученику, который был в роли Геракла вопросы по биографии и его подвигах. Вопросы были даны разнообразные по содержанию текста. Увидев их заинтересованность и энтузиазм, мы можем сказать, что им очень понравилась данная игра.

Вопросы, заданные учениками были такого характера: Какой подвиг вам нравится больше всего и почему? Какой подвиг вы бы не совершили никогда? Почему вы отомстили союзникам царя Авгия? Как вы думаете, почему Атлант хотел обхитрить вас? Как вы думаете, почему Эврисфей хотел яблоки из сада Гесперид? Почему Гея вас ненавидела? и т.д.

При проведении данной игры, мы можем прийти к выводам, читал ли ученик данное произведение и насколько он логически может мыслить при данном моменте. В нашем случае ученик ответил на большинство вопросов, заданные им от учащихся.

На этапе заключения мы провели игру «Диспут» по произведению Астафьева «Конь с розовой гривой» [3, 62]. Актуальной для учеников была проблема «Правильно ли сделал главный герой, что послушал Левонтьевских детей и обманул бабушку?»

Дети разделились на две команды и дискутировали по данной проблеме. При прослушивании их аргументов, мы можем сделать вывод, что у учеников богатый словарный запас для высказываний своих аргументов. Каждая команда аргументировала свои высказывания так, например, команда которая должна поддержать поступки главного героя высказал свое мнение по данной проблеме «Главный герой поступил так, потому что был под воздействием друзей…», оппоненты выступили против их высказываний с аргументом, что «…рассказчик плохо поступил, потому что обманул ее и подорвал ее доверие».

При проведении данной игры у учащихся вырабатываются навыки отстаивания своей точки зрения, а также умения аргументировать свой ответ. После проведения игры «Диспут» ученики научились прислушиваться к друг другу, а также постоять за свои слова, аргументировав их примерами из произведения.

Представленные на уроках игры – попытка учить светло, радостно, без принуждения и надрыва.

Для проверки эффективности предложенной системы работы было проведено диагностическое исследования знаний и умений по предмету литература в виде анкетирования. В исследовании принимали участие два класса – 6 «А» и 5 «А».

Опрос анкеты получателя по использованию игр на уроке литературы проводился в СОШ РТСУ в 5, 6 классах.

Всего было опрошено 70 респондентов (учащиеся 5 и 6 класса СОШ при РТСУ).

По итогам анкеты можно сделать вывод о том, что 91,4 % опрошенных ответили, что на уроках литературы игры проводились *иногда.* 8.5% ответили, что на уроках литературы игры вообще не проводятся.

Важность использования игр на уроках литературы для учеников, оценивается от 4 до 5 баллов – 45,7%, от общего числа опрошенных. 41,4 % учеников ответили, что для них использования игр оценивается от 2 до 3 баллов и 12, 8% учеников оценивают важность использования игр на уроке литературы от 0 до 2 балла. 58,5% ответили, что на уроках литературы учителя используют такой вид игры, как викторина; 34,7 %, используются ролевые игры и 7,1 - заочная экскурсия.

Следующим вопросом было, хотят ли ученики, чтобы на уроках литературы использовались игры – 57,1% опрошенных ответили, что они *хотят* игры на уроках литературы. 38,5 опрошенных желают, но *иногда*, а 4,2% *не хотят* использования игр на уроках.

70% опрошенных ответили, что уроки литературы должны проходить интересно и развлекательно, затрудняются с ответом 30% респондентов.

95,7 % опрошенных ответили, что им запомнились уроки, где они используют игры, а 4,2% затруднились ответить.

На вопрос: почему уроки с играми ученикам нравятся больше всего - 80% ответили, что уроки становятся интересными и развивающимися. 20% затруднились ответить.

58,5% опрошенных ответили, что игры занимают важное место в развитии личности в современных условиях. 41,3% опрошенных затруднились ответить.

75,7% учеников ответили, что им нравятся другие уроки, а 24,2 % уроки литературы.

75,7% опрошенных ответили, что игры развивают мышления, логику и внимания, а 14,2 % ответили, что от игр нет никакой пользы.

Для удобства восприятия и сравнения полученных результатов все данные представлены в форме диаграммы. Представим полученные нами результаты.

Таблица по итогам анкетирования представлена в ***приложении 1и 2***.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

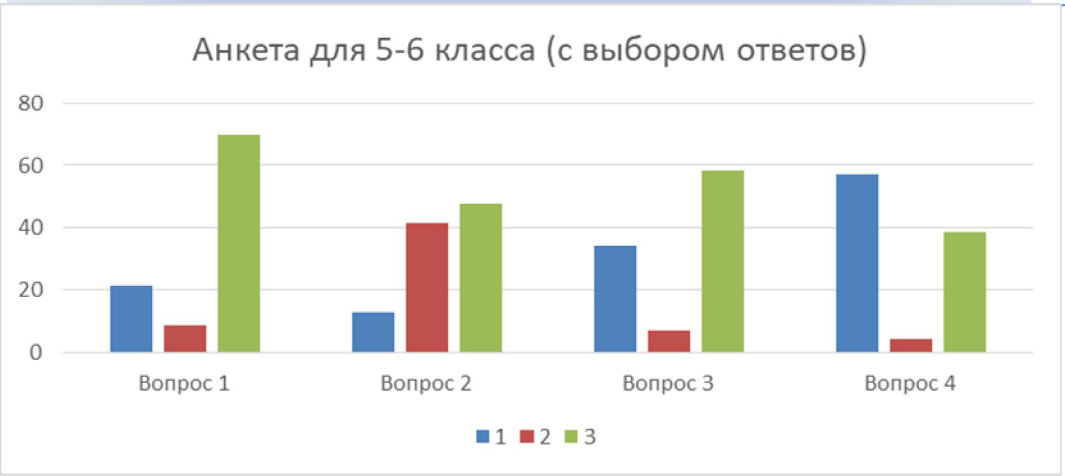

Таблица по анкетированию представлена в ***приложении 2***.

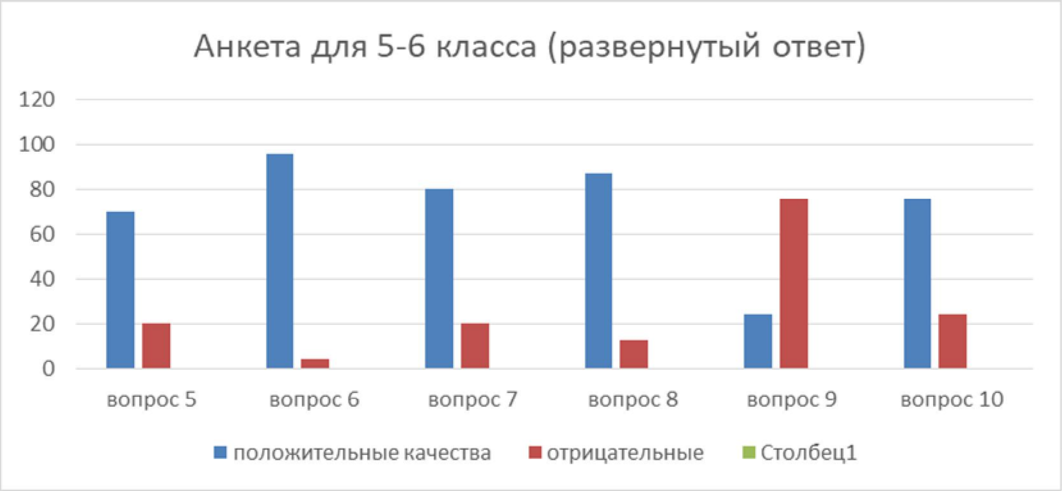

По результатам анкетирования, можно сделать вывод о том, что игры являются неотъемлемой частью урока. При помощи игр уроки проходят интересно, большинство учеников начинают работать на уроке более активно, развиваются мышление, концентрируется внимание учеников на детали изучаемого произведения.

После анализа методических рекомендаций по практическому использованию различных игр и их моделированию на уроках литературы, мы пришли к выводу, что применение различных форм игр способствует повышению эффективности обучения учащихся.

По результатам исследования была определена сущностная характеристика учащихся, а также было обнаружено, что методы активного обучения, включая игровое моделирование, проявляют себя как результативные.

При организации дидактического процесса, ориентированного на развитие личности и компетенции учащихся через игровое моделирование, важно учитывать следующие обстоятельства: игровой (театральный) механизм включает в себя роли актера, режиссера, сценариста и идеолога [4,56]. Однако, для достижения желаемого эффекта, важно не только само игровое действие, которое инструментально обеспечивает реализацию игровой функции и трансформацию внутреннего мира учащегося - мотивов, мыслей, установок, но и учет этих ролей как необходимой предпосылки для достижения цели.

При применении игровых технологий мы убедились, что использовать игры можно практически на каждом этапе уроков при изучении различных произведений, данные анализа анкетирования учащихся в 5-6 классах показал - игры являются неотъемлемой частью урока.

В итоге, использование игр и игромоделирования на уроках литературы в 5-6 классах средней школы не только делает урок более интересным и захватывающим, но и способствует развитию различных навыков учеников - от аналитического мышления до креативности и сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Газман, О.С. В школу - с игрой/О.С. Газман. — М.: Просвещение, 2011.- 334 с.
2. Гин, А.А. Приемы педагогической технологии: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: Пособие для учителя. – М.: Вита-Пресс, 2006 – 112 с.
3. Рабочая программа по литературе для 5-9 классов по УМК В.Я. Коровиной. – Изд.: Просвещение. 2012. 76 с.
4. Сатюкова, А.А. Современная классификация игр (на основе теории М.Ф. Стронина) \ А.А. Сатюкова, М.Ф. Фоминых. – М.: Молодой ученый. – 2016. - №75. – 71 с.
5. Шмаков, С.А. Игры учащихся-феномен культуры \ С.А. Шмаков. – М.: Новая школа, 1994. – 250 с.
6. Эльконин, Д. Б. Психология игры. — 2-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2009. — 360 с.

УДК 37.0.32.8(575.3)
ББК: 74.00

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СФЕРА В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

АБДУЛАХАДОВА Анорби Сафоловна *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель английского языка кафедры языков Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. академиков Раджабовых, 10. E-mail: anorbiabduahadova@gmail.com, тел.: (+992) 907 75 57 81*

Образовательная сфера очень чувствительна к изменением окружающей среды, адаптируясь к изменениям ее потребностей, она и сама оказывает на нее влияние. В Таджикистане проделана масштабная работа, направленная на создание законодательной и организационной основы национального образования, в основе которой лежат нормы Конституции Республики Таджикистан.
ВУЗ стал выступать в роли социокультурного института, который в этих преобразованиях играл заметную роль. Благодаря поэтапному финансированию реализации положений, учебный программы, привлекая наряду с бюджетными средствами финансовые внебюджетные источники, можно организовать адресную подготовку в высших учебных заведениях преподавателей иностранных языков, развернув программы исследования в области методики преподавания иностранных языков, разработавь новое поколение учебников и учебных программ для всех звеньев образовательной системы - от дошкольного уровня до вузов, подготовить и издать учебные пособия на английском и других иностранных языках, организовав создание дистанционных и компьютерных учебных программ.

Ключевые слова: *пособия, компьютер, источник, программа, наряд, создание, влияние, роль, сфера, направление, реализация, исследование.*

САМТИ ТАЪЛИМӢ ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

АБДУЛАҲАДОВА Анорбӣ Сафоловна *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони забони англисии кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10. E-mail: anorbiabduahadova@gmail.com, тел.: (+992) 907 75 57 81*

Соҳаи маориф ба тағйироти муҳити зист хеле таъсирбахш буда, ба тағйироти ниёзҳои он мутобиқ мешавад. Дар Тоҷикистон барои ба вуҷуд овардани заминаи қонунгузорӣ ва ташкилии маорифи миллӣ, ки ба меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст, корҳои бузург анҷом дода шуданд.
Донишгоҳ ҳамчун як муассисаи илмӣ-фарҳангӣ амал кард, ки дар ин дигаргуниҳо нақши муҳим бозид. Ба туфайли маблағгузории тадриҷан барои татбиқи муқаррароти

Барнома, ҷалби манбаъҳои молиявии ғайрибуҷетӣ дар баробари маблағҳои буҷетӣ, ташкили таълими мақсадноки омӯзгорони забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олӣ, таҳияи барномаҳои илмию тадқиқотӣ дар соҳаи методика таълими забонҳои хориҷӣ, таҳияи насли нави китобҳои дарсӣ ва барномаҳои таълимӣ барои тамоми зинаҳои системаи таълим – аз муассисаҳои томактабӣ то мактабҳои олӣ, омода ва нашри воситаҳои таълимӣ ба забони англисӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ, ташкили барномаҳои таълимии фосилавӣ ва компютерӣ ба роҳ монда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *фоида, компютер, сарчашма, барнома, тартиб, эҷод, таъсир, нақш, соҳа, самт, татбиқ, таҳқиқот.*

EDUCATIONAL SPHERE IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE

ABDUAHADOVA Anorbi Safolovna *– Candidate of Pedagogical Sciences the English teacher of Language department of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. academicians Radjabovs, avenue, 10. E-mail: anorbiabduahadova@gmail.com, phone: (+992) 907 75 57 81*

The educational sphere is very sensitive to changes in the environment, adapting to changes in its needs, it itself influences. Large-scale work has been done in Tajikistan aimed at creating a legislative and organizational basis for national education, which is based on the norms of the Constitution.

The university began to act as a sociocultural institution, which played a significant role in these transformations. Thanks to the gradual financing of the implementation of the provisions of the Program, attracting financial extra-budgetary sources along with budgetary funds, it is possible to organize targeted training of foreign language teachers in higher educational institutions, develop research programs in the field of methods of teaching foreign languages, develop a new generation of textbooks and curricula for all levels of the educational system - from preschool level to universities, prepare and publish teaching aids in English and other foreign languages, organize the creation of distance and computer educational programs.

Key words: *benefits, computer, source, program, order, creation, influence, role, sphere, direction, implementation, research.*

Гуманизация и демократизация сферы образования стали одними из важных итогов преобразований в таджикском обществе, произошедших во годы независимости. Школа стала выступать в роли социокультурного института, который в этих преобразованиях играл заметную роль. Сам подход к образованию претерпел коренные изменения, оно стало приоритетным вектором долговременной стратегии социального и экономического развития молодого государства. Выполняя функцию основного средства по овладению знаниями, образование одновременно позволяет развивать способности и дарования человека, что открывает ему возможность быть активным участником политической, культурной и экономической жизни общества, принимать участие в распространении, обогащении и сохранении национальной и мировой культуры.

Образовательная сфера очень чувствительна к изменением окружающей среды, адаптируясь к изменениям ее потребностей, она и сама оказывает на нее влияние. В Таджикистане проделана масштабная работа, направленная на создание законодательной и организационной основы национального образования, в основе которой лежат нормы Конституции. Прежде всего, следует назвать закон «Об образовании», в положениях которого государственная концепция образовательной политики; разработаны положения о развития этнокультурного образования и общеобразовательной школы; приняты новые базисные учебные планы и образовательные стандарты для общеобразовательной и высшей школ [13], [6].

В этих документах отражена государственная политика на отказ от монополии в образовательной сфере, на поиск негосударственных источников финансирования. Но их основным достоинством является обращение к идеям народной педагогики, к национальным истокам, народным традициям и наследию классиков педагогики. Особое место в программных документах отводится необходимости качественного преподавания

иностранных языков, владение которыми является важнейшим условием интеграции в мировое сообщество для формирования и развития гуманитарных и экономических связей.

В условиях становления демократических институтов в независимом Таджикистане осуществляется последовательная государственная политика, ориентированная на общечеловеческие гуманитарные ценности, многовековые духовные и культурные традиции таджикского народа, его исторический опыт, а также на перспективу дальнейшего развития государства в единой мировой семье демократических государств.

В настоящий момент перед страной стоит задача достичь нового качества общества, для чего необходимо сформировать нового человека, а в решении этой задачи ключевую роль призвана сыграть высшая школа.

Новые экономические условия в республике не могли не отразиться и на структуре высшей школы: приняты устав и положения о высшей школе, важным шагом стало принятие государственных образовательных стандартов и других нормативно-правовых актов Правительства и Министерства образования.

Рассматривая опыт других стран в сфере реформирования высшей школы, можно констатировать, что главной целью реформ этой ступени образовательной системы должно стать внедрение новых форм обучения, финансирования, поиск новых подходов к профессиональному образованию и науке. Не вызывает сомнений необходимость тесной связи между высшим образованием и наукой. В странах, где наблюдается низкий уровень востребованности на научные исследования, существенно снижается технический и интеллектуальный потенциал, уровень профессиональной квалификации населения и качество образования. Такие страны демонстрируют все возрастающее отставание в технологиях [85].

На пороге тысячелетий наука привлекает самое пристальной внимание не только ученых и философов, но также практиков и теоретиков высшего образования. В современных условиях наука все больше рассматривается не столько и не только как совокупность человеческой мудрости, сколько как производительная сила. Высшие же учебные заведения, прежде всего в развитых странах, выполняют роль не только центров образования, но и научных и культурных очагов в регионах своей дислокации. Образование в настоящий момент все больше расценивается в качестве культур творческого и культур сохраняющего института.

Методологические подходы к преподаванию иностранных языков в республике, включая английский, основаны на проводимой государством языковой политике.

Политику государства в языковой сфере следует рассматривать как комплекс практических мероприятий и идеологических принципов в государстве и обществе. Государственная языковая политика весьма многогранна и многоаспектна. Это может быть и закон о языках, регулирующий применение разных в различных ситуациях, или принятое руководителем компании решение о том, на каком языке будет оформлено описание товара или самой компании в материалах рекламного характера.

В.М. Алпатов, являющийся одним из ведущих экспертов в данной области, считает, что в поли язычных государствах в различной форме неизменно возникают вопросы о распространении одно из языков, о поддержке одноязычен или многоязычия и т. д. Многие из этих вопросов имеют под собой политическую подоплеку. И хотя государство выступает ключевым генератором практических мер в языковой сфере, участниками языковой политики являются также политические и культурные организации, бизнес и т.п. [30, С. 20-26].

Правовую основу политики Республики Таджикистан в языковой сфере составляют Конституция и Закон «О языке». Эта политика реализуется как в системе образования, так и в конкретных социально значимых мероприятиях [7].

Закон «О языке», действующий на сегодняшний день в республике, был принят еще в 1989 году, в советское время, и его ключевые положения о статусе как таджикского, так и русского языков, сохранились в Основном законе уже независимого государства, а также нашли свое отражение в новой редакции закона «Об образовании».

Наряду с таджикским языком, языковая стратегия в республике гарантирует развитие других языков, возможность их изучения. Это относится не только к языкам народов, проживающих в республике, но также и к английскому языку, как одному из самых распространенных в мире, необходимость владения которым все острее ощущают жители молодой республике, особенно молодежь.

В основе государственной образовательной политики лежит принцип единого образовательного и культурного пространства, неразрывная связь между образованием и национальными традициями народов, населяющих территорию республики. Между тем иностранным языкам отводится особое место, что обусловлено стремительными глобализационными процессами, происходящими в мире. Именно поэтом красной нитью как

в целом в государственной политике, так и в образовательной политике, проходит идея демократизации таджикского общества, особое место в которой отводится языковому образованию.

Государственные образовательные стандарты и Закон о языке регламентируют изучения государственного языка. Вместе с тем, изучение русского языка является обязательным, а также по выбору - изучение одного из иностранных языков. Не вызывает сомнений, что изучение иностранных языков позволяет добиться профессиональной мобильности, что особенно важно в современных условиях интеграции республике в мировое сообщество, способствует скорейшему внедрению новейших достижений науки и технологий, позволяет усваивать научное и культурное наследие человечества [50].

В данном контексте трудно не согласиться с тезисом о том, что мультикультурная модель современного мира предполагает наличие нового вида полилингвизма, требующего в качестве нормы непременного владения одновременно двумя-тремя языками.

В самом деле, объективно сложившаяся в современном мире «мультикультурная» языковая модель предполагает функционирование одного языка как национального (культурного) идентификатора, а других языков в качестве инструментов межличностной, межнациональной и межкультурной коммуникации. Ярким подтверждением этого факта является постоянно растущий спрос у молодежи Таджикистана на изучение английского и русского языков, что становится необходимым условием успешной профессиональной деятельности [82].

С другой стороны, возросший спрос на овладение неродными языками обусловлен положениями закона «О языке», а также отражает не только реальное положение в языковой сфере республики, но и вызвано осознанием со стороны общества перспектив социально-экономического и политического развития молодой суверенной демократии. Закономерности лингводидактического и психолингвистического характера, которые являются определяющими в успешности изучения нескольких языков, свидетельствуют о том, что в языковом (гуманитарном) образовании приоритет должен отдаваться изучению родного языка, играющего основную роль в воспитании ребенка, его гармоничном развитии [121, С. 41-43], [2].

Таким образом, обучение языкам, являющимися средством межличностной (межнациональной, межкультурной) коммуникации, должно быть построено так, чтобы студенты сменили интерес к языку в роли инструмента коммуникации к самой коммуникации с ее культурологическими и социальными аспектами. Такая методика должна быть направлена на расширение языкового структурно-логического мышления, речевой оперативной памяти, интенсивного формирование у студентов речевых навыков. Исследование сугубо педагогического характера ставит своей целью спрогнозировать и проверить экспериментально те или иные организационные моменты, которые оказывают непосредственное влияние на качественный уровень преподавания иностранных языков, осуществить анализ и предложить меры по усовершенствованию профессиональной подготовки педагогического состава для общеобразовательной средней школы.

Отдельными авторами (Масловский О.Г. [51, С. 73-75], Войтович С., Баранова А.С. [34, С. 44-45], и другие) предложена идея о свободной высшей школе, как одного из инструментов повышения качественного уровня профессиональной подготовки специалистов, способных свободно конкурировать на международном и отечественном рынках труда. Эта концепция основана на принципе свободы обучения и преподавания, при этом речь идет не столько об изменениях в целом управленческих форм вуза, сколько о содержании и организации учебного процесса, опирающихся на два ключевых положения концепции - конкурентность и свобода выбора. В современном вузе право выбора должна стать императивом, когда студент свободен в выборе преподавателя, который максимально отвечает его устремлениям, самой специализации. Таким образом, подобная схема способствует отторжению неконкурентоспособных преподавателей.

Принципы этой концепции могут быть реализованы при наличии таких условий, как свободная организация учебного процесса и автономия устройства самого вуза, что создает для педагогов и студентов условия для творческой деятельности. Студенты самостоятельно или при содействии своего преподавателя разрабатывают индивидуальные учебные планы, важное место в которых отводится исследовательской деятельности по избранному ими научному профилю. В этом случае образовательный процесс превращается в процесс становления творческой личности. В связи с вышесказанным в вузе нарастает доля научных разработок, студенты непосредственно принимают участие в научных исследованиях, получая

теоретические знания высшего качества и уже в процессе учебы осознанно выбирают узкое направление своей специализации, становясь в его рамках высококлассными специалистами.

В свою очередь, когда учебный процесс подчинен особенностям личностного восприятия, предметное содержание обучения должно быть организовано таким образом, чтобы среда обитания и окружающий мир человека представлялись в виде взаимосвязанной целостной картины. Сравнив эту концепцию с традиционными формами обучения, отметим, что последнее характеризовалось отношением к каждой учебной дисциплине как к обособленной, самостоятельной единице со своими методами и объектами исследования [83].

Студенты зачастую не понимали и не видели тех естественных явлений и связей, которые связывают смежные предметы, которые для преподавателей этих дисциплин являются сами собой разумеющимися. Поэтому представляется справедливым тезис о том, что традиционная система образования основана на предметно-содержательном принципе и отражает только один из аспектов развития науки, а именно - ее возрастающую дифференциацию. Между тем, дифференциация знаний в науке имеет неразрывную диалектическую связь с их синтезом, что вынуждает ученых обращаться в своих рассуждениях к категориям общекультурного значения.

Инновационные методы обучения, без которых невозможно осуществить реформу системы образования, включая высшее образование, предполагают значительные материальные вложения, в первую очередь, в развитие и укрепление в узах материально-технической базы.

Предоставленное таджикским вузам право автономии позволило им самостоятельно выбирать систему профессионального обучения, будь то многоуровневая система подготовки кадров, или ее традиционная форма. В качестве примера приведем деятельность Таджикского государственного педагогического университета (ТГПУ) имени С. Айни, в котором переход на многоуровневую систему, обладающую рядом несомненных преимуществ, сопровождался масштабной работой организационного и методического характера.

В Таджикистане многоуровневая модель высшего образования реализуется программами трех уровней, отличающихся сроками обучения и содержанием.

Исследователи отмечают, что внедрение многоуровневой модели подготовки педагогов обусловило повешение требований к их профессиональным качествам. Учитель должен превратиться из ретранслятора учебной информации, информатора в творческую, развитую личность, владеющую новейшими педагогическими технологиями, последними научным знаниями о человеке, методам обучения на основе применения компьютерных технологий; деятельность педагога переместиться в сферу практического человековедения и человек знания, станет важнейшим фактором развития личности в обществе [41].

Личностно-ориентированное обучение, как нигде, станет приоритетным именно в педагогической школе высшего звена, оно призвано заменить предметное обучение развивающими формами, целью которых является формирование самобытной личности.

Рассмотрим, какие характеристики высшего педагогического образования в условиях его реформирования максимально соотносятся с изменениями в их структуре, обусловленными внедрением в систему подготовки преподавателей иностранного языка многоуровневой модели:

1. ориентация на личностно-гуманитарные аспекты обучения;
2. системный взгляд студента и его учителя на деятельность профессионально-педагогического характера;
3. педагогическо-психологическое диагностирование;
4. формирование у будущих педагогов творческого стиля работы и активной позиции с помощью средств развивающей деятельности;
5. формирование у будущих учителей культуры сотворчества, сотрудничества и взаимодействия в рамках системы «студент-педагог»;
6. развитие навыков управления учебным и воспитательном процессом и педагогических способностей;
7. овладение методиками инновационной деятельности и творческой работы.

Несомненно, в перечисленном выше перечне психолого-педагогическое диагностирование занимает особое место в реформируемом педагогическом высшем образовании. В данном случае в качестве отправной точки выступает тезис о том, что какая-либо деятельность, включая профессиональное обучение, может осуществляться в согласии с мотивационной составляющей личности с ее сложной структурой, включающей в себя потребности, личные устремления, идеалы, желания, интересы, цели и т.д. [40].

На всех стадиях подготовки преподавателей иностранного языка психолого-педагогическое диагностирование является крайне необходимым, ведется ли речь о профориентационной деятельности, которая проводится с выпускниками школ с целью выявить их педагогические способности, или о работе с первокурсниками вуза, цель которой заключается в определении их личностных качеств, таких как эпматийность, коммуникабельность и т. д. Старшекурсники, владеющие навыками психолого-педагогического исследования, могут их активно использовать в ходе педагогической практики и в дальнейшей профессиональной деятельности.

Трудно представить себе современного педагога реформированной школы, не обладающего психологической грамотностью. Психолого-педагогическое диагностирование также играет большую роль в процессе обучения будущего педагога, причем в данном случае он студент выполняет роль как испытуемого, так и испытателя. Сами студенты в ходе учебного процесса могут под руководством своих преподавателей разрабатывать различные формы и виды психолого-педагогических исследований. В самом вузе может быть организована лаборатория по психолого-педагогическому диагностированию, где могут моделироваться различные виды тестов, опросников, задач-практикумов и т. д. Применение психолого-педагогической диагностики позволяет уменьшить формализованность обучения, усилить его личностно-гуманитарный характер [129, С. 32].

Ключевыми направлениями осуществления пунктов Программы по совершенствованию изучения и преподавания иностранных языков являются: а) научно-методические и научно-исследовательские аспекты; б) финансирование; в) формирование языковой среды с целью стимулировать процесс освоения выбранного языка через языковые коды. Следует отметить, что несмотря на ряд трудностей с реализацией Программы, ее максимальная конкретность позволяет с оптимизмом смотреть на ее осуществимость.

Разработчики Программы, акцентируя внимание на важность владения иностранными языками, подчеркивают современные тенденции на крепнущее деловое сотрудничество и экономическое партнерство между Таджикистаном и другими странами. Как справедливо отмечается в рассматриваемом документе, знание иностранных языков, прежде всего, английского, повышение их престижа никоим образом не наносит ущерб государственному языку, поскольку невозможно изучить иностранный язык на должном уровне, не владея в совершенстве родным языком.

Для многонационального общества нашей республики подобный взгляд на языковую ситуацию в стране играет консолидирующую роль, совершенно четко отражая закономерности владения родным и неродными языками психолингвистического характера, включая тезис о монолингвальности сознания. Кроме этого, он направлен на решение такой общественно-педагогической задачи, как гуманизация общества, что несомненно окажет стимулирующее влияние на осуществление основных пунктов Программы, которая в качестве основной цели гуманитарного образования называет необходимость формирования разносторонне развитого члена общества, владеющего в совершенстве родным языком, а также английским в качестве одного из самых распространенных языков современного мира [91].

Программа содержит в себе объективный анализ положения дел с преподаванием иностранных языков в Республике Таджикистан в учебных заведениях разного типа, в ней содержится информация о подготовке преподавательского состава по данным направлениям, обозначен комплекс мероприятий, которые призваны улучшить качественный уровень преподавания иностранных языков.

Помимо этого, осуществлен анализ негативных моментов, имеющихся в обучающем процессе, основными из которых являются низкий качественный уровень как преподавания, так и профессиональной подготовки самих педагогов, дефицит современного обучающего оборудования в образовательных учреждениях и в целом слабая материально-техническая база образования, острый недостаток справочной, лексикографической, методической и научной литературы, неудовлетворительный уровень использования инновационных педагогических технологий, низкая заработная плата педагогического состава, дефицит квалифицированных сотрудников. Не вызывает сомнений, что перечисленные выше факты требуют максимально быстрой реализации Программы, рассматриваемой в нашем исследовании.

Главной целью Программы является совершенствование уровня изучения и преподавания иностранных языков, что планируется достичь путем реализации таких мероприятий, как непрерывное обучение английскому языку на всех ступенях обучающего процесса, глубокое обновление методов и содержания обучения иностранным языкам согласно положениям Национальной концепции образования в Республике Таджикистан, системная

подготовка педагогических национальных кадров, вывод профессиональной подготовки студентов на новый качественный уровень с целью максимального использования их интеллектуального и творческого потенциала в будущей профессиональной деятельности, формирование устойчивой мотивации населения к изучению как родного, так и иностранных языков.

Как справедливо отмечено в Программе, решение задач, намеченных в документе, позволит сформировать предпосылки для свободного функционирования как национального языка, так и иностранных языков, прежде всего, английского, на всех ступенях обучающего процесса, с использованием новейших педагогических технологий, новых учебников силами высококвалифицированных педагогических кадров, прошедших подготовку, соответствующую требованиям современной системы образования, переживающей период глубокой модернизации и реформирования [158, С. 9-11].

Пункты программы предусматривают ее реализацию на всех ступенях системы образования. Для каждой ступени планируется разработка учебно-методического и программного обеспечения изучения иностранных языков, что подразумевает внедрение новейших технологий обучения, включая интерактивные и активные формы, а также создание программ и учебников нового поколения. Реализация данных мероприятий должна позволить максимально раскрыть творческий и интеллектуальный потенциал студентов, создать в аудитории атмосферу сотрудничества, творчества, которая будет содействовать практическому усвоению изучаемого языка.

В контексте реализации концепции непрерывного образования при изучении иностранных языков Программа предусматривает в качестве ключевых направлений развития системы общего образования разработку типовых программ изучения неродных языков, обладающих преемственностью, с учетом новейших педагогических технологий, а также совершенствование системы профориентации, содержания и структуры обучения иностранным языкам.

Мероприятия, предлагаемые для реализации в рамках средней школы, разработаны с учетом того факта, что данное звено образовательной системы самое многочисленное и является основным, и именно на него возложена главная роль по реализации Государственного образовательного стандарта [16].

Основными направлениями развития таких уровней обучения, как высшее и послевузовское образование, определены: увеличение их роли в научных исследованиях в сфере изучения английского языка, мероприятия по совершенствованию научно-методической, правовой и нормативной базы изучения иностранных языков, обеспечение отрасли специалистами через сбалансированный государственный заказ и т. д.

Анализируя основные направления Программы, можем отметить, что основная нагрузка по подготовке научно-педагогических и педагогических кадров в сфере обучения иностранным языкам ложится на высшее и послевузовское профессиональной образование, что требует особого внимания именно к этой ступени, включая проблемы кардинального совершенствования методов и содержания обучения, а также организации профессиональной подготовки педагогов, работающих в рассматриваемой сфере.

Особое значение в выделенных направлениях Программы отводится ее научно-методическому и научному обеспечению. Сюда входят разработка учебно-методических пособий и учебников, разработка учебных программ и планов, а также государственных стандартов образования. Составление учебных программ на основе новейших методических разработок в сфере изучения неродных языков предполагает обязательное наличие у их создателей глубоких теоретических знаний не только в методике, но также и в смежных дисциплинах, таких как страноведение, филология, педагогика, психология, психолингвистика, то есть всех тех наук, без которых сегодня невозможно вести речь о составлении и реализации эффективной методики обучения иностранным языкам.

Решение обозначенных выше задач невозможно без объединения усилий в рамках творческой группы специалистов высокой квалификации филологических специальностей, методистов, которые бы осуществляли детальный анализ разрабатываемых на базе различных концепций методических пособий и учебников, обсуждали программы обучения родному и иностранным языкам, выработав в итоге единую стратегию преподавания иностранных языков. Создание подобной объединенной группы, стало бы, на наш взгляд, серьезным подспорьем в деле осуществления задач, намеченных Государственной программой по совершенствованию изучения и преподавания русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы [139, С. 295-302].

Обучающие комплексы, к созданию которых с самого начала приложили свои знания квалифицированные специалисты во всех соответствующих сферах знаний, несомненно, сыграли бы положительную роль на качественный уровень обучающего процесса изучения иностранных языков, став своего рода образцом для педагогов по развитию и совершенствованию методических навыков и умений на всех стадиях учебного процесса. На сегодняшний день, в условиях острейшей нехватки в республике научно-методической литературы, при не сформированной единой системе повышения квалификации педагогов, при этом подготовленные специалисты по своему профессиональному уровню еще далеки от желаемого, система средней общеобразовательной школы не в силах обеспечить своим выпускникам должный уровень коммуникативных навыков и знаний по английскому языку.

Благодаря поэтапному финансированию реализации положений Программы, привлекая наряду с бюджетными средствами финансовые внебюджетные источники, можно организовать адресную подготовку в высших учебных заведениях преподавателей иностранных языков, развернуть программы исследования в области методики преподавания иностранных языков, разработать новое поколение учебников и учебных программ для всех звеньев образовательной системы - от дошкольного уровня до вузов, подготовить и издать учебные пособия на английском и других иностранных языках, организовать создание дистанционных и компьютерных учебных программ и т.д.

В любом случае, осуществление названных мероприятий возможно только с опорой на участие высшей школы, с привлечением к этой работе квалифицированных специалистов научно-педагогического профиля, поскольку именно в высшей школе собраны лучшие специалисты республики, способные при должной организации и стимулировании дать мощный импульс процессам реформирования системы национального образования Республики Таджикистан. Данное обстоятельство ставит перед педагогическими вузами республики серьезные задачи, среди которых ключевая заключается в качественное подготовке педагогических и научных кадров для системы средней школы.

Необходимо учитывать, что важной частью Программы являются перспективные планы подготовки преподавателей иностранных языков в вузах, педагогических училищах и колледжах республики, а также научно-педагогических работников в аспирантуре, докторантуре и т. д.

Безусловно, реализация предусмотренных Программой мер способна полностью удовлетворить потребность молодой республики в специалистах данного профиля, обеспечив безболезненную оперативную смену преподавательских кадров и их преемственность, однако главная проблема состоит в низком уровне оплаты труда, вследствие чего молодые специалисты с неохотой идут работать в государственную систему образования, либо быстро покидают ее после начала работы. Представляется очевидным, что должное стимулирование труда молодых педагогов является одним из ключевых инструментов решения проблемы нехватки преподавательского состава.

Таким образом, для решения задач, поставленных Государственной программой по совершенствованию преподавания иностранных языков, которая является ключевым программным документом республики в данной сфере, необходимы значительные усилия со стороны как государственных органов власти, так и непосредственно со стороны научно-педагогической общественности.

На пути реализации Программы стоят две ключевые проблемы, без решения которых говорить преждевременно говорить о ее реалистичности: 1) финансирование мероприятий, предусмотренных в документе; 2) острый дефицит высококвалифицированных кадров, которые способны обеспечить научно-методический аспект Программы, без чего большинство ее пунктов не может быть реализовано.

Решение второй проблемы можно, по нашему мнению, осуществить через создание координационного центра, занимающегося вопросами реализации пунктов Программы. В его функции должны быть включены сбор и анализ информации, в также выработка конкретных рекомендаций всем субъектам, принимающим участие в реализации Программы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедова, Б.С. Асосҳои дидактикии истифодаи технологияҳои интернетӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои гайризабонӣ / Б.С. Ахмедова // - Маҷмуаи маводи конференсияи III илмӣ-назариявӣ донишҷӯён, аспирантон ва унвонҷӯён ДИНПЧТ, с. 2018.

2. Ахмедова, Б.С. Методҳои интерактивии омӯзиши забони англисӣ донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ. / Б.С. Ахмедова, Л.А. Сафолова, М.М. Якубова, //- Маводҳои II Конферентсияи илмӣ – назариявии донишҷӯён, магистрон ва аспирантон «Таджикская наука-ведущий фактор развития общества» маводҳои кон. ДТТ. Душанбе: ДТТ ба номи акад. М.С. Осимӣ, соли 2018с.

3. Ахмедова, Б.С. Нақши технологияҳои интернетӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муасиссаҳои таълимии ғайризабонӣ. / Б.С. Ахмедова // - Маҷмӯаи мақолаҳои конфронси илмиву назариявии ҳайати профессорону устодон ва аспирантони Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. №3-4 с.2017, 9-12с.

4. Белянина, Л.А. Проектная деятельность как компонент инновационных процессов в образовании // Изменения в образовании в XXI веке: лучшие международные практики и российский опыт. Как сформировать новаторское мышление. Материалы V международной научно-методической конференции. г. Астрахань. Апрель, 2014. - С. 69.

5. Бесшапошникова, П.П. Реализация инновационного подхода к обучению иностранным языкам в неязыковом вузе. // Вопросы современной филологии и методики обучения языкам в вузе и школе. Сборник статей XI Международной научно-практической конференции. Пенза, 2008. С. 314-316.

6. Горюнова, Е.С. Теоретические аспекты формирования иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности будущего инженера / Е.С. Горюнова // Язык и культура: сборник статей XXIV Международной научной конференции, посвященной 135-летию Томского государственного университета / отв. ред. С. К. Гураль. - Томск, 2014. - С. 195-201.

7. Ефремова, Н.Ф. Стандартизация как условие обеспечения качества фондов оценочных средств вузов / Н.Ф. Ефремова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. -2016. - № 2-1. - С. 66-70.

8. Загвязинский, В. И. Моделирование в структуре социально-педагогического проектирования / В. И. Загвязинский // Моделирование социально-педагогических систем: Материалы региональной научно-практической конференции (16-17 сентября 2004 г.) / Гл. ред. А. К. Колесников; Отв. ред. И. П.Лебедева; Перм.гос.пед.ун-т. - Пермь, 2004. - С. 6-22.

9. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования студентов таджикской школы / И.Х. Каримова: дисс.... докт. пед. наук. - Душанбе, 2000. - 385 с.

10.Каюмов, А.Д. Дидактические основы формирования речевой культуры будущих учителей английского языка в педагогических вузах Республики Таджикистан. Канд. дисс. по спец.: 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки) / А.Д. Ж. Каюмов [Текст].- Душанбе, 2014.

11. Каюмов, А.Д. Изучение иностранного языка в вузе, как средство формирования интернационализма у студентов и молодёжи. / Материалы научно – практической конференции. Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни / А.Д. Ж. Каюмов [Текст].- Душанбе, 2009.

12. Кодиров, К.Б. Гуманитаризация системы высшего профессионального образования Республики Таджикистан. Сб.: Подготовка педагогических кадров: опыт, проблемы и пути их решения // Материалы межд. конф., Душанбе, 18-19 сентября 2001 года-Д., ТГПУ, 2001. - С. 20-22.

13. Коннова, З.И. Развитие профессиональной иноязычной компетенции будущего специалиста при многоуровневом обучении в современном вузе: автореферат дисс... докт. пед. наук: - Тула, 2003. - 36 с.

14. Крепкая, Т.Н. Формирование иноязычной коммуникативной компетентности в системе дополнительной профессиональной лингвистической подготовки студентов в тех. вузе : дис. ... канд. пед, наук : 13.00.02 / Т. Н. Крепкая. - С-Петербург, 2005. - 212 с.

15. Лихачева, О.Н., Рубан Д.А., Черкесов Т.А. Особенности иноязычной коммуникативной компетенции в условиях современного неязыкового вуза. Взаимодействие науки и общества: проблемы и перспективы. Международная научно-практическая конференция. Стерлитамак, АМИ, 2017. - С. 24.

16.Муратова, И.А. Новые подходы к оценке качества образования в вузе / И.А. Муратова // Научное и образовательное пространство: перспективы развития: мат. IV Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 29 января 2017 г.) / редкол.: О.Н. Широков - Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2017. - С. 71-77.

17. Наимова, В.Р. Оценка человеческого капитала в Республике Таджикистан // Европейский Союз глазами ученых Таджикистана: Материалы конференции. Душанбе, РТСУ, 2004. - С.87-91.

УДК 37.0.32.8(575.3)
ББК: 74.00

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

ОДДИЕВА Шахрбону Алиниёзовна – *старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабова, 10.* ***E-mail***: *oddieva@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 934 56 28 66*

В статье автор рассматривает профессиональную компетентность в качестве интегративного понятия, которое включает в себя ряд компетенций, необходимых для выполнения профессиональных задач и жизни в условиях современного общества. Уточнить компетентный состав можно, обратившись к принятым в настоящее время классификациям компетентностей и компетенций, а также конкретным умениям, которые входят в состав ключевых компетенций студентов вузов Таджикистана, обучающихся английскому языку. Такими являются: способность к выбору форм невербального и вербального поведения в рамках межкультурной коммуникации, чтению профессиональных аутентичных текстов, умению на их основе делать информационные сообщения, к оформлению информации в виде перевода из аутентичных источников.

На основе исследований, относящихся к компетентному составу, автор пришел к выводу, что среди основных составляющих структуры данной компетентности чаще всего называют лингво-профессиональную, дискурсивную, социально-политическую, информационную, социокультурную, прагматическую и языковую (лингвистическую) компетенции.

Ключевые слова: общество, способность, источник, политика, лингвистика, информация, исследования, компетенции, язык, дискуссия, отношение, коммуникация.

ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГӢ БАРОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ АСОСИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

ОДДИЕВА Шаҳрбону Алиниёзовна – *омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10.* ***E-mail***: *oddieva@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 934 56 28 66*

Муаллиф дар мақола салоҳияти касбиро ҳамчун мафҳуми интегративӣ баррасӣ кардааст, ки як қатор салоҳиятҳоро дар бар мегирад, ва барои иҷрои вазифаҳои касбӣ ва ҳаёти ҷомеаи муосир заруранд. Шумо метавонед таркиби салоҳиятдорро тавассути истинод ба таснифотҳои қабулшудаи салоҳиятҳо равшан созед. Ва инчунин малакаҳои мушаххасе, ки ҷузъи салоҳиятҳои асосии донишҷӯёни донишгоҳҳои Тоҷикистон дар омӯзиши забони англисӣ мебошанд, инҳоянд: қобилияти интихоби шаклҳои рафтори ғайривербалӣ ва шифоҳӣ дар доираи муоширати байнифарҳангӣ, хондани матнҳои касбии аслӣ, қобилияти қабули паёмҳои иттилоотӣ ва ғайраҳо. Дар асоси онҳо ва ворид кардани маълумот дар шакли тарҷума аз сарчашмаҳои аслӣ ба шумор меравад.

Дар асоси таҳқиқоти марбут ба таркиби салоҳиятдор мо ба хулосае омадем, ки дар байни ҷузъҳои асосии сохтори ин салоҳият бештар салоҳиятҳои забоншиносии касбӣ, дискурсивӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, иттилоотӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, прагматикӣ ва забонӣ (лингвистӣ) номида мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: *ҷомеа, қобилият, сарчашма, сиёсат, забоншиносӣ, иттилоот, тадқиқот, салоҳият, забон, баҳс, муносибат, муошират.*

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY FOR DEVELOPING KEY COMPETENCIES OF STUDENTS IN ENGLISH CLASSES

ODDIEVA Shahrbonu Aliniyozovna – *Senior teacher of the Chair of languages, of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. Akademik Radzhabova, 10.* ***E-mail***: *oddieva@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 934 56 28 66*

In the article, the author considered professional competence as an integrative concept, which includes a number of competencies that are necessary to perform professional tasks and life in modern society. You can clarify the competent composition by referring to the currently accepted classifications of competencies and competencies. And also specific skills that are part of the key competencies of university students in Tajikistan studying English are: the ability to choose forms of non-verbal and verbal behavior within the framework of intercultural communication, reading professional authentic texts, the ability to make information messages based on them, and to format information in the form of translation from authentic sources.

Based on studies related to the competent composition, we came to the conclusion that among the main components of the structure of this competence, linguistic professional, discursive, socio-political, informational, sociocultural, pragmatic and linguistic (linguistic) competences are most often called.

Key words: *society, ability, source, politics, linguistics, information, research, competencies, language, discussion, attitude, communication.*

Иноязычная подготовка студентов вузов в настоящее время представляет интерес в контексте проблем, стоящих перед высшим профессиональным образованием, поскольку уровень иноязычной компетенции выпускника является одним из важнейших условий личностного совершенствования и эффективного выполнения профессиональных задач. Обучение английскому языку студентов неязыковых специальностей в этом смысле может быть исключением, но вместе с тем и представлять особый интерес, что обусловлено потребностями современного производства и науки, с одной стороны, и особенностями, которыми характеризуется учебный процесс в технических вузах - с другой [110, С. 116].

Помимо этого, важно учитывать, какие виды будущей деятельности предлагают ВУЗы свои студентам. Как правило, речь идет о производственно-технологической, научно-исследовательской, проектной, организационно-управленческой, педагогической и расчетно-аналитической деятельности.

Хотя каждый из перечисленных выше видов деятельности требует наличия конкретных компетенций, трудно переоценить значение для любого из них письменной и устной коммуникации. В контексте возможностей, тенденций и задач, стоящих перед таджикскими университетами (прежде всего, связанных с проектной, патентной и научно-исследовательской деятельностью на межгосударственном уровне) от выпускников ожидается готовность осуществлять такое общение хотя бы на одном иностранном языке.

Некоторые исследователи считаю понятия «компетентность» и «компетенция» синонимами. Между тем их следует разграничивать. Так, компетенции рассматривают, как более общее, объективное понятие, отражающее результаты обучения. Под компетентностью же понимают проявление компетенции в рамках конкретной ситуации, и часто рассматривают ее в качестве структурного элемента компетенции [150, С. 195-201].

В нашем исследовании *компетентность специалиста* мы предлагаем рассматривать как всю совокупность личностных качеств, умений и знаний, которые должен иметь выпускник вуза. С данной позиции цель высшего профессионального образования заключается в формировании у студентов *профессиональной компетентности*. Разумеется, достижение данной цели возможно только посредством самостоятельной работы студента и использования всех дисциплин учебного плана.

Профессиональную компетентность мы будем рассматривать в качестве интегративного понятия, которое включает в себя ряд компетенций, которые необходимы для выполнения профессиональных задач и жизни в условиях современного общества. Уточнить компетентный состав можно, обратившись к принятым в настоящее время классификациям компетентностей и компетенций.

Конкретными умениями, которые входят в состав ключевых компетенций студентов вузов Таджикистана, обучающихся английскому языку, являются: способность к выбору форм невербального и вербального поведения в рамках межкультурной коммуникации, чтению профессиональных аутентичных текстов, умению на их основе делать информационные сообщения, к оформлению информации в виде перевода из аутентичных источников.

На основе исследований, относящихся к компетентному составу, мы пришли к выводу, что среди основных составляющих структуры данной компетентности чаще всего называют лингвопрофессиональную (профессиональную), дискурсивную, социально-политическую, информационную, социокультурную, прагматическую и языковую (лингвистическую)

компетенции. Первую из названных обычно относят к умению устанавливать профессиональные контакты с окружающими, генерировать и воспринимать тексты по определенной социальной тематике; умению презентовать и осмысливать тексты профессиональной направленности, а также оперировать специальной и общенаучной лексикой [122, С. 126-137].

На данный параграф мы возлагали задачу разработать технологии образовательного процесса, которые бы позволили интегрировать коммуникативную иноязычную компетенцию студентов вузов с компетнцией профессиональной, и выявить условия организационно-педагогического характера, необходимых для реализации такой интеграции.

Методу технологии были посвящены детальные исследования И.Т. Фролова, К. Леви-Стросса, В.А. Штоффа, Б. А. Глинского и других ученых. Эта же тема, только применительно к педагогике разрабатывалась в работах С.А. Смирнова, Р.И. Остапенко, В.В. Краевского, Г.Х. Валеева др. По мнению И.Т. Фролова [138, С. 39-51], разработку технологии следует рассматривать как мысленную или материальную имитацию конкретной системы через разработку ее аналога, который и называют технологией, и которые бы воспроизводили специфику функционирования и организации данной системы. В работе Т.В. Баракиной и И.И. Раскиной [57] предлагается определение, которое раскрывает суть технологии как одного из метода исследования, согласно которому исследование является процессом для получения необходимых данных о конкретном объекте посредством соответствующих технологий. Сама технология при этом понимается в качестве упрощенного образа исследуемого объекта, в котором частично воспроизведены его свойства и поведение. Уровень адекватности воспроизведения обусловлен целями технологии.

Ряд исследователей считают, что технологии в качестве метода педагогических исследований благодаря своему упрощенному характеру имеют некоторые преимущества, поскольку для образовательных систем характерна значительная сложность структуры и их функционирование обусловлено большим количеством внешних и внутренних факторов. В данном случае разработка технологий позволяет обойтись без лишних несущественных деталей и сконцентрировать внимание на самых ключевых аспектах педагогической деятельности [152, С. 6-22], [159, С. 24-26].

На данном этапе нашего исследования мы поставили задачу разработать модель, которая бы отражала самые важные составляющие педагогического процесса, направленного на интегративное развитие профессиональной и коммуникативной иноязычной компетенции студентов вузов.

Главным назначением разрабатываемой технологии является обеспечение взаимосвязанного и одновременного развития коммуникативной и профессиональной составляющих, а также активизация интегративных механизмов.

Отобрать компоненты для нашей технологии помогут исследования, в которых изучались вопросы совершенствования образовательных технологий. Среди пионеров изучения данной сферы следует назвать Н.В. Кузьмину, внесшую свой вклад в отечественную педагогическую науку как автор теории образовательных и педагогических систем. Педагогическую систему в своих работах исследователь определяет как совокупность структурных и функциональных взаимосвязанных элементов, подчиняющихся общей воспитательной и образовательной цели.

Структурными элементами автор называла элементы, образующие педагогическую систему, такие как педагоги и ученики, инструменты педагогической коммуникации, содержание и цели обучения. Относительно функциональных составляющих, то в последних исследованиях называют 7 основных, включающих в себя оценочную, прогностическую, организаторскую, конструктивную, коммуникативную, проектировочную и гностическую. Эти элементы связывают воедино компоненты структуры, определяя ход и обеспечивая стабильность педагогической системы. Названные выше структурные и функциональные элементы в ходе разработки педагогических технологий зачастую составляют соответствующие блоки.

В.П. Беспалько [35] предлагает немного другой состав компонентов педагогической системы. Саму педагогическую систему автор рассматривает в качестве совокупности процессов, средств и методов, применяемых для формирования у студентов необходимых личностных качеств. Компонентами педагогической системы при этом являются студенты и педагоги, процессы воспитания и обучения, их цели и содержание, а также организационные формы педагогической работы. Помимо этого, нередко в число элементов педагогической системы включаются средства обучения и материальная база.

Анализ диссертационных исследований выявил тенденцию, согласно которой при разработке педагогических технологий используется комбинация названных выше компонентов. Мы также посчитали такой подход наиболее рациональным, объединив функциональные и структурные компоненты с целью их максимальной работы на интегративное развитие профессиональной и коммуникативной иноязычной компетенции у студентов.

Нами была использована технология «вход-выход», согласно которой на вход подается определенное воздействие, а на выходе фиксируется результат. Нашу технологию можно представить как движение от цели в сторону результата через реализацию комплекса принципов, методов и подходов, а также формирования требуемых педагогических условий.

Таким образом, выстраивание учебного процесса осуществляется согласно ряду концептуальных положений (определение подходов, осуществление принципов обучения), что требует наличия соответствующих педагогических условий. При этом блоки принципов и подходов, а также блок целеполагания расположены на одном уровне, поскольку их выбор, как и постановка цели происходит практически в одно время. Что касается остальных компонентов технологии, то их можно представить в виде целенаправленного движения от цели в направлении результата - от определения содержания и выбора методов обучения до создания требуемых педагогических условий. Рассмотрим детальнее роль каждого блока при формировании интегрированной компетенции студента, а также дадим обоснование тому содержанию, которое мы дали структурным компонентам нашей модели.

Блок целеполагания является важнейшим элементом модели, поскольку именно от его содержания зависит ход всего образовательного процесса, как и логика отбора приемов и методов обучения, а также разработка учебных заданий. Таким образом, в нашем случае цель обучения заключается в развитии основных компетенций студентов при обучении английскому языку в вузах Республики Таджикистан. По нашему мнению, целевое новообразование следует рассматривать в качестве интегративного единства профессиональной и коммуникативной иноязычной компетенций, другими словами должны развиваться именно те компоненты обеих компетенций, формирование которых может проходить в ходе иноязычной подготовки студентов, с учетом их взаимовлияния и взаимосвязи.

Остановимся детальнее на подходах, на основе которых, как мы считаем, должна осуществляться интеграция.

Во-первых, необходимо сориентировать образовательный процесс на ключевые принципы компетентностного подхода, на котором основано высшее профессиональное образование, и который определяет формирование у студентов профессионально-специализированных, общепрофессиональных и общекультурных компетенций.

Во-вторых, сама дисциплина «Иностранный язык», при изучении которой мы планируем применить интегративное развитие компетенций, предполагает обучение на основе ключевых положений коммуникативного подхода, ориентированного на формирование у студентов навыков к применению иностранного языка в тех или иных ситуациях профессионального или бытового общения, а также определяет язык как инструмент письменной и устной коммуникации. Ключевые характеристики коммуникативно-ориентированного обучения являются оптимальными для формировании у студентов коммуникативной компетенции. Среди них отметим следующие:

а) Акцент на практическое использование языка в качестве инструмента передачи смысла: студенты вузов нелингвистического профиля чаще всего заинтересованы в достижении целей общения, а не в соблюдении грамматических правил.

б) При организации преподавателем образовательной деятельности совместно со студентами реализуется позиция партнера. Этот подход чрезвычайно важен, поскольку для данной модели обучения студенту важно осознавать себя в качестве главного носителя профессиональных знаний, а роль преподавателя при этом заключается в том, чтобы помочь ему применить данные знания в ходе профессиональной коммуникации.

в) Применение широкого спектра средств, приемов и методов, которые относятся как к области непосредственно педагогики, так и к будущей профессии студентов и лингводидактики.

Еще один важнейший подход, лежащий с основе разрабатываемой модели - это контекстный подход. Он основан на идеях контекстного обучения, выдвинутых А.А. Вербицким [117, С. 133-143], считающим, что социальный и предметный контексты профессиональной деятельности будущего специалиста должны непосредственно обусловливать осуществление и итоги деятельности образовательной. Другими словами,

любые теоретические знания должны усваиваться с учетом специфики дальнейшей профессиональной деятельности.

Следовательно, очень важно, чтобы процесс обучения строился с применением метода моделирования социального и предметного контекстов предстоящей профессиональной деятельности студентов вузов. Применительно к тематике нашего исследования контекстный подход выступает в качестве основы для определения организационных форм и содержания обучения, которые способствуют интеграции компетенций студентов. Такая интеграция предполагает включение в обучающий процесс ситуаций, близких к реальной будущей профессиональной деятельности студентов, в рамках которых формируются коммуникативные навыки, а также значимые для будущей профессии личностные качества и умения.

Таким образом, рассмотренные выше подходы являются своеобразным ядром разрабатываемой нами технологии, определяя выбор приемов, средств и методов. Мы ни в коем случае не преуменьшаем роль системного, культурологического, личностно-ориентированного и ряда других подходов, упоминаемых в специальной литературе и на различных стадиях разработки и практического осуществления технологии по интегративному развитию компетенций, между тем не будем на них останавливаться более детально и включать в структуру модели, поскольку эти подходы главным образом лишь дополняют 3 ключевых подхода, рассмотренных выше.

Представим обоснование выбора принципов обучения, на которых основана наша модель. Эти принципы, включающие принцип доступности и научности обучения, деятельностный характер обучения, последовательности и систематичности, профессиональной и коммуникативно-речевой направленности, учета родного языка, аппроксимации, гуманитаризации необходимо учитывать в обучающем процессе, и представленная нами технология, разумеется, в этом смысле не является исключением. Между тем, мы не будем в данном исследовании их детально рассматривать и включать в технологию. Мы предлагаем здесь остановиться лишь на методических и общедидактических принципах, которые в зависимости от поставленных задач и целей могут трансформироваться, а также предложим их рассмотреть с авторскими принципами, полезными, по нашему мнению, при организации интегративного развития компетенций.

Согласно *принципу аутентичности* используются главным образом материалы, созданные для носителей языка самими носителями языка. Нами была пересмотрена сущность данного принципа с учетом практики и задач подготовки студентов вузов. Так как английский язык выполняет функцию языка международного общения, то коммуникация в научной и профессиональной среде далеко не всегда происходит между носителям английского языка. В связи с этим мы посчитали уместным заменить условие об обязательности лингвистической аутентичности на аутентичность профессиональную и научную. Следовательно, необходимо в ходе обучения стремиться, чтобы материалы, предлагаемые студентам, были созданы либо специалистами в соответствующей сфере деятельности, либо хотя бы людьми, имеющими достаточное представление о предмете.

Полезно в данном контексте прибегать к помощи таких международных баз цитирования, как WoS и SCOPUS, поскольку в них содержатся только качественные материалы с позиции языкового оформления. Помимо этого, эти материалы полностью отвечают принципам научных исследований и международным стандартам по организации научных статей. Большую пользу может принести работа с учебной литературой по предмету, поскольку над ней работали лучшие специалисты в соответствующих сферах.

Опора на технологию партнерства между студентом преподавателем в ходе обучения. Здесь мы присоединяемся к определению С.И. Поздеевой [133, С. 36-41] и Г.Н. Прозументовой [56] и рассматриваем партнерскую технологию, как педагогическое взаимодействие, характеризуемое взаимопомощью и взаимным обменом информации. Обучаясь конкретной специальности, студенты уже имеют некоторое количество профессиональных компетенций, а значит, с содержательной стороной общения они знакомы лучше, нежели преподаватель иностранного языка. А значит при организации образовательного процесса следует создать условия, чтобы знания по своей специальности, которыми обладает студент, и знания педагога в сфере иноязычной коммуникации взаимодополняли друг друга.

Отбор организационных форм и содержания подготовки по конкретной специальности. Необходимо, чтобы тематика заданий перекликалась с общим направление учебного плана, а также содержанием учебной программы модуля специализации и модуля направлений подготовки, а организационные формы представляли собой имитацию реальных видов предстоящей профессиональной деятельности. Традиционные программы по иностранному

языку редко составляются с учетом особенностей конкретной специальности, а направлены, как правило на формирование универсальных компетенций.

По нашему мнению, в нашу технологию также должен быть включен *принцип интенсификации когнитивных процессов.* Такими процессами традиционно считают воображение, внимание, мышление (включая дедукцию, индукцию, синтез и анализ), восприятие, речь и память [42].

Здесь имеется ввиду применение студентами мыслительных действий с целью осознания взаимосвязи между названными компетенциями, а также для решения задач профессионально-коммуникативного характера. Например, при изучении специальных дисциплин студенты уже овладели определенными профессиональными компетенциями и их сознание уже обогатилось рядом концептов профессиональной направленности. А значит задачей преподавателя иностранного языка является активизация мыслительных процессов, которые бы помогли перенести профессиональные компетенции в плоскость иноязычного общения с целью использовать иноязычное общение в качестве инструмента расширения профессиональной концептуальной сферы. Важно, чтобы данный принцип был реализован не только в конкретных учебных заданиях, то также в рамках всего обучающего процесса.

Принцип регуляции *квазипрофессиональной и учебной деятельности предполагает* сохранение оптимального соотношения между видами работ, имитирующих отдельные компоненты профессиональной коммуникации студента и заданиям, обеспечивающими подготовку к таким видам коммуникации. Приоритетной должна быть именно деятельность квазипрофессиональной направленности, хотя и значимость подготовительных этапов, на которых основана учебная деятельность, следует принимать во внимание.

Необходимо отметить, что данный принцип может быть реализован только при высоком уровне самостоятельности студентов. Самостоятельность традиционно характеризуется наличием таких качеств, как умение применять имеющиеся знания и навыки в новых непредвиденных ситуациях, способность находить свой путь к решению задач, воля к преодолению препятствий.

Кроме этого, самостоятельность означает наличие собственной позиции, умение находить необходимую информацию из разных источников, способность использовать оригинальные пути при решении задач. Осуществляя квазипрофессиональную деятельность, студент самостоятельно ставит перед собой цели, изыскивает средства для достижения этих целей, несет ответственность за результат.

Это обусловлено отсутствием профессиональных компетенций по специальности, изучаемой студентом, у преподавателя иностранного языка, поэтому он может лишь опосредованно участвовать в формировании профессиональной компетенции у студентов. Таким образом, студентам должны быть готовы к самостоятельной постановке целей перед собой и должны обладать определенной свободой выбора средств для их достижения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедова, Б.С. Асосҳои дидактикии истифодаи технологияҳои интернетӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои гайризабонӣ / Б.С. Ахмедова // - Маҷмуаи маводи конференсияи III илмӣ-назариявӣ донишҷӯён, аспирантон ва унвонҷӯён ДИНПЧТ, с. 2018.

2. Ахмедова, Б.С. Методҳои интерактивии омӯзиши забони англисӣ донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ. / Б.С. Ахмедова, Л.А. Сафолова, М.М. Якубова, //- Маводҳои II Конферентсияи илмӣ – назариявии донишчӯён, магистрон ва аспирантон «Таджикская наука-ведущий фактор развития общества» маводҳои кон. ДТТ. Душанбе: ДТТ ба номи акад. М.С. Осимӣ, соли 2018с.

3. Ахмедова, Б.С. Нақши технологияҳои интернетӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муасиссаҳои таълимии ғайризабонӣ. / Б.С. Ахмедова // - Маҷмӯаи мақолаҳои конфронси илмиву назариявии ҳайати профессорону устодон ва аспирантони Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. №3-4 с.2017, 9-12с.

4. Гладилина, И.П. Некоторые приемы работы на уроках английского языка / И. П. Гладилина // Иностранные языки в школе. - 2003. - № 3. -С 41 -43.

5. Горбунова, Е.М. Внешняя оценка участия российских вузов в Болонском процессе / Е.М. Горбунова, М.В. Ларионова // Вестник международных организаций. - М.: ГУ ВШЭ, 2008. - № 7-8 (22). - С. 29-57.

6. Гульбинская, Е.В. Фреймовая технология как основа обучения иноязычному профессионально ориентированному дискурсу / Е. В. Гульбинская, О. А. Обдалова // Язык и культура. - Томск, 2014. - № 3 (27). - С. 126-137.

7. Гусейнова, Т.В. Организация обучения русскому языку на основе компетентностного подхода / Т.В. Гусейнова // Вестник Академии образования Таджикистана. - 2017. - №3. - С. 64.

8. Ефремова, Н.Ф. Гарантия качества обучения в надежности оценки образовательных достижений / Н.Ф. Ефремова // Вести непрерывного образования, врлеу (Караганда, Казахстан). - 2014. - № 4. - С. 62-67.

9. Ефремова, Н.Ф. Мотивационный аспект независимого оценивания достижений обучающихся / Н.Ф. Ефремова // Российский психологический журнал. - 2017. - Т. 14. - № 2. - С. 227-244.

10. Ильин, Е. П. Умения и навыки: нерешённые вопросы // Вопросы психологии. 1986. № 2. - С. 138-147.

11. Каюмов, А.Д. Роль информационно – инновационной технологии в обучение будущих учителей английского языка. // Вестник Таджикского национального университета / А.Д. Ж. Каюмов [Текст].- Душанбе, 2011. №6 (70). С.367 – 3719.

12. Копров, В.М. Интеграционные процессы в инновационной среде высшей школы / В.М. Копров, Е.В. Сапир // Интеграция образования. - 2016. - Т. 20. - № 3. - С. 382-392.

13. Кочергина, И. Г. Совершенствование познавательных способностей студентов через использование информационно-коммуникативных технологий в обучении английскому языку /И. Г. Кочергина // Иностранные языки в школе. №3, 2009. – С. 32.

ХУСУСИЯТ ВА ОМИЛҲОИ РУШДИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

ШАРОПОВ Шавкат Аҳмадович *– доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *sharofzod1954@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 771 78 70*

РАҲМОНОВ Зикриё Пӯлотович *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *rahmonov.@mail.ru.*

Дар мақола хусусиятҳои инкишофи салоҳиятнокии касбии муаллимони синфҳои ибтидоӣ таҳлил шудааст.

Муаллифон дар чунин ақида ҳастанд, ки салоҳияти касбии омӯзгор маҷмӯи интегративии сифатҳои шахсии аз ҷиҳати касбӣ муҳим мебошад ва имконият медиҳад, ки дар фаъолияти эҷодии муаллими синфҳои ибтидоӣ пешравиҳо пайдо шаванд. Зеро ташкили дуруст ва истифодаи оқилонаи имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ дар синфҳои ибтидоӣ имконият медиҳад, ки онҳо аз ҷиҳати салоҳиятнгокӣ ҳаматарафа инкишоф ёбанд.

Муаллифон барои ташаккул додани салоҳияти шахсии муаллимони синфҳои ибтидоӣ нишондиҳандаҳои меъёрҳои салоҳиятнокии муаллимро бо истифода аз технологияҳои муосир пешниҳод намуда, мавқеи салоҳиятнокии касбии муаллимони синфҳои ибтидоиро дар ин самт муайян намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: *таълим, дониш,салоҳият, салоҳиятнокӣ, инкишоф, хусусият, технология, метод, фаъолият, меъёр, омӯзгор, муаллим, иттилоот, сифат, инноватсия.*

ОСОБЕННОСТИ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

ШАРОПОВ Шавкат Ахмадович *– доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *sharofzod1954@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 771 78 70*

РАҲМОНОВ Зикриё Пӯлотович *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *rahmonov.@mail.ru.*

В статье анализируются особенности развития профессиональной компетентности учителей начальных классов.

Авторы придерживается мнения, что профессиональная компетентность учителя представляет собой интегративную совокупность профессионально важных личностных качеств, обуславливающих успехи в творческой деятельности учителя начальных классов. Правильная организация и рациональное использование возможностей современных информационных технологий в начальных классах позволяет учителям всесторонне развиваться в компетентностном плане.

В целях развития личностной компетентности учителей начальных классов авторами представлены показатели нормативов компетентности учителя с использованием современных технологий и определены позиции профессиональной компетентности учителей начальных классов в этом направлении.

Ключевые слова: *образование, знание, компетентность, компетентность, развитие, особенность, технология, метод, деятельность, норма, учитель, педагог, информация, качество, инновация.*

FEATURES AND FACTORS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

SHAROPOV Shavkat Ahmadovich *– Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Department of Social and Professional Pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *sharofzod1954@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 771 78 70*

RAKHMONOV Zikriyo Pulatovich *– candidate of pedagogical sciences, associate professor Department of Social and Professional Pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1.* ***E-mail:*** *rahmonov.@mail.ru.*

The article analyzes the features of the development of professional competence of primary school teachers.

The authors are of the opinion that the professional competence of a teacher is an integrative set of professionally important personal qualities that determine success in the creative activity of a primary school teacher. Proper organization and rational use of the capabilities of modern information technologies in primary grades allows teachers to comprehensively develop in terms of competence.

In order to develop the personal competence of primary school teachers, the authors presented indicators of teacher competence standards using modern technologies and identified the positions of professional competence of primary school teachers in this direction.

Key words: *education, knowledge, competence, competency, development, feature, technology, method, activity, norm, teacher, pedagogue, information, quality, innovation.*

Рушди маҳорати педагогии як омузгор ба фаъолияти эҷодӣ ва масъулиятнокии ӯ вобаста аст. Фаъолияти босамари педагогии ӯ дар асоси таҷрибаи амалӣ ташаккул меёбад. Аммо на ҳар як таҷриба манбаи камолоти касбӣ шуда метавонад. Бартарии фаъолияти педагогӣ маҷмӯи сифатҳои шахсӣ, корӣ ва салоҳияти касбии омӯзгор мебошад. Талаботи баланди таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки бо талаботи имрӯза тақозо мешавад, фақат вақте амалӣ мегардад, ки омӯзгори синфҳои ибтидоӣ мутахассиси баландихтисос, соҳиби дониш ва маҳорати педагогӣ бошад. Чунин мутахассис набояд танҳо дорои маълумоти бунёдӣ бошад, балки инчунин дорои донишу малакаҳои касбии ба сатҳи илми муосири равоншиносӣ ва педагогӣ мувофиқ ва салоҳиятнокии касбиаш ба талаботи замон мутобиқ бошад.

Таҳқиқи муаммои салоҳиятнокӣ аз он сабаб муҳим аст, ки сарфи назар аз пажӯҳишҳои зиёде дар ин мавзӯъ, оиди мафҳуми ҳам равиши салоҳиятдор ва ҳам мафҳумҳои “салоҳият” ва “салоҳиятнокӣ” таърифи якхела вуҷуд надорад. Мафҳумҳои салоҳият ва салоҳиятнокиро бояд фарқ кард. Мафҳуми «салоҳият» нисбат ба мафҳуми «салоҳиятнокӣ» васетар мебошад. Салоҳият маҷмӯи сифатҳои ба ҳам алоқаманди шахсиятро (дониш, маҳорат, малака ва усулҳои фаъолият) -ро дарбар мегирад, ки нисбат ба доираи муайяни объектҳо ва равандҳо муайян карда мешаванд ва барои фаъолияти баландсифати истеҳсолӣ нисбат ба онҳо заруранд.

Салоҳияти касбии омӯзгор маҷмӯи интегративии сифатҳои шахсии аз ҷиҳати касбӣ муҳим мебошад, ки омӯзгор ҳам дар раванди таҳсилоти умумӣ ва махсус ва ҳам дар асоси таҷрибаи амалӣ ба даст овардааст, ки сатҳи баланди фаъолияти касбии педагогиро таъмин менамояд. Дараҷаи баланди фаъолияти касбии педагогиро самаранокии он, ки ба сатҳи илми муосир ва талаботи имрӯза мувофиқ аст, муайян мекунад.

Олимон оид ба масъалаи салоҳиятноки касбии муаллими синфҳои ибтидоӣ фикру ақидаҳои гуногунро ифода менамоянд. Масалан, Мальцева Е.В. чунин мешуморад, ки “салоҳияти касбии муаллимони синфҳои ибтидоӣ бо сифати таҳсилоти касбӣ муайян карда шуда, омӯзиши мутаносиби донишҳои касбӣ, малакаҳо, салоҳиятҳои асосӣ ва сифатҳои шахсии аз ҷиҳати касбӣ муҳимро ифода мекунад, ки фаъолияти муваффақонаи омӯзгориро таъмин мекунанд”[4]. Педагог Колпакова Н.В. дар сохтори салоҳияти касбии муаллими синфҳои ибтидоӣ ҷузъҳои салоҳияти касбиро аз қабили: салоҳияти методӣ, равонӣ-педагогӣ ва фаннӣ муайян мекунад [2,88]. Шустова М.В. дар сохтори салоҳияти касбии муаллими синфҳои ибтидоӣ ҷузъҳои зеринро муайян мекунад: салоҳиятҳои равонӣ-педагогии *фаннӣ, методӣ ва шахсӣ.*

Салоҳияти фаннии муаллими синфҳои ибтидоӣ бо инҳо тавсиф мешавад: мавҷудияти дониш ва маҳорат дар соҳаҳои фаннии барои муаллими синфҳои ибтидоӣ зарурӣ ва қобилияти фаъолият кардан бо онҳо.

Салоҳияти методӣ аз инҳо иборат аст: донистани усулҳои классикӣ ва муосир, шаклҳо, воситаҳо, усулҳо, технологияи таълим ва тарбия дар синфҳои ибтидоӣ, қобилияти татбиқ ва коркарди эҷодкоронаи онҳо.

Салоҳияти шахсӣ аз инҳо иборат аст: инкишофи вазифаҳои шахсии муаллими синфҳои ибтидоӣ (ҳавасмандкунӣ, рефлексионӣ, ориентатсионӣ, эҷодӣ-тағйирдиҳанда); сатҳи баланди ҳамдардӣ; доштани малакаи худомузӣ ва рушди худ, омода будан ба иҷрои фаъолияти касбии омӯзгорӣ[10,92].

Салоҳияти касбии омӯзгор ба навгонӣ вобастааст. Ба ақидаи олими шинохтаи тоҷик Шарифзода Ф. «Навгониҳои педагогӣ навовариҳо дар риштаи педагогика мебошанд ва аз тағйироти мақсадноку пешрафта иборат буда, ба муҳити омӯзишӣ унсурҳои устувор бахшида, ба ҷузъҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ ба тамоми низоми омӯзиш беҳбудӣ меоранд»[9,с.360].

Ҳамин тариқ, асоси категорияи «салоҳияти касбӣ»-и муаллими синфҳои ибтидоӣ дарки омӯзгор аз қобилиятҳои педагогии худ, хусусиятҳои гурӯҳи кӯдакон, дурнамои рушди он ва ягонагии ҷомеа мебошад. Чунин дастури консептуалӣ ҷандирии касбии омӯзгорро дар интихоби (на нусхабардорӣ) технология ва усулҳои педагогӣ муайян мекунад, ки барои бомуваффақият амалӣ намудани ҳадафи асосӣ – фароҳам овардани шароит барои ташаккули шахсияти хонандаи синфҳои ибтидоӣ имкон медиҳад.

Барои ташаккул додани салоҳияти шахсии муаллимони синфҳои ибтидоӣ, зарур аст:

1) муносибати маҷмӯӣ ба рушди сатҳи умумии фарҳанг тавассути самти ба шахсият нигаронидашуда ва инкишофёфтаи таълим амалӣ гардад;

2) ташкил намудани фаъолияти мустақилонаи омӯзгорӣ, ки ба инкишофи қобилияти зеҳнӣ ва эҷодӣ, то ҳадди ақал кам кардани маҳдудияти талаба дар амал ва имкониятҳои ӯ мусоидат мекунад. Кори мустақилона метавонад иборат бошад аз: фаъолияти эҷодии педагогӣ, омӯзиши адабиёти иловагӣ ва технологияи муосир, иҷрои лоиҳаҳои мустақил, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои гуногуни таълимӣ;

3) дараҷаи баланди таълими ҳамаи фанҳо;

4) ташкили ҳамкории иҷтимоӣ дар асоси арзишҳои умумибашарӣ ва фарҳангӣ;

5) худидоракунӣ ва худтакмилдиҳӣ тавассути баланд бардоштани сатҳи касбият ва салоҳияти касбии омӯзгор.

Таҳлили назариявии адабиёти психологию педагогӣ имкон дод, ки панҷ меъёри салоҳияти касбии омӯзгори синфҳои ибтидоӣ муайян карда шавад:

Ҷадвали 1

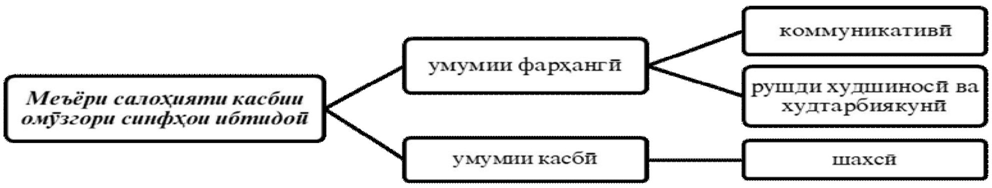

1. *Нишондиҳандаҳои меъёри умумии фарҳангӣ*: - маълумоти умумӣ ва фарогирии ҷаҳонбинӣ;- огоҳӣ дар соҳаи навгониҳои фарҳангӣ;- фарҳанги нутқ.

2. *Нишондиҳандаҳои меъёри умумии касбӣ*:- донистани мундариҷаи фанҳои таълимӣ; - доштани назария ва технологияҳои муосири таълиму тарбия;-дониш ва ба назар гирифтани воқеии омилҳое, ки муваффақияти фаъолияти педагогиро таъмин мекунанд.

3. *Нишондиҳандаҳои меъёри коммуникативӣ*: - зарурати муошират бо кӯдакон, таваҷҷӯҳ ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ; - вокуниши эмотсионалӣ, ҳаракатнокии бозгашт дар муошират; - услуби муошироти дӯстона ва созанда.

4. *Нишондиҳандаҳои меъёри шахсӣ*: - самти касбии шахс: камолоти шахсӣ ва масъулиятшиносӣ, идеалҳои касбӣ, садоқат ба касби интихобшуда; - мавҷудияти сифатҳои хоси касбӣ: муташаккилӣ, ташаббускорӣ, серталабӣ, адолатнокӣ, чандирӣ, фаъолияти зеҳнӣ, эҷодкорӣ; - мавҷудияти сифатҳои мушаххаси психофизиологӣ: устувории системаи асаб, оҳанги баланди эмотсионалӣ-ихтиёрӣ, иҷрои хуб ва тобоварӣ ба фишори равонӣ-эмотсионалӣ.

5. *Нишондиҳандаҳои меъёри рушди худшиносӣ ва худтарбиякунӣ*:

- худтанкидкунӣ, серталабӣ нисбат ба худ; - зарурати навсозии таҷрибаи назариявӣ ва амалии фаъолияти педагогӣ, тамоюли навоварӣ; - услуби фаъолияти тадқиқотӣ.

Меъёрҳои пешниҳодшудаи баҳодиҳии салоҳияти касбии муаллими синфҳои ибтидоӣ яке аз равишҳои имконпазири таҳлили мушкилоти касбии педагогӣ буда, он имкон медиҳад, ки заминаҳои ташхиси қулай ва дастраси салоҳияти касбии омӯзгор дар асоси нишондиҳандаҳои таҳияшуда барои ҳар як меъёри интихобшуда таҳия карда шаванд.

Хусусиятҳои баланд бардоштани салоҳиятнокии касбии муаллими синфҳои ибтидоӣ:

- самараноктар кардани омӯзиш;
- мусоидат ба фардикунонии омӯзиш;
- баланд бардоштани ҳавасмандии омӯзиш;
- пурзӯр намудани фаъолияти раванди маърифатии хонандагон;
- сохтани траекторияи инфиродии таълимӣ барои хонандагон;
- самаранокӣ ва объективии назоратро таъмин намудан;
- баланд бардоштани шавқу ҳавас ба мавзӯи омӯхташаванда.

Истифодаи оқилонаи имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба:

• баланд бардоштани сифати кори хонандагон;

• ноил шудан ба ҳадафҳои хонандагон бо ёрии маводи муосири таълимии электронӣ, ки барои истифода дар дарсҳои синфҳои ибтидоӣ пешбинӣ шудаанд;

• инкишоф додани малакаи худомузӣ ва худидоракунии хонандагон;

• кам кардани душвориҳои дидактикӣ дар байни хонандагон;

• баланд бардоштани фаъолият ва ташаббуси хонандагон дар дарс;

• рушди тафаккури иттилоотӣ ва салоҳияти иттилоотию коммуникатсионии хонандагон.

Мазмуни тайёрии омӯзгорон аз рӯи ихтисоси муайян дар тавсифи тахассусӣ – модели меъёрии салоҳияти омӯзгор, ки маҷмӯи аз ҷиҳати илмӣ асосноки дониш, малака ва маҳорати касбиро инъикос менамояд, пешниҳод карда мешавад. Хусусияти тахассусӣ аслан маҷмӯи талаботи умумӣ нисбат ба омӯзгор дар сатҳи таҷрибаи назариявӣ ва амалии ӯ мебошад.

Хонандагоне, ки дар назди омӯзгорони дорои сатҳҳои гуногуни фаъолияти касбӣ таҳсил мекунанд, аз рӯи хусусиятҳои шахсӣ, аз ҷиҳати ҷиддияти ҷузъҳои алоҳидаи фаъолияти таълимӣ ва сохтори фаъолияти таълимӣ фарқ мекунанд.

Дар байни шартҳои педагогие, ки ба афзоиши салоҳияти касбии муаллимони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунанд, ин аз аттестатсия гузаронидани онҳост. Дар ин маврид муаллим бояд тамоми хусусиятҳои салоҳияти касбии худро исбот карди тавонад.

Ташаккули хусусиятҳои салоҳияти касбии омӯзгори синфҳои ибтидоӣ дар системаи таҳсилоти муттасили омӯзгорӣ, ки раванди яктарафаи педагогиро ифода намуда, зиддиятҳо ва проблемаҳои асосӣ, мақсад, вазифаҳо, принсипҳо, мундариҷа, шакл ва усулҳои ташаккули касбиро дар бар мегирад. салоҳияти омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, ки дар шароити мувофиқи ташкилию педагогӣ фароҳам оварда шудааст, воситаи муҳими табдил ёфтани мутахассисони рақобатпазир, ки қодир ба самаранокии фаъолияти худ дар соҳаи маориф ҳастанд, мебошад.

Дар асоси талаботи муосир роҳҳои асосии ташаккули салоҳияти касбии омӯзгорро аз рӯи чунин хусусиятҳо муайян кардан мумкин аст: кор дар иттиҳодияҳои методӣ, гурӯҳҳои

эҷодӣ; фаъолияти тадқиқотӣ; фаъолияти инноватсионӣ, коркарди технологияҳои нави педагогӣ; шаклҳои гуногуни ёрии педагогӣ ва ғайра.

Салоҳияти педагогии омузгори синфҳои ибтидоӣ меҳнати бузурги ақлӣ, зеҳнӣ, ҷустуҷӯи доимӣ, саъю кӯшиш, қувваи маънавӣ ва ҷисмонӣ, ва кори фаъолонаро аз болои худ талаб мекунад. Шиори ҳаррӯзаи омузгор бояд *“**Зиндагӣ ва омӯхтан**”* бошад. Инро дар фаъолияти педагогӣ меҳвари асосӣ шуморидан лозим аст. Омузгор дар фаъолият худаш инкишоф меёбад, таҷрибааш ғанӣ мегардад ва бо ҳамин ба роҳи комёбиҳои касбӣ ворид мегардад.

АДАБИЁТ

1. Дмитриева, Н.Л. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов сельской школы (На материале образовательной области «Математика»): Дисс... канд.пед.наук / Н.Л.Дмитриева. — Великий Новгород, 2004. – 177с.
2. Колпакова, Н.В. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов средствами развивающих технологий: Дисс... канд.пед.наук / Н.В.Колпакова. – Бийск, 2006.-217с.
3. Крутецкий, В.А. Психология обучения и воспитания школьников / В.А.Крутецкий. – М.: Просвещение, 1976. – 150 с.
4. Мальцева, Е.В., Развитие профессиональной компетентности учителей начальных классов в системе непрерывного педагогического образования – Йошкар-Ола, 2006. – 261 с.
5. Митина, Л.М. Психология профессионального развития учителя. М.: Флинта, 1998. 200 с.
6. Мучкин, Д.П. Педагогические условия формирования профессионально-педагогической самообразовательной компетентности будущих учителей – Павлодар, 2010. – 120 с.
7. Раҳмонова, Д.З. Эҷодкории муаллим дар дарс. /Дастури методӣ. Хуҷанд, 2015.-248с.
8. Хайкин, В.Л. Активность (характеристики и развитие). М.: МПСИ. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 448 с.
9. Шарифзода, Ф. Миралиев А.М. Педапгогикаи умумӣ ва касбӣ./зери назари академик М.Лутфуллоев.Душанбе:Ирфон,2012.-562с.
10. Шустова, М.В. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальной школы – Ишим, 2010. – 252 с.

УДК 37.0.32.8(575.3)
ББК: 74.00

МЕТОДҲОИ ОМӮЗИШИ НУТҚ ВА МУОШИРАТ ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲО

АҲМАДЗОДА Бунафша Саймузафар *– муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10.* ***E-mail****: abunafsha@mail.ru,* ***тел:*** *+(992) 98 505 34 54*

Дар мақола муаллиф дар бораи моҳияти мафҳуми муошират ва баёни нутқ дар заминаи ҳамкорӣ аз барқарор намудан ва рушд додани робитаҳо байни одамон ва ҷомеа, ки дар зери таъсири зарурати фаъолияти муштарак ба вуҷуд меоянд, маълумот медиҳад. Инчунин, дар раванди забономӯзӣ якчанд навъи муоширатро метавон истифода намуд. Аввал мубодилаи иттилоот байни субъектҳои фаъолият, дуюм таҳияи стратегияи муштараки фаъолият бо субъектҳои алоқа ва муошират, сеюм бошад дарк ва фаҳмиши якдигар дар раванди ҳалли масъалаҳои бавуҷудомада мебошад.

Бар асоси таносуби маъно ва аломат метавон шартан гуфт, ки барандаи эҳсосии маъно дар вожа вазифаи аломатро дар робита ба маъно иҷро мекунад ва вожа ба ин васила ягонагии маъно ва аломат аст.

Вожаҳои калидӣ: муошират, таҳия, стратегия, нутқ, мафҳум, такмил, ихтисос, раванд, система, метод, коммуникативӣ.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ РЕЧИ И ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА

АХМАДЗОДА Бунафша Саймузафар *– проректор по воспитательной части Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабова, 10.* ***E-mail****: abunafsha@mail.ru,* ***тел:*** *+(992) 98 505 34 54*

В данной статье автор освещает вопрос сущности понятия общения и выражения речи в контексте сотрудничества по восстановлению и развитию отношений между людьми и обществом, которые возникают под влиянием потребности в совместной деятельности. Также в процессе изучения языка можно использовать несколько видов общения. Первое – это обмен информацией между субъектами деятельности, второе – выработка совместной стратегии деятельности со субъектами общения и коммуникации, третье – взаимопонимание и понимание друг друга в процессе решения возникающих вопросов.

Исходя из соотношения значения и знака, можно условно сказать, что эмоциональный носитель значения в слове выполняет функцию знака по отношению к значению, и, таким образом, слово представляет собой единство значения и знака.

Ключевые слова: *коммуникация, развитие, стратегия, речь, концепция, совершенствование, специальность, процесс, система, метод, коммуникативный.*

METHODS OF LEARNING SPEECH AND COMMUNICATION IN THE PROCESS OF LANGUAGE LEARNING

AHMADZODA Bunafsha Saimuzafar *– vice-rector for Educational parts of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. Akademik Radzhabova, 10.* ***E-mail****: abunafsha@mail.ru,* ***phone:*** *+(992) 98 505 34 54*

In this article, the author talks about the essence of the concept of communication and expression of speech in the context of cooperation to restore and develop relations between people and society, which arise under the influence of the need for joint activity. Also, several types of communication can be used in the language learning process. The first is the exchange of information between the entities of activity, the second is the development of a joint strategy of activity with the entities of communication and communication, and the third is understanding and understanding of each other in the process of solving the arising issues.

Based on the correlation of meaning and sign, it can be conditionally said that the emotional carrier of the meaning in the word performs the function of the sign in relation to the meaning, and thus the word is a unity of meaning and sign.

Key words: *communication, development, strategy, speech, concept, improvement, specialty, process, system, method, communicative.*

Забон ва нутқ муоширатро таъмин менамоянд. Функсияи муошират - ин вазифаи мухимтарин ва равшантарини нутқ мебошад, ки саволҳои зерин метавон ба миён омад. Забони инсон чи тавр омухта шуд? Вай чӣ гуна шарҳ дода шуд? Нақши равоншиносон ва забоншиносон дар он чӣ ҷой доранд?

Дар тӯли 20 солаҳо масъалаи вазифаҳои нутқ ва забон борҳо ба миён гузошта шудааст. Таснифоти зиёде пешниҳод карда шудаанд, ки аз ҳамдигар ҳам аз рӯи шумораи вазифаҳои фарқкунанда ва ҳам аз рӯи номенклатурааашон фарқ мекунанд. Бо тавсифи гуногунии ғояҳои мавҷуда, метавонем ба баъзе асарҳои машҳуртарин таваққуф намоем. Дар ибтидои солҳои 30-юм дар манифести «Кружоки лингвистии Прага» ду вазифаи фаъолияти нутқ тасвир шудааст: муошират ва назм [66]. Баъдтар дар асарҳои намояндаи ин мактаб Р.Олкобсон (1975) зарурати фарқ кардани вазифаҳои зерини хабари нутқ асоснок шудааст. Инҳоянд:

- вазифаи истинодӣ (денотативӣ ё когнитивӣ), ки бо предмети нутқ алоқаманд аст;
- вазифаи эҳсосӣ, бо ифодаи муносибат ба он чизе, ки мавриди баррасӣ қарор дорад, алоқаманд аст;

-функсияи муқарраркунанда (ё фатикӣ), ки ба самти суханвар ба иртибот бо ҳамсӯҳбат мувофиқ аст;

– вазифаи конативие, ки инчунин бо мурочиаткунанда алоқаманд буда, дар ифодаи амри, шакли вокави ва дигар навъҳои мурочиат ба ҳамсӯҳбат зоҳир мегардад;

- вазифаи металлингвистикӣ, ки он ҳолатҳоеро дар бар мегирад, ки нутқ барои шарҳиибораҳои истифодашуда хизмат мекунад; - вазифаи шоиронае, ки бо ибтидои эстетикӣ, тамоюли гуянда ба шакли хабар вобаста аст [204. С. 113].

Агар таснифоти Чейкобсон якчанд чанбаҳои коммуникативиро маҳдуд карда бошад, пас фонологи маъруфи фаронсавӣ А. Мартине се вазифаи асосиро чудо мекунад: коммуникативӣ, экспрессивӣ (ё экспрессивӣ) ва эстетикӣ [118. С. 18]. Ю.С.Степанов (1973) тафсири шахсии ин масъаларо дар асоси сатҳи семиотик пешниҳод мекунад: се вазифаи нутқ — ҳамчун воситаи муошират, шинохту таъсир хизмат кардан — ба вазифаҳои номинативӣ, синтаксисӣ ва прагматикии забон мувофиқат мекунад [175. С. 83].

Шароити муосири сиёсӣ, ичтимоӣ ва иқтисодӣ вобаста ба он воқеияти амалӣ, ки дар минтақа дар сатҳи геополитикӣ ва сиёсати минтақавӣ ба амал омадааст, зарурати чустучӯи равишҳои нави таълими омӯзгоронро дар раванди таълими касбӣ муайян мекунад. Муҳимтарин аз хусусиятҳои инкишофи раванди таълим дар зери таъсири дигаргуниҳои васеътари ичтимоию фарҳангӣ, ки на танҳо зарурати ичтимоии ташкили кори мақсаднок оид ба ташаккули тайёрии касбии кадрҳои педагогӣ ва баланд бардоштани сатҳи фарҳангии онҳо тамоюли нави тараққиёт мебошад, балки дар баробари донишу малакаи ҳалли вазифаҳои стандартии касбӣ, афзалият бо рақобатпазирӣ, дарки зуди мушкилот, ҳисси масъулият ва эчодкорӣ, қобилияти мутобиқ шудан дар муҳити гуногунфарҳангӣ, рушди малакаҳои ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ, хоҳиши пайваста такмил додани касбу кори худ тақозо мекунад ва ҳамаи ин ба вазифаҳои аввалиндарачаи педагог табдил меёбанд.

Баррасии андешаҳо дар бораи нақши сухан ва забонро идома додан мумкин аст. Аммо маводҳои пешниҳодшуда ба хулосаҳои муайян асос медиҳанд. Якум, мураккабии масъала ошкор карда мешавад. Дар фаҳмидани вазифаҳо, яъне. роль, максад, истифодаи нутк ва забон, тасаввурот дар бораи мохият ва муошироти ин ҳодисаҳо ифода ёфтааст. Чунин мавзӯъҳо таваччуҳи доимиро бедор мекунанд, ки дар партави омӯхтани илму дониш, ақидаҳо ва равишҳои нав тачдиди назарро тақозо мекунад. Сониян, вазифаҳои гуногун ошкор мегардад: калима ҳам ҳамчун воситаи муошират ва ҳамчун асбоби дониш амал карда, вазифаҳои танзимкунанда, эстетикӣ, ифодакунанда, сеҳрӣ ва ғайраро ошкор мекунад. Андешаҳои тадқиқотчиён аз бисёр чиҳатҳо фарқ мекунанд, аммо вазифаи муоширатӣ ҳамеша муҳимтарин аст - ин хулосаи сеюмест, ки метавон ба даст овард. Ниҳоят, худи вазифаи коммуникативӣ (муоширатӣ) ҳамчун як вазифаи мураккаб пайдо мешавад, ки якчанд чанбаҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Бо ёрии нутқ фикрҳо ва эҳсосот аз як шахс ба шахси дигар интиқол дода мешаванд. Тавассути он таъсир расонида мешавад, бо ҳамсуҳбат робита барқарор мешавад. Инчунин омӯзиши забонҳо низ бо ин восита ба роҳ монда мешавад.

Салоҳияти коммуникативӣ-нутқӣ ҳамчун таълими бисёрчониба муайян карда шуда, ташаккули навъҳои гуногуни чунин салоҳиятҳои нутқ ва системаи малакаҳои коммуникативӣ барои бомуваффақияти таълим ва фаъолияти нутқ зарур бударо, мувофиқи нуқтаҳои таълимии Стандарти давлатии таҳсилот роҳандозӣ менамояд. Аз ин рӯ барои инкишофи маҳорати коммуникативӣ ва нутқӣ дар шароити муосир ва ҳаёти ҳаррӯза дар баҳодиҳии объективии вазъияти педагогӣ ба ғояи ташаккули тарбияи кадрҳои педагогии нави дорои тафаккури эчодии навоварона, мутахассисони дорои тахассуси баланди касбӣ бо чаҳонбинии васеи фарҳангӣ, ахлоқи ҳамида ва муносибати бомасъулият дар чаҳоншиносӣ диққати махсус дода мешавад, ки омӯзиши он ҳамчун як раванди актуалӣ барои чандин солҳои дигар мемонад

Ақидаи равоншиносон дар масъалаи вазифаҳои сухан гуногунранг мебошанд. Ба ақидаи С.Л.Рубинштейн (1991), нутқ як вазифаи асосиро дорад, ки «мақсади он ҳамчун воситаи муошироти байни одамон хизмат кардан аст»[159. С. 280]. А.Р.Лурия (1979) муҳимтарин вазифаҳои калимаро ҳамчун воситаи тафаккур, муошират ва танзими рафтор чудо мекунад [С. 54]. Ҳарду муаллиф дар вазифаи коммуникативӣ, пеш аз ҳама, чанбаи «хабар»-и (интиқоли) мазмуни равониро мебинанд, аммо бо дохил намудани вазифаи эҳсосӣ-экспрессивӣ ва вазифаи таъсиррасонӣ ба вазифаи коммуникативӣ Рубинштейн ин тафсирро васеъ мекунад.

А.А.Леонтиев бошад (1997) ба ин масъала ба таври худ муносибат мекунад. Вай вазифаҳои нутқро ҳамчун ихтиёрӣ, ки дар ҳолатҳои махсус ба вучуд меоянд, аз вазифаҳои забон, ки дар ҳама гуна амали муошират зоҳир мешаванд, чудо мекунад. Ба вазифаҳои забон инҳо дохил мешаванд: вазифаи коммуникативӣ, вазифаи тафаккур, вазифаи мавчудияти тачрибаи ичтимоӣ-таърихӣ ва вазифаи миллӣ-фарҳангӣ; ба вазифаҳои нутқ — сехрнокӣ (табу,

эвфемизмхо), диакритикӣ (фишурдани нутқ, масалан, дар телеграммаҳо), экспрессивӣ (ифодаи эҳсосот), эстетикӣ (поэтикӣ) ва баъзе дигарҳоро дохил кардан мумкин аст. [С. 250].

Аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва собит шудааст, ки "инсони нав" бояд бевосита дар ҷараёни иҷтимоишавӣ, аз он ҷумла дар давраи ба таълим фаро гирифтан ва дар ҳамкории субъектҳои баробари фаъолият ба даст оварда шаванд. Дар баробари ин диққати асосӣ бояд ба инкишофи сифатҳои эҷодии шахс, тарзи гуфтор ва рафтору кобилияти мустақилона амал кардани вай дар шароитҳои гуногун, аз он ҷумла ба инкишофи қобилияти омӯзиш ва пайдо кардани малакаҳои муомилот дар натиҷаи таълим, равона карда мешавад. Яъне, унсури пешбари тайёр намудани "шахсияти нав" барои инфрасохтори муосири истеҳсолӣ ин маҳорат мебошад, ки дар он мундариҷа ва сегменти фаъолияти коммуникативӣ нақши муҳим мебозад.

Таърифи ба ҳамин монандро Г.Н.Филонов, ки асосгузори мактаби илмии соҳаи методология, назарияи тарбия ва педагогикаи иҷтимоӣ мебошад, пешниҳод намуда дар низоми ягонаи тарбияи шахсият бо инфрасохтори он (ҷаҳонбинӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ, шуури ҳуқуқӣ ва шаҳрвандӣ, ки дар раванди иҷтимоигардонии шахсият амалӣ мегардад) барои ҷомеа, диққати махсус ба самтгирии фаъолият медиҳад. "Ҳамоҳангии сохтори иҷтимоии шахсият, -менависад Г.Н.Филонов, - пеш аз ҳама, самтгирии марбутаи фаъолияти ҷамъиятӣ номутаносибиеро истисно менамояд, ки дар натиҷаи 25 инкишофи нобаробари як ҷониби шахсият аз ҳисоби дигар ҷонибҳо дар асосҳои гуногунии иҷтимоӣ ба амал меоянд» [С. 223].

Набояд онро низ фаромӯш намуд, ки инкишофи шахсият, хусусан дар давраи донишомӯзӣ, на танҳо иҷтимоикунонӣ, азхудкуниии муносибатҳои иҷтимоӣ аз ҷониби донишҷӯён мебошад, балки фардикунонӣ, яъне азхудкунии интихобии ин муносибатҳо дар шакли инфиродии такрорнашаванда тарзи муошират ва баёни нутқ мебошад. Бинобар ин, мушкилоти ташаккули шахсияти донишҷӯён метавонад танҳо мисоли пайвастшавии ҳамоҳанг ва ҳаллу фасли ин ихтилофҳо матраҳ гардад. Мо метавонем бо он нуқта розӣ шавем, ки ҳамоҳангӣ раванди инкишофи шахсияти донишҷуёнро тавсиф менамояд, зеро он дар натиҷаи инкишофи ҳар як паҳлӯи шахсияти онҳо – тафаккур, ҳиссиёт, ирода ташаккул меёбанд. Маълум аст, ки ташаккули ҳамоҳангӣ ғайримуташаккил набуда барои инкишофи он дар шахсият ҳамеша тарбияи дурусти ӯ зарур аст.

Инкишофи қобилияти коммуникативӣ-нутқии донишҷӯён дар раванди омӯзиши забонҳо чӣ дар психологияи назариявию амалӣ ва чӣ дар педагогика мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Инкишофи соҳаи коммуникативии ҳар як донишомӯз маҳз дар синну соли донишҷӯӣ, вақте ки заминаҳои муайяни муоширатӣ ва нутқӣ, аз он ҷумла касбӣ ташаккул меёбанд, барои инкишофи ҳамаҷониба замина мегузоранд. Қобилиятҳо одатан ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: умумӣ ва махсус. Ба қобилиятҳои умумӣ қобилиятҳое дохил мешаванд, ки муваффақияти шахсро дар намудҳои гуногуни фаъолият муайян мекунанд. Аз ин рӯ, қобилиятҳои умумиро, чун қоида, интеллектуалӣ меноманд ва қобилиятҳои махсус муваффақияти шахсро дар баъзе соҳаҳои махсуси фаъолият муайян мекунанд, ки дар таснифот онҳо аз рӯи намудҳо ифода меёбад.

Моҳияти мафҳуми муошират ва баёни нутқ дар заминаи ҳамкорӣ аз барқарор намудан ва рушд додани робитаҳо байни одамон ва ҷомеа, ки дар зери таъсири зарурати фаъолияти муштарак ба вуҷуд меоянд, иборат мебошад. Якчанд навъи муошират мавҷуд аст. Аввал мубодилаи иттилоот байни субъектҳои фаъолият, дуюм таҳияи стратегияи муштараки фаъолият бо субъектҳои алоқа ва муошират, сеюм бошад дарк ва фаҳмиши якдигар дар раванди ҳалли масъалаҳои ба вуҷуд омада мебошад.

Сухан ва нутқи бурро вазифаи олии системаи асаб, муҳимтарин механизми фаъолияти зеҳнӣ ва шакли муошироти одамон мебошад. Се навъи нутқро ҷудо кардан мумкин мебошад: нутқи намоён (хаттӣ), шунавоӣ (даҳонӣ), ва гуфторӣ (хомӯш).

Л.С. Виготский проблемаҳои тафаккур ва нутқро таҳқиқ намуда, механизмҳои муоширатро ба шуури фард шарҳ дода маънои фарҳанг ва таърихи табдили муоширатро ҳамчун аз ҷиҳати фарҳангӣ шуури фард ошкор намуд. Табдили механизмҳои муошират ба забонҳои хориҷӣ ба ҷаҳони фардии шахс ва дигар равандҳои ба он алоқаманд ҳамчун тавлиди муоширатӣ ҷаҳони дар раванди рушд ёфтани донишомӯз аз ҷониби психологияи фарҳангӣ - таърихӣ дар асоси маълумотҳои забоншиносӣ омӯхта мешавад. Ҳар як шахс дорои системаи муошироти шифоҳӣ ва ғайривербалӣ мебошад, ки дар муошироти якдигар ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ истифода шуда, дар раванди таълиму тарбия ва такмили ихтисоси донишомӯз ташаккул меёбад.

Шуури инсонро омухта, алоқаи онро бо фаъолияте, ки дар он на танҳо зухур меёбад, балки ташаккул меёбад, таъкид намуда, аз он чизе, ки ҳар як шахс мавҷудияти чамъиятӣ, фаъолияти вай ва шуури у чамъиятӣ мебошад, парешон кардан мумкин нест. Шуури инсон дар раванди муошироти байни одамон ва омӯзиши забонҳо ташаккул меёбад. Раванди алокаи маънавӣ, бошууронаи байни одамон, ки дар асоси фаъолияти амалии якҷоя ба амал баровардa мешавад, ба воситаи нутқи бурро ва муошироти хуб ба амал меояд.

Аз ин рӯ, пешниҳод дар бораи табиати иҷтимоии шуури ҳар як шахс дар шинохти сухангӯӣ муошират татбиқи мушаххас мегирад. «Забон, — навишта буд К. Маркс, — амалӣ буда, барои одамони дигар вуҷуд дорад ва танҳо ба ҳамин тариқ барои худам, шуури ҳақиқӣ вуҷуд дорад». [142]

Дар робитаи зич бо ягонагии шуур ва забон ба ин васила барои тадқиқоти равоншиносӣ муҳимтарин далел ба назар мерасад. Забон ва муошират дар раванди ташаккули таърихии худ бо халқ инкишоф ёфта, дар баробари ба ҳам пайвастани қабилаҳо ва миллатҳо ба забони миллатҳо ва баъд бо ташаккули миллатҳо ба забони миллӣ табдил меёбад. Он ҳамеша ҳамчун асбоби муайянкунандаи сатҳи зиндагӣ ва рушди мардум хизмат мекард ва бо ҳамин вазифаи рамзӣро иҷро мекард. Дар баробари гуфтори солим муҳимтарин василаи муошироти байни одамон сухани ғайривербалӣ муошироти бурро ва нутқи фаҳмо мебошад, ки онро паралингвистӣ ё экстралингвистикӣ меноманд.

Ба шарофати воситаҳои алоқаи гайри-вербалӣ имкониятҳои муошироти байни одамон хеле васеъ мешаванд. Воситаҳои ин намуди муошират ва нутқи бурро, ки мухтасар ва аксаран ифоданоктаранд, нисбат ба воситаҳои шифоҳӣ хеле самараноктаранд. Ҳар як шахс дорои системаи муошироти шифоҳӣ, нутқи бурро ва ғайривербалӣ мебошад, ки дар раванди сӯханронӣ истифода мешавад ва дар тарбия, таълим ва такмили ихтисос ташаккул меёбад. Дар дунё имову ишораҳои универсалии муошират мавҷуданд, ки барои ҳама фаҳмоанд (табассум, салом ё ишораи дастони видоъ ва ғ.). Аммо баъзе "калимаҳо"-и забони бадан, ки ин ё он ҳолати дохилии шахсро хеле фасеҳ баён мекунанд, танҳо барои онҳое, ки ба фарҳанг ё зерфарҳанги муайян тааллуқ доранд, фаҳмоанд.

Бар асоси таносуби маъно ва аломат метавон шартан гуфт, ки барандаи эҳсосии маъно дар вожа вазифаи аломатро дар робита ба маъно иҷро мекунад ва вожа ба ин васила ягонагии маъно ва аломат аст. Вале танҳо ба маънои хеле нисбӣ ва шартӣ метавонад барандаи ҳиссии маъноро ҳамчун аломати нутқи бурро ё муошироти маънӣ шинохт, зеро аломат ба маънои аслӣ, дақиқ чизеро ифода мекунад, ки маънои дохилии худро надорад - баъзе воқеияти ҳиссии беруна, ки маънои онро дорад, ба ивазкунандаи шартӣ ё аломати чизи дигар табдил меёбад. Сухан ва нутқи бурро бояд одатан ягон вазифаи каму беш бошууронаи суханварро ҳал кунад ва амале бошад, ки ба онҳое, ки ба онҳо мурочиат карда мешавад, ин ё он таъсир дорад, гарчанде ки баъзан сухан воқеан каму беш равандест, ки рафти онро беихтиёр муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдулина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. Просвещение, 1990 С.25-26.
2. Выготский, Л.С. Собрание соченений в подготовке учителя. 1983 С. 281.
3. Зайцев, Г.К. Потребности информационный подход воспитании/советская педагогика №11, 1991-с. 29-32.
4. Леонтев, А.Н. Избранные психологические произведения. Педагогика, 1983-Т.2.-с176.
5. Столяров, В.И. Методологические принципы определения понятий в процессе научного исследования. Уч. Пособие -М: 1984 с.59
6. Шаймардонов, Р.Х. Теория и технология интенсивного развитии профессиональной личности учителя в вузе. Автореф.диссерт. д.п.н. Казань, 1998.-39с.
7. Byram, M. Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
8. Arutyunova, N.D. Discourse // Linguistic encyclopedia / Ed. by Yartseva V.N. M.: Sov. Encyclopedia, 1990. P. 136-137.

МУНДАРИҶА ВА НАҚШИ КУРСИ МАХСУСИ ОЗМОИШӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ ИНСОНГАРОЁНАИ ДОНИШҶӮЁНИ МУАССИСАҲОИ ОЛИИ КАСБӢ

***РАСУЛОВА Азизахон Солиҷоновна** – унвонҷӯйи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** rasulovaaziza79@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 779 40 54*

Дар мақола масъалаҳои мундариҷа ва нақши курси махсуси озмоишӣ дар ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯёни макотиби олии касбӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки макотиби олии касбӣ барои ташаккули мавқеи инсонгароии донишҷӯён имкониятҳои васеъ дорад, аммо татбиқи имкониятҳои зикршуда дар раванди педагогӣ нисбатан душвор аст ва ҷуброн намудани ин норасоии шароит бо татбиқи курси махсус имконпазир аст. Кори озмоишӣ аз таҳлили натиҷаҳое иборат буд, ки дар ҷараёни иҷрои курси махсус барои донишҷӯёни бахши 3 «Мавқеи инсонгароёнаи омӯзгори оянда ҳамчун сифати муҳими касбӣ» ба даст оварда шудаанд. Дар заминаи ҷузъҳои мундариҷаи таълим мундариҷаи курси махсус муайян карда шудааст.

Хулоса шудааст, ки омузиши курси махсус барои дарки шахсияти худ дар фаъолияти амалии педагогӣ, дуруст будани интихоби касб ва ташаккули сифатҳои инсонгароёнаи донишҷӯён мусоидат намудааст.

***Вожаҳои калидӣ**: инсонгароӣ, ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯён,раванди таълим, тарбия, омузгор, донишҷӯ,сифатҳои шахсӣ, курси махсус*

СОДЕРЖАНИЕ И РОЛЬ СПЕЦИАЛЬНОГО ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО КУРСА В ФОРМИРОВАНИИ ГУМАННОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

***РАСУЛОВА Азизахон Солиджоновна** – соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1. **E-mail:** rasulovaaziza79@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 779 40 54*

В статье рассматриваются вопросы содержания и роли специального экспериментального курса в формировании гуманной позиции студентов высших профессиональных учебных заведений. Отмечено, что высшие профессиональные школы имеют широкие возможности для развития гуманной позиции студентов, однако реализация указанных возможностей в педагогическом процессе сравнительно затруднена, и компенсировать этот недостаток условий можно внедрением специального курса. Экспериментальная работа заключалась в анализе результатов, полученных в ходе реализации специального курса для студентов секции 3 «Гуманная позиция будущего учителя как важное профессиональное качество». Содержание спецкурса определялось на основе компонентов содержания образования.

Сделан вывод, что изучение спецкурса способствует пониманию своей личности в практической педагогической деятельности, правильности выбора профессии и формирование гуманистических качеств студентов.

***Ключевые слова:** гуманизм, формирование гуманистической позиции учащихся, учебный процесс, образование, учитель, ученик, личностные качества, спецкурс.*

THE CONTENT AND ROLE OF A SPECIAL EXPERIMENTAL COURSE IN THE FORMATION OF A HUMANE POSITION OF STUDENTS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

***RASULOVA Azizakhon Solidzhonovna** – candidate of the university-wide Department of Pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1. **E-mail:** rasulovaaziza79@mail.ru, **phone:** (+992) 92 779 40 54*

The article examines the issues of the content and role of a special experimental course in the formation of a humane position of students of higher professional educational institutions. It is noted that higher vocational schools have ample opportunities for developing the humane position of students, however, the implementation of these opportunities in the pedagogical process is relatively difficult, and this lack of conditions can be compensated for by introducing a special course. The experimental work consisted of analyzing the results obtained during the implementation of a special course for students in section 3 "The humane position of a future teacher as an important professional quality." The content of the special course was determined on the basis of the components of the educational content.

It was concluded that studying the special course contributes to the understanding of one's personality in practical teaching activities, the correct choice of profession and the formation of humanistic qualities of students.

Key words: *humanism, formation of a humanistic position of students, educational process, education, teacher, student, personal qualities, special course.*

Дар шароити муосири навсозии низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон омода намудани донишҷӯёни муассисаҳои олии педагогӣ ба фаъолияти касбӣ як раванди тому бисёрҷанба маҳсуб шуда, муҳимтарин маҳаки он ба самти инсонгароӣ самтгузорӣ намудани раванди таълиму тарбия мебошад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (соли 2013) махсус таъкид меравад, ки мутахассиси оянда бояд аз ҳама ҷониб соҳибмаълумот, бо зеҳни ба қабули тасмимҳои ғайримуқаррарӣ омода, босалоҳият, соҳиби тафаккури васеъ, аз ҷиҳати маънавӣ, ахлоқӣ ва касбӣ ба фаъолити интихобкардааш омода бошад.

Макотиби олии касбӣ барои ташаккули мавқеи инсонгароии донишҷӯён имкониятҳои васеъ дорад, аммо татбиқи имкониятҳои зикршуда дар раванди педагогӣ нисбатан душвор аст ва ҷуброн намудани ин норасоии шароит бо татбиқи курси махсус имконпазир аст.

Кори озмоишии мо аз таҳлили натиҷаҳое иборат буд, ки дар ҷараёни иҷрои курси махсус барои донишҷӯёни бахши 3 «Мавқеи инсонгароёнаи омӯзгори оянда ҳамчун сифати муҳими касбӣ» ба даст оварда шуданд. Дар заминаи ҷузъҳои мундариҷаи таълим мо мундариҷаи курси махсусро муайян намудем.

Ба сифати меъёрҳои интихоби мундариҷа, ки барои ташаккули мавқеи инсонгароёна муҳиманд, шартҳои зерин интихоб шуданд:

- тағйирпазирӣ (доштани шаклҳои дигар)-и мундариҷаи таълим;
- фароҳам овардани имконият барои инкишофи эҷодии омӯзгори оянда, зоҳиршавии қобилиятҳои инфиродӣ;
- мавҷудияти захираи донишҳои зарурӣ барои қабули қарорҳо дар вазъиятҳои мухталиф.

Ҳадафи курси махсуси «Мавқеи инсонгароёнаи омӯзгори оянда ҳамчун сифати муҳими касбӣ» ба ташаккули мавқеи инсон инсонгароёнаи омӯзгори оянда тавассути аз худ намудани дониш роҷеъ ба ҳадафҳо ва арзишҳои педагогикаи инсонгароӣ, роҷеъ ба иқтидори инсонгароӣ равона шуда, малакаҳои муошират бо хонандагон ва қобилияти вокуниши минбаъдаи донишҷӯёнро ташаккул дод.

Барномаи курси махсуси «Мавқеи инсонгароии омӯзгори оянда ҳамчун сифати муҳими касбӣ». Шарҳи тавзеҳӣ.

Курси махсус - ин шакли махсуси ташкил ва гузаронидани машғулият мебошад. Ҳадафи он - мусоидат ба донишҷӯён дар тавсиаи ҷаҳонбинии касбии онҳо ва ташаккул додани малака ва маҳорати иловагии дар касбиояндаи онҳо зарурӣ аст. Омӯзиши донишҷӯён дар ҷараёни курси махсус бо назардошти шартҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

• хоҳиши иштироки донишҷӯ дар курси махсус дар заминаи манфиатҳои касбӣ- шахсии донишҷӯ;
• навиштани кори курсӣ аз рӯи натиҷаҳои машғулиятҳо дар курси махсус;
• тартиб додани лоиҳаҳои амалӣ;
• муҳокима ва таҳлили лоиҳаҳои амалии донишҷӯён дар машғулиятҳо;
• азхудкунии донишҳои назариявӣ,
• кори мустақилона бо адабиёти илмию методӣ ва воситаҳои таълимӣ.

Ба сифати муқаррароти асосии курси махсус на танҳо ташаккули дониш, малака ва маҳорат, балки дар амал татбиқ намудани онҳо буд. Курси махсус ҷузъи ҷудонашавандаи таркибии раванди таълим буд, зеро он ба барномаи таълимӣ дохил карда шудааст ва вобаста

ба ин, дар ташаккули мавқеи инсонгароёнаи омӯзгори оянда низ мусоидат карда метавонад. Курси махсуси пешниҳодшуда дар низоми омодакунии касбии омӯзгор мавқеи муҳимро ишғол менамояд, зеро он донишҳои иловагиро медиҳад, барои аз худ намудани малакаю маҳорати зарурии касбӣ дар истифодаи шаклҳои мухталифи таълим мусоидат менамояд.

Қобилияти ҳамкории самаранок бо шахсони дигар - талаботи мубрами омодагӣ ба ҳаёт дар ҷомеаи демократӣ мебошад. Танҳо он омӯзгороне метавонанд муносибатҳои инсонгароёнаро омӯзонанд, ки соҳиби мавқеи возеҳу аниқи инсонгароёна бошанд ва дар ҳамкорӣ бо шарик ба принсипҳои инсонгароӣ устуворона такя намоянд: майл ба инкишофи муносибатҳои арзишманд; принсипи субъективӣ будан; қабули кӯдак ҳамчун як падидаи муқаррарӣ, эътирофи ҳуқуқи кӯдак ба мавҷудияти худ дар ҳамин ҳолате, ки ӯ дорад.

Ин ҳолат ҷустуҷӯи чун раҳнамоҳоеро дар тайёр кардани омӯзгор талаб мекунад, ки аз ҷониби омӯзгор хуш пазируфта мешаванд, фаъолияти ӯро дар тарбияи кӯдаки инсондӯсту инсонпарвар ҳавасманд мегардонанд. Курси махсуси пешниҳодшуда барои мусоидат намудан ба ташаккули мавқеи инсонгароёнаи омӯзгори оянда ва инкишофи қобилияти ташаккули мавқеи оқилона дар хонандагони мактаб пешбинӣ шудааст.

Муқаррароти асосӣ:

Худшиносии омӯзгори оянда - яке аз шартҳои муҳими фаъолияти омӯзгорӣ мебошад. Рефлексияи педагогӣ - воситаи муҳими идроки худ, нигоҳ аз ҷониби дигар ба симои ботинии худ ва дар маҷмӯъ раванди педагогӣ мебошад. Асоси муносибатҳои инсонгароёна дар низоми «омӯзгор - шогирд» муносибатҳои субъект – субъект мебошад. Дар маркази муносибатҳо таваҷҷӯҳ ба шахсияти «дигар», огоҳӣ аз озодии интихоб аст. Инкишофи қобилияти худшиносӣ ва худтакомули омӯзгорони оянда.

1. Дар раванди ташкили таълими курси махсус тибқи муқаррароти бунёдии зикршуда вазифаҳои зерин ҳаллу фасл карда шуданд: ташаккули муносибати арзишманд дар байни донишҷӯён нисбати ҷанбаҳои инсонпарваронаи таълим;

2. Раҳнамоии донишҷӯён ба қабули мусбати шахсияти кӯдак, ба ҳар кадоми онҳо бо «фарзияи некбинона» муносибат кардан ва равиши махсусро интихоб кардан;

3. Фароҳам овардани шароит барои муносибатҳои субъекту субъект дар раванди педагогӣ.

Курси махсус барои 34 соати таълимӣ пешбинӣ шуда, 6 соат лексия ва 28 соати машғулиятҳои семинариро дар бар мегирад, ки он дар ташаккули мавқеи инсонпарваронаи омӯзгори оянда мусоидат мекунад.

Мавқеъ дар фаъолият ташаккул ва татбиқ мегардад. Дар муносибатҳое, ки дар фаъолият ташаккул меёбанд, донишҷӯён ғамхорӣ ба ҳамдигар, меҳрубонӣ, дарки дигаронро зоҳир мекунанд, ақида ва афкори худро ошкор мекунанд, ки таҳкурсии мавқеи инсонпарваронаро ташкил медиҳанд. Инъикоси муносибатҳо шарт ва василаи ташаккули мавқеи инсонпарварона дар байни донишҷӯён мебошад. Ҳангоми ташкили кори озмоишӣ шартҳои зерин риоя карда шуданд:

1. Ба фаъолияти муттасили таълим ворид кардани донишҷӯ ва тарбияи одат нисбати он.

2. Инкишофи фаъолияти самтноки донишҷӯ барои азхудкунии арзишҳои инсонпарварона ва татбиқи онҳо.

3. Ташкили муошироти педагогӣ, ки барои таваҷҷӯҳ ба атрофиён, инкишофи тамоюлҳои ҳамдардӣ, пазироӣ, пазироии шахсияти худ ва мутобиқати ботин ва зоҳир мусоидат мекунад. Вобаста ба рефлексия, яъне сатҳҳои сабту таҳлили ботинии аз ҷониби В.П.Бездухов пешниҳодшуда [1] (рефлексияи умумии илмӣ, рефлексияи назариявии педагогӣ ва рефлексияи амалии педагогӣ) чунин бармеояд, ки ташаккули муносибатҳои рефлексивиро бо назар ба умқи амали педагогӣ (бо таҳлили «ботини худ») оғоз кардан зарур аст.

Ташаккули мавқеи инсонпарварона дар донишҷӯён дар раванди рефлексия дар заминаи фаъолияти педагогӣ, ташаккули муносибати муайян нисбати он ба амал омад.

Ба сифати тарзи психологие, ки инъикос кардани муносибати худро имкон медод, механизми "баргардонидани таҷрибаи эҳсосӣ" баромад кард. Дар ин маврид мо чунин гуфтаҳои А.Н.Леонтевро ба роҳбарӣ гирифтем - барои он, ки маъно дар робитаҳои воқеии субъект амали худро оғоз кунад, онро эҳсос кардан лозим аст [8].

Ба ташаккули мавқеи инсонгароёнаи донишҷӯён эҷод намудани вазъиятҳои махсусе кӯмак намуданд, ки дар онҳо азхудкунии дониш (арзишҳо) ва инкишофи малакаҳо тавассути эҳсос, ҳазм намудан ба амал меомад ва дар натиҷаи ин эҳсоси дилсӯзиву шафқат нисбати шахси дигар (ҳамдардӣ, ғамшарикӣ) мусоидат мекард. хамфикрй) инкишоф ёфт, ки ҳамаи ин моҳияти мавқеи инсонгароӣ мебошад.

Яке аз вазифаҳои асосӣ роҳнамоии раванди аз нав дарк кардани фаъолияти донишҷӯён аз ҷониби худ дар асоси масири инсонгароӣ буд. Зарурати аз нав дарк намудан дар вазъияти дучор шудан бо вазъияти муноқиша, ҳолати ҳалталаб ба вуҷуд меояд, вақте ки таҷрибаи пештара дар шароити сифатан дигаргуншуда дар фаъолияти касбӣ натиҷаҳои мусбатро таъмин карда наметавонад.

Дар натиҷаи фароҳам кардани фазои махсуси рефлексивии эҷодкорона на танҳо табодули иттилоот ва таҷриба роҷеъ ба масъалаи зикршуда ба вуҷуд омад, балки имкон пайдо шуд, ки ба маънои нав маънои объективӣ дода шавад, ки баъдан ба раванди ташаккули тафаккури нави педагогии донишҷӯ мусоидат намуд.

Донишҷӯёне, ки марҳилаи дарки дубораро бомуваффақият анҷом доданд, ба марҳилаи амал гузаштанд; онҳо оиди вазъиятҳое, ки дар воқеият рӯй дода метавонанд, мулоҳиза карданд, онҳоро чун нақш бозиданд.

Дар рафти кор бо донишҷӯён мо принсипи муколама, принсипи инсонпарварӣ, таҷдиди нерӯи эҷодии шахсияти донишҷӯ тавассути «ҷалб»-и ӯ ба раванди ба даст овардани таҷрибаи нави маънавӣ, экзистенсионалӣ, тавассути ошкоро будани таҷрибаи шахсиятӣ ва касбии онҳое, ки муошират мекунанд; принсипи муҳити барои инкишоф мусоидаткунанда, ки «ҷалби» омӯзгорони ояндаро ба фазои мусоиди муошират дар назар дорад, ба роҳбарият гирифтем. Барои бомуваффақият амалӣ намудани ҳамкориҳои инсонпарварона хоҳиши донишҷӯ ба инкишофи касбӣ ва шахсӣ, некбинӣ, қабули бечунучарои ҳамдигар - шароити зарурӣ барои кор дар машғулиятҳои курси махсус мебошанд.

Ҳадафи курси махсус - ботадриҷ дарк намудани имконият ва зарурати кор бо тарзи нав, дар заминаи принсипҳои муносибати арзишмандона нисбати донишҷӯ мебошад. Амали курси махсус ба он нигаронида шудааст, ки донишҷӯён аз арзишҳои инсонгароёнаи таълим огоҳ бошанд; ханҷорҳо (стереотип) дарки «акс», дарки «дигар»-ро бартараф кунанд, пазируфтани шахсияти худро омӯзанд.

Намунаи лексия бо унсурҳои сӯҳбат, ки бо унсурҳои омӯзиш (тренинг) тавъам шудааст.

Яке аз роҳҳои инкишоф додани пазируфтани шахсияти худ - ин дарк кардани ҷиҳатҳои хубу фазилатҳои худ мебошад. Ҳама одамон ҷиҳатҳои қавӣ доранд, ки худи шахс онҳоро дарк намекунад. Ин ҷиҳатҳои қавиро дарк карда, қобилияти муошират бо одамонро мустаҳкам кардан мумкин аст. Калимаи «фазилат» ба ҳама гуна маҳорат, истеъдод, қобилият ё сифати шахсӣ дахл дорад, ки барои босамар амал кардан кӯмак мекунад. Имкониятҳои дар оянда имконпазири худро омӯхта, имкониятҳои аллакай мавҷудбударо инкишоф додан зарур аст. Ҷиҳатҳои заифро тавассути ба даст овардани таҷрибаи мусбӣ ба ҷиҳатҳои қавӣ табдил додан мумкин аст.

Намунаи дарси амалӣ, ки метавонад барои беҳтар кардани пазироии шахсияти худ истифода шавад. Дар ин машқ вазифаи ошкоро муҳокима кардани ҷиҳатҳои тавонои худро бо аъзоёни дигари гурӯҳ дар бар мегирад:

1. Дар бораи ҳар чизе, ки шумо хуб иҷро мекунед ва ҳама чизе, ки шумо кардаед ва аз он фахр мекунед, ҳама чизеро, ки ба даст овардед, фикр кунед. Ҳамаи дастовардҳо ва муваффақиятҳои мусбати худро дар гузашта номбар кунед. Ҳар як дастовардро қайд кунед. Ҷумлаи шумо метавонад чунин оғоз шавад: “Муваффақиятҳои мусбии ман ...”

2. Ба ҷуфтҳо тақсим шавед, дастовардҳои гузаштаатонро бо ҳамдигар нақл кунед. Баъдан, бо кӯмаки шарики худ, муваффақиятҳои гузаштаро аз назар гузаронед, то ин ки ҷиҳатҳои қавиеро, ки ба шумо дар ноил шудан ба онҳо кӯмак карданд, муайян намоед. “Фазилатҳои шахсии ман ...”

3. Ҳар як узви гурӯҳ бояд дар бораи тамоми фазилатҳои худ дар назди гурӯҳ сухан гӯяд. Баъдан ба гурӯҳ бо саволи зерин муроҷиат кунед: “Шумо боз кадом ҷиҳатҳои қавиро дар ман мушоҳида кардаед?”. Баъдан аъзоёни гурӯҳ ба рӯйхати ҷиҳатҳои тавонои шумо сифатҳо, малакаҳо, хусусиятҳои дигаре, ки шумо аз даст додаед ё беаҳамият гузоштед, илова мекунанд. Дар ин маврид бояд робитаи мутақобила мавҷуд бошад: агар як узви гурӯҳ ба дигараш дар бораи фазилати худ нақл кунад, охирин бояд дар шакли тавсифи рафторе, ки ин фазилат дар он зоҳир мешавад, афкорашро гӯяд.

4. Пас аз он ки ҳамаи аъзоёни гурӯҳ дар бораи ҷиҳатҳои тавонои худ нақл карданд ва дар бораи дигар ҷиҳатҳои бартарии худ афкору мулоҳизаҳоро гирифтанд, савол додан мумкин аст: «Ба ман барои амалӣ кардани тамоми фазилатҳоям чӣ халал расонд?». Баъдан аъзоёни гурӯҳ роҳҳои бартараф кардани он омилҳоеро меомӯзанд, ки ба амалӣ шудани фазилатҳои онҳо халал мерасонанд. «Монеа дар роҳи амалӣ кардани хислатҳои хуби ман ин аст...».

5. Дар бораи комёбиҳои гузаштаи худ ва ҷиҳатҳои тавонои худ фикр кунед. Дар бораи он фикр кунед, ки чӣ тавр метавон тавоноии худро барои беҳтар кардани миқдор ва сифати муносибатҳои наздик бо одамони дигар истифода бурд. Баъдан барои ҳафтаи оянда ҳадаф гузоред, то ки ё миқдор ё сифати муносибатҳои наздикатонро беҳтар намоед. Нақша истифодаи ҷиҳатҳои хуби худро барои расидан ба ин ҳадаф тартиб диҳед. Супориш дар хона бо муҳокимаи минбаъда дар машғулиятҳои семинарӣ анҷом дода мешавад. “Мақсади ман ...”. “Барои ин ман аз ҷиҳатҳои хуби зерин истифода мекунам...” “Барои ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда ман бо истифода аз усулҳои зерин ҷанбаҳои қавии худро дарк мекунам...” “Ман медонам, ки ҳадафи ман ба даст меояд, вақте ки ...”

Ду намуди пазироиро ифода кардан мумкин аст: қабули пешакӣ ва қабули минбаъда. Тасдиқи шахси дигар, ки барои таваккали ошкоркунии шахсии ӯ зарур аст, қабули пешакӣ номида мешавад. Изҳори пазироӣ пас аз он, ки шарик таваккали ошкоркунии худро ба дӯш гирифт, қабули минбаъда аст.

Қабули пешакиро тавассути изҳори дилбастагӣ ё муҳаббати бечунучаро нисбати шахс ифода кардан мумкин аст. Дилбастагии бечунучаро чунин ифода меёбад: шумо нисбати шахси дигар эҳтироми самимӣ ва амиқи худро баён мекунед, ки ин ба ӯ озодии комил медиҳад, то ки тафовути худро аз дигарон баён кунад. Ба ибораи дигар, пазироии бечунучаро ба ӯ имкон медиҳад, ки асли худаш бошад. Ҳамзамон ин маънои онро надорад, ки шумо ҳар чизеро, ки шахси дигар мекунад, тасдиқ мекунед. Тасдиқ аз пазироии шахсияти шахсе, ки ба шумо писанд аст, хеле фарқ мекунад. Ба шумо шояд рафтори ин ё он шахсро писанд наояд, аммо метавонед пазироии худро изҳор кунед.

Яке аз роҳҳои асосии изҳори қабули қаблӣ – чунин рафторе мебошад, ки шарик боварӣ кунад, ки ҳангоми таваккали ошкоркунии шахсияти худ ба ӯ бо пазироӣ ва дастгирӣ ҷавоб хоҳанд дод. Агар ифодаи қабули пешакӣ барои шахс барои гирифтани таваккали ба роҳ мондани муносибатҳои нисбатан наздик ва пурсамар муҳим бошад, он гоҳ иртиботи қабули минбаъда ба инкишофи муносибатҳо мусоидат мекунад.

Илова ба малакаҳои гӯш кардан ва фаҳмидан инчунин дигар роҳҳои ноаёни ифодаи пазироии қабули шахси дигар пеш аз он ва пас аз он, ки онҳо таваккали ошкоркунии худро доранд, вуҷуд доранд. Масалан, кӯмак кардан ба шарик, аз ӯ кӯмак пурсидан, вақтро бо ҳам гузаронидан аст. Ин ҳама роҳҳое мебошанд, ки рафтор ба таври ноаён пазироии шарикро ифода мекунад. Ин муошırати ғайримуқаррарӣ як қисми муҳими ташаккули муносибатҳои боваринок мебошад.

Нокомӣ дар ифодаи пазироӣ дар мавридҳои зерин ба амал омада метавонад: якум, ҳангоми қабул ба таври расмӣ, ҳамчун қолаб ифода меёбад. Дар забон ибораҳои маъмули сершумори пазироӣ мавҷуданд, масалан: «Ман медонам, ки шумо худро чӣ тавр ҳис мекунед. Оё ман метавонад ба шумо кӯмак кунам?”. “Шумо худро бад ҳис мекунед. Шумо чунон одами тавоно ва фавқулода ҳастед!”. Фарқи байни изҳори самимии пазироӣ ва қолаб дар мавҷуд будан ё набудани самимият аст.

Дуюм, ҳолати нокомии эҳтимолӣ бо муносибат ба шахс алоқаманд аст. Пазироии «арзон», ки ба ҳама ва ҳар кас дода мешавад, пазироии воқеии шахсро ифода намекунад. Пазироии пурмазмун бояд сифати муносибат ё хоҳиши муносибати наздиктарро инъикос намояд.

Сеюм, бузургтарин нокомии пазироии муошират метавонад тавассути хомӯшӣ рӯй диҳад. Ҳангоми муошират бо шарик хомӯшӣ аксар вақт ҳамчун аломати бепарвоӣ ё худдорӣ барои муносибат кардан карда мешавад. Албатта, хомӯшӣ на пазироии қаблӣ ва на минбаъдаи шарикро ифода намекунад, аммо он метавонад радкунии минбаъдаро ифода кунад.

Намунаи кор дар машғулияти амалӣ, ки бо ёрии он қобилияти пазироии худ ва дигаронро инкишоф додан мумкин аст. “Далелҳои муқобил”.

Тартиб: Як варақро ба ду қисми баробар тақсим кунед. Дар тарафи чап, дар сутуни “Камбудиҳои ман” ҳама чизеро, ки шумо чун камбудиҳои худ мешуморед, нависед. Барои ин 5 дақиқа вақт дода мешавад. Пас аз ин, дар сутуни “Фазилатҳои ман” дар муқобили ҳар як камбудӣ, яке аз фазилатҳои худро нависед, яъне чизе, ки шумо метавонед ба камбудӣ муқобил гузоред. Пас аз пур кардани ҷадвал дар гурӯҳҳои 4 нафара сӯҳбат гузаронда мешавад. Ҳар як иштирокчӣ аз рӯи намунаи додашуда дар бораи худ нақл мекунад: «Ман дар ҳаракат суст ҳастам, вале ҳама чизро хеле бодиққат иҷро мекунам...» Пас аз анҷоми машқ эҳсосоте, ки ҳангоми иҷрои он ба вуҷуд омадаанд, муҳокима карда мешаванд:

- Машқи шумо чӣ гуна эҳсосро ба вуҷуд овард?
- Дар натиҷаи ин машқ шумо дар бораи худ чӣ дониши нав гирифтед?

- Кадом қисми ҷадвалро пур кардан осонтар буд?
- Вақте ки дар бораи камбудию фазилатҳоятон сухан кардед, сухан чиро ҳис кардед?

Машқи “Ҷиҳатҳои қавӣ”

Иштирокчиён ба ҷуфтҳо тақсим карда мешаванд. Якум узви ҷуфт ба шарики худ як дақиқа дар бораи душворӣ ё мушкилоти худ нақл мекунад. Дуюм узви ҷуфт пас аз гӯш кардан бояд вазъияти тавсифшударо тавре таҳлил кунад, ки дар рафтори шарикон ҷиҳатҳои қавӣ пайдо намояд ва дар бораи онҳо сӯҳбат кунад. Баъдан нақшҳо иваз мешаванд. Пас аз машқ баҳс барпо мешавад:

- Ҳангоми иҷрои машқ шумо чиро ҳис кардед?
- Оё дар бораи шумо ягон чизе ҳаст, ки дигарон онро намедонанд?
- Оё ягон чизе ҳаст, ки дар бораи худат намедонӣ, вале дигарон медонанд? *Машқи «Мағозаи комиссионӣ».*

Ҳар як аъзои гурӯҳ метавонад бо додани он хислатҳое, ки ӯ дорад ва пас аз ҷудо шудан аз онҳо пушаймон нест, «аҳд»-ро амалӣ кунад. Бар иваз «фурӯшанда» сифатҳоеро пешниҳод мекунад, ки дар фурӯш ҳастанд. Дар натиҷаи «аҳд» ҳар як иштирокчӣ метавонад аз як сифат ё аз як қисми нодаркори он раҳо шуда, чизи заруриро ба даст орад.

Машқи “Чӣ тавр пазироиро бе сухан баён кардан мумкин аст”. Мақсади машқ ин аст, ки ба ҳар як аъзои гурӯҳ имкон диҳад, ки пазироии аъзоёни дигари гурӯҳро пурра эҳсос кунад. Ҳамзамон ба аъзоёни гурӯҳ имкон дода мешавад, ки пазироии худро ба таври ғайришифоҳӣ изҳор кунанд. Бояд амалҳои зерин иҷро шаванд:

1. Як узви гурӯҳ ихтиёран дар маркази доирае меистад, ки аз ҷониби дигар аъзоёни гурӯҳ ташкил карда шудааст. Ӯ бояд чашмонашро пӯшад ва хомӯш истад.
2. Дигар аъзоёни гурӯҳ ба ӯ наздик шуда, тамоми эҳсосоти мусбати худро ба ӯ бе сухан баён мекунанд. Онҳо метавонанд ӯро ба оғӯш кашанд, сила кунанд, каме аз замин бардоранд ва ғайра.
3. Пас аз он, ки ҳама хоҳишмандон ба маркази доира рафтанд, гурӯҳ метавонад таҷрибаи худро муҳокима намояд. Муҳокима метавонад дар атрофи саволҳои зерин сурат гирад:

- Вақте ки шумо ин қадар пазироӣ ва эҳсосоти некро қабул кардед, шумо чиро ҳис кардед?
- Муносибати ҳар як аъзои гурӯҳ, ки дар маркази доира буд, чӣ гуна буд?
- Шумо нороҳатиро ҳис кардед ё аз ин воқеан лаззат бурдед?
- Чаро шумо чунин муносибат кардед?
- Шумо дар бораи худ чиро фаҳмидед?
- Вақте ки шумо ба аъзоёни дигари гурӯҳ ин қадар пазироӣ ва эҳсосоти некро изҳор кардед, шумо чиро ҳис кардед?
- Муносибати шумо ба ин чӣ гуна буд? Чаро шумо ин тавр муносибат кардед?
- Дар натиҷаи ин таҷриба шумо дар бораи худ чиро омӯхтед?

Машқи “Ҷиҳатҳои монанд” барои дарк кардани ҷиҳатҳои мусбати шахси дигар. Ҳамаи аъзоёни гурӯҳ ба ҷуфтҳо тақсим мешаванд. Дар давоми 4-5 дақиқа ҳар як иштирокчӣ бояд бо шарики худ ҳарчи бештар монандӣ пайдо кунад, на танҳо аломатҳои ҷисмонӣ, балки психологиро низ истифода барад. Пас аз ба итмом расонидани кор оиди номбар кардани монандӣ шумо бояд рӯйхатро ба шарики худ диҳед, то ки ӯ розӣ ё норозигии худро баён кунад. Сифате, ки шарик бо он розӣ нест, соқит карда мешавад. Пас аз таҳлили ҳамдигар натиҷаи кор муҳокима карда мешавад. Дар марҳилаи якуми машқ иштирокчиён набояд бо ҳамдигар муошират кунанд. Барои сабт намудани монандӣ услуби зерин тавсия дода мешавад: мо ҳарду меҳрубонем, ҳардуи мо ҳамсӯҳбати хуб ҳастем.

Барои муошири бомуваффақият қобилияти фаҳмидани шахсони дигар, ворид шудан ба вазъияти онҳо, тасаввур кардани эҳсосот, мавқеъ ва ниятҳои онҳо ва пешгӯии рафтори онҳо нақши муҳим дорад. Ташаккули ин қобилият - яке аз вазифаҳои асосии курси махсус мебошад. Барои омӯхтани фаҳмиши ҳамдардӣ чиро бояд донист? Дастурҳои зерин метавонанд ба донишҷӯ кӯмак расонанд:

1. Ба паёмҳои шифоҳӣ ва ғайривербалии шахси дигар ва шаклҳои ифодаи эҳсосот таваҷҷӯҳ намоед.
2. Кӯшиш кунед, ки дар марҳилаҳои гуногуни омӯзиши ҳамдардӣ вожаҳо ва ибораҳоеро истифода баред, ки аз ҷиҳати маънӣ ва қувваи эҳсос бо ибораҳое, ки дар рафти муошират истифода мешаванд, ҳамдигарро иваз карда метавонанд. Инро парафраз меноманд.
3. Ҷавобҳои худро ба забоне тартиб диҳед, ки бо ҳамсӯҳбат бештар мувофиқ бошад.

4. Оҳанги эҳсосиро истифода баред, ки ба оҳанги ҳамсӯҳбат мувофиқат кунад.

5. Ҳолати эҳсосии шахси дигарро амиқтар дарк кунед, кӯшиш намоед, ки мазмуни изҳороти ӯро равшан ва васеъ кунед. Ин ба мусоҳиб дар изҳор эҳсосоте, ки қаблан изҳор карда наметавонистанд, кӯмак мекунад.

6. Кӯшиш кунед, ки эҳсосот ва андешаҳоеро, ки ҳамсӯҳбат мустақиман баён накардааст, вале зоҳиран дар паём дар назар доштааст, эътироф ва дарк кунед.

Қайд кардан зарур аст, ки дар оғози курси махсус шунавандагон аз рӯи ҳар як бахш дониши заруриро мегиранд. Баъдан донишҷӯён супоришҳои намунавии худро дар синф таҳия мекунанд ва месанҷанд. Супоришҳо дар заминаи донишҳои ҳосилшуда ва амсилаҳои пешниҳодкардаи омӯзгор иҷро мешаванд. Тамоми курси махсус барои ботадриҷ амиқ кардани сатҳи фаҳмиши донишҷӯён дар бораи худ, ҳамдигар ва сифати муошират бо шахси дигар (шахсони дигар) зикршуда пешбинӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, амалӣ намудани фаъолияти касбӣ дар шароити воқеии иҷтимоӣ-педагогӣ ва сафарбар намудани қобилиятҳои тарбияшудаи шахсӣ: касбӣ-педагогӣ, психологӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, эҳсосӣ-иродавӣ ва ғайраро тақозо кард. Ба андешаи донишҷӯён, курси махсус барои дарки шахсияти худ дар фаъолияти амалии педагогӣ, дуруст будани интихоби касб ва ташаккули сифатҳои инсонгароёнаи онҳо мусоидат намуд.

АДАБИЁТ

1. Бездухов, В.П. Гуманистическая направленность учителя / В. П. Бездухов ; М - во общ. и проф. образования РФ, Сам. гос. пед. ун - т, Рос. акад. образования, С. - Петерб. ин - т образования взрослых. - СПб. ; Самара : Изд-во СамГПУ, 1997. - 171 с.

2. Бердяев, Н.А. Человек и машина / Н. А. Бердяев // Вопр. философии. - 1989. - N2. - С.147 - 162.

3. Бондаревская, Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. - 1994.

4. Дивитовская, Н.А. Позиция личности: автореф. дис....канд. филос. наук / Дивитовская Н.А. - Л., 1971. - 16 с.

5. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы / И.Х. Каримова [Текст]: дисс. … доктора пед. наук. - Душанбе, 2000. – 385 с.

6. Кирьякова, А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей : (Монография) / А.В. Кирьякова. - Оренбург : Б. и. - 1996. - 188 с.

7. Кулюткин Ю.Н. Ценностно - смысловые ориентации современного образования : проблемные очерки / Ю.Н.Кулюткин. - СПб.: СпецЛит, 2002.-96 с.

8. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения. В 2 т. Т.2. / А. Н. Леонтьев ; под ред. В. В. Давыдова и др. - М.: Педагогика, 1983. - 318с.

9. Педагогика : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. - Минск : Современное слово, 2005. - 720 с.

10. Педагогический словарь : в 2 т. / [гл. ред И. А. Каиров]. - М.: Изд - во Акад. пед. наук, 1960.

11. Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс ; пер.с англ. М. М. Исениной ; общ. ред. и предисл. Е. И. Исениной. - М.: Прогресс : Универс, 1994. - 480с.

12. Словарь по социальной педагогике : учеб пособие / авт. - сост. Л. В. Мардахаев. - М.: Академия, 2002. - 363 с.

ҲОЛАТИ ВОҚЕӢ ВА РОҲУ ИМКОНИЯТҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ САЛОҲИЯТҲОИ АХЛОҚӢ-ГУМАНИСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ МАВРИДИ ИСТИФОДАИ АДАБИЁТИ БАДЕӢ

***ҲАЙДАРОВА Наргис Мансуровна** – ассистенти кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** rusamhajdarov@gmail.com, **тел.:** (+992) 92 799 83 27*

Муаллиф ҳадаф, мазмун ва сохтори тарбияи ахлоқӣ-гуманистии хонандагони хурдсолро тавассути истифода аз адабиёти бадеӣ муайян ва ошкор намуд, ки дар сурати истифода аз он самаранокии ташаккули салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагон смаранок гардонида суръат бахшидан мумкин аст.

Амсилаи таҳиянамудаи раванди педагогии муаалиф нишон дод, ки баъд аз татбиқӣ он сатҳи ташаккули салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони хурдсол боло рафт. Натиҷаи озмоиши ташаккулдиҳандаи салоҳиятҳои ахлоқӣ - гуманистӣ нишон доданд, ки ҳангоми таҳияи шароити махсус ташкилгардидаи таълимӣ дар шакли хониши асарҳои бачагонаи бадеӣ шавқи маърифатии хонандагон ба ташаккули салоҳиятҳои ахлоқӣ- гуманистӣ ба таври назаррас афзуда афзуда, қобилиятҳои мустақилона ба маҷрои таълиму тарбия равона ва дар ҳолатҳои номуайяни ҳаёти истифода намудани салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии ташаккулёфтаашон инкишоф ёфта динамикаи дараҷаи азхудкунии барномаи таҳсилоти ибтидоӣ баланд мегардад.

Раванди тарбияи гуманистии хонандагон тавассути адабиетҳои бадеӣ марҳилаҳои муайян дорад. Муаллиф нишон медиҳад, ки пас аз истифодаи методи ташаккули гуманистии хонандагон муваффақиятҳои муайянро ба даст овардан мумкин аст. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки модели нави таълим, ки дар шакли мактаби хонагӣ пешниҳод шудааст, ба мустаҳкам шудани дониши хонандагон дар рушди арзишҳои гуманистӣ тавассути таълим ва тарбия ва инчунин дар ҳаети ҳаррӯза бо истифода аз адабиётҳои бадеӣ дар ин раванд ба рушди босуръати барномаи таҳсилоти ибтидоӣ мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *арзишҳои гуманистӣ, салоҳиятҳои ахлоқӣ- гуманистӣ, адабиёти бадеӣ, ташаккули ҳувияти миллӣ, тарбияи ақлонӣ, инсонгароӣ, фаъолгардонии таълим, амалисозӣ.*

НАЧАЛЬНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКИ НАПРАВЛЕННЫХ ЛИЧНОСТЕЙ СРЕДСТВАМИ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ХАЙДАРОВА Наргис Мансуровна *– ассистент кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *rusamhajdarov@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 92 799 83 27*

Автор представляет содержание и методику воспитания гуманистически нацеленных личностей через использование определенной литературы, которая, в случае ее использования, может способствовать развитию самосознания гуманистически нацеленных читателей. Приведен пример реализации педагогического процесса, который в последствии приводит к развитию гуманистически нацеленных личностей.

Результаты саморазвития проявления гуманистических ценностей указывают на то, что новая модель специально организованного образования в форме домашней школы, улучшила уровень знаний учащихся в развитии гуманистических ценностей в форме обучения и воспитания, а также в повседневной жизни, использование литературы способствует динамичному развитию программы начального образования.

Процесс воспитания гуманистически настроенных личностей через литературу имеет определенные этапы. Автор обозначает, что после применения данной методики развития гуманистически ориентированных читателей, были достигнуты определенные успехи.

Эти результаты указывают на то, что новая модель образования, представленная в виде домашней школы, способствовала улучшению знаний студентов в развитии гуманистических ценностей через обучение и воспитание, а также в повседневной жизни. Использование литературы в этом процессе способствует динамичному развитию программы начального образования.

Ключевые слова: *гуманистические ценности, гуманистическая компетенность, детская литература, национальная идентичность, развитие интеллекта, гуманизация, активизация обучения, практическое применение.*

EARLY STAGES OF DEVELOPING THE USE OF LITERATURE IN THE PROCESS OF EDUCATING HUMANISTICALLY ORIENTED INDIVIDUALS THROUGH CHILDREN'S LITERATURE

KHAIDAROVA Nargis Mansurovna *– assistant at the Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.* ***E-mail:*** *rusamhajdarov@gmail.com,* ***phone:*** *(+992) 92 799 83 27*

The author presents the content and methodology of educating humanistically oriented individuals through the use of specific literature, which, when used, can contribute to the development

of self-awareness of humanistically oriented readers. An example of implementing the pedagogical process is given, which subsequently led to the development of humanistically oriented individuals.

The results of self-development in manifesting humanistic values indicate that the new model of specially organized education in the form of homeschooling has improved students' knowledge levels in developing humanistic values through teaching and upbringing, as well as in everyday life.

The use of literature in this process contributes to the dynamic development of the primary education program.

The process of educating humanistically inclined individuals through literature has certain stages. The author indicates that after applying this methodology for developing humanistically oriented readers, certain successes have been achieved.

These results indicate that the new model of education, presented in the form of homeschooling, has contributed to improving students' knowledge in developing humanistic values through education and upbringing, as well as in everyday life. The use of literature in this process contributes to the dynamic development of the primary education program.

Key words: *humanistic values, humanistic competence, children's literature, national identity, intellectual development, humanization, activation of learning, practical application.*

Воридшавии муносибати гуманистӣ дар низоми таҳсилот, ки маҳаки асосиаш нодирияти ҳастии инсон ба шумор меравад, таълими ба шахсият нигаронидашударо тақозо менамояд, ки дар он принсипи асосии таълимӣ - муколама ба шумор рафта дар он арзишҳо, мавқеъҳо ва тафаккурҳои гуногуни фарҳангӣ, ки дар онҳо инсон ҳамчун арзиши олӣ, нодир ва такрорнашаванда арзёбӣ мегардад.

Дар ин ҳол маводи таълимӣ мазмунан бой пешниҳод карда шуда, бояд ҷанбаҳои амиқи фалсафӣ, психологӣ, иҷтимоии таҳсилот ва сифату арзишҳои ахлоқӣ-гуманитариро инъикос намуда, дар хонандагони хурдсол инкишофи зеҳнӣ ва эмотсионалиро ба миён орад.

Гуманизацияи таълим ба доираи фанҳои академии сикли гуманитарӣ ва ҳамзамон бой кардани мазмуни фанҳои табиатшиносӣ ва техникӣ бо маводе, ки муборизаи қувваҳои некӣ бо аҳриманӣ, сарнавишти инсонии шахсиятҳои муваффақу пешқадамро ифода мекунад, бартарӣ дода, алоқамандии пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ ва илмию техникиро бо сифатҳои ахлоқӣ, гуманистӣ, қобилияти эҷодии шахсият ошкор месозад.

Яке аз восита ва омилҳои асосии ташаккули шахсияти дорои ахлоқӣ гуманистӣ дар раванди таълим ин мазмун ва мундариҷаи таълим мебошад.

Дар педагогикаи анъанавӣ, ки ба амалисозии вазифаҳои асосии таълимии низоми таҳсилот нигаронида шудааст, мазмуни таълим ҳамчун маҷмӯи дониш, малака, муносибат ва эътиқоди ба низом даровардашуда, инчунин сатҳи муайяни инкишофи неруҳои маърифатӣ муайян карда шудааст. Ин равияест, ки ба дониш ҳамчун натиҷаи азхудкунии моҳияти мазмун ва мундариҷаи таълим муносибат менамояд.

Дар ин равия, диққати асоси ба дониш ҳамчун сарвати маънавии инсоният, ки дар ҷараёни ҷустуҷӯ ва ҷамъоварии таҷрибаи таърихӣ ҷамъ оварда шудааст дода мешавад. Дониш, албатта, арзиши муҳими иҷтимоӣ ба шумор рафта, мундариҷаи ба донишҳои илмӣ нигаронидашудаи таълим аҳамияти мутлақ дорад. Он ба иҷтимоишаваии фард ва воридшавии ӯ ба ҷомеа мусоидат мекунад.

Аз ҷиҳати методологӣ бошад модели ба ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият нигаронидашудаи таълим - ба гуманизатсиякунонии шуури ҷомеа ва фаъолияти ҷамъиятӣ, ташаккул додани ҷомеаи башардӯстона, ки қодир ба ҳамоҳангсозии муносибатҳои байни шахсият ва давлат мебошанд нигаронида шуда аст. Ин модели таълимӣ на талаботи давлат ва бозор, балки аз ниёзҳои ҷомеа ба шумор рафта, ба гуманизатсияи таҳсилот ва раванди таълим ҳидоят мекунад, ки то андозае ба рафъи мушкилоти болотар зикр гардида мусоидат менамояд.

Аммо, дар ин ҳолат, ки диққати асосӣ ба дониш ва мазмуни таълим дода шудааст, дониш ба арзиши мутлақ табдил ёфта ва худи диққат ва фаъолияти шахсро ба пуррагӣ ба худ банд менамояд, боиси идеологизатсия ва мутамарказияти дониш гардида, инкишофи хонандаи миёнахон ба меъёрӣ асосии арзёбии натиҷаи таҳсилот табдил меёбад, ки он боиси зуҳури оқибатҳои манфӣ мегардад.

Идеяи гуманизатсияи таълим, ба равияи ба шахсият нигаронидашудаи таълим ҳамкорӣ намуда, ба мазмун ва мундариҷаи таълим таъсиргузор мегардад. Ин муносибат дар асарҳои Бим-Бад Б.М., Леднев Б.С., Петровский А.В. ва Скаткин М.Н. инъикос ёфтааст[1,31с.].

Ҳамин тавр, М.Н. Скаткин, мафҳуми мазмун ва мундариҷаи таълимро ҳамчун системаи педагогии мутобиқшудаи дониш, малака ва маҳорат, фаъолияти эҷодӣ,муносибати эҳсосӣ-

идрокӣ, ки азхудкунии он барои таъмини ҳифз ва рушди фарҳанги моддӣ ва маънавии ҷомеа омода шуда фаҳмида, ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфтаро аз вазифаҳои асосии он мешуморад[8,79с.].

В. С. Леднев чунин мешуморад, ки мазмун мундариҷаи таълим раванди тағирёбии прогрессивии хосиятҳо ва сифатҳои шахсро ифода карда, шарти зарурии он фаъолияти махсус ташкилшуда мебошад. Бинобар ин, мундариҷаи таълими гуманистӣ, раванди ҷудонашавандаи тарбияи шахсият тавассути аз худ кардани таҷрибаи иҷтимоӣ, гирифтани тарбия ва мақсаднокони инкишоф додани шахсият дониста мешавад [5, 224 с].

Ба гуфтаи Б.М.Бим-Бад ва А.В.Петровский, мазмун ва мундариҷаи таълиме, ки аз ҷониби хонандагон аз худ карда мешавад, муайянкунандаи дараҷаи инкишофи шахсият муайян карда шуда, як ҷузъи таркибии таҷрибаи иҷтимоию фарҳангӣ ба шумор меравад[1,31с.].

Ин раванд озодии интихоби мундариҷаи таълимро бо мақсади қонеъ кардани ниёзҳои таълимӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва ҳаётии шахс, муносибати инсондӯстона ба шахсияти рушдёбанда, ташаккули шахсияти ӯ ва фароҳам овардани рӯҳияи оштинопазириро ба худпарастӣ (эгоизм) таъмин мекунад(Красова Т.Д) [4,68с.]

Таҳлили назариявии адабиёти фалсафӣ, равоншиносӣ ва педагогӣ исботгарӣ он аст, ки омӯзиши мушкилоти тарбияи муносибатҳои ахлоқӣ гуманистӣ аз синни хурди таҳсилот зарур аст.

Аҳамияти осори адибон ва шоирони кӯдакона, фолклор дар ташаккули андешаҳои ахлоқӣ-гуманистӣ ва муносибатҳои башардӯстонаи кӯдакон бисёр бузург аст. Л. Лидак тавсия медиҳад, ки бояд асарҳои бадеӣ барои инкишофи ақидаҳои башардӯстонаи кӯдакон истифода шаванд, зеро дар онҳо на танҳо ҳолатҳои мунокишавӣ тафсир карда мешаванд, балки некиву бадӣ ба ҳам муқобил гузошта шуда манфурияти ахлоқи бад ва зарурияти ахлоқи ҳамидаи инсонпарварона бо рангу оби бадеӣ тасвир карда мешаванд. Ба андешаи муаллиф, усули ҳикояи нотамом хеле таъсирбахш мебошад.(идомаи фикр ва васеътар тавсифи ин метод дар қисмати озмоиши педагоги баррасӣ мешавад) [6, 270с].

Е.Е. Шишлова пешниҳод мекунад, ки тафаккури муносибатҳои инсондӯстонаро дар кӯдакон на танҳо тавассути додани саволҳои мустақим, балки бо ташкил ва гузаронидани сӯҳбатҳои махсус оиди матн ва ё асари хондашуда, эҷоди ҳолатҳои гуногуни педагогӣ, ки дар он кӯдакон ба коре анҷом додан ва ё зуд қарор қабул кардан барангехта мешаванд, то аз мушкилот раҳо шаванд, ҳосил кунонидан хеле муфид аст[9,160 с].

А.Д. Кошелева ба одат кунонидани кӯдакон ба фикр кардан дар бораи ҳодисаҳои дар асарҳои бадеӣ гузаранда, мусоидат ба рушди огоҳии онҳо дар бораи муносибатҳои башардӯстона диққати ҷиддӣ дода, зарурати бештар эҷод кардани вазъиятҳои проблемавиро, ки дар онҳо кӯдак метавонад мустақилият ва фаъолият нишон диҳад, таъкид мекунад [3,159с].

Пешниҳоди Е.Е. Шишлова оид ба системаи фаъолсозии зуҳуроти инсонии кӯдакон нисбатан шавқбарангезтар ба назар мерасад. Муаллиф пешниҳод кардааст, ки дар фаъолияти муштараки омӯзгор бо кӯдакон алгоритми пайдарпаии иҷрои амалҳо бояд истифода шавад. Дар марҳилаи аввал, омӯзгор таваҷҷӯҳи кӯдаконро ба ҳодисаю воқеаҳои дар матнҳо ва асрҳои бадеӣ тасвирёфта равона мекунад, яъне дарки оқилонаи вазъиятро дар маҷмӯъ таъмин мекунад. [9,160 с].

Дар марҳилаи дуввум омӯзгор кӯдаконро ба амали инсондӯстона ташвиқ карда, ба онҳо дарки ҳолати эмотсионалии қаҳрамонони асари бадеӣ, ки ба кӯмак, дастгирӣ, муносибати хуб ниёз доранд (тавассути арзёбии ҳолати эмотсионалӣ) ташвиқ мекунад.

Дар марҳилаи сеюм, омӯзгор зуҳуроти инсонпарваронаи кӯдаконро фаъол карда, ба соҳаҳои эҳсосотӣ ва зеҳнии онҳо таъсир мерасонад (бо пешгӯии оқибатҳои амалҳо, ҳавасманд кардан ба амали башардӯстона, фаҳмонидани аҳамияти он барои дигарон) .

Дар асарҳои Г. Узбекова, Л. Колберг ва дигарон роҳҳои гуногуни муайян кардани сатҳи ташаккули тасаввуротҳо дар бораи муносибатҳои башардӯстона, меъёрҳои арзёбии дараҷаи инкишофи ахлоқӣ-гуманистии кӯдакон дар рафти мутолиаи асарҳои махсус тавсия гардида нишон дода шудааст [10,260с].

Дар дарсҳои хониши бадеӣ таҳлил ва баррасӣ намудани хислатҳои нек ва бади инсонӣ, гуманизми ҳақиқӣ ва дуруғини намоишӣ, адолати иҷтимоӣ ва беадолатӣ хонандагони хурдсолро бо ҷаҳони мураккаби муносибатҳои инсонӣ ошно сохта, онҳоро ба дарк кардан ва қадр кардани ғояҳои гуманистӣ таҳрик медиҳад [10,260с].

Мундариҷаи таълими муосир бояд танҳо ба ахбороти навтарини илмию техникӣ такя накарда, дониш ва малакаҳои рушди шахсии башардӯстона, таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ,

муносибати ҳассос ва арзишманд ба ҷаҳон ва шахсиятҳои он, инчунин системаи эҳсосоти ахлоқӣ ва маънавиро дар бар мегирад, ки муайянкунандаи рафтори ӯ дар шароити ҳаётии гуногун шуда метавонад.

Ҳамин тариқ, интихоби мундариҷаи таҳсилот ба зарурати рушди фарҳанги ахлоқӣ-гуманистӣ, ки барои фард асосӣ ба шумор меравад, аз ҷумла фарҳанги муайянкунии мавқеъ ва мақоми худ дар зиндагӣ ва фаъолияти меҳнатӣ вобаста аст. Аз ҷумла, ахлоқи гуманистии ҳар як шахсияти навташаккулёфтаистода аз фарҳанги сиёсӣ, иқтисодӣ-ҳуқуқӣ, маънавӣ, ҷисмонӣ, муошират байни миллату қавмҳо ва байнишахсиятҳо вобаста мебошад. Бе системаи дониш ва адабиётҳое, ки мазмуни фарҳанги ахлоқӣ-гуманистиро ташкил медиҳанд, фаҳмидани тамоюлҳои раванди тамаддуни муосир ғайриимкон аст.

Хусусияти муҳими технологияи гуманистии таълим на дар азхуднамоии мундариҷаи адабиёти бадеӣ ва ташаккули маҳорату малакаҳои мувофиқ, балки дар инкишофи эҷодкорӣ, озодии зеҳнӣ ва ахлоқии шахс, инкишофи ҳамгирои шахсии муаллим ва шогирдони хурдсолаш таҷассум меёбад. Аммо, илми педагогика, ки объекти омӯзиш ва таҳқиқи он хусусиятҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ қарор дорад, хусусияти хоси худро дорад. Мисол дар фанҳои сикли табиӣ мавриди таҳқиқ ҳодисаҳое қарор мегиранд, ки новобаста аз шуур ва иродаи мо дар таҳти қонуниятҳои табиии мегузаранд. Вале объекти таҳқиқи илми педагогика ҳодисаҳое қарор гирифтаанд, ки танҳо дар таҳти таъсири шуур ва иродаи бевоситаи инсон ва ҷомеаи инсонӣ амалӣ мешаванд ва мақсаднокона дар таҳти нақшаи муайян сурат мегиранд.

Ба ибораи дигар, интихоби мундариҷаи адабиёти бадеии ба кӯдакон тавсияшаванда, ки шуури насли навро дар раванди тарбия ва омӯзиш ташаккул дода гуманизатсия мекунад, муносибати инсондӯстонаи шахсро бо худ ва одамони дигар таъмин намуда, кафолати гуманизатсияи ҳама соҳаҳои ҳаёти инсонро медиҳад.

Таълим фаъолияти маърифатие мебошад, ки дар раванди он муаллим бо роҳу усулҳои махсус ба ҳолати равонии кӯдак таъсир расонида, фаъолиятҳои маърифатии онро идора менамояд. Яъне муаллим дар раванди таълим ба талаба таъсир расонида, аз болои фаъолияти таълимӣ-тарбиявии ба ӯ нигаронидашуда назорат мекунад. Ин таъсироти берунии муаллим бояд бо ниёзҳо ва амалҳои ботинии хонанда мувофиқ гардонида шуда ҳамгирои онҳо таъмин гарданд.

Аз ҳамин сабаб раванди идоракунии фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсолро тавассути воситаҳои фаъолгардонӣ амалӣ карда алоқамандии зарурии байни фаъолияти таълимии омӯзгор ва фаъолияти маърифатии хонандаро таъмин намудан мумкин аст. Бинобар ин, барои муайян ва ҳал кардани душвориҳои маъмулии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар идоракунии фаъолияти таълимӣ-тарбиявии хонандагони хурдсол, махсусан дар ташаккули сифатҳои инсондӯстона ва инсон буданашон зарур аст, ки мушкилоти асосии раванди таҳсилот, ки дар истифодаи воситаҳои фаъолгардонии таълим монеа эҷод мекунанд муайян карда шаванд.

Ҳамин тавр, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар марҳилаи таҳсилоти ибтидоӣ хониши асарҳои бадеиро барои хонандагони хурдсол он қадар зарур нашуморида танҳо ба машқҳои имлоӣ иктифо карданро зарур мешуморанд. Аксари онҳо ба он назаранд, ки истифодаи хониши асарҳои бадеӣ ҳамчун яке аз воситаҳои самараноки фаъолгардонии таълиму тарбия ва ҳосилшавии салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистӣ инсонпарваронаи хонандагон танҳо дар давраи наварасӣ ва синфҳои болоӣ имконпазир мегардад.

Маълум гардид, ки баъзе муаллимон дар моҳияти татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ва ба хондани китобҳои бадеии мазмуни ахлоқӣ – гуманистидошта ҷалб кардани хонандагони хурдсолро нафаҳмидаанд.

Вазъи мушкилибарангезро чун ангезаи фаъолияти маърифатӣ ва ташаккулдиҳандаи сифатҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони хурдсол ба назар гирифта, масъаларо дар шакли мустақим таҳлил намуда муайян карда мешавад, ки омӯзгорон шакли проблемавии таълимро дар амалияи педагогӣ дуруст намефаҳманд.

Камбудии асосӣ дар он аст, ки онҳо дараҷаи мураккабӣ ва ё мушкилии саволи додашударо аз сабаби надоштани дониши дахлдор ва паст будани сатҳи тасаввуроти хонанда кам мекунанд, масалан: «Инсондӯстӣ чист?».

Дар ин ҷо нуктаи муҳимтарин - мавҷудияти зиддияте, ки аз ҷониби хонандагони хурдсол бояд дарк карда шавад, нодида гирифта шудааст, ки он заминаи асосии ташаккули барангезандаи маърифатӣ мебошад.

Дар ин ҷой дар тафаккур ва тасаввуроти хонанда пеш аз ҳам ҷавоб ба саволи «Инсон кист?»-ро ҳосил кунонида сифатҳои муайянкунандаи «инсоният»-ро бояд нишон дод, то ин ки

хонанда донад, ки инсон кист ва кадом инсонро бояд дӯст дошт ва ё чи гуна инсон бояд буд то туро дӯст доранд.

Ҳамаи ин нишондиҳандаи аз он аст, ки дар таҷрибаи педагогӣ гурехтан аз ҳолати проблемавӣ, ки ҳамчун ангезаи пешбарандаи фаъолияти маърифатии хонанадагон ба шумор меравад ва ба раванди таълим бемаксъулиятона муносибат намуда аз тарафи омӯзгорон мушоҳида гардида аксари омӯзгорон моҳияти ин мкшкилиро дарк намекунанд ва ё дарк кунанд, ҳам ба он бетавофутона назар мекунанд.

Ақидаҳои илман асосноки дар натиҷаи таҳқиқот ба даст омада нишон доданд, ки дар раванди ташкили раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ ақидаҳои педагогии тарбияи ахлоқӣ-гуманистиро, ки дар адабиёти бадеии халқи тоҷик таҷассум меёбад истифода намудан барои тарбияи гуманистии хонандагони хурдсол дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муосир муфид буда, раванди ташаккули шахсияти ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯйро самаранок карда метавонад.

Аҳамияти назариявии масъалаи мазкур дар он зоҳир гардид, ки адабиёти бадеӣ ҳамчун омили муҳими ташаккулдиҳандаи салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони хурдсол дар ташкили корҳои тарбиявии низоми таҳсилоти ибтидоӣ ҳамчун шакли махсуси анъанавии тарбиявӣ нақшгузор мебошад. Хосияти хоси тарбиявӣ-ахлоқии адабиёти бадеӣ дар он зоҳир мегардад, ки тамоми паҳлӯҳои воқеии ҳайётро иникос карда таърихан дар инкишофи ахлоқи ҳамидаи умумиинсонӣ нақши бузурге бозидааст ва хусусияти ғоявӣ дошта, муайянкунандаи самтҳои муносибати ахлоқӣ, эстетикӣ, фарҳангӣ, анъанавӣ ва забони миллӣ ба шумор меравад.

Салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони хурдсол, ҳамчун яке аз мақсадҳои асосии таҳсилоти ибтидоӣ, амалинамоии фаъолиятҳои ақлонӣ ва амалиро дар ҷодаи тарбия ва ташаккули инсони комил, бо мақсади ба даст овардани донишҳои нави субъективӣ, ки ба ташаккули сифатҳои инсондӯстӣ, инсонгароӣ ва муносибати инсонона бо дигар аъзоёни муҳити зист(табиати зинда ва ғайризинда) таҷассум намуда, барои самаранок гардидани фаъолиятҳои универсалии таълимӣ, чун замина хидмат менамояд.

Тарбияи ақлонӣ ва ахлоқӣ-гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути истифода аз адабиёти бадеии бачагона ва ё матнҳои алоҳида аз он пеш аз ҳама аз қобилиятҳои эҷодии муаллим ва интихобу истифодаи оқилонаи онҳо аз тарафи муаллим самаранок ташаккул меёбад.

Адабиёти бадеии бачагона ҳамчун яке аз шакли эҷодиёти фарҳангии халқи тоҷик ва ҷаҳон, маданияти миллию ҷаҳониро аз ҷиҳати маънавӣ дар худ таҷассум намуда, дар маҷмӯъ ҷузъҳои зеҳнӣ, маърифатӣ, эҳсосӣ ва ахлоқӣ-гуманистиро дар бар гирифта дар ташаккули сифатҳо ва салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистӣ нақши бузург бозида метавонад.

Бо истифодаи адабиёти бадеии бачагона раванди таълиму тарбия самаранок гардида тафаккур ва рафтори кӯдак ба низом дароварда мешавад, салоҳиятҳои ахлоқию маънавӣ, эстетикӣ, маданию фарҳангӣ, ки аз ҷузъиёти таркибӣ ва бунёдии салоҳиятҳои гуманистӣ ба шумор меранд ташаккул ёфта, ҳамчун сарчашма ва воситаи ташаккули ҳувияти миллӣ хизмат мекунад.

Истифодаи бомуваффақияти адабиёти бадеӣ, ҳамчун мазмуни асосии шакли анъанавии таҳсилоти ибтидоӣ ба самаранокии раванди таълим, рушди пояҳои фарҳангӣ ва ҳуввияти миллӣ дар байни кӯдакон мусоидат карда, ба раванди ноил гардидан ба ҳадафҳои асосии дар назди низоми таҳсилот гузоштаи ҷомеаи муосир суръату нерӯи тоза мебахшад.

АДАБИЁТ

1. Бим-Бад, Б.М. Борис Михайлович (28.12.1941, Илецкая Защита Чкаловской области, ныне Соль-Илецк, Оренбургская область.2023, Москва. – 31с.
2. Колберг, Л. "Развитие ориентаций детей на моральный порядок: I. Последовательность в развитии морального мышления". Vita Humana, 6(1), 11-33. (1963).
3. Кошелева, А.Д. Взаимодействие "взрослый - ребенок" и функциональная роль эмоциональных процессов в онтогенезе 1996 г. ISBN.159с.
4. Красова, Т.Д Развитие познавательных интересов старших дошкольников посредством мультфильмов (Красова Т. Д.) - Каталог. Каталог. Парциальная программа "Всезнайка". Развитие познавательных интересов старших дошкольников посредством мультфильмов.68с.2021
5. Леднев, Б.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы [Текст] / В. С. Леднев. - 2-е изд., перераб. - Москва : Высшая школа, 1991. - 224 с. : ил. - Б. ц. Рубрики: Педагогика.

6. Лидак, Л. Педагог как объект научной психологии. В. Издательство - Ставрополь. Ставропольское книжное издательство. Страниц - 189 с. Год издания - 2000 г. Переплет - Твердый Формат - Обычный Вес - 270 гр. ISBN - 5-7644-0922-5.

7. Петровский, А.В. ети и тактика семейного воспитания / А. В. Петровский. – Москва : Знание, 1981. – 93, [4] с. : ил. – (Народный ун-т. Пед. ф-т; № 6).

8. Скаткин, М.Н. О политехническом обучении в общеобразовательной щколе. М., 1953 (500247) Скаткин, М. Н. О путях повышения эффективности обучения в связи с переходом школы на новые программы. М., 1971 (А146245) 79с.

9. Шишлова, Е.Е. Социокультурный подход в высшем профессиональном образовании: теоретико-методологические аспекты: монография / Е.Э.Шишлова. — Москва: Издательство Русайнс, 2020. — 160 с.

10. Узбекова, Г. Искусство игры в русскоязычных романах В. Набокова : $b автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.01.01 $c Узбекова Гузель Филаесевна; [Место защиты: Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина]. 260с.

САМТҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ ҶАРАЁНИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБИИ МУОСИР

ШАРИПОВ Ҳалим Ҳакимович *– омӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, вилояти Хатлон, ноҳияи Кӯшониён, ҷамоати деҳоти Ориён,* ***тел.:*** *(+992) 902 50 27 87*

Муаллиф дар таълифоти хеш оид ба самтҳои асосии инкишофи ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии муосир андешаҳои мушаххас баён намуда, таъкид намудааст, ки тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ унсури ҷудонопазири ҷараёни педагогӣ мебошад, ки маданият ва шахсияти мутахассиси ҷавонро баланд мебардорад. Дар айни ҳол низоми умумӣ бояд барои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҷойгоҳи лозимаро ҷудо намояд. Ин чиз барои барқарор кардани мувозинат ва таҳкими алоқаҳои мутақобила, ки унсурҳои таҳсилотро ташкил медиҳанд зарур мебошад.

Ҳамчунин муаллиф қайд кардааст, ки дар таркиби воситаҳое, ки дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ мавриди истифода қарор мегирад машқҳои ҷисмонӣ асосӣ махсуб меёбанд. Фақат машқҳои ҷисмонӣ имкон медиҳанд, ки вазифаҳои тарбияи ҷисмонӣ иҷро гарданд. Воситаҳои дигари тарбияи ҷисмонӣ барои баланд бардоштани самараи тамринҳо, ки дар натиҷаи иҷроиши машқҳои ҷисмонӣ ба вуҷуд меоянд, мусоидат мекунанд. Аз ин рӯ, омӯзгорро лозим аст, ки дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ истифодаи самараноки машқҳои ҷисмониро дар маҷмуъ бо омилҳои табиӣ ва гигенӣ мавриди истифода қарор диҳанд.

Аз ин лиҳоз тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ яке аз воситаҳои асосие мебошад, ки дар тарбияи шахсияти ҳаматарфа инкишофёта, ки ба он омодагии оптималии ҷисмонӣ ва психофизиологӣ нисбат ба фаъолияти ояндаи касбӣ лозим аст, баромад мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ, машқҳои ҷисмонӣ, талаботҳои санитарию гигиенӣ, ҳифзи саломатӣ, муассисаи таълимӣ, майдончаи варзишӣ, либоси варзишӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, технологияҳои тарбияи ҷисмонӣ, варзиш.*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОЦЕССА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

ШАРИПОВ Халим Хакимович *– преподаватель кафедры физического воспитания и начальной военной подготовки факультета педагогики и физической культуры, Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава, Хатлонская область, Кушониёнский район,* ***тел.:*** *(+992) 902 50 27 87*

В статье автор рассматривает основные направления развития физического воспитания в современных средних профессиональных учебных заведениях и подчеркивает, что физическое воспитание в средних профессиональных учебных заведениях является неотъемлемой частью педагогического процесса, повышающей культуру и личность молодого специалиста. В то же время в общей системе должно быть выделено необходимое пространство

для занятий физкультурой и спортом. Это необходимо для восстановления баланса и укрепления взаимоотношений, составляющих элементы образования.

Автор также отмечает, что физические упражнения являются основной частью средств, которые используются в процессе физического воспитания в среднем профессиональном образовательном учреждении. Только физические упражнения позволяют выполнить задачи физического воспитания. Другие средства физической подготовки помогают повысить эффективность тренировки, происходящей в результате выполнения физических упражнений. Поэтому учителю необходимо эффективно использовать на занятиях по физическому воспитанию физические упражнения в сочетании с природными и гигиеническими факторами.

С этой точки зрения физическое воспитание в учреждениях среднего профессионального образования является одним из основных средств воспитания всестороннего развития личности, требующего оптимальной физической и психофизиологической подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *процесс физического воспитания, физические упражнения, санитарно-гигиенические требования, охрана здоровья, образовательное учреждение, спортивная площадка, спортивная одежда, учреждения среднего профессионального образования, технологии физического воспитания, спорт.*

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE PHYSICAL EDUCATION PROCESS IN MODERN SECONDARY VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

SHARIPOV Halim Khakimovich *– teacher of the Department of Physical Education and Primary Military Training, Faculty of Pedagogy and Physical Culture Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Khatlon region, Kushoniyon district,* ***phone:*** *(+992) 902 50 27 87*

In his article, the author examines the main directions of development of physical education in modern secondary vocational educational institutions and emphasizes that physical education in secondary vocational educational institutions is an integral part of the pedagogical process, enhancing culture and personality. young specialist. At the same time, the necessary space for physical education and sports must be allocated in the general system.

This is necessary to restore balance and strengthen the relationships that make up the elements of education. The author also notes that physical exercises are the main part of the means that are used in the process of physical education in a secondary vocational educational institution. Only physical exercises allow you to complete the tasks of physical education. Other physical training aids help increase the effectiveness of the training that occurs as a result of physical exercise. Therefore, the teacher needs to effectively use physical exercises in combination with natural and hygienic factors in physical education classes.

From this point of view, physical education in institutions of secondary vocational education is one of the main means of educating the comprehensive development of the individual, requiring optimal physical and psychophysiological preparation for future professional activity.

Key words: *process of physical education, physical exercises, sanitary and hygienic requirements, health protection, educational institution, sports ground, sportswear, secondary vocational education institutions, physical education technologies, sports.*

Ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ аз рӯйи моҳияти худ қабл аз ҳама ҷараёни педагогӣ мебошад. Ба монанди ҳамаи дигар низомҳои педагогӣ вай бояд ҷавобгӯи назарот ва талаботи вақту замон бошад, ки онҳо бар асари шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ арзи ҳастӣ кардаанд. Пас, мақсад ва мазмуни тарбияи ҷисмонӣ аз сӯйи супориши иҷтимоӣ маншаъ мегирад, ин раванд ҳамеша дар зери таъсири дигаргуниҳое, ки дар ҷомеа рух медиҳанд тағйиру таҳаввул меёбад. Дар ин робита корҳо дар сатҳи назариявӣ ва амалӣ бобати такмили ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ ба таври доимӣ сурат мегирад.

Дар ҳоли ҳозир таҷрибаи бойе доир ба ташкил тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимии гуногуншакл ва гуногнусатҳ андӯхта шудааст. Назарияҳои гуногун ва андешаҳои илмие бобати тарбияи ҷимсонӣ мавҷуд мебошанд. Дар сартосари мамлакат таҷрибаи пешқадам ва инноватсия тавзеъ мегардад. Табиатан, дар чунин шароитҳо бо оғози таҳқиқ дар ин соҳа зарур аст, ки тамоми он корҳое, ки то ба ҳол дар ин соҳа анҷом дода шудаанд, омӯхта ва таҳлил карда ва дар корҳои минбаъда онҳоро мавриди истифода қарор додан лозим аст.

Дар ин бахш мо муқаррароти нисбатан маъруферо, ки дар ин соҳа нисбат ба тарбияи

ҷисмонӣ дар мактаби олӣ ва дурнамои инкишофи минбаъдаи ҷараёни тарбияи ҷисмонии донишҷӯён мавҷуд мебошанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ба назари донишмандон [12, с.48], мураккабии ташаккули назарияи мукаммали тарбияи ҷисмонӣ чунин шарҳ дода мешавад, ки сохтори илмҳое, ки инсонро меомӯзанд ба таври фавқулода гуногун буда, дар аксари маворид ҷиҳати иҷтимоӣ-педагогии ин масъала ва махсус ҷараёни тарбияи ҷисмониро меомӯзанд.

Низоми муосири тарбияи ҷисмонии донишҷӯён дар ташаккули тарзи ҳаёти солим ва тарзи зиндагии донишҷӯён, ҳамчун мутахассисони ояндаи истеҳсолот, илм, тандурустӣ, фарҳанг ва амсоли инҳо афзалият дорад.

Мутахассисон аксаран дар бораи он сухан мекунанд, ки омилҳои асосии объективии истиқрори тарбияи ҷисмонӣ, зарурати омодагии инсон ба шароитҳои муосир, фаъолияти касбӣ ва муҳофизатӣ мебошад.

Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун фанни таълимӣ барои аксари донишҷӯён аз замони кӯдакии онҳо маълум аст. Дар айни ҳол дар мактаби олӣ рисолати он ҳамчун фанни таълимӣ бо он муайян карда шудааст, ки таҳсилоти олӣ бояд аз таъмини донишҷӯён бо тамоми ҷанбаҳои донишҳо дар бораи ҳаёту фаъолияти инсон, саломатии он ва тарзи ҳаёти солим, инчунин аз худ кардани ҳамаи лавозими маҳорат ва малакаҳое, ки ҳифз ва таҳкими саломатӣ, инкишоф ва такмили хусусиятҳои психофизиологии маҳорати сифати шахсиятро таъмин мекунад, иборат бошад [15, с.73].

Тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таълимӣ унсури ҷудонопазири ҷараёни педагогӣ мебошад, ки тарбияи маданияти шахсият ва мутахасси ҷавонро таъмин мекунад. Ҳамчун фанни ҳатмӣ тарбияи ҷисмонӣ дар мактаби олӣ чун яке аз воситаҳои асосии тарбияи шахсияти ҳаматарфа инкишофёта, ки ба он омодагии оптималии ҷисмонӣ ва психофизиологӣ нисбат ба фаъолияти ояндаи касбӣ лозим аст, баромад мекунад.

Фанни таълимии «Тарбияи ҷисмонӣ» дар муассисаҳои касбӣ як қатор вазифаҳои иҷтимоиро ҳаллу фасл мекунад аз қабили: дигаркунанда-созанда, тарроҳӣ-эҷодкорӣ, ҳамгирой-ташкилӣ, арзишӣ-тамоюлӣ, иртиботиву интизомӣ, тарроҳию ташхисӣ ва вазифаи иҷтимоисозӣ. Чунин ҳисоб карда мешавад, ки дар чаҳорчӯби вазифаҳои иҷрокунанда тарбияи ҷисмонӣ дар ҷиҳати таъмини талаботи биологии инсон ва фаъолонокии ҳаракатӣ, ки ба фаъолияти муносиби он мусоидат мекунад, дорои аҳамияти калон мебошад. Ба ҷузъ аз вазифаҳои асосие, ки дар боло дида баромада шуданд, тарбияи ҷисмонӣ боз вазифаҳои хусусиро иҷро мекунад, аз қабили: маърифатӣ, татбиқӣ, варзишӣ, рекреативӣ, беҳдоштӣ, тарбиявӣ, меъёрӣ, эстетикӣ ва амсоли инҳо [15, с.57].

Тарбияи ҷисмонӣ дар мактаби олӣ дар ҷараёни фанни тарбияи ҷисмонӣ амалӣ карда мешавад. Ҳадафи он тарбияи шахсият ва мутахассиси ҳамаҷониба инкишофёфта мебошад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо зарур аст, ки дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ маҷмуи вазифаҳои тарбиявӣ, маърифатӣ, инкишофдиҳанда ва хислати беҳдоштиро назорат намоянд. Аз он ҷумла, бояд вазифаҳои зерин ҳаллу фасл карда шавад:

- инкишофи шахсият ва омодагии ӯ ба иҷрои вазифаҳои касбӣ;
- инкишофи шахсият ва омодагии донишҷӯён ба фаъолияти ояндаи касбӣ;
- ташаккули асоси донишҳо оид ба тарзи ҳаёти солим;
- ташаккули талабот ва шавқу рағбати донишҷӯён дар бобати машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ ва варзиш;
- аз тарафи донишҷӯён аз худ кардани донишҳои методию амалӣ, малака ва маҳоратҳое, ки имкон медиҳанд сифатҳои ҷисмонии ҳаётии организм дар сатҳи лозима нигоҳ дошта мешаванд;
- омодагии касбӣ, ҷисмонӣ, физиологӣ ва равонии донишҷӯён нисбат ба фаъолияти касбии оянда;
- истифодаи мақсадноки машқҳои ҷисмонӣ, методҳо, методика ва технологияҳои тарбияи ҷисмонӣ барои дастрасӣ ба ҳадафҳои ҳаётӣ ва касбӣ.

Қайд кардан ба маврид аст, дар сарчашмаҳои илмӣ руйхати вазифаҳо ва ифодаҳои тарбияи ҷисмонии аз якдигар фарққунанда дар мактаби олӣ ба чашм мехӯранд [16, с.34]. Аммо ҳангоми таҳлил ва муқоисаи онҳо ба мушоҳида расида буд, ки ҳамаи онҳо ба якдигар мушобеҳанд ва вазифаҳои гурӯҳи ягонаро ташкил медиҳанд, ба самҳои зерин нигаронида шудаанд:

- дар донишҷӯён ба хотири фаъолияти пурсамар ва муфид ташаккул додани зарурати фаъолияти ахлоқӣ ва иродавӣ ва сифатҳои ҷисмонӣ;
-таъмини шароит барои инкишофи ҳамаҷонибаи донишҷӯён, таҳким ва ба муддати тӯлонӣ нигоҳ доштани саломатии онҳо;
- омодагии ҳамаҷонибаи ҷисмонии ҷавонон ва ҷавондухтарон;

- омодагии ҷисмонии махсус бо дарназардошти фаъолияти ояндаи касбии донишҷӯён;

- касби донишҳои назариявӣ ва ташаккули маҳоратҳои методӣ ва амалии донишҷӯён доир ба муайян кардани мазмун ва ташкили машғулиятҳои машқҳои ҷисмонӣ дар фаъолияти меҳнатӣ;

- баланд бардоштани сатҳи навъҳои гуногуни омодагии донишҷӯёне, ки ба намудҳои гуногуни варзиш шуғл меварзанд;

- дар донишҷӯён ташаккул додани талаботи устувор нисбат ба машғулиятҳои варзишӣ ва спорт.

Дар муассисаҳои касбӣ ҷараёни таълимӣ, тарбиявӣ ва муносибати системавӣ нисбат ба фаъолияти маърифатӣ ва омодагии касбии донишҷӯён асос меёбад, ки бо он навъҳои гуногуни тарбия ба монанди ахлоқӣ ва ҷисмонӣ, меҳнатӣ ва зебоипарастӣ ва иҷтимоию сиёсӣ ба таври органикӣ мутобиқат пайдо мекунанд. Дар айни ҳол тарбия чун воқеияти объективӣ, бахши муҳимтарини фарҳанги башарӣ, таърих ва тамаддун боқӣ мемонад.

Дар ҳоли ҳозир дар муассисаҳои касбӣ низомҳои инсонгароёнаи тарбия шакл гирифта истодаанд. Дар айни ҳол низоми умумӣ бояд барои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҷойгоҳи лозимаро ҷудо намояд. Ин чиз барои барқарор кардани мувозинат ва таҳкими алоқаҳои мутақобила, ки унсурҳои таҳсилотро ташкил медиҳанд зарур мебошад.

Дар таркиби воситаҳое, ки дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ мавриди истифода қарор мегирад машқҳои ҷисмонӣ асосӣ маҳсуб меёбанд. Фақат машқҳои ҷисмонӣ имкон медиҳанд ҳамаи се гурӯҳи вазифаҳои тарбияи ҷисмониро иҷро намоянд. Ҳамаи воситаҳои бақияи тарбияи ҷисмонӣ барои баланд бардоштани самараи тамринҳо, ки дар натиҷаи иҷрои машқҳои ҷисмонӣ ба вуҷуд меоянд мусоидат мекунанд. Аз ин рӯ, омӯзгорро лозим аст, ки дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ истифодаи самараноки машқҳои ҷисмониро дар маҷмуъ бо омилҳои табиӣ ва гигиенӣ мавриди истифода қарор диҳад [17,с.69].

Ба таркиби унсурҳои асосии тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои касбӣ инҳо дохил мешаванд:

1) тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар унсури гуманитарии таҳсилот, ки бахши муҳимми таркибии омодагии касбии донишҷӯён маҳсуб меёбад;

2) вазифаҳои маърифатӣ ва инкишофёбандаи тарбияи ҷисмонӣ, ки нисбатан мукаммалтар дар ҷараёни мақсадноки тарбияи ҷисмонӣ амалӣ карда мешаванд;

3) машғулиятҳои бевоситаи академӣ доир ба тарбияи ҷисмонӣ, ки дар ҷараёни онҳо маҷмуи вазифаҳои маърифатӣ, тарбиявӣ ва беҳдоштии тарбияи ҷисмонӣ ҳаллу фасл карда мешаванд:

-ба вазифаҳои маърифатие, ки дар ҷараёни таълими донишҷӯён дар муассисаҳои касбӣ ҳаллу фасл карда мешаванд, аз худ кардани донишҳои махсус доир ба назария ва методикаи тарбияи ҷимсонӣ, ташаккул ва такомули малака ва маҳоратҳои умумии ҳаракатӣ ва амалию касбӣ дохил мешаванд;

- ба вазифаҳои тарбиявие, ки дар муассисаҳои касбӣ дар ҷараёни машғулиятҳои академӣ доир ба тарбияи ҷисмонӣ ҳаллу фасл карда мешаванд: ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-иродавии донишҷӯён ва мусоидат нисбат ба тарбияи зеҳнӣ, меҳнатӣ ва дигар намудҳои тарбия дохил мешаванд;

- ба вазифаҳои беҳдоштии тарбияи ҷисмонӣ беҳтар кардани ҳолати функсионалии низоми организм, таҳким ва ҳифзи саломатӣ дохил мешаванд.

Риояи принсипҳои зерин фаъолияти самараноки тарбияи ҷисмонии донишҷӯёнро таъмин мекунад;

- инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият;
- садоқат ба фаъолияти меҳнатӣ ва муҳофизатӣ;
- дорои тамоюли беҳдоштӣ.

Тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои касбӣ бахши ҷудонашавндаи омодагии касбии мутахассисони оянда маҳсуб меёбад. Дар айни ҳол вай дорои вазифаҳои хеш доир ба инкишофи муносиби ҷисмонӣ ва дастрасӣ ба сатҳи зарурии омодагии ҷисмонии донишҷӯён мебошад. Дар натиҷаи ин дар муассисаҳои касбӣ тарбияи ҷисмонӣ бо тамоми шаклҳои гуногуни он низоми муккамалро ташкил медиҳад, ки барои тамоми давраи таҳсили донишҷӯён пешбинӣ шудааст.

Шакли асосии тарбияи ҷисмонии донишҷӯён машғулиятҳои академӣ мебошанд. Бавежа ба онҳо нақши пешбаранда дар ҳаллу фасли вазифаҳои тарбияи ҷисмонӣ нисбат дода мешавад. Онҳо мутобиқ ба нақшаҳои таълимӣ барои ҳамаи ихтисосҳо ҳаллу фасл карда мешаванд ва доир кардани онҳо аз тарафи омӯзгорони кафедраи тарбияи ҷисмонӣ таъмин

карда мешавад.

Мазмуни барномаи намунавӣ доир ба фанни «Тарбияи ҷисмонӣ» барои бакалаврҳо 400 соат дар назар гирифта шудааст. Дар айни ҳол вай метавонад бо курсҳои интихобие, ки самти тамоюли онҳо вобаста ба манфиатҳо ва шавқу завқи ҳайти таълимгирандагон, шароитҳои моддӣ-техникӣ ва омилҳои иқлимию ҷуғрофии муассисаҳои касбӣ мушаххас гуногун мебошад, такмил карда шавад.

Мутобиқ ба талаботи принсипи умумипедагогии дастрасӣ, ҳамаи ҳайати донишҷӯён бо таваҷҷуҳ ба сатҳи омодаги ҷисмонӣ ва ҳаракатӣ, вазъи саломатӣ ба гурӯҳҳои зерин: варзишӣ, асосӣ, омодагӣ ва махсуси шуъбаҳои таълимӣ бо нақшаҳои лозимаи омодагӣ ҷудо карда мешаванд.

Вақте ҷараёни ташкили тарбияи ҷисмонӣ дар мактаби олӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад, қайд кардан ба маврид аст, ки ба намудҳои асосии ташкилӣ корҳои таълимӣ ва варзишию дастаҷамъона дохил мешаванд. Барои амалӣ намудани ин намуди корҳо шакли дарсӣ ва шакли мустақилонаи машғулиятҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Ҳамин тариқ, дар низоми таҳсилоти миёнаи касбии ватанӣ низоми устувори илман асосноккардашуда дорои таъминоти методии тарбияи ҷисмонии донишҷӯён ташаккул ёфтааст. Аммо муқаррароти асосии онро доир ба ташкил ва татбиқи ин ҷараён таҳлил карда, мо ба хулосае омадем, ки:

1) ин низом дорои самти равшан ва возеҳи маърифатӣ буда, дар он ҷо мазмуни таълим, сатҳи аз худ кардани малакаҳои ҳаркатӣ ва арзёбии натиҷаҳои таълим ба таври мушаххас зикр ва замонбандӣ карда шудаанд;

2) асоси барномавӣ ва меъёрии сохтани ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ мушаххасоти он ва мушаххасоти инфиродӣ ва имконоти донишҷӯёнро дар назар намегирад;

3) дар пасманзари эълон намудани ғояи инсонгароӣ ва демократикунонии ҷомеа дар таҳсилот низоми тарбияи ҷисмонии мавҷуда буда, куҳнашуда ба назар мерасад.

Дар ҳоли ҳозир аксари мутахассисон ба зарурати тағйироти бунёдии гузариш аз муносибатҳои мавҷудаи ташкили тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ба технологияҳои инноватсионии педагогии моиланд, ки имкон медиҳад ба таври самаранок вазифаҳои таҳким ва ҳифзи саломатии ҷавонону донишҷӯён ҳаллу фасл карда шаванд [11, с.77]. Ҳамин тариқ, ба мақсад мувофиқ будани такмили асосҳои методологии тарбияи ҷисмонӣ, ки имкон медиҳад, инҳирофоти гуногунро дар саломатии донишҷӯён ба ислоҳ дарорем, онҳоро ба унвони омилҳои баланд бароштани сифати ҷараёни маърифатӣ доир ба тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мавриди баррасӣ қарор додан лозим аст.

Тарбияи ҷисмонӣ дар маҷмуъ ва навъҳои он бо кумаки ташкили оқилонаи ҳаракати фаъол дар чаҳорчӯбаи вазифаҳои вогузоршуда, бо истифода маҷмуи воситаҳо шароитро барои татбиқи максималии имконоти донишҷӯён ҳам дар ҳаёт ва ҳам дар фаъолияти касбӣ таъмин мекунад [10, с.49].

Зарурати такмили мазмун ва ташкили тарбияи ҷисмонии ҷавонони донишҷӯ дар ҳоли ҳозир бидуни шак аз зиддиятҳои мавҷудбуда муайян мегардад:

-дар байни талаботи иҷтимоъ нисбат ба тарафҳои гуногуни шахсият, шомили саломатии хуб, қобилияти баланди ҷисмонӣ ва адами имконоти самараноки ҳаллу фасли ин супориш;

-дар байни зарурати ба назар гирифтани манфиатҳои донишҷӯён нисбат ба таркиби воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва омода набудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ нисбат ба татбиқи муносибати тафриқавӣ дар чаҳорчӯби машғулиятҳои академии тарбияи ҷисмонӣ;

-дар байни зарурати азнавсозии бунёдии мазмун ва ташкили тарбияи ҷисмонии донишҷӯён ва сатҳи пасти касбияти ҳайати омӯзгорони кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ дар мактабҳои олӣ.

Ба ғайр аз ин мутобиқ ба андешаҳои дар ҳоли ҳозир ташаккулёфта нисбат ба сохтори идоракунии тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои касбӣ чунин муқаррароти принсипиалӣ ва тарзи амалкардҳои зеринро дар назар гирифтан лозим аст:

- ҳамхонии мутавозини фаъолияти таълимӣ ва ғайритаълимӣ;
- мустақилият дар сохтани пойгоҳи моддӣ-техникии машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ;
- ягонагии ҳамаи унсурҳои низоми тарбияи ҷисмонии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

Дар айни ҳол таҷриба нишон медиҳад, ки таъминоти илмӣ-методии кории донишҷӯён ба таври назаррас аз талаботи давру замон ақиб монда ва ба таври оҷилӣ ба такмили ҷиддии методологӣ, ташкилӣ ва ҷанбаҳои мазмунии тарбияи ҷисмонӣ ниёз дорад [21, с. 56].

Ин масъалаҳои муассисаҳои касбӣ ҳангоми ба иқтисодиёти бозоргонии гузаштани Ҷумҳурии

Тоҷикистон боз ҳам буғранҷтар гардиданд.

Зарурати ҳаллу фасли ин масъала боз ҳам дар робита ба он ки тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҳоли ҳозир яке аз самтҳои на он қадар зиёди воқеӣ мебошанд, ки тезу тунд гардида, мутобиқ ба онҳо муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ метавонанд корҳои тарбиявиро дар муҳити донишҷӯён пеш бибаранд. Ба муҳиммияти ин самти таълимӣ-тарбиявӣ доир ба тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои касбӣ далели бад шудани саломатӣ ва омодагии ҷисмонӣ ва функсионалии донишҷӯён ишора мекунанд.

Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки суръати баланди инкишофи варзиши донишҷӯӣ, бо таваҷҷуҳ ба инкишофу рушди варзиши муосир намояндаи асосӣ дар бахши ҳаваскорӣ хоҳад шуд. Дар робита ба ин, бисёр муҳим аст, ки инкишофи низоми идоракунии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши донишгоҳӣ ба унвони самти афзалиятноки такмили корҳои донишҷӯён мавриди баррасӣ қарор гирад.

Пас, ҷараёни маърифатӣ-тарбиявӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ низоми ташаккули дониш ва маҳорату малакаҳои донишҷӯён мебошад, ки ҳаллу фасли вазифаҳои худинкишофдиҳӣ ва худтакмилдиҳии ҷавонписарон ва ҷавондухтаронро дар раванди ҳаёту фаъолияти онҳо ифода мекунад. Омили асосие, ки самаранокии ин ҷараёнро таъмин мекунад, омили ягонагӣ ва таркиби он мебошад, ки шомили ҷараёни таълимӣ-тамринӣ, тиббӣ ва назорати педагогӣ, худназоратӣ, меъёри самаранокии тарбияи ҷисмонӣ, технологияиислоҳи мазмуни ҷараёни тамринӣ, таркиби воситаҳои муосир ва методҳои самараноки тарбияи ҷисмонӣ, низоми омодагии мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мебошанд.

Ин далели равшан аст, ки низоми тарбияи ҷисмоние, ки дар ҳоли ҳозир дар макотиби олии мамлакат ҷорӣ аст, таҷдиди назарро талаб мекунад, чунки самари инкишодиҳандагӣ ва беҳдоштӣ, тарбиявӣ ва маърифатии он аз воқеият хеле дур рафтааст. Имрӯз тавассути машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мо метавонем самараҳои бештар ба даст биоварем. Гап дар сари он аст, ки ҷараёни мақсадноки мураттаби педагогии тарбияи ҷисмонӣ, ки пайдарҳамиро дар муассисаҳои гуногуни маърифатӣ таъмин мекунад, қодир ба таъсири назаррас ва беҳтар кардани нишондиҳандаҳои омодагии ҷисмонӣ, инкишофи ҷисмонӣ ва функсионалии организм мебошад.

Ба назар чунин мерасад, ки дар амал татбиқ кардани шароитҳои дар боло зикршуда ба муассисаҳои маърифатӣ имкон медиҳанд, ки онҳо ба сатҳи болотари таъмини ҷараёни педагогӣ доир ба тарбияи ҷисмонӣ дар асоси пайдарҳамии мақсадҳо вазифаҳо ва мазмуни тарбяи ҷисмонии донишҷуён бирасанд. Табиатан ин чиз шароитҳои муносиб барои беҳтар кардани нишондиҳандаҳои ҷисмонии рушд ва омодагии ҷисмонӣ ва функсионалии ҳолати организми тамринкунандагон эҷод мекунад.

АДАБИЁТ

1. Ахметов, С. М. Кубанский государственный университет физической культуры, спорта и туризма: стратегия настоящего и будущего /СМ. Ахметов // Физическая культура, спорт - наука и практика. - Краснодар, 2007. - № 1-4. - С. 6-8.

2. Ахромова, А. Г. Подготовка специалистов нового профиля в области оздоровительной физической культуры / А. Г. Ахромова // Актуальные вопросы физической культуры и спорта: тр. НИИ пробл. физ. культуры и спорта КубГАФК. - Краснодар, 1998. - С. 227-231.

3. Амонашвили, Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. - М., 1996. С. 88– 92.

4. Ахромова, А. Г. Специалисты нового профиля в области оздоровительной физической культуры - веление времени / А. Г. Ахромова // Человек в мире спорта: Новые идеи, технологии, перспективы: тез.докл. Междунар. конгр. - М, 1998. - Т. 2. - С. 471-472.

5.Бабанский, Ю.К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский. - М., 1977. - 106 с.

6.Баженов, А. Е. Особенности управления подготовкой специалистов физической культуры / А. Е. Баженов // Теория и практика управления физической культурой и спортом: материалы очно-заоч. науч. конф. / Федер. агентство по физ. культуре и спорту, Моск. гос. акад. физ. культуры. - Малаховка, 2006. - С. 14-18.

7. Бальсевич, В. К. Конверсия высоких технологий спортивной подготовки как актуальное направление совершенствования физического воспитания и спорта для всех / В.К. Бальсевич // Теория и практика физ. культуры. - 1993. - № 4. - С. 21-23.

8. Бальсевич, В. К. Непрерывное физкультурное образование / В. К. Бальсевич, Г. И.

Попов, Н. И. Санникова // Теория и практика физ. культуры. - 2004. - № 12. - С. 10-13.
9. Бальсевич, В. К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека (методологический, экологический и организационный аспекты) / В. К. Бальсевич // Теория и практика физической культуры. - 1990. - № 1. - С. 22-26.
10. Бабанский, Ю. К. Педагогический процесс: избранные педагогические труды / Ю.К. Бабанский; сост. М.Ю. Бабанский. - М, 1989. – 35-41 с.
11. Балашова, В. Ф. Оценка профессиональной готовности будущих специалистов по АФК / В. Ф. Балашова // Теория и практика физической культуры. - 2008. - № 7. - С. 48-53.
12. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. - М., 1989. - 192 с.
13. Бикмухамедов, Р. К. Содержание процесса физического воспитания в системе педагогического образования // Теория и практика физической культуры. - 2003. - № 7. - С. 45-50.
14. Бондаревская, Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. -М., 1997.-№ 4.-С. 11-17.
15. Вайнбаум, Я. С. Гигиена физического воспитания и спорта. - М.: Академия, 2002. - 156 с.
16. Давиденко, Д. Н., Пономарев, Г. Н. Размышления о понятиях и сущности образования в области физической культуры // Теория и практика физической культуры. - 2004. - № 5. - С. 55-58.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ВА ПЕШГИРИСОЗИИ ЗУҲУРОТИ АНГЕЗАҲОИ ЭКСТРЕМИСТӢ ДАР МУҲИТИ ҶАВОНОН

ШОХОЛИҚЗОДА Шаҳбози Шорозиқ *– унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *shahboz-0505@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 938 79 27 50*

Дар мақолаи мавриди назар хусусиятҳои тарбияи ҳуқуқӣ ва пешгирисозии зуҳуроти ангезаҳои экстремистӣ дар муҳити ҷавонон бо такя ба андешаҳои олимони соҳа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.
Инчунин, оид ба методикаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ сухан ронда, вазифаи асосии пешгирии рафтори девиантӣ ва пешгирии ангезаҳои экстремистӣ номбар гаштанд, ки аз ҷумла пешгирӣ аз қадами беандеша ин пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва ба ин васила бекор кардани фаъолияти ҷиноятии ноболиғон мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *тарбияи ҳуқуқӣ, инҳироф, ангезаҳои экстремистӣ, пешгирии инҳироф, пешгирии зуҳуроти экстремистӣ, манбаъҳои зуҳури рафтори девиантӣ.*

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРОЯВЛЕНИЯ ЭКСТРЕМИСТСКИХ МОТИВОВ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

ШОХОЛИКЗОДА Шахбози Шорозик *– соискалель кафедры общей педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *shahboz-0505@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 938 79 27 50*

В статье рассматриваются особенности правового воспитания и профилактики проявлений экстремистских мотивов в среде молодежи на основе мнений ученых данной области.
Автор освещает вопрос метода правового воспитания и обучения, а также назвал главную задачу профилактики девиантного поведения и предотвращения экстремистских мотивов, включающих предупреждение необдуманных действий, то есть предупреждение правонарушений и тем самым отмену преступной деятельности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *правовое воспитание, девиантность, , девиантное поведение, экстремистские мотивы, профилактика девиантности, источники девиантного поведения.*

FEATURES OF LEGAL EDUCATION AND WARNING MANIFESTATIONS OF EXTREMIST MOTIVES AMONG YOUTH

SHOHOLIKZODA Shahbozi Shorozik *– candidate of the university-wide Department of Pedagogy of the Academician Bobojon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1. .* ***E-mail:*** *shahboz-0505@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 938 79 27 50*

In the article in question, the features of legal education and prevention of manifestations of extremist motivations in the environment of young people are discussed based on the opinions of scientists in the field.

They also spoke about the method of legal education and training, and mentioned the main task of preventing deviant behavior and preventing extremist motives, which includes prevention of thoughtless steps, which is the prevention of law violations and thus canceling the criminal activity of minors.

Key words: *legal education, deviance, deviant behavior, extremist motives, prevention of deviance, sources of deviant behavior.*

Дар баробари бакамолрасии кӯдакон ногузир ҳар як инсон бо мушкилоти тарбияи ҳуқуқӣ ва таълими ҳуқуқии фарзандони худ рӯ ба рӯ мешавад. Новобаста аз нақши мо дар раванди тарбия-мураббӣ, роҳнамо, муҳаққиқ ё волидайн – аксарияти мо ба сарнавишти фарзанди худ хеле масъул мебошем.

Тарбияи ҳуқуқӣ ва таълими ҳуқуқӣ инҳо унсурҳои алоҳидаи тамоми раванди таълим буда, аксар вақт муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки ин ду мафҳум ҳамчун унсурҳои як кулл иваз карда мешаванд.

Мо чунин мешуморем, ки таълими ҳуқуқӣ натиҷаи тарбияи ҳуқуқӣ мебошад, яъне амали мақсадноки тарбияи ҳуқуқӣ ғанӣ гардонидани дониш дар бораи ҳуқуқ – тарбия ва таълимро дар назар дорад.

Вазифаи асосии пешгирии рафтори девиантӣ ва пешгирии ангезаҳои экстремистӣ пешгирӣ аз қадами беандеша, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва ба ин васила бекор кардани фаъолияти ҷиноятии ноболиғон мебошад.

Методикаи кори ҳуқуқии тарбиявиро маҷмӯи равиш ва усулҳое ташкил медиҳанд, ки вазифаи онҳо таъсири мақсаднок ба инсон аст ташкил менамояд ва ин пеш аз ҳама ба баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқии аҳолӣ, саводнокии ҳуқуқӣ ва дониш дар бораи зарурати онҳо аҳамиятнок мегардад, ки дар китоби худ "Тарбияи ҳуқуқии ҷавонони донишҷӯ" соли 1984 олимони рус В.В. Мамонов ва М. В. Лукяненко таъкид мекунанд [6, 335].

Донишҳои бадастоварда ба насли наврас имкон медиҳад, ки:

- воқеиятро худ қабул намояд, дуруст дарк кардани ҷомеаро омӯзад;
- натиҷаи қарорҳоро пешгӯӣ намояд ва хатогиҳои эҳтимолиро пешгирӣ кунад;
- баҳодиҳии муносиб ва солимфикронаи ҳодиса, вазъиятро доро гардад;
- мувофиқи ахлоқи ҷамъиятӣ ва ҳуқуқ амал намояд.

Дар шароити кунунии зиндагӣ шахсе, ки дониши ҳуқуқӣ надорад, аксар вақт ба ҳолатҳои гуногун дучор мешавад ва дар ин ҳолат мушовири ӯ метавонад дониши ҳуқуқиаш бошад, зеро чунин мешавад, ки инсон ҳатто аз нияти нек, аксар вақт наметавонад қарори дуруст қабул кунад [6, 338].

Ғайр аз дониши ҳуқуқӣ омилҳои муҳим низ мавҷуданд, ба монанди:

- ташаккули эътиқоди устувор дар ҷавонон;
- кори самаранок-муташаккили ҳамаи субъектҳои механизми тарбияи ҳуқуқӣ бо мақсади ташаккули ҷаҳонбинӣ дар заминаи сиёсати ҳуқуқ;
- мутобиқат дар арзёбии худи объекти раванди таълим.

Дар асари илмии худ "Фаъолияти беруназзинфӣ оид ба таълими ҳуқуқии мактаббачагон" муаллифон масъалаҳои мубрами зеринро матраҳ намудаанд:

- тарбияи ҳуқуқӣ, бидуни дониши ҳатмии ҳуқуқ ва қонун;
- эътиқоди устувор ба моҳият ва зарурати ҳуқуқ;
- риоя ва итоат [4,105]

Ҳамзамон эътиқоди худро бо он асоснок мекунанд, ки донишҷӯ бояд:

- на танҳо нуқтаи назари худро ҳимоя кунад, балки далелҳои дигаронро низ дарк карда тавонад;
- андешаҳо ва қобилияти баҳодиҳии худро дошта бошад;
- қобилияти худтанқидкунӣ дошта бошад, танқидро қабул карда тавонад ва ба дарки хатогиҳои худ қодир бошад ва хоҳиши ислоҳи онҳоро дошта бошад.

Дар таълими ҳуқуқӣ ин хусусиятҳо аввалиндараҷа буда, ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ фаврӣ ва чандирии тафаккури мантиқии шахсро талаб мекунад.

Фаромӯш набояд кард, ки вазифаи асосии таълими ҳуқуқӣ ин на танҳо дар рӯҳияи эҳтиром ба худ ҳамчун як шахс тарбия ёфтан аст, балки таҳаммулпазирӣ ба дигарон низ мебошад, ки ба ин принсипҳои демократӣ асос мегузорад ва рушд мекунад.

Таълими ҳуқуқӣ, ки маҷмӯи равандҳои таълим ва тарбия мебошад, ба баланд бардоштани сатҳи дониш дар бораи ҳуқуқ мусоидат мекунад, шахсро на танҳо бо маҷмӯи муайяни мафҳумҳои ҳуқуқӣ мусаллаҳ мекунад, балки ба шахс дар такмили ахлоқӣ кӯмак мекунад. Дар натиҷаи ҷузъҳои ҳамдигарро пурракунанда таҳсилоти ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ фарҳанги ҳуқуқии инсон ташаккул меёбад [4, 110].

"Роҳхат ба ҳаёт" на танҳо шомил кардани шахси ҳуқуқӣ ба ҷомеаи ҳуқуқиро дар бар мегирад, балки фаъол шудани он дар раванди ташаккули муносибатҳо бо одамони дигар аст, яъне сатҳи тарбияи ҳуқуқӣ наметавонад танҳо бо риояи талаботи меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби шахс маҳдуд карда шавад. Маҳз фаъолияти татбиқи ҳуқуқҳо аз ҷониби шахс ин иҷрои ӯҳдадориҳои худ тибқи низоми арзишии муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ бояд ба системаи фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва институтҳои давлатӣ дохил карда шавад ва лозим ба таъкид аст, ки мақомоти масъул бояд ба фароҳам овардани шароити ташаккул ва рушди фарҳанги ҳуқуқии шахс диққати махсус диҳанд.

Тарбия категорияи иҷтимоӣ бо аломатҳо ва хусусиятҳои хоси он мебошад ва хусусиятҳои асосии иҷтимоикунонии ҳуқуқии шахс инҳоянд:

1. Тарбияи ҳуқуқӣ;
2. Амалияи ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи таъсир ба шахс.

Раванди тарбияи ҳуқуқӣ бо амалияи ҳуқуқӣ, ки ҷузъи муҳим аст, алоқаманд аст ва дар айни замон:

- дониш ва муносибат ба ҳуқуқро ташаккул медиҳад;
- қобилияти истифодаи ҳуқуқро инкишоф медиҳад.

Тарбия, ки ба мақсадҳои муайяни иҷтимоӣ, педагогӣ ва ахлоқӣ тобеъ аст, танҳо фаъолият дар якҷоягӣ бо амалҳо мебошад, ки дар он муносибати "фаъолият" бо таҷрибаи бисёрсолаи мактабӣ асоснок карда шудааст. Тарбия берун аз фаъолият вуҷуд надорад ва ин маҳз дар асоси шаклҳои асосии фаъолияти тарбиявии ҳуқуқӣ бо мактаббачагон муайян карда шудааст [1,45].

Фаъолиятҳое, ки ба ислоҳи рафтори девиантӣ ва муқовимат ба паҳншавии рӯҳияи экстремистӣ равона карда шудаанд, бар зиммаи мақомотҳои зерин вогузор ҳастанд:

- Мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- Шӯроҳои маҳаллии вакилони халқ, яъне мақомоти худидоракунии маҳаллӣ;
- муассисаҳои таълимӣ, ки дар доираи салоҳияти худ ба таври афзалиятнок барои амалӣ намудани чораҳои пешгирикунанда, аз ҷумла тарбиявӣ, таблиғотӣ, ки ба пешгирии ихтилоли рафтор ва хуруҷи экстремизм равона шудаанд, пешбинӣ шудаанд.

Ҳалли ин мушкилотро мо дар ташкили "системаи худтаъсис"-и ғояҳо ва роҳҳои паҳн кардани он мебинем, ки метавонанд мустақилона аз давлат ба ташаккули шуури мусбати ҷамъиятӣ мусоидат кунанд, ки имкони истифодаи зӯровариро барои ноил шудан ба ҳама гуна ҳадафҳо истисно мекунад [4,108].

Унсурҳои сохтории пешбинишудаи ин система бояд мақомотҳои зерин бошад:

- мақомоти худидоракунии шаҳрвандон, иттифоқҳои касаба;
- ҷомеаҳои эҷодӣ ва илмӣ;
- иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, фондҳо;
- ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, ғайритиҷоратӣ;
- ҳамаи муассисаҳои таълимӣ новобаста аз шакл ва намуд;
- воситаҳои ахбори оммаи мустақил, ғайридавлатӣ, ки вазифаи онҳо на танҳо огоҳ кардани аҳолӣ дар бораи рӯйдодҳои кишвар, балки тақдиси мавқеи одамони дигарандеш мебошад.

Дар баробари корҳои маърифатӣ ва фаҳмондадиҳӣ бо насли наврас кор оид ба бартараф кардани худи ғояҳо дар зеҳни онҳо, роҳҳои ҳалли мушкилот бо зӯроварӣ зарур аст.

Ҳуқуқи интихоб бехатарии ҳаёти инсонро муайян мекунад, вақте ки ҷаҳонбинии ӯ доираи ҳамфикронро муайян мекунад.

Эҳсосоти зиддиятнок, муқобилияти бо "Ман"-и худ, ғояҳо ва эътиқоди худ ба дигарон метавонад ба ҳолатҳои номусоид оварда расонад. Мумкин аст, ки ангезаҳои эътирозӣ, роҳҳои

ғайричамъиятии ҳалли низоъ ё расидан ба ҳадафҳо ба вуҷуд оянд, ки ин эътироз ҳамеша ғайриқонунӣ ва ифротӣ аст.

Экстремизм ва ангезаҳои тавлидкунандаи он гуногун аст ва он ҳам ба шуури ҷамъиятӣ, психологияи ҷамъиятӣ, ахлоқ ва ҳуқуқ, ҳам ба муносибатҳои байни одамон, гурӯҳҳо, синфҳо ва ғайра таъсир мерасонад. Ҳама ташкилотҳо, ҳизбҳо, ҳаракатҳое, ки зӯроварӣ ва нафратро таблиғ мекунанд, бояд дар заминаи экстремизм баррасӣ карда шаванд ва вазифаи аввалини чораҳои пешгирикунанда ин пешгирӣ кардани таҷрибаи аввалини амали ғайриқонунӣ, ба истилоҳ, нобуд кардан "аз реша" мебошад, ки пайдоиши шумораи ҷинояткорони наврас ва миқёси худсарии наврасонро пешгирӣ менамояд [2,68].

Фаъолгардонии корҳои фаҳмондадиҳӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ бояд яке аз шаклҳои афзалиятноки фаъолияти пешгирикунанда бар зидди экстремизм гардад. Бо ҷалби одамон ба сафи худ чунин гурӯҳҳо, ташкилотҳо на танҳо доираи паҳншавии ҷинояткории экстремистиро васеъ мекунанд, балки онҳо рӯҳияи одамонро "шикаста", онҳоро ба артиши номуташаккили ҷинояткорони ғоявӣ табдил медиҳанд.

Силоҳи муассир, ки ба экстремизм муқобилат мекунад, пешгирӣ мебошад. Пешгирӣ махсусан дар муҳити ҷавонон, дар гурӯҳҳо ва ташкилотҳои ҷавонон муҳим аст. Корҳои пешгирикунанда бояд ҳатман ба муайян ва бартараф кардани сабабҳои пайдоиши рӯҳияи экстремистӣ ва татбиқи онҳо равона карда шаванд.

Таъсиси муҳити оптималии фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳамкорӣ бо онҳо вазифаи мустақими давлат аст. Илова бар ин, давлат мақоми асосии назораткунандаи фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ бо мақсади пешгирии пайдоиш ва рушди ҷараёнҳои экстремистии зиддиҷамъиятӣ мебошад ва қадамҳои оперативӣ оид ба саривақт пешгирии фаъолияти экстремистии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, дигар ташкилотҳо, шахсони воқеӣ – гарави рушди устувори худи давлат мебошад[3,70].

Муқовимат ба фаъолияти экстремистӣ ба принсипҳои зерин асос ёфтааст:

- эътироф, риоя ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд баробар ба манфиатҳои қонунии ташкилотҳо мебошад;
- қонуният ва ошкорбаёнӣ;
- афзалияти таъмини амнияти кишвар;
- афзалияти тадбирҳо оид ба пешгирии фаъолияти экстремистӣ;
- ҳамкории давлат бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, дигар ташкилотҳо, шаҳрвандон дар муқовимат ба фаъолияти экстремистӣ;
- ногузирии ҷазо барои иҷрои фаъолияти экстремистӣ [5,54].

Муқовимат ба фаъолияти экстремистии гурӯҳҳои ғайрирасмии зиддиҷамъиятӣ, ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷавонон, паҳн кардани идеологияи экстремистии ҷиноятӣ бояд мақсаднок бошад. Маҷмӯи чораҳои муассир бояд на танҳо ба чораҳои ҷиноятӣ, балки ба корҳои пешгирикунанда низ дахл дошта бошад. Маҳз дар бораи фаъолияти пешгирикунанда дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 9 апрели соли 1997 таҳти №691 таъкид шудааст.

Мо хуб медонем, ки бо чораҳои" ҷазоӣ " манъи ҳуқуқии ҷиноятӣ ва усулҳои зӯрӣ ҳалли мушкилоти экстремизм ғайривоқеӣ аст. Аз ин рӯ, дар ин вазъият бояд чорабиниҳои пешгирикунанда дар муттаҳид кардани қувва ва кӯшишҳои ҳамаи сохторҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ афзалиятнок бошанд [5,56].

Синну соли қаториёни созмонҳои ҷавонон, ки ҳамчун "экстремистӣ" тавсиф карда мешаванд, аз 14 то 30 сола буда, аксари онҳо наврасони аз 14 то 18 сола мебошанд. Барои кам кардани мавҷи ҷинояткории экстремистӣ, ҳалли ҷинояткорӣ ва экстремизм дар байни ҷавонон пешгирии чунин рафторро ҳанӯз аз мизи мактаб оғоз кардан лозим аст.

Тадбирҳои пешгирикунандаи хусусияти зиддиэкстремистӣ инҳоянд:

Пешгирии ибтидоӣ - кор оид ба пешгирии воридшавӣ / ҷалби аъзои нав ба ташаккулҳои экстремистӣ.

Пешгирии дуюмдараҷа - кори пешгирикунанда бо иштирокчиёни ташкилотҳои экстремистӣ. Аз ҳама муҳим пешгирии ибтидоӣ мебошад ки бо ёрии он монеаҳои гуногун барои наврасон ба ташаккулҳои экстремистӣ ба вуҷуд меоянд.

Самаранокии пешгирии экстремизм дарсҳои таҳаммулпазирӣ буда, он саводнокии ҳуқуқӣ - шиносоии хонандагон бо фарҳангҳои гуногунро медиҳад. Аммо бояд ба назар гирифт, ки чунин дарсҳо танҳо дар сурати баланд будани фарҳанги умумии наврасон самаранок буда метавонанд.

Пеш аз он ки ӯ ба гурӯҳи ғайриҷамъиятӣ дохил шавад, “сафари наврас” чӣ қадар тӯлонӣ буд бояд ба назар гирифта шавад ва бояд муайян кард, ки чӣ наврасро водор кард, ки ин доираи "ҳамфикр" -онро интихоб кунад?

Наврас фавран ба доираи одамони ифротгаро дохил намешавад. Онҳо аз як созмони ғайрирасмии дигар меоянд, ки аллакай "сироят ёфтаанд" ва гумроҳ шудаанд. Чунин наврасон ба тӯъмаи осони ҷиноят табдил меёбанд, ки потенсиали экстремистии ташкилотҳои террористиро тақвият медиҳанд.

Тадбирҳои пешгирикунанда оид ба муқовимат ба экстремизми ҷавонон амалҳои зеринро дар назар дорад:

1. Тарбияи наврас дар руҳияи таҳаммулнопазирӣ ба идеологияи бегона ва махсусан экстремистӣ;

2. Тарбияи наврас дар руҳияи нафрат ба зӯроварӣ;

3. Ташаккули эътиқоди устувор дар рад кардани экстремизм, ташаккулҳои экстремистӣ ва пешвоёни он.

Чунин чорабиниҳо, дар маҷмӯъ, бо зарурати ҷазо барои амалҳои ғайриқонунии содиршуда бояд ба саводнокии ҳуқуқии насли оянда асос гузоранд. Тарбияи шуури устувор ва эътиқод ба зараровар будани ғояҳои экстремистӣ, ҷонибдорон ва пешвоёни он, ки ба паҳншавии идеологияи экстремистӣ-миллатгароӣ монеъ мешавад.

Пешгирӣ, корҳои фаҳмондадиҳӣ ва тарбиявӣ дар сатҳи ибтидоӣ калиди ташаккули бомуваффақияти эътиқоди устувор дар наврасон дар рад кардани амалҳо ва амалҳои экстремистӣ мебошад ва аз ин рӯ, мунтазам ташкил кардани сӯҳбатҳои пешгирикунанда, семинарҳо, тренингҳо бо мақсади шарҳи сиёсати экстремистӣ аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ мақсаднок хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Агафонов, А.Н. Социальная работа с молодёжью девиантного поведения / А.Н. Агафонов. - Петропавловск, 2000. - 42с.; 45с.

2. Бакаев, А.А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних: учеб. пособие. М.: Логос, 2004. - 65 с.; 68с.

3. Бакаев, А.А., Баранов, В.Н. Система. Правосознание, правовая культура и правовое воспитание / В.Н. Баранов // Теория государства и права; под ред. В.К. Бабаева. - М.: изд. «Лань», 2003. - 70с.; С. 301-319.

4. Внеурочная деятельность по правовому образованию школьников (Методическое пособие для учителей) / И. Е. Уколова, И. Л. Друбачевская, А. П. Вакуленко, С. И. Володина, А. М. Полиевктова, Н. Г. Суворова. М.: Полтекс, 1999. - С.105-110.

5. Гуров, Д. В. Педагогические аспекты профилактики правонарушений среди несовершеннолетних в системе работы органов внутренних дел (на примере Ставропольского края). Ставрополь, 2004. - 54 с.; С.56-57.

6. Лукьяненко, М.В., Мамонов, В.В. Правовое воспитание учащейся молодёжи. Алма-Ата: Мектеп, 1984. - 335 с.

ОМИЛҲО ВА ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ХУДТАРБИЯКУНИИ СИФАТҲОИ АХЛОҚӢ-ИРОДАВИИ НАВРАСОН ДАР РАВАНДИ ТАҲСИЛОТИИ МАКТАБИ ВАРЗИШӢ

ҚОДИРОВ Зайдулло Кубриёевич *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. академик А. Адҳамов, 11/2,* ***тел.:*** *(+992) 918 51 46 31*

Дар мақола муаллиф масъалаи басо мубрам – шароитҳои педагогии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасон дар раванди таҳсилотии мактаби варзишӣ ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Зикр карда мешавад, ки дар мактаби варзишӣ дар тӯли тамоми раванди таълим, аз марҳилаи ибтидоии омодагӣ сар карда, то марҳилаи маҳорати олии варзишӣ, наврасон ва духтарон бо душвориҳои гуногун дучор меоянд, ки ҳалли онҳо на ҳамеша танҳо аз онҳо вобаста мебошад. Дар мақола ангезандаҳои беруна ва дохилаи мушкилот муайян кард шудааст.

Муаллиф дар такя бо таҳқиқотҳои олимони соҳа ду ҷанбаи мафҳуми шароити фаъолияти таълимӣ-умумипедагогӣ ва дидактикии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасонро дар раванди таҳсилотии мактаби варзишӣ баррасӣ намудааст. Муаллиф

оид ба сифатҳои худтарбиякунии ахлоқӣ-иродавии наврасон озмоиш гузаронида, маълумоти муътамад ба даст овардааст, ки дар матни мақола натиҷаҳо оварда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: *мактаби варзишӣ, сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ, худтарбиякунӣ, наврасон, омилҳо, рушди шахсият, озмоиши педагогӣ, волидайни хонандагон.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ САМОВОСПИТАНИЯ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ МОЛОДЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СПОРТИВНОЙ ШКОЛЫ

КАДИРОВ Зайдулло Кубриёевич *– соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. академика А. Адхамова, 11/2,* ***тел.:*** *(+992) 918 51 46 31*

В статье автор исследует весьма актуальный вопрос – педагогические условия самообразования нравственно-волевых качеств подростков в образовательном процессе спортивной школы. Отмечается, что в спортивной школе на протяжении всего учебного процесса, начиная с начальной подготовительной стадии и заканчивая стадией высшего спортивного мастерства, подростки сталкиваются с различными трудностями, решение которых не всегда зависит только от них. В статье были определены внешние и внутренние трудности.

Автор, опираясь на исследования ученых в этой области, рассмотрел два понятийных аспекта условий учебной деятельности – общетехническую и дидактическую самодисциплину нравственно-волевых качеств подростков в образовательном процессе спортивной школы. Автор провел эксперимент по качествам нравственно-волевых качеств подростков и получил достоверную информацию, результаты которой изложены в тексте статьи.

Ключевые слова: *спортивная школа, нравственно-волевые качества, самовоспитание, подростки, факторы развития личности, педагогический эксперимент, родители учащихся.*

PEDAGOGICAL FACTORS AND CONDITIONS FOR SELF-EDUCATION OF MORAL AND VOLUNTARY QUALITIES OF YOUTH IN THE EDUCATIONAL PROCESS SPORTS SCHOOL

KADIROV Zaidullo Kubrievich *– applicant at the Institute for Educational Development named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. Academician A. Adkhamov, 11/2,* ***phone:*** *(+992) 918 51 46 31*

The author, based on the research of scientists in this field, considered two conceptual aspects of the conditions of educational activity -general technical and didactic self-discipline of moral and volitional qualities of adolescents in the educational process of a sports school. The author conducted an experiment on the qualities of moral and volitional qualities of adolescents and received reliable information, the results of which are set out in the text of the article.

In the article, the author explores a very relevant issue – the pedagogical conditions of self-education of moral and volitional qualities of adolescents in the educational process of a sports school. It is noted that in sports schools throughout the entire educational process, starting from the initial preparatory stage and ending with the stage of higher sports skills, teenagers and girls face various difficulties, the solution of which does not always depend only on them. The article identified external and internal difficulties.

Keywords: *sports school, moral and volitional qualities, self-education, adolescents, factors of personality development, pedagogical experiment, parents of students.*

Барои рушд ва ҷараёни бомуваффақияти раванди таҳсил дар мактаби варзишӣ дар тӯли тамоми раванди таълим, аз марҳилаи ибтидоии омодагӣ сар карда, то марҳилаи маҳорати олии варзишӣ, наврасон ва духтарон бо душвориҳои гуногун дучор меоянд, ки ҳалли онҳо на ҳамеша танҳо аз онҳо вобаста мебошад. Варзишгарони наврас баъзан бо душвориҳое дучор меоянд, ки ангезандаҳои беруна мебошанд. Масалан: нокомиҳо дар муошират бо рафиқон, интихоби дӯст, мушкилоти моддӣ, мураккабиҳо дар муносибат бо гурӯҳ ва ғайра. Ин аҳамияти баррасии омилҳои беруна ва дохилиро, ки дар амсила таҳия гардида, ба ташаккул ва рушди раванди худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар наврасон мусоидат мекунанд, муайян кард.

Омилҳои беруние, ки самаранокии раванди таҳсилотиро дар мактаби варзишӣ афзоиш ё коҳиш медиҳанд, инҳоянд:
– қоидаҳо ва талаботҳои мактаби варзишӣ ва мураббӣ;
– муҳити иҷтимоӣ: ҷомеаи варзишӣ, волидон, дӯстон;
– васоити ахбори омма ва оммавигардонии муносибатҳои моддӣ – шайъӣ;
– муносибатҳои ҳуқуқии давлат дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;
– хусусиятҳои этнофарҳангӣ ва ҷуқрофӣ (урфу одатҳо, анъанаҳои мардум ва қайра);
ҷойгоҳе, ки дар оила, гурӯҳи таълимӣ ё дигари иҷтимоӣ ишқол шудааст, сатҳи даъвоҳои шахсият.

Омилҳои ботинии ташаккул ва рушди шахсият дар мактаби варзишӣ он тағйирот ва ихтилофоте мебошанд, ки дар олами ботинии кӯдак ва ҷисм ба амал омада, фаъолияти ӯро аз ҷиҳатҳои гуногун равона месозанд. Хусусияти тағйирот дар олами ботинӣ ва ҷисми шахсияти бавоярасанада ногузирии бавуҷудоии онҳо маҳсуб меёбад. Дар таҳқиқоти мазкур омилҳои зерини худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ- иродавии хонандагони мактабҳои варзишии кӯдакону наврасон фарқ карда мешаванд:
– хусусиятҳои шахсиятии организм: хусусиятҳои синну сол, хислат, сатҳи тарбия;
– самтҳои арзиши наврас;
– хусусиятҳои генетикӣ ва физиологии инчон;
– таҷрибаи иҷтимоӣ;
– сатҳи даъвоҳои шахсият ва хусусияти пешравандаи фаъолият.

Дар таҳқиқотҳои педагогии В.М. Андреев [18], Ю.К. Бабанский [25], В.А. Беликов [27], Л.В. Мешерякова [151], А.Л. Найна [163] ва олимони дигар ду ҷанбаи мафҳуми шароити фаъолияти таълимӣ-умумипедагогӣ ва дидактикӣ баррасӣ мешаванд. Таърифҳои ин мафҳумҳо танҳо аз рӯйи мавзӯъе, ки онҳо нисбат ба он баррасӣ мешаванд, фарқ мекунанд: раванди таълим (шароити дидактикӣ), раванди таҳсилот (шароити педагогӣ). Ҳамин тавр, Л.В. Мешерякова зери маҷмӯи шароити дидактикии ташаккули шахсият «маҷмӯи вазъиятҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаи раванди таълим, ки натиҷаи интихоби мақсаднок, тарҳрезӣ ва истифодаи унсурҳои мазмун, методҳо ё усулҳо, инчунин шаклҳои ташкилиро барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни дидактикӣ мебошанд, мефаҳмад.

Барои таҳқиқоти мо нуктаҳои назари олимон М.М. Поташник ва В.С. Лазарева мавриди таваҷҷуҳ мебошад. Дар таҳқиқоти худ ин муаллифон шароити ботинии рушди раванди таҳсилотиро ҷудо мекунанд: ташкилӣ- педагогӣ (сатҳи ташкил, тартибот, интизом); равоншиносӣ (фазои маънавӣ-психологӣ дар гурӯҳ); моддӣ (заминаи моддӣ-техникӣ); иҷтимоӣ-маишӣ (ҳимояи иҷтимоӣ); санитарӣ-беҳдоштӣ; зебоишиносӣ; фазоӣ.

Муҳаққиқ И.В. Шманева шартҳои зеринро муайян мекунад: сатҳи баланди салоҳиятнокии омӯзгор оид ба масъалаи фаъолгардонии фаъолият аз нуқтаи назари тамоюлҳои арзишии хонандагон; самтнокии иҷтимоӣ-арзишии раванди таълимӣ-маърифатӣ; фароҳам овардани муҳити иҷтимоӣ-арзишӣ.

Мавриди зикр аст, ки машғулиятҳо дар мактаби варзишӣ аз ҷониби мо дар ҷанбаи ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-иродавии шахсияти наврас, ки маҷмӯъи он рушди шахсиятии ӯро таъмин мекунад, мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Дар таҳқиқотҳои педагогии В.М. Андреев [18], Ю.К. Бабанский [25], В.А. Беликов [27], Л.В. Мешерякова [151], А.Л. Наина [163] ва олимони дигар ду ҷанбаи мафҳуми шароити фаъолияти таълимӣ-умумипедагогӣ ва дидактикӣ баррасӣ мешаванд.

Озмоиши педагогӣ оид ба ошкор намудани самаранокии татбиқи амсилаи худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасон, ки дар мактаби варзишӣ тамрин мекунанд, дар давраи таътили тобистона дар ҷамъомадҳои таълимӣ-тамринӣ гузаронида шуд.

Дар озмоиш ду гурӯҳ иштирок карданд: озмоишӣ ва назоратӣ. Таҳлили ташхиси вазъи рушди сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар наврасоне, ки дар мактабҳои варзишӣ таҳсил мекунанд, имкон дод: мафҳумҳои сифатҳои ахлоқӣ-иродавии шахсият муайян карда шавад; таъсири муносибат ба фаъолияти варзишии волидайни хонандагон мавриди омӯзиш қарор дода шавад; омилҳо, воситаҳо ва методҳои гузаронидани машғулиятҳои таълимие, ки ба раванди худтарбиякунӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шавад;

Дар таҳқиқот ба гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ мутаносибан 25 ва 27 нафар ҷалб карда шуданд. Дар гурӯҳи озмоишӣ таълим бо назардошти самтнокии муайян ба ташаккули раванди худтарбиякунӣ, ҳавасмандгардонӣ ва идоракунии назорати рушди сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврас сурат гирифт. Дар гурӯҳи назоратӣ таълим тибқи методикаи анъанавӣ, нақшаҳо ва барномаҳои таълимии қаблан таҳияшуда дорои самтнокӣ ба ноил шудан ба натиҷаҳои баланд дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши касбӣ гузаронида мешуд.

Барои муайян кардани самарабахшӣ ва татбиқи бомуваффақияти амсилаи худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар кӯдакон дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ назарсанҷии волидон, сипас маҷлиси падару модарон оид ба муҳокимаи маълумоти бадастомада гузаронида шуданд. Азбаски муносибати волидон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба раванди машғулиятҳои кӯдак дар варзиш мебошад, ошкор карда шуд, ки шумораи волидони нафароне, ки қаблан дар гурӯҳи озмоишӣ бо варзиш машғул буданд, 24, 94 нафар, ва дар гурӯҳи назоратӣ бошад, 28, 50 нафарро ташкил медиҳад.

Ҳамчун хусусияти наврасон хоҳиши дар гурӯҳи дӯстон фарқ кардан, аҳамияти худро нишон додан ва сарвар шудан мегардад. Дар гурӯҳи озмоишӣ муносибати фардӣ ба таълими усулҳои техникии мубориза тибқи технологияи муайян ва бо назардошти қобилиятҳои ҷисмонии наврас, инчунин хоҳишҳои онҳо сурат гирифт.

Кори инфиродӣ бо таълимгирандагон барои рафъи шиддати эҳсосотӣ мувофиқи сатҳи рушди сифатҳои ахлоқӣ-иродавии онҳо амалӣ карда шуд.

Маълум аст, ки мактаби варзишӣ муассисаи таҳсилотест, ки кӯдак дар он ҷо миқдори зёди вақтро сарф мекунад. Дар таҳқиқоти мо кор оид ба худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ тамоми сол, дар шароити назорати доимӣ на дар давоми соли таҳсил, балки дар давоми соли тақвимӣ гузаронида мешуд. Дар давраи таътили тирамоҳӣ, зимистонӣ ва баҳорӣ ба хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ ҳузури ихтиёрона дар тамринҳо пешниҳод карда шуд. Дар вақти таътил раванди таълимии гурӯҳи озмоишӣ бо самтгирӣ ба гузаронидани машғулиятҳои бозингарии тамринӣ, мусобиқаҳо оид ба рафъи хати монеаҳо, эстафетаҳои варзишӣ ва бозиҳои варзишӣ сурат гирифт. Дар гурӯҳи назоратӣ таълим бо методикаи анъанавӣ гузаронида шуд.

Соли хониши муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ – ин давраи вақте мебошад, ки аз нӯҳ моҳ, чор семоҳа ва се таътил иборат мебошад. Соли хониши мактаби варзишӣ аз дувоздаҳ моҳ иборат буда, таътил вуҷуд надорад. Соҳаи фаъолият, самтнокии тамринҳо ва хусусияти гузаронидани машғулиятҳо тағйир меёбанд. Далели ҷолиб он аст, ки раванди таҳсилотии мактаби варзишӣ ба давраи тобистона, вақте, ки кӯдак истироҳат мекунад, дахл мекунад.

Кор оид ба ташкили истироҳати кӯдакон муоширати шабонарӯзиро бо наврас дар назар дошт. Чунин муошират бояд аз марҳилаи таълимӣ- тамринӣ оғоз карда шавад, зеро дар ин вақт кӯдак аллакай ба омӯзгор одат карда, муносибатҳо бо дӯстон беҳтар гардида, дар гурӯҳи таълимӣ гурӯҳҳои хурд ташаккул ёфта, сарварон ва пайравони ҷомеа пайдо шудаанд.

Кор бо кӯдакон дар давраи тобистона дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ аз рӯйи се намуди фаъолият (мусобиқавӣ, бозингарӣ, меҳнатӣ) асос ёфта буд. Тахмин карда мешуд, ки бартарӣ дар мазмун ва ташкили фаъолияти ин ё он ҷанба (оқилона, эҳсосотӣ ё муассир) бояд ба тарзи худ ба мубрамсозӣ ва фаъолияти ягонагии фикрҳо, ҳиссиёт, амалҳои хонандагони мактаби варзишӣ таъсир расонад. Ҳамзамон дар давраи тобистон варзишгарони наврас ба намудҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ (тоза кардани утоқҳо, ҳудуд, навбатдорӣ ва ғайра) ҷалб карда шуданд.

Барои ташхиси мувофиқат ё номувофиқатӣ бо нишондиҳандаҳои ҷисмонӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ ва тиббӣ як қатор санҷишҳо барои муайян кардани ин сифатҳо таҳия карда шудаанд. Дар таҳқиқот нишондиҳандаи мазкур ҳамчун нишондиҳандаи рушди ҷисмонии наврас баррасӣ карда шуд. Барои мо муҳим буд, ки натиҷаҳои маълумот дар бораи омодагии ҷисмонӣ дар гурӯҳи озмоишӣ аз гурӯҳи назоратӣ паст набошанд.

Ҷадвали 2. Динамикаи рушди омодагии ҷисмонии умумӣ ва махсус дар наврасон (бо %).

Гурӯҳ	**Сатҳҳои рушд**	**Баланд**	**Миёна**	**Паст**
Назоратӣ	Пеш аз озмоиш	10	36	54
	Пас аз озмоиш	19	52	29
Озмоишӣ	Пеш аз озмоиш	11	34	55
	Пас аз озмоиш	20	52	28

Барои муайян кардани сатҳҳои инкишофи омодагии ҷисмонии умумӣ ва махсус рӯйхати меъёрҳои назоратӣ таҳия карда шуд. Се сатҳи рушди сифатҳои таҳқиқшаванда муайян карда шуданд: баланд, миёна ва паст. Ба сатҳи баланди рушд 64 хол ва зиёда аз он, ба сатҳи миёна – 48– 64, ба сатҳи паст камтар аз 48 хол мувофиқат карданд. Сатҳи баланди рушд дар 19% хонандагони гурӯҳи назоратӣ ва 20% дар гурӯҳи озмоишӣ ошкор карда шуд. Сатҳи миёнаро 52% хонандагони ду гурӯҳ, сатҳи пастро – 29% дар гурӯҳи назоратӣ ва 28%–ро дар гурӯҳи озмоишӣ нишон доданд. Ҳамин тариқ, дар гурӯҳи озмоишӣ сатҳи рушди омодагии

ҷисмонӣ аз гурӯҳи назоратӣ пасттар нест, ки барои таҳқиқоти мо нишондиҳандаи кофии самаранокии амсила мебошад.

Сатҳи донистани амалҳои техникӣ-тактикиро мо дар шароити мусобиқавӣ аз назар гузаронидем. Аз рӯйи ҷамъбасти мусобиқаҳо азназаргузаронии сабти мубориза ва баҳисобгириии амалҳои иҷрошудаи техникӣ (партофтҳо, нигоҳдориҳо, усулҳои дардовар) гузаронида шуданд. Маълумот ба ҷадвали 3 ворид карда шуд.

Ҷадвали 3. Динамикаи рушди амалҳои техникӣ-тактикии мубориза дар наврасон (%)

Маҷмӯи амалҳои гузаронидашудаи техникӣ	Гурӯҳи назоратӣ		Гурӯҳи озмоишӣ	
	Пеш аз озмоиш	Пас аз озмоиш	Пеш аз озмоиш	Пас аз озмоиш
Партофтҳо ё тобхӯриҳо	78	186	76	182
Нигоҳдориҳо	12	24	14	26
Усулҳои дардовар	18	11	7	16

Нишондиҳандаи мазкур ҳамчун нишондиҳандаи омодагии техникии наврасон ҳисобида шуда, барои таҳқиқоти мо зарур ва кофӣ буд, то ки натиҷаҳо дар гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ паст набошанд. Дар гурӯҳи назоратӣ миқдори партофтҳо ва тобхӯриҳо дар давраи мавриди таҳқиқ 186, ва дар гурӯҳи озмоишӣ – 182, миқдори нигоҳдориҳо – 24 ва 26 ва миқдори усулҳои дардовар – 11 ва 16-ро, мутаносибан, ташкил доданд.

Ташаккул ёфтани сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ва тамоюлҳои арзишӣ нишондиҳандаи пешбарандаи самаранокии амсилаи худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ мебошад. Барои муайян кардани ин нишондиҳанда мо методи маҷмӯиро истифода кардем. Ин метод аз анҷом додани як қатор корҳо оид ба муайян кардани муносибат ба сифатҳои иродавӣ, муайян кардани арзишҳои пешбари назаррас дар ҳаёти наврас, муносибати наврас ба арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, муайян кардани хоҳиши наврасон ба худтакмилдиҳӣ ва худрушддиҳӣ дар варзиш иборат буд. Дар ҷадвали зер динамикаи рушди нишондиҳандаҳои сифатҳои ахлоқӣ- иродавӣ дар наврасони варзишгар оварда мешавад

Ҷадвали 4. Динамикаи рушди нишондиҳандаҳои сифатҳои ахлоқӣ- иродавӣ дар наврасон

Т/р	Нишондиҳандаҳо	Сатҳҳои рушд	Гурӯҳи назоратӣ		Гурӯҳи озмоишӣ	
			Пеш аз	Пас аз	Пеш аз	Пас аз
1.	Шавқу ҳавас ба дарк ва худтарбиякунии «сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ»	Баланд	24	25	24	52
		Миёна	30	28	32	32
		Паст	46	47	44	16
2.	Муносибати арзишӣ ба худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ	Баланд	30	31	32	60
		Миёна	37	51	40	20
		Паст	33	18	28	20
3.	Муносибат ба арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ дар ҳаёти варзишӣ	Баланд	26	29	40	56
		Миёна	37	56	40	20
		Паст	37	15	36	24
4.	Саъй ба худрушддиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ дар варзиш	Баланд	19	19	20	48
		Миёна	37	29	44	28
		Паст	44	52	36	24

Нишондиҳандаи «таваҷҷӯҳ ба дарки «худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ» дар мавқеъҳои зерин зоҳир шуд: 52% наврасони мавриди таҳқиқи гурӯҳи озмоишӣ дар ҳама гуна шароити фаъолият таваҷҷӯҳ зоҳир карданд, дар байни хонандагони гурӯҳи назоратӣ – 25%; дар айни замон, 32% посухдиҳандагони гурӯҳи озмоишӣ ва 28% гурӯҳи назоратӣ ба мафҳуми мазкур таваҷҷӯҳ зоҳир карданд, аммо дар шароити муайян; ба саволи 16% дар гурӯҳи озмоишӣ ва 44% дар гурӯҳи назоратӣ таваҷҷӯҳ зоҳир накарданд. Аз таҳлили маълумоти бадастомада ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар гурӯҳи озмоишӣ шумораи наврасоне, ки дар бораи сифатҳои ахлоқӣ-иродавии шахсият фикр мекунанд, хеле афзудааст, мутаносибан сатҳи худтарбиякунии сифатҳои мазкру дар гурӯҳи озмоишӣ гурӯҳ зиёд шудааст. Ҳамзамон, дар гурӯҳи назоратӣ нишондиҳандаҳо дар сатҳи қаблӣ боқӣ монданд.

Ҳангоми ошкор кардани муносибати арзишӣ ба сифатҳои ахлоқӣ- иродавӣ сатҳи баландро 60% хонандагони дар гурӯҳи озмоишӣ ва 32% дар гурӯҳи назоратӣ нишон доданд. Сатҳи миёнаи рушди нишондиҳандаи мазкур дар гурӯҳи озмоишӣ 20% ва дар гурӯҳи назоратӣ 33%-ро ташкил дод. Дар айни замон, шумораи наврасоне, ки сифатҳои ахлоқӣ-иродавиро ҳамчун яке аз муҳимтарин дар ҳаёти инсон муайян накардаанд, дар гурӯҳи озмоишӣ 20% ва дар гурӯҳи назоратӣ 18%-ро ташкил дод. Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили маълумоти бадастомада ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар гурӯҳи озмоишӣ сатҳи баланди муносибати арзишӣ ба сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар аксарияти озмоишшавандагон буда, дар айни замон, дар шумораи бештари озмоишшавандагони гурӯҳи назоратӣ сатҳи миёнаи нишондиҳандаи мазкур ошкор карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Андреев, В.М. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст]. – Казань, 1998. – 117 с.
2. Бабаджанов, А.К. История физической культуры Таджикистана. – Душанбе, 2002. С. 11 – 14.
3. Бабанский, Ю.К. Повышение эффективности педагогических исследований [Текст]. – М.: Педагогика, 1982. – 192 с.
4. Беликов, В.А. Личностная ориентация учебно-познавательной деятельности (дидактическая концепция) [Текст]. – Челябинск : Факел, 1995. – 141 с.
5. Мещеряков, А.И. Как формируется человеческая психика при отсутствии зрения, слуха и речи [Текст] // Вопросы философии, 1968. №9. – С. 12 – 16.
6. Наин, А.Я. Инновации в образовании. - Челябинск, 1997. – 279 с. – М.: Просвещение, 1969. – 423 с.
7. Поташкин, М.М. Проблемно-ориентированный анализ состояния школы [Текст] / Поташкин М.М., Лазарев В. С. / Управление развитием школы. – М., 1995. – С. 195 – 205.
8. Шманева, И.В. Ценностные ориентации старшеклассников как фактор активизации учебно-познавательной деятельности старшеклассников [Текст]: автореф. дис... канд. пед. наук. - Магнитогорск, 1997. – 22 с.

ТАЪРИХ ВА ВАЗЪИ КУНУНИИ МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ШАХСИЯТ ДАР НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ПЕДАГОГӢ

САИДЗОДА Аҳмадшо Раҳматшо *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева,17/6.* ***E-mail****: ahmadsho1984@list.ru,* ***тел.:*** *(+992) 911 25 02 03*

Таҷрибаи эстетикии инсоният бой ва гуногун аст. Сарчашмаҳои донишҳои эстетикӣ аз умқи таърихи башарият бармеоянд ва ба таърихи таълимоти эстетикӣ таваҷҷуҳ намуда, ба осонӣ боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки онҳо натиҷаи раванди дуру дарози таъсири мутақобилаи эстетикии одам ва олами атроф мебошанд. Дар баробари ин, ҳисси зебоипарастӣ ва талоши пайваста ба ҳамоҳангӣ яке аз қонунҳои асосии табиати инсонӣ аст, ки дар ибтидо аз ҷониби Худованди дар мо сиришта шудааст. Ӯ дар симои инсон як мавҷуди равшанфикр, ҷустуҷӯкунанда, тобеъкунандаи тамоми кирдори худ ба фаҳмиши некӣ, дорои қобилияти нозуки дарки оҳанг ва зебоиро офарид.

Дар оламӣ муосир ба омӯзиши этикаи муносибатҳои корӣ, ки доираи васеи масоилро фаро мегирад таваҷҷуҳи хос дода мешавад. Фаҳмиши маънавият, тасаввурот доир ба рафтори инсон дар ҷомеа бо шарофати зиндагии муштарак бо одамони дигар ба вуҷуд омада аст. Донистан ва риояи этикаи корӣ, фарҳанги рафтор ва этикети корӣ кӯмак мекунад, ки одамон дар коллектив худро бароҳат ва дилпур ҳис кунанд.

Вожаҳои калидӣ: эстетикии, табиатшиносӣ, фалсафӣ, теологӣ, филологӣ, *тарбиякунӣ, худтарбиякунӣ,* таваҷҷуҳ, муносибат, муваффақият, фарҳанг, эҷодкуӣ, азхуднамоӣ, истифодабарӣ.

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВОПРОСА ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

САИДЗОДА Ахмадшо Рахматшо *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии, Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.* ***E-mail****: ahmadsho1984@list.ru,* ***тел.:*** *(+992) 911 25 02 03*

Эстетическая культура организует концентрацию направлений системы способностей человека в восприятии мира через портал идеалов, который сам по себе представляет формы, способы поведения, а также непосредственное понимание этого эстетического идеала. В этом определении эстетическая культура описывается как опыт, посредством которого человек с юных лет учится воспринимать красоту мира на основе стандартов, закономерностей и правил, принятых широкой публикой. Однако, несмотря на общепринятые правила и нормы, существует субъективный подход к восприятию идеала. Такой способ восприятия позволил добиться многих изобретений в искусстве (жанрах, стилях, направлениях).

Эстетическая культура проявляется во всех сферах жизни и деятельности человека. В ней, как неотъемлемая часть, важное место занимает художественная культура, то есть совокупность художественных ценностей, воспроизводящихся и функционирующих в обществе. Произведения искусства играют важную социальную роль. Следует отметить, что эстетическая культура и ее важная часть, т. е. художественная культура, являются фундаментальной организацией вхождения человека в общество.

Ключевые слова*: эстетическое, натуралистическое, философское, богословское, филологическое, образование, самообразование, внимание, взаимоотношения, успех, культура, творчество, саморазвитие, использование.*

HISTORY AND CURRENT STATE OF THE ISSUE OF FORMATION OF THE AESTHETIC CULTURE OF PERSONALITY IN PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE

SAIDZODA Akhmadsho Rakhmatsho *– PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy of Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Mukhamadiev Str., 17/6.* ***E-mail****: ahmadsho1984@list.ru,* ***phone:*** *(+992) 911 25 02 03*

The aesthetic culture organizes the concentration of directions of the system of human abilities in the perception of the world through the portal of ideals, which in itself represents the forms, modes of behavior, as well as the direct understanding of this aesthetic ideal. This definition describes aesthetic culture as an experience through which a person learns to perceive the beauty of the world from a young age based on standards, patterns and rules accepted by the general public. However, despite the generally accepted rules and norms, there is a subjective approach to the perception of the ideal. Such a method of perception made it possible to achieve many inventions in art (genres, styles, directions).

Aesthetic culture appears in all areas of human life and activity. In it, as an inseparable part, artistic culture, that is, a set of artistic values that reproduce and function in society, occupy an important position. Works of art play an important social role. It should be said that the aesthetic culture and its important part, i.e. the artistic culture, are the fundamental organization of a person's entry into society.

Keywords*: aesthetic, naturalistic, philosophical, theological, philological, education, self-education, attention, relationship, success, culture, creativity, self-development, use.*

Муваффақияти ҳар як кор ба фарҳанги рафтори одамон, аз ҷумла, ба этикети корӣ, кирдор ва шаклҳои ҷамъият вобаста аст. Фарҳанги хизматрасонӣ ба аҳолӣ барои нигоҳ доштани садоқати муштариён ёрӣ мерасонад.

Доираи фарогирии муносибатҳои эстетикӣ хеле фарох аст, зеро онҳо ба ифодаи таҷрибаи эмотсионалӣю ҳиссиётии тамоми одамон нигаронида шудаанд. Одамони аввалин дунёро хуб ё бад, нек ё зишт медонист. Дар оянда таассуротҳо мураккабтар мешаванд, зеро таҷриба бойтар мешавад, фаҳмиш амиқтару сертобиш мешавад ва аллакай дар сатҳи баланди рушд фикре вуҷуд дорад, ки бояд олам чӣ гуна бошад, то некуаҳволии инсон таъмин гардида, ӯ ва наздиконашро қонеъ кунад, яъне дар одамон тасаввурот доир ба ҳаёти идеалӣ ба вуҷуд омад.

Фарҳанги эстетикӣ муттамарказшавии самтҳои низоми қобилиятҳои инсонро дар дарки олам тавассути даричаи идеалҳо ташкил медиҳад, ки дар худ шаклҳо, шеваҳои рафтор, инчунин, фаҳмиши бевоситаи ин идеали эстетикиро ифода мекунад. Ин таъриф фарҳанги эстетикиро ҳамчун таҷрибае тавсиф мекунад, ки ба воситаи он инсон аз хурдсолӣ дарки зебоии оламро дар асоси меъёрҳо, қолабҳо ва қоидаҳои аз ҷониби умум қабулшуда меомӯзад. Аммо, сарфи назар аз қоидаю меъёрҳои умумиқабулшуда муносибати субъективӣ ба дарки идеал вуҷуд дорад. Чунин усули даркнамои имкон дод, ки дар санъат ихтироотизиёд ба даст оварда шавад (жанрҳо, сабку услубҳо, самтҳо).

Фарҳанги эстетикӣ низоми ҳиссиёт буда, на танҳо омӯхтан, балки дарк кардану сохтани он аз тарафи худи одам хеле душвор аст. Шахсият дар зери таъсири фарҳанги эстетикӣ ташаккул ёфта,

ҳангоми дарку фаҳмиши нокифояи он завол меёбад. Дар табиат ва ҷамъият амалан ягон амал ё ашёе нест, ки ба қонуну қоидаҳои эстетикӣ тобеъ набошад. Ба ин монанд шахсе вуҷуд надорад, ки ҳеҷ гоҳ барои фаҳмидани он ки чизи дидаю шунида ва ҳис кардааш зебост ё не, кӯшиш накарда бошад. Фарҳанги эстетикӣ ҳамоҳангии ботиниро ба вуҷуд оварда, бо ҳамин дар муносибатҳои «шахс-ҷамъият», «шахс-табиат», «шахс-шахс» низ ҳамоҳангиро ба вуҷуд меояд. Фарҳанги эстетикӣ ҳамчун мафҳум танҳо аз ибтидои асри XX вуҷуд дорад, ки онро Мейман пешниҳод намуд, аммо мариди истифодаи васеъ қарор надошт. Аксар олимон, санъатшиносон, рассомон, табибон паҳлӯҳои гуногун таъсири эстетикаро ба ҳаёти инсон, ба ҳамбастагии ӯ бо худ ва олами атроф, бо ҳамкории инсон ва ҷомеа омӯхтаанд.

Фарҳанги эстетикӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёту фаъолияти инсон зоҳир мегардад. Дар он ҳамчун ҷузъи ҷудонашаванда фарҳанги бадеӣ , яъне маҷмӯи арзишҳои бадеӣ, ки дар ҷомеа дубора тавлид ва фаъолият мекунанд, мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Асарҳои бадеӣ нақши муҳимми ҷамъиятиро мебозанд. Бояд гуфт, ки фарҳанги эстетикӣ ва ҷузъи муҳимми он, яъне фарҳанги бадеӣ, ташкилаи бунёдии воридшавии шахс ба ҷомеа маҳсуб меёбанд.

Аз ин рӯ, ҳангоми таҳқиқи фарҳанги эстетикӣ бо дарназардошти фаҳмиши шахс ва сохтори он, пеш аз ҳама, раҳёфтҳои сотсиологӣ, фалсафӣ, илмӣ-эстетикӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогиро ба монанди равия, шуур, муносибат, худшиносӣ, фаъолият, худтакмилдиҳӣ ғ. ба эътибор гирифтан лзим аст.

Таърихи эстетика асосан аз давраи қадим оғоз меёбад. Ҳанӯз пайравони мактаби Пифагор ба табиати чунин категорияи бунёдии эстетика, ба монанди зебоӣ, ки бо шарофати ҳамоҳангӣ ва таносуби ададӣ ҳукмфармоӣ мекунад, таваҷҷӯҳ доштанд. Таълимоти алоҳидаро доир ба эстетика дигар файласуфони Юнон низ пешниҳод кардаанд. Масалан, агар Демокрит хусусияти тақлидӣ доштани санъатро қайд карда бошад, софистҳо (Горгӣ) ба хусусияти нисбӣ доштани категорияи зебоӣ ишора карда буданд. Дар омӯзиши эстетика Афлотун саҳми бузург гузоштааст, зеро ӯ ба ин жанри фалсафӣ асарҳои махсус, масалан, «Гиппи Бузург»-ро бахшидааст, ки дар он бори аввал саволи «зебоӣ чист?» ба таври возеҳу равшан ба миён гузошта шудааст. Дар муколамаи Пир зебоӣ бо рағбат яъне объекти Эрос алоқаманд карда шудааст. Дар муколамаи Ион бошад хусусияти ирфонию ирратсионалӣ доштани илҳом ҳамчун асоси санъат таъкид мешавад, дар сурате, ки дар «Давлат» тавассути тақлид интиқол ёфтани санъат қайд карда шудааст.

Намояндаи дигари намоёни эстетикаи қадим Арасту, муаллифи рисолаи «Санати шоири» мебошад. Ӯ гуфтаҳои пешгузаштаи худро ҷамъбаст намуда, аҳаммияти ҳиссиётро дар фаҳмиши зебоӣ ва ваҷд (катарсис)-ро ҳамчун натиҷаи ин фаҳмиш қайд мекунад.

Санъати ислом воқеан ҳам беназир аст. Он бо санъати динҳои дигар ягон умумият надорад. Дар ин ҷо расомию ҳайкалтарошӣ манъ карда шудааст, ки ин дарки хеле амиқтари эстетикӣ ва зебоиро дар назар дорад. Мусулмон бояд дар Китоби Муқаддас ончунон ғарқ шавад, то зебоии ноаёнро дар байни сатрҳо эҳсос намояд. Жанрҳои ҷолибтарин дар санъати ислом меъморӣ, хаттотӣ ва кулолгариро дар бар мегиранд. Тибқи қонунҳои ислом, инсон наметавонад чизе монанд ба инсон ё ҳайвон эҷод кунад, зеро рассом наметавонад мисли Худо ба мавҷуди сохтааш руҳ бахшад. Бархе аз мусулмонон аз тарси Худо робитаи худро бо ин навъи санъат қатъ карданд. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯхтани ҳунари ислом бояд ба ин кор махсусан бодиққат ва нозукона таваҷҷуҳ кард. Санъати исломиро метавон ба ба категорияи фаҳмиши дастнорас (даркнашаванди)-и воқеият ворид кард.

Эстетикаи асрҳои миёнаи мусулмонӣ дар партави назарияҳои табиатшиносӣ, фалсафӣ, теологӣ, филологӣ, адабию мунақидӣ ва санъатшиносӣ инкишоф ёфта, фарҳангеро инъикос мекард, ки қисми зиёди онро унсурҳои дунявӣ ташкил медоданд. Дар он зебоӣ ҳамчун сифате тавсиф мешуд, ки ҷазоббият дошта, одамро аз андешаҳои ғаразнок пок месозад, инчунин, ҳамчун зуҳуроти мувофиқати ашё ба симои идеалию мукаммали худ (камолот). Баҳра бурдан аз оҳангу зебоӣ бо наздикии махсуси онҳо ба «табиати инсон» шарҳ дода мешуд; механизмҳои ассотсиативии таваҷҷуҳи одамон ба доираи муайяни объектҳои эҷодиёти эстетикӣ (теолог ва нависанда Ибни Хазм, 994-064), асосҳои психофизиологии идрки шаклҳои намоён (файласуф Ибни ал-Хайсам, 965-1039) ба таври махсус баррасӣ мегардиданд.

Масъалаҳои эстетикӣ дар осори намояндагони фалсафаи классикии араб (мусулмонӣ), аз ҷумла, дар осори Абунасри Форобӣ, ки ғояҳои фарҳангии арабу форсӣ ва туркиро ба якдигар омезиш дода, онҳоро «ба тамаркузи равобити иртиботӣ ва маънавии Шарқу Ғарб» табдил додааст, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст [1, с.78].Эҷодиёти Форобиро, ки оид ба масъалаҳои мантиқ, фалсафа, риёзиёт, табиатшиносӣ, мусиқӣ ва назм зиёда аз яксаду шаст рисола эҷод кардааст, ҷудо аз таълимоти мутафаккирони юнонӣ баррасӣ кардан ғайри имкон аст [11, с.5, 27]. Дар рушди тафаккури эҷодӣ ва илмии ӯ фалсафаи Юнони қадим асари амиқ гузоштааст. Аз ин рӯ, Форобиро дар илм перипатетик, яъне пайрави Арасту дониста, ӯро «Муаллими дуюм» меноманд.

Форобӣ дар рисолаҳои худ масоили эстетикиро аз категорияҳои ахлоқӣ ҷудонашаванда мешуморад. Ба ақидаи олим, инсоният барои ниятҳои наҷиб офарида шуда, дар рафтори нек нақши аклу хирад аввалиндараҷа аст. Дар ин бора Абунасри Форобӣ менависад: «Одам маҳз ба шарофати ақл одам шуд» [1, с.37]. Ин ақида дар мулоҳизаҳои ӯ доир ба шаъну шарафи маънавии инсон мавқеи пешбаранда дорад. Дар ин ҷо расидан ба камолоти ақл ва руҳи инсонӣ таъкид шудааст. Форобӣ қайд мекунад: «Амали ақли фаъол дар ғамхорӣ ба ҳайвони боақл [инсон] ва

кӯшиши ба ӯ додани имконияти расидан ба дараҷаи олии камолот, яъне ба хушбахтии олӣ ифода меёбад». [2, с.48-49].

Фарҳанги эстетикӣ ҳамчун категорияи илмӣ ҷанбаҳои фалсафӣ ва педагогӣ дорад, ки дар он илми фалсафа хусусиятҳои асосии эстетикиро муайян мекунад ва педагогика масъалаи ба фаъолияти эстетикӣ ворид намудани шахсро баррасӣ намуда, дар ин замина раванди томи ташаккули шахсиятро муайян мекунад [5,с. 23].

Эстетикаи психологӣ. Асосгузори ин ҷараён психолог ва муаллим Иоганн Гербарт (1776 - 1841) буд, ки тафсири кантшиносии қобилиятҳои субъектр мавриди танқид қарор додааст. Ба ақидаи Гербарт, руҳи инсон тамомияти асил, яъне «воқеӣ» мебошад, ки аз иртиботи он бо олами беруна тасаввуроти гуногун ба вуҷуд меоянд. Аз ин рӯ, қобилияти ташаккул додани ғояҳо асоси ягонаи шуур аст ва қобилиятҳои ба назар якхелаи руҳ шаклҳои устувори таносуби силсилаи ғояҳо мебошанд, ки гоҳе бо ҳам омехта мешаванд ва баъдан дар раванди инкишоф боз аз нав ҷудо мешаванд. Ҳамин тариқ, «эҳё»-и боисрори як тасаввурот дар шуури ва сарфи назар намудани тасаввуроти дигар ҳамчун хоҳиш дарк карда мешавад. Равшан ифода кардани хусусиятҳое, ки барои як қатор тасаввурот шабоҳат доранд,дар ҳоле ки тасаввуроти дигар норавшан боқи мемонанд фаҳмишро ба вуҷуд меоварад. Муносибати мавзуни як қатор тасаввурот боиси зоҳиршавии ҳиссиёт мегардад. Дар фарқият аз Кант, барои Гербарт, «робитаи ақли амалӣ бо ақли назариявӣ аслан сирре нест, балки як чизи худ аз худ маълум аст».

Муносибати психоаналитикӣ дар дарк ва тафсири эстетика ба се нуқтаи асосӣ таваҷҷуҳ мекунад; мавқеи онтологии асари санъат, механизми амали эҷодӣ; таҷрибаи дарк кардани асари бадеӣ.

Тағйироти таҳқиқоти таърихӣ дар соҳаи эстетикаи психологӣ дар сад соли охир ба таври боварибахш нишон дод, ки кашфиёти алоҳидаи психологӣ ва тағйироти эвристикӣ на танҳо мазмун ва заминаи ин соҳаи донишро фаро мегирифтанд, балки бевосита ба соҳаи донишҳои фанҳои ҳамҷавор аз дарки «содда»-и визуалӣ ва бадеӣ, равандҳои бешуурӣ дар санъат сар карда, то ба қонуниятҳои мураккаби сохтори физикии олами идрокшаванда дахл намудаанд. Ин далели возеҳ на танҳо манзараи зоҳирии соҳаи таҳқиқотии ба низом даровардананашудаи психологияи эстетикии муосирро тағйир медиҳад, балки сарҳади ин фанро ҳамчун соҳаи беҳудуди дониши танҳо дар эстетика ё психология маҳдуднашуда ифода мекунад.

«Қонунҳои эстетикӣ» ё «принсипҳои завқи эстетикӣ», яъне он чизе ки аз ҷиҳати эстетикӣ ҷолиб аст, ки психолог дар «Vorschule der Asthetik»-и худ баррасӣ кардааст ва натиҷаи таҷрибаҳои барои эстетикаи он замонро радикалиро ифода мекунанд, на танҳо бори аввал ба баъзе сохторҳои назариявии спекулятивии он замон муқобил гузошта шуданд, балки усулҳои ба таври эмпирикӣ асоснокшудаи қонуниятҳои эстетикиро дар таърихи эстетика шарҳ додаанд. Ӯ «қонунҳои эстетикӣ» ё принсипҳоро ба қонунҳои сифатӣ ва миқдорӣ, қонунҳои расмӣ ва мазмунӣ, аввалиндараҷа ва дуюмдараҷа тақсим мекунад. Аввалин қонуни миқдориро ӯ принсипи зинаи эстетикӣ номидааст, ки тибқи он, аввалин шарти зарурии ба мо писанд омадани ашё қувваи таассуроти аз он ҳосилшуда мебошад. Дар акси ҳол, таъсири қувваш сусти ашё ба ҳиссиёти эстетикӣ наметавонад ба майдони шуур ворид шуда, вокуниши эмотсионалиро ба вуҷуд оварад. Ба ақидаи ӯ қувваи таъсири таассуроте, ки субъект аз берун мегирад, бояд қадри кофӣ сахт бошад. Садоҳои ниҳоятором, рангҳои тобишашон суст ба ҳиссёти эстетикӣ таъсир намерасонанд. Аз ин рӯ, бояд шиддати зарурии таассуроти эстетикӣ ба даст оварда шавад. Қонуни дуюми миқдории муҳимтар, ба ақидаи психолог, ин принсипи қонуни кӯмаки эстетикӣ ё тақвиятдиҳӣ, градатсия мебошад, зеро барои ҳиссиёти эстетикӣ амали муштараки таассуроти алоҳидаи эстетикии зарур аст. Масалан, омезиши садо ва ритм дар оҳанг нисбат ба он, ки мо оҳанг ва ритмро дар алоҳидагӣ мешунавем ба мо завқи бештар мебахшад ва шуниданаш хеле форому гушнавоз аст.

Моҳияти эстетика дар педагогика ва таҳсилот аз ташкил намудани фаъолияти гуногуни бадеию эстетикии хонандагон иборат аст, ки ба ташаккули қобилияти пурра ва дуруст дарк намудани зебоӣ дар санъат ва ҳаёт, ташаккули ақидаҳо, мафҳумҳо, завқ эстетикӣ ва эътиқод, инчунин, инкишоф додани майлу истеъдоди эҷодӣ дар санъат равона шудааст.

Тарбияи эстетикӣ дар асрҳои миёна. Оё дар асрҳои миёна назарияҳо доир ба эстетика ба амал омаданд, оё дар асрҳои миёна назарияҳои тарбияи эстетикии инкишоф дода шудаанд? Меъёри ҳама чиз барои фарҳанги асримиёнагӣ, ҳадди аққал барои сатҳи расмӣ дини насронӣ буд, ки консепсияи анъанавии тарбияи эстетикӣ, алалхусус, эстетикаи давраи охири антиқаро мавриди танқид қарор дода буд. Эстетизми қадимӣ, пеш аз ҳама, гедонистӣ ва баъдан элитарӣ буд. Чаро ба одам тарбияи эстетикӣ дода шавад? Аз як тараф, барои дар ӯ инкишоф додани қобилияти лаззати бурдан, фароғату истироҳати наҷибона, ки Арасту дар бораи он сухан рондааст, то дар ӯ қобилияти лаззат бурдан аз ҳаёт бо роҳҳои гуногун афзун гардад; аз тарафи дигар, то ба ӯ, ба истилоҳ, «ҳуҷҷати ашрофи» диҳад, ӯро узви комилҳуқуқи табақаи фарҳангӣ гардонад, аз «табақаи поёнӣ» ҷудо кунад ва дар қатори «беҳтарин мардум» ҷой бигирад. [9, с. 32].

Вазифаҳои тарбияи эстетикӣ:

- ташаккули шуури эстетикӣ, ки маҷмӯи донишҳоро оид ба асосҳои эстетика, фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ, қобилияти дарк кардан ва фарқ кардани зебоии асилро дар ҳунар, ҳунарҳои мардумӣ, табиат ва инсонро дарбар мегирад;

 ташаккули ҳиссиёти эстетикӣ ва қобилияти зебоипарастӣ; рақобати созгори педагогӣ ба таъсироти фарҳангҳои дуруғин; ташаккули маромнокӣ (талабот, шавқу рағбат) ва қобилият ба фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ;

 ташаккули воситаҳои фаъолияти бадеию эҷодӣ; дастгирии кӯдакони лаёқатманд;

 инкишоф додани таҷриба (маҳорату малака)-и ташкил намудани муҳити зист, кор ва таълим бо дарназардошти меъёрҳо ва арзишҳои эстетикӣ.

Ба гуфтаи А.Ю. Коджаспирова [6] «тарбияи эстетикӣ – ин ҳамкории мақсадноки мураббиён ва тарбиятгирандагон мебошад, ки ба инкишоф ва такмили қобилияти насли наврас дар самти дарк кардан, дуруст фаҳмидан, арҷгузорӣ ва офаридани зебоӣ дар зиндагӣ ва санъат, иштироки фаъол дар эҷодкорӣ ва эҷод кардан тибқи қонунҳои зебоӣ равона карда шудааст».

Н.А. Ветлугина [4] ба омӯзиши хусусиятҳои тарбияи эстетикӣ машғул буд. Ӯ қайд мекунад, ки асоси усули тарбияи эстетикро фаъолияти якҷояи муаллим ва кӯдак дар самти инкишоф додани қобилияти эҷодии кӯдак барои дарки арзишҳои бадеӣ, фаъолияти истеҳсолӣ, муносибати бошуурона ба муҳити иҷтимоӣ, табиӣ ва ашёҳо ташкил медиҳад. Муваффақияти ин кор асосан бо он муайян карда мешавад, ки то кадом андоза хусусиятҳои фарди, эҳтиёҷот ва шавқу ҳавасҳои хонанда ва дараҷаи инкишофи умумии ӯ ба назар гирифта мешаванд.

Дарки эстетикии падидаҳоиҳои ҳаётӣ ҳамеша фардӣ ва интихобӣ буда, дар вокуниши эмотсионалӣ ба зебоӣ асос ёфтааст. Бача ҳамеша ба зебоии табиат, олами объективӣ, санъат ва ба ҳиссиёти хайрхоҳонаи одамон ҷавоб медиҳад. Дар ин ҳолат таҷрибаи шахсии кӯдак, маромҳо, саъю кӯшиш ва таҷрибаи азсаргузаронии ҳиссиёт аҳаммияти калон доранд.

Н.К. Крупская [7] чунин мешуморад, ки тарбияи эстетикӣ – ин низоми дониш, ақида ва фаҳмише аст, ки муносибати эстетикиро ба воқеият, дарк ва қадр кардании зебоии табиат, санъат, кор ва муошират таъмин менамояд; назари эстетикӣ, завқ ва эътиқод; ҷаҳонбинии бадеӣ, маҳорат ва малакаи фаъолияти эҷодии бадеӣ-эстетикӣ.

Н. А. Ветлугина [4] чунин ба ин назар аст, ки тарбияи эстетикӣ дар зери таъсири воқеият (табиат, ҳаёт, меҳнат ва ҳаёти иҷтимоӣ) ва санъат (мусиқӣ, адабиёт, театр, асарҳои эҷодиёти бадеию ороишӣ) сурат мегирад. Шаклҳои ташкил намудани фаъолияти эстетикии бачаҳо гуногунанд. Ин метавонад бозиҳо, машғулиятҳо, экскурсияҳо, идҳо ва вақтхушӣ бошад. Ба гуфтаи Н. Ветлугина, хеле муҳим аст, ки кори тарбиятгар дар ин самт илман асоснок буда, аз руи барномаи мушаххасе, ки ба инкишофи додани дараҷаи мукаммали навъҳои гуногуни санъат, мураккабсозии тадриҷии талаботҳо, муносибати дифференциалӣ ба дониш ва маҳорати бачагони синну соли гуногун равона шудааст, ба роҳ монда шавад.

Ба гуфтаи Л.Р. Болотина [3.] тарбияи эстетикӣ дар раванди таълим яке аз ҷоӣҳои асосиро ишғол менамояд, махсусан дар муассисаҳои таълимии томактабӣ. Тарбияи эстетикӣ ин ташкил намудании ҳаёт ва фаъолияти бачаҳо мебошад, ки ба инкишофи ҳиссиёти эстетикии бача, ташаккули ақида ва дониш дар бораи зебоию латофат дар ҳаёти санъат, арзёбии эстетикӣ ва муносибати эстетикӣ ба муҳити атроф мусоидат мекунад. Барои рушди эстетикии шахсияти кӯдак намудҳои гуногуни фаъолиятҳои бадеӣ - тасвирӣ, театрӣ, мусиқӣ, бадеӣ - нутқӣ, бозӣ ва ғ. аҳаммияти калон доранд. Вазифаи муҳимми тарбияи эстетикӣ ташаккул додани шавқу ҳавас ва талаботи эстетикии бачаҳо мебошад.

В.И. Логинова [8] тарбияи эстетикиро чунин тавсиф додааст: таъсири мақсадноки пайваста ба инсон бо мақсади инкишофи эстетикии ӯ, яъне ташаккул додани шахсияти фаъоли эҷодкор, ки ба дарк ва арзёбии зебоӣ дар табиат, меҳнат ва муносибатҳои иҷтимоӣ аз мавқеи намунаи эстетикӣ, азсаргузаронии талабот ба фаъолияти эстетикӣ, инчунин, тағйир додани фаъолият аз рӯйи қонунҳи зебоӣ қодир аст. Натиҷаи тарбияи эстетикӣ рушди эстетикӣ мебошад. Муаллиф рушди эстетикӣ гуфта, раванди дуру дарози ташаккул ва такмили шуури эстетикӣ, муносибатҳо ва фаъолияти эстетикии шахсро тавсиф мекунад. Ин раванд марҳила ва сатҳҳои гуногун дорад, ки бо синну сол ва омилҳои иҷтимоӣ муайян карда мешаванд. Он шарти азхуднамоии фарҳанги эстетикии ҷамъият аз тарафи фард буда, бо роҳҳои гуногун ва бо ёрии шаклҳои гуногун сурат мегирад. Тарбия дар амалӣ гардонидани рушди эстетикии шахс нақши ҳалкунандаро мебозад, зеро вай мунтазам интиқоли фарҳанги эстетикии ҷамъиятро дар шаклҳои гуногуни зоҳиршавиаш (моддӣ ва маънавӣ) таъмин менамояд. Рушди эстетикии шахсият дар натиҷаи эҷодкорона азхуд намудани таҷрибаи ҷамъиятию таърихӣ ба амал меояд.

Ҳамин тариқ, айни замон дар зери мафҳум эстетика тамоми соҳаи муносибатҳои субъектию объектии инсон бо олам фаҳмида мешавад, ки дар он дарки фаъоли ашё ё эҷоди онро кӯшиши беғаразона ба зебоӣ ва ҳамоҳангӣ ҳамроҳӣ мекунад. Эстетика дар ҳама гуна таҷрибаи созандагӣ ва эҷодии шахс, ки дар ҳамкорӣ бо муҳити атроф (табиӣ, объективӣ, руҳӣ) алоқаманд аст, дида мешавад. Мафҳуми эстетикӣ муносибатҳоеро тавсиф мекунад, ки дар натиҷаи он шахс тавассути як синфи махсуси ашё ба озодии мутлақи шахсӣ, пуррагии мавҷудият ва ҳамоҳангӣ бо Коинот ноил мегардад. Эстетика санъат ва фаъолияти бадеиро дар бар мегирад, вале бо онҳо маҳдуд намешавад.

Аз ин рӯ, низоми ватании таълиму тарбия дар асоси принсипҳои инсондӯстона ба монади беҳамтоии шахс ҳамчун субъекти таълим, танзими муносибатҳо дар низоми маориф дар асоси

ягонагии маънавию эмотсионалӣ ва ҳамкории кӯдакону калонсолон навсозӣ карда мешавад. Ин дар навбати худ масъалаи такмил додани тарбияи эстетикиро ба миён мегузорад.

Тавре маълум аст, тарбияи эстетикӣ яке аз ҷанбаъҳои инкишофи шахсият мебошад.

Дар таркиби тарбияи аҳлоқию эстетикӣ инкишофи ҳиссиёти аҳлоқӣ, фаҳмии зебоии табиат, воқеияти атроф ва муносибатҳои байни одамон ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад.

Тарбияи эстетикӣ бо ҷанбаҳои дигари раванди таълиму тарбия, пеш аз ҳама бо тарбияи аҳлоқӣ зич алоқаманд буда, гӯё онҳоро фаро гирифта, самаранокии онҳоро аз ҳисоби мақсаднок будани раванди ташаккули шуур ва завқи эстетикии рушдёфтаи мактаббачагон, инчунин, қобилияти дарк ва қадр кардани зебоӣ ва ҳамоҳангӣ дар оламӣ атроф пешакӣ муайян мекунад.

Дар осори муҳаққиқони муосир (файласуфҳо, ҷомеашиносон, фарҳангшиносон, психологҳо, педагогҳо ва ғ.) мавқеъгирии зерин вобаста ба табиат ва моҳияти падидаи фарҳанги эстетикӣ инъикос ёфтааст:

– дар фарҳанги эстетикӣ се қабати нисбатан мустақил ҷудо карда мешавад: моддӣ, бадеӣ ва маънавӣ;

– фарҳанг на танҳо аз ҷониби одам офарида мешавад, балки дар навбати худ одамро меофарад. Аз ин рӯ, маҳсул, субъект ва объекти фарҳанг худи шахс дар ҷараёни худинкишофдиҳӣ ва аз худ намудани мероси фарҳангӣ мебошад. Дар робита бо ин фарҳанги эстетикӣ ҳам сифатҳои эстетикии фаъолияти объективии одамон ва ҳам фаъолияти тарбияи эстетикии шахсро дар бар мегирад, ки талабот ва қобилияти ӯро дар сати таҳкими зарфияти умумии эстетикии фарҳанг ташаккул медиҳад;

– ба ҳар як давраи инкишофи ҷамъият дараҷаи муайяни инкишофи эстетикӣ, талабот ва имкониятҳо хос аст. Бо гузашти вақт ҳам арзишҳои маънавӣ арзиши худро гум намекунанд. Аммо дар рафти тараққиёти ҷамъият тағйирёбӣ ва навсозии меъёр ва завқу идеалҳои эстетикӣ мушоҳида мешавад;

– фарҳанг, аз ҷумла эстетикӣ, ду тамоюлро дар бар мегирад: ба қолаббандӣ (стеротипизатсия)-и фаъолият ва ба рафъи қолабҳо, эҷодкорӣ ва сохтани чизи нав;

– фарҳанги эстетикӣ вобаста ба руи микёс фарқ мекунад: дар бораи фарҳанги эстетикии инсоният, миллат, ҷамъият ва фард сухан рондан мумкин аст;

– тарбияи эстетикӣ ин воситаи робитаи фарҳанги эстетикии ҷамъият ва фарҳанги эстетикии шахс, яъне табдил додани якум ба дуюм мебошад.

Дар ин радиф, фаъолияти аз ҷиҳати эстетикӣ нигаронидашудаи одамони мушаххас ин усули ба фарҳанги эстетикии ҷамъият табдил додани фарҳанги эстетикии шахс мебошад.

Ҳамин тавр, аз мавқеи олимони муосир фарҳанги эстетикӣ ин ҷузъи таркибии фарҳанги умум мебошад. Ин на танҳо маҷмӯи арзишҳои омӯхташуда дар натиҷаи фаъолияти эҷодии қаблӣ, балки худи раванди эҷодкуӣ, азхуднамоӣ ва истифодабарӣ, яъне паҳншавии арзишҳои эстетикӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата: Наука, 1973. 436 с., с. 37
2. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата: Наука, 1973. 436 с., с. 48-49
3. Болотина, Л.Р. Дошкольная педагогика: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Л.Р. Болотина, С.П. Баранов, Т.С. Комарова. - 2-ое изд. Москва: Академический Проект; 2005. – 240 с.
4. Ветлугина, Н.А. Эстетическое воспитание в детском саду / Н. А. Ветлугина. - 2-ое изд. Москва: Просвещение, 1986. - 207 с.
5. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – Москва: Академия, 2003. – 176 с.
6. Крупская, Н.К. О дошкольном воспитании: сборник статей и речей / Н.К. Крупская. – Москва: Просвещение, 1973. – 288 с.
7. Логинова, В.И. Дошкольная педагогика / под ред. В.И. Логиновой, П.Г. Саморуковой. – Москва: Просвещение, 1983. – 347 с.
8. Лукиан из Самосаты: Избранное. - М.: Гослитиздат, 1962. - 32 с.
9. Наследие Абу Насра аль-Фараби в трудах Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК / под ред. З. К. Шаукеновой. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. 78 с., с. 7
10. Рахимшикова, М. К. Эстетические взгляды Абу Насра аль-Фараби: автореф. дисс. к. филос. н. Ташкент, 2010. 27 с., с. 5
11. Саидов, А. Асосҳои ташаккули маданияти эстетикии омӯзгорони оянда дастури методӣ-Душанбе-2010 64 с.
12. Саидов, А.Р. Формирование эстетической культуры будущих учителей в процессе педагогической практики // Душанбе - 2014., 124 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

ТАҶРИБАИ ХИМИЯВӢ - ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ХОНАНДАГОН

БОБИЗОДА Ғуломқодир Мукаммол *– доктори илми биология, доктори илмҳои фармасевтӣ, профессор, раиси Кумитаи фармакологии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Алишер Навоӣ, 11/5.* ***E-mail:*** *bobievgm@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 17 03 60*

САФАРЗОДА Салоҳиддин *– мутахассиси пешбари шуъбаи аттестатсионии илмҳои табиӣ, математика ва техникии Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Шевченко, 39,* ***тел.:*** *(+992) 985 85 50 80*

Муаллифон дар мақола қайд кардаанд, ки ҷаҳонбинии табиатшиносӣ ин системаи донишҳо дар бораи табиат мебошад, ки дар тафаккури хонандагон дар раванди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва фаъолияти равонӣ барои эҷоди ин система ташаккул меёбад. Дар ташаккули ҷаҳонбинии мактаббачагон машғулиятҳои амалӣ нақши калон мебозанд. Ҷаҳонбинии илмии хонандагон, пеш аз ҳама, дар раванди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ташаккул меёбад. Яке аз илмҳои ин давра химия мебошад. Он ба мо имкон медиҳад, ки олами атрофамонро тавассути омӯзиши моддаҳо, таъсири мутақобила ва хосиятҳои онҳо то ҳадди имкон беҳтар дарк намоем. Маълум аст, ки барои пурра фаҳмидани равандҳои дар реаксияҳои химиявӣ баамаломада донишҳои назариявӣ кифоя нестанд. Аз ин рӯ, дар таълими химия кори озмоишӣ ва таҷрибаҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Дар мақола аҳамияти корҳои озмоишӣ аз фанни химия дар ташаккули ҷаҳонбинии табиатшиносии хонандагон баррасӣ шудааст. Як намуди таҷрибаи химиявӣ кори озмоишӣ мебошад. Кори озмоишӣ дар раванди таълим нақши муҳим бозида, ба дарки амиқи ҳодисаҳо ва равандҳои табиат мусоидат мекунад. Вай на танҳо имкон медиҳад, ки донишҳои назариявӣ дар амал татбиқ карда шавад, балки бо иштироки фаъолона дар таҷрибаҳо ба чуқуртар фаҳмидани асосҳои илми химия мусоидат мекунад. Ин раванд ба хонандагон на танҳо барои аз худ кардани маводи таълимӣ кӯмак мерасонад, балки тасаввуроти онҳоро дар бораи табиати падидаҳо ва усули илмии таҳқиқот ташаккул медиҳад. Тавассути корҳои озмоишӣ хонандагон малакаҳои тафаккури интиқодӣ, маълумот ва маҳорати кор, инчунин, баровардани хулосаҳоро дар асоси таҷрибаи худ инкишоф медиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: *таҷриба, кори озмоишӣ, тасвири табиатшиносии ҷаҳон, химия, хонандагон, дониш, малака.*

ХИМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ – ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

БОБИЗОДА Гуломкодир Мукаммол *– доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор, председатель Фармакологического комитета при Министерства здравохранения и социального развития Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Алишера Навои, 11/5.* ***E-mail:*** *bobievgm@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 17 03 60*

САФАРЗОДА Салоҳиддин *– ведущий специалист аттестационного отдела естественно-математических и технических наук, Высшая аттестационная комиссия при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шевченко, 39,* ***тел.:*** *(+992) 985 85 50 80*

В статье авторы отметили, что мировоззрение естествознания – это система знаний о природе, которая формирует мышление учащихся в процессе изучения естественнонаучных предметов и мыслительную деятельность, вносящую вклад в эту систему. Большую роль в формировании воображения школьников играет практическая деятельность. Мировоззрение отечественной науки, прежде всего, формируется в процессе изучения естественных наук. Одной из наук этого периода является химия. Это позволяет нам лучше понимать окружающий мир посредством изучения веществ, их взаимодействий и свойств. Понятно, что теоретических знаний недостаточно для полного понимания процессов, происходящих при

химических реакциях. В связи с этим в преподавании химии основное положение занимает работа опытов и экспериментов.

В статье рассматривается значение химических опытов в формировании натуралистического мировоззрения учащихся. Это своего рода химический эксперимент. Последнее играет важную роль в образовательном процессе и способствует глубокому пониманию природных явлений и процессов. Он не только позволяет применять теоретические знания на практике, но и способствует более глубокому пониманию основ химической науки за счет активного участия в экспериментах. В процессе это помогает семьям, занимающимся танго, освоить учебный материал, а также помогает сформировать у них представление о природе явлений и научном методе исследования. Посредством экспериментальной работы у студентов развиваются навыки критического мышления, умения работать с данными и делать выводы на основе своего опыта.

Ключевые слова: *опыт, экспериментальная работа, описание естествознания мира, химия, чтение, знания, умения.*

CHEMICAL EXPERIMENT - A TOOL FOR FORMING STUDENTS' WORLDVIEW

BOBIZODA Gulomkodir Mukammol *– Doctor of Biological Sciences, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor, Chairman of the Pharmacological Committee under the Ministry of Health and Social Development of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Alisher Navoi Street, 11/5.* ***E-mail:*** *bobievgm@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 17 03 60*

SAFARZODA Salokhiddin *– Leading Specialist of the Certification Department of Natural, Mathematical and Technical Sciences, Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shevchenko Street, 39,* ***phone:*** *(+992) 985 85 50*

The worldview of natural science is a system of knowledge about nature that forms students' thinking in the process of studying natural science subjects and mental activity that contributes to this system. Practical activity plays a major role in forming students' imagination. The worldview of domestic science is primarily formed in the process of studying natural sciences. One of the sciences of this period is chemistry. This allows us to better understand the world around us through the study of substances, their interactions and properties. It is clear that theoretical knowledge is not enough to fully understand the processes occurring during chemical reactions.

In this regard, the main position in teaching chemistry is occupied by the work of experiments and experiments. The article discusses the importance of chemical experiments in the formation of students' naturalistic worldview. This is a kind of chemical experiment. The latter plays an important role in the educational process and promotes a deep understanding of natural phenomena and processes. It not only allows you to apply theoretical knowledge in practice, but also promotes a deeper understanding of the basics of chemical science through active participation in experiments. In the process, this helps families involved in tango master the educational material, and also helps them form an understanding of the nature of phenomena and the scientific research method. Through experimental work, students develop critical thinking skills, the ability to work with data and draw conclusions based on their experience.

Keywords: *experience, experimental work, description of the natural sciences of the world, chemistry, reading, knowledge, skills.*

Химия илми мураккаб ва таҷрибавӣ мебошад, бинобар ин кори озмоишӣ ба курси маълумоти умумӣ зич пайваст карда мешавад. Онҳо шакли кори мустақилонаро ифода мекунанд, ки ба гузаронидани таҷрибаҳои кимиёвӣ дар ҳама марҳилаи дарс барои самараноктар омӯхтани мавод ва аз худ намудани салоҳиятҳои мушаххаси бошуурона нигаронида шудааст. Таҷрибахои хуб интихобшуда алоқаи назария ва амалияро равшан нишон дода, дар бораи самарабахш будани қонунҳои илми химия ва имкониятҳои дурандешии илмӣ шаҳодат медиҳанд. Дар раванди таълим истифода бурдани корҳои озмоишӣ имкон медиҳад, ки хонандагон на танҳо бо ҳодисаҳои химиявӣ шинос шаванд, балки усулҳои тадқиқоти илмии химияро азхуд кунанд. Илова бар ин, кори озмоишӣ ҳамчун роҳи ба даст овардани донишҳои таҷрибавӣ, воситаи боэътимоди табдил додани донишҳои назариявӣ буда, ба ташаккули ҷаҳонбинии табиатшиносӣ мусоидат мекунад [1].

Низоми муосири таълим барои қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ, ки талабот ба сифат ва натиҷаҳои таълим босуръат меафзояд, саъй мекунад. Ин ба дигаргуниҳои доимии ҷамъият, истеҳсолот ва техника вобаста аст. Дар ин замина самти асосии рушди таҳсилоти умумӣ интегратсия, байнифанӣ ва мета-субъективии натиҷаҳои таълим мебошад. Ба таълими амалия нигаронидашуда, ки дониши назариявии хонанда бо татбиқи амалӣ дар ҳаёти воқеӣ зич алоқаманд аст, диққати махсус дода мешавад. Ғайр аз ин, инкишоф додани маҳорати тадқиқотӣ ва лоихакашӣ, маҳорати на танҳо дар хотир нигоҳ доштани назария ва фактҳо, балки гузарондани таҷрибаҳо низ аҳамияти калон дорад. Хусусияти таҷрибавии химия ва принсипҳои таълими муосир тақозо мекунад, ки мундариҷа ва методикаи гузаронидани таҷрибаҳо аз нав дида бароед, то ки онҳо ба баланд бардоштани сифати дониш, саводнокии функсионалии хонандагон, ташаккули малакаҳои амалӣ, фаъолияти маърифатӣ ва мустақилият мусоидат кунанд. Мунтазам гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки техникаи гузаронидани таҷрибаҳои оддиро аз худ кунанд, мушоҳида, хулоса баровардан, дарк ва ба расмият даровардани натиҷаҳоро ёд гиранд [2]. Аммо таҷрибаҳои стандартӣ ба фаъолияти эҷодии хонандагон чандон таъсир намерасонанд ва ба хусусиятхои илми химия пурра мувофиқ нестанд. Барои химия таҷрибаҳо оид ба масъалаҳои ҳалталаб муҳиманд, зеро онҳо моҳияти ин илмро беҳтар инъикос мекунанд.

Раванди таълим ҳамеша ду ҷузъи асосиро дар бар мегирад: донишҳои назариявӣ ва амалӣ. Қисми амалӣ усулҳоро, таҷрибаҳо дар бар мегирад. Аммо бо рӯшди технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани онҳо дар системаи маориф дар аксари муассисаҳои таълимӣ ҳангоми омӯзиши химия таҷрибаҳо кам гузаронида шуда, дарсҳои амалӣ ва озмоишӣ торафт бештар назариявӣ мешаванд. Аммо на ҳикояҳои ҷолиб аз муаллимон ва на сабтҳои видеоии таҷрибаҳо иваз карда наметавонанд [3]. Омӯзиши таҷрибавӣ ба хотираи хонандагон таъсири мусбӣ мерасонад ва онро усули махсусан самараноки омӯзиш медонанд. Он дар байни хонандагон ба ин фан шавқу ҳаваси махсусро ба вуҷуд оварда, сифати раванди таълимро баланд мебардорад. Гузаронидани ҳамагуна таҷриба танҳо дар асоси донишҳои мавҷуда имконпазир аст. Таҷриба бо муқаррар намудани масъалаҳои ҳалталаб ва пешниҳоди гипотеза оғоз меёбад. Раванди таҳияи гипотеза тафаккури хонандагонро инкишоф дода, онҳоро ба татбиқи донишҳои мавҷуда ва ба даст овардани донишҳои нав тавассути санҷиши фарзия ҳавасманд мекунад. Таҷрибаи химиявӣ барои ба вучуд овардан ва ҳал кардани масъалаҳои ҳалталаб имкониятҳои васеъ медиҳад [4].

Таҷрибаи масъалавӣ усули истифодаи таҷрибаи химиявӣ дар таълим мебошад, ки имкон медиҳад ҳолатҳои масъалаҳои ҳалталаб ба вуҷуд оварда, шавқи хонандагон ба дарёфти сабабҳои зуҳуроти мушоҳидашуда зиёд карда шавад. Агар дар дарс таҷрибаи ғайристандартӣ, аслӣ ё ғайричашмдошт бо натиҷаҳои ғайриоддӣ истифода шавад, ин вазъияти масъалаҳои ҳалталабро ба вуҷуд меорад [5]. Пас аз шинохти масъалаҳои ҳалталаб, хонандагон ба ҷустуҷӯи фаъолонаи роҳи ҳалли он шурӯъ мекунанд, ки муносибати нави аслӣ ё усули қаблан ношиносро талаб мекунад. Таҷрибаи масъалаҳои ҳалталаб дар раванди таълим масъаларо тартиб дода, дар донишҳои мавҷудаи талабагон ихтилоф ва номутобиқатиро ба вуҷуд меорад. Ин равишро дар зинаҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст: ҳангоми омӯхтани маводи нав, такмили дониш, такрор, ҷамъбаст, таҳким ё назорати дониш.

Қисми асосӣ.

Таҷрибаи химиявӣ ба мавзуи химия хусусияти беназир медиҳад. Ин усули асосии пайвастани назария бо амалия, табдил додани дониш ба эътиқоди боварибахш мебошад. Таҷрибаи химиявӣ дар барномаи таълимии мактаб нақши муҳим мебозад ва ба хонандагон имкон медиҳад, ки малакаҳои мушоҳида, таҳлил, хулосабарорӣ ва коркарди таҷҳизот ва реактивҳоро инкишоф диҳанд. Таҷриба хонандагонро на танҳо бо ҳодисаҳои химиявӣ, балки бо усулҳои илми химия низ шинос мекунад. Вай шавқу хавасро нисбат ба фан баланд мебардорад, мушоҳидаи равандҳо, азхуд намудани усулхои кор, инчунин ташаккули маҳорату малакахои амалиро меомузонад. Таҷрибаи химиявӣ дар таълими химия нақши асосӣ мебозад. Хонандагон бо гузаронидани таҷрибаҳо на танҳо дар бораи хосиятҳои моддаҳо ва равандҳои химиявӣ донишро зуд ба даст меоранд, балки бо таҷрибаҳои амалӣ тасдиқи ин донишро меомӯзанд, инчунин малакаҳои кори мустақилонаро ташаккул медиҳанд. Тағйироти кимиёвиро дар шароитҳои гуногун мушоҳида намуда, хонандагон боварӣ пайдо мекунанд, ки равандҳои мураккаби кимиёвӣ идорашавандаанд, ягон чизи пурасрор надоранд ва ба

қонунҳои табиӣ итоат мекунанд. Донистани ин қонунҳо барои дар фаъолияти амалии инсон васеъ истифода бурдани дигаргуниҳои химиявӣ имконият҃о фароҳам меоварад.

Дар хотир доштан зарур аст, ки ҳар як усули таълим бояд дар ҷое татбиқ карда шавад, ки он вазифаҳои тарбиявӣ, тарбиявӣ ва инкишофро самараноктар иҷро мекунад. Ҳар усул метавонад ҳар се вазифаро иҷро намояд, ки агар он дуруст истифода бурда шавад, ба мазмуни мавод ва хусусиятҳои синнусолии хонандагон мувофиқ бошад ва дар ҳамбастагӣ бо дигар усулҳои таълим истифода шавад. Интихоб ва истифодаи усулҳо дар ихтиёри муаллим боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, омӯзгор ҳангоми интихоби усул бояд мутмаин бошад, ки дар шароити додашуда ҳамин усули мушаххас таъсири бештари тарбиявӣ, тарбиятӣ ва инкишофӣ дорад [6]. Азхуд намудани малакаҳои таҷрибавӣ на танҳо барои бомуваффақият омӯхтани химия, балки барои давом додани таҳсил дар мактаби олӣ ва барои фаъолияти ояндаи касбӣ зарур аст. Таҷриба роҳи асосии пайваст кардани назария бо амалия дар таълими химия, табдил додани дониш ба эътиқод мебошад. Натиҷаҳои аксари таҷрибаҳои кимиёвӣ, ки дар синф гузаронида мешаванд, одатан намунаҳои мавҷударо тасдиқ мекунанд ва ҳамчун далели мавқеъҳои муайяни назариявӣ хизмат мекунанд. Аз ин рӯ, аҳаммияти маърифатии ҳар як озмоишро таъкид кардан муҳим аст [7].

Барои ташаккул ва инкишоф додани малакаҳои амалӣ вақт лозим аст. Инро бо роҳи тадриҷан инкишоф додани малакаҳои амалии хонандагон, тақсим намудани ин кор дар солҳои таҳсил таъмин кардан мумкин аст. Дар давоми як сол бояд ба инкишоф додан ва такмил додани малакаҳое, ки барои иҷрои як намуди муайяни озмоиши химия заруранд, равона карда шавад. Самаранокии омӯзиши химия бо истифода аз таҷриба ба мавҷудияти фикру мулоҳизаҳои доимӣ вобаста аст. Баҳодиҳии маҳорати таҷрибавӣ натиҷаи кори ҳам хонандагон ва ҳам омӯзгор мебошад. Таҷрибаи химиявӣ манбаи муҳими дониш аст [8]. Вай дар якҷоягӣ бо воситахои техникии таълим ба самараноктар азхуд намудани дониш, малака ва маҳорат мусоидат мекунад. Истифодаи мунтазами таҷрибаҳо дар дарсҳои химия ба ташаккули қобилияти мушоҳидаи падидаҳо ва шарҳ додани моҳияти онҳо дар партави назарияҳо ва қонунҳои омӯхташуда мусоидат мекунад. Ин малакаҳои таҷрибавиро ташаккул ва такмил медиҳад, малакаҳои банақшагирии кор ва худидоракуниро меомӯзад, дақиқӣ, эҳтиром ва муҳаббат ба меҳнатро тарбия мекунад. Таҷрибаи химиявӣ ба таҳсилоти умумӣ ва рушди ҳамаҷонибаи шахсият мусоидат мекунад. Истифодаи таҷрибаи химиявӣ дар таълим пурратар азхудкунии маводи таълимиро таъмин мекунад, зеро таҷриба нақши визуалӣ дорад [9].

Дар низоми муосири таълим фанни «Табиатшиносӣ» ҷойи махсусро ишғол мекунад. Тадқиқот дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ ва технология имрӯз бештар талабот аст. Мавзуҳои таълимӣ дар ин самт барои омӯзиши ба амалия нигаронидашуда потенсиали назаррас доранд ва ба ташаккули фаҳмиши пурраи илмҳои табиатшиносӣ нигаронида шудаанд [10]. Химия ҳамчун илми таҷрибавӣ характери махсус дошта, дар ин раванд нақши асосӣ мебозад.

Мақсади таҳқиқот муайян кардани аҳамият ва ҷанбаҳои методологии ташкили таҷрибаи химиявӣ барои ташаккули фаҳмиши ҳамаҷонибаи илмҳои табиатшиносӣ дар байни хонандагон мебошад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, масъалаҳои зеринро ҳал кардан лозим меояд:

1. Гузаронидани таҳлили моҳияти таҷрибаҳои гуногуни химиявӣ.

2. Методикаи фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон дар раванди омӯзиши химия, ки ба ташаккули дониш дар соҳаи фанҳои табиатшиносӣ нигаронида шудааст, муайян карда шавад.

3. Гузаронидани тадқиқот, ки ба ташаккули маҳорати таҷрибавии хонандагон тавассути таҷрибаи химиявӣ нигаронида шудааст зарур мебошад.

Маводҳо ва усулхои таҳқиқот.

Маводҳо ва усулҳои таҳқиқот истифода бурдани комплекси усулҳои назариявӣ ва амалиро дарбар мегиранд. Таҳлили адабиёти психологӣ, педагогӣ ва илмию методӣ, ки ба масъалаҳои ҳалталаб таҷрибаҳои химиявии муассисаи таълимӣ дахл доранд, гузаронида шуд. Таҷрибаи ин соҳа низ омӯхта, ҷамъбаст ва ба низом дароварда шуд. Дар рафти омӯзиш методологияи ташаккули малакаҳои таҷрибавии хонандагон бо истифода аз таҷрибаи химиявӣ таҳия карда шуд. Дар доираи таҷрибаи педагогӣ, усулҳои амалӣ, аз қабили гузаронидани таҷриба ва истифодаи модулҳои ташхисӣ истифода мешуданд. Чунин муносибат имкон дод, ки бо иштироки фаъолонаи онҳо дар таҷрибаҳои химиявӣ раванди инкишофи тафаккури илмии мактаббачагон чуқур дарк карда шавад. Дар ин шароит омӯхтани аҳамияти

таҷрибаи химиявӣ ҳамчун усули дониши илмӣ дар соҳаи табиатшиносӣ, бешубҳа, ахамияти калон дорад.

Натиҷа ва муҳокима.

Натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ дар ду синфи мутавозии 8 гузаронида шуда, таъсири назарраси таҷрибаи химиявиро ба ташаккули малакаҳои таҷрибавӣ дар хонандагон тасдиқ карданд.

Дар марҳилаи ибтидоии таҳқиқот дар доираи фанни таълимии «Химия» як қатор таҷрибаҳои химиёвӣ дар раванди таълим ҷорӣ карда шуданд. Гурӯхи назорат — хонандагони синфи 8 (мутавозии якум) дар таҷрибаҳои химиявӣ таҷриба надошт, гурӯҳи таҷрибавӣ (мутавозии дуюм) дар таҷрибаҳо фаъолона иштирок кард.

Дар натиҷаи ташхиси тағйирот дар марҳилаи назорат маълум гардид, ки хонандагони гурӯҳи таҷрибавӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ маҳорати худро дар гузаронидани таҷрибаҳо хеле такмил додаанд. Онҳо беҳтар фаҳмидани раванди химиявӣ, маҳорати таҳлил кардани натиҷаҳои таҷриба ва баровардани хулосаҳоро нишон доданд.

Хусусиятҳои кори таҷрибавӣ таъкид карданд, ки истифодаи таҷрибаи химиявӣ дар раванди таълим ба амиқтар ва устувортар азхудкунии мавод аз ҷониби хонандагон мусоидат мекунад. Ин равиш на танҳо шавқу завқро ба фан фаъол мегардонад, балки инчунин тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои амалии барои донишҳои илмӣ заруриро инкишоф медиҳад Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳқиқ самаранокии дохил намудани таҷрибаи химиявиро ба раванди таълим барои ноил шудан ба мақсадҳои ташаккули дониши ҳамаҷониба исбот мекунанд, хусусан дарки илмҳои табиатшиносӣ дар тафаккури хонандагон ҳангоми гузариши таълим.

Дар асоси адабиёти омӯхташуда ва таҷрибаи педагогӣ моделе пешниҳод карда шуд, ки марҳилаҳои азхудкунии малакаҳои хонандагонро дар раванди омӯзиши химия тавсиф мекунад [4, 5]. Дар доираи марҳилаи ташаккули омӯзиш, як қатор дарсҳо таҳия карда шуданд, ки ба истифодаи таҷрибаҳои химиявӣ таъкид карданд. Як мисол се дарси аввали ин силсила мебошад.

Дарси якум ба мавзуи «Хосиятҳои химиявии намакҳо» бахшида шуда, таҷрибаи намоиширо дарбар гирифт. Мақсади ин дарс на танҳо васеъ намудани дониш дар бораи хосиятҳои кимиёвии намакҳо, балки ҳавасмандгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон буд. Таҷрибаи нишондодашуда дар ин замина на танҳо методи омӯзишӣ равандҳои химиявӣ, балки ҳамчунин тасдиқи равшани объективии донишҳои табиатшиносӣ мебошад. Хонандагон дар амал мебинанд, ки равандҳои химиявиро чӣ тавр идора кардан мумкин аст ва ин равандҳо чӣ тавр ба қонунҳои табиӣ итоат мекунанд.

Дарси дуюм ба мавзуи «Гидролизи намакҳо» бахшида шуда, бо истифода аз таҷрибаи масъалавӣ гузаронида шуд. Мақсади дарс васеъ намудани фаҳмиши хонандагон дар бораи хосиятҳои химиявии намакҳо тавассути таъсири мутақобилаи онҳо бо об (гидролиз) ва ташаккул додани малакаҳои амалии кор бо реактивҳо буд. Ба талабагон ҳолатҳои масъалаҳои ҳалталаб пешниҳод гардид: баъзе маҳлулҳои намак ранги индикаторро (лакмус) тағйир намедиҳанд, дар баъзе дигарҳо тағйирот нишон медоданд ва ин бо роҳҳои гуногун ба амал омад. Таҳти роҳбарии омӯзгор хонандагон дар бораи сабабҳои чунин тафовут фарзияҳо пешниҳод мекунанд. Дар охири таҷриба онҳо аз рӯйи натиҷаҳои бадастомада хулосаҳои худро таҳия карданд. Таҷрибаи маъсалаҳои ҳалталаб вазифаи муҳими ислоҳкунандаро иҷро карда, ба талабагон имконият дод, ки дар раванди таълим хатоҳои худро мустақилона муайян ва ислоҳ кунанд. Дар ин дарс хонандагон фаҳмиданд, ки на ҳама намакҳо ба гидролиз дучор мешаванд ва тағирёбии ранги индикатор аз чӣ гуна пайдо шудани намак вобаста аст.

Дарси сеюм кори амалӣ дар мавзӯи «Тоза кардани намаки ифлосшуда» ҳамчун кори мустақил. Мақсади асосии дарс на танҳо ба хонандагон омӯзонидани усулҳои ҷудо кардани омехтаҳо, тозакунии моддаҳо ва филтркунӣ барои такмил додани малакаҳои амалӣ, балки ташаккул додани малакаҳои идоракунии вақт, инчунин ташаккули худташкилӣ ва мустақилият мебошад. Бачаҳо мустақилона гузарондани таҷрибаҳои химиявӣ дар амал дурустии ҳодисаҳои химиявӣ ва алоқаи онҳоро бо равандҳои биологӣ ва физикӣ тасдиқ мекунанд, ки ин ба азхудкунии бошууронаи донишҳо ва ташаккули манзараи ягонаи илмии ҷаҳон мусоидат мекунад.

Ҳамчун воситаи ташхиси сатҳи азхудкунии донишҳои ҷаҳонбинӣ мо меъёрҳоеро интихоб кардем, ки камолоти ҷузъҳои малакаҳои таҷрибавӣ (ташкилӣ, техникӣ, андозагирӣ, интеллектуалӣ) муайян мекунанд. Мо аз он баромадем, ки ҷаҳонбинии илмӣ на танҳо аз рӯи

дониши фанн, балки бо қобилияти дар амал татбиқ намудани он низ муайян карда мешавад. Бо ин мақсад аз модули ташхисӣ барои арзёбии сатҳи ташаккули қисматҳои маҳорати таҷрибавӣ (баланд, миёна, паст), ки бо пуррагии иҷрои амалҳои асосӣ дар кори амалӣ ва озмоишӣ аз рӯи меъёрҳои гузошташуда муайян карда мешавад, истифода шудааст. Барои санҷидани динамикаи сатҳи инкишофи маҳоратҳои таҷрибавӣ барои ҳар як дарс супоришҳои махсуси таҷрибавӣ таҳия карда шуданд, ки бо истифода аз таҷҳизоти воқеии озмоишӣ иҷро карда мешаванд ва дар асоси таҳлили гузориши хаттии хонанда дар бораи раванд ва натиҷаҳои иҷрои супориш асос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, баҳодиҳии натиҷаи таҷриба аз ду қисм иборат аст: мушоҳидаи муаллим аз рафти кор ва таҳлили корҳои озмоишӣ ё амалии анҷомдодашуда.

Ҷадвали 1 – Меъёрҳои сатҳи ташаккули қисматҳои маҳорат ва қобилиятҳои таҷрибавӣ

№	Маҳорати таҷрибавӣ ва уҳдабароӣ	Тавсифот
1	Ташкилӣ	1. Банақшагирии таҷриба; 2. Интихоби реактив ва таҷҳизот; 3 Истифодаи оқилонаи вақт, воситаҳо, усулҳо дар раванди иҷрои кор; 4. Худтаъминкунӣ; 5. Тоза ва озода нигоҳ доштани ҷои кор; 6. Истиқлолият дар кор
2	Техникӣ	1. Истифода тавонистан бо реактивҳо ва таҷҳизот; 2. Ҷобаҷогузорӣ ва дурустсозии таҷҳизот аз кисмҳо ва васлкунакҳои тайёр; 3. Иҷрои амалиёти кимиёвӣ; 4. Риояи қоидаҳои бехатарии меҳнат.
3	Ченкунӣ	1. Чен намудани ҳаҷми моеъҳо ва газҳо; 2. Баркашидан; 3. Чен кардани ҳарорат ва зичии моеъҳо; 4. Коркарди натиҷаҳои ченкунӣ.
4	Инструменталӣ	1. Аник кардани максадҳо ва муайян намудани вазифаҳои озмоиш; 2. Пешниҳоди гипотеза; 3. Истифодаи донишҳои мавҷуда; 4. Тавсифи ходисаҳо ва объектҳои мушохидашуда; 5. Таҳлили натиҷаҳои таҷрибавӣ; 6. Муайян намудани сабабу натиҷаҳои пайвастагиҳо (алоқаҳо); 7. Умумкунӣ ва хулосаҳо.

Ҷадвали 2 - Динамикаи сатҳи ташаккули қисматҳои маҳорату малакаҳои таҷрибавии хонандагон дар гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ дар марҳилаи муайянкунии таҷриба.

№	Малака ва маҳорат	Гурӯҳи назоратӣ	Гурӯҳи таҷрибавӣ
1	Ташкилӣ	56%	57%
2	Техникӣ	13%	19%
3	Ченкунӣ	13%	13%
4	Интеллектуалӣ	12%	13%

Расми 1. Динамикаи дараҷаи инкишофи ҷузъҳои малака ва маҳоратҳои таҷрибавӣ дар байни хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ дар марҳилаи муайянкунии таҷриба.

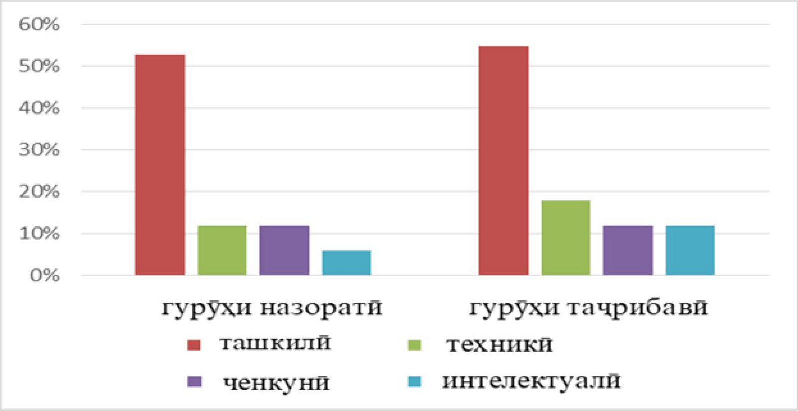

Ҷадвали 3 – Динамикаи сатҳи инкишофи ҷузъҳои маҳорат ва маҳоратҳои таҷрибавии хонандагон дар гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ дар марҳилаи назоратии таҷриба.

№	Малака ва маҳорат	Гурӯҳи назоратӣ	Гурӯҳи таҷрибавӣ
1	Ташкилӣ	54%	61%
2	Техникӣ	21%	79%
3	Ченкунӣ	12%	74%
4	Интеллектуалӣ	14%	66%

Расми 2. Динамикаи дараҷаи инкишофи ҷузъҳои малака ва маҳоратҳои таҷрибавӣ дар байни хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ дар марҳилаи назорати таҷриба.

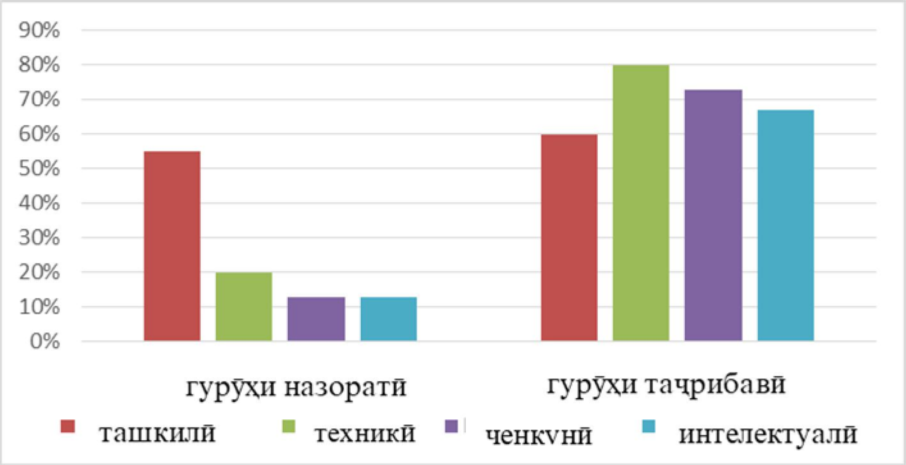

Дар марҳилаи назорат натиҷаҳои тадқиқот шарҳ дода шуда, хулосаҳо таҳия карда шуданд. Дар расмҳои 1 ва 2 маълумоти таҷрибавӣ оид ба рушди малакаҳои таҷрибавӣ дар байни хонандагон дар гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ дар марҳилаҳои муайянкунӣ ва назорати кори таҷрибавӣ оварда шудаанд. Тавре ки аз ин рақамҳо дида мешавад, динамикаи ташаккули малакаҳои таҷрибавӣ ҳамчун асоси дониши табиатшиносӣ дар байни хонандагони гурӯҳи таҷрибавӣ аз динамикаи ташаккули ин компонентҳо дар байни хонандагони гурӯҳи назоратӣ хеле зиёд аст. Аз ҷумла, дар гурӯҳи тачрибавӣ дараҷаи инкишофи маҳорати интеллектуалӣ 54 фоиз баланд шуд, дар гурухи назоратӣ бошад, динамикаи он хамагӣ 6 фоизро ташкил дод. Дараҷаи инкишофи маҳорати ченкунӣ дар гурӯҳи таҷрибавӣ 60 фоиз афзуд, дар гурӯҳи назоратӣ бошад, афзоиш мушоҳида нашуд. Динамикаи дараҷаи инкишофи маҳорати техникии хонандагони гурӯҳи таҷрибавӣ 60 фоиз, дар байни талабагони гурӯҳи назоратӣ 6 фоизро ташкил дод. Тағйироти назаррас дар маҳорати ташкилотчигӣ ба назар намерасад: динамикаи ин ҷузъ дар байни пурсидашудагон дар гурӯҳи таҷрибавӣ 5% ва дар гурӯҳи назоратӣ 3% мебошад.

Биёед натиҷаҳои таносуби маълумотро аз гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ бо истифода аз t- меъёри Донишҷӯ (t-критерияи Стюдент) пешниҳод менамоем. Барои муқоисаи арзишҳои миёнаи ташаккули малака ва қобилиятҳои ташкилӣ, техникӣ, андозагирӣ ва асбобӣ, мо формулаи зеринро истифода мебарем:

$$t = \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}}, \quad (1)$$

ки дар он M_1 — миёнаи арифметикии гурӯҳи таҷрибавй, M_2 — миёнаи арифметикии гурӯҳи назоратӣ), m_1^2 — хатои миёнаи миёнаи арифметикии якум, m_2^2 — хатои миёнаи миёнаи арифметикии дуйум. Минбаъд, бо донистани шумораи хонандагони ҳар як гурӯҳ (n1 ва n2), мо бо истифода аз формулаи зерин шумораи дараҷаи озоди f-ро ёфтем:

$$f = (n1 + n2) - 2. \quad (2)$$

Қимати критикии санҷиши t-студент барои дараҷаи аҳамиятнокӣ (p) баробар ба 0,005, дар арзиши додаи дараҷаи озодро аз ҷадвал муайян кардем, критерияи онҳоро муқоиса намудем ва қиматҳои критерии онҳоро ҳисоб намудем.

Таҳлили натиҷаҳои таҷриба нишон дод, ки дараҷаи малакаҳои ташкилӣ, техникӣ, ченакӣ ва инструменталии хонандагони гурӯҳи таҷрибавӣ эътимоднок буда ($p<0,05$), аз сатҳи

ин қисматҳо дар байни мактаббачагони гурӯҳи назоратӣ фарқ мекунад, зеро дар гурӯҳи охир тағйироти муҳим аз ҷиҳати оморӣ ба амал наомадааст.

Ҳамин тариқ, таҳқиқот муқаррар карда шуд, ки маҳорати таҷрибавии хонандагон дар раванди истифодаи таҷрибаҳои химиявӣ бомуваффақият ташаккул меёбад, ба шарте ки ин фаъолият мунтазам бошад ва дар методологияи таълим равиши масъалаҳои ҳалталаб истифода шавад.

Бо истифода аз ин формула мо тавонистем аҳамияти фарқиятҳои байни гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ дар робита бо рушди малакаҳои ташкилӣ, техникӣ, андозагирӣ ва асбобиро арзёбӣ кунем. Натиҷаҳои таҳлил нишон дод, ки тафовутҳои мушоҳидашуда аз ҷиҳати оморӣ аҳамиятноканд, ки фарзияро дар бораи сатҳи баланди инкишофи ин малакаҳо дар байни хонандагони гурӯҳи таҷрибавӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тасдиқ мекунад.

Хулоса

Таҷрибаи химиявӣ усули таълимест, ки ба мушоҳидаи тағйирёбии моддаҳои химиявӣ дар шароити муайян, аз ҷумла тавассути эҷоди мустақилонаи ин шароит асос ёфтааст. Таҷрибаи кимиёвӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои шахсӣ, мета-предметӣ ва предметии фаъолияти таълимӣ дар доираи фанни «Табиатшиносӣ» нигаронида шудааст. Таҷрибаи химиявӣ як қатор хусусиятҳои хос дорад:

- ҳавасмандии омӯзишро зиёд мекунад;
- дар асоси маълумоти таҷрибавӣ фаҳмиши консептуалии назарияи химиявиро таҳия мекунад;
- тафаккури дорои масъалаҳои ҳалталаб ва интиқодӣ дар асоси зиддиятҳои маърифатиро инкишоф медиҳад;
- вай на таҳо ҳамчун воситаи мустаҳкам кардан ва нишон додани донишҳои химиявӣ, балки хамчун методе амал мекунад, ки донишҳои нав ба вуҷуд меоварад.

Технологияи гузаронидани озмоиши химиявӣ пешниҳод ва санҷиши гипотезаҳоро дар бар мегирад. Ин фаъолият тафаккури мактаббачагонро инкишоф дода, онҳоро ба татбиқи донишҳои назариявӣ водор месозад ва маҳорати тадқиқотиро тавассути азхудкунии донишҳои нав ташаккул медиҳад. Таҷрибаи химиявӣ дар марҳилаҳо ва намудҳои гуногуни дарсҳо татбиқ карда мешавад. Он инчунин як усули муассири рушди фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти хонандагон мебошад: аз таҷрибаи намоишӣ дараҷаи мустақилият тадриҷан тавассути таҷрибаҳои озмоишӣ ва корҳои амалӣ меафзояд.

Таҷрибаи химиявӣ имкон медиҳад, ки маҳорати таҷрибавии хонандагон самаранок инкишоф дода шавад. Ин натиҷаҳои таълим имкон медиҳанд, ки донишҳои назариявиро ба соҳаи амалӣ гузаронида, тафаккури ба амалия нигаронидашудаи хонандагон дар асоси қобилияти пешниҳод намудани фарзияҳо ташаккул ёбад.

АДАБИЁТ

1. Ахметов, М. А., Исаева, О. Н., Пильникова, Н. Н. К методике применения средств наглядности при формировании химических понятий // Химия в школе. – 2018. - № 4. – С. 28-31.
2. Бабкина, С.С. Общая и неорганическая химия. Лабораторный практикум: Учебное пособие для бакалавров и специалистов / С.С. Бабкина, Р.И. Росин, Л.Д. Томина. - М.: Юрайт, 2016. - 481 с.
3. Береснева, Е. В. Методика изучения основных разделов школьного курса химии: учебное пособие / Е. В. Береснева, Л. В. Даровских. — Киров: ВятГУ, 2018. — 192 с. — URL: https://e.lanbook.com/book/339920 (дата обращения: 14.09.2023).
4. Ермакова, Ю. А., Ахметов, М. А. Химический эксперимент при изучении нового материала // Химия в школе. – 2018. - № 5. – С. 45-49.
5. Жукова, М. И. Методика преподавания химии: учебно-методическое пособие / М. И. Жукова. — Воронеж: ВГПУ, 2022. — 180 с. — URL: https://e.lanbook.com/book/253382 (дата обращения: 14.09.2023).
6. Качалова, Г.С. Задания для формирования и оценки сформированности естественно-научной грамотности (на материале химии): учебно-методическое пособие. - Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2021. - 111 с.
7. Качалова, Г.С. Формирование естественно-научной грамотности на уроках химии и биологии: учебно-методическое пособие. - Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2021. - 60 с.

8. Сурин, Ю. В. Проблемный эксперимент в совершенствовании теоретических знаний учащихся // Химия в школе. — 2017. — № 2. — С. 48–51.
9. Шиманович, И.Е. Учебное пособие «Химия, 8 класс». под ред. И.Е. Шимановича, Мн., Нар. асвета, 2018.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ВЫСШЕЙ МАТЕМАТИКИ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

МИРЗОЗОДА Рахмонали Раджаб *– кандидат педагогических наук, доцент, директор Республиканского учебно-методического центра при Министерстве образования и науки Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Дониш, 50.* ***E-mail:*** *r_mirzoev1966@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 63 62 37*

Автор в статье освещает проблему развития творческого мышления студентов на занятиях высшей математики в условиях кредитной системы образования. Основная задача исследования – систематизировать использование метода мозгового штурма, оказывающий влияние на развитие творческого мышления студентов на занятиях высшей математики в условиях кредитной системы образования. В статье рекомендавана методика мозгового штурма, которая стимулирует творческую деятельность студентов посредством определенного хода решений задач, т.к. применение традиционных методов препятствуют появлению новых идей.

Автор считает, что основной стержень преподавания высшей математики в высших учебных заведениях, является обучение мыслительной деятельности студентов. Современному обществу нужны люди, которые могут обладать системным стилем мышления. Нынешняя высшая школа в основном ориентирована на простую передачу студентам определённого объема знаний, умений и навыков, а не на обучение мыслительной деятельности и развития творческого мышления.

В статье указано, что учебный процесс, в большинстве случаях, как правило, является репродуктивным, надо так организовать учебный процесс, чтобы у студентов развивались навыки творческого мышления.

В статье рассмотрен основной принцип появления творческого мышления у студентов на занятиях высшей математики, с учетом условий кредитной технологии обучения. Автором произведена разработка методики преподавания, которая направлена на решение задач и формирование необходимых качеств творческого мышления. Для решения поставленной проблемы были разработаны факторы, которые важны при преподавании высшей математики в вузах.

Использование принципа мозгового штурма на занятиях высшей математики в условиях кредитной системы образования для развития творческой деятельности студентов обуславливает создание соответствующих условий по объединению участников в процессе поиска решений математических задач.

Ключевые слова: *развитие, творческое мышление, мозговой штурм, кредитная система образования, творческая деятельность, умственная деятельность, творческая способность, жизненная позиция, интеллектуальная и духовная культура, знания, мыслительная деятельность, оптимальные решения, селективность, продуктивность, интегративное качество, наблюдательность.*

РУШДИ ТАФАКУРИ ЭҶОДИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

МИРЗОЗОДА Раҳмоналӣ Раҷаб *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, директори Маркази ҷумҳуриявии таълимию методии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Дониш, 50.* ***E-mail:*** *r_mirzoev1966@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 63 62 37*

Муаллифи мақола мушкилоти ташаккули тафаккури эҷодии донишҷӯёнро дар дарсҳои математикаи олӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилот равшанӣ меандозад. Ҳадафи асосии таҳқиқот ба низом даровардани истифодаи усули ҳуҷуми зеҳнӣ (мозговой штурм) аст, ки ба ташаккули тафаккури эҷодии донишҷӯён дар дарсҳои математикаи олӣ дар шароити низоми

кредитии таҳсилот таъсир мерасонад. Дар мақола як усули ҳуҷуми зеҳнӣ тавсия мешавад, ки фаъолияти эҷодии донишҷӯёнро тавассути курси мушаххаси ҳалли мушкилот ҳавасманд кунад, зеро истифодаи усулҳои анъанавии таълим ба пайдоиши ғояҳои нав халал мерасонад.

Муаллиф чунин меҳисобад, ки ҷавҳари асосии таълими математикаи олӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, тарбияи зеҳнии донишҷӯён мебошад. Ҷомеаи муосир ба мутахассисоне ниёз дорад, ки тарзи муназзами тафаккур дошта бошанд. Фаъолияти муассисаҳои олии таълимии ҳозира асосан ба дастрасии дониш ба донишҷӯён равона карда мешавад, на ба таълими фаъолияти зеҳнӣ ва рушди тафаккури эҷодии онҳо.

Дар мақола нишон дода шудааст, ки раванди таълим, дар аксари ҳолатҳо, одатан репродуктивӣ мебошад ва зарур аст, ки раванди таълим тавре ташкил карда шавад, ки донишҷӯён малакаҳои тафаккури эҷодиро инкишоф диҳанд. Дар мақола принсипи асосии пайдоиши тафаккури эҷодии донишҷӯён дар дарсҳои математикаи олӣ бо назардошти шароити технологияи кредитии таълим, баррасӣ карда мешавад. Муаллиф услуби таълимиеро таҳия кардааст, ки ба ҳалли мушкилот ва ташаккули сифатҳои зарурии тафаккури эҷодӣ нигаронида шудааст. Барои ҳалли ин мушкилот омилҳое таҳия карда шуданд, ки ҳангоми таълими математикаи олӣ дар донишгоҳҳо муҳиманд.

Истифодаи принсипи ҳуҷуми зеҳнӣ дардарсҳои математикаи олӣ тибқи низоми кредитии таҳсилот барои рушди фаъолияти эҷодии донишҷӯён, шароити мусоидро барои муттаҳид намудани онҳо дар ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳои математикӣ мавқеи муҳим дорад.

Вожаҳои калидӣ: *рушд, тафаккури эҷодӣ, ҳуҷуми зеҳнӣ, низоми кредитии таҳсилот, фаъолияти эҷодӣ, фаъолияти зеҳнӣ, қобилияти эҷодӣ, мавқеи зиндагӣ, фарҳанги зеҳнӣ ва маънавӣ, дониш, фаъолияти зеҳнӣ, роҳҳои ҳалли муносиб, интихоб, маҳсулнокӣ, сифати ҳамгироӣ, мушоҳида.*

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF STUDENTS AT HIGHER MATHEMATICS UNDER CONDITIONS OF CREDIT EDUCATION SYSTEM

MIRZOZODA Rahmonali Rajab *– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director of the Republican Educational and Methodological Center under the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Donish, 50.* ***E-mail:*** *r_mirzoev1966@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 63 62 37*

The author of the article highlight the problem of the development of creative thinking of students at the lessons of higher mathematics in the context of a credit education system. The main objective of the study is to systematize the use of the brainstorming method, which affects the development of students' creative thinking in the higher mathematics classes in the context of a credit education system. The article recommends a brainstorming technique that stimulates students' creative activity through a specific course of solving problems, because the uses of traditional methods hinder the emergence of new ideas.

The authors believe that the main core of teaching higher mathematics in higher educational institutions is the training of students' mental activity. Modern society needs people who can have a systematic way of thinking. The current higher school is mainly focused on the simple transfer to students of a certain amount of knowledge, skills, and not on the training of mental activity and the development of creative thinking.

The article indicates that the educational process, in most cases, as a rule, is reproductive, it is necessary to organize the educational process so, to develop creative thinking of students.

The article discusses the basic principle of the emergence of creative thinking of students at the lessons of higher mathematics, taking into account the conditions of credit learning technology. The authors have developed a teaching methodology that is aimed at solving problems and forming the necessary qualities of creative thinking. To solve this problem, factors were developed that are important when teaching higher mathematics at high schools.

The use of the brainstorming principle in higher mathematics in the context of a credit education system for the development of students' creative activity determines the creation of appropriate conditions for uniting participants in the search for solutions to mathematical problems.

Keywords: *development, creative thinking, brainstorming, credit education system, creative activity, mental activity, creative ability, life position, intellectual and spiritual culture, knowledge, mental activity, optimal solutions, selectivity, productivity, integrative quality, observation.*

Процесс формирования у студентов навыков мышления, развития и совершенствования качественных характеристик умственной деятельности, увеличения потенциала творческих способностей, применительно к условиям кредитной системы образования, во многом зависит от воспитания их активной жизненной позиции. В контексте основной целью воспитания, состоящей в формировании соответствующей интеллектуальной и духовной культуры студента, можно сказать, что преподавание такой дисциплины, как высшая математика, состоит в искусстве применения полученных знаний.

Также важное значение имеет наработка соответствующего стиля мыслительной деятельности, которая дает возможность развитию аналитического аппарата, позволяющего исследовать проблемы в любой жизненной ситуации и получать оптимальные решения. Следовательно, студент, который умеет мыслить с точки зрения математики, может адекватно воспринимать окружающую действительность, выявить истинную сущность вещей, без веры в «магическую» природу.

Анализ исследования ученых философов, психологов и педагогов показывает, что основным стержнем преподавания высшей математики в высших учебных заведениях, должен являться обучение мыслительной деятельности. Современные реалии развития общества и вступления развитых стран мира в период постиндустриального развития, предопределяет необходимость появления людей, которые должны обладать способностью к такой мыслительной деятельности на качественно новом уровне, определяемой как системный стиль мышления. В то же время можно отметить, что в действительности, современная высшая школа в основном ориентирована на простую передачу студентами определённого объема знаний, умений и навыков, а не на обучение мыслительной деятельности и развитие творческого мышления.

В вузовской педагогической практике можно отметить, что учебный процесс, в большинстве случаев, как правило, является репродуктивным, что в свою очередь означает недооценку существующей общественной потребности в формировании студентов, обладающих навыками творческого мышления. Исходя из проведенного нами исследования, только 7% выпускников высших учебных заведений обладают способностью к креативному мышлению. Такой низкий процент обусловлен тем, что на творческую деятельность студента в вузе уделяется недостаточно времени (по нашим оценкам около 8%). Учебный процесс показывает, что практически студент является пассивным слушателем, которого преподаватели «наполняют» готовыми знаниями. Такой диссонанс с современными требованиями подготовки студентов, показывает важность решения вопроса о совершенствовании методики формирования их творческого мышления.

Для развития методики формирования творческой деятельности необходимо выявить основные характеристики. В частности, С.Л. Рубинштейн в своих исследованиях выделяет такие качества, как «продуктивность» и «селективность». Под термином «продуктивность» подразумевается способность студента в процессе мыслительной деятельности определять новые связи и представлять себя в новых качествах. Такие качества требуют соответствующего фиксирования, для чего образовываются новые терминологические характеристики. В то же время «селективность» выступает антиподом «продуктивности», которое проявляется в сознательном сужении зоны поиска решения, как принципа проявления творческой деятельности [1].

В работах Б.Р. Кодирова исследуется проблема развития творческого мышления школьников средствами межпредметных связей естественнонаучных дисциплин [2]. Важно отметить, что поставленная проблема усложняется тем, что она недостаточно исследована именно для студенческой аудитории. Сложность появляется вследствие того, что во время студенческого возраста происходит динамическое развитие психики. Этот период также является временем для формирования креативности, как элемента, способствующего развитию способностей к проявлению творческой деятельности. Для развития творческой деятельности важное значение имеет состояние и микросреда, в которой происходит развитие и формирование будущего профессионала. Приведенные исследования подчеркивают важность решения проблемы формирования и развития творческого мышления студентов на занятиях высшей математики. Это проявляется в том, что особенности организации процесса творческой деятельности являются особенно актуальными в свете обучения и воспитания студентов как важного элемента развития науки представления о закономерностях формирования и функционирования творческого мышления.

Термин «креативное мышление» подразумевает совокупный процесс, при котором происходит создание и обработка необходимой информации, позволяющей находить

совершенно новые решения, как проблемных ситуаций, так и новых идей, открытий и явлений посредством использования сенсорных, нетрадиционных мыслительных зависимостей и концепций.[3].

На основе исследования литературных источников по данной тематике, предопределила возможность получения такого заключения, что творческое мышление, как одно из важнейших элементов интегративного качества личности, можно охарактеризовать следующими качествами:

- Наличие ценностного отношения к творческому процессу;
- Существование и развитие определенного объема знаний, как одного из основных показателей творческого мышления;
- Развитие навыков и механизмов формирования творческого мышления;
- Развитие способности к рефлексии деятельности, направленной на формирования творческого мышления.

Процесс обучения такой важной дисциплине, как высшая математика в вузах, непременно должен быть направлен на развитие самостоятельности и творческой активности, так как эти условия обуславливают усвоение учебного материала, настраивая студентов на проявление исследовательских навыков в практической деятельности.

Посредством применения психолого–педагогических методов исследования можно выявить, что нахождение поставленной задачи заключено в предоставлении искомого учебного материала студентам, как объекта для изучения и поиска вида решений, а не предоставление его в готовом виде. Это можно считать одним из основных факторов формирования творческой личности студента. Достижение поставленной цели возможно при создании условий для вовлечения студента в познавательный поиск, предусматривающий всемерное развитие таких качеств, как наблюдательность и умение мыслить. Иначе говоря, развивать умение выделять самые важные и существенные детали, после чего использовать их для сравнения, анализа, обобщения и на этой основе сделать определенные выводы.

Исходя из вышеизложенного, можно отметить, что основной принцип появления творческого мышления у студентов, особенно на занятиях высшей математики, с учетом условий кредитной технологии обучения, состоит в разработке такой методики преподавания, которая направлена на решение задач и формирования необходимых качеств творческого мышления.

Для решения поставленной проблемы необходимо учитывать следующие факторы:

- Каждое занятие должно иметь соответствующую цель, причем оно направлено на получение конкретного ответа;
- Необходимо создать условия для формирования массива исходных данных, которые необходимы для достижения поставленной цели;
- Разработка таких методических приемов, которые применимы для решения задач и направлены на проявление самостоятельности студентов, в соответствии с условиями обучения.

Современная педагогическая наука предлагает достаточно много методических приёмов и способов формирования творческого мышления студентов на занятиях высшей математики. В частности, кредитная система образования, в целях развития творческого мышления предполагает использование методики мозгового штурма.

Термин «мозговой штурм" (Brainstorming), интенсивно используемый в научной и педагогической деятельности, означает определенный ход решения задачи, посредством стимулирования творческой деятельности. При этом, как правило, исходят из допущения, что применение традиционных методов решения, проявляющие себя как контрольные стереотипы сознания, препятствуют появлению новых идей [4]. Назначение «мозгового штурма" состоит в том, что участникам ставится определенная проблема и для ее решения необходимо предложить, как можно больше оригинальных решений. Каждому участнику дают возможность высказать максимально возможное количество своих идей без предварительной критики. По окончании, все предположения собираются, и начинается их рациональное обсуждение. Постепенно остаются самые лучшие варианты. Для развития творческого мышления студентов на занятиях высшей математики в условиях кредитной системы образования средствами мозгового штурма преподаватель должен:

1.Создать условия для проявления максимально возможного участия студентов на занятии;

2.Назначить ответственного секретаря, ответственность которого является запись возникающих идей, мнений студентов либо на доске, либо на флип-чарте;

3.Для того, чтобы проявилась коллективность в течение занятий, умение работать вместе, необходимо проводить соответствующую разминочную процедуру;

4.Своевременно определить решаемую проблему. Даже если все условия задачи понятны, лучше еще раз подробно описать все условия поставленных задач;

5.Определить регламент проведения урока таким образом, чтобы было достаточное время для студентов при приведении мысленных действий в определенном порядке, и предложить свои идеи;

6.Важно создать условия для поощрения, каждого студента, участвующего на занятии.

Сам принцип использования метода мозгового штурма на занятиях высшей математики дает возможность проявления своей самостоятельности, посредством высказывания появившихся идей, даже возможно и неправильных.

Разберем следующий пример. Тема занятия - частные производные второго порядка. Для выполнения задания группа делится на три подгруппы. Все подгруппам дается следующее задание для выполнения:

Найти частные производные второго порядка.

В процессе проведения занятия каждая подгруппа предоставляет свое решение задачи, соответственно, высказывая рекомендации и доказывая правильность предлагаемого решения.

За решение каждого примера подгруппа может получить от 0 до 2 баллов, в зависимости от правильности решения:

- Получение 0 баллов показывает, что к решению задачи подгруппа не приступала или получено неверное решение;
- Получение 1 балла означает, что была предпринята попытка выполнения задания, но решение неверное;
- Получение 2 балла означает, что решение получено, с полным доказательством.

Итогом занятия является проведение анализа уровня цели, поставленной перед студентами. В частности, предполагается получение ответов на следующие вопросы:

1. Дайте обоснование преимущества применения метода и технологии мозгового штурма?
2. Что можете сказать о темпе проведения занятия?
3. Назовите основные причины, которые вызывали у Вас затруднения?
4. Определите, что более всего Вам понравилось на данном занятии?

Таким образом, использование принципа мозгового штурма на занятиях высшей математики в условиях кредитной системы образования для развития творческой деятельности студентов обуславливает создание соответствующих условий по объединению участников в процессе поиска решений математических задач. Как правило, групповое участие позволяет найти решение, а участники мозгового штурма становятся сторонниками использования этого принципа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 1999. 720 с.
2. Кодиров Б.Р. Межпредметные связи: инновация и творческое мышления учащихся, Душанбе, 2006. 192с.
3. Шодиев М.С. О проблеме формирования математического мышления учащихся и развития их творческих способностей в процессе обучения математике. Вопросы психологии и педагогики Курган-тюбе, 2009 с. 91-98
4. Шодиев М.С. Джартыбаева Ж.Дж. Формирование и проблемы творческого мышления учащихся как один из приоритетных задач современного образования. Вестник ТНУ, 2013, с. 263-266
5. Творческое мышление, Вестник психологии- https://psychologyjournal.ru / stories /tvorcheskoe - myshlenie/ (дата обращение 01.11.2019).
6. Мозговой штурм (Brainstorming). https://hr-portal.ru / varticle / mozgovoy-shturm-brainstorming (дата обращение 31.10.2019)

УДК-37.01.373.1(574.2)

УСУЛҲОИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНӢ

САИДОВ Низомиддин Тоҷиддинович *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121,* ***тел.:*** *(+992) 909 88 10 55*

ШАМСИДДИНОВА Марҷона Бароталиевна *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5,* ***тел.:*** *(+992) 972 87 51 87*

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки усулҳои таълим дар шаклҳои гуногун ва бо истифода аз воситаҳои гуногуни технологияи таълими инноватсионӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳар яке аз усулҳо танҳо баъзе вазифаҳои мушаххаси таълимиро бомуваффақият ҳал мекунанд, дар ҳоле ки дигарон камтар муваффақанд. Усулҳои универсалӣ дар раванди омӯзиш аз ҷумла омӯзиши забони англисӣ вуҷуд надоранд, бинобар ин дар дарс бояд усулҳои гуногун ва комбинатсияи онҳо истифода шаванд.

Муаллифон баён намудаанд, ки мувофиқи мақсадҳои банақшагирии усулҳои омӯзиш дар хонандагон заминаҳои зерини маърифат шакл мегирад: азхуд кардани донишхои нав; ташаккули малака, маҳорат ва татбиқи дониш дар амалия; назорат ва арзёбии дониш, шаклгирии малакавӣ.

Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур баён гардидааст, ки равандҳои тағирпазири соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҷомеа аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар айни ҳол инсоният ба давраи нави ҷомеаи иттилоотӣ дохил шудааст. Гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ чунин маъно дорад, ки омили муайянкунандаи инкишофи ҷамъиятӣ, самти истифодаи технологияи иттилоотӣ мегардад.

Вожаҳои калидӣ: *усул, омӯзиш, технология, иттилоот, таълим, инноватсия, ҷанба, замина, рушд, зеҳн, хонанда, омил, малака, маҳорат, коммуникатсия.*

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

САИДОВ Низомиддин Тоджиддинович *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического унверистета им. Садриддин Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121,* ***тел.:*** *(+992) 909 88 10 55*

ШАМСИДДИНОВА Марджона Бароталиевна *– соискатель Института развития образования им. Абдуррахмана Джамии Академии образования Таджикистана, ассистент кафедры иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательства Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5,* ***тел.:*** *(+992) 972 87 51 87*

В данной статье отмечается, что методы обучения реализуются в разных формах и с использованием разных средств инновационных образовательных технологий. Каждый из методов успешно решает лишь некоторые конкретные образовательные задачи, а другие менее успешны. Универсальных методов в процессе обучения, в том числе и при изучении английского языка, не существует, поэтому на уроке следует использовать различных методы и их сочетание.

Авторы констатируют, что в соответствии с целями планирования методов обучения, у учащихся формируются следующие основы знаний: овладение новыми знаниями; формирование навыков, умений и применение знаний на практике; контроль и оценка знаний, формирование навыков.

Также в данной статье отмечается, что меняющиеся процессы различных сфер деятельности общества свидетельствуют о том, что человечество вступило в новую эпоху информационного общества. Переход к информационному обществу означает, что направление использования информационных технологий становится определяющим фактором общественного развития.

Ключевые слова: *метод, обучение, технология, информация, образование, инновация, аспект, предпосылки, развитие, интеллект, учащийся, фактор, навык, общение.*

METHODOLOGY FOR STUDYING ENGLISH USING INNOVATIVE TEACHING INFORMATION TECHNOLOGIES

SAIDOV Nizomiddin Tojiddinovich *– Candidate Pedagogical Sciences, Associate professor of the Department of General Psychology of by name Sadriddin Aini University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992) 909 88 10 55*

SHAMSIDDINOVA Marjona Barotalievna *– applicant of the Abdurakhman Jami Institute of Educational Development of the Academy of Education of Tajikistan, assistant at the Department of Foreign Languages International University of Tourism and Entrepreneurship of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5,* ***phone:*** *(+992) 972 87 51 87*

This article notes that teaching methods are implemented in different forms and using different means of innovative educational technologies. Each method successfully solves only some specific educational problems, while others are less successful. There are no universal methods in the learning process, including when learning English, so different methods and their combinations should be used in the lesson.

The authors state that in accordance with the goals of planning teaching methods, students develop the following knowledge bases: mastering new knowledge; formation of skills, abilities and application of knowledge in practice; control and assessment of knowledge, formation of skills.

This article also argues that the changing processes in various spheres of society indicate that humanity has entered a new era of the information society. The transition to an information society means that the direction of use of information technology becomes a determining factor in social development.

Key words: *method, training, technology, information, education, innovation, aspect, prerequisites, development, intelligence, student, factor, skill, skill, communication.*

Дар сохтори методҳои таълим усулҳоро ҷудо мекунанд. Усул - ин элементи метод, қисми таркибии вай, амали яккарата, қадами ҷудогона барои амалӣ гардонидани метод ё нусхабардории он дар он ҳолате, ки метод аз ҷиҳати ҳаҷм на он қадар бузург аст, ё аз рӯи сохтораш оддӣ мебошад.

Техникаи методӣ (синонимҳо: техникаи педагогӣ, техникаи дидактикӣ) ҷузъи таркибии усули таълим, унсури он, марҳилаи алоҳидаи амалисозии усули таълим мебошад. Ҳар як усули таълим тавассути омезиши усулҳои муайяни дидактикӣ амалӣ карда мешавад. Гуногунии усулҳои методӣ имкон намедиҳад, ки онҳо гурӯҳбандӣ карда шаванд, аммо усулҳоеро муайян кардан мумкин аст, ки дар кори муаллими забони англисӣ хеле зиёд истифода мешаванд.

Усулҳои таълим дар шаклҳои гуногун ва бо истифода аз воситаҳои гуногуни технологияи таълими инноватсионӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳар яке аз усулҳо танҳо баъзе вазифаҳои мушаххаси таълимиро бомуваффақият ҳал мекунанд, дар ҳоле ки дигарон камтар муваффақанд. Усулҳои универсалӣ дар раванди омӯзиш аз ҷумла омӯзиши забони англисӣ вуҷуд надоранд, бинобар ин дар дарс бояд усулҳои гуногун ва комбинатсияи онҳо истифода шаванд.

Сохтори усули таълим ҷузъҳои мақсаднок, ҷузъи фаъол ва воситаҳои таълимро дар бар мегирад. Усулҳои омӯзиш вазифаҳои муҳими раванди таълимро иҷро мекунанд: ҳавасмандкунӣ, ташкилӣ, таълим, инкишоф ва тарбия. Ин вазифаҳо бо ҳам алоқаманданд ва ба ҳамдигар ворид мешаванд.

Интихоби усули омӯзиш аз ҷумла усули омӯзиши забони англисӣ бо омилҳои зерин муайян карда мешавад:

- мақсадҳои дидактикӣ;
- мазмуни таълим;
- дараҷаи инкишоф ва камолоти хонандагон;
- малакаҳои омӯзишӣ;
- таҷриба ва дараҷаи тайёрии муаллим.

Таснифи усулҳои омӯзиш аз рӯи асосҳои банақшагирии таълим тибқи назарияи Ю.К. Бабанский ба таври зайл амалӣ карда мешавад: аз рӯи хусусияти фаъолияти маърифатӣ; аз рӯи

мақсадҳои дидактикӣ; аз рӯи муносибати кибернетикӣ.

Вобаста ба хусусияти фаъолияти маърифатӣ усулҳои омӯзиши забони англисиро метавон ба инҳо ҷудо намоем:

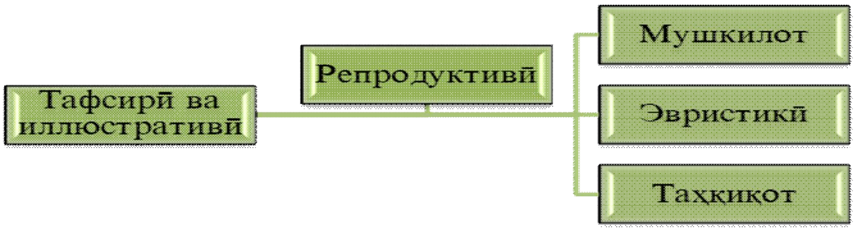

Ҳамчуни, бояд қайд намуд, ки мувофиқи мақсадҳои банақшагирии усулҳои омӯзиш дар хонандагон заминаҳои зерини маърифат шакл мегирад: азхуд кардани донишхои нав; ташаккули малака, маҳорат ва татбиқи дониш дар амалия; назорат ва арзёбии дониш, шаклгирии малакавӣ.

Таснифи усулҳои таълим, ки академик Ю.К. Бабанский, ба муносибати кибернетикии - раванди таълим асос ёфта, се гурӯҳи усулҳоро дар бар мегирад: усулҳои ташкил ва татбиқи фаъолияти тарбиявию маърифатӣ; усулҳои ҳавасмандкунӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ; усулҳои назорат ва худидоракунии самараи фаъолияти тарбиявию маърифатӣ. Ҳар яке аз ин гурӯҳҳо аз зергурӯҳҳо иборатанд, ки усулҳои таълимро аз рӯи таснифоти дигар дар бар мегиранд. Тасниф аз рӯи Ю.К. Бабанский усулҳои ташкили фаъолияти тарбиявӣ, ҳавасмандгардонӣ ва назоратро якдилона ба назар мегирад. Ин муносибат ба мо имкон медиҳад, ки ҳама ҷузъҳои ба ҳам алоқаманди фаъолияти омӯзгор ва хонандагон ба таври ҳамаҷониба ба назар гирифта шаванд[12].

Фаҳмондан ва тасвирӣ ё ***усулҳои иттилоотии қабулкунандаи*** таълим аз интиқоли - иттилооти таълимӣ дар шакли "тайёр" ва дарки (қабули) он аз ҷониби хонандагон иборат аст. Муаллим на танҳо информатсияро интиқол медиҳад, балки дарки онро низ ташкил мекунад.

Дар иртибот ба ин масоил, мо ба усулҳои асосии таълим тавсифи мухтасар медиҳем:

Усулҳои репродуктивӣ аз тафсири - иллюстративӣ бо мавҷудияти тафсири дониш, аз ҷониби хонандагон ба ёд овардан ва такрористеҳсоли (таҷдиди назар) минбаъдаи он фарқ мекунанд. Қувваи ассимилятсия тавассути такроркунӣ ба даст меояд. Ин усулҳо дар рушди малакаҳои омӯзиши луғавӣ ва ҷумласозии хонандагон муҳиманд.

Бо усули ***эвристикӣ*** хонанда ҷустуҷӯи донишҳои навро ташкил мекунад. Як қисми донишро муаллим медиҳад ва як қисми онро худи хонандагон дар раванди ҳалли масъалаҳои маърифатӣ ба даст меоранд. Ин усулро ҷустуҷӯи қисман низ меноманд.

Усули ***тадқиқоти*** таълимӣ аз он иборат аст, ки муаллим масъаларо баъзан дар шакли умумӣ мураттаб месозад ва хонандагон дар рафти ҳалли он мустақилона дониши заруриро ба даст меоранд. Дар баробари ин онҳо усулҳои дониши илмӣ ва таҷрибаи фаъолияти илмиро аз худ мекунанд .

Ҳикоя - Ин усули пешниҳоди пайвастаи маводи таълимии дорои хусусияти тавсифӣ мебошад. Одатан муаллим доир ба муҳиммияти омӯзиши фанни забони англисӣ, таърихи забономӯзӣ, ҷанбаҳои грамматикии он ва ғайра нақл мекунад, ки ин усул дар хонанда таваҷҷуҳмандиро дар хонанда ба вуҷуд меорад.

Шарҳ - ин усули пешниҳоди мавод бо истифода аз далелҳо, таҳлил, шарҳ, такрор аст. Ин усул ҳангоми бо воситаҳои аёнӣ омухтани маводҳои мураккаби назариявӣ истифода мешавад. Масалан, муаллим доир ба артиклҳои забони англисӣ, падежҳо ва ғайраро мефаҳмонад.

Сухбат усули таълим дар шакли саволу ҷавоб мебошад. Гуфтугӯҳо метавонанд: муқаддимавӣ, ҷамъбастӣ, инфиродӣ, гурӯҳӣ, катетикӣ (бо мақсади тафтиши азхудкунии маводи таълимӣ) ва эвристикӣ (ҷустуҷӯӣ) бошад. Масалан, усули сӯҳбат ҳангоми омӯзиши чунин мафҳуми муҳим ба монанди иттилоот истифода мешавад. Аммо татбиқи ин усул вақти зиёд ва маҳорати баланди омӯзгориро талаб мекунад.

Лексия - пешниҳоди шифоҳии маводи таълимӣ бо пайдарпаии мантиқӣ мебошад. Одатан танҳо дар мактаби миёна хеле кам истифода мешавад.

Усулҳои визуалӣ дарки ҳамаҷониба, хаёлӣ ва эҳсосии маводи таълимиро таъмин менамоянд.

Усулҳои амалӣ малакаю кобилияти амалиро ташаккул медиҳанд ва хеле самарабахш

мебошанд. Ба инҳо дохил мешаванд: машқҳо, корҳои лабораторӣ ва амалӣ , лоиҳаҳо ва ғайра.

Бозии дидактикӣ - ин як намуди фаъолияти таълимӣ мебошад , ки объект, падида, раванди омӯхташавандаро модел месозад. Ҳадафи он ҳавасмандгардонии шавқ ва фаъолияти маърифатӣ мебошад. Ушинский навишта буд: «...бозӣ барои кӯдак худи ҳаёт, худи воқеият аст, ки худи кӯдак онро месозад». Бозӣ кӯдакро ба кору омӯзиш омода мекунад. Бозиҳои таълимӣ барои инкишофи ҷанбаи эҷодии зеҳн вазъияти бозиро ба вуҷуд оварда, дар таълими хонандагони васеъ истифода мешаванд.

Омӯзиши проблемавӣ як усули хеле муассири рушди тафаккури хонандагон мебошад. Аммо дар доираи дарки моҳияти он бисёр сафсатаҳо, нофаҳмӣ ва таърифҳо ҷамъ мешаванд. Аз ин рӯ, мо ба таври муфассал дар бораи он таваққуф хоҳем кард.

Усули омӯзиши проблемавӣ аз солҳои 60-ум пас аз нашри монографияи В.Окон «Асосҳои омӯзиши проблемавӣ» ба таври васеъ истифода мешавад, гарчанде ки таърихан он ба «Суҳбатҳои сукратӣ» рост меояд. К.Д. Ушинский ба ин усули таълим аҳамияти калон медод. Аммо, сарфи назар аз таърихи начандон дуру дароз, тасаввуроти нодуруст ва таърифи мохияти он дар байни методистҳо ва аз ин ҳам бештар дар байни муаллимон паҳн шудааст. Сабаб, ба фикри мо, кисман дар номи усул аст, ки ниҳоят таассуфовар аст. Калимаи «проблема» аз юнонӣ тарҷума карда мешавад, ба мисли вазифа садо медиҳад, аммо баъд маънояш таъриф мешавад: - «омӯзиш дар асоси вазифа» чӣ маъно дорад? Оё ин омӯзиш барои ҳалли мушкилот аст ё омӯзиш тавассути ҳалли мушкилот? Маънои кам дорад. Аммо вақте истилоҳи «омӯзиши мушкилот» истифода мешавад, дар ин хусус метавон тахмин зад, зеро ҳама мушкилот доранд, ҳам дар илм ва ҳам дар таълим ҳастанд, пас метавон гуфт, ки омӯзгорон аз усулҳои муосири таълим истифода мекунанд. Дар баробари ин, аксар вакт фаромуш карда мешавад, ки дар маркази масъала ҳамеша зиддият мавҷуд аст. Мушкилот танҳо вақте ба миён меояд, ки ихтилоф вуҷуд дорад. Маҳз мавҷудияти ихтилоф аст, ки мушкилотро ба вуҷуд меорад - чӣ дар зиндагӣ ва чӣ дар илм. Агар ихтилоф ба миён наояд, пас ин мушкилот не, балки танҳо як вазифа аст[6, С. – 389].

Агар мо дар рафти машғулиятҳо зиддиятҳо нишон диҳем ва ба вуҷуд оварем, пас усули таълими проблемавй истифода мебарем. Аз зиддиятҳо канорагирӣ накунед, аз онҳо дур нашавед, баръакс, муайян кунед, нишон диҳед, ҷудо кунед ва барои омӯзиш истифода баред. Аксар вақт мо мебинем, ки чӣ гуна муаллим маводи таълимиро осон ва содда, бидуни мушкилот шарҳ медиҳад, аз ин рӯ ҳама чиз барои ӯ бемаънӣ мешавад - дониши тайёр танҳо ба сари хонанда "чарх" мезанад ва дар ин миён, дониш дар илм тавассути роҳи пуршиддати - озмоиш ва иштибоҳ, тавассути таҳия ва ҳалли ихтилофу мушкилот ба даст омадааст. Агар мо хоҳем, ки мувофиқи принсипи илмӣ усулҳои омӯзишро ба усулҳои илмӣ наздик кунем, пас мо бояд ба хонандагон нишон диҳем, ки дониш чигуна ба даст оварда шудааст ва бо ин восита фаъолияти илмиро модели месозад, аз ин рӯ мо бояд таълими проблемавиро истифода барем.

Ҳамин тавр, моҳияти омузиши проблемавӣ дар синф ба вуҷуд овардан ва ҳал намудани вазъиятҳои проблемавӣ иборат аст, ки ба зиддияти диалектикӣ асос ёфтаанд.

Дар раванди омӯзиши забони англисӣ усулҳои дар боло зикршуда хусусияти худро доранд. Масалан, усулҳои репродуктивӣ, махсусан дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши забони англисӣ – омӯхтан ва истифодаи ҳарфҳо дар сохтани калимаҳо васеъ истифода мешаванд. Дар ин маврид ба муаллим лозим меояд, ки аксар вакт ба хонандагон «даст» диҳад. Принсипи «Ҳамон тавре ки ман мекунам!». Дар он ҷое, ки истифодаи артиклҳои забони англисӣ мавҷуд аст, самаранок истифода бурда мешавад ва муаллим метавонад дар як вақт бо ҳамаи хонандагон кор кунад ва зоҳиран фардияти омӯзишро ҳифз кунад. Сипас оҳиста-оҳиста гузариш аз «Ҳамон тавре ки ман мекунам!» ба амал меояд. ба "Инро худат кунед!" Усулҳои репродуктивӣ ҳангоми омӯзиши алгоритмҳо ва асосҳои барномасозӣ ҳангоми иҷрои супоришҳои инфиродии хонандагон қисмҳои барномаҳо ва алгоритмҳои тайёрро нусхабардорӣ мекунанд.

Истифодаи шабакаи локалии компютерӣ ҳамчун технологияи таълими инноватсионӣ имкон медиҳад, ки *фаъолияти коллективии хонандагон*, вақте ки як вазифаи калон ба як қатор зервазифаҳо тақсим карда мешавад, ҳалли онҳо ба зиммаи хонандагони алоҳида ё гурӯҳҳои онҳо гузошта шуда, самаранок ташкил карда мешавад. Иштирок дар фаъолияти коллективӣ хонандаро ба масъулиятшиносии тарафайн ҷалб намуда, онҳоро маҷбур мекунад, ки на танҳо масъалаҳои тарбиявӣ, балки ташкилиро ҳам ҳал кунад. Ҳамаи ин ба ташаккули шахсияти фаъол, ки чи тавр ба нақша гирифтан ва ба таври оптималии ташкил намудани фаъолияти худро донад ва бо фаъолияти дигарон алокаманд намуда, мусоидат мекунад.

Ҳамчунин, дар ин асно метавон иброз дошт, ки замони муосир замони пешрафти техникаю технология буда, аз ҳар як омӯзгор тақазо менамояд, ки дар раванди таълим аз ӯҳдаи истифодаи технологияи иттилоотию комуникатсионӣ бараояд. Зеро тамоми бурду бохти муассисаҳои таълимӣ аз қабили ҷорӣ намудани низоми нав барои баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон бо истифода аз техника ва технологияи иноватсионӣ вобастагии зиёд дорад.

Албатта, дар ин замина метавон қайд намуд, ки равандҳои тағирпазири соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҷомеа аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар айни ҳол инсоният ба давраи нави ҷомеаи иттилоотӣ дохил шудааст. Гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ чунин маъно дорад, ки омили муайянкунандаи инкишофи ҷамъиятӣ, самти истифодаи технологияи иттилоотӣ мегардад. Яке аз тавсифҳои қобили таваҷҷӯҳи ин раванд, хусусияти умумии он мебошад: Ҷараёнҳои инноватсионию иттилоотӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла ба соҳаи маориф низ ворид мешаванд.

Мутахассисони соҳаи педагогика қайд мекунанд, ки иттилоотонии маориф ин раванди таъминоти соҳаи маориф бо методология, технологияю коркарди амалӣ ва истифодаи мувофиқи технологияҳои муосири иттилоотию иртиботие мебошанд, ки ба амалисозии мақсадҳои психологию педагогии таълиму тарбия равона шудаанд. Вобаста ба ин, яке аз ҷанбаҳои стратегии намунасозии таълими мактабӣ ва намунасозии дарсҳои забони англисии хонандагони синфҳои болоӣ ҳамчун тарзи инкишофи зеҳнӣ, иттилоърасоние мебошад, ки зери он раванди таъмини соҳаи маориф ва низоми намунасозӣ бо иттилооти зарурии назариявию амалӣ фаҳмида мешавад [5, С. 96].

Табисит, ки рушди маориф вазифаи муҳимми ҷамъият мебошад ва дар ҷамъияти муосир ба ин мақсад ноил шудан, бе истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ғайриимкон аст. Асри XX1 асри инқилоби иттилоотӣ мебошад. Таҳаввулоту инкишофи давлатҳои индустриалӣ, дар навбати аввал аз заминаҳои иттилоотии маориф вобастааст. Таълиму тарбияро бе истифодаи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Аз сарчашмаҳои оморӣ ва маълумоти мавҷуда, ба мо маълум аст, ки дар соҳаи маориф дар мамлакатҳои мутараққии индустриалӣ, ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба монанди компютерҳо ва интернет, барномаҳои таълимӣ ва воситаҳои гуногуни мултимедиявӣ аҳамияти калон медиҳанд.

Ақидаҳои олимон доир ба истифодаи технологияи инноватсионии иттилоотӣ дар раванди таълим гуногунанд: масалан, яке аз онҳо чунин аст: «мафҳумҳои илм ва технологияи иттилоотиро омехта кардан нашояд. Илм бо ҷустуҷӯи иттилоот аз табиат машғул буда, назарияи илмииро дорад ба табиати ашё оид ба инкишофи ҷамъият ва технологияи барои инсоният заруриро ташкил мекунад. Технологияҳои иттилоотӣ бо воситаҳои техникӣ барои ташаккули иттилооти нав бо мақсади инкишофи арзишҳои зеҳнию фарҳангии инсон истифода мешаванд». Таълим ба панҷ самти инкишофи иқтисодиёт тавассути инкишофи технологияи инноватсионии иттилоотӣ – кашфиёти илмӣ, инкишофи донишҳо аз фанҳои таълимӣ, ихтироот, навовариҳо ва инкишофи техника ишора мекунад, ки боиси беҳтар шудани сатҳи ҳаётии одамон мешаванд [3,С.284].

Мутобиқи ақидаи профессор Файзалӣ Комилов зери мафҳуми «технологияҳои иттилоотӣ», восита барои ҳифзи донишҳо ва интиқоли иттилоот ба истеъмолкунанда фаҳмида мешавад [4, С. 101-104].

Вобаста ба пайдошавии компютерҳо, намуди нави раванди омӯзиши проблемавии таълими проблемавӣ-компютерӣ ба вуҷуд меояд. Пайдо шудани компютер, ҳамчун унсури нав дар низоми педагогӣ аз бисёр ҷиҳат функсияҳои онро тағйир дода, имкон медиҳад самараи нави педагогӣ ҳосил шавад. Тавре натиҷаҳои таҳқиқоти психологию педагогӣ доир ба проблемаи компютеризатсияи соҳаи маориф нишон медиҳанд, дар як қатор корҳо шароити асосии дидактикии истифодаи компютер дар омӯзиш оварда шуда, асосҳои консептуалии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ таҳия шудаанд ва имкониятҳои компютер дар инкишофи сифатҳои эҷодии шахсиятии ҳам таълимгирандагон ва ҳам педагогҳо баррасӣ шудаанд.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ ташаккул додани мушкилоти интихоби стратегияи ҷорӣ кардани компютер ба омӯзиш, ки ба истифодаи тамоми афзалиятҳои он имкон дода, талафоти ба сифати раванди педагогӣ таъсиррасонанда канорагирӣ карда шавад. Академик Зубайдов У. З. доир ба ин масъала қайд мекунад, ки муаллим бояд пеш аз тарроҳии раванди таълим бо истифодаи технологияи иттилоотӣ, методикаи омӯзиш бо истифодаи компютерро ҳифз намояд. Бинобар ин, зарурияти ҷустуҷӯи ҳалли принсипиалӣ нави истифодаи компютер

ҳамчун воситаи самараноки таълим аз ҷумла забономӯзӣ ба миён меояд. Айни ҳол, ба муайянкунии технологияи иттилоотии таълим ду муносибати асосӣ вуҷуд дорад.

1.Технологияҳои иттилоотии таълим ҳамчун раванди дидактикии дар низоми таълим усулу воситаҳои ташаккулдиҳандаи коркарди маълумотҳо баррасӣ мешаванд.

2. Ҳамчун воситаи техникии таълим баррасӣ мешавад.

Ҳамин тавр, дар ҳолати якум онҳо ҳамчун технологияҳои иттилоотии таълим ва дар ҳолати дуюм бошад, ҳамчун воситаи техникии омӯзиш истифода мешаванд[1, С. 232].

Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар соҳаи маориф, ба ба омӯзиши забони англисӣ имкон медиҳад, ки мундариҷа ва шаклу усулҳои ташкилии таълимро сифатан тағйир диҳанд. Худи технологияи иттилоотӣ бошад, метавонад ҳамчун маҷмӯи усулҳо, равандҳои истеҳсолӣ ва воситаҳои барномавию техникие баррасӣ шавад, ки бо раванди технологӣ ва таъминкунандаи ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, хулоса ва паҳнкунии иттилоот барои кам кардани ҳаҷми корӣ (меҳнатталабӣ)-и равандҳои истифодаи захираҳои иттилоотӣ, баланд бардоштани эътимодияту фаврдияти онҳо муттаҳид шудааст.

АДАБИЁТ

1. Зубайдов, У.З. Назария – асосҳои педагогӣ асоси омӯзиши дифференсионӣ дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Диск д.п.н.-Душанбе, 1999.- С. 232.
2. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир. – Душанбе, 2001. – 318 с.
3. Махкамов, Д., Усмонов, С. Фаъолияти инноватсионӣ-омили педагогии рушди таҳсилот // Паёмипажуҳишгоҳирушди маориф №2(26) // Д. Махкамов, С.Усмонов, Душанбе-2019.- С.-284.
4. Нугмонов, М., Қурбонов, С. Усулҳои муосири интерактивӣ дар низоми баландбардории тахассусӣ омӯзгори фанни математика // Ахбори Донишгоҳи педагогӣ –2013.– №5(54). – 290 с..
5. Саидов, Н.Т. Асосҳои педагогии банақшагирии усулҳои гуногуни омӯзиш ҳамчун воситаи рушди зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ / Н.Т. Саидов [Текст]: авторе...дисс… канд. пед. наук. – Душанбе, 2019. – 168 С. 96
6. Ушинский, К.Д. Методы начального образования. Избранные педагогические труды / К.Д. Ушинский. - М.: Марифат, 1968. С. – 389.
7. Ушинский, К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. – Собр. соч. – М -Л., 1948, т.2, – 340 с.
8. Файзализода, Ҷ., Сафаров, Д. Хусусиятҳои хосси таҳсилот ва зарурати модернизатсияи он / Ҷ. Файзализода, Д. Сафаров // Идоракунии давлатӣ, Душанбе, 2019., №4-С. 101-104.
9. Шарифзода, Ф. Инноватсияи педагогӣ / Ф. Шарифзода, И. Каримов, С. Сулаймонӣ, Ҷ. Булбулов [Текст]. – Душанбе: "Ирфон", 2013. – 544 с.
10. Шарифзода, Ф. Мушкилоти актуалии педагогикаи муосир. Қ. 2. – Душанбе: Ирфон, 2010-328 с.
11. Щуркова, Н.Е. Педагогика / Н.Е. Щуркова. - М., 2004.- 473 с.
12. http://mchildren.ru/smogla-li-montosori-sovmestit-semui-i-naucu/
13. http://www.grandars.ru/
14. http://litcey.ru/istoriya/4053/index.html.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ИТТИЛООТИИ ХОНАНДАГОН

НАИМОВА Таманно *– докторанти (PhD) кафедраи илмҳои компютерии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров,30,* ***тел.:*** *(+992) 987 22 25 07*

МИРЗОЕВ Абдулазиз Раҷабович *– доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мудири кафедраи барномасозӣ ва низомҳои зеҳнии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.* ***E-mail:*** *aziz69@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 200 651 881*

Мақола ба масъалаҳои салоҳияти иттилоотии хонандагон нигаронида шудааст. Технологияи компютерӣ ба фаъолшавии фаъолияти таҳлилии хонандагон мусоидат мекунад. На танҳо такрори иттилоот, балки амалиёти он низ пешбинӣ гардидааст. Истифодаи компютер ба табдил додани миқдори дониш ба худомӯзӣ мусоидат менамояд.

Тавсеаи компютерӣ ба фанҳои табиӣ ба амиқ кардани демократикунонии методикаи таълим мусоидат мекунад, зеро технологияҳои компютерӣ ба суст шудани омили субъективӣ дар назорати дониш асос ёфтаанд ва имкон медиҳанд, ки маҳдудиятҳои иҷтимоӣ-психологӣ бартараф карда шаванд. Хонандагон аз пайванди ночизи "муаллим – шогирд" озод карда мешаванд, бо ин роҳ имкониятҳои эҷодии онҳо зиёд гардида, аз субъективизм ва консерватизми хонандагон абстракт карда мешаванд, имконият пайдо мекунанд, ки сатҳи донишро худидоракунӣ намоянд. Технологияи компютерӣ ба фаъолшавии фаъолияти таҳлилии хонандагон мусоидат мекунад. На танҳо такрори иттилоот, балки амалиёти он низ пешбинӣ шудааст. Истифодаи компютер ба табдил додани миқдори дониш ба худомӯзии хонандагон шароит фароҳам меорад.

Вожаҳои калидӣ: *технологияи компютерӣ, омил, фанҳои табиӣ, муаллим-шогирд, худидоакунӣ, барнома, аксҳо, порчаҳои видеоӣ, слайдҳо, порчаҳо, объекти медиа.*

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ

НАИМОВА Таманно *– докторант (PhD)кафедры компьютерные науки, Кулябский государственный университет имени Абуабдулла Рудаки г. Куляб, ул. С. Сафаров, 30,* ***тел.:*** *(+992) 987 22 25 07*

МИРЗОЕВ Абдулазиз Раджабович *– доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой программирование и интеллектуальных систем Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.* ***E-mail:*** *aziz69@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 200 651 881*

В статье рассматриваются вопросы информационных компетенций учащихся. Компьютерные технологии способствует активизации аналитической деятельности обучаемых. Предполагается не только воспроизведение информации, но и оперирование ею. Использование компьютера способствует превращению полученной суммы знаний в собственные убеждения.

Компьютерная экспансия в естественные дисциплины содействует углублению демократизации методики преподавания, так как компьютерные технологии основаны на ослаблении субъективного фактора в контроле знаний и позволяет снять социально-психологические ограничения. Обучаемые освобождаются от тривиальной связки "учитель – ученик", тем самым раскрепощаются их творческие возможности, они абстрагируются от субъективизма и консерватизма обучающихся, получают возможность осуществлять самоконтроль уровня знаний. Компьютерные технологии способствует активизации аналитической деятельности обучаемых. Предполагается не только воспроизведение информации, но и оперирование ею. Использование компьютера способствует превращению полученной суммы знаний в собственные убеждения.

Ключевые слова: *компьютерные технологии, фактор, естественные дисциплины, учитель – ученик, самоконтроль, программа, фотографии, видеофрагменты, слайды, фрагменты, медиаобъект.*

FORMATION OF STUDENTS' INFORMATION COMPETENCIES

NAIMOVA Tamanno *– is a doctoral student (PhD) of the Department of Computer Science, Abuabdullo Rudaki Kulyab State University, Kulyab, S. Safarov, str 30,* ***phone:*** *+(992) 987 22 25 07*

MIRZOEV Abdulaziz Rajabovich *– professor, head of the Department of Programming and Intelligent Systems Donyhori International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.* ***E-mail:*** *aziz69@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 200 651 881*

The article discusses the issues of students' information competencies. Computer technologies contribute to the activation of analytical activities of students. It is supposed not only to reproduce information, but also to operate on it. Using a computer helps to transform the amount of knowledge gained into one's own beliefs.

Computer expansion into natural disciplines contributes to the deepening of the democratization of teaching methods, since computer technologies are based on the weakening of the

subjective factor in the control of knowledge and allows you to remove socio-psychological restrictions. Trainees are freed from the trivial “teacher–student” bond, thereby liberating their creative abilities, they abstract from the subjectivism and conservatism of students, and are able to exercise self-control of the level of knowledge. Computer technologies contribute to the activation of analytical activities of students. It is supposed not only to reproduce information, but also to operate on it. Using a computer helps to transform the amount of knowledge gained into one's own beliefs.

Keywords: *Computer technology, factor, natural disciplines, teacher – student, self-control, program, photographs, video clips, slides, fragments, media object.*

Технологияи компютерӣ ба фаъолшавии фаъолияти таҳлилии хонандагон мусоидат мекунад. На танҳо такрори иттилоот, балки амалиёти он низ пешбинӣ шудааст. Истифодаи компютер ба табдил додани миқдори дониш ба эътиқоди худ мусоидат мекунад.

Тавсеаи компютерӣ ба фанҳои табиӣ ба амиқ кардани демократикунонии методикаи таълим мусоидат мекунад, зеро технологияҳои компютерӣ ба суст шудани омили субъективӣ дар назорати дониш асос ёфтаанд ва имкон медиҳанд, ки маҳдудиятҳои иҷтимоӣ-психологӣ бартараф карда шаванд. Хонандагон аз пайванди ночизи "муаллим – шогирд" озод карда мешаванд, бо ин роҳ имкониятҳои эҷодии онҳо зиёд гардида, онҳо аз субъективизм ва консерватизми хонандагон абстракт карда мешаванд, имконият пайдо мекунанд, ки сатҳи донишро худидоракунӣ намоянд.

Технологияи компютерӣ дорои имкониятҳои бузурги ҳавасмандкунӣ мебошад. Омили муҳими ҳавасмандгардонӣ хусусияти бозии технологияҳои компютерӣ мебошад. Унсурҳои бозии санҷиши компютерӣ рақобат, ҳолатҳои шадид мебошанд, ки аз корбар қабули қарорҳои ғайриоддиро талаб мекунанд.

Ворид кардани дониши табиии компютер ба сохтор имкониятҳои мустақилона таълим додани хонандагонро васеъ менамояд. Истифодаи барномаҳои компютерӣ вазни хоси кори мустақилро ҳамчун унсури асосии таркибии тамоми раванди маърифатӣ ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Тавре ки маълум аст, дар ҷараёни пешрафти мустақил аз ҷаҳолат ба дониш хонандагон ба фаъолияти мунтазам ва мақсаднок оид ба азхудкунӣ ва истифодаи эҷодии донишҳои гирифташуда ҳамроҳ мешаванд.

1. Барномаҳои таълимӣ (менторӣ) асосан ба азхудкунии донишҳои нав равона карда шудаанд. Бисёре аз онҳо дар ҳолати наздик ба омӯзиши барномарезишуда бо барномаи васеъ кор мекунанд. Ба ҳамин гурӯҳ барномаҳои омӯзиши мушкилро дохил кардан мумкин аст, ки фаъолияти хонандагонро ғайримустақим идора мекунанд.

2. Барномаҳои варзишӣ барои ташаккул ва таҳкими малака ва навгониҳо, инчунин худидоракунии хонандагон пешбинӣ шудаанд. Истифодаи ин барномаҳо нишон медиҳад, ки маводи назариявии таълимгирандагон аллакай аз худ карда шудааст.

3. Барномаҳои назоратӣ барои назорат кардани сатҳи муайяни дониш ва малака пешбинӣ шудаанд. Ин намуди барномаҳо бо вазифаҳои гуногуни санҷишӣ, аз ҷумла дар шакли тестӣ пешниҳод карда мешаванд.

4. Барномаҳои намоишӣ барои намоиши намоёни маводи таълимии хусусияти тавсифӣ, воситаҳои гуногуни намоишӣ (расмҳо, аксҳо, видеофрагментҳо) пешбинӣ гардидаанд. Намуди онҳоро атласи интерактивии ҷуғрофӣ ҳисоб кардан мумкин аст, ки харитаҳои онҳоро на танҳо ҳамчун намоёнӣ истифода бурдан мумкин аст, балки инчунин ба ҳамдигар "таъин" кардан, тартиб додан, истифодаи графикаи диалогӣ ва интерактивӣ. Ба ин намуд инчунин барномаҳои муаррифии дорои имкониятҳои таҳрири графикӣ ва барои кори эҷодии хонандагон истифодашавандаро дохил кардан мумкин аст.

5. Барномаҳои тақлидӣ ва моделсозӣ барои "симулятсия"-и объектҳо ва падидаҳо пешбинӣ шудаанд. Ин барномаҳо махсусан барои ҷуғрофия муҳиманд, вақте ки маводи омӯхташуда барои намоиш душвор аст ё хусусияти абстрактӣ дорад.

6. Барномаҳои иттилоотӣ барои баровардани маълумоти зарурӣ бо пайвастшавӣ ба захираҳои Таълимии Интернет пешбинӣ шудаанд.

7. Китобҳои дарсии мултимедиавии барномаҳои мураккаб, ки аксари унсурҳои намудҳои номбаршудаи барномаҳоро дар худ якҷоя мекунанд.

Воситаҳои интерактивӣ ва аудиовизуалии таълим дар дарсҳои ҷуғрофия метавонанд дар дарсҳо оид ба омӯзиши маводи нав ва таҳкими маводи гузашта, ки тасвири қонуниятҳои рушди табиат ва ҷомеаро дар маводи мушаххаси мундариҷаи минтақавӣ талаб мекунанд ва ҳамчун кори мустақилона бо компютер дар доираи дарсҳои ҳамгирошудаи информатика ва

ҷуғрофия истифода шаванд. Дар чунин дарсҳо хонандагон бевосита дар компютер корҳои амалии барномавиро иҷро менамоянд. Ҷанбаҳои гуногуни истифодаи компютерро дар дарсҳои ҷуғрофӣ муфассалтар дида мешавад.

Лексияи компютерӣ, ки бо воситаҳои MS PowerPoint таҳия шудааст, ин пайдарпаии мавзӯӣ ва мантиқии объектҳои иттилоотӣ мебошад, ки дар экран ё монитор намоиш дода мешавад. Вазифаи асосии лексияи компютерӣ шарҳи маводи нав мебошад. Аммо дар муқоиса бо лексияи анъанавӣ компютер дар ҷалби маводи тасвирӣ имкониятҳои калон дорад. Аз ин рӯ, лексияи компютерӣ бояд ҳамчун воситаи нави кори муаллим, ки ба шумо имкон медиҳад дарсҳои визуалӣ ва иттилоотӣ эҷод кунед, баррасӣ карда шавад.

Объектҳои иттилоотӣ, ки дар ҷараёни лексияи компютерӣ намоиш дода мешаванд, тасвирҳо (слайдҳо), фрагментҳои садоӣ ва видеоӣ мебошанд. Тасвирҳо (слайдҳо) аксҳо, расмҳо, графикҳо, схемаҳо ва диаграммаҳоро дарбар мегиранд. Видеофрагментҳо филмҳое мебошанд, ки пурра ё қисман ба лексия дохил карда шудаанд ё аниматсияҳо, ки равандҳо ва падидаҳои барои мушоҳида номувофикро нишон медиҳанд. Фрагментҳои садоӣ матни дикторӣ, сабтҳои мусиқӣ ё дигар (садои паррандагон, ҳайвонот ва ғайра), ки намоиши тасвирҳо ва видеофрагментҳоро ҳамроҳӣ мекунанд.

Бисёре аз объектҳои ҷуғрофии омӯхташуда, аз қабили даштҳо ва қаторкӯҳҳо, баҳрҳо ва укёнусҳо, корхонаҳои азими саноатӣ ва заминҳои васеи кишоварзиро мустақиман ба хонандагон нишон додан мумкин нест. Аз ин рӯ, истифодаи воситаҳои намоишӣ (слайдҳо, расмҳо, аниматсияҳо, сабтҳои видеоӣ) дар дарс ба ташаккули тасаввуроти тасвирӣ ва дар асоси онҳо мафҳумҳо мусоидат мекунад. Самаранокии кор бо слайдҳо, расмҳо ва дигар маводҳои намоишӣ хеле баландтар хоҳад буд, агар онҳоро бо намоиши схемаҳо, ҷадвалҳо ва ғайра пурра кунед.

Барномаи таҳияи презентатсияҳои PowerPoint ба шумо имкон медиҳад, ки маводҳоро барои дарс омода кунед, воситаҳои гуногуни намоёнро якҷоя намоед, аз бартариҳои ҳар яки онҳо истифода баред ва камбудиҳоро бартараф созед.

Ҷадвалҳои Электронии эхсел ба муаллим кӯмак менамоянд, ки дар дарс картограммаҳо ва картодиаграммаҳои аз рӯи маълумоти омории охирин сохташударо ҳангоми шарҳи маводи нав истифода барад, дар синф корҳои амалиро оид ба таҳлили маълумоти оморӣ бо сохтани графикҳо, картограммаҳо ташкил кунад. Дар ин ҳолат графикҳо, картограммаҳо ва картодиаграммаҳо на танҳо воситаҳои намоенӣ, балки манбаи донишҳои ҷуғрофиро низ иҷро мекунанд.

Муҳаррири матнии Microsoft Word барои омода кардани ҳуҷҷатҳои таълимӣ-методӣ (нақшаҳои мавзӯӣ ва синфӣ) ва маводи тақсимотӣ (кортҳо-супоришҳо, санҷишҳои назоратӣ, кроссвордҳо ва ғайра) зуд ва самаранок, эҷоди ҳуҷҷатҳои босифат, ки ба талаботи баланди эстетикӣ ҷавобгӯ мебошанд, пешбинӣ шудааст.

Ман хусусиятҳои методии истифода дар дарсҳои ҳар як категорияи объектҳои васоити ахбори оммаро тавсиф мекунам. Слайдҳо бо аксҳои объектҳои ҷуғрофӣ ҳангоми шиносоӣ бо хусусиятҳои хоси берунии объектҳои омӯхташуда иваз карда намешаванд. Дар китобхона матн (субтитр) барои таҳлили тасвир роҳнамоӣ мекунад, бинобар ин муаллим пас аз хондани субтитр метавонад матнро бо таваҷҷӯҳ ба хонандагон ба хусусиятҳое, ки дар матн зикр нашудаанд, пурра намояд. Ин васоити ахбори оммаро ҳангоми мустаҳкам кардани маводи омӯхташуда ва ҳангоми такрори он истифода бурдан мумкин аст. Вобаста аз ҳадафҳо ва вазифаҳои дарс объекти интихобшудаи медиа метавонад ҳамчун слайд бо объекти ҷуғрофӣ ё ҳамчун слайд, ки натиҷаи амали равандро нишон медиҳад, истифода гардад. Масалан слайде, ки водии дарёро нишон медиҳад, метавонад барои шиносоӣ бо қисмҳои таркибии он истифода шавад ё метавонад ҳамчун намоиши натиҷаҳои ҷараёни об мавриди истифода қарор гирад.

Слайдҳо бо схемаҳо, диаграммаҳо, ҷадвалҳо махсусан ҳангоми омӯзиши ҷуғрофияи иқтисодӣ, ҳангоми баррасии моҳияти падидаҳо ва равандҳои ҷуғрофӣ, хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории онҳо муҳиманд.

Видеоҳое, ки ҷараён ё падидаҳои ҷуғрофиро нишон медиҳанд ва аниматсияҳо ҳамчун шакли модели воқеаҳои ҳақиқӣ, далелҳо, маълумоти илмӣ баррасӣ карда мешаванд. Кадрҳои алоҳидаи дар видео ҷамъоваришуда модели тасвириро ташкил мекунанд, ки дар бораи аслӣ тасаввуроти муайян медиҳад. Мисли ҳар як модел видеоҳо ва аниматсияҳо на ҳама унсурҳои падида ё раванди омӯхташударо ошкор месозанд, балки танҳо унсурҳои асосӣ, муҳимтарин, ки моҳияти объекти омӯхташавандаро нишон медиҳанд. Чунин соддакунӣ ҷустуҷӯ ва ҷудо кардани хусусиятҳои муҳим, хосият ва аслияти объектро осон менамояд.

Ба категорияи махсуси объектҳои медиавӣ, ки дар китобхона мавҷуданд — харитаҳои интерактивӣ ва харитаҳои схемавӣ диққат додан лозим аст. Харитаҳои интерактивӣ навъи нави воситаҳои интерактивии омӯзиши ҷуғрофия мебошанд. Харитаҳои интерактивӣ дорои хосиятҳои харитаи ҷуғрофӣ мебошанд, яъне тасвири хурдшудаи сатҳи замин бо истифода аз забони махсус аломатҳои шартӣ мебошанд, дар айни замон хосияти нав пайдо мекунанд, ки онҳоро ба системаҳои геоинформатсионӣ наздик месозаду имконияти тағйир додани мундариҷаи харитаро ба вуҷуд меорад.

Ба ақидаи Калней В.А. ва Шишов С. Е. дар шароити таҷдиди системаи маориф муайян кардани рӯйхати салоҳиятҳои асосӣ ғайриимкон аст, танҳо дар бораи маҷмӯи салоҳиятҳо сухан гуфтан мумкин аст. Масалан, барои амалияи таълимии мактаб салоҳиятҳои асосии зеринро ҷудо намудан имкон дорад:

- коммуникативӣ-қобилияти ворид шудан ба коммуникатсия;
- иттилоотӣ-моликияти технологияҳои иттилоотӣ;
- автономизатсия- қобилияти худмуайянкунӣ, худтаълим;
- иҷтимоӣ-қобилияти зиндагӣ ва кор дар коллектив;
- ахлоқӣ- зарурати зиндагӣ аз рӯи қонунҳои умумиинсонӣ, ахлоқӣ.

АДАБИЁТ

1. Мирзоев, А.Р. Дидактические основы подготовки студентов вузов Таджикистана к использованию информационно-коммуникационных технологий: дис. ... д-ра пед. Наук: 13.00.01 / Мирзоев Абдулазиз Раджабович. - Душанбе, 2015. - 303 с.

2. Файзализода, Б. Ф. Ташаккули салоҳиятҳои калидии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои технологияи иттилоотӣ ба воситаи таълими лоиҳавӣ [Матн] / Ҷ.Х. Мирзоев, Б.Ф. Файзализода // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (30). – С. 110-117. – ISSN 2617-5320.

3. Шарипов, Ф. Ф. К вопросу формирования информационной культуры будущих специалистов [Текст] / Ф.Ф. Шарипов // Вестник Таджикского государственного национального университета. – 2008. – №2 (44). – С. 305-312.

4. Шарифзода, Ф. Технологияи иттилоотӣ дар раванди таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф. Шарифзода – Душанбе, 2008. – 69 с.

5. Шишов, С.Е., Кальней, В.А. Оценка настроений и жизненных планов современной российской молодежи // Теоретические и методические проблемы современного образования: материалы Междунар. науч.-практ. конф. М., 2016. С. 17–22.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ МАТЕМАТИКА АЗ НИГОҲИ ОМОДАГИИ ОНҲО БА ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ БА РУШДИ ЗЕҲНӢ (IQ) – И ХОНАНДАГОН РАВОНАШУДА

МУРОДОВА Шахло Сангимуродовна *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *murodova_1983@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)37224 13 83*

САФАРОВ Шаҳриёр Мирзоевич *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *safarov_sh@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)93 760 99 95*

Дар мақолаи мазкур асосҳои илмӣ-назариявии баланд бардоштани салоҳиятнокии касбии омӯзгорони фанни математика, ки ба онҳо муҳимтарин масъалае, ки рушди ояндаи ҳар як давлат вобастагӣ дорад, яъне ташаккули зеҳнии хонандагон, ки бояд омода ба татбиқи навгониҳо дар ҳама соҳаҳо бошанд, зери таҳлилу хулосабарорӣ қарор дода шудаанд. Дар ин раванд аҳамияти махсус оид ба роҳ мондани корҳои таълимӣ-тарбиявӣ зимни омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ, аз он ҷумла математика дода шудааст, ки ҳадафҳои солҳои 2020 - 2040 эълон гардидани "Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф" бармеоянд. Инчунин, ба инобат гирифта шудааст, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ роҳу усулҳои гуногуни татбиқи навгониҳо зимни тайёр намудани омӯзгорони замони нав оварда шудаанд, ки ма муҳимтарин масъала баланд бардоштани таваҷҷӯҳи хонандагон оиди омӯзиши фанҳои болозикр мебошад.

Новобаста аз аҳамияти масъалаҳои болозикр, чи тавре ки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд ҳоло ҳам ҳолатҳои зиёде дучор мешавад, ки хонандагон дар ақидае мебошанд, ки омӯзиши фанҳои болозикр заҳматталабанд ва аз ин нуқтаи назар руҷуъмандӣ одатан ба интихоби дигар равияҳо ва ихтисосҳо ба назар мерасанд.

Бинобар ин дар мақолаи мазкур аз нигоҳи баланд бардоштани салоҳиятнокии омӯзгор ва омодагии он ба таъсири психологӣ-педагогӣ расонида тавонистан ба хонандагон оиди руҷӯъмандӣ ва аҳамияти омӯзиши фанҳои мазкур оварда шудааст.

***Вожаҳои калидӣ**: салоҳиятнокии касбӣ, рушди зеҳнӣ, таъсири психологӣ-педагогӣ, фанҳои табиӣ-риёзӣ, ҷараёни таълим, зинаҳои гуногуни таҳсил, рушди зеҳнӣ – интеллект (IQ), технологияҳои инноватсионӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ.*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ НА ОСНОВЕ ИХ ГОТОВНОСТИ К ПРИМЕНЕНИЮ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА (IQ) - ДЛЯ СТУДЕНТОВ

***МУРОДОВА Шахло Сангимуродовна** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** murodova_1983@mail.ru, **тел.:** (+992) 37224 13 83*

***САФАРОВ Шахриёр Мирзоевич** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** safarov_sh@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 760 99 95*

В данной статье рассмотрены научно-теоретические основы повышения профессиональной компетентности учителей математики, от которых зависит важнейший вопрос будущего развития каждого государства, а именно интеллектуальное формирование учащихся, которые должны быть готовы применять инновации во все поля, проанализированы и даны выводы. В этом процессе особое значение придается осуществлению образовательной деятельности при изучении естественно-математических предметов, в том числе математики, преимущественно 2020 – 2040 годы заявлены как «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук. Также учитывается, что в мировом опыте существуют различные пути и методы применения инноваций при подготовке учителей новой эпохи, и важнейшим вопросом является повышение интереса учащихся к изучению вышеперечисленных предметов.

Несмотря на важность вышеперечисленных вопросов, как показывают исследования, до сих пор немало случаев, когда студенты придерживаются мнения, что изучение вышеперечисленных предметов затруднено, и с этой точки зрения они склонны выбирать другие курсы и специализации.

Поэтому в данной статье с точки зрения повышения компетентности учителя и его подготовки к психолого-педагогическому эффекту учащимся представлено развитие и важность изучения этих предметов.

***Ключевые слова:** профессиональная компетентность, интеллектуальное развитие, психолого-педагогическое воздействие, естественно-математические науки, образовательный процесс, разные уровни образования, интеллектуальное развитие - интеллект (IQ), инновационные технологии, мировой опыт.*

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS BASED ON THEIR READINESS TO APPLY TECHNOLOGIES FOR INTELLIGENCE DEVELOPMENT (IQ) - FOR STUDENTS

***MURODOVA Shakhlo Sangimurodovna** – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the University Department of Pedagogy, Tajik State Pedagogical University Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** murodova_1983@mail.ru, **тел.:** (+992) 37224 13 83*

***SAFAROV Shahriyor Mirzoevich** - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the University Department of Pedagogy, Tajik State Pedagogical University Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** safarov_sh@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 760 99 95*

This article examines the scientific and theoretical foundations for improving the professional competence of mathematics teachers, on which the most important issue of the future development of each state depends, namely the intellectual formation of students who must be ready to apply innovations in all fields, analyzed and conclusions are given. In this process, special importance is attached to the implementation of educational activities in the study of natural and mathematical subjects, including mathematics, mainly 2020 - 2040 is declared as "Twenty years of study and development of natural, exact and mathematical sciences.

It is also taken into account that in the world experience there are different ways and methods of applying innovations in the training of teachers of the new era, and the most important issue is to increase the interest of students in studying the above subjects. Despite the importance of the above issues, as research shows, there are still many cases where students are of the opinion that studying the above subjects is difficult, and from this point of view, they tend to choose other courses and specializations.

Therefore, in this article, from the point of view of increasing the teacher's competence and his preparation for the psychological and pedagogical effect, students are presented with the development and importance of studying these subjects.

Key words: *professional competence, intellectual development, psychological and pedagogical influence, natural and mathematical sciences, educational process, different levels of education, intellectual development.*

Оид ба аҳамияти мавзуи интихобгардидаи дар мақолаи пешниҳодшуда аз нигоҳи мақому манзалати омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ, аз он ҷумла математика ва омодагии касбӣ ва салоҳиятнокии омӯзгори ояндаи фанни мазкур зимни расидан ба ҳадафҳои рушди зеҳнии хонандагон боиси қаноатмандӣ он аст, ки ҳанӯз Умари Хайёми Нишопурӣ (1048-1131) пас аз таҳсил дар мадрасаи Нишопур китоберо бо номи "Алгебра" интишор намуд, ки "ба ҳалли муодилаҳои кубӣ бо истифода аз мафҳумҳои геометрӣ бахшида шуда буд. Кашфиёти ӯ ин буд, ки роҳи ҳалли муодилаи кубиро метавон тавассути муайян кардани нуқтаи буриши ду қисмати конусӣ пайдо кардан имконпазир аст", ки кашфиёти ниҳоят муҳими аср арзёбӣ карда мешавад [1, с.71]. Чунин хулоса аз мутолиаи тарҷумаи асари Аполлонии Пергӣ сарчашма мегирад.

Оид ба аҳамияти фикррони мантиқии хонандагон аз нигоҳи ташаккули донишҳои математикӣ, инчунин таърихи аҷоиберо, ки оиди олими машҳури соҳаи математика Диофант оид ба ҳаёт ва фаъолияти ӯ низ метавон ёдовар шуд, ки дар болои қабри олими шинохта ҳалли чунин масълаи математикӣ пешниҳод шудааст, ки дар бораи ҳаёт ва фаъолият, соли таваллуд ва дигар маълумотҳоро ба даст овардан мумкин аст, ки дар мурочиат ба роҳгузар чунин баён гардидааст: "Агар хоҳед ки чӣ қадар сол Диофант умр дидааст, яъне (X) аз он миқдор 6 қисми ҳаёташро (x/6) дар кӯдакӣ, 12 қисми дигараш бошад дар дигар марҳилаҳои хотирмони ҳаёти ҷавонӣ (x/12), 7 қисмаш аз нигоҳи ҳоло оила барпо накардану фарзанд надоштан ифода шудааст (x/7) ва баъди 5 соли дигар аз ин соҳиби фарзанд гардидааст, яъне x=x/6+x/12+x/7+5+x/2+4, ки дар ин ҷо 4 миқдоре соле аст, ки аз падар зиёдтар умр дидааст. Пурсида мешавад, ки Диофант чанд сол умр дидааст [2, с.34]". Бо истифода аз чунин маълумоти таърихӣ зимни гузаронидани машғулиятҳои вобаста ба омӯзиши фанни педагогика ва математика, информатика ва саволгузории дар боло оварда шуда, дар байни донишҷӯён, ки дар ду марҳилаи пурсиш 84 нафарро ташкил дод, дар марҳилаи аввал 17%, дар марҳилаи дуюм 23% тавонистанд онҳо ба саволи гузошта ҷавоби дуруст диҳанд.

Яке аз мақсадҳои асосии овардани мисоли мазкур аз он иборат аст, ки зимни гузаронидани пурсиш мо мушоҳида ба он намудем, ки аксарияти донишҷӯён таваҷҷӯҳ ба ҳалли масъала намуда, руҷуъмандӣ ва шавқмандии хешро оиди ин мавзӯъ зимни нишон додани фаъолнокӣ барои ҳалли масъалаҳо нишон додаанд, яъне кӯшиш ба харҷ медоданд, ки натиҷаҳои ба даст овардаашонро муаррифӣ намоянд. Аз ин нуқтаи назар ба ақидаи мо ба муҳимтарин масъалаҳое, ки омӯзгорони ояндаи математика бояд аҳамият диҳанд ин ҷалб намудани хонандагон ба ҳалли масъалаҳои мантиқӣ ва дар ин раванд ташаккул додани фикррони эҷодӣ зимни масъалаҳои шавқовар ва ғайристандартӣ мебошад. Маҷмӯи зиёди роҳҳои расидан ба ин мақсад дар китобҳои гуногун, ки муаллифони онҳо М. Махкамов, К. Бойматов, У. Чориев [9, 10] ва ҳалли масъалаҳо бо номи "мантраҳои сеҳрнок", ки дар китоби муаллиф Абишек Такор [11] ва дигар адабиётҳои соҳавӣ оиди рушди фикррони эҷодӣ бо истифода аз бар намудани донишҳои математикӣ оварда шудаанд. Зимни чунин

масъалагузориҳо пешниҳод карда мешавад, ки ададҳо дар хоначаҳое, ки иборат аз 9, 25, 49 ва ғайра бе такроршавии ададҳо чунин ҷойгузорӣ карда шаванд, ки ҷамъи умумии ададҳо дар самти амудӣ ва уфуқӣ баробар бошанд. Барои мисол пешниҳод карда мешавад, ки ададҳои аз 1 то 9-ро бе такроршавӣ дар квадрати сеҳрнок ҷойгир намуд, ки ҷамъи тарафҳо баробари адади 15 гарданд:

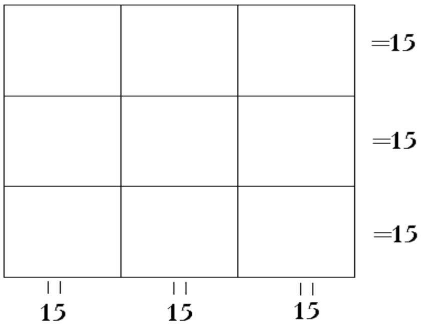

Расми 1. Ҷамъи умумии ададҳо дар самти амудӣ ва уфуқӣ.

Аз ин нуқтаи назар метавон чунин хулоса буровард, донишҷӯ дар симои омӯзгори оянда барнома ва стандартҳои давлатии касби интихоб кардаашро аз рӯи ихтисос ва равияҳои педагогӣ аз худ намуда, инчунин маҳорати педагогии, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, роҳ ва усулҳои муосири фаъол гардонидани ҷараёни фанҳои табиӣ-риёзӣ, аз он ҷумла математикаро аз худ намудааст ва омодаи татбиқи он дар доираи салоҳиятҳои болозикр дар зинаҳои гуногуни таҳсил дар МТМУ, гимназияҳо, литсейҳо ва дигар шаклҳои муосири дастрасӣ ба таҳсилоти миёнаи умумӣ ва пурра ба роҳ монда метавонад. Чунин тарзи масъалагузориро мо ҳамчун тасаввурнамоии виртуозии ба даст овардани мақсадҳои таълимӣ шарҳ дода шуда, ки маънои он “моҳирона ва нафискорона, аз нуқтаи назари масъалагузориҳои болозикр ба роҳ мондани мақсаду мароми педагогии лоиҳакашидашудаи таълимӣ-тарбиявиро ифода менамояд” [3, с.105].

Технологияҳои салоҳиятноки таълимӣ ба рушди нерӯи зеҳнии хонандагон равона шуда бошад, бо назардошти омодагии касбии омӯзгорон аз нуқтаи назари В.Д. Шадриков ин “ташаккули системаи психологии фаъолият дар асоси сифатҳои инфиродии субъекти фаъолият тавассути азнавташаккулёбӣ, азнавсозии онҳо, дар асоси ангезаҳои фаъолият, ҳадафҳо, шароит” - ро ифода менамояд [4, с.484]. Бо истифода аз шарҳи овардашуда пас дар раванди аз худ намудани донишҳои касбӣ ва татбиқи маҳорати педагогӣ ба инобат гирифтану ёрӣ расонида тавонистан ба хонандагон, ҳамчун субъектҳои асосӣ ва боварибахшӣ ба донишу истеъдоди онҳо ҳамчун масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад, ки чунин ҷузъиётҳои муҳими ҷараён ва хусусиятҳои хоси хонанда бояд ба ҳисоб гирифта шавад, ки маълумоти муфассал оиди ин масъалаҳо ва маҷмӯи таҳқиқотҳо аз ҷониби олимон К. Платонов, А.Н. Леонтьев, А.Г. Ковалев, З. Фрейд, Э. Фромм, Э. Берн, А. Маслоу, К. Роджерс фикру андеша ва роҳҳои гуногун оварда шудаанд. Барои мисол Г.Ф. Вечорко ин ҷузъиётҳои номбурдаро бо чунин пайдарҳамӣ овардааст, яъне: “хусусиятҳои фардии равандҳои психологӣ, ҳолатҳои фарққунандаи рӯҳияи психологӣ, хосиятҳои равонӣ, яъне: мақсаднокии шахсият, қобилият, табъу миҷоз, характер, таҷрибаи ҳаёт” [5, с.35]. Бо назардошти ишора намудани хислатҳои касбӣ-тахассусӣ ва маҳорати педагогӣ пеш аз ҳама ба шинохти шахсият, яъне агар Умари Хайём ҳанӯз дар асри XI ва ба ҳамин монанд дигар мутафаккирону олимони асрҳои гуногун қудрату тавоноии ҳалли бисёр мушкили масъалаи математикиро пешниҳод намуда бошанд, пас дар асри 21 хонандагон низ метавонанд ба муваффақияти беназир расанд. Чунин хулоса аз он бармеояд, ки нерӯи зеҳнӣ ва эҷодии ҳар як хонанда аз лиҳози дастрасӣ ба муҳимтарин дастовардҳои илмӣ – амалиявӣ ҳоло ҳам кашф ношуда ба ҳисоб меравад, яъне ҳар як хонанда соҳиби истеъдод ва “имкониятҳои ниҳонӣ” – ро дорад ва бояд дар ин раванд ҳам омӯзгор ва инчунин хонанда низ фаъолона техника ва технологияи худсанҷӣ ва худташаккулиро дар амал ҷорӣ намояд. Яке аз мисолҳои возеҳи тасдиққунандаи ин масъала дар муқобили якдигар ҷой доштани фикру андешаҳое, ки омӯзгорон ва атрофиён нисбат ба Алберт Эйнштейн дар овони мактабхонӣ доштанд ва аз он дастовардҳое, ки ҳамчун олими шинохта дар оянда ба даст овардааст. Чунки ӯ ҳамчун кудаки ороми гӯё бе андеша ба назар мерасид ва одатан ба

дарсшиканӣ зиёд роҳ медод ва аз ин нуқтаи назар баъзе омӯзгорон дар мурочиат ба Алберти хурдсол чунин иброз менамуданд, ки “шумо ҳеҷ гоҳ бо чунин хислатҳо ба ягон мақсади воло нахоҳед расид” [6, с.443] ва [7, с.11]. Воқеияти ҳол дар оянда нишон дод, ки фикру андешаҳои аввал дар оянда тобиши дигар гирифтанд, яъне Алберт Эйнштейн шахсития маъруф ва шинохтаи ҷаҳон гардид. Айнан ба ҳамин мазмун хонандагони синну соли гуногун низ дар лаҳзаи аввали шиносоӣ бо омӯзгор ва ё кор бо онҳо метавонанд чунин хислатҳо дошта бошанд, бинобар ин бо истифода аз технологияҳои муосир ва маҳорати педагогӣ шинохти шахсияти ҳар як хонанда бояд дар мадди аввал ба роҳ монда шавад, чунки омӯзиши фанҳои дақиқ ва натиҷагирӣ аз онҳо мӯҳлатҳои зиёд ва таҳлили такрорӣ-муқоисавиро тақозо менамояд.

Аз нуқтаи назараи гуногунии хислатҳои хоси инсон дар марҳилаҳои гуногуни ба камолрасии дар боло ишора гардида С. Степанов 13 намуди хоси ифодаи психологӣ ва рафтору кирдори шахсро аз нуқтаи назари аломатҳои ифодакунандаи ин амалҳо чунин гурӯҳбандӣ намудааст, яъне: “сиклоидӣ, гипертимикӣ, тобоварӣ, астеникӣ, ҳассоснокӣ, равонӣ, шизоид, эпилептоид, часпида, намоишкорона, дистимикӣ, ноустувор, мувофиқ” [8, с.32].

Бинобар ин барои расидан ба мақсади дарёфт ва рушди истеъдодҳо, ташаккули рушди эҷодиёти хонандагон мо пешниҳод менамоем, ки ташкили ҷараёни таълиму тарбия бо истифода аз роҳ ва услуҳои муосири расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ба роҳ монда шавад, ки дар ин раванд аз ҳикматҳо ва ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонӣ дар эҷодиёти Мирсаид Алии Ҳамадонӣ чунин нуқтаҳо зимни омода будан ба фаъолияти омӯзгорӣ ва муносибат ба толибилмонро ба инобат гирифт, яъне: “аз ҳама навмед шав, то умеди ту брояд (2) аз айби худ мушоҳида кунӣ то дар айб наафтӣ (25) ба зердастон шавқат кун, то бираҳӣ (44) худписанд мабош то писандида гардӣ” [12, с.15-18]. Бо истифода аз таъкидҳо ва мазмуну мундариҷаи мероси педагогии мутафаккири машҳури Шарқ пайдарҳамии шинохти шахсияти хонандаи доимо ташаккулёбанда ва донишҷӯ - омӯзгоре, ки омодаи фаъолияти омӯзгории таълими фанни математика мегардад бо чунин пайдарҳамӣ пешниҳод карда мешавад: Қадами 1. Бо истифода аз адабиётҳои муосир ба хонандагон вобаста аз марҳилаҳои рушди синнусолӣ фаҳмонида тавонистани аҳамият ва мақоми донишҳои математикӣ дар ҷаҳони муосир, Қадами 2. Аз худ намудани таърихи ташаккулёбии донишҳои математикӣ ва истифодаи эҷодкоронаи онҳо зимни таълими барномаи фан, Қадами 3. Ба хонандагон пешниҳод намудани маълумотҳои таваҷҷӯҳпазир оиди имкониятҳои зеҳнӣ ва эҷодии онҳо, яъне чунин мафҳумҳо ба монанди нерӯи зеҳнӣ – интеллект IQ - чиро мефаҳмонад, Қадами 4. барои чи маҳз ба ин масъала, яъне фаҳмиш ва рушди интеллект бояд аҳамият дод, қадами 5. барои чи маҳз одамро аз нигоҳи дастовардҳои ақлонӣ, зеҳнӣ баҳо медиҳанд, қадами 6. Нақши математика дар рушди интеллекти инсон, қадами 7. Тарз ва усули ташхиси психологии хонандагон ва ба онҳо фаҳмонидани он, ки новобаста аз рафтору кирдор ҳар яки онҳо дорои нерӯи зеҳнии беназир мебошанд, ки яке аз олимони соҳаи психология ин хислатҳоро ба 13 гуруҳи шартӣ ҷудо намудааст, қадами 8. Таҳияи модели фаъоли хонанда, ки дарки зарурияти нерӯи зеҳнии худро аз нигоҳи фарогирӣ ба таҳсил, аз он ҷумла омӯзиши фанни математика дарк намудааст, қадами 9. Таҳияи модели омӯзгор, ки бо истифода аз технологияҳои муосири соҳаи педагогика ва дигар омилҳои илмӣ таҷрибаи муайян намудани нерӯи зеҳнии хонандагонро медонад ва барои ба роҳ мондани он аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ, китобҳо, тестҳо ва дигар сарчашмаҳо бо истифода аз маҳорати педагогӣ ба роҳ мемонад. Барои мисол ба хонандагон чунин варақаҳои маълумои ба хотиргирӣ, ки дар он расмҳои гуногун ё рақамҳои гуногун оварда шудаанд ва бо пешниҳоди он, ки дар мӯҳлати ҷудошудаи вақт метавонад аз ҳама бисёртар маълумотҳоро ба хотир гирад ва онҳоро бо саҳеҳии зиёди бахотиргирии маълумотҳоро дар асоси масъалаи гузоштащуда такроран муаррифӣ намояд:

11	36	52	14
8	31	15	7
36	32	4	2
1	12	13	21

Расми 2. Маҷмӯи маълумотҳо оид ба муайян намудани ба хотиргирӣ ҳамчун қадами аввали баҳогузорӣ ба нерӯи зеҳнӣ интеллекти хонандагон ва ба ҳамин мазмун таҳия намудани маводҳои зиёди дидактикӣ барои расидан ба ҳадафи мазкур, яъне боварибахшӣ ба хонандагон оиди имкониятҳои зеҳнии хонандагон дар раванди худомӯзӣ.

Чи тавре, ки дар алгоритми дар боло бо 9 қадами шартӣ ишорашуда бармеояд, аз нигоҳи мо яке аз муҳимтарин масъалаеро, ки омӯзгорони фанни дақиқ, аз он ҷумла фанни математика бояд ба роҳ монда тавонад, дар мадди аввал ба хонандагон дар синну соли бакамолрасӣ ва муносиб ба таҳсил ин ба имкониятҳои зеҳнии ҳар яки онҳо ва қобилияти беназир доштан оиди ин мавзӯъ ба ҳисоб меравад. Чунин хулоса аз натиҷаи пурсиши донишҷӯёни зинаи таҳсил паз аз дохилшавӣ ба таълимгоҳи олӣ ба зимни тасаввурнамоии онҳо аз нигоҳи таҳлили виртуозӣ ҳамчун хонанда, яъне донишҷӯ дар мактаби олӣ ин хонандае буд дар яке аз муассисаҳои таҳсилоти миёна ва ё литсей, гимназия бо фарогирии ихтисосҳои математика, педагогика, бо фарогирии 75 донишҷӯ ва хонанда дар модели виртуалӣ бармеояд. Дар ҷавоб ба саволи ду сол паи ҳам омӯхташуда "барои чи хонандагон таваҷҷӯҳи кам ба ихтисосҳои табиӣ-риёзӣ менамоянд", аз миқдори умумии дар пурсиш иштирок доштагон 73% дар ақидае мебошанд, ки натиҷаи ин донишҳо заҳматталаб мебошанд ва дар давоми мантиқии ин саволгузорӣ "оё шумо эҳсос менамоед, ки зимни дарёфти ҷои кор бо имкониятҳои бадастоварда соҳиби манзалати омӯзгори муваффақ мегардед" зиёда аз 53% донишҷӯён натавонистан ба саволи мазкур ҷавоби пурра диҳанд.

Айнан ба ҳамин мазмун дар зинаҳои гуногуни таҳсилоти миёнаи умумӣ ва пурра низ зиёда аз 48% хонандагон ба саволҳои гузошташуда оиди аҳамияти хоссаи омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ ва донишҳои математикӣ ҷавобҳои қаноатманд надоданд.

Саволи дигаре, ки зимни таҳлилу хулосабарорӣ қарор гирифт, ки хонандагон фикру андешаашонро баён намоянд ин то чи андоза машғулиятҳои фанҳои табиӣ-риёзӣ шавқовар мегузаранд ҳамагӣ 21% донишҷӯён оиди он, ки онҳо хонандагони зинаҳои таҳсилои то мактаби олӣ буданд ҷавоби мусбӣ доданд. Аз ин нуқтаи назар таҳлилҳо нишон доданд, ки мушкилоти ҷойдошта зимни омӯзиши фанни математика дар дарёфти роҳ ва усулҳои ба шавқу рағбати хонандагон равона шуда ташкил медиҳад ва дар ин раванд масъалаҳои имкониятҳои зеҳнии инсон – хонандагон ва инчунин расидан ба муваффақиятҳо бо истифода аз овардани мисолҳои воқеӣ ва тарзи фаъолнокии таълим бояд дар якҷоягӣ дида баромада шаванд. Яке аз роҳҳои расидан ба ин мақсадро профессори донишгоҳи Тохокуи Япония Р. Кавашима пешниҳод намудааст, ки номбурда қайд менамояд, ки барои он ки хотираи одам доимо омодаи қабули маълумотҳо ва ба хотиргирӣ бошад, яке аз роҳҳои муосир ин ҳалли мисолҳои оддии математикӣ буда, қадам ба қадам метавонад аз содда ба мураккаб ба роҳ монда шавад [13, с.8]. Дар яке аз китобҳои барои истифодаи омма зери унвони "обучение как приключение: как сделать уроки интересными и увлекательными" Хенрик Джон Кларк чунин таъкид менамояд: "омӯзгори муваффақ ҳамчун артист бояд пеш аз ҳама диққати шунавандагонро ба худ ҷалб карда тавонад ва танҳо пас аз ин метавонад ба онҳо таъсир расонад", яъне аз нигоҳи масъалагузории мо омӯзгор бо диққати хонандаро ба рушди нерӯи зеҳнии он – IQ ҷалб карда тавонад ва пас аз он хонанда метавонад фаъолнокии хосса зоҳир намояд [14, с.114].

Аз нигоҳи тасаввурнамоии чунин модели омӯзгор, барои расидан ба мақсадҳои дидактикӣ мо якчанд усулҳоро ба роҳ мондем, ки ба чунин асосҳои илмӣ-назариявӣ асоснок карда шудаанд. Пеш аз ҳама маҷмӯи зиёди таъкиди хонандагон, ки донишҷӯён оиди ба аз худ кардани дониши онҳо бо намуди як модули пурра таҳия гардидаанд, ки ба шинохти шахсияти хонандагон ва хулосабарории онҳо аз интихоби ин таъкидҳо бахшида шудаанд. Барои мисол

Унсурмаоли Кайковус дар мурочиат ба фарзанд фармудааст "эй писар ҳушёр бош ва қадри нажоди хеш бидон ва аз камбудагон мабош" [15, с.14]. Олими машҳури олам К. Гелвеций (1715-1771) таъкид менамояд, ки “одам дар айёми чавонӣ фикрҳои олиеро метавонад баён намояд, ки баъдтар дар давоми умри пурсамар ӯро машҳур гардонад” [16, с.77].

Аз миқдори зиёди мафҳумҳои зиёде, ки мафҳуму мундаричаи нерӯи зеҳнӣ-интеллектро ифода менамояд аз нигоҳи мо пешниҳоди Линда Готтфредсон мебошад, ки бо чунин мазмун агар фаъолияти хонанда ва омӯзгорро тасаввур намоем пешниҳод гардидааст “*инеллект* – ин қобилияти ақлӣ ба маънои васеъаш шарҳ дода мешавад, яъне ин қобилияти мулоҳиза кардан, ба нақша гирифтан, ҳалли мушкилотро донистан, ба таври абстрактӣ фикр кардан, фаҳмидани ғояҳои мураккаб, зуд омӯхтан ва аз таҷриба омӯхта хулоса бароварданро дар бар мегирад.– это умственные” [17, с.13].

Бо назардошти шарҳи мафҳуми овардашуда ва бо истифода аз маълумотҳои дар китоби зикргардида новобаста аз зинаи таҳсилот мо 10 мисолу масъалае, ки онҳо аз нуқтаи назари методикаи Р. Кавашима, яъне сатҳи на онқадар сода ва на онқадар мураккаберо, ки бояд хонандагон пас аз итмоми зинаи таҳсилоти ибтидоӣ аз худ карда бошанд бо фарогирии хонандагони синфҳои 7-8, 9-10 бо интихоби як меъёри заминавӣ, яъне дар вақти ҷудокардашуда пешниҳоди ҳалли масъалаҳо зимни гуаронидани озмуни “беҳтарин интеллекти гуруҳ - IQ” бо назардошти ғояи педагогии пешниҳоднамудаи Хенрик Джон Кларк озмун элон намуда, аз нигоҳи нарасонидани таъсири манфии психологӣ дигар радабандиҳо муайян нагардидаанд. Айнан бо ҳамин мазмун озмуни “IQ- беҳтарин” дар донишҷӯёни ихтисосҳои математика низ гузаронида шудаанд. Натиҷаи озмуни гузаронидашуда, ки дар синфи 7 – 25 нафар, 8 – 50 нафар, 9- 45 нафар, 10 – 35 нафарро ташкил дод. Миқдори донишҷӯён дар ду ихтисос математика 54 ва методика 48 нафар ташкил дод.

Таҳлилу хулосабарории натиҷаҳо чунинанд: яъне зимни интихоби меъёри шартии баҳогузорӣ ба интеллекти беҳтарин – IQ max, бо аломатҳои шартии донишҷӯёни ихтисоси 1 – ДИ1, айнан ба ҳамин мазмун ДИ2, хонандагони синфҳои 7-8 – ХГ1, синфҳои 10–11 - ХГ2, коэффисиенти интеллект – IQ max маънои дар мӯҳлати ҷудошуда ҳал кардани масъалаҳое, ки хонандагон бояд дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ аз худ менамуданд, бо мазмуну мундариҷаи пешниҳодшудаи Рюта Кавашима ва Дэйв Берджес дар доираи 5 мисолу масъалаҳое, ки аз ду китоб, яъне Т.Л. Федорова (тести 5, мисоли 3-4), (тести 29, мисоли 7-8) ва Ш. Лорман “мисоли Архимед”, с. 83.

Ҷадвали 1. Муқоисавии муайян намудани сатҳи интеллекти хонандагон ва донишҷӯён зимни гузаронидани озмуни “беҳтарин интеллекти гурӯҳ”. Вақти ҷудошуда барои ҳалли 5 масъала зимни таҳлилу хулосабарории пешакӣ, яъне ҷалби донишҷӯёне, ки дар доираи супоридани имтиҳонҳои ниҳоии даврӣ соҳиби баҳоҳои С+, В-,В+ гардидаанд. Айнан ба ҳамин мазмун хонандагоне, ки дар чорякҳои даврӣ на кам аз баҳои 4-ро соҳиб гаштаанд.

№	ДГ1, IQ-max%	ДГ2 IQ-max%	ХГ1 IQ-max%	ХГ2 IQ-max%	Баҳогузории муқоисавӣ
1.	33	38	14	21	26,5
2.	27	29	11	17	21
3.	18	14	9	19	15
4.	25	21	15	14	18,75
5.	14	18	21	17	17,5

Расми 3. Диаграммаи муқоисавии муайян намудани сатҳи интеллекти хонандагон ва донишҷӯён зимни гузаронидани озмуни “беҳтарин интеллекти гурӯҳ”

Чи тавре, ки аз тақсимоти додашудаҳо дар ҷадвал оварда шудаанд бармеояд, ҳатто дар доираи ҳалли масъалаҳои оддитарини математикӣ на танҳо хонандагон, инчунин донишҷӯён низ ба натиҷаҳои назарраси лоиҳавӣ, яъне интизорӣ ноил нагардидаанд, ки ин мавзӯъ мубрамияти масъалаи мазкурро нишон медиҳад. Аз нигоҳи расидан ба ҳадафҳои педагогӣ зери таваҷҷӯҳ қарор додани мушкилоти мазкур аз ҷониби мо барномаи махсуси тренингӣ таҳия гардида, зимни кор бо хонандагони болозикр ва донишҷӯён зери таҳлилу хулосабарорӣ қарор гирифтанд.

Хулоса, дар мақолаи мазкур ба муҳимтарин масъалае, ки аксарият мутахассисону олимони ҷаҳон соҳиби дастовардҳои беназир гардидаанд, яъне бо истифода аз донишу малакаҳои математикӣ ихтирооту навоварӣ доранд, дар соҳаҳои гуногун соҳиби ҷоизаҳои Нобел ва дигар мукофотҳо гардидаанд, чи тавре ки маълумотҳо нишон медиҳанд ин музаффариятҳо аз сатҳи нерӯи зеҳнии онҳо сарчашма мегирад, ки дар мадди аввал он омӯзгороне, ки дар синну соли мактабӣ ба хонандагон татбиқи гуногуни расидан ба ин мақсадро пешниҳод намудаанд вобастагии зиёд дорад.

Хулосаҳои мазкур дар доираи омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти олимони зиёди соҳаҳои илмҳои мансуб ба табиӣ-риёзӣ, ки дар китоби олимони машҳури асри 21 оварда шудааст асоснок шудааст [18].

АДАБИЁТ

1. Манкевич, Р. История математики / Ричард Манкевия; [перевод с англ. А. Степановой]. – М.: Ломоносовъ, 2011. – 256 с.
2. Перельман, Я.И. Занимательная алгебра. Изд-во “НАУКА”. Москва 1976., 200 с.
3. Русско-таджикский словарь/ Луғати русӣ-тоҷикӣ. свыше 72000 слов. Под ред. М.С. Асимова. – М.: «РУССКИЙ ЯЗЫК», 1985. – 1280 с.
4. Кашапов, М.М. Психология творческого мышления профессионала. Монография. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 688 с.
5. Вечорко, Г.Ф. Основы психологии и педагогики: ответы на экзаменац. Вопр. / Г.Ф. Вечорко. – Минск: ТетраСистемс, 2007. – 160 с.
6. Великие ученые XX века. Авторы – составители Булыка Г.А., Лисовская Е.В., Яхонтова Г.А. – М.: Мартин, 2001. – 463 с.
7. Микрюков, В.Ю. Практика самосовершенствования. Как стать выдающейся личностью и обезопасить свою жизнь. / Василий Микрюков. – М.: Вече, 2011. – 256 с.
8. Степанов, С.С. Популярная психологическая энциклопедия: - М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 672 с.
9. Маҳкамов, М., Бойматов, К. Асрори ададҳо: Дастури методӣ барои хонандагон, донишҷӯён ва омӯзгорон. – Душанбе: Маориф, 2019. – 252 с.
10. М. Маҳкамов, У. Чориев. Математика: тайёрӣ ба олимпиада. Ғ Душанбе: “Маориф”, 2020. – 344 с.
11. Такор Абишек. Волшебные мантры: как обрести счастье и успех за 31 день / Абишек Такор; пер. с англ. С.В. Зубкова. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 126 с.
12. Одинашои Саидмурод. Ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонӣ дар эҷодиёти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – Душанбе: “Ирфон”, 2021 - 24 с.
13. Кавашима Рюта. Развитие памяти и интеллекта. Рабочая тетрадь для тренировки мозга №3 / Рюта Кавашима; пер. с яп. Д. Лазаревой; [науч. ред. Д. Ковпак], - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2020. – 192 с.
14. Берджес, Д. Обучение как приключение: Как сделать уроки интересными увлекательными / Дэйв Берджес; Пер. с англ. – М.: Альпинина Паблишер, 2023. -237 с.
15. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома. Душанбе, “Адабиёти бачагона”, 2016. – 248 с.

БА ТАВАҶҶУҲИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба табъ расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: ҳатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи кор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли хаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври чопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютерии Times New Roman Tj – 14 таҳия шавад.

Андозаи коғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи чап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари муҳтаво ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари муҳтаво дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳайати таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба муҳтавои он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2024. - № 2 (51). – 260 с.

Сармуҳаррир: Сафаров Ш.А.
Муовини сармуҳаррир: Каримзода М.Б.
Котиби масъул: Муҳиддинзода Б.
Муҳаррири матни тоҷикӣ: Гулмадов Ф.
Муҳаррири матни русӣ: Ҷонмаҳмадова Г.Ш.
Муҳаррири матни англисӣ: Абдуллозода М.И.
Муҳаррири техникӣ: Муҳиддинзода Б.
Саҳифабанд: Ҳайдаров Р.

Муассис: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2024. - № 2 (51). – 260 с.

Главный редактор: Сафаров Ш.А.
Зам. главного редактора: Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь: Мухиддинзода Б.
Редактор таджикского текста: Гулмадов Ф.
Редактор русского текста: Джонмахмадова Г.Ш.
Редактор английского текста: Абдуллозода М.И.
Технический редактор: Мухиддинзода Б.
Верстка: Хайдаров Р.

Учридитель: Академия образования Таджикистана

BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/ Scientific-educational and metodical Journal, 2024. - № 2 (51). – 260.

Chief Editor: Safarov Sh.A.
Deputy Chief Editor: Karimzoda M.B.
Executive Secretary: Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor: Gulmadov F.
Russian Text Editor: Djanmakhmadova G.Sh.
English Text Editor: Abdullozoda M.I.
Technical Editor: Muhiddinzoda B.
Verska: Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

Ба матбаа 25.07.2024 супорида шуд. Ба чоп 29.07.2024 имзо шуд.
Когази офсетӣ. Андозаи 60х84 1/8 ҷузъи ч. ш. 32,5. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Фасл-4 », кӯчаи А. Навоӣ, 13 чоп шудааст.

Сдано в печать 25.07.2024. Подписано к печати 29.07.2024. Печать офсетная.
Формат 60х84 1/8 Условно-печатный лист - 32,5. Тираж - 100. Заказ № 14 .
Издательство «Фасл-4», 7734024, улица А. Навои, 13

Download in Print 25.07.2024. Posted on 29.07.2024. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet - 32,5. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Fasl-4", 7734024, 13 A. Navoi Str.